МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

ОБЛІК, АУДИТ І ОПОДАТКУВАННЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Навчальний посібник
для студентів спеціальностей 071 «Облік і оподаткування»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
усіх форм навчання
вищих навчальних закладів

За загальною редакцією Т.В. Давидюк

Рекомендовано вченою радою НТУ «ХПІ»

Харків
НТУ «ХПІ»
2021

УДК 657.1
О 66

Рецензенти:
М. В. Дубініна, д-р екон. наук, проф.,
Миколаївський національний аграрний університет
Н. М. Малюга, д-р екон. наук, проф.,
Поліський національний університет
А. А. Пилипенко, д-р екон. наук, проф.,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Рекомендовано вченою радою НТУ «ХПІ»
як навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей,
протокол № 3 від 26.03.2021 р.

Авторський колектив: Т.В. Давидюк, проф. (розділи 8-9), Н.Ю. Єршова, проф. (розділ 1), Т.А. Жадан, доц. (розділ 13), С.О. Кузнецова, доц. (розділ 5), Н.Ю. Мардус, доц. (розділ 12), О.В. Мелень, доц. (розділ 3), Н.М. Побережна, доц. (розділи 10-11), Л.С. Стригуль, доц. (розділ 4), Т.Ю. Чайка, доц. (розділ 7), І.А. Юр'єва, доц. (розділ 6), Н.В. Якименко-Терещенко, проф. (розділ 2).

О 66 Облік, аудит і оподаткування: теорія та практика : навчальний посібник для студентів спеціальностей 071 «Облік і оподаткування» / колектив авторів за заг. ред. проф. Давидюк Т. В. – Харків : НТУ «ХПІ», 2021. – 607 с.

ISBN 978-966-916-097-9

Розглянуто основні питання, пов'язані з основами наукових досліджень, фінансового аналізу, організації бухгалтерського обліку, управлінських інформаційних систем в обліку, аналізі та аудиті, обліку і фінансової звітності за міжнародними стандартами, соціальної відповідальності бізнесу та бізнес-соціального аналізу, діджиталізації обліку, бухгалтерського обліку в управлінні підприємством, стратегічного управлінського обліку, обліково-аналітичного забезпечення ЗЕД, консолідації звітності, а також організації та методиці аудиту, державному фінансовому контролю.

Призначено для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування».

Іл. 199. Табл. 15. Бібліогр. 26 назв.

УДК 657.1

Авторський колектив, 2021
© НТУ «ХПІ», 2021

ISBN 978-966-916-097-9

ЗМІСТ

ВСТУП…… ……. 13

1. ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ…… 14

1.1 Наука як система знань. Організація науково-дослідної роботи у вищому навчальному заклад……. 14

1.2 Поняття наукового дослідження та вимоги до наукового дослідження.. 17

1.3 Методологія наукових досліджень…….. 25

1.4 Емпіричні методи наукового дослідження…….. 34

1.5 Теоретичні методи наукового дослідження……. 37

1.6 Економіко-статистичні методи в наукових дослідженнях……..…….. 39

1.7 Інформаційне забезпечення наукової роботи…….. 44

1.8 Комп'ютерні технології у наукових дослідженнях…… 47

1.9 Зміст та складові науково-дослідного процесу……..…… 49

1.10 Форми відображення результатів наукових досліджень……. 54

Контрольні запитання…….…… 63

Список рекомендованої літератури…….. 63

2. ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ…….. 66

2.1 Теоретичні основи фінансового аналізу……. 66

2.2 Інформаційне забезпечення фінансового аналізу. …… …….. 71

2.3 Аналіз майна підприємства…….. 74

2.4 Аналіз джерел формування капіталу підприємства…….. 79

2.5 Аналіз ліквідності і платоспроможності підприємства……. 82

2.6 Аналіз фінансової стійкості підприємства……. 87

2.7 Аналіз грошових потоків…….……. 91

2.8 Аналіз ділової активності підприємства……. 95

2.9 Аналіз прибутковості та рентабельності підприємства…… 100

2.10 Аналіз кредитоспроможності підприємства…… 103

2.11 Аналіз інвестиційної привабливості підприємства…… 106

2.12 Комплексний аналіз фінансового стану підприємства…… 109

Контрольні запитання…….…… 111

Список рекомендованої літератури…….…… 112

3. ОРГАНІЗАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ…… 113

3.1 Принципи організації бухгалтерського обліку на підприємстві…… 113

3.2 Нормативно-правове забезпечення облікового процесу та облікова політика підприємства…….…… 115

3.3 Формування і функціонування облікових підрозділів…….. 119

3.4 Формування системи документування господарських операцій та документообігу…….……. 121

3.5 Бухгалтерський контроль і юридична відповідальність на підприємстві…….…… 123

3.6 Забезпечення ефективного функціонування та розвитку бухгалтерського обліку…….…… 126

3.7 Організація управлінського обліку та узагальнення даних для цілей 129

управління…….…….

3.8 Формування та опрацювання фінансової, управлінської й податкової звітності підприємства…….…….. 131

3.9 Система захисту облікової інформації…… 136

3.10 Особливості організації обліку активів……..… 139

3.11 Організація обліку власного капіталу…… 147

3.12 Організації обліку зобов'язань…….. 150

3.13. Організаційні засади обліку доходів, витрат та фінансових результатів діяльності підприємства……. 157

Контрольні запитання…….…… 161

Список рекомендованої літератури……. 163

4. УПРАВЛІНСЬКІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В ОБЛІКУ, АНАЛІЗІ ТА АУДИТІ…….…… 165

4.1 Управлінські інформаційні системи і технології в економіці…… 165

4.2 Управлінські інформаційні системи на підприємстві…… 170

4.3 Інформаційні технології електронного документообігу…… 175

4.4 Інформаційні технології розв'язування задач управлінського обліку….. 177

4.5 Інформаційна технологія розрахунків податкового обліку……..… 181

4.6 Управлінські інформаційні технології в аналізі……. 182

4.7 Інформаційні технології складання і подання звітності…… 189

4.8 Інформаційні технології в аудиті……. 190

Контрольні запитання…….…… 201

Список рекомендованої літератури…….. 203

5. ОБЛІК І ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ…… 209

5.1 Концептуальна основа міжнародних стандартів фінансової звітності…. 209

5.2 Склад і структура фінансових звітів та основні вимоги до їх подання… 215

5.3 Уніфікований електронний формат XBRL для подання фінансової звітності за МСФЗ…… 226

5.4 Визнання, оцінка та розкриття інформації про активи підприємства у фінансових звітах…….. 230

5.5 Особливості визнання, оцінки та розкриття інформації про зобов'язання…… 235

5.6 Визнання, оцінка, подання та розкриття інформації про капітал…… 239

5.7 Вимоги щодо визнання, оцінки та розкриття інформації про доходи і витрати підприємства…… 242

Контрольні запитання…… 249

Список рекомендованої літератури…… 250

6. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ТА БІЗНЕС-СОЦІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ…… 251

6.1 Теоретичні аспекти соціальної відповідальності бізнесу та бізнес-соціального аналізу…… 251

6.2 Особливості соціальної відповідальності людини, держави та суспільства…… 261

6.3 Організаційно-економічне забезпечення управління корпоративною 267

соціальною відповідальністю……

6.4 Формування відносин роботодавців із працівниками на засадах соціальної відповідальності…… 279

Контрольні запитання…… 285

Список рекомендованої літератури…… 286

7. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ОБЛІКУ……. 289

7.1 Сутність, особливості і етапи діджиталізації обліку…… 289

7.2 Основні тренди впливу інформаційних технологій на бізнес…….. 291

7.3 Основне програмне забезпечення ведення бухгалтерського обліку. Розгляд конкретних бухгалтерських програмних продуктів та їх особливостей…….. 293

7.4 Проблеми і перспективи впровадження ERP-технології (enterprise resource planning technology). Модулі і функціонал ERP-систем…… 302

7.5 Хмарні технології в обліку…… 313

7.6 Роль Big Data в організації обліково-аналітичного процесу…… 322

7.7 Вплив технології блокчейну на бухгалтерський облік……. 328

7.8 Оцінка впливу діджиталізації на стан і методологію обліку…… 331

Контрольні запитання…… 333

Список рекомендованої літератури…… 334

8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ 337

8.1 Сутність і місце облікової інформації в управлінні підприємством…… 337

8.2 Бухгалтерський облік в інформаційній системі управління 340

підприємством…….

8.3 Принципи, методики і техніки підготовки управлінської бухгалтерської звітності…….…… 343

8.4 Оцінювання очікуваних витрат для прогнозування та прийняття управлінських рішень…….…… 350

8.5 Облікова політика в ціноутворенні…….. 353

8.6 Бухгалтерський облік в управлінні вартістю підприємства……. 358

8.7 Збалансована система показників у формуванні обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством……..... 364

8.8 Інструментарій бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством…….……. 366

8.9 Бухгалтерський облік для прийняття екологічних рішень…… 369

8.10 Бухгалтерський облік для прийняття соціальних рішень…… 373

8.11 Бухгалтерський облік в управлінні ризиками підприємства…… 377

8.12 Якість облікової інформації та бухгалтерського обліку…… 379

Контрольні запитання…….…… 384

Список рекомендованої літератури…….…….. 384

9. СТРАТЕГІЧНИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК……...… 387

9.1 Стратегічний управлінський облік у системі комплексного менеджменту суб’єктів господарювання…….. 387

9.2 Оцінка витрат у стратегічному управлінському обліку. Управління витратами господарюючого суб’єкта……. 391

9.3 Планування господарської діяльності та складання бюджетів. Аналіз відхилень. Гнучкий кошторис…….…….. 397

9.4 Трансфертне ціноутворення. Фінансові показники діяльності підрозділів господарюючих суб'єктів…… 406

9.5 Система збалансованих показників……. 410

9.6 Умови невизначеності. Вимірювання релевантних доходів та витрат для прийняття рішень…….…… 415

9.7 Аналіз інвестиційних рішень. Лінійне програмування для цілей стратегічного управлінського обліку……. 418

9.8 Використання результатів стратегічного управлінського обліку для прийняття ефективних управлінських рішень…….. 423

9.9 Контроль і управління ефективністю діяльності центрі відповідальності…….……. 429

9.10 Складання звітності для цілей стратегічного управлінського обліку... 432

Контрольні запитання…….…… 437

Список рекомендованої літератури……... 437

10. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ…… 439

10.1 Сутність, принципи та засади функціонування обліково-аналітичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності……... 439

10.2 Базові організаційно-правові умови здійснення зовнішньо-економічної діяльності…… 442

10.3 Теоретичні та практичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти…… 445

10.4 Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій купівлі іноземної валюти……. 451

10.5 Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій продажу іноземної валюти……. 453

10.6 Аналітичні підходи для аналізу руху іноземної валюти…… 458

10.7 Теоретичні та практичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення експортно-імпортних операцій……... 460

10.8 Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій з експорту…… 465

10.9 Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій з імпорту 470

Контрольні запитання……. 474

Список рекомендованої літератури……... 475

11. КОНСОЛІДАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ…… 476

11.1 Суть і види об'єднання підприємств і консолідації звітності…… 476

11.2 Економічні та правові основи консолідації фінансової звітності…….. 481

11.3 Методи консолідації фінансових звітів……. 488

11.4 Особливості обліку внутрішньогрупових операцій…… 492

11.5 Методика складання консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан) ……. 498

11.6 Методика складання консолідованого звіту про фінансові результати діяльності (Звіту про сукупний дохід) …….. 502

11.7 Методика складання Консолідованого звіту про рух грошових коштів 506

11.8 Методика складання Консолідованого звіту про власний капітал……. 509

Контрольні запитання…… 511

Список рекомендованої літератури…… 512

12. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА АУДИТУ…… 513

12.1 Предмет, метод і об'єкти організації та методики аудиту…… 513

12.2 Організація діяльності і контроль якості роботи аудиторської фірми і праці аудиторів……... 514

12.3 Організація процесу аудиторської перевірки фінансової звітності та її інформаційного забезпечення…… 517

12.4 Аудит установчих документів, облікової політики та власного капіталу підприємства…… 520

12.5 Аудиторська перевірка необоротних активів та інвестицій…… 523

12.6 Аудит грошових коштів і дебіторської заборгованості…… 528

12.7 Аудит розрахунків з підзвітними особами…… 532

12.8 Аудит запасів і незавершеного будівництва…… 534

12.9 Аудиторський контроль праці та її оплати…….. 537

12.10 Аудит довгострокових і короткострокових зобов'язань……..… 539

12.11 Аудит витрат і собівартості продукції……. 542

12.12 Аудит формування доходів і фінансових результатів…… 547

12.13 Завершення аудиторської перевірки та узагальнення результатів аудиту фінансової звітності……...… 548

Контрольні запитання…… 551

Список рекомендованої літератури…… 553

13. ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ…… 555

13.1 Державний фінансовий контроль: сутність поняття, мета, завдання та основні функції…… 555

13.2 Система державного фінансового контролю та її складові елементи… 562

13.3 Види державного фінансового контролю……. 564

13.4 Методичні прийоми і способи здійснення державного фінансового контролю…… 570

13.5 Особливості планування, організації та здійснення заходів державного фінансового контролю…… 572

13.6 Органи державного фінансового контролю в Україні та їх характеристика…… 581

Контрольні запитання…… 589

Список рекомендованої літератури…… 590

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 591

ВСТУП

Початковим етапом у здобутті знань студентами, які навчаються за освітньо-професійною програмою спеціальності 071 «Облік і оподаткування» другого (магістерського) рівня вищої освіти, є вивчення навчальних дисциплін, які належать до циклу професійної підготовки. Ці дисципліни забезпечують формування у студентів аналітичного мислення шляхом опанування теоретичних знань і набуття навичок щодо обліку, аудиту і оподаткування, необхідних у практичній роботі. Саме тому написання навчального посібника є відповідальним завданням для авторів, особливо якщо мова йде про підготовку фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Мета посібника – допомогти студентам другого (магістерського) рівня вищої освіти ознайомитись із дисциплінами, представленими навчальним планом підготовки фахівців зі спеціальності «Облік і оподаткування»

Викладення матеріалу в навчальному посібнику структуроване, послідовне та логічне, забезпечує реалізацію цілі вивчення дисциплін магістратури.

Навчальний посібник складається із 13 розділів, які логічно в простій та доступній студентові формі розкривають суть вивчення навчальних дисциплін магістрів. При формуванні всіх тем, що представлені в навчальному посібнику враховані сучасні результати вивчення основних проблем, що відображені також і у працях зарубіжних і вітчизняних вчених. Посібник добре ілюстрований схемами, таблицями, різноманітним довідковим матеріалом. Для кращого засвоєння матеріалу у кінці кожного розділу подано контрольні запитання та список рекомендованої літератури.

Основні теоретичні положення тем навчального посібнику представлені в достатньому обсязі. Матеріал викладений в доступній для сприйняття формі, що сприятиме раціоналізації використання лекційного часу, ефективного засвоєння інформації студентами, покращення якості візуального сприйняття лекційного матеріалу. В цілому, навчальний посібник за змістом та оформленням відповідає встановленим вимогам до навчальних видань.

1. ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1 **Наука як система знань. Організація науково-дослідної роботи у вищому навчальному заклад**

Наука характеризується своєю багатогранністю, тому сутність поняття «наука» визначається з таких акспектів:

1) наука є соціально значущою сферою людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об’єктивних знань про дійсність;

2) наука виступає системою знань, тому що вона являє собою стрункy систему понять і категорій, пов’язаних між собою за допомогою суджень (міркувань) та умовиводів;

3) наука також виступає і як форма суспільної свідомості – як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони та принципи вивчення об’єктів, а й певні форми та способи усвідомлення їх;

4) нарешті, наука виступає складовою частиною духовної культури людства, оскільки вона приймає участь у формуванні та вихованні особистості [1, 2].

Функції науки: пізнавальна – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства; культурно-виховна – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини; практична – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань [1].

Організація наукової діяльності в Україні:

1) Міністерство освіти і науки України – виконує функції організації, координації та фінансування науки в Україні.

2) Національна академія наук України – вища наукова організація України, яка організує і здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних і гуманітарних наук, а також координує здійснення фундаментальних досліджень в наукових установах та організаціях незалежно від форм власності. НАН складається із відділень відповідних галузей науки, які об'єднуються у науково-дослідні інститути (НДІ).

3) Державні галузеві академії наук – державні спеціалізовані наукові установи, що координують, організують і проводять дослідження у відповідних галузях науки і техніки. До них належать Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України. Аналогічно до НАН вони складаються з НДІ різного профілю відповідно до галузі науки.

4) Громадські спеціалізовані академії – наукові установи, що об'єднують учених на громадських засадах за профілем їх наукової діяльності. До них, зокрема, належать Українська міжнародна академія оригінальних ідей, Академія інженерних наук, Українська технологічна академія.

5) Відомчі галузеві академії – галузеві НДІ, підпорядковані міністерствам і відомствам. Наприклад, Міністерству економіки та європейської інтеграції підвідомчий НДІ економіки, Міністерству фінансів України – НДІ фінансів, Держкомстату України – НДІ статистики.

6) Наукові товариства – громадські спеціалізовані організації;

7) Вищі навчальні заклади – університети, академії, інститути, що мають спеціальні підрозділи, які займаються науково-дослідною роботою за рахунок бюджетних та госпрозрахункових коштів.

Динаміка чисельності працівників наукових організацій України наведена на рис. 1.1.

Законодавчо-нормативне регулювання науки в Україні: Конституція України, Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність», Закон України «Про інноваційну діяльність», Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»,

Статутні документи науково-освітніх установ, зокрема, ВНЗ, інші.

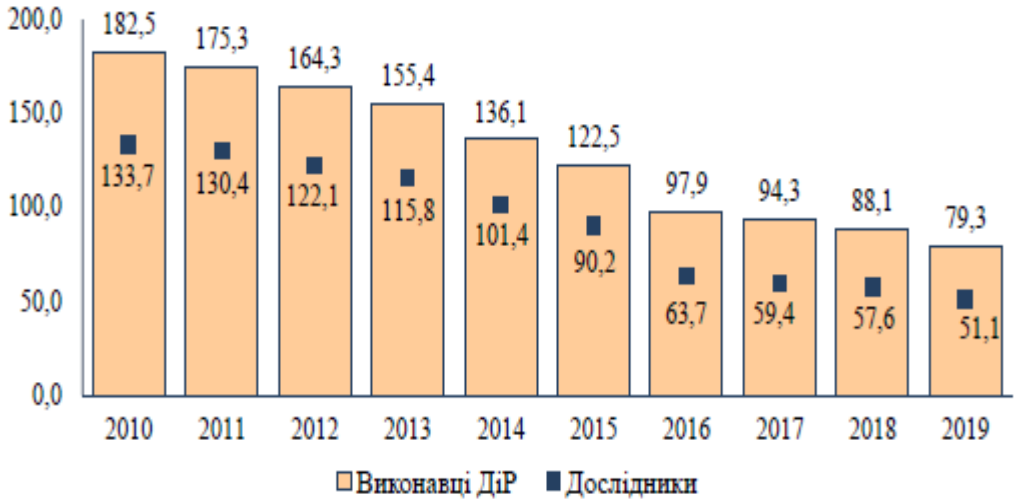

Рисунок 1.1 – Динаміка чисельності працівників наукових організацій України, тис. осіб [3]

Організація науково-дослідної роботи вузу визначається передусім його статусом, рівнем акредитації, матеріально-технчною базою, кадровим потенціалом тощо. Схематично організацію науково-дослідної роботи у вищому навчальному закладі можна показати наступним чином (рис. 1.2):

Рисунок 1.2 – Організація наукової діяльності у ВНЗ

Суб’єкти науково-дослідної роботи у навчальному закладі:

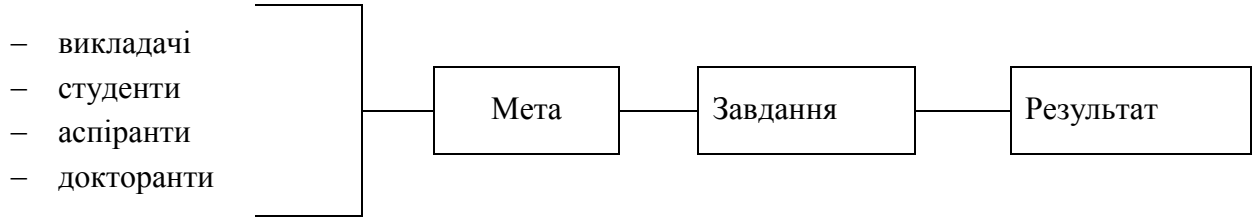

Науково-педагогічні працівники – це вчені, які за основним місцем діяльності займаються професійною педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації.

1.2 **Поняття наукового дослідження та вимоги до наукового дослідження**

Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій.

Наукове дослідження має об’єкт і предмет на пізнання яких воно спрямоване.

Об’єктом дослідження є процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, і обране для вивчення.

Предмет знаходиться в межах об’єкта, який вивчається.

Мета наукового дослідження включає визначення об’єкта, достовірність вивчення його структури, характеристик, зв’язків на основі розроблення у науці принципів та методів пізнання для отримання корисних для діяльності людини результатів, впровадження в практику, отримання певного ефекту.

Завдання – це певні напрями дослідження, які дозволяють реалізувати поставлену мету.

Ознаки наукового дослідження:

– творчий характер – здобуття нових знань, установлення нових фактів;

– самостійність – прагнення запропонувати власне розв’язання поставлених завдань;

– наступність знань – послідовність зв’язку із попередніми дослідженнями у даній галузі, передбачення перспектив наступних досліджень;

– новизна та унікальність – обов’язкові елементи новизни різного ступеня: від узагальнення і конкретизації вже відомого – до принципово оригінальних підходів, технологій;

– зв’язок з іншими науками – розгалуження наукових галузей, утворення на їх перетині нових;

– органічний зв’язок теорії і практики – як найсуттєвіша умова вірогідності науково-педагогічного дослідження.

Наукові дослідження розділяються на фундаментальні й прикладні.

Під фундаментальними науковими дослідженнями розуміють експериментальну або теоретичну діяльність, спрямовану на отримання нових знань про основні закономірності побудови, функціонування й розвитку людини, суспільства, навколишнього природного середовища.

Прикладні наукові дослідження визначаються як дослідження, спрямовані переважно на застосування нових знань для досягнення практичних цілей і вирішення конкретних завдань.

За джерелом фінансування розрізняють наукові дослідження: бюджетні, госпдоговірні і нефінансовані.

Основними напрямами бюджетного фінансування є:

– фундаментальні наукові дослідження (далі – фундаментальні НД);

– прикладні НД

– державні цільові наукові і науково-технічні програми (ДЦНТП);

– науково-технічні (експериментальні) розробки за державним замовленням– (далі – розробки за державним замовленням);

– проєкти у межах міжнародного науково-технічного співробітництва;

– фінансова підтримка розвитку наукової інфраструктури та оновлення матеріально-технічної бази;

– інші напрями бюджетного фінансування наукової сфери.

Динаміка кількості організацій, які здійснювали НД, за секторами діяльності наведена на рис. 1.3.

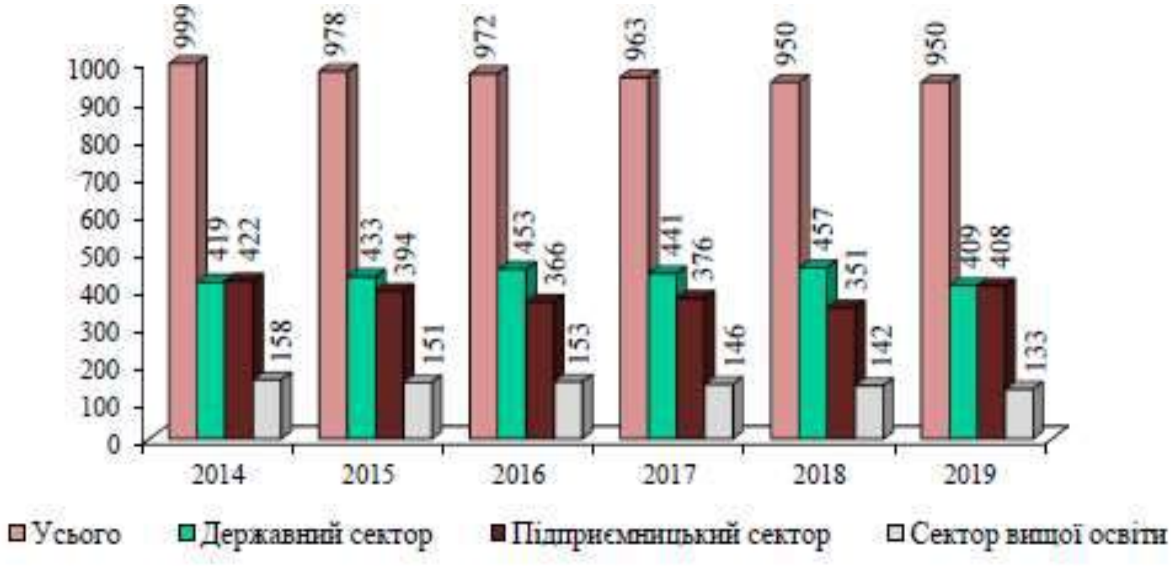

Рисунок 1.3 – Динаміка кількості організацій, які здійснювали НД, за секторами діяльності, од. [3]

Розподіл витрат на виконання НД за секторами діяльності у розрізі галузей наук у 2019 р. Наведено на рис. 1.4.

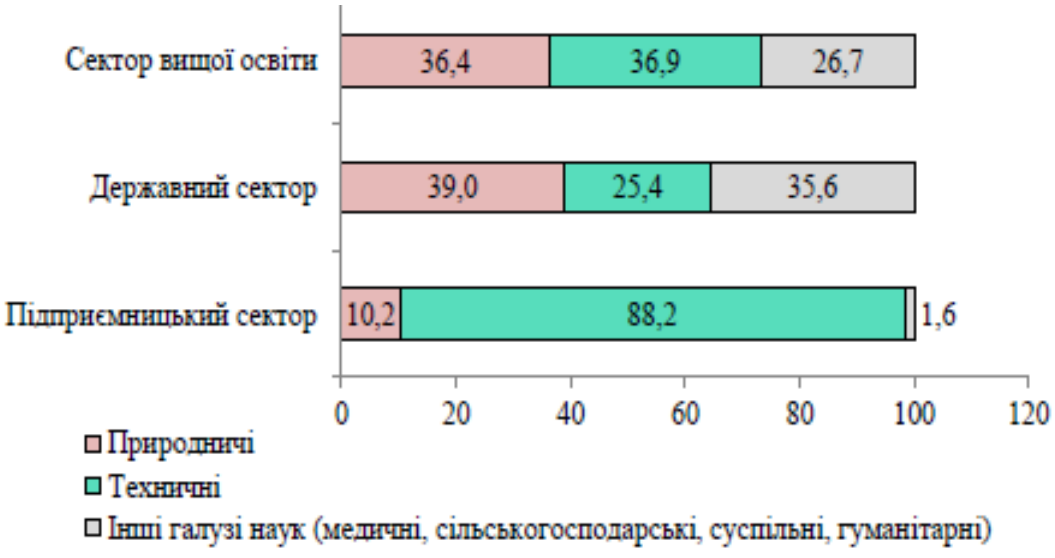

Рисунок 1.4 – Розподіл витрат на виконання НД за секторами діяльності у розрізі галузей наук у 2019 р., % [3]

Кількість НД, виконуваних у 2019 р., за напрямами бюджетного фінансування наведені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Кількість НД, виконуваних у 2019 р., за напрямами бюджетного фінансування [3]

Напрям бюджетного фінансування	Загальна кількість НТР		У тому числі за рахунок:				
			загального фонду			спеціального фонду	
	Од.	% від ДіР	Од.	% від напряму	% за пріоритетними напрямами	Од.	% від напряму
Фундаментальні НД	4156	35,6	3507	84,4	100,0	649	15,6
Прикладні ДіР	7307	62,5	3444	47,1	78,5	3863	52,9
ДЦНТП	46	0,4	46	100,0	80,4		0,0
Розробки за державним замовленням	54	0,5	54	100,0	100,0		
Проєкти у межах міжнародного науково-технічного співробітництва	119	1,0	119	100,0	100,0		
ДіР, усього	**11682**	**100**	**7170**	**61,4**	**89,5**	**4512**	**38,6**

Госпдоговірні дослідження фінансуються організаціями – замовниками з господарських договорів.

Нефінансовані дослідження можуть виконуватися з ініціативи вченого, індивідуального плану викладача.

За тривалістю наукові дослідження можна розділити на довгострокові, короткострокові й експрес-дослідження.

Витрати на виконання НД за видами та джерелами фінансування наведено у табл. 1.2.

Вимоги до наукового дослідження.

1. Будь-яке наукове дослідження має бути визначене через найближчий рід і видову відмінність.

2. Визначення повинне бути розмірним, тобто обсяги означуваного і означального поняття повинні бути однакові.

3. Видовою відмінністю є ознака або група ознак, властивих тільки певному науковому дослідженню і відсутніх в інших, що належать до того ж роду.

4. Визначення не повинне містити логічного кола, тобто означуване дослідження не може визначатися за допомогою такого поняття, що саме стає ясним тільки через означуване поняття.

5. Визначення не може бути тільки негативним.

6. Воно не повинне містити в собі логічної суперечності.

Таблиця 1.2 – Витрати на виконання НД за видами та джерелами фінансування, млн грн [3]

Вид ДіР	2018		2019	
	За рахунок усіх джерел[1]	Загальний фонд державного бюджету[2]	За рахунок усіх джерел[1]	Загальний фонд державного бюджету[2]
Витрати на виконання ДіР, усього, *у т.ч. за видами*	16773,7	5195,77	17254,6	5415,20
Фундаментальні наукові дослідження (Ф)	3756,5	3235,41	3740,4	3373,29
Прикладні наукові дослідження (П)	3568,3	1692,87	3635,7	1934,53
Науково-технічні (експериментальні) розробки (Р)	9448,9	267,49	9878,5	107,38
Співвідношення (Ф : П : Р)	23:21:56	62:33:5	22:21:57	62:36:2

Рівні наукового дослідження.

Теоретичний рівень дослідження характеризується перевагою логічних методів пізнання. На цьому рівні отримані факти досліджуються, обробляються за допомогою логічних понять, законів та інших форм мислення. Тут досліджувані об’єкти подумки аналізуються, узагальнюються, осягаються їхня сутність, внутрішні зв’язки, закони розвитку. Структурними компонентами теоретичного пізнання є проблема, гіпотеза й теорія [4, 5].

Під проблемою розуміють складне теоретичне або практичне завдання, способи рішення якого невідомі або відомі не повністю.

Гіпотеза – це припущення про причину, що потребує перевірки і доказу, що викликає певні наслідки, про структуру досліджуваних об'єктів і характер внутрішніх і зовнішніх зв'язків структурних елементів. Гіпотеза є науковою лише в тому випадку, якщо вона підтверджується фактами і може існувати лише до того часу, поки не суперечить безсумнівним фактам досвіду, у протилежному разі вона стає просто фікцією. Таким чином, наукова гіпотеза має відповідати таким вимогам:

1) релевантності, тобто відносності до фактів, на які вона опирається;

2) перевірюваності дослідним шляхом (виняток становлять гіпотези, що не перевіряються);

3) сумісності з існуючим науковим знанням;

4) володіння пояснювальною силою, тобто з гіпотези повинна виводитися деяка кількість підтверджуючих її фактів, наслідків. Більшу пояснювальну силу буде мати та гіпотеза, з якої виводиться найбільша кількість фактів;

5) простоти, тобто вона не повинна містити ніяких довільних припущень, суб'єктивістських нашарувань.

Теорія являє собою цілісну систему достовірних знань. Вона є найбільш високою формою узагальнення й систематизації знань.

Теорія – це вчення про узагальнений досвід (практику), що формулює наукові принципи й методи, які дозволяють узагальнити й пізнати існуючі процеси і явища, проаналізувати дію на них різних факторів і запропонувати рекомендації з використання їх у практичній діяльності людей. Теорія не тільки описує сукупність фактів, але й пояснює їх, тобто виявляє походження й розвиток явищ і процесів, їх внутрішні і зовнішні зв'язки, причинні й інші залежності. Усі положення і висновки, що містяться в теорії, обґрунтовані й доведені.

Структуру теорії утворюють поняття, судження, закони, наукові положення, навчання, ідеї й інші елементи [1, 6].

Поняття – це думка, що відображає істотні й необхідні ознаки певної безлічі предметів або явищ.

Категорія – загальне, фундаментальне поняття, що відбиває найбільш істотні властивості й відносини предметів і явищ.

Науковий термін – це слово або сполучення слів, що позначає поняття, що застосовується в науці. Сукупність понять (термінів), які використовуються в певній науці, утворює її понятійний апарат.

Судження – це думка, у якій затверджується або заперечується що-небудь.

Принцип – це подібні положення якої-небудь галузі науки. Вони є початковою формою систематизації знань (аксіоми евклідової геометрії, постулат Бора у квантовій механіці і т.д.).

Аксіома – це положення, що є вихідним, недоказовим, з якого за встановленими правилами виводяться інші положення. Логічними аксіомами є, наприклад, закон тотожності, закон протиріччя, закон виключення третього.

Закон – положення, що виражає загальний хід речей у якій-небудь області; висловлення щодо того, яким чином що-небудь є необхідним або відбувається з необхідністю. Закони об'єктивні й виражають найбільш істотні, стійкі, причинно обумовлені зв'язки і відносини між явищами й процесами.

Положення – наукове твердження, сформульована думка.

Вчення – сукупність теоретичних положень про яку-небудь область явищ дійсності.

Концепція – це система теоретичних поглядів, об'єднаних науковою ідеєю (науковими ідеями); основна думка.

Емпіричний рівень дослідження характеризується перевагою почуттєвого пізнання (вивчення зовнішнього світу за допомогою органів чуттів). На цьому рівні форми теоретичного пізнання наявні, але мають підпорядковане значення.

Структуру емпіричного рівня дослідження становлять факти, емпіричні узагальнення й закони (залежності).

Поняття «факт» вживається у декількох значеннях:

а) об’єктивна подія, результат, що відноситься до об’єктивної реальності або до сфери свідомості й пізнання;

б) знання про яку-небудь подію, явище, вірогідність якого доведена;

в) пропозиція, що фіксує знання, отримане в ході спостережень і експериментів.

Для успіху наукового дослідження його необхідно правильно організувати, спланувати й виконувати в певній послідовності. Ці плани й послідовність дій залежать від виду, об’єкта й цілей наукового дослідження. Так, якщо воно проводиться на технічні теми, то спочатку розробляється основний документ – техніко-економічне обґрунтування, а потім здійснюються теоретичні й експериментальні дослідження, складається науково-технічний звіт і результати роботи впроваджуються у виробництво.

Теоретичними дослідженнями займаються спеціально до того підготовлені люди: професори, доценти, наукові співробітники, що працюють у наукових установах, а також у вищих навчальних закладах.

В емпіричному дослідженні, як правило, використовують такі методи, як спостереження, опис, експеримент; при теоретичних дослідженнях, поряд з цими методами використовують методи абстрагування, ідеалізації, аксіоматизації, формалізації, моделювання й ін. Крім того, на емпіричному і теоретичному рівнях використовують такі логічні методи, як аналіз-синтез, індукція-дедукція й ін. Докладніше про неї буде сказано нижче.

Ефективність наукових досліджень багато в чому залежить від того, які джерела вона використовує у своїй творчій діяльності: підходи, зразки, ідеї, технології й ін. Виділяють п’ять таких джерел:

1) загальнолюдські гуманістичні ідеали, відбиті у соціальному замовленні суспільства;

2) досягнення всього комплексу наук про людину: психології, педагогіки, валеології (науки про здоровий спосіб життя), до цьому також можна додати філософію, соціологію, соціальну роботу;

3) теоретичні концепції і вітчизняний і закордонний досвід;

4) педагогічний потенціал навколишньої дитини соціального середовища (родини, школи, установ культури й ін.);

5) творчий потенціал працівників соціальної сфери (соціальних педагогів, соціальних працівників, соціальних психологів і ін.).

Під економічною ефективністю наукових досліджень у цілому розуміють зниження витрат суспільної й живої праці на виробництво продукції в тій галузі, де впроваджують закінчені науково-дослідні роботи й дослідно-конструкторські розробки (НДР та ДКР). Основні види ефективності наукових досліджень:

а) економічна ефективність – зростання національного доходу, підвищення продуктивності праці, якості продукції, зниження витрат на наукові дослідження;

б) соціально-економічна ефективність – ліквідація тяжкої праці, поліпшення санітарно-гігієнічних умов праці, очищення навколишнього середовища і т. д.

Наука є найбільш ефективною сферою капіталовкладень. У світовій практиці прийнято вважати, що прибуток від капіталовкладень у неї становить 100-200% і набагато вищий прибутків будь-яких галузей. За даними закордонних економістів, на один долар витрат на науку прибуток за рік становить 4-7 доларів і більше.

1.3 **Методологія наукових досліджень**

Методологія (гр. methodos – спосіб, метод і logos – наука, знання):

– вчення про правила мислення при створенні теорії науки,

– вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська, теоретична основа, сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об’єкта її пізнання.

– теорія методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження [1, 6].

Функції методологія:

– визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;

– направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;

– забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;

– допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;

– забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;

– створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [5, 6].

Філософська, або фундаментальна методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності. Діалектика як метод пізнання природи, суспільства і мислення, розглянута в єдності з логікою і теорією пізнання, є фундаментальним науковим принципом дослідження багатопланової і суперечної дійсності в усіх її проявах.

Філософська методологія базується на філософських принципах.

1) діалектики, що відбиває взаємозумовлений і суперечливий розвиток явищ дійсності,

2) детермінізму – об'єктивної причинної зумовленості явищ,

3) ізоморфізму – відношень об'єктів, що відбивають тотожність їх побудови та ін.

Загальнонаукова методологія має наступні підходи: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювання та ін.

Історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. У

межах історичного підходу активно застосовується порівняльно-історичний метод – сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволяють виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Узагальнення поглядів провідних економістів XIX-XX ст. щодо відображення в бухгалтерському обліку впливу інфляції [7]

Інституціоналісти	Персоналісти
На думку Е. Шмаленбаха, необхідно переоцінювати не тільки матеріальні рахунки, але й рахунки розрахунків і навіть рахунків грошових коштів	Насправді точність облікових величин залежить від конкретних умов підприємства, від господарської ситуації. Ці погляди спрямовані проти представника облікового натуралізму Кеннета Макніла, який стверджував, що облікові дані містять істину
Рігер вважав, що роль прибутку істотно змінюється в умовах інфляції. Розуміючи, що в цьому випадку підприємство може мати прихований прибуток, Рігер зробив висновок, що прибуток, який залишається після сплати податків, повинен бути диференційований на експлуатаційний та інфляційний	Лівінгстон Міддлдітч і Рой Кестер виходили з того, що на рахунках повинна відображатися оцінка за собівартістю, а баланс може бути відкоригований за ринковими цінами
Робінсон Л.Р. аналізував природу обліку прибутку. Остання, на його думку, повинна відображати вплив наступних факторів: 1) часу (витрати понесені в один звітний період, а прибуток отриманий в іншому; з часом цінність предметів змінюється); 2) ризику (ризик повинен рівномірно розподілятися між різними звітними періодами; збиткові вкладення капіталу повинні покриватися прибутковими); 3) ринку капіталу (відображення коливань кон'юнктури на ринку позикового капіталу); 4) кредитного циклу (коливання курсу цінних паперів всередині країни); 5) валютного коливання (коливання валютних курсів); 6) цін (коливання цін)	Пікслей рішуче виступав за оцінку за собівартістю. Бухгалтер, на його думку, повинен підтримувати оцінку активів на початковому рівні, тобто за собівартістю. Тільки це дозволяє, як вважав Пікслей, правильно розрахувати кінцевий фінансовий результат

Термінологічний підхід передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять,

встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження. Вирішити це завдання допомагає метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять.

Визначення понять слід формулювати, базуючись на тлумачних та професійних словниках. Визначення обсягу і змісту поняття дають через родову ознаку і найближчу видову відмінність. Як правило, спочатку називають родове поняття, до якого поняття, що визначається, входить як складова.

Потім указують на ту ознаку поняття, яка відрізняє його від усіх подібних, причому ця ознака має бути найважливішою і найсуттєвішою (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Визначення категорій «інфляція» через філософські категорії [7]

Категорія	Визначення філософської категорії	Визначення інфляції
Явище	Зовнішня, більш рухлива сторона, що дана в чуттєвому сприйнятті	Інфляція – це економічне явище, яке виникає при певних факторах впливу, та у статиці визначається як невідповідність кількості грошей в країні кількості товарів, або величини доходів громадян цінам на ринку тощо
Процес	1) послідовна зміна предметів чи явищ, що відбувається закономірним порядком (наприклад, процес росту рослин); 2) сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного наслідку (наприклад, процесс виробництва)	З точки зору економіки та суспільства, інфляція – це процес зростання загального рівня цін та зниження купівельної спроможності грошей. Для уряду інфляція – це сукупність дій уряду, а саме додаткова емісія грошей з метою покриття дефіциту державного бюджету. Монополіями інфляція розглядається як процес підвищення цін з метою збільшення прибутку

Сутність *структурно-функціонального підходу* полягає у виділенні в системних об'єктах структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначенні їхньої ролі (функцій) у системі. Елементи і зв'язки між ними створюють структуру системи. Кожний елемент виконує свої специфічні функції, які «працюють» на загальносистемні функції. Структура характеризує систему в статиці, функції – у динаміці.

Між ними є певна залежність. У межах структурно-функціонального підходу досліджують сутнісно-функціональну, функціонально-генетичну та функціонально-логічну структуру системи. Перша з них виявляє субстанціані елементи, підсистеми та компоненти системи, їх сутнісні зв'язки та основні функції. Друга – розкриває внутрішні закономірності розвитку і функціонування системи (від простого до складного, від нижчого до вищого, від генетично вихідного до генетично похідного, включаючи у «знятому» вигляді моменти попереднього при відносній самостійності). Третя – виявляє логічно можливі відношення між функціями системи: відношення переваги, домінування, супідрядності (основна і допоміжні функції); відношення функціональної рівнозначності або еквівалентності; відношення сполучення (поєднання) (комбінована функція) та ін. У результаті структурно-функціонального підходу створюються моделі (описові, математичні, графічні) досліджуваної системи.

Загальнонауковою методологією вивчення об'єкта дослідження є *системно-діяльнісний підхід*, який набув значного поширення в сучасних наукових розробках. Зазначений підхід указує на певний компонентний склад людської діяльності. Серед найсуттєвіших її компонентів: *потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат*. Це створює можливість комплексно дослідити будь-яку сферу людської діяльності. У процесі діяльності людина виступає як суб'єкт діяльності, а її дії спрямовані на зміни її діяльності у процесі діяльності.

Сутність *синергетичного (синергійного) підходу* полягає в дослідженні процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур. Він реалізується в дослідженні систем різної природи: фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та ін. Синергетичний підхід демонструє, яким чином і чому хаос може розглядатися як чинник творення, конструктивний механізм еволюції, як з хаосу власними силами може розвиватися нова організація.

Відносно новим загальнонауковим методом є *інформаційний підхід,* суть якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого об'єкта, процесу чи явища в природі чи суспільстві перш за все, виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти.

В основі інформаційного підходу лежить принцип інформаційності, згідно з яким: інформація є універсальною, фундаментальною категорією; практично всі процеси та явища мають інформаційну основу; інформація є носієм смислу (змісту) всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві; всі існуючі в природі та суспільстві взаємозв'язки мають інформаційний характер. *Інформаційний підхід* тісно пов'язаний із системним, що дає змогу уявити сучасний світ як складну глобальну багаторівневу інформаційну систему, яку утворюють три взаємопов'язані системи нижчого рівня: система «Природа», система «Людина» і система «Суспільство».

Останнім часом зростає значення культурологічного підходу, який набуває статусу загальнонаукової методології. *Культурологічний підхід,* завдяки широкій палітрі поняття культура та пізнавальним можливостям культурології – науки, що вивчає культуру як цілісність, дає можливість дослідити безліч природних, соціальних, екологічних, економічних, педагогічних, інформаційних та інших об'єктів та явищ як культурологічного феномену.

Вихідним положенням культурологічного підходу є розгляд сучасного світу як багаторівневої ієрархічної системи «Культура», яка складається з трьох основних відносно самостійних підсистем: системи «Природа», системи «Людина» і системи «Суспільство».

Аксіологічний (ціннісний) підхід базується на понятті цінності і дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства, а також ідеї і спонукання у вигляді норми та ідеалу. Цінності – це перевага певних смислів і побудованих на цій основі способів поведінки. До цінностей суспільства належать лише ті позитивно значимі явища та їхні властивості, що пов'язані з соціальним

прогресом. Фундаментальними є гуманістичні або загальнолюдські цінності: життя, здоров'я, любов, освіта, праця, творчість, краса тощо.

Пізнавальний, або когнітивний, підхід пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук; особливо ефективний у вивченні динаміки науки та її співвідношення з суспільством, в обґрунтуванні провідного значення знання в поведінці індивіда. Пізнавальний принцип у методології не має чітко окреслених меж, можливості його використання визначаються специфікою галузі. Особливе місце посідають дослідження рівня когнітивних структур соціальних груп і їхня вмотивованість при визначенні інформаційно-пізнавальних потреб.

Методологічні принципи, які забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта: **принцип цілісності**, за яким досліджуваний об'єкт виступає як щось розчленоване на окремі частини, органічно інтегровані в єдине ціле; **принцип ієрархічності**, який постулює підпорядкованість компонентів і підсистем системі в цілому, а також супідрядність систем нижчого рівня системам більш високого рівня, внаслідок чого предметна галузь теорії набуває ознак ієрархічної метасистеми; **принцип структурності**, який означає спосіб закономірного зв'язку між виділеними частинами цілого, що забезпечує єдність системи, зумовлює особливості її внутрішньої будови; **принцип самоорганізації** означає, що динамічна система іманентно здатна самостійно підтримувати, відтворювати або удосконалювати рівень своєї організації при зміні внутрішніх чи зовнішніх умов її існування та функціонування задля підвищення стійкості, збереження цілісності, забезпечення ефективних дій чи розвитку; **принцип взаємозв'язку із зовнішнім середовищем**, за яким жодна із систем не може бути самодостатньою, вона має динамічно змінюватись і вдосконалюватись адекватно до змін зовнішнього середовища.

Конкретнонаукова (або частковонаукова) методологія – це сукупність ідей або специфічних методів певної науки, які є базою для розв'язання

конкретної дослідницької проблеми; це наукові концепції, на які спирається даний дослідник. Рівень конкретнонаукової методології потребує звернення до загальновизнаних концепцій провідних учених у певній галузі науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальновизнаними.

Пошуки методологічних основ дослідження здійснюються за такими напрямами:

– вивчення наукових праць відомих ученик, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення конкретної галузі науки;

– аналіз наукових праць провідних учених, які одночасно із загальними проблемами своєї галузі досліджували питання даної галузі;

– узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали дану проблему;

– проведення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками, які не лише розробили, а й реалізували на практиці свої ідеї;

– аналіз концепцій у даній сфері наукової і практичної діяльності українських учених і практиків;

– вивчення наукових праць зарубіжних учених і практиків.

Отже, виходячи з методологічних основ наукового дослідження, необхідно чітко відповісти на запитання про: передбачувану провідну наукову ідею, сутність явища (об’єкта, предмета дослідження) суперечності, що виникають у процесі чи явищі, стадії, етапи розвитку (або тенденції). Це і становить наукову концепцію дослідження.

Концепція – це система поглядів, система опису певного предмета або явища, стосовно його побудови, функціонування, що сприяє його розумінню, тлумаченню, вивченню головних ідей. Концепція має надзвичайне значення, оскільки є єдиним, визначальним задумом, головною ідеєю наукового дослідження [1].

Стратегічні методологічні положення і принципи знаходять своє тактичне втілення в методах дослідження.

Метод (гр. methodos) – спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вивченню конкретного завдання [1].

Різниця між методом та теорією має функціональний характер: формулюючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень.

У найбільш загальному розумінні метод – це шлях, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження. Він відповідає на запитання: як пізнавати.

Методика (гр. methodike) – сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи. Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та операцій [1].

Вибір конкретних методів дослідження диктується характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження.

Досить поширеним е поділ основних типів методів за двома ознаками: мети і способу реалізації.

За першою ознакою виділяються так звані *первинні методи*, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження, опитування та ін.

Вторинні методи використовуються з метою обробки та аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація, шкалювання та ін.

За ознакою способу реалізації розрізняють такі види методів: логіко-аналітичні, візуальні, експериментально-ігрові.

До перших належать традиційні методи *дедукції та індукції*, що різняться вихідним етапом аналізу. Вони доповнюють один одного і можуть використовуватися з метою верифікації – перевірки істинності гіпотез і висновків.

Візуальні, або графічні, методи – графіки, схеми, діаграми, картограми та ін. дають змогу отримати синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів у заданому об'ємі. Ці методи тісно пов'язані з комп'ютерними технологіями.

Експериментально – ігрові методи безпосередньо стосуються реальних об'єктів, які функціонують у конкретній ситуації, і призначаються для прогнозування результатів. З ними пов'язаний цілий розділ математики – «теорія ігор»; з їх допомогою вивчаються ситуації в політичних, економічних, воєнних питаннях. Вони використовуються у психології («трансакційний аналіз»), соціології («управління враженнями», «соціальна інженерія»), в методиці нетрадиційного навчання.

У прикладних аспектах гуманітарних наук доцільно використовувати *математичні методи*. Математичний апарат теорії ймовірностей дає можливість вивчати масові явища в соціології, лінгвістиці.

1.4. **Емпіричні методи наукового дослідження**

Емпіричне дослідження спрямоване безпосередньо на об'єкт дослідження, відбувається на основі методів порівняння, виміру, спостеріганню, експерименту, аналізу та ін. Під емпіричним дослідженням розуміють також практичні аспекти наукової організації, збір емпіричної інформації, осмислення результатів спостереження і експериментів, відкриття емпіричних законів, формування класифікацій (розбивка класу об'єктів на підкласи) та ін.

Загальні вимоги до емпіричних методів (та методик):

1. Валідність (англ. valid – дійсний, придатний) – це комплексна характеристик методу (методики), яка вказує на його придатність до використання (об'єктивність, діагностичну силу, репрезентативність, точність, надійність). У найбільше простій і загальному формулюванню валідність тесту це «...поняття, що вказує нам, що тест вимірює і наскільки добре він це

робить». Найважливіша складова валідності – визначення області досліджуваних властивостей. Об'єктивність передбачає зменшення суб'єктивного впливу особистості дослідника на результати дослідження [1].

2. Діагностична сила (роздільна здатність) – характеристика, яка вказує на здатність методу (методики) диференціювати досліджувані об'єкти за вимірюваною ознакою, тобто розподіляти їх як мінімум на три групи: з низьким рівнем вираженості ознаки, середнім ти високим.

3. Надійність – характеристика яка вказує на здатність методу давати однакові результати при дослідженні однакових об'єктів у однакових умовах (забезпечувати відтворюваність результатів).

4. Репрезентативність – характеристика, яка вказує на здатність методу (методики) розповсюджувати (переносити) результати, отримані при дослідженні частини об'єктів на всі об'єкти, що входять до даної групи. Це характеристика не стільки методу, скільки досліджуваної сукупності об'єктів, що повинні бути відібрані з дотриманням ряду вимог.

Емпіричні методи дослідження є визначальними в навчально-дослідній справі, що пов'язана з практикою, зокрема педагогічною, та забезпечують накопичення, фіксацію та узагальнення вихідного дослідного матеріалу. Отримані за допомогою цих методів дані є основою для подальшого теоретичного осмислення пізнавальних процесів та створюють цілісну єдність наукового пізнання.

1. Спостереження – це систематичне цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, які виступають об'єктами дослідження.

Спостереження мусить відповідати таким вимогам:

– передбачуваності заздалегідь (спостереження проводиться для певного, чітко поставленого завдання);

– планомірності (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);

– цілеспрямованості (спостерігаються лише певні сторони явища, котрі викликають інтерес при дослідженні);

– вибірковості (спостерігач активно шукає потрібні об’єкти, риси, явища);

– системності (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

2. Вимірювання – це процедура визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру.

3. Порівняння – це процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення подібності чи відмінності між ними, а також знаходження загального, притаманного, що може бути властивим двом або кільком об’єктам дослідження.

Широко використовують порівняння для систематизації й класифікації понять, адже це дає змогу співвіднести невідоме з відомим, пояснити нове через вже наявні поняття і категорії. Роль порівняння в пізнанні не варто переоцінювати, оскільки воно, як правило, має поверховий характер, відображаючи лише перші етапи дослідження. Водночас порівняння є передумовою для проведення аналогії.

Метод порівняння буде плідним, якщо при його застосуванні виконуються такі вимоги:

– порівнюватися можуть тільки такі явища, між якими може існувати певна об’єктивна спільність;

– порівняння повинно здійснюватися за найважливішими, найсуттєвішими (у плані конкретного завдання) ознаками.

Порівняння завжди є важливою передумовою узагальнення.

4. Експеримент – апробація знання досліджуваних явищ в контрольованих або штучно створених умовах.

Деякі науковці серед емпіричних методів виділяє ще інтерв’ю, анкетування, рейтинг, експертна оцінка, самооцінку, аналіз даних.

1.5 **Теоретичні методи наукового дослідження**

Теоретичні методи спрямовані на створення теоретичних узагальнень та формулювань закономірностей досліджуваних явищ, їх мета яких полягає у поясненні відкритих явищ, встановленні закономірних зв'язків між явищами, формулюванні законів і закономірностей розвитку явищ і на цій основі передбаченні нових явищ.

Послідовність проведення теоретичних досліджень має декілька стадій.

На першому етапі потрібно ретельно з ознайомитися добре відомими та апробованими (перевірені на практиці) рішеннями тієї чи іншої конкретної проблеми. Для цього доцільно дослідження починати з аналізу літератури, формулювання наукового апарату, для чого необхідно застосовувати логічні операції, складання плану роботи, з використання відповідних теоретичних методів.

На наступному етапі дослідник – теоретик повинен відмовитися від відомих засобів розв'язання даної проблеми, які є аналогічні до тих, які пропонує він. В окремих випадках варто висунуті теоретичні положення підкріпити фактами, які добуваються з допомогою емпіричних методів: спостереження, опитування, тесту, експертної оцінки, експерименту тощо. Щоб узагальнити і звести до єдиних кількісних показників отримані емпіричні дані, факти, необхідно їх опрацювати з допомогою методів математичної статистики: знаходження найбільш типових показників, показників однорідності, показників зв'язку тощо.

Останній етап – це етап, на якому впроваджуються різноманітні нові варіанти вирішення поставленої проблеми. Дослідник, на основі теоретичного опрацювання зведених даних, повинен пояснити їх, сформулювати основні тенденції розвитку, зробити відповідні висновки, які б стосувалися вирішення поставленої перед ним проблеми, запропонувати власну оригінальну методику такого вирішення.

Особливість теоретичного дослідження полягає у використанні абстрактних уявлень, ідей, положень, концепцій, які мають безпосереднє відношення до процесу практичного пізнання.

Аналіз (з грецького – розкладання) – метод пізнання, який дозволяє розчленовувати предмети дослідження на складові частини (звичайні елементи об'єкта або його властивості і відношення).

Синтез (з грец. – поєднання, з'єднання, складання) – метод вивчення об'єкта у його цілісності, у єдиному і взаємному зв'язку його частин, тобто, на противагу аналізу, даний метод дає можливість з'єднувати окремі частини чи сторони об'єкта в єдине ціле.

Індукція – форма наукового пізнання, логіка якого розгортається від конкретного до загального. Тобто, загальне положення виводиться логічним шляхом з одиничних суджень. При індуктивному методі дослідження для одержання загальних знань про той чи інший клас предметів необхідно вивчити, окремі складові цього класу та віднайти в них істотні ознаки, властиві цьому класу предметів.

Дедукція – метод логічного висновку від загального до часткового, тобто спочатку досліджують стан об'єкта в цілому, а потім його складових елементів. У навчально – дослідній практиці застосовують змістовне доведення, представлене у вигляді звичайних логічних конструкцій, рівень науковості яких відповідає потенціалу молодого дослідника.

Формалізація – це метод вивчення різних об'єктів, при якому основні закономірності явищ і процесів відображаються в знаковій формі, за допомогою формул або спеціальних символів. Формалізація забезпечує спільність підходів до вирішення різних завдань, дозволяє формувати відомі моделі предметів і явищ, встановлювати закономірності між фактами, що вивчаються. Символіка штучної мови (хімія, математика, економіка) дозволяє чітко і коротко фіксувати певні значення, не допускаючи різного тлумачення, що неможливо при користуванні звичайною мовою.

Абстрагування (в перекладі з лат. означає відволікання) – це уявне відволікання від неіснуючих властивостей предметів, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Абстракція являє собою одну із сторін, форм пізнання, коли відбувається перехід від почуттєвого сприймання до уявного образу. Абстрагування також може полягати в уявному створення об'єктів і умов, які не існують вдійсності і не можуть бути практично створені.

Моделювання – непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких не можливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження. Під моделлю розуміють систему, що заміщує об'єкт пізнання і являє собою джерело інформації про неї.

1.6 **Економіко-статистичні методи в наукових дослідженнях**

Економіко-статистичний аналіз – це розробка методики, заснованої на використання традиційних статистичних і математико-статистичних методів з метою контролю за адекватним відображенням явищ та процесів, що досліджуються.

Економіко-статистичний аналіз повинен проводитись з дотриманням наступних принципів, які враховують їх економічну та статистичну градацію.

Економічними принципами є:

- відповідність економічним законам;
- адекватне відображення суті економічної політики сучасного етапу суспільно-економічного розвитку;
- орієнтація на кінцеві економічні результати;
- врахування специфіки об'єкта, який вивчається.

До *статистичних принципів* відносяться:

- чітко визначена ціль економіко-статистичного дослідження;
- відповідність систем по горизонталі та вертикалі;

● логічний взаємозв’язок між показниками, які характеризують об’єкт чи явище;

● комплексність та повнота відображення об’єкта дослідження у статистичних показниках;

● максимальний ступінь аналітичності.

Особливості статистичної методології пов’язані з точним вимірюванням і кількісним описуванням масових економічних явищ, з використанням узагальнюючих показників для характеристики об’єктивно існуючих закономірностей. Щоб визначити певний статистичний показник, слід врахувати велику кількість випадків і узагальнити ці дані. Тому статистичні показники називають узагальнюючими.

Одним з визначальних положень наукової методології є необхідність вивчення усіх явищ у русі і розвитку. Інформаційною базою аналізу закономірностей розвитку і прогнозування слугують динамічні (часові) ряди (ряди динаміки).

Динамічний ряд (ряд динаміки) – це послідовність значень показника, який характеризує зміну того чи іншого соціально-економічного явища в часі. Числа послідовності $y_1, y_2, ..., y_n$ називаються рівнями ряду. Залежно від статистичної природи показника y_t його значення характеризують зміну явища за певний інтервал часу (за рік, квартал, місяць, декаду, добу, годину) або рівень явища на певний момент часу (на початок кварталу, на початок року тощо). Підрядковий індекс t = 1, 2, 3, ..., n вказує на порядковий номер того проміжку часу (моменту), до якого відноситься значення показника.

У динамічних рядах важливу інформацію несе не лише значення окремих рівнів ряду, але і їхня послідовність. Саме характер послідовних змін значень y_t відбиває особливості розвитку процесу за певний період. Під впливом безлічі факторів в одних рядах рівні протягом тривалого часу зростають або зменшуються з різною інтенсивністю, в інших зростання і зменшення y_t чергуються з певною періодичністю. Окрім закономірних коливань рівнів,

динамічним рядам властиві також випадкові коливання, пов’язані з масовим процесом.

Поєднання тенденції і коливань характерно для більшості динамічних процесів з більш-менш стабільними умовами розвитку в межах періоду. Тенденція зумовлена дією певного кола постійно діючих, специфічних для кожного процесу факторів і умов розвитку. Коливання, навпаки, є наслідком дії короткотермінових, циклічних чи випадкових факторів, які впливають на окремі рівні динамічного ряду. Одним рядам властива тенденція до зростання, іншим – до зниження рівнів. Така зміна, у свою чергу, відбувається по-різному: рівномірно, прискорено чи уповільнено.

Напрямок та інтенсивність змін в динаміці описуються низкою абсолютних і відносних характеристик, з-поміж яких: індекси (темпи зростання), абсолютні та відносні прирости, коефіцієнти прискорення (уповільнення) тощо. Базою порівняння для поточного рівня y_t може бути попередній рівень ряду y_{t-1} або будь-який віддалений у часі рівень.

Абсолютний приріст Δ_t характеризує абсолютний розмір збільшення чи зменшення рівнів ряду y_t за певний часовий інтервал і обчислюється як різниця рівнів ряду: $\Delta_t = y_t - y_0$, де y_0 – база порівняння. Знаки «+» та «–» свідчать про напрям динаміки.

Індекс (темп зростання) k_t показує, у скільки разів рівень y_t більший (менший) від рівня, узятого за базу порівняння. Він являє собою кратне відношення рівнів: $k_t = y_t / y_0$.

Темп приросту завжди виражається в процентах і показує, на скільки процентів рівень y_t більший (менший) від бази порівняння.

З плином часу змінюються рівні динамічних рядів і обчислені на їх основі абсолютні прирости та темпи зростання. Постає потреба узагальнення притаманних динамічному ряду властивостей, визначення типових характеристик розвитку. Такими характеристиками є середні величини.

Середній абсолютний приріст (абсолютна швидкість динаміки) обчислюється діленням загального приросту за весь період на довжину цього

періоду у відповідних одиницях часу (рік, квартал, місяць тощо). При обчисленні середнього індексу враховують правило складних процентів, за якими змінюється відносна швидкість динаміки (нагромаджується приріст на приріст). Тому середній індекс можна обчислити як геометричну середню з послідовних (ланцюгових) індексів.

Різниця між абсолютними приростами: $\gamma_t = \Delta_t - \Delta_{t-1}$ показує абсолютне прискорення ($\gamma_t > 0$) чи уповільнення ($\gamma_t < 0$). Порівняння темпів зростання дає коефіцієнт прискорення (уповільнення) відносної швидкості розвитку.

У наукових дослідженнях соціально-економічних процесів постають завдання:

1) виявити і описати характер змін показника за певний період часу, протягом якого явище еволюціонує, змінюється, прогресує;

2) оцінити інтенсивність і сталість змін;

3) передбачити подальший рух процесу за межами ряду.

Згідно з цими завданнями ряд динаміки в процесі аналізу умовно поділяється на дві складові – тенденцію f(t) і коливання e_t:

$$y_t = f(t) + e_t. \qquad (1.1)$$

Така умовна конструкція дозволяє, залежно від мети дослідження, вивчити тенденцію, елімінуючи коливання, або вивчати коливання елімінуючи тенденцію.

В аналізі динамічних рядів тенденцію представляють у вигляді планової траєкторії і описують певною функцією, яку називають *трендом*

$$Y_t = f(t), \qquad (1.2)$$

де t-змінна часу (t = 1,2,..., n).

На основі такої функції здійснюють вирівнювання динамічного ряду і прогнозування подальшого розвитку процесу.

Процедура вирівнювання динамічних рядів включає два етапи: вибір типу функції (найбільш поширені лінійна функція, параболи) та оцінювання її параметрів. Так, лінійний тренд $Y_t = a + bt$ описує процеси, які рівномірно

змінюються в часі і мають стабільні абсолютні прирости. Якщо ж відносно стабільними є ланцюгові темпи приросту, то такий процес адекватно опише експонента $Y_t = ab^t$. У зазначених функція: t-порядковий номер періоду (дати), а – значення показника при t = 0. Параметр b характеризує швидкість динаміки: середню абсолютну в лінійній функції і середню відносну – в експоненті. Оцінювання параметрів трендових рівнянь здійснюється методом найменших квадратів (МНК).

Виявлену тенденцію можна продовжити за межі динамічного ряду. Таку процедуру називають *екстраполяцією тренду*. Це один з методів статистичного прогнозування, передумовою використання якого є сталість причинного комплексу, що формує тенденцію. Часовий горизонт прогнозу називають *періодом упередження*.

Для деяких соціально-економічних процесів характерні сезонні піднесення і спади. Вони спричиняють нерівномірне використання протягом року виробничих потужностей і робочої сили, нерівномірний попит на ринку споживчих товарів тощо, а отже, потребують вивчення і регулювання. *Сезонні коливання* виявляються і аналізуються на основі рядів помісячних або поквартальних даних. Кожний рівень ряду y_t належить до певного сезонного циклу, довжина якого становить 12 місяців або 4 квартали. Характер сезонних коливань описується сезонною «хвилею», елементами якої є індекси сезонності I_t , а основною характеристикою – амплітуда коливань $R_t = I_{max} - I_{min}$.

В аналізі закономірностей розвитку широко використовується графічний метод.

Практична діяльність фахівців пов’язана з пошуком управлінських рішень щодо розміщення виробничих замовлень, оптимального використання ресурсів, формування портфеля цінних паперів тощо. Пошук найбільш прийнятного варіанта управлінського рішення – це задача оптимізації. Суть її полягає у визначення таких параметрів функціонування об’єкта управління x_j, які б за певних обмежень забезпечували досягнення цільової функції $Z(x)$.

Цільова функція найчастіше екстремальна: це максимальний прибуток, мінімальні витрати і т. ін.

Алгебраїчно задача оптимізації записується так:

1) Задача на максимум прибутку

$$Z(x) = \sum_{1}^{m} p_j x_j \rightarrow max \qquad (1.3)$$

2) Задача на мінімум витрат

$$Z(x) = \sum_{1}^{m} c_j x_j \rightarrow min \qquad (1.4)$$

У наведених формулах прийнято позначення: x_j – обсяг виробництва j-го виду продукції, p_j – прибуток від реалізації одиниці j-го виду продукції, c_j – собівартість виробництва одиниці j-го виду продукції. Найпростіше прогнозувати та оптимізувати процеси розвитку за допомогою комп'ютерної програми Exel.

1.7 **Інформаційне забезпечення наукової роботи**

Науковий документ є структурною одиницею інформаційних ресурсів.

Класифікація документів відбувається на основі багатьох критеріїв. За способом фіксації інформації документи поділяються на:

- письмові (матеріали архівів, преси, довідники, художня література, особисті документи – тобто ті, в яких інформація викладена у формі літерного тексту):
- статистичні (маються на увазі ті документи, в яких форма подачі інформації в основному цифрова);
- іконографічні (всі образотворчі документи, як статичні скульптури, будинки, орнаменти, картини, фотографії, так і динамічні – кіно-, теле-, відеоматеріали);

- фонетичні (мовні матеріали, розмови, пісні, казки тощо в їх озвученому вигляді – платівки, магнітофонні записи):
- документи, які передають інформацію у закодованому вигляді за допомогою електронної техніки. Форма документа значною мірою визначає спосіб його аналізу.

Залежно від статусу джерела розрізняють документи: офіційні та неофіційні.

Крім цього, документи поділяються на:

– первинні – в яких містяться результати наукових досліджень і розробок, нові наукові дані, ідеї, факти. На основі цих документів формується первинна інформація;

– вторинні – де містяться аналітико – синтетичні і логічні матеріали, які вже оброблені на основі первинних документів [8].

Структура наукових документів приведена в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5 – Видова структура наукових документів

Вили документів	Первинний	Вторинний (неперіодичні)
Книжки, брошури	Монографії, довідники, матеріали конференцій, з'їздів, навчальні видання	Бібліографічні, реферативні, оглядові видання, енциклопедії, словники, довідники
Періодичні	Видання з продовженням, журнали, бюлетені, газети, відомості	Бібліографічні (картотека), реферативні (збірники), експрес-інформація, офіційні бюлетені, інформаційні листки, каталоги
Спеціальні	Нормативно-технічні документи, нормативно- виробничі довідки, рекламні видання, патентно-ліцензійні	Показники стандартів і технічних умов вітчизняних і зарубіжних винаходів
Рукописні	Наукові звіти, наукові доклади, інформаційні відомості про проведення наукових конференцій, семінарів	Бюлетені реєстрації НДР, збірники рефератів НД1, ОКР, реєстраційні та інформаційні картки

Традиційним засобом передачі та збереження інформації є приведення в порядок документальних фондів. Найбільш поширеною є Універсальна десятична класифікація (УДК), яка використовується більш ніж в 50-ти країнах

світу і юридично є власністю Міжнародної федерації документації (МФД), яка відповідає за розробку таблиць УДК, їх стан і видання.

УДК – це міжнародна універсальна система, яка дозволяє детально представити зміст документальних фондів, забезпечити оперативний пошук інформації, має можливість свого розвитку і самовдосконалення. Вона складається із основної і допоміжної таблиць. Основна таблиця містить поняття і відповідні їм індекси, за допомогою яких систематизують знання людства.

Інформаційний пошук – це сукупність операцій, спрямованих на пошук документів, які потрібні для розробки теми проблеми.

До основних інститутів і організацій України, які здійснюють централізований збір і обробку інформації основних елементів опублікованих документів, є: Книжкова палата України, Український інститут науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ), Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного та регіонального рівнів.

При пошуку інформації слід дотримуватись певних принципів її формування, а саме: актуальність інформації має реально відображати стан об’єкта дослідження в кожен момент часу; достовірність – це доказ того, що названий результат є істинним, правдивим; інформація має точно відтворювати об’єктивний стан і розвиток об’єкта; інформаційна єдність, тобто подання інформації у такій системі показників, при якій виключалась би ймовірність протиріч у висновках і неузгодженість первинних і одержаних даних; релевантність даних, тобто одержання інформації за запитом користувача, включаючи роботу з даними, які не належать до дослідження.

Дотримання цих принципів дозволяє виключити дублювання наукових досліджень. За підрахунками американських спеціалістів, від 10 до 20% науково-дослідних робіт можна було б не проводити, якщо би правильно була підібрана наукова інформація з проблеми, яка вивчається.

Визначення терміну «інфляція» в різних літературних джерелах наведено в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6 – Визначення терміну «інфляція» в різних літературних джерелах

Автор / Головний редактор	Визначення поняття
Большой бухгалтерский словарь / Под. ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.	Інфляція – знецінення паперових грошей внаслідок випуску їх в обіг у розмірах, які перевищують потреби товарообігу, що супроводжується зростанням цін на товари та падінням номінальної заробітної плати (с. 151)
Александрова М.М. Гроші. Фінанси. Кредит: [навчально – методичний посібник]: в 2-х частинах / Александрова М.М., Кірейцев Г.Г., Маслова С.О. – Житомир: ЖГГІ, 2002. – Ч. І – 224 с.	Термін «інфляція» буквально означає «вздуття». Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей (с. 66)
Економічний словник / За ред. П.Г. Багрія, С.Г. Дорогунцова. – К.,1973. – 621 с.	*Інфляція* – переповнення каналів грошового обігу капіталістичних країн масою паперових грошей внаслідок випуску їх у розмірах, що перевищують потреби грошового обігу і товарообороту (с. 215)

1.8 **Комп’ютерні технології у наукових дослідженнях**

Автоматизована система обробки інформації (АСОІ) — це організаційно-технічна система, що являє собою сукупність наступних взаємопов’язаних компонентів:

- технічних засобів обробки і передачі даних (засобів обчислювальної техніки і зв’язку);
- методів і алгоритмів обробки у вигляді відповідного програмного забезпечення;
- інформації (масивів, наборів, баз даних) на різних носіях;
- персоналу і користувачів системи, об’єднаного за організаційно-структурними, тематичними, технологічними або іншими ознаками для виконання автоматизованої обробки інформації (даних) з метою задоволення інформаційних потреб суб’єктів інформаційних відносин.

Загальноприйнятої класифікації АС взагалі не існує, тому їх можна класифікувати за різними ознаками.

1. *За рівнем або сферою діяльності* – державні, територіальні (регіональні), галузеві, об'єднань, підприємств або установ, технологічних процесів.

2. *За рівнем автоматизації процесів управління* – інформаційно-пошукові, інформаційно-довідкові, інформаційно-керівні, системи підтримки прийняття рішень, інтелектуальні АС.

3. *За ступенем централізації обробки інформації* – централізовані АС, децентралізовані АС, інформаційні системи колективного використання.

4. *За ступенем інтеграції функцій* – багаторівневі АС з інтеграцією за рівнями управління (підприємство – об'єднання, об'єднання – галузь і т. ін.), багаторівневі АС з інтеграцією за рівнями планування і т. ін.

Залежно від мети функціонування та завдань, які покладені на АС на етапах збору та змістової обробки даних, розрізняють такі типи АС: інформаційно-пошукові; інформаційно-довідкові; інформаційно-управлінські; інтелектуальні інформаційні системи та системи підтримки прийняття рішень.

Інформаційно-пошукові системи (ІСП) орієнтовані на розв'язування завдань пошуку інформації. Змістова обробка інформації в таких системах відсутня.

В інформаційно-довідкових системах (ІДС) за результатами пошуку обчислюють значення арифметичних функцій.

Інформаційно-управляючі, або управлінські, системи (відомі у вітчизняній літературі під назвою 'автоматизовані системи організаційного управління') являють собою організаційно-технічні системи, які забезпечують вироблення рішення на основі автоматизації інформаційних процесів у сфері управління. Отже, ці системи призначені для автоматизованого розв'язування широкого кола завдань управління.

До інформаційних систем нового покоління належать системи підтримки прийняття рішень (СППР) та інформаційні системи, побудовані на штучному інтелекті (інтелектуальні АС).

СППР – це інтерактивна комп'ютерна система, яка призначена для підтримки різних видів діяльності при прийнятті рішень із слабо структурованих або неструктурованих проблем. Інтерес до СППР, як перспективної галузі використання обчислювальної техніки та інструментарію підвищення ефективності праці в сфері управління економікою, постійно зростає. У багатьох країнах розробка та реалізація СППР перетворилася на дільницю бізнесу, що швидко розвивається.

Штучний інтелект – це штучні системи, створені людиною на базі ЕОМ, що імітують розв'язування людиною складаних творчих завдань. Створенню інтелектуальних інформаційних систем сприяла розробка в теорії штучного інтелекту логіко-лінгвістичних моделей. Ці моделі дають змогу формалізувати конкретні змістовні знання про об'єкти управління та процеси, що відбуваються в них, тобто ввести в ЕОМ логіко-лінгвістичні моделі поряд з математичними. Логіко лінгвістичні моделі – це семантичні мережі, фрейми, продукувальні системи – іноді об'єднуються терміном «програмно-апаратні засоби в системах штучного інтелекту».

Обробка інформації в АС – це будь-яка сукупність операцій (прийом, збір, накопичення, зберігання, перетворення, відображення, видача тощо), здійснюваних над інформацією (відомостями, даними) з використанням засобів АС.

Для задоволення законних прав і перерахованих вище інтересів суб'єктів (забезпечення їх інформаційної безпеки) необхідно постійно підтримувати наступні властивості інформації і систем її обробки: доступність інформації; цілісність інформації; конфіденційність інформації.

1.9 **Зміст та складові науково-дослідного процесу**

Науково-дослідний процес – це чітко організований комплекс дій, спрямований на отримання нових знань, що розкривають суть процесів і явищ у природі і суспільстві, з метою використання їх у практичній діяльності людей.

Тема *наукового дослідження* є складником проблеми. У результаті досліджень за темою отримують відповіді на певну низку наукових питань, які охоплюють частину проблеми. Узагальнення результатів виконання комплексу тем у рамках деякої проблеми може дати рішення наукової проблеми в цілому. Важливе значення в науковому дослідженні мають пізнавальні завдання, що виникають під час вирішення наукових проблем. Вони поділяються на емпіричні та теоретичні.

Емпіричні завдання – спрямовані на виявлення, точний опис, докладне вивчення різних факторів досліджуваних процесів та явищ. У наукових дослідженнях вони можуть вирішуватися за допомогою спостереження та (або) експерименту.

Теоретичні завдання – спрямовані на виявлення та вивчення причин, зв'язків, залежностей, що дають змогу встановити поведінку об'єкта, визначити його структуру, характеристику на основі розроблених наукою принципів і методів пізнання. Теоретичні пізнавальні завдання під час підготовки і проведення дослідження формулюють так, щоб їх можна було перевірити емпірично.

За цільовим призначенням наукові дослідження класифікують на 3 види: фундаментальні, прикладні і розробки.

Фундаментальні дослідження – спрямовані на відкриття та вивчення нових явищ і законів природи, на створення нових принципів дослідження, їхньою метою є розширення наукового знання суспільства, встановлення того, що може бути використано в практичній діяльності людини. Такі роботи проводяться на межі відомого й невідомого; їм притаманний найбільш високий ступінь невизначеності.

Прикладні дослідження – спрямовані на визначення способів використання законів природи для створення нових і вдосконалення існуючих способів і засобів людської діяльності. Метою цих досліджень є встановлення того, як можна використовувати в практичній діяльності наукові знання, отримані в результаті фундаментальних досліджень. Прикладні дослідження, у

свою чергу, поділяють на пошукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

Науково-дослідний процес будь-якого класу, виду, з різноманітними ознаками проходить, однак, за загальною схемою три стадії (рис. 1.5).

Рисунок 1.5 – Загальна схема науково-дослідного процесу

На *організаційній стаді* вивчають стан об'єкта і виконують організаційно-методичну підготовку дослідження.

Вивчення стану об'єкта дослідження передбачає конкретизацію теми та попереднє визначення теоретичних передумов її дослідження. Конкретизуючи тему, визначають її місце в науковій проблемі; встановлюють зв'язок між суміжними темами, що раніше виконувалися іншими дослідниками або плануються до виконання; визначають та обґрунтовують об'єкти дослідження. Вивчення теоретичних передумов містить вивчення стану об'єкта, наукової й теоретичної новизни гіпотез, що висуваються до дослідження.

На *дослідній стадії* відбувається створення нової інформації, а потім перетворення її за допомогою наукових методів дослідження згідно з програмою дослідження.

Створення нової інформації становить проведення спостереження за об'єктом, вибір оцінних критеріїв, виявлення позитивних і негативних

чинників, що впливають на стан об’єкта дослідження, тощо. Отриману інформацію класифікують і групують для подальшого перетворення її згідно з метою дослідження.

На наступному етапі виконують дослідження із застосуванням різних наукових методів: проводиться доведення гіпотез, що були висунуті, формулювання висновків і рекомендацій, постановка експериментів, корегування попередніх висновків і результатів, оприлюднення результатів і висновків.

І насамкінець на *стаді реалізації результатів дослідження* проводиться узагальнення та апробація отриманих результатів, а потім упровадження їх у практику в тій чи іншій формі.

За результатами наукового дослідження оформлюється Звіт про НДР. Згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація в сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення», звіт про НДР повинен містити: титульний аркуш; список виконавців; реферат; зміст; перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів; передмову; основну частину; перелік посилань; додатки.

Результати виконаної науково-дослідної роботи можуть бути використані для складання *рефератів*, написання наукових статей, монографій, дисертацій, підготовки доповідей на наукових конференціях, що дає змогу зробити їх набутком широкої наукової громадськості.

Ефективність роботи наукового працівника оцінюють за допомогою різних критеріїв: публікаційного, економічного, новизни розробки, цитування робіт та ін.

Публікаційний критерій характеризує загальну діяльність – сумарну кількість друкованих праць, загальний обсяг їх у друкованих аркушах, кількість монографій, підручників, навчальних посібників.

Найчастіше як економічний критерій використовують показник продуктивності його праці.

Критерій новизни НДР – це кількість авторських свідоцтв та патентів.

Критерій цитування робіт ученого становить кількість посилань на його друковані праці. Це другорядний критерій.

Ефективність роботи науково-дослідної групи або організації оцінюють зовсім інакше. У цьому випадку також існує кілька показників: середньорічна розробка НДР, кількість упроваджених тем, економічна ефективність від упровадження НДР і ДКР, загальний економічний ефект, кількість отриманих авторських свідоцтв і патентів, кількість проданих ліцензій, валютна виручка [9].

Середньорічну розробку НДР, ДКР визначають за формулою:

$$K_П = C_0 / P \tag{1.5}$$

де C_0 – загальна кошторисна вартість НДР і ДКР, тис. грн.;

P – середньоспискова кількість робітників основного та допоміжного персоналу відділу, кафедри, лабораторії, НДІ.

Зазвичай $K_П$ розраховують за рік, оскільки встановити кошторисні витрати НДР за місяць або квартал можна лише орієнтовно.

Критерій упровадження $Kв$ закінчених тем встановлюють наприкінці календарного року простим підсумовуванням закінчених робіт m Власне впровадження теми оцінюють ступенем завершення тематичного плану.

Відносний критерій впровадження закінчених тем:

$$Kв = m_B / m \tag{1.6}$$

де m – загальна кількість тем, що розробляються.

Рівень новизни прикладних досліджень і розробок колективу характеризують критерієм КА, тобто кількістю завершених робіт, за якими отримано авторські свідоцтва та патенти. Цей критерій характеризує абсолютну кількість свідоцтв і патентів. Об’єктивнішим критерієм є, наприклад, кількість свідоцтв і патентів, віднесених до певної кількості працівників певного колективу або до числа тем, які розробляє колектив і які підлягають оформленню свідоцтвами і патентами.

Якщо виконані науковим колективом розробки продано за кордон, ефективність цих розробок оцінюють відносним показником:

$$Кл = Д / \sum З \qquad (1.7)$$

де $Д$ – валютний дохід держави, тис. грн.;

$\sum З$ – сумарні витрати на проведення НДР, оформлення та продаж ліцензій, виконання ліцензійних міждержавних відносин та ін.

Найефективнішим критерієм економічної ефективності наукових досліджень є фактична економія від упровадження.

1.10 **Форми відображення результатів наукових досліджень**

Основні результати і положення дослідження мають бути опубліковані для ознайомлення з ними наукової громадськості.

Публікація (*publicatio – оголошую всенародно, оприлюднюю*) – це доведення до загального відома за допомогою преси, радіомовлення або телебачення, розміщення в різних виданнях (газетах, журналах, книгах) роботи (робіт), а також це текст, надрукований у будь-якому виданні. Публікації виконують кілька *функцій:*оприлюднюють результати наукової роботи; сприяють встановленню пріоритету автора; свідчать про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми; слугують підтвердженню достовірності основних результатів і висновків дисертації, новизни і наукового рівня її; підтверджують факт апробації та впровадження результатів; відображають основний зміст дисертації; фіксують завершення певного етапу дослідження або роботи загалом; забезпечують первинною науковою інформацією суспільство, сповіщають наукове співтовариство про появу нового наукового знання: перетворюють індивідуальний результат у загальне надбання та ін.

Основним і наймасовішим видом друкованої інформації за результатами дослідження є журнальна *наукова стаття*. Композиція наукової статті ґрунтується на логічному розкритті наукової думки, мотивованому та

дозованому розкритті фактів, поєднанні їх у певну систему. Для того щоб композиція статті стала справжнім засобом реалізації творчого наукового результату, автор повинен продумати її план у такій послідовності: заголовок, вступ, основна частина, висновок.

Статті наукового характеру друкуються переважно в наукових збірках або журналах.

Науковий журнал – журнал, що містить статті та матеріали досліджень теоретичного або прикладного характеру, призначений переважно фахівцям певної галузі науки. За цільовим призначенням наукові журнали поділяють на науково-теоретичні, науково-практичні та науково-методичні.

Монографія – спеціальне наукове дослідження, присвячене літературному викладенню однієї проблеми. Монографія відрізняється від статті ширшою постановкою проблеми, аргументованістю роздумів, їх доказовістю, посиланням на докази (літературні джерела, показники роботи підприємств та ін.). Монографія зазвичай має довідковий апарат: список використаної літератури, хронологічний довідник, тематичний або іменний покажчик. Архітектоніка монографії виражена самостійними структурними підрозділами, які мають заголовки, певну систему кодування таблиць, рисунків, схем та ін.

Динаміка кількості друкованих робіт у 2017-2019 рр. наведена у таблиці 1.7.

Найбільшу кількість друкованих робіт підготовлено за результатами НТР, виконаних за рахунок загального фонду, що фінансувалися МОН (58,1 %) та НАН (26,4 %). Загальна кількість друкованих робіт за результатами прикладних НД, виконаних у 2019 р. за рахунок коштів 16-ти головних розпорядників, становила понад 103 тис., у т. ч. статей у наукових фахових журналах – понад 88 тис., з яких 22,3 % надруковано в журналах, що входять до міжнародних баз даних, та понад 1 тис. монографій, 18,7 % з яких видано за кордоном.

Таблиця 1.7 – Динаміка кількості друкованих робіт у 2017-2019 рр. [3].

Показник	Усього			У тому числі за рахунок загального фонду		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Кількість друкованих робіт, усього	219340	208680	202178	115961	114091	110186
у тому числі:						
монографії	5828	5231	2852	2877	2642	1856
з них, що видані за кордоном	898	959	485	463	447	302
статті в наукових фахових журналах	176924	173824	170519	83855	88308	86077
з них, що входять до міжнародних баз даних	41430	45103	44357	28430	31111	30598
підручники, навчальні посібники	9786	8451	8292	2966	2596	2430
Інші	26802	21174	20515	26263	20545	19823

Порівняно з 2018 р. загальна кількість друкованих робіт у звітному році зменшилась на 2,6 %, кількість монографій, що видані за кордоном – на 53,5 %, статей у наукових фахових журналах, що входять до міжнародних баз даних, – на 1,2 % (табл. 1.8).

Наукова публікація як носій нових знань і найбільш ефективна форма розповсюдження основних результатів наукових досліджень і розробок в умовах глобалізації реалізує інтегруючу функцію, сприяючи активному входженню національної науки у світовий науковий простір.

Кількість публікацій країни відображає дослідницьку активність вітчизняних вчених, статистика цитування – якість досліджень. За кількістю цитованих публікацій визначають вагомість результатів наукових досліджень, їхню цінність для світової науки. Результати аналізу цитованих робіт дають можливість виявляти перспективні напрями наукових досліджень як вітчизняних, так і світових. Аналіз тематичних напрямів публікацій дає змогу оцінити рівень розвитку певної галузі знання.

Таблиця 1.8 – Динаміка кількості друкованих робіт за результатами прикладних НД, од. [3].

Показник	Роки				
	2016	2017	2018	2019	
				Усього	у т.ч. за рахунок загального фонду
Кількість друкованих робіт, усього, од.	114783	117408	106079	103334	49306
у тому числі:					
монографії	3158	3267	3062	1124	441
з них що видані за кордоном	418	434	452	210	104
статті в наукових фахових журналах	95840	97836	89968	88354	39132
з них що входять до міжнародних баз даних	15679	17002	19491	19717	9610
підручники, навчальні посібники	5741	5821	5154	5037	1331
інші публікації	10044	10484	7895	8819	8402

Найбільш визнаними у світі наукометричними базами даних (БД) вважаються Web of Science (WoS) компанії Clarivate Analytics та Scopus видавництва Elsevier. БД WoS (за період 2009-2019 рр.) містить 29510448 публікацій (рис. 1.6), з них 61,6 % (18174801 публікацій) – статті в журналах.

Джерело: побудовано за даними БД Scopus // https://www.scopus.com/search/form.uri?display=bas

Рисунок 1.6 – Динаміка кількості публікацій у БД WoS за період 2009-2019 рр. [3].

На першому місці серед 238 країн за кількістю публікацій БД WoS знаходяться США (7647142 публікації). У п’ятірку лідерів також входять

Китай, Велика Британія, Німеччина та Японія. Понад 1 млн публікацій мають Франція, Канада, Італія та Індія (рис. 1.7).

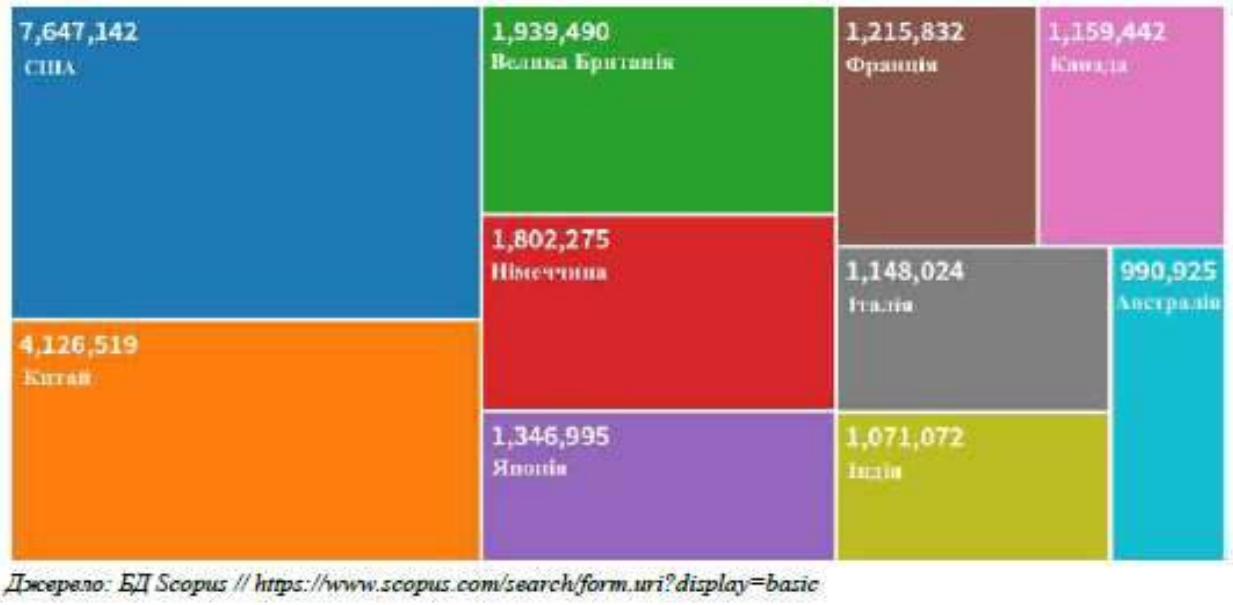

Рисунок 1.7 – Країни-лідери за кількістю публікацій у БД WoS за період 2009-2019 рр. [3]

На 16-му місці Швейцарія, яка займає лідируючу позицію за результатами цитувань на одну публікацію (22,39). Україна посідає 47 місце з результатом 101583 публікації (з них 76682 – статті в наукових журналах), на одну публікацію припадає 8,72 цитувань. Кількість українських публікацій у БД WoS у 2019 р зросла майже у 2 рази порівняно з 2009 р. (рис. 1.8).

Аналогічна тенденція в публікаційній активності за період 2009-2019 рр. спостерігається і за результатами аналізу БД Scopus, яка містить 31554996 публікацій. За цей період кількість публікацій зросла у 1,4 раза (у 2009 р. у БД Scopus було 2343326 публікацій, у 2019 р. – 3327620 публікацій). Лідерство за кількістю публікацій у наукових журналах упродовж 2009-2019 рр. належить США. Україна посідає 43 місце. Кількість українських публікацій з 2009 р. збільшилася більш ніж у два рази.

Рисунок 1.8 – Динаміка к кількості українських публікацій у БД WoS за період 2009-2019 рр. [3].

Формами висвітлення підсумків наукової роботи є тези, доповіді, матеріали конференцій, конгресів, симпозіумів, семінарів, шкіл тощо. Вони є свідченням *апробації* наукової роботи і належать до опублікованих праць, які додатково відображають наукові результати.

Конференція – найпоширеніша форма обміну інформацією. Одна частина учасників – доповідачі – повідомляє про нові наукові ідеї, результати теоретичних і експериментальних робіт, про виробничий досвід, відповідає на запитання. Інша, більша частина – слухачі, що сприймають інформацію. Слухачі можуть задавати запитання і брати участь в обговореннях.

Колоквіум – форма колективних зустрічей, де, як правило, обмінюються думками вчені різних напрямів. Усі присутні є учасниками невимушеної дискусії. На колоквіумах офіційні доповідачі не призначаються.

Симпозіум є напівофіційною бесідою з заздалегідь підготовленими доповідями, а також виступами експромтом. Учасники симпозіуму можуть відвідувати не всі доповіді, зустрічатися в кулуарах.

З'їзди і конгреси є вищою, найбільш представницькою формою спілкування і мають національний чи міжнародний характер. Тут виробляється стратегія у визначеній галузі науки і техніки, а також і в суміжних галузях.

Дискусія – це корисна форма колективного мислення. Різні точки зору, висловлювані в дискусії, сприяють активному мисленню, змушують ретельно продумувати й обґрунтовувати власну точку зору. Участь в дискусії – кращий метод розвитку навичок критичного судження й міркування, де перевіряється якість накопичених людиною знань.

Форми участі в дискусії: слухати і записувати; постановка запитань з метою уточнення незрозумілих моментів чи отримання додаткової інформації; висловлення своєї думки, яка повинна бути досить обґрунтованою.

Наукова дискусія є однією з найефективніших форм колективної творчої праці, тому важливо дотримуватися всіх умов, що забезпечують її плідність. Від учасників дискусії вимагається активність, вміння бачити позитивні сторони роботи, що піддається критиці; правильне викладення позиції супротивника, чітка кваліфікація суті його помилки (чи має вона принциповий характер, йдеться про некоректність формулювань чи про неправильність концепції автора), окреслення можливих шляхів її виправлення. Серед цих умов далеко не останнє місце посідає виконання етичних вимог – критикуючи помилки в роботі, учасники дискусії не повинні торкатися особистих якостей і здібностей автора.

Тези – це коротко, точно, послідовно сформульовані основні ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці. Тези доповіді – це опубліковані до початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді. Вони фіксують науковий пріоритет автора, містять матеріали, не викладені в інших публікаціях.

Винахід (корисна модель, промисловий зразок) – результат творчої діяльності в будь-якій сфері згідно з технологією або художнім конструюванням

Об'єкти авторського права — опубліковані чи неопубліковані твори науки, літератури і мистецтва, які існують в об'єктивній формі (письмовій, усній, звуко- або відео-запису, зображальній, об'ємно- просторовій та в інших формах), є результатом творчої діяльності, незалежно від призначення, значущості та змісту твору, а також від способу і форми його вираження. Авторське право не поширюється на ідеї, методи, процеси, способи, концепції, принципи, відкриття або прості факти [10].

Інфографіка державної реєстрації авторського права наведена на рис. 1.9.

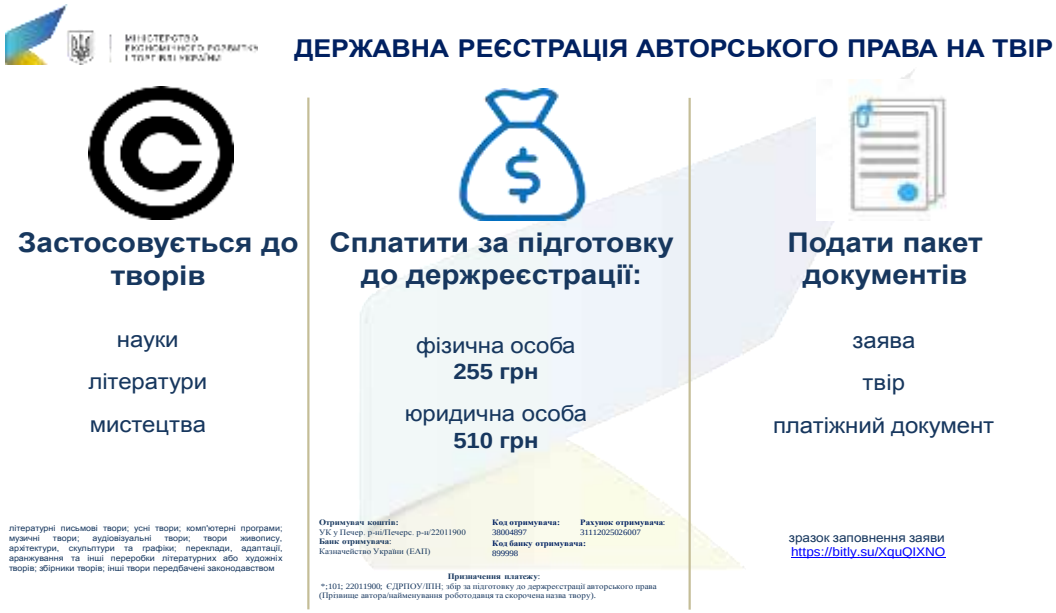

Рисунок 1.9 – Інфографіка державної реєстрації авторського права [10]

У 2019 р. кількість поданих заявок на видачу охоронних документів за результатами НТР, виконаних за рахунок загального фонду, збільшилась порівняно з 2018 р. на 2,4 % і становила 82,2 % від загальної кількості поданих заявок на видачу охоронних документів (табл. 1.9).

Таблиця 1.9 – Динаміка поданих заявок та отриманих охоронних документів за результатами НТР, виконаних за рахунок загального і спеціального фондів, од. [3].

Показник	Усього			У тому числі за рахунок загального фонду		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Кількість заявок на видачу охоронних документів, усього, *у тому числі:*	8514	8686	9019	6841	7240	7412
в Україні	8499	8672	9000	6830	7229	7398
за кордоном	15	14	19	11	11	14
Кількість отриманих охоронних документів, усього, *у тому числі:*	8421	8780	6743	6735	7013	5364
в Україні	8402	8760	6718	6721	7000	5351
за кордоном	19	20	25	14	13	13

Протягом останніх років найбільшу кількість охоронних документів за результатами ДіР, виконаних за рахунок загального фонду, серед головних

розпорядників отримали заклади вищої освіти та наукові установи МОН: так, їх частка у загальній кількості отриманих у 2019 р. охоронних документів становила 62,6 % (2018 р. – 66,3 %)

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте науку як систему знань.
2. Організація науково - дослідної роботи у вищому навчальному закладі.
3. Дайте визначення поняття «наукове дослідження» та охарактеризуйте вимоги до наукового дослідження.
4. Охарактеризуйте емпіричні методи наукового дослідження.
5. Охарактеризуйте теоретичні методи наукового дослідження.
6. Охарактеризуйте економіко- статистичні методи в наукових дослідженнях.
7. Складові інформаційного забезпечення наукової роботи.
8. В чому полягає роль комп'ютерних технологій у наукових дослідженнях.
9. Дайте стислу характеристику складових науково- дослідного процесу.
10. Назвіть та охарактеризуйте основін форми відображення результатів наукових досліджень

Список рекомендованої літератури:

1. Авторське право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk – UA&id=0a5557a9 – 4e10 – 4dcb – 88ca – cbc52a6bd1da&title=AvtorskePravo

2. Бондар М.І. Актуальні проблеми обліку, аналізу та аудиту в умовах реалізації концепції сталого розвитку: монографія / М.І. Бондар, В.В. Бабіч, М.М. Шигун та ін. – Київ: КНЕУ, 2018. – 315 с.

4. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація: Навч. посібн. / за ред А. А. Мазаракі. 2 – ге вид., допов. – Київ: КНТЕУ, 2011. – 296 с.

5. Електронні каталоги інформаційних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.analitik.ru.

6. Єршова Н.Ю. Методологічні підходи до дослідження стратегічного управлінського обліку: теоретичний аналіз / Н.Ю. Єршова – Міжнародний науковий журнал «Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації». – 2016. – Вип. 4. – С. 61-72.

7. Єршова Н.Ю. Системний підхід к дослідженню організації стратегічного управлінського обліку / Н.Ю. Єршова // Вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки – 2017. – ч.2. – №22. – С. 120-126.

8. Єршова Н. Ю. Методологія управління підприємством та її вплив на облікову парадигму / Н.Ю. Єршова // Журнал «Глобальні та національні проблеми економіки» Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – №3. – С. 858-868.

9. Єршова Н.Ю. Розвиток теоретичних засад стратегічного управлінського обліку у світлі трансформації управлінських парадигм / Н.Ю. Єршова // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка – 2017. – Т. 22. – Вип. 2(55). – С. 156-161.

10. Закон України «Про наукову та науково – технічну діяльність» №1977 – XII від 13 грудня 1991 року із змінами та доповненнями (поточна редакція 05.12.2012,: Підстава 5460 – 17. Остання редакція відбудеться 06.09.2014; Підстава 1556 – 18.

11. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556 – VII.

12. Інформаційно-пошукова система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://inpos.com.ua.

13. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посібн. / О. В. Крушельницька. – Київ: Кондор, 2006. – 206 с.

14. Пошукові служби Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kinder.mksat.net/pages/libfndix/inetfind.htm.

15. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень : навч. посібн. / В.І. Романчиков – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.

16. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: підручник / Д.М. Стеченко. – Київ: Знання, 2007. – 317 с.

17. Сторінка Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

18. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sum.in.ua/s/kontrolj.

19. Что такое плагиат, или О западных стандартах научной этики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.osvita.org.ua/ – articles/68.html.

2. ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ

2.1 **Теоретичні основи фінансового аналізу**

Фінансовий аналіз (*Financial Analysis*) з'явився в XIX ст. як комерційна арифметика. Із становленням ринку капіталу в країнах з ринковою економікою, комерційна арифметика трансформувалась у фінансовий менеджмент, складовою якого є фінансовий аналіз, що ґрунтується на даних фінансової звітності.

В умовах ринку фінансовий аналіз спрямований на накопичення, оброблення та використання інформації фінансового характеру та є основою прийняття управлінських рішень на мікрорівні, тобто на рівні суб'єктів господарювання. Власники, кредитори, менеджери підприємства зацікавлені в докладному аналізі фінансових потоків, щоб на основі одержаної інформації прийняти управлінські рішення, які регулюватимуть формування фінансових ресурсів і сприятимуть зростанню капіталу підприємства.

Основними функціями фінансового аналізу є:

– об'єктивна оцінка фінансового стану, фінансових результатів, ефективності й діловій активності об'єкта аналізу;

– виявлення факторів і причин досягнутого стану й отриманих результатів;

– підготовка й обґрунтування прийнятих управлінських рішень в області фінансів;

– виявлення й мобілізація резервів поліпшення фінансового стану й фінансових результатів, підвищення ефективності всієї господарської діяльності.

Мета проведення фінансового аналізу – отримати виважену та обґрунтовану оцінку фінансового стану підприємств і тим самим визначити умови прийняття оптимальних фінансових рішень.

Об'єктом фінансового аналізу є підприємство або окрема фінансова операція.

Предмет фінансового аналізу – це фінансові відносини в системі управління підприємством, фінансові ресурси та їх джерела.

Суб'єктами фінансового аналізу є фінансові аналітики, які зацікавлені в ефективній діяльності підприємства:

Існує широке коло користувачів результатами фінансової діагностики (рис. 2.1), тому, цілі її проведення для кожної із цих груп будуть відрізнятися.

Рисунок 2.1 – Користувачі результатами фінансової діагностики

Основні етапи фінансового аналізу підприємства:

1) збір і підготовка вхідної інформації;
2) аналітична обробка;
3) аналіз, оцінка та інтерпретація результатів;

4) підготовка висновків і рекомендацій.

Фінансовий аналіз має важливе значення в економічній діяльності підприємства, а саме:

1) знаходити резерви покращення фінансового стану підприємства;

2) об'єктивно оцінювати раціональність використання усіх видів фінансових ресурсів;

3) своєчасно вживати заходів щодо підвищення платоспроможності підприємства;

4 забезпечувати оптимальний виробничий та соціальний розвиток колективу за рахунок використання виявлених у ході аналізу резервів;

5) забезпечувати розроблення плану фінансового оздоровлення підприємства.

Класифікаційними ознаками видів фінансового аналізу є:

1) *за суб'єктами (користувачами)* розрізняють внутрішній та зовнішній фінансовий аналіз;

2) за метою дослідження – діагностичний, експрес-аналіз, деталізований аналіз;

3) за часом – попередній та ретроспективний;

Зовнішній фінансовий аналіз на основі фінансової і статистичної звітності здійснюють банки, аудиторські фірми, інвестори та ін. Основною його метою є оцінювання та діагностика фінансового стану підприємства за даними фінансової звітності, тобто надання інформації чисельним користувачам про прибутковість діяльності підприємства, платоспроможність, фінансову незалежність, ділову активність тощо. Особливостями зовнішнього фінансового аналізу є: орієнтація аналізу на публічну, зовнішню звітність підприємства; множинність об'єктів – користувачів; різноманітність цілей і інтересів суб'єктів аналізу; максимальна відкритість результатів аналізу для користувачів.

Внутрішній фінансовий аналіз (на рівні підприємства) проводять фінансові служби. Він ґрунтується не тільки на даних публічної звітності, а й на використані всіх доступних джерел облікової та позаоблікової інформації. Його

результати є комерційною таємницею. Для того щоб зробити правильний висновок на підставі проведеного аналізу фінансового стану підприємства, рекомендується для порівняння використовувати показники за цим підприємством не менше ніж за три останніх роки. За можливості, показники підприємства також необхідно порівняти із загальногалузевими показниками та з даними інших підприємств такої самої сфери діяльності.

Використання видів, прийомів та методів фінансового аналізу для конкретних цілей вивчення фінансового стану підприємства в сукупності становить ***методологію та методику аналізу***.

Найчастіше використовують класифікації прийомів і методів фінансового аналізу, де виділяються неформалізовані та формалізовані методи аналізу.

Неформалізовані методи аналізу ґрунтуються на описуванні аналітичних процедур на логічному рівні, а не на жорстких аналітичних взаємозв'язках та залежностях (методи експертних оцінок і сценаріїв, психологічні, морфологічні, порівняльні, побудови системи показників, побудови системи аналітичних таблиць).

Формалізовані методи аналізу побудовані на жорстко формалізованих аналітичних залежностях між показниками (методи ланцюгових підстановок, арифметичних різниць, балансовий, диференційний, інтегральний та інші).

Методика фінансового аналізу включає три взаємозалежних блоки:

1) аналіз фінансових результатів діяльності підприємства;

2) аналіз фінансового стану підприємства;

3) аналіз ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.

У процесі фінансового аналізу широко застосовуються традиційні *методи економічної статистики* (середніх та відносних величин, групування, графічний, індексний, елементарні методи обробки рядів динаміки), а також *математико-статистичні методи* (кореляційний аналіз, дисперсійний аналіз, факторний аналіз, метод головних компонентів).

Основні прийоми аналізу фінансового стану підприємства:

Горизонтальний (часовий) аналіз – порівняння кожної позиції звітності з

попереднім періодом.

Вертикальний (структурний) аналіз – визначення структури показників для оцінювання впливу різних факторів на кінцевий результат.

Трендовий аналіз – визначення тренду, тобто основної тенденції динаміки показника, очищеної від випадкових впливів індивідуальних особливостей окремих періодів. Трендовий аналіз є варіантом горизонтального аналізу.

Аналіз відносних показників (коефіцієнтів) – розрахунок відношень між окремими даними форм фінансової звітності. Відомо понад 200 відносних аналітичних показників, які можна розрахувати на основі фінансової звітності. Систему фінансових коефіцієнтів називають кришталевою кулею, в якій можна побачити все, що було і що буде.

Порівняльний аналіз – внутрішньогосподарський аналіз зведених показників звітності за окремими показниками самого підприємства та його дочірніх підприємств (філій), а також міжгосподарський аналіз показників даної фірми порівняно з показниками конкурентів або із середньо галузевими та середніми показниками.

Факторний аналіз – визначення впливу окремих факторів (причин) на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому факторний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник розділяють на окремі складові, так і зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник.

Отже, фінансовий аналіз має важливе значення в економічній діяльності підприємства, адже, дає змогу знаходити резерви покращення фінансового стану підприємства; об'єктивно оцінювати раціональність використання усіх видів фінансових ресурсів; своєчасно вживати заходів щодо підвищення платоспроможності підприємства; забезпечувати оптимальний виробничий та соціальний розвиток колективу за рахунок використання виявлених у ході аналізу резервів; забезпечувати розроблення плану фінансового оздоровлення підприємства.

2.2 **Інформаційне забезпечення фінансового аналізу**

Глибина і результативність фінансового аналізу залежать від обсягу, своєчасності та якості використовуваної інформації.

Інформаційне забезпечення – це динамічна система інформації та способів її опрацювання, що дає змогу вивчити реальний стан об'єкта дослідження з метою обґрунтування управлінських рішень.

Призначення інформаційного забезпечення фінансового аналізу – фіксування у документах даних, збирання, передавання, оброблення, зберігання та трансформація інформації про операційну, фінансову та інвестиційну діяльність підприємства, його фінансовий стан.

Основні джерела інформації для фінансового аналізу:

– нормативно-планові джерела (всі види планів, які розробляються на підприємстві (перспективні, поточні, оперативні, бізнес-плани, плани-графіки, платіжні календарі), а також нормативні матеріали, кошториси, проектні завдання та інші);

– джерела облікового характеру (документи бухгалтерського, статистичного та оперативного обліку, всі види звітності, а також первинна облікова документація);

– позаоблікові джерела інформації – це документи, що регулюють господарську діяльність, а також дані, що характеризують зміни зовнішнього середовища функціонування підприємства.

Комплексне використання різноманітних джерел інформації у фінансовому аналізі дає змогу всебічно вивчити всі сторони фінансово-господарської діяльності та повніше виявити резерви поліпшення фінансового стану підприємства.

Більша частина інформації, використовуваної в аналізі, має форму показників. Причому глибина аналізу та обґрунтованість висновків і заходів за його результатами значною мірою залежать від добору показників, які у своїй сукупності формують цілі системи. В практиці аналітичних досліджень розрізняють показники: 1) кількісні та якісні; 2) натуральні, трудові, вартісні; 3)

абсолютні та відносні; 4) загальні та часткові; 5) планові (нормативні) та фактичні (звітні); 6) основні та допоміжні; 7) вихідні та розрахункові (похідні).

Уся підібрана для аналізу інформація, і насамперед показники обліку і звітності, мають бути ретельно перевірені за формою і змістом. При перевірці за формою встановлюється правильність оформлення документів і звітів з погляду повної наявності й заповнення всіх реквізитів, підписів, таблиць, арифметичних сум, підсумків; відповідність і спадковість цифр, перенесених з інших документів і за попередні роки; узгодженість цифр у різних формах звіту і взаємозалежних величин.

При перевірці інформації за змістом (а вона може бути здійснена лише на підприємстві) встановлюють відповідність звіту даним бухгалтерського обліку і достовірність самого обліку – його відповідність реальному стану речей та процесам на підприємстві.

Основне джерело інформації про фінансову діяльність ділового партнера – бухгалтерська звітність.

Бухгалтерська звітність – це система показників, що відображають майновий та фінансовий стан організації на відповідну дату, а також фінансові результати його діяльності за звітний період.

Загальні вимоги до фінансової звітності викладені в Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» (далі – НП(С)БО 1), затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, зареєстрований у Мін'юсті 28.02.2013 р. за № 336/22868. Юридичні особи (крім банків та бюджетних установ), які зобов'язані подавати фінансову звітність згідно із законодавством, застосовують форми фінансової звітності, визначені цим наказом.

Фінансова звітність, визначена НП(С)БО 1 як бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Метою такої звітності є забезпечення загальних інформаційних потреб широкого кола користувачів, котрі покладаються на неї як на основне джерело фінансової повної, правдивої

та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства для прийняття управлінських рішень.

Для того, щоби користувачі фінансових звітів прийняли економічні рішення, необхідна інформація про фінансовий стан, результати діяльності та зміни у фінансовому стані підприємства. Зазначені інформаційні потреби обумовили склад фінансової звітності. За НП(С)БО 1, до неї належать:

– форма № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)»;

– форма № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)»;

– форма № 3 «Звіт про рух грошових коштів (за прямим методом)» (форма № 3) або «Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом)»;

– форма № 4 «Звіт про власний капітал»;

– примітки до річної фінансової звітності.

Фінансова звітність має надати доступну, доречну, достовірну та зіставну інформацію щодо фінансового стану, результатів діяльності підприємства, руху його грошових коштів, змін у складі власного капіталу.

Напрями використання форм фінансової звітності як інформаційних джерел аналізу наведено у таблиці 2.1.

За даними форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» оцінюються: склад і структура активів (необоротних активів, оборотних активів, запасів, дебіторської заборгованості та ін.); склад і структура пасивів (власного капіталу, довгострокових та поточних зобов’язань і забезпечень, поточної кредиторської заборгованості та ін.); наявність власних оборотних коштів; показники фінансової стійкості; стан ліквідності балансу; платоспроможність підприємства за системою відносних показників тощо.

За даними форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» визначаються й аналізуються у динаміці: склад і структура доходів підприємства; склад і структура витрат підприємства; склад і структура сукупного доходу підприємства; абсолютні показники фінансових результатів від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності; відносні показники ефективності діяльності – показники рентабельності тощо.

Таблиця 2.1 – Напрями використання форм фінансової звітності як інформаційних джерел аналізу

Форма фінансової звітності	Інформаційні дані	Напрями використання інформації для потреб аналізу
Баланс (Звіт про фінансовий стан).	Економічні ресурси, що контролюються підприємством, і джерела їх формування.	Горизонтальний і вертикальний аналіз; оцінювання фінансового стану підприємства із застосуванням коефіцієнтів (структури ресурсів, фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності).
Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід).	Доходи, витрати, фінансові результати та сукупний дохід.	Аналіз структури та динаміки доходів і витрат, прибутковості діяльності, ділової активності підприємства.
Звіт про рух грошових коштів.	Грошові кошти (генерування і використання).	Аналіз грошових потоків у результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.
Звіт про власний капітал.	Величина і зміни в складі власного капіталу протягом звітного періоду.	Оцінювання і прогнозування змін у структурі власного капіталу.
Примітки до річної фінансової звітності.	Облікова політика; інформація, що потребує уточнення відповідно до вимог НП(С)БО; деталізація статей звітності з метою забезпечення її зрозумілості.	Різні напрями деталізованого аналізу фінансового стану, виявлення причин його зміни.

2.3 **Аналіз майна підприємства**

Аналізуючи фінансовий стан підприємства, треба передусім чітко розрізняти фінансову діяльність і фінансовий стан підприємства.

Фінансова діяльність – це організація рівномірного надходження, поповнення, руху і використання засобів за їх цільовим призначенням, планування фінансових ресурсів і контроль за їх формуванням і використанням.

Фінансовий стан – це результат фінансово-виробничої діяльності. Він характеризується розміром засобів підприємства, їх розміщенням і джерелами.

Забезпеченість фінансовими ресурсами (а отже і фінансовий стан підприємства) залежить від виконання планів матеріально-технічного постачання, виробництва, реалізації та прибутку. Існує і зворотний зв’язок:

відсутність грошових засобів може призвести до перебоїв у постачанні та виробництві. Аналіз фінансового стану маэ спиратися на попередній аналіз виробництва і реалізації продукції, її собівартості та прибутку.

Основні завдання аналізу фінансового стану підприємства:

– загальна оцінка фінансового стану;

– перевірка виконання зобов'язань за розрахунками з бюджетом, банками, кредиторами, а також використання засобів за цільовим призначенням і забезпеченості ними;

– перевірка використання права на кредитування, забезпеченості та ефективності кредиту;

– виявлення можливостей поліпшення фінансового стану на ї основі залучення джерел і прискорення оборотності оборотних засобів;

– розробка заходів щодо використання виявлених резервів і контроль за їх виконанням.

Фінансовий стан характеризується системою показників, які відображаються у фінансовому плані, оперативному і бухгалтерському обліку та звітності підприємства.

Основними джерелами даних є бухгалтерський баланс – форма № 1 (саме тому аналіз фінансового стану часто називають аналізом балансу). Використовують також інші форми бухгалтерської звітності (форми № 2, 3, 4), а також баланс доходів і витрат як базу порівняння; досліджують акти і довідки перевірок фінансового стану підприємства, проведених фінансовими органами, установами банків, органами контролю, представниками організацій вищого рівня.

Активи – це економічні ресурси підприємства у формі сукупних майнових цінностей, які використовуються в господарській діяльності з метою отримання прибутку; це ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до збільшення економічних вигод у майбутньому.

У бухгалтерському балансі показують наявність і стан засобів

підприємства в грошовому вимірі на певну дату. Ці засоби класифікують за складом, джерелами фінансування, розміщенням, юридичною належністю.

За складом господарські засоби поділяють на оборотні та необоротні.

За джерелами формування розрізняють господарські засоби власні та позикові. Суть власних засобів розкриває їх назва. Позикові засоби не є власністю підприємства, використовуються ним тимчасово протягом певного строку, після закінчення якого вони повертаються їх власнику.

В активах балансу підприємства відображаються вартість майна, цінні папери та боргові зобов'язання (інвестиції).

За ступенем ліквідності активів виділяють:

– *активи в абсолютно ліквідній формі* – це активи, котрі не потребують реалізації, тобто грошові активи в національній і іноземній валюті;

– *високоліквідні активи* – це активи, які можуть бути швидко конвертовані в грошову форму (як правило, на термін до одного місяця) без втрат своєї поточної ринкової вартості з метою своєчасного забезпечення платежів за поточними фінансовими зобов'язаннями. До них відносять короткострокові фінансові вкладення та короткострокову дебіторську заборгованість;

– *середньоліквідні активи* – це всі форми дебіторської заборгованості, крім короткострокової та безнадійної, запаси готової продукції для реалізації;

– *слаболіквідні активи* – це активи, які можуть бути конвертовані в грошову форму без втрат своєї поточної ринкової вартості лише впродовж значного періоду часу (від півроку і вище). Це запаси сировини, напівфабрикатів, запаси МШП, основні засоби, незавершені капітальні вкладення, устаткування, довгострокові фінансові вкладення;

– *неліквідні активи* – такі види активів, які самостійно не можуть бути реалізовані. Це безнадійна дебіторська заборгованість, витрати майбутніх періодів, збитки поточних та минулих років.

Фінансовий стан підприємства в значній ступені залежить від доцільності та правильності вкладення фінансових ресурсів в активи. В процесі

функціонування підприємства величина активів і їх структура постійно змінюються. Характеристику про якісні зміни в структурі майна та його джерел можна отримати за допомогою вертикального та горизонтального аналізу звітності. На практиці нерідко об'єднують горизонтальний і вертикальний аналіз, тобто будують аналітичні таблиці, які характеризують як структуру майна підприємства та їх джерел, так і динаміку окремих його показників.

На цій стадії аналізу формується уявлення про діяльність підприємства, виявляються зміни в складі його майна і джерелах, встановлюються взаємозв'язки різних показників. З цією метою визначають співвідношення окремих статей активу і пасиву балансу, їх питома вага в загальному підсумку (валюті) балансу, розраховують суми відхилень в структурі основних статей балансу в порівнянні з минулим періодом.

Найбільш загальну структуру активів характеризує *коефіцієнт співвідношення оборотних і необоротних активів*.

Аналіз динаміки складу і структури майна дає можливість встановити розмір абсолютного та відносного приросту чи зменшення всього майна підприємства і окремих його видів. Приріст (зменшення) активу свідчить про розширення (звуження) діяльності підприємства.

Показники структурної динаміки відображають частку участі кожного виду майна в загальній зміні сукупних активів. Їх аналіз дозволяє зробити висновок про те, в які активи вкладені знов залучені фінансові ресурси чи які активи зменшились за рахунок відтоку фінансових ресурсів.

Ключовим показником першого етапу аналізу фінансового стану підприємства є *співставлення темпів зростання обороту (обсягу продаж) з темпами зростання обсягу сукупних активів*. Коли перший показник вищий за другий, можна зробити висновок, що підприємство правильно, раціонально регулює активи.

Таким чином, в активі балансу відображаються, з одного боку, виробничий потенціал, який забезпечує можливий для здійснення основної (операційної) діяльності підприємства, а з іншого боку, активи, які створюють

умови для здійснення інвестиційної і фінансової діяльності. Ці види діяльності тісно взаємопов'язані. Тому після загальної оцінки динаміки складу та структури майна необхідно детально оцінити стан, рух і причини зміни кожного виду майна підприємства.

Основні засоби – це матеріальні активи, які утримуються підприємством для використання у виробництві або постачанні товарів та надання послуг, для здачі в оренду іншим особам або для адміністративних цілей, будуть використовуватися протягом більше одного періоду, функціонують у натуральній формі протягом тривалого часу як у сфері матеріального виробництва, так і в невиробничій сфері, а також капітальні вкладення в об'єкти, що належить до основних засобів.

Показники майнового стану підприємства характеризують стан та структуру активів підприємства у сукупності з їх джерелами покриття (пасивами), їх можна поділити умовно на дві групи: *показники, які визначають стан основних засобів*, та *показники, які визначають стан оборотних коштів*. Якісна характеристика основних засобів оцінюється за допомогою показників: частка активної частини основних засобів; коефіцієнта зносу, коефіцієнта оновлення, коефіцієнта вибуття, коефіцієнт накопичення зносу, коефіцієнт реальної вартості майна тощо.

Задачами фінансового аналізу використання основних засобів є:

– забезпеченість основними засобами (відповідність величини, складу та технічного рівня засобів потребам в них, своєчасності їх поповнення);

– технічний стан основного капіталу;

– ступінь використання основних засобів по факторах, які на них впливають;

– повнота використання основних засобів;

– вплив використання устаткування на обсяг продукції;

– резерви збільшення обсягу продукції за рахунок поліпшення використання основних засобів.

Оборотний капітал – це сукупність майнових цінностей підприємства,

що обслуговує господарський процес і повністю використовується протягом одного операційного (виробничо – комерційного) циклу. Співвідношення основного й оборотного капіталу впливає на величину отримуваного прибутку.

Аналіз оборотних активів здійснюють з метою забезпечення такої організації, щоб забезпечити ефективність їх використання. Зазначений аналіз здійснюють за такими напрямами: аналіз складу та структури оборотних активів; оцінка оптимальності визначеної потреби підприємства в оборотних активах; аналіз джерел формування оборотних активів; оцінка маневрування оборотними активами; аналіз оборотності оборотних активів за звітний період; аналіз виробничих запасів і дебіторської заборгованості; аналіз грошових коштів на підприємстві; аналіз збереження та ефективного використання оборотних активів.

2.4 **Аналіз джерел формування капіталу підприємства**

Пасиви – це джерела засобів і зобов'язання підприємства за позичками і кредиторською заборгованістю, погашення якої призведе до зменшення загального капіталу або майбутніх доходів.

Аналіз джерел формування капіталу передбачає вирішення наступних задач:

– дослідження наявності капіталу, його достатності для забезпечення необхідних темпів економічного розвитку підприємства;

– аналіз доходності капіталу при певному рівні фінансового ризику.

– оцінка фінансового ризику, пов'язаному з формуванням капіталу при певному рівні його доходності.

– оцінка фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку;

– оцінка фінансової гнучкості підприємства, тобто здатності підприємства швидко формувати необхідний обсяг додаткового капіталу при несподіваному виникненні високоефективних інвестиційних пропозицій або нових можливостях прискорення економічного зростання.

При аналізі джерел фінансових ресурсів, їх динаміки структури слід мати

на увазі, що оцінка структури джерел здійснюється як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами бухгалтерської інформації.

Внутрішній аналіз структури майна пов'язаний з оцінкою альтернативних варіантів фінансування діяльності підприємства. Основними критеріями вибору виступають ступінь ризику, ціна того чи іншого джерела фінансування, умови залучення позикових коштів, терміни сплати боргу, можливі напрямки використання та ряд інших

Аналіз джерел формування капіталу починається з оцінки динаміки їх складу та структури.

Важливим питанням в аналізі структури джерел коштів є оцінка раціональності співвідношення власних та залучених коштів.

Власний капітал – це власні джерела фінансування суб'єкта господарювання без зазначеного строку повернення, що внесені засновниками підприємства та накопичені впродовж періоду його діяльності за рахунок насамперед реінвестованого прибутку.

Аналіз власного капіталу вирішує такі завдання:

– виявлення основних джерел формування власного капіталу та визначення впливу їх зміни на фінансову стійкість підприємства;

– встановлення правових і фінансових обмежень у розпорядженні нерозподіленим прибутком;

– оцінювання пріоритетності прав на отримання дивідендів;

– з'ясування черговості прав власників при ліквідації підприємства.

Аналізуючи власний капітал, необхідно визначити частку його окремих видів, дати оцінку змін їх величини і структури.

Оцінку складу та структури власного капіталу підприємства слід здійснювати в динаміці за ряд років, щоб виявити основні тенденції змін. Фактори зміни видів власного капіталу встановлюються за даними форми № 4 «Звіт про власний капітал».

Суб'єкти господарювання у процесі діяльності широко використовують позиковий капітал: у вигляді довгострокових кредитів, як правило, під час

формування необоротних активів; короткострокових кредитів банків – для формування оборотних активів.

Аналіз складу, структури та динаміки позикового капіталу передбачає з'ясування ролі довго- і короткострокових кредитів у діяльності підприємства. Довгострокових кредитів може не бути серед джерел фінансування з причин невигідності їх залучення (за діючими умовами кредитування) або внаслідок незадовільного оцінювання банком кредитоспроможності позичальника. Потрібно звернути особливу увагу на те, чи серед зобов'язань немає короткострокових кредитів банку, оскільки це один із чинників зниження рентабельності власного капіталу (за наявності об'єктів кредитування і прийнятних умов отримання кредиту).

На співвідношення власного і позикового капіталу впливає низка факторів, зумовлених внутрішніми і зовнішніми умовами діяльності суб'єкта господарювання та обраною ним фінансовою стратегією. До них належать:

– розширення або скорочення обсягів діяльності (впливає на динаміку потреб у залученні коштів);

– співвідношення тривалості виробничо-комерційного циклу та періоду погашення поточної кредиторської заборгованості;

– структура витрат підприємства;

– накопичення надлишкових запасів, недіючого обладнання, матеріалів тощо;

– вилучення коштів на створення сумнівної дебіторської заборгованості, що спричиняє збільшення додаткового позикового капіталу.

На структуру джерел формування капіталу безпосередньо впливає *тривалість обороту коштів*. Підприємство, період обороту коштів у якого менший, може мати більшу частку позикових джерел у сукупних пасивах без загрози для власної платоспроможності та без збільшення ризику для кредиторів. Суб'єктам господарювання зі швидкою оборотністю капіталу легше забезпечити надходження коштів і, отже, розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Такі підприємства є більш привабливими для інвесторів і

кредиторів.

Важливе значення під час оцінювання раціональності структури джерел формування капіталу має *співвідношення тривалості виробничо-комерційного циклу та періоду погашення кредиторської заборгованості*. Чим більший період виробничо-комерційного циклу обслуговується капіталом кредиторів, тим меншою може бути частка власного капіталу в сукупних пасивах підприємства.

До основних показників, що характеризують структуру капіталу, відносять: *коефіцієнт незалежності, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт фінансування*.

Коефіцієнти рентабельності капіталу характеризують його здатність генерувати необхідний прибуток в процесі його господарського використання та визначають загальну ефективність формування капіталу підприємства. Для здійснення такої оцінки використовують наступні основні показники: а) коефіцієнт рентабельності інвестованого капіталу; б) коефіцієнт рентабельності власного капіталу; в) коефіцієнт рентабельності залученого капіталу.

2.5 **Аналіз ліквідності і платоспроможності підприємства**

Фінансовий стан підприємства з позиції короткострокової перспективи оцінюється показниками ліквідності та платоспроможності, які в загальному виді характеризують його спроможність своєчасно і в повному обсязі здійснювати розрахунки за короткостроковими зобов'язаннями перед контрагентами.

Платоспроможність підприємства характеризується його можливістю і здатністю своєчасно й повністю виконувати свої фінансові зобов'язання перед внутрішніми та зовнішніми партнерами, а також державою.

Оцінка платоспроможності необхідна не тільки для самої організації з метою аналізу й прогнозування її подальшої фінансової діяльності, а й для її зовнішніх партнерів і потенційних інвесторів. Як правило, досліджують поточну і перспективну платоспроможність.

Поточна платоспроможність характеризує поточний стан розрахунків

на підприємстві та аналізується на основі даних про його фінансові потоки: приток грошових коштів має забезпечити покриття поточних зобов'язань господарюючого суб'єкта.

Перспективна платоспроможність визначає можливість підприємства у майбутньому розрахуватися за своїми короткостроковими боргами і досліджується переважно за допомогою показників ліквідності. Саме від рівня ліквідності залежить як перспективна, так і поточна платоспроможність.

Ліквідність балансу – це ступінь покриття зобов'язань підприємства його активами, термін перетворення яких у гроші повинен відповідати терміну погашення зобов'язань. Ліквідність – поняття більш широке, ніж платоспроможність.

Від ліквідності балансу треба відрізняти ***ліквідність активів***. Рівень ліквідності активів пов'язаний із часом, необхідним для перетворення їх у грошові засоби. Ліквідність балансу залежить від співвідношення різних за ліквідністю активів.

Послідовність аналізу ліквідності балансу:

1 етап. ***Групування активів балансу за ознакою рівня ліквідності.***

Залежно від ступеня ліквідності, тобто швидкості перетворення в грошові засоби, активи підприємства поділяють на такі групи:

– *найбільш ліквідні активи (А1)* – до них належать усі статті грошових засобів підприємства і короткострокові фінансові вкладення (надійні цінні папери);

– *швидко реалізовувані активи (А2)* – дебіторська заборгованість та інші оборотні активи (у випадку, коли виявлено іммобілізацію за статтями інших дебіторів та інших оборотних активів, підсумки швидко реалізовуваних активів зменшуються на цю величину);

– *повільно реалізовувані активи (А3)* – статті розділу II активу «Запаси», а також статті «Довгострокові фінансові вкладення» та «Розрахунки із засновниками» з розділу I активу балансу;

– *важко реалізовувані активи (А4)* – статті розділу I активу «Основні

засоби і вкладення» за винятком статей, включених до попередньої групи.

2 етап. ***Групування пасивів балансу за ознакою терміновості сплати, тобто строків погашення зобов'язань і забезпечень.***

Пасиви балансу групуються *за ступенем терміновості їх оплати*:

– *найбільш термінові зобов'язання (П1)* – до них належать короткострокова кредиторська заборгованість за розділом IV пасиву, а також поточні зобов'язання за розрахунками;

– *короткострокові пасиви (П2)* – короткострокові кредити та поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями, – розділ IV пасиву, крім статей, включених до попередньої групи;

– *довгострокові пасиви (П3)* – довгострокові кредити і зобов'язання й суми в розділі II пасиву «Забезпечення наступних витрат і платежів»;

– *постійні пасиви (П4)* – статті розділу I пасиву «Власний капітал», розділ V пасиву «Доходи майбутніх періодів». Для загального балансу активу і пасиву підсумки цієї групи зменшуються на суму іммобілізації оборотних засобів за статтями розділу II активу.

3 етап. ***Побудова розрахункової таблиці***, у якій шляхом порівняння величин відповідних груп активів і пасивів (*А1–П1, А2–П2, А3–П3*) визначаються надлишки (нестачі) платіжних засобів для покриття зобов'язань і забезпечень.

4 етап. На підставі інформації розрахункової таблиці ***формулювання висновку щодо характеру ліквідності балансу підприємства***:

а) *баланс є абсолютно ліквідним*, якщо одночасно виконуються такі умови:

$$\begin{cases} А1 \geq П1; \\ А2 \geq П2; \\ А3 \geq П3. \end{cases} \qquad (2.1)$$

б) *ліквідність балансу меншою або більшою мірою відрізняється від абсолютної*, якщо не виконується одна або дві умови (нерівності (2.1));

в) *баланс є неліквідним*, якщо не виконується жодна умова.

5 етап. ***Розрахунок загального показника ліквідності*** для комплексного оцінювання динаміки ліквідності балансу.

Для оцінювання ліквідності та статичної платоспроможності підприємства використовується система відносних показників, які мають назву *коефіцієнтів ліквідності (платоспроможності)*.

Залежно від того, якими видами платіжних засобів підприємство має можливість здійснити оплату поточних зобов'язань і забезпечень, визначають три рівні платоспроможності:

1) грошова характеризується ***коефіцієнтом абсолютної ліквідності***: *[А1]÷[П1+П2];*

2) розрахункова характеризується ***коефіцієнтом швидкої ліквідності***: *[А1+А2]÷[П1+П2];*

3) майнова (потенційна) характеризується ***коефіцієнтом загальної ліквідності***: *[А1+А2+А3]ч[П1+П2]*.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності (інша назва – коефіцієнт негайної ліквідності) характеризує миттєву платоспроможність і показує, яку частину поточних зобов'язань і забезпечень підприємство має можливість негайно погасити високоліквідними оборотними активами (грошима і поточними фінансовими інвестиціями). Цей коефіцієнт є найбільш жорстким критерієм оцінювання ліквідності та платоспроможності підприємства. Нормативне значення коефіцієнта абсолютної ліквідності ($\geq 0{,}2$) означає, що підприємство є грошово платоспроможним, якщо високоліквідні оборотні активи не менш ніж на 20 % покривають поточні зобов'язання і забезпечення.

Коефіцієнт швидкої ліквідності (інша назва – коефіцієнт проміжної ліквідності) характеризує потенційну платоспроможність з урахуванням майбутніх надходжень від дебіторів і показує, яку частину поточних зобов'язань і забезпечень підприємство може погасити, використавши поряд із високоліквідними оборотними активами середньоліквідні активи (поточну дебіторську заборгованість, інші оборотні активи). Цей коефіцієнт визначає

рівень платоспроможності підприємства на період, що дорівнює середній тривалості одного обороту поточної дебіторської заборгованості за умови повного і своєчасного її погашення. Нормативне оцінювання коефіцієнта швидкої ліквідності перебуває у межах 0,6-0,8.

Коефіцієнт загальної ліквідності (інші назви – загальний коефіцієнт ліквідності, коефіцієнт покриття) – це найбільш комплексний показник оцінювання ліквідності та платоспроможності підприємства, який визначається відношенням усієї суми оборотних активів до величини поточних зобов'язань і забезпечень. Коефіцієнт загальної ліквідності показує, скільки гривень оборотних активів припадає на кожну гривню поточних зобов'язань і забезпечень, тобто оцінює достатність ресурсів оборотних активів для погашення короткострокових зобов'язань. Якщо цей показник менше 1, баланс вважається неліквідним, а підприємство – неплатоспроможним.

За результатами оцінювання рівня і динаміки коефіцієнтів ліквідності формулюються такі висновки:

– за порівняння фактичних значень з нормативними – про платоспроможність, недостатню платоспроможність або неплатоспроможність підприємства за відповідним показником;

– за порівняння фактичних значень у динаміці – про підвищення (зниження) рівня платіжних можливостей (рівня платоспроможності) підприємства за відповідним показником з урахуванням використання відповідних груп платіжних засобів.

Водночас з аналізом коефіцієнтів ліквідності для оцінювання платоспроможності підприємства за даними балансу і звіту про фінансові результати визначаються інші відносні показники, серед яких: частка оборотних активів в активах; частка запасів в оборотних активах; відношення довгострокових зобов'язань і забезпечень до зареєстрованого (пайового) капіталу;

– відношення поточних зобов'язань і забезпечень до зареєстрованого (пайового) капіталу;

– відношення активів до довгострокових і поточних зобов’язань і забезпечень (нормативне значення ≥ 2,0);

– відношення оборотних активів до довгострокових і поточних зобов’язань і забезпечень;

– відношення чистого доходу до довгострокових зобов’язань і забезпеченнь;

– відношення чистого доходу до поточної кредиторської заборгованості;

– відношення чистого прибутку до величини активів;

– відношення поточної дебіторської заборгованості до поточної кредиторської заборгованості.

2.6 **Аналіз фінансової стійкості підприємства**

Фінансова стійкість – це здатність підприємства функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу активів і пасивів у мінливому економічному середовищі, що гарантує його платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику.

Фінансова стійкість підприємства залежить від ефективного управління фінансовими ресурсами та визначається насамперед оптимальним співвідношенням власного капіталу і зобов’язань. Чим більшу частку в структурі пасивів має позиковий капітал, тим вищим є ризик кредиторів і нижчою ймовірність повернення боргів у випадку банкрутства підприємства – боржника. Співвідношення між власним капіталом і зобов’язаннями є найбільш важливою характеристикою фінансової стійкості підприємства.

Основна мета аналізу фінансової стійкості полягає у визначенні спроможності підприємства протистояти негативній дії зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на його фінансовий стан.

Послідовність аналізу фінансової стійкості підприємства:

1) загальне оцінювання фінансової стійкості;

2) розрахунок за даними форми 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» системи відносних показників (фінансово-економічних коефіцієнтів), які

характеризують фінансову стійкість підприємства з погляду структури та стану майна і джерел формування капіталу;

3) розрахунок за даними форми 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» системи абсолютних показників, які характеризують забезпеченість запасів джерелами формування і дають можливість визначити відповідний тип фінансової стійкості підприємства;

4) розрахунок за даними форми 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» і факторний аналіз показників порогу рентабельності та запасу фінансової стійкості.

Відносні показники оцінювання фінансової стійкості підприємства включають:

1) *показники структури джерел формування капіталу*:

– коефіцієнт фінансової автономії;

– коефіцієнт концентрації позикового капіталу (коефіцієнт фінансової залежності);

– коефіцієнт фінансового ризику (коефіцієнт співвідношення позикових і власних коштів, коефіцієнт фінансового левериджу);

– коефіцієнт фінансової стабільності;

– коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів (коефіцієнт довгострокової заборгованості, коефіцієнт довгострокового залучення капіталу);

– коефіцієнти структури позикового капіталу (коефіцієнт довгострокових зобов’язань і забезпечень, коефіцієнт поточних зобов’язань і забезпечень);

– коефіцієнти страхової стабільності (коефіцієнт страхування бізнесу, коефіцієнт страхування власного капіталу, коефіцієнт страхування зареєстрованого (пайового) капіталу).

2) *показники стану оборотних активів*:

– коефіцієнт маневреності власного капіталу (коефіцієнт маневрування власним капіталом);

– коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власними оборотними коштами (коефіцієнт забезпечення власними засобами);

– коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами;

– коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів (коефіцієнт мобільності власних оборотних активів).

3) *показники стану основного капіталу*:

– коефіцієнт майна виробничого призначення (коефіцієнт виробничого потенціалу);

– коефіцієнт реальної вартості основних засобів;

– коефіцієнт нагромадження амортизації (коефіцієнт зносу основних засобів і нематеріальних активів);

– коефіцієнт співвідношення оборотних і необоротних активів.

Абсолютні показники фінансової стійкості підприємства відносять:

1) *наявність власних джерел формування запасів і витрат (ВОК)* – різниця між величиною власного капіталу підприємства й необоротними активами. Цей показник демонструє наявність власних джерел формування оборотних активів після фінансування необоротних активів;

2) *Наявність власних і довгострокових джерел формування запасів і витрат (ВД)*. Виходить шляхом додатка до попереднього показника *ВОК* величини довгострокових пасивів підприємства (підсумок другого розділу пасиву балансу);

3) *наявність загальної величини джерела формування запасів і витрат (ЗД)*. Розраховується як сума попереднього показника *ВД* і короткострокових кредитів банку.

Цим трьом показникам відповідає три показники надлишку (+) чи недоліку (–) коштів формування запасів, що розраховуються як різниця між відповідним показником наявності джерел формування запасів і витрат і величиною запасів підприємства:

$$\Delta ВОК = ВОК – З;$$

$$\Delta\ ВД = ВД - З;$$
$$\Delta\ ЗД = ЗД - З. \quad (2.2)$$

Відповідно до показника забезпечення запасів і витрат власними та позиченими коштами виділяють ***чотири типи фінансової стійкості***.

1. *Абсолютна фінансова стійкість*:

$$\Delta ВОК \geq 0;$$
$$\Delta\ ВД \geq 0; \quad (2.3)$$
$$\Delta ЗД \geq 0.$$

Абсолютна фінансова стійкість (трапляється на практиці дуже рідко) – коли власні оборотні кошти *(ВОК)* забезпечують запаси *(З)*, а тому підприємство не залежить від банківських кредитів, має абсолютну ліквідність і забезпечує поточну та перспективну платоспроможність

2) *Нормальна фінансова стійкість:*

$$\Delta ВОК \leq 0;$$
$$\Delta ВД \geq 0; \quad (2.4)$$
$$\Delta ЗД \geq 0.$$

Нормально стійкий фінансовий стан – коли запаси забезпечуються сумою власних оборотних коштів та довгостроковими позиковими джерелами (сума власних оборотних коштів і довгострокових зобов'язань складає функціонуючий капітал – *ФК*).

При цьому, підприємство має нормальну ліквідність і платоспроможність, а також достатньо рентабельною є його операційна діяльність.

3. *Нестійкий фінансовий стан:*

$$\Delta ВОК \leq 0;$$
$$\Delta ВД \leq 0; \quad (2.5)$$
$$\Delta ЗД \geq 0.$$

Нестійкий фінансовий стан – коли запаси забезпечуються за рахунок власних оборотних коштів, довгострокових позикових джерел та короткострокових кредитів і позик, тобто за рахунок усіх основних джерел формування запасів і витрат; є недостатньою ліквідність, виникає періодична неплатоспроможність, сповільнюється оборотність оборотних активів, а тому є потреба у залученні додаткових джерел фінансування.

4. *Кризовий фінансовий стан або фінансовий стан, близький до банкрутства*:

$$\begin{aligned} &\Delta ВОК \le 0; \\ &\Delta ВД \le 0; \\ &\Delta ЗД \le 0. \end{aligned} \qquad (2.6)$$

Кризовий фінансовий стан – коли запаси й витрати не забезпечуються джерелами їх формування і підприємство перебуває на межі банкрутства.

Усі показники розраховуються на початок і кінець аналізованого періоду, оцінюється їхня динаміка й на цій підставі робляться висновки.

2.7 **Аналіз грошових потоків**

Грошові потоки – це сукупність розподілених у часі надходжень і витрачань грошей, які генеруються господарською діяльністю підприємства.

Рух грошових коштів підприємства відображається у формі № 3 «Звіт про рух грошових коштів (за прямим методом)» або формі № 3 – н «Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом)» (НП(С)БО 1).

Головна мета аналізу грошових потоків полягає в оцінюванні здатності підприємства генерувати грошові кошти визначеного розміру та в установлені строки, що необхідні для здійснення запланованих витрат. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

– вивчення обсягів і структури грошових коштів за джерелами находження;

– дослідження основних напрямів витрачання грошових коштів;

– виявлення рівня достатності формування грошових потоків за видами діяльності, необхідних для нормального функціонування підприємства;

– визначення ефективності використання грошових коштів у процесі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності;

– вивчення факторів і прогнозування збалансованості та синхронізації додатного і від'ємного грошових потоків за обсягом і часом для забезпечення поточної та перспективної платоспроможності підприємства;

– інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень з оптимізації грошових потоків.

Послідовність аналізу грошових потоків підприємства.

1 етап. ***Горизонтальний аналіз грошових потоків.*** Необхідно за інформацією звіту про рух грошових коштів визначити обсяги формування додатного (позитивного) грошового потоку, від'ємного (негативного) грошового потоку та чистого грошового потоку, проаналізувати динаміку та тенденції зміни їх величин (за показниками абсолютного приросту, темпів зростання та приросту). Додатний грошовий потік визначається як сума надходжень грошових коштів у результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, а від'ємний потік – як сума витрачань грошових коштів за відповідними видами діяльності.

Горизонтальний аналіз дає змогу: визначити джерела надходження грошових коштів для формування додатного грошового потоку, кількісно оцінити обсяги надходження коштів з кожного джерела; встановити напрями використання грошових коштів (складові від'ємного грошового потоку), дати оцінку розмірів витрачання коштів за кожним напрямом.

2 етап. ***Вертикальний (структурний) аналіз додатного, від'ємного та чистого грошових потоків*** проводиться:

а) за видами господарської діяльності (операційною, інвестиційною, фінансовою), що дає змогу встановити частку кожного виду діяльності у формуванні додатного, від'ємного та чистого грошових потоків;

б) окремими внутрішніми підрозділами (центрами відповідальності), що

покаже внесок кожного з них у формування грошових потоків підприємства;

в) окремими джерелами надходження і напрямами витрачання коштів, що дає можливість встановити частку кожного з них у формуванні загального грошового потоку.

Вертикальний аналіз дає змогу: оцінити структуру грошових потоків, тобто розрахувати частку окремих джерел надходження і напрямів витрачання коштів у загальному обсязі та проаналізувати зміни, що відбулися; провести ранжирування джерел надходження і напрямів витрачання коштів за вагомістю та порівняти отримані результати.

3 етап. ***Розрахунок абсолютних показників грошових потоків***. Для оцінювання грошових потоків, дохідності та ліквідності підприємства в закордонній практиці широко застосовується показник Cash-Flow. Його можна розглядати у трьох аспектах:

– як фінансово-економічний показник (індикатор спроможності фінансування за рахунок внутрішніх джерел);

– як показник результативності господарської діяльності (індикатор теперішньої та майбутньої дохідності підприємства);

– як загальний індикатор фінансового стану підприємства

Абсолютним показником грошових потоків, за допомогою якого визначається фінансова стійкість підприємства, є ***ліквідний грошовий потік,*** що характеризує зміни в чистій кредитній позиції суб'єкта господарювання протягом певного періоду (місяця, кварталу).

Чиста кредитна позиція – це різниця між сумою кредитів, отриманих підприємством, і величиною грошових коштів. Ліквідний грошовий потік (зміна в чистій кредитній позиції) є показником дефіцитного або надлишкового сальдо грошових потоків.

4 етап. ***Аналіз достатності грошових потоків***. Один із напрямів аналізу, що здійснюється на цьому етапі, передбачає визначення достатності чистого грошового потоку, який генерується підприємством, із позиції фінансування необхідних потреб. Для цього розраховується коефіцієнт

достатності чистого грошового потоку.

5 етап. ***Оцінювання ритмічності та синхронності грошових потоків***. Аналіз складу грошових потоків з погляду регулярності здійснення є необхідним для оцінювання можливих обсягів окремих джерел надходження і напрямів витрачання грошових коштів, визначення прогнозного рівня платоспроможності підприємства на основі існуючих тенденцій. На цьому етапі аналізу досліджується синхронність формування додатного і від'ємного грошових потоків у розрізі окремих інтервалів звітного періоду, розглядається динаміка залишків грошових активів. Досліджуючи синхронність формування грошових потоків, розраховують коефіцієнт ліквідності грошового потоку підприємства в періоді, що аналізується.

6 етап. ***Аналіз можливостей виконання термінових зобов'язань (пріоритетних платежів)***. Досліджується негайна і перспективна можливість виконання термінових боргових зобов'язань, до яких належать повернення зовнішніх боргів і сплата процентів за ними.

7 етап. ***Аналіз ефективності грошових потоків підприємства***. Узагальнювальним показником оцінювання руху грошових коштів є ***коефіцієнт ефективності грошових потоків підприємства***, що розраховується як відношення додатного грошового потоку до від'ємного грошового потоку.

Комплексне використання напрямів аналізу та системи показників оцінювання грошових потоків підприємства дає змогу визначити рівень достатності формування коштів, ефективності їх використання та досягнення збалансованості додатного і від'ємного грошових потоків, встановити позитивні та негативні тенденції, наявні та потенційні проблеми, що пов'язані з формуванням і використанням грошових коштів, оцінити ефективність управління грошовими потоками для розроблення необхідних рішень.

Оптимізація грошових потоків здійснюється шляхом вибору найкращих форм їх організації на підприємстві з урахуванням зовнішніх і внутрішніх факторів з метою досягнення їх збалансованості, синхронізації та зростання чистого грошового потоку.

2.8 **Аналіз ділової активності підприємства**

Ділова активність – це комплексна характеристика, що охоплює різні аспекти діяльності підприємства. Критеріями ділової активності є рівень ефективності виробничо-фінансової діяльності, стійкість економічного зростання, розширення ринків збуту продукції, ступінь виконання планів за основними показниками, забезпечення заданих темпів їх зростання.

Ділову активність підприємства аналізують у декілька етапів, які здійснюються у певній послідовності:

1) загальне оцінювання ділової активності за кількісними та якісними параметрами;

2) комплексне оцінювання ділової активності підприємства за системою показників оборотності активів і пасивів;

3) оцінювання й аналіз факторів зміни стійкості економічного зростання;

4) аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості;

5) аналіз ринкової активності підприємства.

Система показників кількісного вимірювання ділової активності може включати такі складові:

– *динаміка*: валюти балансу, власного капіталу, основних засобів, запасів, чисельності працівників, обсягів виробництва продукції (робіт, послуг), обсягів реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), чистого доходу, чистого фінансового результату, реальних інвестицій тощо;

– *ефективність використання ресурсів*: фондовіддача основних засобів, матеріаломісткість продукції, продуктивність праці, середня заробітна плата працівників, рентабельність продукції, рентабельність сукупного капіталу, рентабельність власного капіталу, рентабельність реальних інвестицій тощо.

Активність підприємства в зовнішньому економічному середовищі оцінюється за кількісними параметрами:

а) часткою підприємства на ринках продукції (товарів, робіт, послуг);

б) масштабами партнерських відносин на внутрішньому і зовнішньому ринках, тобто географією ділових стосунків, їхньою стійкістю;

в) обсягами зовнішньоекономічного обороту;

г) наявністю унікальної продукції, техніко-економічні параметри якої відповідають світовим аналогам;

д) приростом кількості робочих місць;

е) динамікою фондової активності, що виражається у збільшенні обсягів реалізації акцій, підвищенні коефіцієнта котирування, зростанні прибутковості та рівня дивідендного доходу акцій;

ж) активністю інноваційно-інвестиційної діяльності.

Ділова активність підприємства у фінансовому аспекті виявляється насамперед у швидкості обертання його активів і пасивів. Економічне значення *оборотності* полягає у тому, що від неї залежить величина необхідних підприємству ресурсів для здійснення процесу виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Швидкість обороту активів і пасивів підприємства є однією з якісних характеристик його фінансової політики. Чим більша швидкість обороту, тим ефективніше працює підприємство. Зростання активів і пасивів може свідчити не тільки про розширення виробництва або дію факторів інфляції, але й про уповільнення їх обороту, що зумовлює збільшення їх величини.

Основні показники ділової активності – це різноманітні показники оборотності активів і пасивів, які за змістом поділяються на декілька груп:

1) *коефіцієнти обертання* – кількість оборотів, які здійснюють окремі види активів і пасивів протягом періоду, що аналізується;

2) *тривалість одного обороту (в днях)* – середній період, протягом якого кошти, вкладені в діяльність підприємства, проходять усі стадії одного кругообігу;

3) *коефіцієнти завантаження є оберненими показниками до коефіцієнтів обертання*; характеризують величину відповідних видів активів, що припадає на 1 грн чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

4) *величина вивільнених (додатково залучених) активів* є розрахунковим абсолютним показником, який пов’язаний з прискоренням або уповільненням

оборотності активів; характеризує економічний ефект за рахунок прискорення оборотності;

5) *операційний цикл* – це час між придбанням матеріалів, їх використанням у виробництві, реалізацією готової продукції та отриманням грошових коштів;

6) *фінансовий цикл* – це час, протягом якого грошові кошти вилучені з обороту.

Коефіцієнт обертання активів – узагальнюючий показник оборотності активів, який характеризує швидкість обороту всього майна підприємства. Показує, скільки разів протягом звітного періоду обертається капітал, який вкладений в активи. Зростання коефіцієнта обертання активів означає прискорення кругообігу засобів підприємства.

Коефіцієнт обертання оборотних активів – характеризує швидкість обороту (кількість оборотів за період, який аналізується) усіх оборотних активів підприємства (як у матеріальній формі, так і в розрахунках і грошовій формі). Це дає змогу проаналізувати можливість вивільнення мобільних засобів з господарської діяльності та визначити напрями більш ефективного їх використання.

Прискорення оборотності оборотних активів можливе як за рахунок скорочення часу виробництва (наприклад, у результаті вдосконалення технології), так і завдяки скороченню часу обертання коштів (удосконалення процесів постачання і збуту, пришвидшення розрахунків).

Після визначення оборотності оборотних активів у цілому оцінюється оборотність окремих їх видів (наприклад, запасів, поточної дебіторської заборгованості).

Коефіцієнт обертання запасів є показником інтенсивності використання матеріальних оборотних активів. Якщо цей показник вищий за середньогалузевий рівень, то підприємство не має надлишків низьколіквідних запасів, які потребують додаткового фінансування.

Коефіцієнт обертання поточної дебіторської заборгованості

визначається відношенням чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до середньорічної величини поточної дебіторської заборгованості.

Коефіцієнт обертання власного капіталу характеризує швидкість обороту власного капіталу; його збільшення свідчить про підвищення оборотності, зростання ділової активності підприємства.

Коефіцієнт обертання поточної кредиторської заборгованості характеризує збільшення або зменшення комерційного кредиту, що надається підприємству контрагентами. Зростання цього показника вказує на підвищення швидкості сплати заборгованості підприємства, а зниження – зростання купівлі продукції в кредит.

Показники тривалості одного обороту запасів, поточної дебіторської та поточної кредиторської заборгованості використовуються для розрахунку тривалості операційного і фінансового циклів підприємства:

– ***тривалість операційного циклу (днів)*** – це сума тривалості одного обороту запасів і тривалості одного обороту поточної дебіторської заборгованості;

– ***тривалість фінансового циклу (днів)*** – це різниця тривалості операційного циклу і тривалості одного обороту поточної кредиторської заборгованості.

Рівень ділової активності підприємства у сфері розрахунково-платіжних відносин характеризується дебіторською і кредиторською заборгованістю, їх величиною та якістю, що має суттєвий вплив на фінансовий стан підприємства.

Послідовність аналізу дебіторської заборгованості:

1) оцінювання величини, структури та динаміки дебіторської заборгованості за видами з використанням прийомів горизонтального і вертикального аналізу;

2) дослідження структури дебіторської заборгованості за строками непогашення з метою з’ясування стану розрахункової дисципліни;

3) комплексне оцінювання дебіторської заборгованості за системою

відносних показників;

4) порівняльний аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості;

5) обґрунтування заходів, спрямованих на вдосконалення системи управління дебіторською заборгованістю.

Різке збільшення дебіторської заборгованості та підвищення її частки в оборотних активах може свідчити або про збільшення обсягів реалізації, або про неефективну кредитну політику підприємства стосовно покупців, про їх неплатоспроможність. Скорочення дебіторської заборгованості оцінюється позитивно, якщо це є результатом зменшення періоду її погашення. Якщо дебіторська заборгованість скорочується у зв'язку зі зменшенням обсягів реалізації продукції, то це свідчить про зниження рівня ділової активності підприємства.

Комплексним критерієм ліквідності та якості дебіторської заборгованості є її *оборотність*, яку можна виміряти *кількістю оборотів і швидкістю обороту* в днях. **Коефіцієнт обертання дебіторської заборгованості** показує кількість її оборотів за календарний рік. **Тривалість одного обороту дебіторської заборгованості** характеризує середню кількість днів, які необхідні для повернення дебіторської заборгованості підприємству.

Показники *частки дебіторської заборгованості в майні та поточної дебіторської заборгованості в оборотних активах* свідчать про те, наскільки відповідно майно та оборотні активи сформовані за рахунок боргів підприємству.

Послідовність аналізу поточної кредиторської заборгованості:

1) оцінювання величини, структури та динаміки поточної кредиторської заборгованості за видами з використанням прийомів горизонтального і вертикального аналізу;

2) дослідження структури кредиторської заборгованості за строками утворення з метою з'ясування стану платіжної дисципліни;

3) комплексне оцінювання поточної кредиторської заборгованості за системою відносних показників;

4) порівняльний аналіз поточної дебіторської та поточної кредиторської заборгованості.

Коефіцієнт обертання поточної кредиторської заборгованості показує кількість її оборотів за календарний рік. Тривалість одного обороту поточної кредиторської заборгованості характеризує середню кількість днів, необхідних для здійснення платежів кредиторам.

Частка поточної кредиторської заборгованості в капіталі, зобов'язаннях і забезпеченнях, поточних зобов'язаннях і забезпеченнях відображає рівень фінансової залежності підприємства від кредиторських запозичень.

2.9 **Аналіз прибутковості та рентабельності підприємства**

Прибуток – один із основних господарських показників роботи підприємства. За його допомогою визначаються рівень рентабельності, тобто прибутковість, ефективність функціонування підприємства.

Головними завданнями аналізу фінансових результатів підприємства є:

– вивчення обсягів, складу і динаміки фінансових результатів діяльності підприємства;

– перевірка обґрунтованості й напруженості планового прибутку;

– загальна оцінка виконання плану, прогнози, динаміка;

– визначення відхилення фактичного прибутку від передбаченого планом (розрахунком, прогнозом), вивчення динаміки зміни прибутку за кілька звітних періодів;

– виявлення чинників впливу на формування прибутку оцінка їх динаміки та розрахунки їх впливу, вивчення напрямів і тенденцій розподілу прибутку;виявлення резервів збільшення прибутку;

– розробка заходів, спрямованих на реалізацію виявлених резервів.

Рентабельність – це відносний рівень прибутковості бізнесу, що характеризує відношення отриманого ефекту (прибутку) до наявних або використаних ресурсів

Рентабельність вимірюється за допомогою системи відносних показників, які характеризують ефективність роботи підприємства в цілому, його структурних підрозділів, прибутковість різних видів діяльності (операційної, фінансової, інвестиційної), вигідність виробництва окремих видів продукції. Показники рентабельності використовуються як інструмент в інвестиційній політиці та ціноутворенні, під час вибору варіантів формування асортименту і структури продукції тощо.

В процесі аналізу рентабельності розраховуються:

1) *показники, що базуються на витратному підході:*

- рентабельність продукції;
- загальна і чиста рентабельність окремих видів діяльності;
- рентабельність інвестиційних проектів;
- коефіцієнти окупності здійснених витрат;

2) *показники, що базуються на дохідному підході, тобто характеризують прибутковість продажу:*

- загальна і чиста рентабельність продажу продукції;
- рентабельність доходу від операційної діяльності;

3) *показники, в основі яких ресурсний підхід:*

- загальна і чиста рентабельність сукупного капіталу;
- загальна і чиста рентабельність власного капіталу;
- загальна і чиста рентабельність основних засобів і запасів;
- коефіцієнти окупності сукупного капіталу і власного капіталу;
- періоди окупності сукупного капіталу і власного капіталу.

Показники рентабельності, що базуються на витратному підході, характеризують прибутковість здійснених витрат (виробничих, операційних, інвестиційних тощо) в процесі діяльності підприємства. Для їх розрахунку використовуються показники прибутку (збитку) від реалізації окремих видів продукції, валового прибутку (збитку), прибутку (збитку) від окремих видів діяльності, а також чистого прибутку (збитку), що співвідносяться з повною

собівартістю одиниці продукції, собівартістю реалізованої продукції, витратами за видами діяльності тощо.

Важливими показниками, що співвідносять чистий дохід з витратами, є коефіцієнти окупності витрат. **Коефіцієнт окупності** характеризує величину, на яку чистий дохід покриває здійснені витрати.

Показники рентабельності, що базуються на дохідному підході, розраховують як відношення прибутку (збитку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до чистого доходу.

Показники рентабельності, в основі яких ресурсний підхід, дають можливість визначити прибутковість використаних ресурсів або капіталу підприємства (власного, основного, оборотного тощо). Вони визначаються як відношення прибутку (збитку) до оподаткування і чистого прибутку (збитку) до вартості капіталу (активів) або їх складових.

Співвідношення між валовим прибутком (збитком) і собівартістю реалізованої продукції характеризує ***рентабельність (збитковість) виробничих витрат***. Цей показник свідчить, яку суму валового прибутку (збитку) підприємство одержало в розрахунку на 1 грн витрат, вкладених у формування собівартості.

Для характеристики ефективності операційної діяльності використовується показник ***рентабельності (збитковості) операційних витрат***. Він визначається відношенням фінансового результату (прибутку, збитку) від операційної діяльності до операційних витрат і показує, скільки отримано прибутку (збитку) від операційної діяльності з 1 грн операційних витрат.

Ефективність господарської діяльності підприємства характеризують показники ***загальної і чистої рентабельності (збитковості) витрат господарської діяльності***. Вони визначаються як відношення відповідно фінансового результату (прибутку, збитку) до оподаткування і чистого фінансового результату (прибутку, збитку) до витрат господарської діяльності.

Важливими показниками, що співвідносять доходи і витрати підприємства, є коефіцієнти окупності. Зокрема, ***коефіцієнти окупності виробничих витрат, адміністративних витрат і витрат на збут*** визначаються як відношення чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до відповідно витрат, які формують собівартість реалізованої продукції, адміністративних витрат і витрат на збут. ***Коефіцієнт окупності операційних витрат*** характеризує співвідношення між операційним доходом та операційними витратами.

Показники рентабельності капіталу (активів) відображають ефективність використання капіталу підприємства. Так, показники ***загальної рентабельності (збитковості) сукупного капіталу і власного капіталу*** характеризують ефективність використання відповідно всього капіталу підприємства та окремо власного капіталу з погляду одержання на одиницю їх середньорічної вартості фінансового результату (прибутку, збитку) до оподаткування.

Коефіцієнти окупності сукупного капіталу і власного капіталу показують, скільки підприємство одержало чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у розрахунку на 1 грн середньорічної вартості відповідно капіталу і власного капіталу. За умови одержання підприємством чистого прибутку визначаються показники періоду окупності сукупного капіталу і власного капіталу (в роках) як відношення середньорічної вартості відповідно капіталу і власного капіталу до чистого прибутку.

У процесі аналізу рентабельності оцінюється рівень виконання прийнятих параметрів (плану, прогнозу тощо), вивчається динаміка показників, здійснюється факторний аналіз зміни їх рівня, визначаються резерви підвищення рентабельності.

2.10 **Аналіз кредитоспроможності підприємства**

Кредитоспроможність – це одна з умов виникнення і здійснення кредитних відносин, які виникають між банком (кредитором) і суб’єктом підприємницької діяльності (боржником) із приводу надання кредиту

позичальнику в грошовій формі на умовах повернення у певний строк зі сплатою процентів.

Результатом неправильного оцінювання кредитоспроможності позичальників може бути погіршення якості кредитного портфеля банку, яке до того ж зумовлює ще й необхідність зайвого резервування.

У міжнародній практиці використовують різні системи оцінювання кредитоспроможності боржника: «правило п’яти Сі», CAMPARI, PARTS, система 6С, PARSER, MEMO RISK, система 4FC та ін. Ці системи відрізняються кількістю показників, що застосовуються як складові загального рейтингу боржника, а також різними методиками визначення характеристик і встановлення їх пріоритетності.

Послідовність оцінювання кредитоспроможності боржника:

1) *загальна характеристика боржника* (репутація, історія бізнесу, ділова активність, зв’язки зі споживачами продукції та постачальниками, склад і стабільність засновників, повернення попередніх кредитів, місцезнаходження позичальника тощо);

2) *аналіз фінансового стану боржника* (його здатність отримати кошти за всіма видами діяльності та розрахуватися за своїми зобов’язаннями, у тому числі довгостроковими зобов’язаннями);

3) *аналіз ефективності кредитної операції або інвестиційного проекту* (окупність проекту, грошовий потік за конкретним проектом, бажання боржника використовувати у проекті, що кредитується, власний капітал, характер ринку, умови реалізації товарів, перспективність розвитку галузі, маркетингові дослідження, а також наявність забезпечення зобов’язань у вигляді високоліквідної застави);

4) **оцінювання ризиків, пов’язаних із репутацією боржника** (загальною характеристикою), аналізом ефективності кредитного проекту та інших ризиків, що проводиться перед наданням кредиту.

Одним із найважливіших елементів аналізу кредитоспроможності є оцінювання комерційним банком фінансового стану боржника, на підставі результатів якого визначається його кредитний клас.

Відповідно до «Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» банк здійснює оцінювання фінансового стану юридичної особи (крім банку), якій надано кредит, шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника – юридичної особи.

Модель розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника – юридичної особи визначається не рідше ніж один раз на рік, виходячи з максимального значення частки доходу від певного виду діяльності в загальному обсязі чистого доходу, отриманого від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Клас боржника – юридичної особи визначається залежно від значення інтегрального показника з урахуванням величини підприємства (велике, середнє або мале). Найвищий клас боржника – 1, найнижчий – 9.

У міжнародній банківській практиці одним із найпоширеніших підходів до визначення кредитоспроможності позичальника є рейтингові системи, орієнтовані на врахування кількісних та якісних характеристик клієнта. Такі системи дають змогу визначити кредитоспроможність за допомогою комплексного показника – рейтингу, вираженого, як правило, в балах, установити межі інтервалу його коливань і залежно від кількості балів обґрунтувати належність позичальника до того чи іншого класу за рівнем кредитного ризику.

Рейтингова система оцінювання кредитоспроможності позичальника має розроблятися кожним банком індивідуально залежно від кредитної політики банку, стратегічних планів, маркетингових досліджень і загальних вимог до якості кредитів, які пропонує центральний банк. Отже, рейтингові системи відображають підхід конкретного банку до оцінювання якості кредитів і можуть суттєво відрізнятися у розрізі банків.

2.11 **Аналіз інвестиційної привабливості підприємства**

Аналітичне оцінювання інвестиційної діяльності здійснюють на запит зовнішніх і внутрішніх користувачів. Для зовнішніх користувачів завдання аналізу полягає в оцінюванні інвестиційної привабливості цього підприємства. У такому разі об'єктом аналізу є насамперед реальні інвестиції, що дає змогу спрогнозувати майбутню діяльність підприємства. У процесі аналізу підприємства як об'єкта інвестування потенційних акціонерів (інвесторів) також цікавлять показники прибутковості та рентабельності.

Для внутрішніх користувачів аналізу найважливішим завданням є обґрунтування та вибір найефективнішого напрямку інвестування коштів.

На початковому етапі аналізують доцільність вкладення коштів у реальні та фінансові інвестиції. Залежно від результатів аналізу вибирають один із напрямків здійснення інвестиційних операцій або визначають оптимальне їх поєднання. Методика аналізу дохідності та ризику інвестиційних операцій залежить від специфіки об'єктів дослідження, тобто від того, чи є це виробничі проекти, чи фінансові інструменти.

Після здійснення вибору і початку реалізації інвестиційного проекту (капітальних вкладень) або за придбання певних цінних паперів завдання аналізу полягає у виявленні можливих відхилень від запланованого сценарію та обґрунтуванні коригуючих управлінських рішень. На цьому етапі аналіз характеризують як оперативний.

Після завершення інвестиційної операції необхідно проаналізувати її фактичну ефективність та виявити причини відхилень від запланованої або очікуваної. Результати такого аналізу дають змогу підприємству в майбутньому адекватно оцінити свої можливості та прийняти обґрунтовані управлінські рішення. Отже, в процесі аналізу інвестиційної діяльності підприємства застосовують усі види аналізу: попередній, оперативний, ретроспективний.

У ретроспективних оцінках пріоритетним є аналіз змін обсягу, структури інвестицій та руху грошових коштів інвестиційної діяльності. Аналіз структурних змін та динаміки інвестування акцентує на пріоритетах у реалізації

тактичних і стратегічних цілей. Ефективність досягнення поставлених завдань інвестування може бути оцінена за рухом грошових потоків від інвестиційної діяльності.

У процесі формування портфеля фінансових інвестицій підприємству необхідно, насамперед, проаналізувати співвідношення таких основних характеристик, як дохідність та рівень ризику.

Критерії оцінювання інвестиційних проектів.

1. *Метод визначення чистої теперішньої вартості*.

Чиста теперішня вартість проекту (NPV) – це різниця між величиною грошових потоків, що надходять у процесі експлуатації проекту, дисконтованих за прийнятою ставкою дохідності (r), та сумою інвестицій (IS):.

Додатне значення NPV свідчить про доцільність інвестування коштів, оскільки проект є прибутковим. За від'ємного значення NPV проект слід відхилити. Якщо $NPV = 0$, то проект є ні прибутковим, ні збитковим, а відтак рішення треба приймати на основі інших критеріїв: поліпшення умов праці, зростання іміджу підприємства тощо. Якщо підприємство має кілька проектів, то слід зупинитися на тому, в якого найвище значення чистої теперішньої вартості.

Метод чистої теперішньої вартості більшість фахівців розглядає як найприйнятніший критерій оцінки капітальних інвестицій. До переваг даного методу відносять те, що чиста теперішня вартість показує ймовірну величину приросту капіталу підприємства у разі реалізації інвестиційного проекту.

Щоби використовувати спосіб чистої теперішньої вартості, необхідно володіти інформацією: про витрати на реалізацію інвестиційного проекту, передбачувані суми можливих доходів, очікуваний економічно доцільний термін використання інвестиційного проекту, необхідну норму прибутку (дисконтної ставки), за якою розраховують чисту теперішню вартість.

2. *Аналіз рентабельності проекту.*

Доцільність інвестування можна аналізувати з допомогою визначення ***рівня рентабельності проекту*** *(IR)*, розрахованого як відношення чистої теперішньої вартості до початкової суми інвестиції, і вираженого у відсотках.

За економічним змістом рентабельність є величиною прибутку, отриманого на кожну грошову одиницю вкладених у проект коштів. Рентабельність є відносним показником, тому її можна застосовувати для вибору одного з кількох інвестиційних проектів, які мають близькі значення чистої теперішньої вартості.

Остаточний вибір критерію визначення доцільності інвестицій залежить насамперед від пріоритетів та політики підприємства, а також від загальної економічної ситуації та інвестиційного клімату в країні.

3. *Аналіз внутрішньої норми прибутку.*

Під ***внутрішньою нормою прибутку проекту (нормою рентабельності)*** розуміють значення коефіцієнта дисконтування, за якого чиста теперішня вартість проекту дорівнюватиме нулю. Внутрішня норма прибутку показує той мінімальний рівень дохідності проекту, за якого він не даватиме ні доходів, ні збитків, тобто за економічним змістом ця норма є точкою беззбитковості даного проекту.

Показник внутрішньої норми прибутку має важливе значення в процесі джерел фінансування інвестиційного проекту. Порівняння вартості інвестованих коштів, тобто витрат на виплату відсотків за користування банківськими позичками, дивідендів та інших пов’язаних із залученням фінансових ресурсів винагород, із внутрішньою нормою прибутку проекту дає змогу визначити його доцільність та прийняти обґрунтоване управлінське рішення. Так, якщо внутрішня норма прибутку проекту вища за вартість авансового капіталу, то проект є економічно вигідним, а різниця між цими величинами показує рівень прибутковості, на який може розраховувати інвестор. Якщо внутрішня норма прибутку дорівнює вартості авансового капіталу, то проект ні не дає доходів, ні не спричиняє збитків, і тоді його доцільність треба визначати за іншими критеріями, наприклад, із огляду на соціальний ефект. Коли ж внутрішня норма прибутку менша за вартість авансового капіталу, проект із будь-якого погляду є економічно невигідним.

4. *Аналіз періоду окупності інвестицій.*

Період окупності інвестицій – це час, протягом якого грошовий потік, що інвестор отримав у процесі експлуатації проекту, зрівняється зі сумою інвестиції (вимірюють у роках та місяцях). Цей метод є одним із найпоширеніших у світовій практиці й досить належить до порівняно простих засобів з'ясування доцільності здійснення інвестиційної операції. У класичному варіанті цей метод не передбачає впорядкування грошових надходжень у часовому аспекті, тобто техніку дисконтування не застосовують. Із кількох проектів привабливішим визнають той, що має коротший термін окупності.

2.12 **Комплексний аналіз фінансового стану підприємства**

Комплексний фінансовий аналіз повинен дати повну, всебічну та об'єктивну оцінку стану підприємства. Він спрямований на підтримання фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності підприємства і забезпечення ефективності господарювання у довгостроковій перспективі. Комплексний фінансовий аналіз служить для визначення економічного потенціалу підприємства, обґрунтування рішень стратегічного характеру, інформаційного забезпечення потреб фінансового планування, для розробки інвестиційних проектів та прийняття рішень щодо фінансування, надання кредиту, його обсягів та умов.

Цей вид аналізу відповідає вимогам виконання таких завдань: залучення фінансових ресурсів, пошук високорентабельних проектів, оцінка доцільності інвестування, оцінка надійності партнерів, оптимізація фінансової діяльності підприємства, фінансове оздоровлення підприємства.

При проведенні комплексного фінансового аналізу підприємства необхідно дотримуватися певних вимог.

1. Методологічна база комплексного аналізу ґрунтується на методиках, які в обмежені строки могли б оцінити фінансовий стан суб'єкта господарювання. Комплексний фінансовий аналіз має не тільки ідентифікувати проблемні елементи, а й зробити обґрунтовані висновки щодо розвитку тенденції зміни фінансового стану підприємства в цілому.

2. При практичному проведенні комплексного фінансового аналізу необхідно використовувати такий ефективний прийом, як порівняльний аналіз. Він представляє собою внутрішньогосподарський аналіз зведених показників фінансової звітності за окремими напрямками діяльності самого підприємства та його дочірніх підприємств або міжгосподарський аналіз показників даного підприємства у порівнянні з відповідними показниками конкурентів, середньогалузевими чи середніми показниками. Залежно від поставленого завдання щодо організації комплексного фінансового аналізу конкретного підприємства необхідно насамперед визначитись з оптимальною базою для порівняння значень фінансових показників.

Базою для забезпечення порівняльного аналізу можуть слугувати: середньогалузеві значення показників, показники фінансово-господарської діяльності підприємств, що є лідерами у галузі, до якої належить об'єкт дослідження; певні нормативні значення фінансових показників відповідно до законодавчих та внутрішніх нормативних документів, рекомендацій науковців; цільові значення фінансових показників, визначені потенційними інвесторами або замовниками дослідження; оптимальні або критичні значення фінансових показників для підприємства, яке аналізується, враховуючи специфіку та особливості його фінансово-господарської діяльності; усереднені за часом значення фінансових показників, обчислені за даними господарської діяльності підприємства у найбільш сприятливі періоди його функціонування.

3. Для здійснення комплексного аналізу необхідно забезпечити формування групи показників, які б у своїй сукупності відповідали вимогам комплексної характеристики поточного стану підприємства та перспектив його подальшого розвитку.

4. Ефективність комплексного аналізу значною мірою залежить від можливості побудови адекватної системи однозначності інтерпретації результатів математичної та аналітичної обробки визначеної групи цільових показників з метою попередження та уникнення двозначності висновків.

Процес проведення комплексного фінансового аналізу складається з опрацювання системи проблемних питань, які можна об’єднати й узагальнити за такими напрямками:

– особливості побудови моделі обробки вхідної інформаційної бази відповідно до специфіки об’єкта дослідження;

– математична, статистична та аналітична складові моделі формування цільового елемента комплексного аналізу – інтегрального показника фінансового стану підприємства;

– комплексний аналіз на основі визначення загальної оцінки комерційної надійності підприємства;

– комплексний аналіз на основі моделей прогнозування банкрутства підприємства;

– модель інтерпретації результатів комплексного фінансового аналізу та формування майбутніх трендів господарської діяльності підприємства.

Існують різні методи комплексного аналізу фінансового стану підприємства: метод коефіцієнтів, метод групувань, метод порівнянь, рейтингові системи оцінки. Вибір методу залежить від низки чинників: типу економічної системи, ступеня розвиненості ринкових відносин, особливостей побудови балансу та інших форм звітності, галузевих особливостей, виду діяльності, форми власності підприємств тощо. Методи аналізу можуть використовуватися паралельно, а також частково, доповнюючи один одного.

Контрольні запитання

1. Вкажіть мету і завдання фінансового аналізу. Визначте види фінансового аналізу та його користувачів.

2. Охарактеризуйте послідовність аналізу ліквідності балансу підприємства.

3. Охарактеризуйте види відносних показників оцінювання фінансової стійкості підприємства.

4. Визначте особливості аналізу ділової активності підприємства за

системою показників.

5. Сформулюйте етапи здійснення оцінки кредитоспроможності позичальника.

6. Назвіть шляхи поліпшення структури балансу та платоспроможності підприємства.

7. Охарактеризуйте критерії оцінювання інвестиційних проектів.

8. Визначте зміст основних етапів аналізу грошових потоків підприємства.

Список рекомендованої літератури:

1 .Базілінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч.посіб. – К.:Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.

2 .Захарченко П.В.Фінансовий аналіз : навч. посіб. / Захарченко П.В., Гриценко М.П. – Мелітопіль: Тіпографія міської ради, – 2018. – 226 с.

3 .Лучко М. Р.Фінансовий аналіз. навч. посіб. / М. Р. Лучко, С. М. Жукевич, А. І. Фаріон – Тернопіль:, ТНЕУ, – 2016 – 304 с.

4 .Мних Є. В. Фінансовий аналіз: навч. посіб./ Є. В.Мних, Н. С. Барабаш. – К.: Київ. нац. торг. – економ. Ун-т, 2014. – 412 с.

5 .Отенко І. П. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / І. П. Отенко, Г. Ф. Азаренков, Г. А. Іващенко. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 156 с.

6 .Подольська В.О. Фінансовий аналіз: навч. посіб. / В.О. Подольська, О. В. Яріш. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 488 с.

7 .Тютюнник Ю. М. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / Тютюнник Ю. М., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник С. В. – Полтава : ПДАА, 2016. – 430 с.

8 .Фінансовий аналіз: навч. посіб. / М.Д.Білик, О.В.Павловська, Н.М.Притуляк, Н.Ю.Невмержицька.– 2-е вид. – К.: КНЕУ, 2007. – 592 с.

9 .Фінансовий аналіз: навч. посіб. / І. О. Школьник, І. М. Боярко, О. В. Дейнека та інші ; за заг. ред. І. О. Школьник. – К. : Центр учбової літератури, 2019. – 368 с.

10 .Шубіна С.В. Фінансовий аналіз: практикум : навч. посіб. / С.В. Шубіна, О.Ю. Мірошник, В.О. Швадченко. – К. : Центр учбової літератури, 2019. – 296 с.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

3.1 **Принципи організації бухгалтерського обліку на підприємстві**

Термін «організація» має різні смислові відтінки. У найзагальнішому вигляді це упорядкування, налагодження певної системи. Організація передбачає досягнення та збереження стану певної впорядкованості елементів (вузлів) системи в цілому, підтримання якісної її визначеності.

Під організацією бухгалтерського обліку розуміють систему умов та елементів побудови процесу обліку з метою отримання достовірної та своєчасної інформації про господарську діяльність підприємства та вчиненням контролю за раціональним використанням робочих ресурсів і готової продукції.

В процесі своєї діяльності будь-яке підприємство здійснює певні операції, які становлять його господарську діяльність.

Всі без винятку операції повинні бути зареєстровані – саме це є однією з функцій бухгалтерського обліку.

Організація бухгалтерського обліку – це цілеспрямована діяльність керівника підприємства щодо створення, постійному впорядкуванню і вдосконаленню системи бухгалтерського обліку з метою забезпечення інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів [11].

Значення організації бухгалтерського обліку полягає у вдосконаленні обробки інформації, розподіл робіт між персоналом бухгалтерії та наукової організації праці.

Організація бухгалтерського обліку – це один з найбільш відповідальних етапів створення підприємства і підготовки його до ефективної діяльності. Без організованого обліку неможлива господарська діяльність підприємства.

Організація бухгалтерського обліку являє собою певну систему в якій є свої вхідні і вихідні потоки елементів, наявність зв’язку між ними, цілісність і єдність елементів, відносна самостійність і виражене управління.

Виступаючи в якості методичної бази, ***організація бухгалтерського обліку забезпечує*** отримання, відображення і застосування знань про принципи,

форми й способи побудови процесу бухгалтерського обліку, отримання інформації про господарську діяльність підприємства.

Предметом організації бухгалтерського обліку є забезпечення процесу ведення і функціонування системи бухгалтерського обліку на підприємстві.

Суб'єктами організації бухгалтерського облік*у* виступають власник, керівник підприємства та головний бухгалтер.

Об'єктами організації бухгалтерського обліку є документування господарських операцій та документообіг підприємства, фінансова політика, структура облікового підрозділу підприємства і регламентація роботи облікових працівників, організаційне, методичне, правове та технічне забезпечення обліку.

Завдання організації бухгалтерського обліку передбачають: вибір методики ведення бухгалтерського обліку; вибір технології і техніки ведення бухгалтерського обліку; підбір облікового персоналу та забезпечення їх роботи.

Організація бухгалтерського обліку залежить: від обсягу облікових робіт, наявності комп'ютерної техніки, а також від облікової політики, яку веде підприємство.

Організація бухгалтерського обліку складається з 3-х етапів [11]:

1. Методологічний етап – вибір конкретного застосування елементів методу бухгалтерського обліку;

2. Технічний етап – вибір оптимальної форми обліку;

3. Організаційний – організація роботи облікового апарату.

На 1-му методологічному етапі організації бухгалтерського обліку відбувається вибір системи певних способів і прийомів, в основі яких лежать документування, інвентаризація, використання синтетичних та аналітичних рахунків, застосування методу подвійного запису, оцінка майна і зобов'язань, калькуляція, бухгалтерський баланс і звітність.

2-й етап організації бухгалтерського обліку – технічний – це вибір форми обліку. Він складається: у виборі способу обробки облікових даних (без використання комп'ютера і з використанням); в розробці переліку і форм

облікових регістрів; встановлення порядку здійснення записів в регістрах і переносу даних в регістри.

3-й етап – це організація роботи бухгалтерії. Він включає: встановлення найбільш економної і найбільш зручної загальної системи обліку (облік централізований і децентралізований); визначення оптимальної структури облікового апарату (поділ облікового праці за ділянками обліку); встановлення норм праці і годин, необхідних для виконання робіт і визначення оптимальної чисельності бухгалтерів; набір кадрів та їх навчання; організація робочих місць бухгалтерів; раціональне розміщення облікового апарату (поруч з оперативними підрозділами, працівниками, які часто взаємодіють); організація матеріального, інформаційного і технічного забезпечення працівників обліку; мотивація працівників бухгалтерії (оплата праці та інші види стимулювання); встановлення правильного і точного переліку роботи для працівників і контроль за виконанням ними функцій; організація архіву бухгалтерських документів; організація безпеки і захисту облікової інформації.

3.2 **Нормативно-правове забезпечення облікового процесу та облікова політика підприємства**

Державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності здійснюється з метою створення єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, їх удосконалення в умовах постійних змін. Ці функції виконує МФУ, яке затверджує національні положення (стандарти), План рахунків бухгалтерського обліку та інші нормативні акти. Нормативні акти з питань бухгалтерського обліку і звітності, які використовуються державною статистикою МФУ погоджуються з Державною службою статистики України.

Систему нормативного регулювання бухгалтерського обліку в Україні можна представити п’ятьма рівнями, кожен з яких охоплює ряд документів:

1. Закони України, тобто нормативно-правові акти вищої юридичної сили, зокрема, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову

звітність в Україні». В ньому безпосередньо викладено принципи та форми організації бухгалтерського обліку, основи його документального забезпечення та обсяг фінансової звітності, заходи щодо забезпечення достовірності річної фінансової звітності і застосування подвійного запису. В свою чергу, Господарський кодекс України, Закон України «Про господарські товариства» в загальному викладають вимоги до ведення бухгалтерського обліку і подання звітності.

2. Акти вищого органу в системі органів виконавчої влади, тобто постанови Кабінету Міністрів України, що регламентують певні питання обліку та звітності суб'єктів господарювання.

3. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові документи з бухгалтерського обліку та фінансової звітності, що затверджуються Міністерством фінансів України.

4. Нормативно – правові акти (інструкції, положення, вказівки) та методичні рекомендації Міністерства фінансів України та інших органів, що розробляються і затверджуються на основі положень (стандартів) обліку з урахуванням особливостей і потреб певних видів діяльності.

5. Рішення (накази, розпорядження) щодо форм організації бухгалтерського обліку і застосування конкретної облікової політики, які приймаються власником (керівництвом) підприємства на підставі попередніх чотирьох груп документів нормативно – правового забезпечення.

Передумовою ефективної організації обліку на підприємстві є розробка та погодження з керівником трьох основних наказів: «Про організацію бухгалтерського обліку на підприємстві», «Про організацію податкових розрахунків (податкового обліку) на підприємстві» та «Про облікову політику підприємства».

Політика обліку – це сфера нормалізації обліку через певні правила, стандарти, методологічні норми з метою визначення принципів функціонування обліку в даній країні або на міжнародному рівні на певний період [12].

Політика має національний характер і відображає особливості ведення обліку кожного окремого господарюючого об'єкта.

Існує поняття мікро- і макро- політики. До макрорівня належить політика державних органів, що стосується розвитку обліку в Україні. Мікро-політика обліку включає в себе формування фінансових звітів відповідно до цілей, поставлених власником підприємства, але в рамках обов'язкових правил і стандартів обліку.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», ***облікова політика*** – це сукупність принципів, методів і процедур, які використовує підприємство для формування фінансової інформації про діяльність та складання та подання фінансової звітності. Її створення – дуже праце місткий і відповідальний процес, адже саме згідно з принципами облікової політики підприємство обліковуватиме свої активи й зобов'язання [13].

Згідно з визначенням, облікова політика підприємства базується на основних принципах обліку та звітності.

Під принципами бухгалтерського обліку слід розуміти правила, якими необхідно керуватися при вимірюванні, оцінці та реєстрації господарських операцій і при відображенні їх результатів у фінансовій звітності.

При розробці облікової політики слід враховувати вимоги до якісних характеристик бухгалтерського обліку та фінансової звітності, викладені в пунктах 14-17 ННП(С)БО 1, методи та процедури, передбачені іншими НП(С)БО, норми і нормативи, встановлені законодавчими актами України.

Відповідно до пункту 5 статті 8 Закону Про бухгалтерський облік право встановлення облікової політики підприємства цілком і повністю залишає на розсуд підприємства. При цьому підприємство самостійно:

– обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему регістрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад, встановлених цим Законом, і з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології обробки облікових даних;

– розробляє систему і норми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю за господарськими операціями, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів;

– затверджує правила документообігу і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і регістрів аналітичного обліку;

– може виділяти на окремий баланс філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, які зобов'язані вести бухгалтерський облік, з наступним включенням їх показників до фінансової звітності підприємства.

Ступінь свободи підприємства у формуванні облікової політики обмежена державною регламентацією бухгалтерського обліку, яка дана переліком методик і облікових процедур.

Таким чином, облікова політика – це не тільки сукупність способів ведення обліку, а й вибір методики обліку, яка дає можливість використовувати різні варіанти відображення фактів господарської діяльності.

Необхідно також мати на увазі, що облікова політика є складовою частиною фінансової звітності підприємства і повинна відображатися у примітках до фінансових звітів.

Основна мета облікової політики – забезпечити отримання достовірної інформації про майновий та фінансовий стан підприємства, результати його діяльності, необхідної для всіх користувачів фінансової звітності з метою прийняття певних рішень [11].

На формування облікової політики впливають багато факторів, які необхідно враховувати. Серед них: організаційно-правова форма та форма власності; вид діяльності; система оподаткування; система інформаційного та технічного забезпечення; рівень кваліфікації працівників бухгалтерської служби; обсяг діяльності; ступінь свободи з питань ціноутворення; інші фактори.

Формуючи облікову політику, необхідно керуватися основними принципами бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Обрана облікова політика застосовується підприємством з року в рік і у будь-якому разі повинна залишатися незмінною принаймні протягом календарного року. Зміна облікової

політики можлива у випадках, передбачених національними положеннями бухгалтерського обліку, у зв'язку зі змінами в законодавстві, розробкою і застосуванням нових методів ведення бухгалтерського обліку або суттєвими змінами в умовах роботи чи структурі підприємства. Якщо такі зміни відбулись, то про це ґрунтовно повідомляється у пояснювальній записці до річної звітності.

У формуванні облікової політики визначальна роль належить керівнику і головному бухгалтеру. Як складова частина фінансової звітності, облікова політика повинна розроблятися кожним підприємством, яке зареєстровано в установленому порядку.

Облікова політика вводиться в дію за допомогою Наказу про облікову політику. Наказ набирає юридичної сили з дня його підписання власником (керівником) підприємства і є обов'язковим для виконання всіма службами і працівниками підприємства.

Наказ про облікову політику це документ внутрішньогосподарського користування, що повинен повно відображати особливості організації та ведення бухгалтерського обліку і складання звітності на підприємстві. Форма і зміст наказу на сьогодні строго не регламентується, але в ньому повинні бути передбачені наступні розділи:

Преамбула (загальні відомості).

1. Організація роботи бухгалтерської служби.
2. Методика бухгалтерського обліку.
3. Організаційно-технічні аспекти організації обліку.

3.3 **Формування і функціонування облікових підрозділів**

Бухгалтерія – це самостійний структурний підрозділ апарату управління (служба, відділ), який здійснює бухгалтерський облік господарської діяльності підприємства. Вона тісно пов'язана з усіма службами, відділами підприємства, отримує від них необхідну для обліку та контролю інформацію.

Бухгалтер – це людина, яка пов'язана з підприємством трудовою угодою. Вона уповноважена діяти від імені підприємства, у тому числі підписувати фінансову звітність, складену від імені підприємства.

Організація бухгалтерської служби передбачає визнання прав та обов'язків головного бухгалтера, визначає побудову бухгалтерської служби на підприємстві, її місце в системі управління та взаємодію з іншими підрозділами підприємства.

Згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено чотири форми організації обліку [13]:

– введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;

– користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

– ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою;

– самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником підприємства. Цю форму організації бухгалтерського обліку не можна застосовувати на підприємствах, звітність яких необхідно оприлюднювати.

Організаційна побудова апарату бухгалтерської служби напряму залежить від обраної власником або уповноваженими ними особами форми поділу та кооперування праці виконавців.

Якщо на малих підприємствах це питання не виникає (як правило бухгалтерський облік, аналіз і контроль здійснює одна або дві особи), то на середніх та великих підприємствах, які мають складну організаційну й виробничу структуру, ведення бухгалтерського обліку може здійснюватись централізовано або децентралізовано.

Централізована форма побудови апарату облікової служби відзначається здійсненням в повному обсязі всього облікового процесу при

єдиному адмініструванні цього процесу головним бухгалтером підприємства (установи, організації).

Децентралізована форма побудови апарату облікової служби є характерною для підприємств, на яких бухгалтерія є самостійним структурним підрозділом та для підприємств з розгалуженою інфраструктурою (холдинг, корпорація, об'єднання тощо).

Після визначення форми організаційної побудови бухгалтерської служби у відповідність з нею визначають тип організаційної структури облікового апарату.

Відповідно, розрізняють три типи організаційних структур апарату бухгалтерського обліку, контролю та аналізу господарської діяльності [4]: лінійна (проста), лінійно-секторна (ступінчаста), комбінована (багатогранна).

3.4 **Формування системи документування господарських операцій та документообігу**

Провідне місце в системі обліку належить бухгалтерському обліку, що становить основу інформаційного забезпечення управління підприємством.

Бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання й передачі інформації про діяльність підприємства внутрішнім та зовнішнім користувачам для прийняття рішень [13].

Бухгалтерський облік безпосередньо пов'язаний з управлінням і є невід'ємною частиною процесу управління.

Факти господарської діяльності відстежуються шляхом їх фіксації у первинних документах, що відображають ці факти (господарські операції), а документи використовують для оцінки економічних та юридичних результатів діяльності підприємства в результаті групування господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку.

Для вивчення господарських фактів, явищ або процесів суспільного виробництва необхідно використовувати систематизовану номенклатуру даних, що характеризувала б всі ці господарські факти (явища або процеси).

Номенклатура – це впорядкована сукупність (перелік) даних.

Інформація, що міститься в такій організованій номенклатурі визначається відокремленими господарськими характеристиками, які згодом підлягають обліковій, контрольній або аналітичній обробці. Отже, кожен з етапів досліджуваних процесів матиме характерну номенклатуру.

Облікова номенклатура – це перелік господарських фактів про наявність та рух господарських засобів та джерел їх утворення, про господарські операції, а також результати господарської діяльності, що мають знайти відображення у бухгалтерському обліку.

Розробка облікових номенклатур поточного обліку відзначається певною специфікою: перелік інформації, що продукується на цьому етапі облікового процесу характеризується за певними групувальними ознаками: збереження, рух, система показників внутрішньої та зовнішньої звітності, план рахунків, класифікація об'єктів, що визначені нормативними актами та методичними рекомендаціями [14].

Після визначення облікової номенклатури переходять до вибору носіїв облікової інформації.

Суттєвим моментом оцінки носія облікової номенклатури є визначення його структури.

Найменшою (елементарною) структурною одиницею носія облікової номенклатури, що не підлягає подальшому смисловому поділу, є *реквізит*. Розрізняють два види реквізитів:

– реквізити – ознаки (якісна характеристика об'єктів обліку – господарських фактів, явищ та процесів, наприклад номер документа, назва матеріалу, постачальника і т. д.)

– реквізити – основи (кількісна характеристика об'єктів обліку – господарських фактів, явищ та процесів, наприклад кількість матеріалів, що надійшли, сума і т. д.) [14].

Оскільки підприємство в процесі своєї діяльності здійснює передачу інформації між окремими підрозділами, зовнішнім користувачам тощо, то ще

одним об’єктом організації облікового, контрольного і аналітичного процесів є організація руху цих носіїв даних, тобто організація документообігу та документопотоків.

На етапі поточного обліку окрім самих облікових номенклатур поточного обліку, носіїв облікової інформації добавляється ще один об’єкт організації – документообіг – рух облікових документів.

Упорядкування процесу, тобто руху документів від моменту їх складання або одержання від інших підприємств, організацій до використання для бухгалтерських записів і наступної передачі до архіву називають ***документообігом*** (в умовах комп’ютеризації – рухом первинних даних) [14].

Порядок документообігу залежить від характеру й особливостей господарських операцій та їх облікового оформлення, а також від структури підприємства і його облікового апарату. Такий порядок розробляє бухгалтерська служба підприємства і затверджує керівник підприємства при визначенні облікової політики підприємства.

Отже для ефективної організації руху носіїв облікової інформації доцільно застосовувати *графіки документообігу.* У даному графіку зазначаються строки оформлення документів або одержання таких документів від інших підприємств, організацій, час перебування документів у різних підрозділах або службах підприємства, крайні строки передачі первинних документів для обробки, до бухгалтерської служби і має вигляд схеми або переліку робіт зі створення, перевірки та обробки документів, що здійснюються кожним підрозділом підприємства, а також кожним виконавцем, із зазначенням їх взаємозв’язку і термінів виконання робіт.

3.5 **Бухгалтерський контроль і юридична відповідальність на підприємстві**

В умовах ринку особлива роль відводиться системі контролю, як важливому елементу системи управління. Оскільки ринкові відносини по-

новому розглядають процес господарювання, виникає необхідність формування якісно нового механізму контролю.

Контроль необхідно організувати таким чином, щоб забезпечити реальну та своєчасну оцінку стану і перспектив розвитку підприємства при мінімальних витратах.

Розглядання контролю як широкої системної діяльності, що охоплює як економічні, так і технічні служби (аспекти управлінської діяльності) дозволяє виявити недоліки в плануванні, обліку та аналізі, а також намітити шляхи усунення або пом'якшення негативного впливу явищ та процесів.

В організації контролю на підприємствах та його підрозділах виділяють наступні принципи [11]:

1 Принципи системного впорядкування організації контролю.

2 Принцип наближення контролю до об'єкта.

3 Принцип ієрархічності контролю.

4 Принцип делегування повноважень і відповідальності.

5 Принцип взаємодії з іншими функціями.

6 Принцип доцільної взаємодії елементів функції контролю.

7 Принцип допустимості контролю в часі.

Загальні принципи контролю доцільно буде доповнити специфічними, які характерні для системи контролю конкретного підприємства (фірми) та їх виробничих підрозділів. До таких принципів можна віднести наступні:

– попередження господарських порушень та недостач;

– збереження економного та раціонального використання матеріально-технічної бази та трудових ресурсів;

– виявлення нестач, втрат та зловживань в процесі виробничо-господарської діяльності підприємства і його виробничих підрозділів;

– визначення причин та умов, які призводять до порушень та зловживань, невиконання на належному рівні управлінських рішень;

– встановлення відповідності результатів діяльності діючим нормативам, правилам та положенням.

Збереження майна на підприємстві забезпечується внутрішньогосподарських контролем всіх його активів.

Одним з найважливіших заходів, що дозволяє забезпечувати такий контроль, є закріплення всіх активів підприємства за працівниками, матеріально-відповідальними особами, шляхом: складання договору про матеріальну відповідальність цього працівника; поділ між посадовими особами розпорядчих, бухгалтерських та матеріально-відповідальних функцій; санкціонування випуску матеріальних цінностей і перерахунок коштів; використання документів стандартних форм і їх обов'язкова реєстрація в книгах з присвоєнням номера; дотримання документообігу.

Під матеріальною відповідальністю розуміють юридичну відповідальність, яка полягає в двосторонньому взаємозобов'язані, як найнятого працівника, так і керівника підприємства, відшкодувати винною стороною збиток, заподіяний при виконанні трудових обов'язків, в установленому законом розмірі і порядку.

Метою матеріальної відповідальності є попередження виникнення матеріальних збитків і одночасно зменшення необґрунтованих утримань із заробітної плати працівників підприємства.

Чинним законодавством встановлено 2-а основні види матеріальної відповідальності: повна (буває індивідуальна і колективна); неповна (тобто обмежена).

Організація матеріальної відповідальності полягає в тому, що бухгалтер не займається контролем за збереженням матеріальних цінностей, а контролює права і відповідальність тих осіб, в підзвіті яких вони знаходяться.

Дисциплінарна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка полягає в застосуванні до працівника конкретних заходів залучення його за вчинення дисциплінарних порушень.

Під дисциплінарним порушенням розуміється протиправне спеціальне невиконання своїх службових обов'язків.

Дисциплінарна відповідальність настає при порушенні трудової дисципліни.

Метою дисциплінарної відповідальності є:

1. Забезпечення внутрішнього трудового режиму підприємства;

2. Виховання, як самих порушників трудової дисципліни, так і інших працівників, щоб уникнути порушення трудової дисципліни з їх боку.

Адміністративна відповідальність – одна з форм юридичної відповідальності громадян і службових осіб за вчинення ними адміністративних порушень.

До адміністративної відповідальності притягуються особи, старші 16 років.

Адміністративні порушення – це протиправні (свідомі або несвідомі) дії або бездіяльності, які посягають на суспільні відносини, які охороняються законом і за які законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, суть якої полягає в застосуванні судом від імені держави до особи, яка вчинила злочин, покарання. Згідно з законодавством України кримінальної відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у скоєному злочині (навмисне або з необережності). З усіх видів юридичної відповідальності, які застосовуються до бухгалтерам, кримінальна відповідальність є найсерйознішою за своїми наслідками.

При здійсненні бухгалтером злодіяння, крім штрафу, до нього можуть бути застосовані й інші покарання. Найбільш суворим є позбавлення волі.

3.6 **Забезпечення ефективного функціонування та розвитку бухгалтерського обліку**

Бухгалтерський облік, економічний контроль та аналіз господарської діяльності підприємства потрібно вдосконалювати. Це можливо здійснювати тільки на планових засадах.

Загальні засади такого планування закладені в державній організації бухгалтерського обліку. Організаційне керівництво обліком в Україні покладено на два відомства – Державна служба статистики та Міністерство фінансів [15].

Розробляючи **систему національних рахунків** – Комітет статистики закладає основи майбутнього плану рахунків бухгалтерського обліку.

Поряд з цим Державна служба статистики України вирішує методологічні питання обліку – розробляє єдину методологію обліку, визначає загальний мінімум показників звітності, здійснює загальне керівництво організацією первинного обліку, перевіряє стан обліку і звітності та ін.

Методологічне керівництво бухгалтерським обліком в Україні покладено на Міністерство фінансів.

Міністерство фінансів України здійснює методологічне керівництво обліком, державний контроль за дотриманням фінансової дисципліни, затверджує за погодженням з Державною службою статистики України типові плани рахунків, форми бухгалтерського обліку, розглядає бухгалтерські фінансові звіти та ін.

Важлива роль в управлінні і розвитку бухгалтерського обліку, контролю та аналізу належить громадським організаціям, секції бухгалтерського обліку науково-технічної ради Міністерства фінансів України, асоціації бухгалтерів, таких як Федерація бухгалтерів та аудиторів України, Спілка аудиторів України та ін [16].

Облік, контроль та аналіз постійно розвиваються, що об’єктивно потребує їх перспективного, річного і поточного планування. Перспективне планування передбачає визначення центрального напряму розвитку бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу; річне і поточне – планування сукупності заходів щодо їх удосконалення.

Плани розвитку бухгалтерського обліку, контролю та аналізу поділяють на перспективні, річні та поточні. Залежно від рівня розробки планів розрізняють плани первинної ланки і вищих ланок (зведені плани організацій).

План заходів щодо розвитку обліку, контролю та аналізу первинної ланки являє собою перелік робіт з різних напрямів їх удосконалення.

Зведені плани складають на основі планів первинних ланок і включають лише найважливіші заходи щодо удосконалення бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу.

Плани розвитку бухгалтерського обліку, контролю та аналізу включають:

– плани удосконалення методології і методики обліку, економічного контролю та аналізу – впровадження прогресивних форм і методів обліку; нових технічних прийомів контролю й економічного аналізу, особливо з використанням економіко-математичних методів; розробку та впровадження облікових і аналітичних задач із застосуванням ЕОМ;

– плани вдосконалення організації облікового, контрольного і аналітичного процесів – впровадження нових форм носіїв облікової, контрольної й аналітичної інформації; розробка і впровадження раціональних схем вирішення облікових, контрольних і аналітичних завдань;

– плани розвитку організаційної структури управління обліком, контролем та аналізом і розробка раціональної організаційної структури управління, удосконалення складу структурних підрозділів;

– плани розвитку організаційно – правового забезпечення обліку, контролю та аналізу – розробка і впровадження положень про відділи (управління), що забезпечують облік, економічний контроль та аналіз; розробка і впровадження посадових інструкцій, графіків, стандартів та ін.; уточнення діючих положень, посадових інструкцій;

– план розвитку інформаційного і технічного забезпечення обліку, контролю та аналізу – розробка і впровадження моделей інформаційного забезпечення вирішення облікових контрольних та аналітичних завдань; впровадження сучасної обчислювальної техніки і раціональної технології обробки інформації;

– план науково-дослідницьких і експериментальних робіт – розробка і реалізація заходів щодо удосконалення обліку, контролю та аналізу,

проведення у цьому напрямі експериментальних робіт науково-дослідними інститутами, вищими навчальними закладами, галузевими науково-дослідними лабораторіями та ін.;

– план соціального розвитку колективу – підготовка і підвищення кваліфікації апарату; проведення переатестації працівників; поліпшення умов праці працівників, зайнятих обліком, контролем та аналізом у функціональних підрозділах, заходи щодо забезпечення моральних і матеріальних потреб [16].

3.7 **Організація управлінського обліку та узагальнення даних для цілей управління**

Визначити чіткий універсальний порядок організації управлінського обліку для всіх підприємств практично неможливо, однак можна виділити ряд факторів, які впливають на його побудову, та деякі загальні принципи організації обліку для управлінських потреб. Законом «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено, що підприємство може самостійно розробляти систему і форми управлінського обліку, звітності і контролю господарських операцій.

Створення управлінського обліку для конкретних цілей відбувається в три етапи, на кожному з яких вирішуються свої специфічні завдання.

На першому етапі відбувається формування управлінського рішення облікової задачі або аналіз і опис існуючого:

1) визначаються управлінські завдання та порядок їх управлінського вирішення

2) визначається перелік даних, необхідних для її вирішення, система їх збирання та правила документообігу

3) визначаються результати, яких планується досягти, та призначаються відповідальні особи за досягнення визначених результатів.

На другому етапі відбувається ув’язка прийнятих рішень з існуючими управлінськими рішеннями, обліковою політикою, бухгалтерською практикою та з існуючими обліковими технологіями:

1) узгоджуються дані управлінського обліку з даними фінансового

2) вносяться зміни до облікової політики або купується нове програмне забезпечення з відповідними функціями.

На третьому етапі відбувається впровадження облікових технологій:

1) офіційно покладається відповідальність на конкретних працівників за збирання та аналіз даних,

2) відбувається розробка посадових інструкцій для виконавців.

Найважливішим фактором нормального функціонування виробництва є управлінська діяльність, при якій менеджери оперують вірогідною та оперативною інформацією. За допомогою інформаційного забезпечення відбувається взаємозв'язок між підрозділами, розмежування прав та відповідальності кожного підрозділу перед адміністрацією підприємства, узгодженість окремих видів діяльності в досягненні мети підприємства. Інформаційна система підпорядкована потребам організаційної структури.

Основою для правильної організації управлінського обліку є організаційна та виробнича структури підприємства.

Організаційна структура підприємства – це поділ підприємства на окремі структурні підрозділи і служби (центри відповідальності), що передбачають розподіл між ними функцій по вирішенню завдань, які виникають в ході виробничої діяльності, таким чином, щоб забезпечити ефективне досягнення мети, поставленої перед підприємством в цілому.

Організаційна структура підприємства може бути охарактеризована як централізована або децентралізована в залежності від ступеня відповідальності, покладеної на її менеджерів.

Організація обліку по центрах відповідальності дозволяє вимірювати результати діяльності лінійних менеджерів, оперативно відслідковувати відхилення фактичних значень показників від цільових і виявляти їхні причини (це управління за відхиленнями). Під центром відповідальності ми розуміємо посадових осіб організації, яким делеговані повноваження і відповідальність за виконання визначених функцій управління І для яких установлені цільові

значення контрольованих показників. Приміром, при побудові управлінського обліку в сфері фінансів можуть виділятися центри відповідальності за доходи і витрати, прибуток і інвестиції [17].

Завдання управлінського обліку – формування фактичних даних про значення контрольованих показників і надання їх зацікавленим особам усередині організації.

Іншим важливим моментом є визначення облікових періодів, тобто інтервалів часу, по закінченні яких стає доступною інформація про значення контрольованих показників. Очевидно, що чим коротше будуть облікові періоди, тим вище оперативність управлінського обліку. Разом з тим, варто враховувати, що вибір коротких облікових періодів істотно ускладнює процедури управлінського обліку, збільшує Його трудомісткість і висуває підвищені вимоги до професійної підготовки й інтенсивності праці персоналу, зайнятого в обліковому процесі.

3.8 **Формування та опрацювання фінансової, управлінської й податкової звітності підприємства**

Фінансова звітність як завершальний етап фінансового обліку – це відображення функціонування бухгалтерського обліку, об'єкти якого трансформуються в елементи фінансової звітності у вартісних показниках, хоча бухгалтерський облік широко використовує і натуральні вимірники. Таким чином фінансова звітність не у повній мірі використовує інформаційні можливості бухгалтерського обліку для потреб управління.

Метою фінансових звітів загального призначення є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень. Крім того, фінансові звіти демонструють результати ефективності управління ресурсами господарюючого суб'єкта.

Основними споживачами інформації, що надається у фінансовій звітності є зовнішні користувачі, які не можуть самостійно впливати на формування

показників фінансової звітності, однак, фінансова звітність повинна повністю задовольняти їх інформаційні потреби [11].

Різні групи користувачів задовольняють різні потреби в інформації, що надається у фінансовій звітності.

Фінансову звітність повинні подавати: усі юридичні особи, створені відповідно до законодавства України (незалежно від організаційно – правової форми господарювання і форми власності); представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності.

Річну фінансову звітність підприємства зобов'язані подати: органам, до сфери управління яких вони належать; трудовим колективам на їх вимогу; власникам (засновникам) відповідно до установчих документів; органам виконавчої влади та іншим користувачам згідно із законодавством (зокрема, органам державної статистики).

Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік. Звітний період новостворених підприємств може бути менше 12 місяців, але не може бути більше 15 місяців.

Фінансова звітність може бути повною і скороченою.

Повну фінансову звітність подають усі підприємства, окрім бюджетних установ, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності і суб'єктів малого підприємництва.

Склад повної річної фінансової звітності відповідно до П(С)БО:

1) форма № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)»;

2) форма № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)»;

3) форма № 3 «Звіт про рух грошових коштів (за прямим методом)» або форма № 3-н «Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом)»;

4) форма № 4 «Звіт про власний капітал»;

5) форма № 5 «Примітки до річної фінансової звітності»;

6) форма № 6 «Додаток до приміток до річної фінансової звітності «Інформація за сегментами»

Для суб'єктів малого підприємництва і представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності НП(С)БО 25 установлена скорочена за показниками фінансова звітність. Склад скороченої річної фінансової звітності відповідно до П(С)БО: 1) форма № 1-м «Баланс»; 2) форма № 2-м «Звіт про фінансові результати»

Окремі підприємства з числа суб'єктів малого підприємництва мають право складати Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва. . Склад спрощеної річної фінансової звітності: 1) форма № 1-мс «Баланс»; 2) форма № 2-мс «Звіт про фінансові результати».

Строк подання до органів ДФСУ (разом з відповідною декларацією): для суб'єктів великого і середнього підприємництва – не пізніше 1 березня наступного року, для сільгоспвиробників – не пізніше 29 серпня звітного року, для суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів мікропідприємництва – не пізніше 1 березня наступного року.

Управлінська (внутрішня) звітність – це комплекс взаємозв'язаних даних і розрахункових показників, що відображають функціонування підприємства як суб'єкта господарської діяльності, згрупованих у цілому по підприємству й у розрізі структурних підрозділів. Звітність є найважливішим джерелом інформації для аналізу та прийняття рішень [18].

Внутрішні звіти готуються різними відділами та у довільній формі. В результаті до користувача потрапляє невзаємозв'язаний набір форм, які часто суперечать одна одній і відображають недостовірні дані про діяльність структурних підрозділів і підприємства в цілому.

Створити цілісну систему внутрішньої звітності можна лише за наявності відповідної інформаційної бази, узгодженості змісту та форми звітів.

Внутрішня звітність формується відповідно до характеру діяльності підприємства, цілей і завдань управління в цілому та його рівнів. Тому форма звітності повинна максимально розкривати зміст її показників. Вимоги до змісту висувають безпосередньо користувачі управлінської звітності, які

повинні пояснити працівникам, що її складають, яка інформація, у якому вигляді, обсязі й у які терміни необхідна.

Оскільки основним завданням управлінського обліку є забезпечення внутрішніх користувачів усіх рівнів управління повною та достовірною інформацією, то важливе значення мають порядок і принципи підготовки звітності як елемента методу бухгалтерського й управлінського обліку. Принципи формування внутрішньої управлінської звітності.

1) принцип адресності – звітність складається на запити відповідних її користувачів.

2) принцип достовірності – інформація, представлена у звітності, повинна бути підтвердженою відповідними первинними і внутрішніми документами та викликати довіру у її користувача.

3) принцип повного відображення – повинна містити всю необхідну інформацію, але не бути перенавантаженою зайвою інформацією.

4) принцип періодичності – використання різних періодів часу (декада, місяць, квартал, рік).

5) принцип оперативності – складається в міру її необхідності, інформація, відображена в звітності, повинна випереджати будь-які рішення.

6) принцип конкретності – містить лише ту інформацію, яка визначена метою її складання.

7) принцип варіативності – містить кілька варіантів подій, які можуть впливати на рішення, що приймається на її основі, та сприяти вибору найкращого.

8) принцип аналітичності – містить детальну аналітичну інформацію по відповідних її об’єктах.

9) принцип корисності – витрати на складання звітності не повинні перевищувати ефекту (вигоди), від її використання.

10) принцип «психології людини» – повинна враховувати психологічні особливості й рівень підготовки її користувачів [18].

При складанні управлінської звітності слід використовувати принципи складання фінансової звітності, які визначені Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні».

Для кожного з видів виробництва доцільно використовувати окремі форми управлінської звітності, склад якої повинен включати:

– накопичувальні звіти (оперативні) – складаються окремо по видах виробництва, біологічних активах, продукції (групах і видах), структурних підрозділах, центрах відповідальності, сегментах підприємства за короткі проміжки часу (тиждень, місяць тощо);

– зведені звіти (поточні) – складаються на основі накопичувальних форм звітності та містять систематизовані дані по видах виробництва, об'єктах обліку, про діяльність підрозділів (показники сегмента) на певну дату (місяць, квартал);

– підсумкові звіти – від ображають результати діяльності структурних підрозділів, центрів відповідальності (сегментів) та підприємства в цілому за певний період (квартал, рік).

Податкова звітність являє собою сукупність дій платника податків (або особи, що його представляє) і податкового органу зі складання, ведення і здачі документів установленої форми, що містять відомості про результати діяльності платника податку, його майнове становище і фіксують процес обчислення податку, а також суму, що підлягає сплаті до бюджету. Податкову звітність може здійснювати як платник податку самостійно, так і його представник або податковий агент [19].

Податкову звітність подають до податкових органів за підсумками звітного періоду у встановлений законодавством строк. Терміни здійснення податкової звітності встановлюються по кожному податку окремо. Першим днем подання податкової звітності вважають день, що йде за днем закінчення звітного податкового періоду. Якщо останній день подання податкової звітності є вихідним або святковим, то днем подання звітності вважається наступний за вихідним або святковим операційний (банківський) день. Граничні терміни

подання податкової звітності можуть бути продовжені за правилами і на підставах, передбачених податковим законодавством.

3.9 **Система захисту облікової інформації**

Становлення та розвиток ринкової економіки суттєво змінюють ставлення до проблеми забезпечення економічної безпеки підприємства, оскільки головною особою, яка зацікавлена у захищеності своїх економічних та громадянських прав, стає підприємець, власник. Виходячи з цього, виникає об'єктивна необхідність захисту економічних та фінансово господарських показників підприємницької діяльності, тобто бухгалтерської інформації [20].

На сучасному етапі розвитку економіки вагомого значення набуває система заходів, спрямованих на захист цінної інформації підприємства від конкурентів. Основним елементом (важелем), який може завадити втраті цієї інформації, є бухгалтерський облік, зокрема його організація.

Бухгалтерська інформація є основною складовою економічної та інформаційної безпеки підприємства. Комерційна таємниця у свою чергу забезпечує обмежений доступ до життєво необхідної інформації підприємства. Оскільки вона передбачає захист переважно бухгалтерської інформації і є організаційно-правовим заходом інформаційної безпеки, невід'ємною його складовою, основним елементом захисту комерційної таємниці від впливу негативних факторів слід вважати бухгалтерський облік, який є передумовою порядку та безпеки на підприємстві. Тобто організація бухгалтерського обліку на підприємстві є досить важливим і зваженим заходом, оскільки від нього в подальшому буде залежати ефективне функціонування підприємства та його безпека.

Завдання організації захисту та безпеки даних в бухгалтерії полягає в забезпеченні всього комплексу організаційно-технічних, організаційно-режимних заходів та кадрової роботи, спрямованої на збереження комерційної таємниці та належного контролю роботи облікових працівників [20].

Специфіка використання комп'ютерної техніки передбачає особливі методи забезпечення захисту облікової інформації.

В процесі господарської діяльності, що здійснюється в бухгалтерії, або під час налагодження комп'ютерних систем частина облікової інформації стає доступною для сторонніх осіб. Тому слід за допомогою особливих внутрішніх положень (наказів, інструкцій) обмежити доступ сторонніх осіб до інформації, яка с комерційною таємницею підприємства, а також встановити або передбачити механізм перевірки звітної інформації, що виходить за межі підприємства. Наприклад, інформація з фінансової звітності, то оприлюднюється, не повинна містити зайвих деталей, які не передбачені законодавством або угодою з користувачами звітності. Необхідною є також кадрова робота з персоналом бухгалтерії. Вона полягає, з одного боку, в забезпеченні фізичної безпеки бухгалтерів, охороні приміщення та документів, роз'яснювальній роботі, а з іншого боку – у забезпеченні суворого нагляду за діями бухгалтерів, інформація, що накопичується підсистемою управлінського обліку, зазвичай, є основним об'єктом промислового шпигунства.

Крім застосування засобів захисту, що вбудовуються в програмному забезпечення (паролі, шифрування даних тощо), також повинен бути передбачений ряд організаційних та адміністративних заходів. Служба безпеки підприємства повинна слідкувати за можливістю акустичного прослуховування приміщення бухгалтерії, відсутністю підслуховуючих пристроїв в комп'ютерах, комп'ютерних мережах, телефонах, копіювальній техніці тощо.

Контроль за діями облікового персоналу і системою обліку дозволяє виявити причини виникнення помилок в звітній документації. До таких причин належать навмисне викривлення звітних даних в первинних документах або зведених регістрах; випадкове викривлення через недогляд, халатність або незнання; недоліки системи обліку, що не враховують специфіку підприємства. Серед співробітників бухгалтерії можуть бути шахраї. Бухгалтери, касири та інші особи, що мають право вести бухгалтерські записи, як правило, здійснюють розкрадання шляхом знищення раніше виконаних проводок або

внесенням змін до них. Для боротьби з шахрайством слід дозволити доступ до здійснення бухгалтерських проводок тільки бухгалтеру, що виконує цю роботу і відповідає за неї. З метою контролю слід в кінці кожного робочого дня одержувати роздруковані та завірені підписами двох незалежних по службі працівників підприємства журнал господарських операцій та оборотну відомість. Слід також мати в друкованому вигляді перелік показників або програмних констант, які використовуються програмою для обчислення сум операцій, набір довідників (картотек), первинних документів і бібліотеку алгоритмів обробки інформації (роздруковувати кожного разу після суттєвих змін). Після закінчення електронної обробки інформації пачки паперових первинних облікових документів повинні передаватися в бухгалтерію підприємства, а електронні документи у відповідний підрозділ відділу комп'ютеризації для підготовки до збереження в архіві. Передача здійснюється з обов'язковою реєстрацією пачок документів. При цьому повинні бути передбачені заходи, які б виключали повторне використання первинної документації, що передається на зберігання [21].

Для обмеження доступу користувачів до різною роду конфіденційної інформації підприємства, можна застосовувати засоби, які спрямовані на зазначення обов'язкового місцезнаходження певного працівника в певний проміжок часу на підприємстві. Тобто, з мстою уникнення випадковою або навмисного розголошення конфіденційної інформації, яке може виникнути у випадку, коли один із співробітників проходячи за спиною у свого колеги мав можливість заглянути у його файли, бачити які йому не потрібно.

Заходи щодо захисту облікової інформації повинні структурувати та максимально формалізувати відносини між підрозділами, документальні потоки між ними, правила спілкування відділів, правила передачі інформації між ними. Таким чином, основне завдання захисту облікової інформації полягає у необхідності визначення:

– обмеженого кола осіб, які мають доступ до певного виду як електронної, так і інформації на паперових носіях;

– осіб, які мають право доступу до цієї інформації;

– місця зберігання ціп інформації;

– правил поведінки з конфіденційними документами [21].

До структурованої таким чином системи вже не складно застосувати захисні механізми.

Для досягнення необхідного рівня інформаційної безпеки доцільно підходити до цієї проблеми комплексно, тобто витрачати кошти не на придбання засобів захисту, а приймати комплексні рішення, які можуть бути інтегровані у інформаційні технології.

Важливим моментом інформаційної безпеки облікової інформації є те, що керівництво підприємства повинно забезпечити необхідний для підприємства ступінь захисту інформації, яка використовується при складанні різного роду звітності. Хоча ця проблема і виходить за межі бухгалтерського обліку, не слід забувати про те, що вона існує та вимагає адекватною вирішення. Бухгалтерська інформація є найціннішою інформацією, яка характеризує всі сторони діяльності підприємства, тому питання забезпечення інформаційної безпеки необхідно вирішувати ще на етапі її формування.

Слід зазначити; що побудова системи захисту облікової інформації в сучасних умовах є необхідною передумовою організації ефективної роботи підприємства.

Головною метою безпеки облікової інформації підприємства с гарантування його стабільного максимально ефективного функціонування та високий потенціал розвитку.

3.10 **Особливості організації обліку активів**

У бухгалтерському обліку майно – це активи, тобто ресурси підприємства необхідні для здійснення його господарської діяльності.

Необоротні активи підприємства – це активи, які використовуються на підприємстві більше одного року, мають велику вартість і тому не можуть її

одразу перенести на виготовлену продукцію, надані послуги, вироблену роботу, і тому амортизують свою вартість протягом терміну корисного використання.

Методологічні основи формування у бухгалтерському обліку інформації про необоротні активи, розкриття такої інформації у фінансовій звітності визначається НП(С)БО 7 «Основні засоби», НП(С)БО 8 «Нематеріальні активи», НП(С)БО 12 «Фінансові інвестиції», НП(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» норми яких поширюється на підприємствах, організаціях та інших юридичних осіб усіх форм власності (крім бюджетних установ).

Методологічні засади формування інформації про основні засоби в бухгалтерському обліку визначено НП(С)БО 7 «Основні засоби».

У Наказі наводяться наступні положення про ОС:

– Метод амортизації ОС та інших необоротних активів;

– Первинні документи з обліку ОС на даному підприємстві

– Список осіб, які мають право підпису документів і які саме документи;

– Ліквідаційна вартість;

– Порядок обліку витрат на ремонт ОЗ;

– Термін корисної експлуатації ОЗ та інших необоротних активів;

– Одиниця обліку ОС;

– Вартісна межа віднесення об'єктів до ОС та необоротних МБП;

– Порядок контролю матеріально відповідальних осіб [11].

Правильність обліку основних засобів та контроль за їх веденням на кожному підприємстві регламентують наказом про облікову політику, в якому необхідно передбачати такі положення: порядок оцінки основних засобів; визначення термінів корисної експлуатації та ліквідаційної вартості; метод і порядок нарахування амортизації основних засобів; затвердження правил документообігу; періодичність проведення інвентаризації основних засобів та ін.

Документування операцій з ОЗ у бухгалтерському обліку відображаються в первинних документах типових форм, які затвердженні законодавством.

На кожен первинний документ складається графік документообігу.

Аналітичний облік ОЗ забезпечується у розрізі окремих об’єктів за допомогою інвентарних карток.

Для організації обліку та забезпечення контролю за збереження основних засобів кожному об’єкту ОЗ повинен присвоюватися інвентарний номер, який зберігається за об’єктом на весь період знаходження на даному підприємстві та вказується в усіх первинних документах і облікових регістрах. Оптимальною величиною інвентарного номера може бути десять знаків.

Аналітичний облік основних засобів здійснюють у натуральному вираженні за інвентарним об’єктом. Для цього кожному об’єкту, який експлуатують, надають інвентарний номер, котрий надалі вказують у всіх первинних документах.

Методологічні засади формування обліку інших необоротних матеріальних активів, як і основних засобів, визначені П(С)БО 7 «Основні засоби».

Щодо основних положень облікової політики, то в цьому випадку слід передбачити ще й величину вартісного критерію належності матеріального активу до малоцінних необоротних активів [14].

Порядок визначення, складу, оцінки та відображення нематеріальних активів в обліку й звітності регламентований НП(С)БО 8 «Нематеріальні активи», де наведено їх основні ознаки: відсутність матеріально-речової їх форми; використання протягом тривалого часу; здатність бути корисними підприємству.

Особливою ознакою нематеріальних активів є відсутність матеріальної форми, тому важливе значення мають документи, які ідентифікують нематеріальні активи, тобто підтверджують їх існування. Документальне оформлення в обліку надходження нематеріальних активів залежить від того, створені вони силами підприємства (або сторонніми спеціалістами згідно з договором підряду) чи придбані в інших юридичних або фізичних осіб.

Якщо ж нематеріальні активи придбані в інших осіб, то факт передачі підприємству прав на них необхідно підтверджувати договором передачі прав,

до якого додають акти приймання-передачі матеріальних носіїв, що містять об'єкти інформації.

Права на ноу-хау виділені в особливу групу нематеріальних активів. Для того, щоб можна було враховувати ноу-хау як об'єкти нематеріальних активів, необхідні наступні первинні документи: 1) такі, що підтверджують факт створення цих активів, наприклад кошториси витрат; 2) положення (інструкції) про службові та комерційні таємниці; 3) накази про віднесення конкретних об'єктів до ноу-хау; 4) акти приймання-передачі для обліку введення об'єктів в експлуатацію; 5) протоколи визначення термінів корисного використання об'єктів ноу-хау [11].

Оборотні активи – це грошові кошти та їх еквіваленти, а також ін. активи призначені для реалізації або споживання протягом одного року. Вони одразу переносять свою вартість на вартість виготовленої продукції, наданих послуг або виробленої роботи.

Методологічні основи формування у бухгалтерському обліку інформації про запаси, розкриття такої інформації у фінансовій звітності визначається НП(С)БО 9 «Запаси».

Для організації обліку запасів наказом про облікову політику треба передбачити наступні положення: метод оцінки та списання виробничих запасів; порядок визначення первісної вартості запасів та перелік витрат, що не включають до неї; порядок відображення в обліку запасів, що не дадуть підприємству економічної вигоди в майбутньому; порядок обліку випуску готової продукції; документообіг руху запасів на підприємстві; порядок оцінки залишків незавершеного виробництва; порядок проведення інвентаризації [11].

Порядок визначення запасів залежить від специфіки підприємства, оскільки на підприємствах різних видів і галузей відповідно до функцій, які виконують запаси, вони можуть мати різне призначення. Наприклад, для підприємства, яке виготовляє обладнання, воно є продукцією, а для підприємства, що придбає такі об'єкти з метою експлуатації (виготовлення

продукції) – це основні засоби. Тому згадані об’єкти на підприємствах визначатимуть по-різному.

Оцінка запасів впливає на достовірність фінансових результатів, тому вона є важливою передумовою організації їх обліку.

Від правильно організованого первинного обліку запасів залежить правильність списання їх вартості на виробництво. Тому структура документообігу з обліку запасів має забезпечувати вчасне надходження необхідної інформації як для обліку, так і для оперативного управління рухом запасів [14].

Для отримання матеріалів зі складу постачальника або транспортної організації уповноваженій особі видають відповідні лист (рахунок, договір або інший документ) і доручення (типові форми № М-2 і М-26).

Доручення на отримання товарно – матеріальних цінностей видають тільки посадовій особі, яка працює на підприємстві. Підписують доручення керівник підприємства та головний бухгалтер. Заборонено видавати доручення на отримання цінностей працівникам, які не відзвітувалися за раніше отриманими дорученнями. Доручення на отримання цінностей від постачальників видають довіреній особі під розписку і реєструють у журналі реєстрації доручень.

Термін дії доручення встановлюють залежно від можливості отримання і вивезення товарно-матеріальних цінностей, проте він не може перевищувати 10 днів [11].

Доручення залишається на підприємстві, що відпустило товар. Одержувачу матеріальних цінностей видають супровідний товарний документ (ТТН, накладну тощо). У разі часткового відпуску товарно-матеріальних цінностей на кожен відпуск складають накладну із зазначенням на ній номера доручення і дати його видачі. У цьому випадку один примірник накладної передають одержувачу цінностей, а інший додають до доручення, що залишилося в постачальника, і використовують для спостереження й контролю

за відпуском цінностей згідно з дорученням, а також для розрахунків з одержувачем.

Переміщення матеріалів з одного складу на інший або до комори даного підприємства слід оформляти накладною-вимогою на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів (форма № М-11) або лімітними картками.

Для зменшення кількості первинних документів внутрішнє переміщення матеріалів між базисними складами та цеховими коморами можна оформляти безпосередньо на картках складського обліку. При цьому одержувач розписується в картці того, хто відпустив матеріал, а той, хто відпустив, – у картці одержувача, в якій указують ліміт відпуску на місяць [14].

Відпускати матеріали як давальницьку сировину іншим підприємствам можна за наявності відповідного договору або угоди.

Сировину, матеріали, паливо, напівфабрикати та інші матеріальні цінності необхідно відпускатися у виробництво за вагою, обсягом або рахунком у суворій відповідності з установленими видатковими нормативами та обсягом виробничої програми. Матеріали у виробництво відпускають, як правило, на основі встановлених лімітів.

Лімітування відпуску матеріалів має ґрунтуватися на затверджених прогресивних нормах їх витрат, обсягу виробничих програм цехів з урахуванням перехідних запасів, невитрачених у цехах матеріалів на початок і кінець місяця.

Ліміт відпуску матеріалів у виробництво встановлюють відділ постачання або інші відділи за вказівкою керівника підприємства на підставі відповідних розрахунків планово-виробничого відділу.

Установлені ліміти можна змінювати за необхідності уточнення ліміту на залишок матеріалів у незавершеному виробництві (на початок місяця), заміни матеріалів або виправлення помилок, допущених у процесі розрахунку лімітів. Змінюють ліміти ті ж особи, яким надано право їх затверджувати.

Лімітно-забірні картки на підприємстві виписує відділ постачання (на будівництвах-плановий чи виробничо-технічний відділ) на один або кілька

номенклатурних номерів матеріалів, як правило, на один шифр витрат (замовлення), у двох примірниках і терміном на один місяць. В окремих випадках картку можуть відкривати у цілому на замовлення на всю номенклатуру споживаних матеріалів або на всі замовлення одного цеху за одним видом матеріалів. Один примірник картки до початку місяця передають цеху (дільниці, відділу, лабораторії) – споживачеві матеріалів, другий примірник – на склад [11].

Раніше було передбачено, що відпуск матеріалів на сторону має оформляти відділ постачання на підставі договорів, нарядів та інших відповідних документів і письмового дозволу керівника підприємства або осіб, яких він на це уповноважив, підписанням наказу (розпорядження) і виписуванням накладної на відпуск матеріалів іншим підприємствам.

Нині чинне законодавство не забороняє відділу збуту оформляти відпуск матеріалів. При цьому такий відпуск обов'язково має бути погоджено з відділом постачання для того, щоб визначити, наскільки ці матеріали справді не потрібні для виробничого процесу.

Основними завданнями організації обліку грошових коштів є:

– належний порядок приймання і видачі готівки, її зберігання та ведення касової книги;

– своєчасне і правильне оформлення документів та відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з руху грошових коштів;

– контроль за дотриманням касової дисципліни;

– проведення інвентаризації грошових коштів та відображення результатів інвентаризації на рахунках бухгалтерського обліку [11].

Для здійснення касових операцій (розрахунків готівкою) на підприємстві створюють касу – спеціально обладнане приміщення. Приміщення каси повинно бути ізольоване, двері в касу під час здійснення операцій мають замикатися зсередини. Доступ до приміщення каси особам, які не мають відношення до її роботи, заборонено.

Всі підприємства-юридичні особи, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті та мають поточні рахунки в установах банків, можуть мати у касі на кінець дня готівку, що не перевищує визначений максимальний розмір – ліміт залишку готівки в касі.

Ліміт залишку готівки в касі – граничний розмір готівки, яка може залишатися в касі підприємства на кінець робочого дня, що встановлюється підприємством самостійно на основі проведених розрахунків.

Порядок визначення ліміту каси обирають з урахуванням режиму та специфіки роботи підприємства, його віддаленості від банку, встановлених термінів здачі готівки та інших чинників.

Операції з грошовими коштами оформляються документами типових форм які затверджені Міністерством статистики України за згодою з НБУ та МФУ.

Усі факти надходження і вибуття готівки на підприємстві відображають у касовій книзі.

Касова книга – обліковий регістр, призначений для обліку касових операцій касиром підприємства. В ній у хронологічній послідовності відображають витрачання і надходження готівки, що дає змогу контролювати рух коштів підприємства.

Записи в касовій книзі здійснює касир одразу ж після отримання або видачі грошей за кожним ордером або за документами, що його замінюють.

Підприємства, які використовують іноземну валюту, ведуть окремі касові книги за кожним видом валюти.

Взаємовідносини між банком і клієнтом відбувається на платній основі за складеним договором про розрахунково-касовому обслуговуванні

Поточний рахунок відкривають в установі банку для зберігання грошових коштів та проведення операцій за розрахунками. Підприємство має право відкривати необмежену кількість рахунків за своїм вибором і згодою банків. Проте у випадку відкриття двох і більше поточних рахунків у національній валюті власник рахунку повинен визначити, який із них основний.

Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися в Україну в наступних формах: Платіжними дорученнями; Платіжними вимогами-дорученнями; Чеками; Акредитивами; Векселями; Платіжними вимогами; Інкасовим дорученням (розпорядженням); Банківськими платіжними картками [16].

Від вміло складеної облікової політики багато в чому залежать ефективність управління господарською діяльністю підприємства і стратегія його розвитку на тривалу перспективу [22].

Важливим об'єктом облікової політики є *дебіторська заборгованість* – один з основних видів активів.

Дебіторська заборгованість відповідно до НП(С)БО 10 – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.

Створення великих обсягів дебіторської заборгованості знижує Платоспроможність підприємства. Для проведення розрахунків за зобов'язаннями підприємству доводиться перетворювати високоліквідні активи на грошові кошти, у протилежному випадку йому загрожує банкрутство.

Основними завданнями організації обліку дебіторської заборгованості є: вибір оптимальних для підприємства критеріїв класифікації дебіторської заборгованості; вибір методу визначення резерву сумнівних боргів; розробка графіка документообігу для документів, що підтверджують виникнення дебіторської заборгованості, та доведення цієї інформації до виконавців; достовірне відображення дебіторської заборгованості у реєстрах і звітності [18].

Основною передумовою достовірного відображення дебіторської заборгованості в обліку є правильна її класифікація. Дебіторська заборгованість за терміном погашення поділяється на довгострокову та поточну. Поточна в свою чергу поділяється на товарну і нетоварну.

3.11 **Організація обліку власного капіталу**

Власний капітал виконує ряд найважливіших для діяльності підприємства функцій. Серед них – функція матеріального забезпечення підприємницької діяльності.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про власний капітал, розкриття інформації у фінансовій звітності визначаються ННП(С)БО 1 «Загальні вимоги до Фінансової звітності», норми яких стосуються підприємств, організацій та ін. юридичних осіб всіх форм власності (крім бюджетних установ).

Під власним капіталом розуміють загальну вартість засобів підприємства, що належать йому на правах власності і є джерелом формування активу [18].

Тобто – це сукупність матеріальних цінностей, грошових коштів, фінансових інвестицій і витрат на придбання прав і привілеїв, необхідних для виконання підприємством виробничої або іншої комерційної діяльності.

Основними завданнями організації обліку власного капіталу є:

1. Забезпечення обліку даних та узагальнення інформації про стан і рух власного капіталу.

2. Контроль за правильністю та законністю формування власного капіталу.

3. Своєчасне, правильне і повне відображення розміру і всіх змін власного капіталу.

4. Контроль за раціональним поділом прибутку за певними фондам.

5. Організація аналітичного обліку на парах власного капіталу для своєчасного отримання достовірної інформації.

6. Правильне відображення в регістрах обліку і звітності операцій з власним капіталом [11].

Бухгалтерський облік зареєстрованого (пайового) капіталу починається з моменту реєстрації підприємства в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України і припиняється в день вибуття підприємства з державного реєстру в результаті завершення діяльності, банкрутства, реорганізації і т.п. Документальне оформлення формування зареєстрованого капіталу супроводжується складанням установчого опису майна (договір, акти прийому-передачі, накладні) [14].

Відображення в бухгалтерському обліку неоплаченого капіталу відбувається на підставі Статуту, установчих договорів, довідок (розрахунків) бухгалтерії, прибуткових касових ордерів, видаткових касових ордерів, накладних і т. д.

У додатковому капіталі підприємства формування та внесення змін здійснюється на підставі актів приймання-передачі основних засобів, довідок (розрахунків) бухгалтерії, накладних, виписок банку, установчого договору, рішення зборів учасників і т. д.

Первинними документами з обліку вилученого капіталу є платіжні доручення, ПКО, РКО, виписки банку, довідки (розрахунки) бухгалтерії і т. д. Облік резервного капіталу здійснюється на підставі довідок (розрахунків) бухгалтерів, виписки банку, наказів, рішень зборів учасників.

Операції по створенню резервів – оформляються у вигляді довідки (розрахунку) бухгалтерії. Формування окремих видів резервів пов’язане з проведенням інвентаризації об’єктів, які резервуються, в даному випадку необхідно документально оформлені відомості результатів інвентаризації.

Синтетичний облік власного капіталу відбувається з використанням 4-го класу рахунків.

Аналітичний облік статутного капіталу на підприємстві ведеться по кожному засновнику (учаснику, акціонеру).

Аналітичний облік пайового і додаткового капіталу на підприємстві ведеться за видами капіталу.

Організація аналітичного обліку резервного капіталу забезпечує інформацією про його формування та напрямки використання.

Аналітичний облік вилученого капіталу слід організовувати за видами акцій (вкладів, паїв).

Аналітичний облік неоплаченого капіталу ведеться за видами розміщених неоплачених акцій (для акціонерних товариств) та за кожним засновником (учасником) підприємства.

Аналітичний облік нерозподіленого прибутку ведеться по напрямках використання.

3.12 **Організації обліку зобов'язань**

Зобов'язання – це заборгованість підприємств, яка виникла в результаті минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди [18].

Залежно від терміну погашення реальні зобов'язання поділяються на *поточні і довгострокові*.

Довгострокові зобов'язання – це зобов'язання, які повинні бути погашені протягом більше 12 місяців, або протягом періоду більшого, ніж один операційний цикл підприємства з дати балансу, якщо такий цикл становить більш 12 місяців [18].

Поточні зобов'язання – зобов'язання, які будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або повинні бути погашені протягом дванадцяти місяців з дати балансу [18].

Здійснюючи свою виробничу господарську діяльність, підприємства вступають в розрахункові відносини з іншими підприємствами, організаціями і особами. Ці розрахунки пов'язані з формуванням основних і оборотних коштів, отриманням послуг.

Організація обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками повинна забезпечити своєчасну перевірку розрахунків з постачальниками та підрядниками та попередження прострочення кредиторської заборгованості.

Основними завданнями і одночасно і об'єктами організації обліку кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги є:

– Облік товарно-матеріальних цінностей, що надходять від постачальників, виконаних робіт і наданих послуг;

– Облік коштів, сплачених за зобов'язаннями;

– Облік заборгованості перед постачальниками і підрядниками [11].

Організація обліку кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги включає:

– Вибір форми розрахунків, найбільш відповідають укладеними договорами даного підприємства з постачальниками або підрядниками;

– Розробку картотек відвантажувальних, розрахункових, адресних та інших реквізитів постачальників і підрядників;

– Встановлення порядку документування розрахункових операцій та оперативного контролю за станом розрахунків;

– Вибір методики і техніки ведення синтетичного і аналітичного обліку кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги [14].

Форма розрахунків визначається в договорах, що укладаються між контрагентами, за згодою сторін, орієнтуючись на більш прогресивні (клієнт – банк-клієнт; акредитиви або договірні розрахунки).

Важливе значення має вибір вихідної оперативної і нормативно-довідкової інформації, а також визначення складу і змісту вихідної інформації.

Оперативною інформацією є первинні документи, якими *оформляються поставки* (акт здачі продукції; товарно-транспортна накладна, рахунок-фактура, податкова накладна, технічний паспорт, специфікації, сертифікати), *або сплата коштів (*платіжні доручення, платіжні вимоги (при договірних розрахунках), платіжні вимоги -доручення, *а також накопичувальні документи* (відомості обліку невідфактурованих поставок на початок і кінець місяця, відомості обліку неоплачених поставок на початок і кінець місяця).

Нормативно-довідковою інформацією є «Класифікатор постачальників і підрядників», договори поставок тощо.

Форми і склад реквізитів первинних документів регламентуються нормативними документами і альбомом, сформованим на підприємстві.

Інші оперативні та нормативно-довідкові документи вибираються підприємством, виходячи зі змісту операцій, форми бухгалтерського обліку та наявної комп’ютерної техніки. Від них також залежить порядок збору первинної інформації та технологія її обробки.

Організація аналітичного та синтетичного обліку кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги залежить від форми обліку на підприємстві і організаційно-технічних засобів обліку.

Аналітичний облік розрахунків з постачальниками та підрядниками ведуть у Відомості 3.3, яку заповнюють на підставі документів про надходження матеріальних цінностей і їх оплату, а синтетичний – в журналі 3.

Організація обліку розрахунків з бюджетом.

Раціональна організація обліку розрахунків з бюджетом є однією з найважливіших ділянок облікової роботи, і полягає в своєчасному нарахуванні та сплаті податків.

Основними завданнями і одночасно і об'єктами організації обліку розрахунків з бюджетом є:

– організація нарахування податків, зборів та інших обов'язкових платежів відповідно до податкового законодавства;

– облік коштів, сплачених до бюджету;

– організація складання та подання податкової звітності;

– облік заборгованості перед бюджетом.

Для організації обліку розрахунків з бюджетом потрібно:

1) визначити і уточнити перелік податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які підприємство повинно платити в бюджет згідно податкового законодавства;

2) розробити графік платежів до бюджету;

3) призначити наказом по підприємству посадових осіб, відповідальних за правильність розрахунків податків, їх своєчасне документальне оформлення та подання документів в банк для здійснення платежів;

4) визначити порядок синтетичного і аналітичного обліку розрахунків з бюджетом за чинною на підприємстві форми бухгалтерського обліку та засобів автоматизації обліку;

5) розробити порядок організації і ведення податкового обліку; розробити графік складання, затвердження та подання податкової звітності.

Для узагальнення інформації про розрахунки підприємства за всіма видами платежів до бюджету, включаючи податки з доходів працівників підприємства, і за фінансовими санкціями, що справляються в дохід бюджету, призначений рахунок 64 «Розрахунки за податками й платежами». За кредитом цього рахунку відображають нараховані платежі в бюджету, за дебетом – належні до відшкодування з бюджету податків, їх сплата, списання тощо.

Організація обліку розрахунків по страхуванню.

Своєчасне і повне виконання ними зобов'язань по страхуванню забезпечує соціальну стабільність в суспільстві, тому організація обліку розрахунків зі страхування є однією з найважливіших ділянок облікової роботи.

Основними завданнями і одночасно і об'єктами організації розрахунків по єдиному соціальному внеску є:

– організація нарахування єдиного соціального внеску відповідно до законодавства;

– облік коштів, сплачених органам соціального страхування;

– організація складання та подання звітності по єдиному соціальному внеску;

– облік заборгованості.

Для організації обліку розрахунків з органами соціального страхування необхідно:

– уточнити порядок нарахування і сплати єдиного соціального внеску;

– розробити графік платежів органам фіскальної служби;

– призначити наказом по підприємству посадових осіб, відповідальних за правильність розрахунку єдиного соціального внеску, його своєчасне документальне оформлення та подання документів в банк для здійснення платежів;

– розробити порядок ведення синтетичного і аналітичного обліку розрахунків по єдиному соціальному внеску за чинною на підприємстві форми бухгалтерського обліку та засобів автоматизації обліку;

– розробити графік складання, затвердження та подання звітності органам фіскальної служби і соціального страхування.

Для організації нарахування і сплати єдиного соціального внеску працівників бухгалтерії потрібно:

– забезпечити платіжними реквізитами органів фіскальної служби та іншою інформацією, необхідною для правильного складання платіжних доручень;

– нормативними документами, що регламентують порядок нарахування єдиного соціального внеску;

– встановити терміни нарахування та перерахування єдиного соціального внеску та складання та подання звітності.

Організація обліку позик банків.

Для фінансування проектів з розширення виробництва, його модернізації, реконструкції, а також в разі нестачі власних оборотних коштів суб'єкти підприємницької діяльності привертають позики банків.

Вони надаються на умовах своєчасного повернення та сплати відсотків за користування грошима.

Раціональна організація обліку позик банків є однією з найважливіших ділянок облікової роботи, оскільки забезпечує своєчасну і повну сплату відсотків і своєчасне повернення позикових коштів.

Основними завданнями і одночасно і об'єктами організації обліку позик банків є: облік суми позики; облік відсотків.

Для організації обліку позик банку необхідно: розробити та подати в банк обґрунтування необхідності позик для функціонування підприємства;

1) скласти кредитні замовлення і взяти участь в їх розгляді в установах банку;

2) документально оформити отримання позик;

3) розробити методику і техніку аналітичного і синтетичного обліку позик банку і відсотків, сплачених за їх використання.

Порядок кредитування, оформлення кредитів та їх погашення регламентується нормативними документами правління НБУ.

Аналітичний облік позик банку необхідно організувати в розрізі банків та термінів погашення позик і видів кредитів.

Організація обліку заробітної плати та розрахунків з працівниками.

Бухгалтерський облік заробітної плати на підприємстві повинен забезпечити достовірний розрахунок заробітної плати кожного працівника відповідно до кількості і якості витраченої ним праці, що діють формами і системами оплати праці; облік використання фонду заробітної плати з метою своєчасного виявлення резервів подальшого росту продуктивності праці.

Облік заробітної плати та її узагальнення необхідно організувати в двох напрямках:

1) в розрізі кожного працівника, що дозволить розрахуватися з ним по заробітній платі;

2) по підприємству в цілому, що забезпечить зведення заробітної плати за її видами і формами і категоріями працюючих і формування витрат з оплати праці в розрізі рахунків обліку витрат.

Організація обліку заробітної плати в розрізі працівників **включає:**

– встановлення порядку підрахунку і узагальнення суми заробітної плати, належної працівнику за розрахунковий період;

– вибір форм накопичувальних і зведених розрахунково-платіжних регістрів;

– відображення сум нарахованої заробітної плати на рахунках бухгалтерського обліку,

– розробку методики і техніки визначення сум доплат, премій, заохочень;

– розробку методики і техніки визначення утримань із заробітної плати;

– вибір регістрів аналітичного і синтетичного обліку;

– розподіл робіт між бухгалтерами та проведення оперативного контролю за правильністю розрахунків.

Виконання цих завдань забезпечується правильно організованим обліком: особового складу підприємства; робочих годин; виробництва продукції і нарахування заробітної плати; суворим додержанням законодавства про працю; точністю і своєчасністю розрахунків.

Всі ці питання вирішуються підприємством самостійно в залежності від організаційно-технічних умов і форми обліку.

Для своєчасного нарахування заробітної плати необхідно забезпечити надходження первинних документів з обліку відпрацьованого часу і виробітку в бухгалтерію строго за графіком.

Оптимальний склад носіїв первинної інформації, які суб'єкт господарювання вирішує обліку праці при певній системі обліку вироблення, визначається нормативними документами.

Документи з обліку праці детально перевіряються за всіма ознаками (правильністю заповнення, в тому числі встановлюється наявність підписів осіб, відповідальних за їх складання та оформлення; законність операції).

Також перевіряють наявність усіх необхідних показників для отримання підсумків в людино-годинах, людино-днях і в загальній сумі заробітної плати, в розрізі категорій працюючих, видах робіт, видам продукції, місцях і центрах виникнення витрат.

Організація узагальнення заробітної плати по підприємству полягає у визначенні напрямків її угруповання і виборі його способів, встановленні послідовності узагальнення заробітної плати і пов'язаних з нею розрахунків (відрахувань на соціальні заходи, резерву відпустки і т. д.).

Угруповання заробітної плати необхідно проводити за напрямками, які забезпечать:

1) складання звітності з праці;

2) визначення витрат по оплаті праці та відрахувань на соціальні заходи в розрізі видів діяльності, структурних підрозділів та об'єктів калькулювання;

3) управління фондом оплати праці з метою виявлення відхилень від норм оплати праці.

Техніка угруповання заробітної плати залежить від форми обліку та організаційно-технічних засобів, що використовуються для його ведення:

1) При журнальній формі обліку і застосуванні ручного способу обробки інформації складаються розроблені таблиці.

2) При комп'ютерній формі обліку кожен вид виплат попередньо кодується, що забезпечує їх накопичення по напрямах, необхідних для забезпечення всіх обліково-економічних завдань, пов'язаних із заробітною платою.

Терміни виплати заробітної плати (за першу і другу половину місяця при авансової системі) встановлюються в колективному договорі, що укладається на підприємстві між трудовим колективом і адміністрацією.

Організація виплати заробітної плати включає: визначення оптимальних термінів виплати заробітної плати, способів виплати, місць виплати і осіб, відповідальних за виплату грошових коштів працівникам підприємства, розробку порядку видачі розрахункових листів, довідок по заробітній платі, а також положення з обліку депонованої заробітної плати.

3.13 **Організаційні засади обліку доходів, витрат та фінансових результатів діяльності підприємства**

Згідно з П (С) БО №16 «Витрати» ***під витратами розуміють*** зменшення економічних вигод внаслідок вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу.

Основні положення з обліку витрат, які наводяться в обліковій політиці наступні: умови визнання витрат; база розподілу загальновиробничих витрат; розмежування витрат по кожній класифікаційної групи витрат діяльності; нормальна потужність виробництва; об'єкт обліку витрат; перелік і склад постійних і змінних загальновиробничих витрат; класи рахунків, які використовуються для обліку витрат діяльності.

Організація обліку витрат виробництва передбачає різноманітність прийомів обліку і калькулювання собівартості продукції і визначається рядом

факторів, які можна об’єднати в дві групи: 1) галузеві особливості; 2) організаційні передумови.

Галузеві особливості обліку витрат виробництва залежать від номенклатури продукції, що випускається, виконаних робіт і наданих послуг; характеру виробництва; технології, яка застосовується.

Виділяють наступні ***організаційні передумови обліку витрат***:

1) рівень розвитку виробничого обліку і діяльності структурних підрозділів підприємства. Залежно від деталізації обліку по місцях. виникнення витрат, центрами відповідальності, його поглибленням (доведенням до бригад і робочих місць) змінюється і ступінь аналітичного обліку витрат;

2) прийнятий спосіб оперативного контролю за собівартістю. На багатьох підприємствах застосовується прогресивний спосіб документування відхилень від діючих норм в ході виробництва, що дозволяє оперативно виявити причини відхилень і впливати на них з метою попередження негативних наслідків;

3) ступінь забезпеченості адміністрації, власників, засновників та акціонерів інформацією для прийняття рішень. Повнота цієї інформації, скорочення періоду її подання, забезпечення інформацією необхідних рівнів управління розширюють можливості управлінського впливу на процес формування собівартості продукції. Але одночасно зменшуються або збільшуються ступінь деталізації виробничого обліку і його трудомісткість. Це, як правило, погіршує контроль за витратами в процесі виробництва продукції і знижує вплив управління на собівартість продукції (робіт, послуг).

На організацію обліку виробничих витрат впливають різні чинники, основними з яких є: 1) види діяльності; 2) характер виробництва і виробленої продукції, 3) структура управління підприємства; 4) розміри підприємства, 5) особливості технології та організації виробництва.

Порядок організації обліку виробничих витрат:

1. Організація обліку витрат на виробництво передбачає: 1) облік формування елементів затрат по центрам первинного використання ресурсів; 2) облік розподілу та перерозподілу елементів затрат за напрямками відповідно до

характеру технології та організації виробництва; 3) облік ведення витрат за центрами і відповідними особами; 4) облік сукупної собівартості випущеної з виробництва; 5) облік собівартості окремих видів продукції.

2. Витрати на виробництво відображаються в групувальних відомостях (матеріальних витрат, витрат на оплату праці, відрахувань на соціальні заходи, амортизації, інших витрат) де і здійснюється їх аналітичний облік за видами виробництва, за статтями витрат, за видами продукції.

3. Групувальні відомості є основою для записів в регістри синтетичного обліку, а з останніх здійснюються записи в Головній книзі, які потім використовується для складання фінансової звітності.

4. Аналітичний облік витрат виробництва є основою для оприбуткування готової продукції і подальшої її реалізації, реалізації наданих послуг, виконаних робіт. Виробнича собівартість визначається за даними рахунку 23 «Виробництво», за дебетом якого відображаються прямі виробничі витрати та розподілені загальновиробничі витрати по кредиту – суми фактичної виробничої собівартості готової продукції.

Сальдо цього рахунку показує суму витрат, що відносяться до невиправні виробництвом готової продукції.

Поняття «дохід» позначає отримання економічної вигоди протягом звітного періоду, яка виникає в процесі діяльності підприємства.

Основними завданнями організації обліку і контролю доходів діяльності підприємства є забезпечення:

– правильного визначення та достовірної оцінки доходів підприємства;

– правильного і повного документального оформлення і своєчасного відображення в регістрах обліку доходів і результатів діяльності;

– контроль за виконанням договорів по реалізації продукції;

– контроль за правильним визначенням фінансового результату від діяльності з метою оподаткування;

– своєчасне отримання достовірної інформації про фінансові результати підприємства;

– контроль за рухом і наявністю прибутку на підприємстві;

– узагальнення інформації про наявність та рух нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) підприємства тощо.

Правильність обліку на кожному підприємстві забезпечується наказом про облікову політику, який в обов'язковому порядку повинен містити розділ про облік доходів і результатів діяльності, в якому вказуються основні принципи організації обліку доходів і результатів діяльності на підприємстві:

– критерії оцінки доходів;

– поділ доходу по кожній класифікаційної групи доходів господарчої діяльності;

– спосіб вивчення ступеня завершеності робіт, дохід від використання та надання яких визначається по ступені завершеності;

– облік доходів від надання послуг;

– облік доходів за бартерними контрактами;

– облік доходів від використання активів підприємства іншими сторонами;

– облік доходів від цільового фінансування;

– облік доходів від реалізації продукції (товарів, інших активів).

Доходи включаються до складу об'єктів облікового процесу на підставі принципів нарахування та відповідальності.

Аналітичний облік доходів організовується за видами діяльності, при цьому окремо враховуються доходи і результати від операційної діяльності, інвестиційної, фінансової і т. д. Такий порядок організації дозволяє отримати інформацію для складання звіту про фінансові результати без додаткової обробки облікових даних.

Організація обліку і аналізу фінансових результатів.

Фінансовий результат – це приріст (або зменшення) вартості власного капіталу підприємства, який відбувався у процесі його господарської діяльності за певний період. Фінансовий результат діяльності є прибуток або збиток. ***Прибуток*** – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Збиток – це перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких здійснені ці витрати.

Визначення фінансового результату полягає у обчислені чистого прибутку (збитку) звітного періоду.

Особливістю організації документування операцій з витратами, доходами та фінансовими результатами підприємства є те, що для них безпосередньо не затверджено *типових форм* документів.

Віднесення доходів і витрат на фінансові результати оформляються розрахунками бухгалтерії.

Інформація даних про використання прибутку в обліку здійснюється на підставі розрахунків і довідок бухгалтерії.

Рух зазначених документів здійснюється відповідно до графіку документообігу, затвердженому на підприємстві.

Аналітичний облік фінансових результатів ведеться за їх характером, видами продукції, товарів, робіт, послуг та ін. напрямами, визначеними підприємствами.

Контрольні запитання

1. Які основні завдання організації з обліку і контролю основних засобів?
2. Яка інформація про основні засоби зазначається в наказі про облікову політику?
3. Навести основні завдання організації обліку запасів.
4. Яка інформація про запаси зазначається в наказі про облікову політику?
5. Назвіть особливості організації бухгалтерського обліку і контролю за наявністю, збереженням та використанням запасів.
6. Які завдання ставляться перед організацією грошових коштів на підприємстві та поточних інвестицій?
7. Які завдання ставляться перед організацією власного капіталу?
8. Які основні положення щодо обліку власного капіталу наводяться в

наказі про облікову політику?

9. Які особливості організації обліку зобов'язань?

10. Як організувати облік розрахунків з постачальниками, за облігаціями, з оренди, за податками і платежами?

11. Який порядок організації проведення інвентаризації?

12. Які основні завдання організації з обліку праці?

13. Як здійснюється регулювання та документальне оформлення трудових відносин підприємства з працівником?

14. Які основні завдання організації обліку та контролю доходів, витрат та результатів діяльності?

15. Які особливості організації обліку доходів та витрат?

16. Що забезпечує правильне ведення бухгалтерського обліку?

17. На які етапи підрозділяється процес організації бухгалтерського обліку?

18. Що розуміють під обліковою політикою?

19. Які фактори впливають на вибір облікової політики?

20. Яким документом оформлюється облікова політика?

21. Для чого призначена бухгалтерія?

22. Що розуміють під організаційною структурою бухгалтерії?

23. Які типи структурної побудови бухгалтерії Вам відомі?

24. Як Ви розумієте значення бухгалтерського контролю?

25. Які види юридичної відповідальності працівників обліку Ви знаєте?

26. Назвіть які Плани розвитку бухгалтерського обліку ви знаєте.

27. Дайте визначення бухгалтерського обліку.

28. Що таке облікова номенклатура?

29. Дайте визначення документообігу.

30. Назвіть завдання управлінського обліку.

31. Що є основою для правильної організації управлінського обліку?

32. Дайте визначення фінансової звітності.

33. Які види фінансової звітності Ви знаєте?

34. Дайте визначення управлінської (внутрішньої) звітності.

35. Назвіть принципи формування внутрішньої управлінської звітності.

36. Які форми управлінської звітності Ви знаєте?

37. Назвіть завдання організації захисту та безпеки даних в бухгалтерії.

Список рекомендованої літератури

1. Бруханський Р. Ф. Бухгалтерський облік : підруч. / Р. Ф. Бруханський. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 480 с.

2. Бухгалтерський облік : навч. посібник для внз / Н. В. Гудзь, П. Н. Денчук, Р. В. Романів ; М-во освіти і науки України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Центр учб. літ., 2016. – 424 с.

3. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 966-XIV [Електронний ресурс] // Режим доступу: // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14

4. Гнатишин Л.Б. Організація обліку: навч. посіб. / Л. Б. Гнатишин, О. С. Прокопишин. – Львів: «Магнолія 2006», 2014. – 432 с

5. Кундря-Висоцька О. П. Організація бухгалтерського обліку : навч. посібник / О. П. КундряВисоцька, О. В. Москаленко, О. М. Сулима. – К. : УБС НБУ, 2015. –336 с.

6. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.balance.ua/ua/sai/sprav_info/psbu/

7. Організація бухгалтерського обліку: Навч. посібник.– Дніпро: ДВНЗ ПДАБА, – Вена.: Premier Publishing s.r.o. Vienna, 2018. – 102 с

8. Облікова політика підприємства: навч. посіб. / Ю. А. Верига, В. А. Кулик, Ю. О. Ночовна, С. Ю. Іванюк – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 312 с.

9. Облікова політика : навч. посіб. / В.М. Савченко, О.В. Пальчук, Л.В. Саловська та ін.; за ред. Г.М. Давидова. – К.: Знання, 2010. – 479 с

10. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.dtkt.com.ua/show/2cid06880.html#K1

11. Садовська І. Б. Бухгалтерський облік: навч. посіб. / І. Б. Садовська, Т.В. Божидарнік, К. Є. Нагірська. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 688с.

12. Щирба М.Т. Облікова політика в системі управлінського обліку: монографія / М.Т. Щирба. – Т.: ТНЕУ, 2011. – 338 с.

13. Янчева Л.М. Бухгалтерський облік: навчальний посібник / Л. М. Янчева, Н. С. Акімова., О. В. Топоркова, Т. А. Наумова, Л. О. Кирильєва, Герасимова Н.С., М.О. Ільченко. – Х.: ХДУХТ, 2015.

4. УПРАВЛІНСЬКІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В ОБЛІКУ, АНАЛІЗІ ТА АУДИТІ

1.1 **Управлінські інформаційні системи і технології в економіці**

Визначення управлінських інформаційних систем починається з розуміння поняття «Економічна інформаційна система» (ЕІС) – це сукупність внутрішніх і зовнішніх потоків прямого й зворотного інформаційного зв'язку економічного об'єкту, методів, засобів, спеціалістів, що беруть участь у процесі оброблення інформації і вироблення управлінських рішень.

Економічна інформаційна система базується на економічній інформації яка характеризується кількісною (дає можливість з'ясувати одиниці виміру, на основі яких можна встановити її обсяги і трудомісткість отримання, а також технічні засоби для передачі, збору, зберігання та фіксації) та якісною (що дозволяє класифікувати економічну інформацію за ознаками знань, функціями управління тощо) ознаками.

Автоматизована інформаційна система (АІС) являє собою сукупність інформації, економіко-математичних методів і моделей, технічних, програмних, технологічних засобів і спеціалістів, що призначена для оброблення інформації і прийняття управлінських рішень. ІС можна класифікувати за різними ознаками (рис. 4.1).

Управління підприємством здійснюється через прийняття управлінських рішень, їх реалізацію та контроль виконання. Рішення – це творчий процес вибору однієї або декількох альтернатив із множинності можливих варіантів (планів) дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Необхідність приймати рішення пронизує усі дії керівника підприємства, йому доводиться аналізувати численні варіанти потенційних дій, щоб знайти вірне рішення. Під рішенням розуміється і визначеність дій щодо об'єкта управління (план, інструкція, наказ тощо). Управлінські рішення класифікують за різними ознаками (рис. 4.2).

На кожному рівніуправління підприємством виконуються роботи, які у

комплексі забезпечують управління. Ці роботи прийнято називати функціями. Усі вони трансформуються в комп'ютерні програми. Взаємозв'язок між рівнями управління підприємством і здійснюваними ними функціями (табл. 4.1).

Рисунок. 4.1 – Класифікація інформаційних систем [23, с.41]

Рисунок. 4.2 – Класифікація управлінських рішень [24]

Таблиця 4.1 – Взаємозв’язок функцій і рівнів управління підприємством

Рівень управління	Планування	Облік		Контроль і аналіз	
		для внутрішнього використання	для зовнішнього використання	для внутрішнього використання	для зовнішнього використання
Вище керівництво	Стратегічне	Стратегічний	–	Стратегічний	–
Середній рівень	Тактичне	Управлінський	Фінансовий, податковий, статистичний	Управлінський	Фінансовий, податковий, статистичний
Нижчий рівень	Оперативне	Оперативний	–	Оперативний	–

Організація елементів інформаційних систем менеджменту (ІСМ) базується на функціях менеджменту, що реалізуються через систему обліку, контролю, аналізу, маркетингу (рис. 4.3).

Рисунок. 4.3 – Модель ІСМ на основі функцій управління [24]

Такий підхід дає можливість сформувати наступне визначення Інформаційна система менеджменту – це сукупність компонент, що узгоджуються із функціями менеджменту характеризуються атрибутивними складовими які у взаємодії створюють економічну інформацію [25, с.132-134].

Інформаційні системи залежно від програмного забезпечення можна класифікувати за різними ознаками (рис. 4.4, 4.5, 4.6).

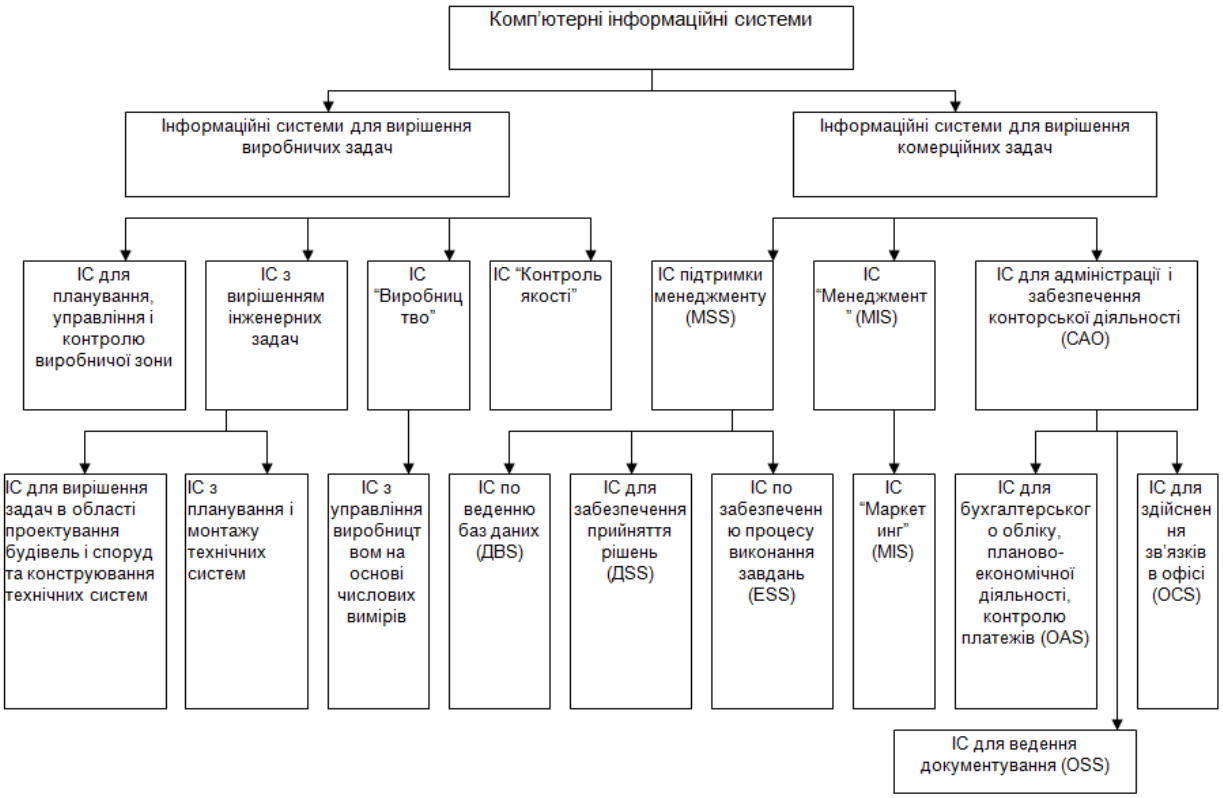

Рисунок. 4.4 – Класифікація управлінських інформаційних систем за функціональною ознакою [24]

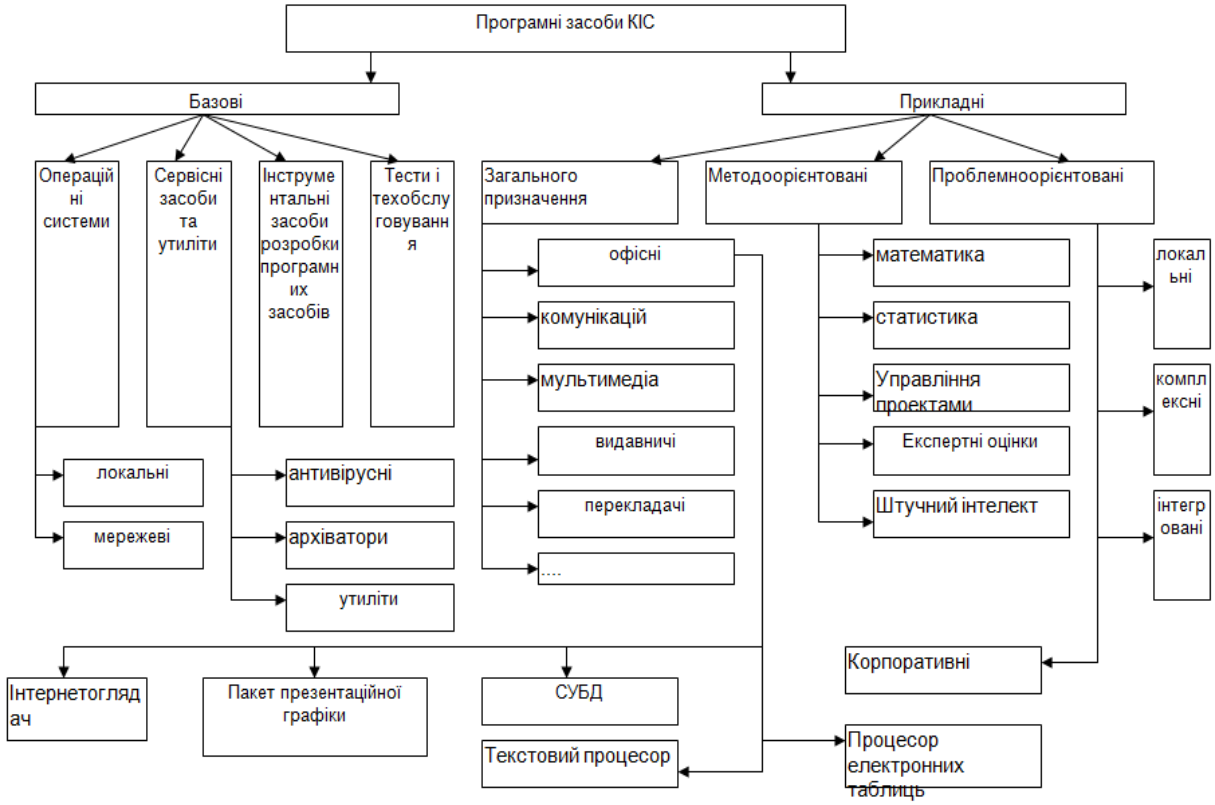

Рисунок. 4.5 – Класифікація програмних засобів інформаційних систем [24]

Рисунок. 4.6 – Ознаки класифікації інформаційних систем [24]

4.2 **Управлінські інформаційні системи на підприємстві**

Для виконання функцій управління підприємством у світовій практиці розроблені і застосовуються інформаційні системи (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Класи інформаційних систем, що застосовуються на підприємствах світу [24]

Абревіатура		Англійський термін	Переклад	Основні характеристики
1		2	3	4
1	*AIS*	*Accounting information system*	Інформаційна система бухгалтерського обліку	Програмні продукти, що забезпечують введення господарських операцій в базу даних з наступним розрахунком балансу та іншої звітності
2	*APS*	*Advanced Planning and Scheduling*	Розширене планування та диспетчирування	Продукти, що підтримують гнучке управління виробничими графіками та виробничими завданнями. Завдання формування потреб вирішується в умовах обмежених потужностей
3	*CRM*	*Customer Relationship Management*	Системи взаємодії з покупцем	Реалізують технологію управління зв'язками і взаємодією з клієнтами підприємства. Звичайно включають прогнозування контрактів, їх контроль, підтримку обслуговування клієнтів, супровід процесів замовлень і продаж
4	*CSRP*	*Customer Synchronized Resource Planning*	Планування потреб в ресурсах, узгоджене з покупцем	Припускає наявність у системі можливостей управління зовнішніми стосовно підприємства елементами виробничого ланцюжка. Метою виходу за межі підприємства є управління повним циклом випуску продукції від проектування до гарантійного і сервісного післяпродажного обслуговування
5	*DSS*	*Decision Support System*	Системи забезпечення прийняття рішень	Системи, що дозволяють проводити моделювання наслідків управлінських рішень
6	*ERP*	*Enterprise Resource Planning (Enterprise-wide Resource Planning)*	Планування ресурсів підприємств	Забезпечують виконання функцій планування, обліку і контролю, причому не тільки для однорідних і локально розташованих виробництв, але й для багатопрофільних підприємств і корпорацій, що мають філії і підрозділи в різних містах і країнах

Кінець таблиці 4.2

1		2	3	4
7	*MES*	*Manufacturing Execution System*	Система управління виробництвом (технологічним процесом)	Дані MES-систем містять показники руху деталей на конвеєрі у реальному часі, а також інформацію про контроль якості й експлуатації. Використовуючи штрих-коди або інші подібні засоби, підприємства відмовляються від ручної реєстрації технологічних операцій
8	*MIS*	*Management Information System*	Управлінські інформаційні системи	Системи інформування керівників для прийняття оперативних рішень
9	*MRP*	*Material Requirements Planning*	Планування потреб в матеріальних ресурсах	Планування придбання або виробництва всіх компонентів продукту, проведення оцінки матеріальних запасів з врахуванням незавершеного виробництва і прогнозів по реалізації і можливих нових замовленнях
10	*MRP II*	*Manufacturing Resource Planning*	Планування потреб у виробничих ресурсах	Поряд з функцією планування потреб в матеріалах системи MRP 2 включають ряд інших функцій (автоматизоване проектування, управління технологічними процесами, імітаційне моделювання тощо)
11	*SCM*	*Supply Chain Managemen*	Управління ланцюжками постачання	Системи управління логістикою, що поєднують покупців і постачальників у рамках єдиної структури обробки даних
12	*SEM*	*Strategic Enterprise Management*	Стратегічне управління підприємством	Системи для допомоги прийняття рішень вищим керівникам
13	*BPM/ CPM*	*Business Perfo-mance Management / Comporate Perfomance Management*	Системи управління ефективністю бізнесу	Трансформація стратегій у плани, контроль виконання планів і підвищення показників операційної і фінансової ефективності

Найбільш розвинуті концепції пропонують створення систем, які дозволяють організувати ефективне управління всіма виробничими та фінансовими ресурсами підприємства і здійснюють бізнес-планування, планування виробництва, продаж, визначення потреб у матеріальних ресурсах, виробничих потужностей тощо. Новітні інформаційні технології представлені широким спектром програмних продуктів.

CRM (*Customer Relationship Management*) – клієнтоорієнтований підхід до організації і ведення бізнесу.

CRM-система складається з наступних модулів (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 – Основні функціональні модулі CRM-системи [24]

Функціональні модулі	Короткий опис
Автоматизація центру звернень (*Contact center, Call center*)	Підтримка процесів маркетингу, продаж і обслуговування по телефону, факсу, електронній пошті
Автоматизація служби продаж (*Sales Force Automation*)	Підтримка процесів продаж і управління продажами: планування продаж, ведення бази даних про клієнтів, оперативна робота з клієнтами, управління комерційною документацією
Автоматизація сервісної служби (*Customer Service Automation, Field Service Automation*)	Підтримка роботи сервісних служб, включаючи роботу виїздного персоналу: планування контактів по обслуговуванню, диспетчеризація звернень і моніторинг обслуговування, управління базою знань про типові проблеми і способи їх вирішення, управління сервісними угодами
Автоматизація маркетингу (*Campaign Management*)	Програмна підтримка маркетингових кампаній: планування маркетингових кампаній, формування і розсилання пропозицій для різних цільових аудиторій, реєстрація зворотного зв'язку, «маркетингова енциклопедія» тощо
Електронна комерція *(Electronic Commerce)*	Підтримка процесів маркетингу, продажів і обслуговування при on-line взаємодії через інтернет: віртуальні каталоги і магазини, електронні on-line платежі, самообслуговування під час і після продажів
Самообслуговування клієнтів (*Self-Service Customer Support*)	Підтримка самообслуговування клієнтів: формування замовлень (конфігурування продуктів) чи сервісних звернень, отримання інформації про поточний стан (статус), зміна інформації про себе тощо
Зберігання даних (*Data Warehousing*)	Організація сховищ даних, які використовуються для аналізу клієнтів з використанням спеціального аналітичного інструментарію. Інформація із оперативних CRM-додатків про усі транзакції (продажі) через усі канали і точки продажу, про маркетингові кампанії і акції просування та реакції клієнтів на них, про сервісні звернення клієнтів і реакції на них підприємства, про товари і послуги підприємства, про витрати на взаємодію з клієнтами, додаткова інформація для аналізу доходності та прибутковості клієнтів тощо
Оперативна звітність (*Reporting*)	Подання інформації у визначеному форматі за запитом чи регламентом
Аналіз та аналітична звітність (*Analytic Applications*)	Програмна підтримка «ручного» аналізу на основі звітів, а також аналізу на основі алгоритмів статистичної обробки даних і розпізнавання зв'язків (шаблонів). Застосовується більш складна математична обробка інформації на відміну від простої при формуванні оперативної звітності. Аналізується поведінка клієнтів при покупці, сервісних зверненнях, відгуки на маркетингові кампанії, виявляються статистичні закономірності і будуються моделі змін необхідних параметрів

На українському ринку CRM-систем представлені наступні програмні продукти: 1С:CRM.ПРОФ, АСТ!, Call-центр Infinity Clientele CRM, CLIENTmanager CRM, АСОФТ, Delta Soft Edition of Terrasoft CRM, GoldMine CRM, Marketing Analytic Microsoft Dynamics CRM, Monitor CRM, Naumen CRM, Oracle's CRM, Siebel, Sales Expert II, SalesLogix, mySAP CRM, SoftUnit CRM, Terrasoft CRM, WinPeak CRM, Капелла CRM, Клиент-Коммуникатор, КОМПАС: МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ, Экспресс-Контакт, Deductor:CRM, index.CRM, Maximizer, NetSuite CRM, Oncontact Client Management Software, Perfect CRM, Relavis CRM Suite, SM Plasma, SuperOffice CRM.

Перевагами програмного продукту 1С: Підприємство 8.0 *CRM* Проф є: телемаркетинг, аналітика, аналіз показників роботи менеджерів, автоматизація рутинних операцій (факс, sms, телефонні комунікації), вбудовані механізми управління бізнес-процесами, управління клієнтською базою, наявність поштового клієнта, сховище файлів, сегментування клієнтів за регіонами, видами діяльності, стадіями відносин, АВС класифікацією, за відповідальними менеджерами, параметрами взаєморозрахунків тощо. Крім того, система дозволяє створювати необмежену кількість спеціальних властивостей і категорій для клієнтів та використовувати їх для сегментації.

HRM-система (*Human resource management system*) – система управління персоналом. *HCM*-система (*Human Capital Management*) – система управління людським капіталом. Усі *HRM*-програми доцільно розділити на дві групи: модулі кадрових служб в системах управління підприємствами (*ERP, KIC*); окремі універсальні програмні продукти, випущені, в основному, російськими розробниками.

До першої групи *HRM*-програм можна віднести: *mySAP ERP Human Capital Management, Oracle HRMS, Microsoft Business Solutions-Axapta, Модуль Кадровий облік в Microsoft Business Solutions- Navision*, Модуль Управління Персоналом Scala, Рішення IFS Персонал, Модуль «Управління персоналом» Baan IV, Renaissance Human Resources, Управління персоналом (Галактика),

Human Resourses Management (Компас), МОНОЛІТ: Персонал, Global-HRM, TRIM-P (Персонал), Alfa-HRM, Alfa-Salary.

Серед найбільш поширених західних HRM – систем можна виділити модулі відомих *ERP*-рішень: *SAP Human Resources Management System* (www.sap.com); *Oracle Human Resources Analyzer* (www.oracle.com); *IRenaissance Human Resources* / Payroll (www.rossinc.com); *Rodertson & Blums Payroll 3.1* (www.robertsonblums.com); *Scala HR* (www.scala.ru); *Axapta HR Management* (www.navision.ru).

До окремих рішень по управлінню персоналом відносять: HRB/Управління персоналом, «КАДРИ» - ПРОГРАМА КАДРОВОГО ОБЛІКУ, ДІЛОВОДСТВА ВІДДІЛУ КАДРІВ, «Електронні гроші - Табель», «Електронні гроші – Зарплата», «Електронні гроші – Кадри», БОСС – Кадровик, Фараон, АйТ:Управління персоналом, ОАЗИС, КІС «ТРУДОВИК», ІНЕК – Персонал, ГРАН-КАДР, Комплекс «СЕ1», Управління персоналом на базі продуктів 1С тощо.

Російські розробки HRM-систем: Пакет «БОСС-Кадровик» компанії АйТі (www.it.ru); Програмний комплекс «АіТДУправленіе персоналом» від компанії Софт АІТ (www.aitsoft.ru); Система «Фараон» від Центру Кадрових Технологій (www.hrsott.ru); Програма «Orakl-Кадри» від Інфо-Центру (infocentre.spb.ru); Програма «Парус-Кадри» від компанії Парус (www.parus.ru); Кадровий модуль системи «Акорд» від компанії Атлант-Інформ (www, atla nt - i nform. Ru); Автоматизоване робоче місце «Управління персоналом» системи Флагман від компанії Інфософт (www.flagman.com.ru); Модуль «Управління персоналом» системи управління підприємством компанії Галактика (www.galaktika.ru); Модуль «Управління персоналом» системи електронного документообігу N. System від ComputerLand / St. Petersburg; АСУ «Кадри», розроблена в ВНИПИ АСУ Газпрому і апараті управління НВО «Союзавтоматіка»; Програма «ІНЕК-Персонал» від компанії ІНЕК (www.inec.ru); Програма «1С: Зарплата і Кадри» компанії 1С (www.lc.ru); Програма «TRIM-Персонал» компанії АСК; Програмний комплекс «Персонал-2000» від Центру інформаційних технологій Телеком-Сервіс; Програма «1С: Підприємство 8. Зарплата і Управління Персоналом для України» – це

інструмент для реалізації кадрової політики підприємства, а також автоматизації різних служб підприємства, починаючи від служби управління персоналом і лінійних керівників до працівників бухгалтерії

На ринку СНД пропонуються наступні ERP-системи: System21 Aurora (Business/400), MFG/PRO, iRenaissance, Infor SyteLine ERP, Axapta (Microsoft Dynamics AX), Navision (Microsoft Dynamics NAV), Oracle E-Business Suite, BAAN, mySAP Business Suite, IFS Applications, SAP Business One , SAP R3, 1С:Підприємство 8.0, Компас, SIKE ERP, AVA, Microsoft XAL, Millennium BSA, МОНОЛІТ SQL, Scala, Галактика, АСТОР, Business Control, Global ERP, Віртуоз, PayDox, infor:COM, NOVA, Smart RetailSuite, Техноклас, OPTiMA-WorkFlow, NOTEMATRIX, КІС «ІЛАДА», Програмний комплекс proLOG, Спектр: ERP, ЛІТЕР, «Облік. Аналіз. Управління», Бізнес Люкс, Lawson M3 ERP.

4.3 **Інформаційні технології електронного документообігу**

Система електронного документообігу (СЕД) і управління бізнес-процесами (ECM) – система управління змістом. СЕД – система електронного документообігу. Сучасна ECM-система складається із модулів: 1. Управління змістом. 2. Управління бізнес-процесами. 3. Управління зберіганням документів (архівом).

Причиною створення систем управління змістом стали різні формати вхідних даних при їх введені за допомогою різних способів.

Створення електронних документів здійснюється різними способами:

1) традиційне ручне введення інформації в екранну форму встановленого зразка;

2) сканування немашинного документа, створення файла графічного типу (формати .TIF, .PCX, .PDF);

3) програмний спосіб створення машинного документа, в тому числі вставка в документ пов’язаних об’єктів за технологією *OLE*;

4) імпорт вхідних файлів комунікаційних форматів в електронний документ;

5) повідомлення електронної пошти;

6) автоматична реєстрація інформації за допомогою автоматичних засобів збору інформації (сканерів, датчиків, касових апаратів, терміналів тощо).

Системи управління змістом автоматизують процедури введення великих обсягів вхідних даних і розпізнавання їх форматів.

Розробники систем електронного документообігу: *EMC Documentum, Businnes-Intellect*, Ланіт *Iv Com*, Лєтограф, Оптіма – Україна, Поліком-Про, 1С, Банкомзв'язок, Аплана, *ABBY* Україна, *Soft Line, Netcom Technology*, Квазар Мікро, *ITS*, Віадук, Інталєв-Україна, Ер-Джі-Дейта Україна, Коніка Мінолта Україна, Корпоративні системи, Комунікаційні системи.

Лідером у сфері управління корпоративним змістом визнана компанія *EMC Documentum*. Усі рішення на основі платформи *EMC Documentum* підрозділяються на технологічні, функціональні і галузеві.

До складу технологічних рішень *EMC Documentum* належать: управління бізнес-процесами; колективна робота; корпоративне управління документами; управління цифровими активами; управління змістом веб-сайтів і порталів; сканування і обробка образів документів; управління записами; корпоративне управління звітами; інтеграція з корпоративними додатками; інтелектуальний пошук і інтеграція змісту.

Прикладами функціональних рішень є: діловодство і архів; діяльність, що саморегулюється; управління розрахунками і платежами; управління договорами; управління технічною документацією і кресленнями; управління проектами; управління якістю.

Галузеві рішення на базі *EMC Documentum* розроблені для державного сектору; нафтогазовидобування; енергетики і житлово-комунального господарства; авіації; машинобудування; процесного виробництва; зв'язку і телекомунікацій; банківської діяльності; страхування.

Функціональні можливості ПП «Інталєв: Документообіг 2005»: зберігання документів у єдиному корпоративному електронному архіві, контроль за змінами документів, розмежування доступу до папок архіву, авто інформування

співробітників про зміни, підтримка електронного цифрового підпису, візуальне проектування схем бізнес-процесів з можливістю декомпозиції, автоматична перевірка логіки складеного бізнес-процесу, формування посадових інструкцій, автоматичний запуск бізнес-процесів з настанням події чи вручну, автоматичний контроль терміну виконання задач та правильності заповнення параметрів і виконання дій виконавцями, автоматичне виконання налагоджених дій, диспетчеризація задач за персональними календарями та чергами і групами виконавців, інтеграція задач і повідомлень з електронною поштою, інтеграція з задачами бюджетування, ситуаційний аналіз бізнес-процесів, публікація бізнес-процесів, статистичний аналіз виконання процесів, автоматичний моніторинг виконання задач, контроль виконання процесів та відображення їх у звітах, інтеграція із зовнішньою та внутрішньою поштою, обмін схемами бізнес-процесів між користувачами і компаніями. Дана програма сприяє підвищенню продуктивності праці офісних працівників, зниженню витрат на обробку даних, гарантованому виконанню корпоративних регламентів і правил, оптимізації розподілу функцій і схем інформаційних потоків на підприємстві.

4.4 **Інформаційні технології розв'язування задач управлінського обліку**

Будь-яка організація, яка досягла значних масштабів своєї діяльності, приходить до необхідності фінансового управління на основі планування. Одним із методів фінансового управління, який широко застосовується на підприємствах економічно розвинених країн протягом останніх 50-х років XX ст., є бюджетне управління. Бюджетне управління виникло як спосіб детального обліку та оптимізації витрат. Протягом останніх років методологія бюджетного управління набула значного розвитку. В сучасних умовах її поєднують із методологією стратегічного управління та з ідеєю менеджменту якості.

На зарубіжних ринках уже існують понад 50 років, а на вітчизняному ринку почали лише близько 2000 року з'являтися програмні продукти для комп'ютеризації бюджетного управління. На ринку систем бюджетування СНД в

даний час представлена достатня кількість програмних продуктів даного класу. Їх доцільно підрозділяти на модулі бюджетування у складі *ERP*-систем (зокрема, *SAP, Oracle E-Business Suite*, *Парус, Галактика, Компас*, *MBS Axapta, MBS Navision, BAAN, IFC, Syteline, Infor, Epicor eBackOffice, Exact Globe 2000*) та окремі модулі бюджетування (*Geac Performance Management, Cognos Enterprise Planning, PROPHIX, HYPERION Application Suite 4 (HYPERION PILLAR, HYPERION PLANNING), PlanDesigner, Oracle Financial Analyzer (OFA)*, КІС:Бюджетування 2.0, ІНТАЛЄВ: Корпоративні фінанси 2004 та 2005, ГМ: Оперативний і фінансовий облік) та інші (табл. 4.4).

Таблиця 4.4 – Характеристика ринку систем бюджетування класу BPM/CPM (Business Performance Management)

Назви програмних продуктів, фірми – розробники, сайти в інтернеті	Основні модулі і характеристики
1	2
1. Geac Performance Management на платформі Microsoft. Корпорація Geac (Comshare Inc.) створена у 1966 році в США. В СНД працює з 1996 року, представник в СНД-компанія «Корус-консалтинг» м. С-Петербург. (www.geac.com)	Модулі: 1. Geac Budgeting&Planning (Планування і бюджетування). 2. Geac Financial Consolidation (Консолідація). 3. Geac Management Reporting and Analisis (Аналіз і звітність). 4. Comshare MPC Forecasting (Прогнозування) за методологією Холта-Вінтерса, просте експоненціальне згладжування, моделювання Бокса-Дженкінса і ARIMA, подвійне експоненціальне згладжування Холта, метод ковзаю чого усереднення, метод середнього зваженого, подвійне експоненціальне згладжування Брауна, потрійне експоненціальне згладжування Брауна, перервна модель Кростона
2. Cognos Enterprise Planning на платформі Microsoft Компанія Cognos створена у 1969 році в Канаді. Офіційний представник в СНД-компанія Robertson&Blums Corp., створена у 1990 році. (www.cognos.com)	Включає засоби планування, моніторингу, звітності і аналізу, підготовки вихідних даних, візуалізації, забезпечення безпеки і доступу. Модулі: 1. Cognos Analyst (стратегічне планування «згори-вниз»). 2. Planning Contributor (інтернет-шаблони для збору даних планів). 3. Cognos Metrics Manager (оперативний моніторинг). 4. Cognos ReportNet (формування звітності, заснованої на web). 5. Cognos PowerPlay (реалізація OLAP-аналітики). 6. Cognos Impromptu (звітність). 7. Cognos Query (залучення даних). 8. Cognos DecisionStream. 9. Cognos Visualizer. 10. Cognos Upfront. 11. Cognos Access Manager.

Продовження таблиці 4.4

1	2
3. PROPHIX Компанія EPS Software, заснована в 1987 році у Канаді. Дистриб'ютор в СНД-компанія Enterprise ONE (www.prophix.com)	Модулі: менеджер документообігу, введення даних, консолідація, OLAP звіти, менеджер процесів, імпорт даних, експорт даних, менеджер сценаріїв, протокол аудиту, менеджер рахунків, групи рахунків, менеджер напрямків, менеджер версій, менеджер бази даних, менеджер користувачів, менеджер валют.
4. HYPERION Application Suite 4 (HYPERION PILLAR, HYPERION PLANNING) Компанія HYPERION Solution Corporation заснована в США у 1981 році. В СНД представник-холдинг «Ланит» (www.hyperion. Com)	Функції: формування планів і бюджетів і їх коригування, аналіз, контроль виконання бюджетів, організація бюджетного процесу, звітність, інтеграція із зовнішніми системами.
5. PlanDesigner ТОВ «Софт-Пром» створена у 1997 році	Функції: планування, бюджетування, нормування; доставка факту в КІС; контролінг; регламентування бюджетування; моделювання системи мотивації учасників бюджетного процесу
6. Oracle Financial Analyzer (OFA) Корпорація Oracle (NASDAQ: ORCL) заснована в 1977 році в США (www.oracle.com)	Функції: розмежування доступу до даних; налагодження, адаптація економічної моделі; бюджетування і прогнозування; звітність; аналіз; функціональні зв'язки між таблицями і всередині них; гнучкий доступ до нових даних; єдиний інформаційний простір з головною книгою; засоби графічної обробки даних
7. Oracle Hyperion Planning Корпорація Oracle (NASDAQ: ORCL) заснована в 1977 році в США (www.oracle.com)	Модулі: 1. Управління фінансами (Бюджетне управління, через бюджети, за центрами відповідальності). 2. Бюджетування (Фінансове планування). 3. Управлінський облік. 4. Фінансовий аналіз. 5. Фінансове моделювання. 6. Управління собівартістю. 7. Управління процесом планування і формування звітності. 8. Розширені можливості інтеграції з іншими системами. Зокрема, бюджетування окремих показників, розрахунок функціональних бюджетів, агрегація у зведені бюджети, ковзаюче бюджетування; моделювання сценаріїв «що, якщо», в т. ч. оптимістичних і песимістичних бюджетів, бюджетів згори-вниз і знизу – вгору; зберігання версій бюджетів; план-фактний аналіз з розрахунком і кольоровою візуалізацією відхилень; об'єднані можливості планування і аналізу, формування складної OLAP-звітності; забезпечення роботи користувачів, управління потоками робіт і документування в рамках бюджетного процесу, робота через Web-оступ, візуальне налаштування, синхронізація з суміжними рішеннями, які входять в пакет ORACLE Enterprise Business Intelligence, інтеграція з продуктами Microsoft, ORACLE e-Business Solutions, SAP, J.D. Edwards, Baan

Кінець таблиці 4.4

1	2
8. КІС:Бюджетування 2.0 ЗАТ «КІС» – компанія, заснована в 1997 году групою вчених економістів і спеціалістів інформаційних технологій м. Волгограду і м. Волжського, Росія (www.cis2000.ru/)	Windows/Інтернет рішення середньострокового, короткострокового і оперативного планування: розрахунок бюджету за обмеженими ресурсами, будь-який інтервал і горизонт планування, бюджет групи підприємств, територіально віддалена робота, конфігуратор бізнес моделі, редактор друкованих форм, шлюзи інформаційного обміну
9. ІНТАЛЄВ: Корпоративні фінанси 2004, 2005 ГК «Інталєв» заснована у 1996 році в Санкт-Петербурзі, Росія В 2004 році відкрився перший офіс СП «ІНТАЛЄВ-Україна» (www.intalev.ru)	Функції: Бюджетування. Управлінський і бухгалтерський облік, фінансовий контроль, фінансовий аналіз, консолідація даних, обмін даними, конструктор OLAP – звітів і діаграм, розмежування доступу до даних, бізнес-проектування, виконання бізнес-процесів, прогнозування, економічне моделювання, документообіг (workflow), використання можливостей «1С:Підприємство 7.7» або «1С:Підприємство 8»
10. ГМ: Оперативний і фінансовий облік ТОВ «Гросмейстер», засноване у 1996 році в м. Москва, Росія	Підсистеми: ГМ: Бюджетування (конструктор бюджету, робота з бюджетом, конструктор звітів, імпорт даних), ГМ: Заявки, ГМ: Платежі, ГМ: Облік договорів, ГМ: Керівник.

Вони відрізняються функціональними можливостями, а також вартістю та масштабом підприємства, на якому можуть працювати. Із західних систем найбільш відомі: *Oracle Financial Analyzer* (*OFA*); *Hyperion Pillar*; *Adaytum e. Planning Analyst; EPS Prophix Budgets; Comshare MPS*. Із російських програмних продуктів найбільш поширені: «Інталєв: Корпоративні фінанси»; «Красний директор»; «Bplan»; «КІС: бюджетування».

Останнім часом програмні продукти російських розробників за своєю функціональністю наблизились до західних аналогів. Крім того, вони відрізняються більш низькою ціною та кращою інтегрованістю з іншими програмами для бізнесу.

Усі досліджені системи бюджетування мають функції формування бюджетів балансу, бюджетів доходів і витрат, бюджетів руху грошових коштів, натурально-вартісних та додаткових бюджетів, планування за сценаріями, експорту та імпорту даних, генератор звітів. Проте, окремі з них не підтримують МСБО, не мають механізмів сигналізації при критичній зміні показника. Не в усіх системах досліджені можливості планування інвестицій,

план-фактного аналізу, можливостей побудови ковзаючих бюджетів, підтримки аналітичних розрізів бюджетування тощо.

4.5 **Інформаційна технологія розрахунків податкового обліку**

Операційні цикли у податковому обліку:

1. Цикл формування Декларації про податок з прибутку.
2. Цикл формування Декларації з ПДВ.
3. Цикли формування інших форм податкової звітності.

Податковий облік у бухгалтерській системі «1С: Підприємство», як і фінансовий, базується на поняттях: облікова політика, довідники, документи, журнали, проводки, операції, звіти. У плані рахунків для обліку розрахунків за податками та податковими платежами – рахунки 64 та 65 та рахунки 54 «Відстрочені податкові зобов'язання» і 17 «Відстрочені податкові активи».

Для податкового обліку в програмному забезпеченні «1С: Бухгалтерія. Версія 8.2» застосовуються довідники, документи і журнали, передбачено пункт меню «Податковий облік».

Зокрема, документальне оформлення ПДВ здійснюється з допомогою первинних документів: реєстрація вхідного податкового документа, податкова накладна, додатки 1 і 2 до податкової накладної. Ці документи групуються в журнал «Документи з податкового обліку».

Передбачено окреме формування податкових накладних по роздрібній торгівлі і за іншими видами діяльності. Передбачені механізми коригування очікуваного і підтвердженого ПДВ та реєстрації авансів у податковому обліку. Первинні податкові документи реєструються у реєстрі податкових накладних (рис. 4.7).

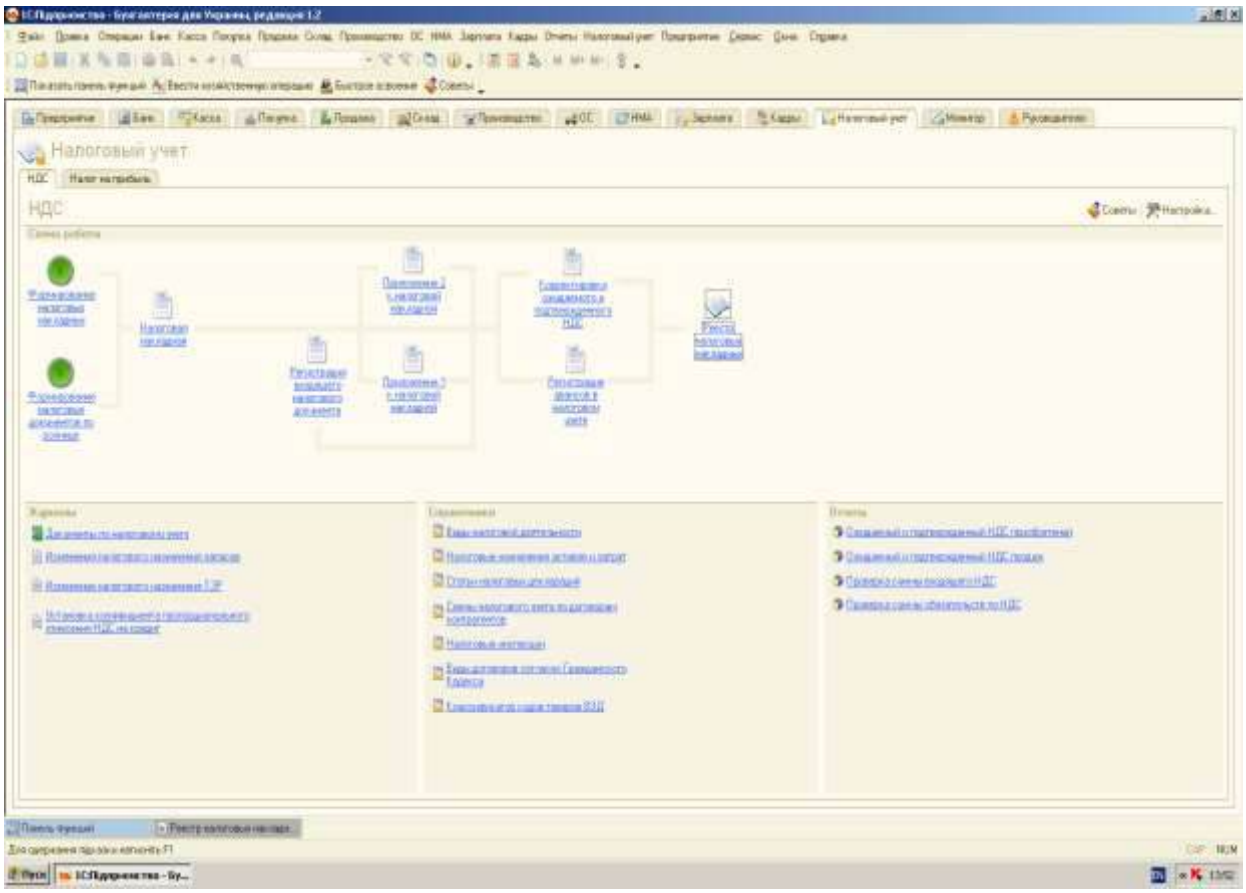

Рисунок 4.7 –. Технологія складання Декларації з ПДВ в «1С: Бухгалтерія. Версія 8.2»

З метою визначення податку на прибуток необхідно розрахувати оподатковуваний прибуток. За податковим кодексом оподатковуваний прибуток визначається шляхом коригування фінансового результату до оподаткування, який визначається за даними фінансового обліку. У програмному забезпеченні «1С: Бухгалтерія. Версія 8.2» передбачено спеціальний механізм розрахунків по податку на прибуток (рис. 4.8).

4.6 **Управлінські інформаційні технології в аналізі**

Для здійснення автономних аналітичних досліджень, автоматичного розрахунку показників за введеними заздалегідь даними на підприємстві зручно використовувати таблиці. Електронна таблиця – це проста у використанні комп’ютерна програма, призначена для обробки даних.

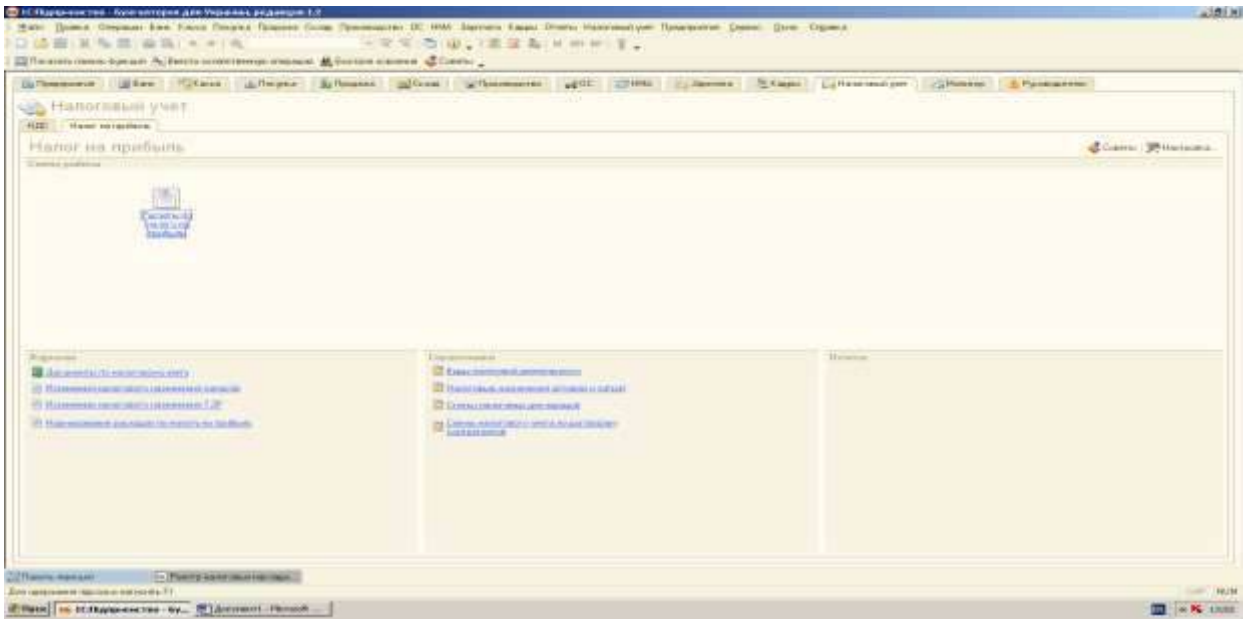

Рисунок 4.8 – Технологія складання Декларації про податок з прибутку в «1С: Бухгалтерія. Версія 8.2»

Така обробка може включати в себе: проведення різноманітних обчислень з використанням потужного апарату функцій і формул; дослідження впливу різноманітних чинників на показники; вирішення завдань оптимізації; отримання вибірки даних, що задовольняють певні критерії; побудови графіків і діаграм; статистичний аналіз даних.

Основна перевага електронних таблиць – простота використання засобів обробки даних. Робота з ними не вимагає від користувача спеціальної підготовки в сфері програмування. В таблицю можна вводити будь-яку інформацію; текст, числа, дати і час, формули, малюнки, діаграми. Вся введена інформація може бути оброблена за допомогою спеціальних функцій. Найбільш популярною і поширеною на сьогодні є електронна таблиця *Microsoft Excel*. Microsoft Excel має потужний апарат математичної статистики, який дозволяє займатися статистичним моделюванням.

Дослідження вітчизняного ринку комп'ютерних програм показує, що більшість розробників орієнтується на створення універсальних комплексних корпоративних систем, де значна увага приділяється аналітичним процедурам. Виконання функцій аналізу можуть ефективно забезпечити ERP-системи.

В сучасних ERP-системах для підтримки прийняття рішень керівникам різних рівнів застосовується *СУБД ACCESS*. БД під управлінням *СУБД ACCESS* включає в себе такі класи об'єктів: таблиці для зберігання даних; форми для введення і редагування БД в інтерактивному режимі; запити для обробки таблиць та інших запитів; макроси для автоматизації виконання рутинних дій; модулі для обробки даних на мові Visual Basic; звіти для вивчення результатів обробки даних.

Приймати рішення керівникам допомагають системи підтримки прийняття рішень (*DSS*). Предметом для систем класу *DSS* можна вважати: фінансовий аналіз і прогнозування, маркетинг реалізації і закупівель, аналіз стереотипів клієнтської поведінки і виявлення прихованих закономірностей, аналіз ризиків, управління активами. До інформаційного обслуговування бізнесу шляхом вирішення вищеназваних задач належить ув'язка стратегічних задач бізнесу та IT, розподіл і контроль прикладного програмного забезпечення, оперативна підтримка користувачів, а також управління проектами, потужностями, змінами, проблемами, витратами, непередбаченими ситуаціями, допоміжними службами, взаємовідносинами з клієнтами та постачальниками. Інформаційні технології зосереджені на обслуговуванні процесів, пов'язаних з людьми, процесами, стратегіями, технологіями.

Практично в усіх провідних *ERP*-системах імплементовані функціональні можливості прогнозування з використанням різних статистичних методів. Дуже перспективним є розвиток підходів *DSS*-систем в управлінні активами. Суттєвим чинником у їх розвитку є те, що в транзакційних системах управління оперативною діяльністю накопичується великий обсяг даних, значення яких в даний час не усвідомлено і не використовується. Основна задача *DSS*-систем полягає в посиленні конкурентних позицій корпорацій.

Крупноформатна торгівля і компанії електронної комерції (B2B, B2C) були першими замовниками на *DSS*-системи. Основними задачами, які вирішуються в даному секторі, є: аналіз асортименту (селективний маржинальний дохід, оборотність запасів, статистичне управління запасами, фондовіддача); розподіл

площ, розкладка; аналіз ефективності діяльності менеджерів і мотивація персоналу; планування і аналіз ефективності реклами, акцій, розпродаж тощо; управління ціноутворенням. Для виявлення, наприклад, споживчих пріоритетів потрібний багатомірний статистичний аналіз чеків або аналіз клієнтської поведінки, якщо споживач ідентифікований.

В основний функціональний набір *DSS*-систем входять: фінансове планування і бюджетування; формування консолідованої звітності; створення інформаційної системи стратегічного управління на основі ключових показників діяльності (*Balance Scorecard*); аналіз взаємовідносин з клієнтами і постачальниками; аналіз ринкових тенденцій; функціонально-вартісний аналіз (*ABC-Costing*); функціонально-вартісне управління (*Activity Based Management, ABM*); система постійних удосконалень (*Kiezen Costing*); багатомірний аналіз даних (*OLAP*); виявлення прихованих закономірностей (*Data Mining*); виявлення моделей (структур) даних; статистичний аналіз і прогнозування часових рядів; подвійне управління бізнесом (*Event-driven BI*); аналіз ризиків; формування налагоджених запитів; інтелектуальний пошук (за неповними даними чи неформальними запитами); бізнес-моделювання і аналіз ефективності виконання бізнес-процесів; референтні галузеві моделі. Кількість налагоджених сфер аналізу досягає 40. Подібне управління бізнесом пов’язане з виявленням налагоджених подій у вигляді повідомлень про визначений стан, виконання, операційні події.

Інформаційною платформою є сховища даних (*Data Warehouse*). Інструментальне середовище – інтеграційні системи, засновані на відкритих стандартах, які відповідають вимогам інформаційної безпеки, масштабованості, відкритості, багатомірного і багатоваріантного подання даних, інтелектуального інтерфейсу, інтегрованості з основними платформами і бізнес-додатками, а також даних із різних джерел, мережевої інтеграції (передусім, web), забезпечення сервісу по «очищенню» даних при їх завантаженню в сховища.

Технічне забезпечення пов’язане з обробкою даних, надійним зберіганням даних і забезпеченням їх цілісності, архівацією і відновленням даних,

мережевим і телекомунікаційним забезпеченням, криптографічним забезпеченням, управлінням доступом користувачів, завантаженням даних, у тому числі з використанням засобів інтелектуального інтерфейсу (розпізнавання образів: тексту, мови, зображень).

Програмне забезпечення, яке дає можливість користувачам спостерігати і використовувати великі обсяги складних даних, називається *Business Intelligence Tools* (інструментальні засоби бізнес-інтелекту). Виділяють три типи таких інструментальних засобів: 1) засоби багатомірного аналізу *OLAP* (*On-Line Analytical Processing*) – програмне забезпечення, яке дає користувачу можливість спостерігати дані в різних вимірах, напрямках чи зрізах; 2) інструментальні засоби запитів *Query Tools* – програмне забезпечення, яке дозволяє формувати запити до даних за змістом чи прикладом; 3) інструментальні засоби пошуку даних *Data Mining Tools* – програмне забезпечення, яке здійснює автоматичний пошук важливих прикладів (моделей) чи взаємозв'язків в даних.

Аналітичні методи дають кінцевому користувачу можливість здійснити увесь цикл роботи з вихідними даними, які мають великі обсяги і невизначену статистичну структуру. Цей цикл називається розвідкою даних (*Data Mining*) і складається з декількох етапів: вибірка (*Sample*), дослідження (*Explore*), модифікація (*Modify*), моделювання (*Model*), оцінка результатів (*Assess*). Засоби *Data Mining* дають можливість ставити і вирішувати як традиційні, так і нетрадиційні задачі аналізу.

Серед програм економічного аналізу підприємства найбільшого розвитку і розповсюдження набули програми ретроспективного (підсумкового) аналізу фінансового стану господарюючого суб'єкта, який проводиться на основі даних фінансової звітності підприємства за декілька звітних періодів, що є основним джерелом інформації при розрахунку фінансових коефіцієнтів (табл. 4.5).

Таблиця 4.5 – Характеристика функціональних можливостей найбільш розповсюджених програм економічного аналізу фінансової звітності

Програмний продукт	Функціональні можливості
ИНЭК Аналитик	В програмі реалізовано комплексну оцінку фінансового стану підприємства, що кількісно характеризує рівень його фінансового стану, рейтинг щодо інших підприємств і рівень інвестиційної привабливості
ИНЭК Инвестор	Дає можливість оцінювати фінансовий стан об'єктів інвестування і розподіляти об'єкти за кількома групами інвестиційної привабливості
Audit Expert	Передбачені можливості проведення ретроспективного і перспективного аналізу. При здійсненні розрахунків можна отримати відповідні експертні висновки з використанням методик аналізу фінансового стану підприємств, що застосовуються як в Україні, так і за кордоном. На підставі даних бухгалтерських звітів є можливість отримання ряду аналітичних даних, що дозволяють провести не тільки аналіз поточного фінансового стану підприємства, але й оцінити динаміку його зміни, а також побудувати прогноз на найближчий час. Це єдина система, яка дозволяє провести часткову або повну переоцінку різних статей балансу для проведення фінансового аналізу за реальними даними. В програмі є можливість проведення поглибленого дослідження фінансово-господарської діяльності підприємства на основі власних методик
ИНЭК-АФСП	На підставі вихідних даних дозволяє розрахувати такі параметри як ліквідність, фінансова стійкість, оборотність тощо. Програма містить довідник допустимих значень (верхню і нижню межу) коефіцієнтів для різних галузей економіки. Перевагою програми є те, що таблиці з розрахованими показниками можна зберігати в DBF-форматі та експортувати в *MS Excel*
Sales Expert	Призначений для управління збутовою діяльністю підприємства. Дозволяє проводити маркетинговий аналіз (оцінювати стан підприємства на ринку, проводити порівняльний аналіз збутової діяльності підприємства порівняно з конкурентами, формувати оптимальну структуру збуту продукції)
Forecast Expert	Програма є інструментом прогнозування економічних показників і аналізу тенденцій ринку. Дає можливість складати прогноз щодо майбутнього обсягу продаж і доходів підприємства, рівня попиту на послуги, курсів валют, акцій або ф'ючерсів, залишків грошових коштів на рахунках
ФинЭксперт	Спроектований як додаток до Excel і використовує в повному обсязі усі його можливості. Дає можливість моделювання і прогнозування фінансового стану підприємства. Для цього на основі даних за ряд звітних періодів розраховуються в динаміці основні коефіцієнти. Зміни показників аналізуються за допомогою математико-статистичних методів аналізу часових рядів. При зберіганні темпів зміни показників програма будує прогнозні показники та форми звітності, які є ефективними при їх використанні у плануванні на невеликих часових інтервалах.
MARKETING Analytic 4	Програма складається з ряду модулів, призначених для маркетингового аналізу
БЕСТ-Ф	Це табличний редактор на зразок Excel. Аналіз розподілено на зовнішній і внутрішній. Внутрішній аналіз проводиться на підставі даних, які надходять з бухгалтерського комплексу, генеруються звіти для факторного аналізу прибутку, продаж у розрізі груп товарів і покупців, оборотності товарів тощо.

На сьогодні існує досить велике коло аналітичних програм або аналітичних блоків у рамках облікових програм для комерційних банків і страхових організацій (програмний комплекс «ОФО-Банк» дає змогу формувати звітність банку та розраховувати основні показники діяльності банку; програми «Анализ финансового состояния страхових организаций Professional», Парус-Страхование призначені для обліку і аналізу господарської діяльності страхових організацій; «Sales Expert» – програма управління персональним продажем; програма «АВЕРС» призначена для розрахунку і формування будівельних кошторисів та ресурсних відомостей; програми «ИНЭК-Аналитик», «ИНЭК-Инвестор» і «Project Expert» розробка бізнес-планів та інвестиційних проектів, їх економічної ефективності).

Виконання основних функцій аналізу можуть ефективно забезпечити ERP-системи. ERP (Enterprise Resource Planning – планування ресурсів підприємства) – це сучасна концепція управління підприємством, що є логічним продовженням MRPI (Manufacturing Resource Planning – планування виробничих ресурсів) – методологія детального планування виробництва підприємства, яка включає облік і планування завантаження виробничих потужностей; планування потреб в усіх ресурсах виробництва, планування виробничих затрат; моделювання ходу виробництва, його облік; планування випуску продукції, оперативне коригування плану та виробничих завдань.

Концепція ERP має більші функціональні можливості, ніж MRPII, та дозволяє вирішувати завдання, як проводити аналітичну розробку планових (нормативних) даних з бізнес-процесів, здійснювати фіксацію результатів бізнес-процесів. Застосовуючи механізм побудови фінансової звітності, в системі можна задати методики розрахунку необхідних коефіцієнтів і оперативно їх контролювати. Функціональні можливості ERP-системи можна посилювати іншими спеціалізованими програмними продуктами. Це пов’язано з тим, що спеціалізовані програми можуть виконувати функції, які відсутні в ERP-системі; насамперед, функції, пов’язані з багатовимірним аналізом і багатопара-

метричним моделюванням. Необхідним є створення інтерфейсів, які дозволяють спецпродуктам і ERP-системи обмінюватись інформацією.

Виконуючи функції з аналізу та прогнозування фінансового стану підприємства, ERP-система використовується як джерело історичних даних. Ці дані можуть бути оброблені спеціалізованими статистичними та OLAP (On Line Analytical Process) пакетами. Включення таких пакетів до складу ERP-системи середнього рівня, як правило, не практикується, і більш доцільним є використовувати сторонні продукти, узгодивши їх з ERP-системою. Слід зазначити, що база даних ERP-системи, будучи джерелом інформації для таких пакетів, повинна містити всі необхідні як ознаки, за якими потім будуть проводитися вибірки даних. Це повинно забезпечуватись на етапі введення інформації до ERP-системи.

Щодо оцінювання інвестиційних проектів, паралельно з ERP-системою, то використання спеціалізованих програмних продуктів виправдовується тим, що алгоритми розрахунків досить складні й специфічні, а розрахунок інвестиційних проектів слабко пов’язаний з інформаційним потоком основних бізнес-процесів підприємства, для обробки якого насамперед призначена ERP-система.

Виконання основних функцій аналізу можуть ефективно забезпечити ERP-системи. Для організації комплексного і цілеспрямованого пошуку резервів їх класифікують за різноманітними ознаками, зокрема за місцем утворення, основними моментами праці, ознаками часу, стадіями життєвого циклу, характером впливу на результати діяльності, способи виявлення.

4.7 **Інформаційні технології складання і подання звітності**

При виборі програмного забезпечення для бухгалтерії важливо дотримуватись наступних рекомендацій. Якщо бухгалтерію підприємства ведуть 1-2 бухгалтери і відсутній аналітичний облік по більшості синтетичних рахунків, то, швидше за все, для підприємству потрібна мала бухгалтерська програма. Якщо в бухгалтерії працюють 3-9 обліковців, присутній розвинутий аналітичний облік по різних групах рахунків, необхідні оперативні дані,

наприклад, по витратах і залишках матеріалів у підрозділах, резервуванню товарів, взаєморозрахунках з контрагентами – для комп'ютеризації бухгалтерського обліку потрібна універсальна бухгалтерська програма. Якщо ж об'єкт комп'ютеризації – велике промислове підприємство з чисельністю бухгалтерів 10-30 чоловік і більше, яскраво вираженою спеціалізацією діяльності, яка відображається у специфіці бухгалтерського обліку, то можна із впевненістю стверджувати, що будь-яка готова універсальна програма ведення бухгалтерського обліку задовольнить потреби підприємства не більше, ніж на 10-30 %. В такому випадку потрібна управлінська система. Такі програми відрізняються великою складністю і високою ціною. При впровадженні вони потребують індивідуального налагодження і супроводу для кожного клієнта, а також наявності кваліфікованого системного адміністратора. Система повинна забезпечувати безперервну роботу на 50 - 60 АРМ і підтримувати потужну базу даних, організовану за допомогою сучасного програмного забезпечення. Вимоги до комп'ютерів на окремих АРМ повинні бути мінімальними, а програмна система повинна мати здатність до розширення функціональних можливостей і переліку облікових даних, що обробляються.

4.8 **Інформаційні технології в аудиті**

Автоматизація бухгалтерського обліку та інших управлінських функцій підприємства, з одного боку, і автоматизація аудиту, з іншого, докорінно змінюють проведення аудиту на конкретному економічному об'єкті.

Сам аудит можна проводити без використання комп'ютерів або за їхньою допомогою. В умовах функціонування автоматизованих інформаційних систем зазнають деяких змін основні принципи аудиту.

Під час планування стадій аудиторських процедур, на які може вплинути середовище КІСП суб'єкта, аудитор має скласти собі уявлення про значимість і складність процесів функціонування КІСП, а також про доступність даних для використання в аудиті.

Застосування комп'ютерних систем контролю зумовлює необхідність одержання спеціальних знань для проведення оглядів контролю і спрощення процесу проведення аудиту.

Зважаючи на різноманітність і складність комп'ютерних технологій, від аудитора не вимагається бути першокласним спеціалістом з комп'ютерного бухгалтерського обліку. Тому, якщо в аудитора немає достатніх знань, він зобов'язаний запрошувати експерта в галузі інформаційних технологій.

Впровадження комп'ютерів в обліковий процес суттєво вплинуло на проведення аудиту. При цьому велике значення мають власні характеристики системи обробки даних, тому що вони впливають на ступінь складності бухгалтерської системи, тип внутрішнього контролю, вибір виду перевірок, на основі яких можна визначити характер, тривалість та обсяги аудиторських процедур.

Проведення аудиту в умовах автоматизованих систем обліку залежить від таких факторів: рівень автоматизації бухгалтерського обліку, контролю й аудиту, наявність методик проведення автоматизованого аудиту, ступінь доступності облікових даних, складність обробки інформації. У ході перевірки аудитор має вивчити і задокументувати всі найбільш важливі позиції, пов'язані з організацією обробки облікових даних у КІСП підприємства.

У практиці аудиту використовують такі підходи до тестування КІСП:

1. Перевірка шляхом імітації облікових даних.

За допомогою програмних засобів, що функціонують на підприємстві, аудитор здійснює рівномірний прорахунок і створює імітаційну базу даних. Шляхом зіставлення даних перевіряється правильність проведених розрахунків і одержаних результатів. Тестові дані – це дані, спеціально підготовлені аудитором. Звичайно це певні уявні господарські операції, частина з яких є некоректними. При цьому аудитор знає, який саме результат має видати програма. Аудитор може застосовувати спеціально розроблені ним конкретні приклади тестування алгоритмів комп'ютерної обробки даних.

2. Перевірка за допомогою спеціальних аудиторських процедур, підготовлених аудиторською фірмою.

Ця перевірка здійснюється шляхом моделювання з програмною перевіркою всіх можливих параметрів облікового процесу. На їхній основі аудитор здійснює імітаційну обробку даних зі структурою, аналогічною структурі реального програмного забезпечення. Отримані вихідні дані порівнюються з реальними даними, за результатами порівняння виявляються відхилення, що фіксуються в протоколі перевірки, де, крім самих відхилень, на основі бази знань фіксуються методологічні чи законодавчі акти, які було при цьому порушено.

За допомогою спеціальних програмних засобів здійснюється перевірка, моделювання й аналіз облікових даних з метою визначення їхньої повноти, якості, правомірності й вірогідності. Для цього виконуються порівняння змодельованих облікових даних із реальними даними інформаційної системи, а також здійснюється тестування розрахунків і перерахунків, підсумування, повторне впорядкування та формування звітних даних і їх порівняння із реальними даними. Крім цього, здійснюється контроль правильності відновлення даних.

Ця методика тестування передбачає використання тільки реальних даних клієнта, що обробляються одночасно в КСБО клієнта і в програмному забезпеченні, яке використовує аудитор. Вона називається паралельним виконанням обчислень (рис. 4.9).

3. Для підприємств, із якими аудиторська фірма має довгострокові договірні відносини, розробляються спеціальні аудиторські модулі, що вбудовуються в наявні програмні засоби обліку, контролю й аудиту. У програмне забезпечення включаються додаткові програмні модулі, що дозволяють контролювати необхідні параметри облікового процесу. За допомогою цих модулів виконується відбір операцій, що становлять інтерес із погляду постійної аудиторської перевірки. Обрані операції зберігаються для подальшого їх вивчення аудитором. Відібрані при цьому дані групуються за операціями у спеціальній аудиторській базі даних для подальшої обробки.

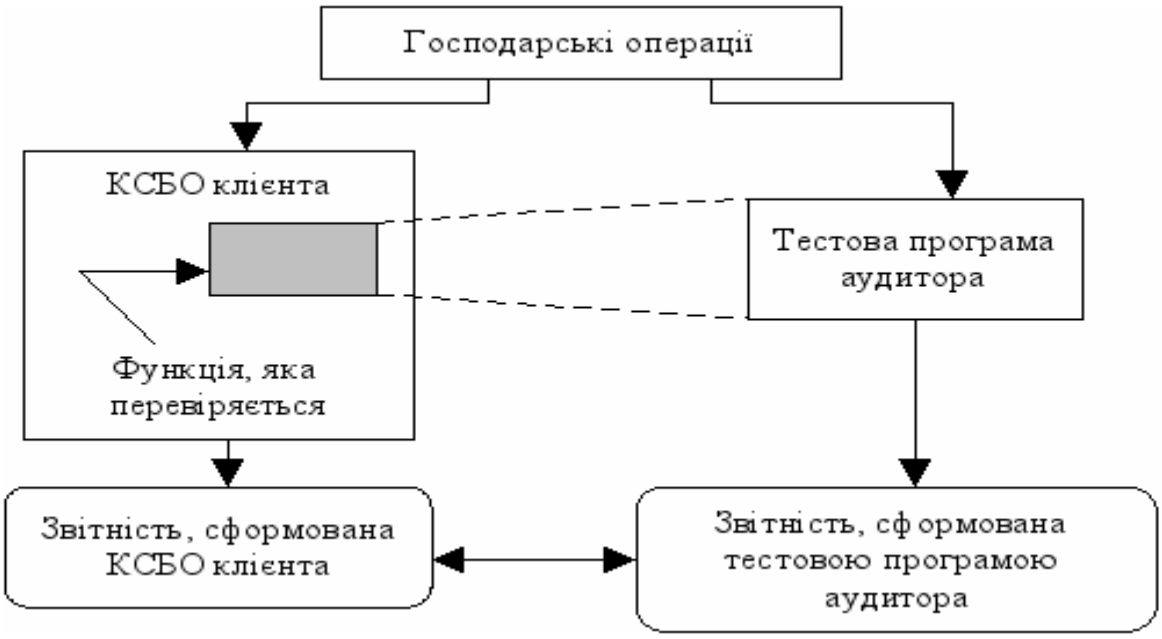

Рисунок 4.9 – Паралельна обробка даних

Програмні засоби застосовують такі види контролю даних: систематичний контроль, коли облікові дані тестуються за всіма основними критеріями (діапазон, зіставлення з нормативно-довідковою інформацією і т. ін.); вибірковий контроль, здійснений на деякій вибірці даних (за визначеними операціями, за окремими завданнями тощо).

У всіх випадках аудиторські процедури слід проводити не з оригінальними файлами суб'єкта перевірки, а з копіями цих файлів, оскільки будь-які їх зміни, що здійснюються аудитором, та можливе пошкодження не повинні впливати на дані системи комп'ютерної обробки даних. У тому разі, коли контрольні дані обробляються в рамках звичайного процесу обробки інформації суб'єкта, аудитор має пересвідчитися в тому, що контрольні господарські операції вилучені з облікових записів підприємства.

Аудиторська діяльність має свою специфіку. Відповідно, на відміну від програм бухгалтерського обліку. Вимоги до аудиторського програмного забезпечення будуть такими:

1. Наявність розвинутих засобів контролю операцій. Контроль має здійснюватися не лише в момент оформлення документа чи проводки, як

прийнято в суто бухгалтерських програмах, а й тоді, коли в цьому виникає необхідність.

2. Підвищена гнучкість. Оскільки аудиторам доводиться працювати з різними замовниками, котрі мають різні облікові політики, форми звітності і навіть плани рахунків, то програма має швидше перенастроюватися на специфіку страхової компанії, торгового дому, бюджетної організації, виробничої компанії. У системах комп'ютеризації, призначених для зовнішнього аудиту, мають враховуватися загальні стандарти й окремі облікові правила для підприємств, які перевіряють.

3. Ергономічність. Під цим розуміють наявність засобів для зручного введення великих обсягів інформації, оперативного і простого формування звітів. Іншими словами, програма має бути розрахована не на програміста чи оператора, а на аудитора, знання якого в галузі комп'ютерної техніки можуть бути обмежені.

4. Зв'язок на рівні баз даних з бухгалтерськими програмами. Необхідні додаткові засоби для введення і виведення даних, представлених у різних форматах.

Крім основних вимог, аудиторському програмному забезпеченню мають бути властиві такі ознаки: простота освоєння, швидкодія, професійна оперативна підтримка з боку розробників.

У роботі зі спеціальним аудиторським програмним продуктом поетапно виконують ряд процедур.

На першому етапі аудитор визначає завдання, які необхідно вирішити під час перевірки за допомогою спеціального програмного забезпечення.

На другому етапі складають план виконання поставлених завдань і роблять оцінку реальності застосування аудиторських програмних засобів. З цією метою здійснюють аналіз форми і методів застосовуваного на підприємстві бухгалтерського обліку й оцінюють можливість застосування спеціального аудиторського програмного забезпечення. При цьому встановлюють обсяг облікової інформації, обсяг роботи аудитора, кількість

часу, необхідні для проведення аудиторської перевірки. На цьому етапі визначають потрібну потужність обчислювальної техніки і складають графік виконання аудиторських робіт із зазначенням обсягів виконуваних робіт, термінів виконання, конкретних виконавців та форми завершення.

На третьому етапі здійснюють налагодження стандартних програмних засобів, розробку нових засобів, необхідних для цієї аудиторської перевірки. Наявні програмні засоби адаптуються для фактичних облікових даних.

На четвертому етапі здійснюють перевірку сформованих на електронних носіях даних з метою підтвердження їхньої незмінності, оцінюють стан підприємства, яке перевіряють, проводять тестування й обробку за графіком, аналіз отриманої інформації, її оцінювання за допомогою бази знань і формують комп'ютерний висновок за позиціями, котрі перевіряють.

У створенні аудиторських систем є дві базові стратегії: мінімізація витрат на введення початкових даних; мінімізація ризику пропуску помилкових даних у фінансовій документації.

Вибираючи першу стратегію, можна використовувати введення інформації на зразок «так – ні», яку задають набором тестів, або частково відмовитись від уведення бухгалтерської інформації клієнта. Цей шлях може призводити до значного ризику пропущення помилок. Друга стратегія потребує значних витрат на введення початкових даних. Для скорочення цих витрат можна орієнтуватися на первинну інформацію клієнта, у якій відбито всі фінансово-господарські операції на аналітичному і синтетичному рівнях. З цією метою можна використовувати конвертацію даних бухгалтерської системи клієнта в програмне середовище аудиторської системи чи адаптацію аудиторської системи до структури інформаційної бази клієнта.

Вітчизняний ринок спеціальних інформаційних систем аудиту лише починає розвиватися. На світовому ринку представлені аудиторські програми трьох типів: спеціальні програмні засоби комп'ютерного аудиту; програмні засоби підтримки аудиторських процедур; пакети прикладних програм загального і проблемно-орієнтованого призначення.

Перший тип програм-спеціальні програмні засоби комп'ютерного аудиту – призначений для проведення аудиту безпосередньо комп'ютерної системи клієнта шляхом її тестування з використанням різноманітних методів. Результатом є висновок про фактичну працездатність процедур контролю та захисту даних у системі, що дозволяє оцінити ризик неефективності контролю і визначити можливість використання бази даних клієнта в проведенні аудиторської перевірки.

Другий тип програм – програмні засоби підтримки аудиторських процедур – забезпечує роботу з великими масивами даних, що перевіряються, при виконанні аудиторських процедур (наприклад, перевірка й аналіз записів, зіставлення даних різних файлів, розмітка і роздрукування вибірок, генерація звітів тощо).

Програмні засоби підтримки аудиторських процедур допускають виконання певних тестів на фактичних даних. За допомогою таких програмних засобів здійснюють аудиторську перевірку й аналіз записів на основі визначених критеріїв з метою визначення їхньої якості, повноти і правильності. Для цього також використовують базу знань, що допомагає визначити невідповідності і прийняти необхідні рішення. Таке програмне забезпечення дозволяє робити тестування розрахунків, виконувати необхідні перерахунки і зіставляти отримані результати з нормативними, кошторисними, попередніми даними.

Програма «Помощник аудитора» російської фірми «Гольдберг-аудит», є спробою створити аудиторську систему, що реально працює, спрямовану на розв'язання завдань аудиту на всіх етапах його здійснення. Структура автоматизованої аудиторської системи складається з чотирьох основних блоків, функції яких відповідають чотирьом етапам проведення аудиту.

У блоці підготовчого етапу міститься анкета для підприємства, яке перевіряють, і бланки-тексти листів, якими обмінюються аудитор і клієнт перед укладенням договору на аудит-лист – пропозицію і лист-зобов'язання. На цьому етапі збирають дані про клієнта й отриману інформацію вводять у комп'ютер для подальшого використання в інших блоках.

Блок планування містить математичні моделі й алгоритми розрахунків величин аудиторського ризику, рівня суттєвості й вибірки. Через бланки-розрахунки вводять необхідні для розрахунків вихідні дані, що відповідають типу підприємства, яке перевіряють. Введення даних може здійснюватися як вручну, так і автоматично з облікової бази даних. Друге переважає, тому що розрахунки суттєвості і вибірки для конкретних процедур ґрунтуються на знанні кінцевого сальдо, дебетових і кредитових оборотів по конкретних рахунках. У результаті розрахунків програма визначає всі необхідні для планування величини. Виробляється також вибір загального плану і програми аудиту.

Блок процедур аудиту найбільший і найважливіший. Він охоплює такі елементи: робочі програми аудиту за розділами; бланки-процедури для кожного розділу аудиту; бланки - тести для окремих розділів аудиту; висновки за розділами аудиту.

У цьому блоці реалізується стратегія оптимізації обсягу інформації, яку вводять, з мінімізацією ризику аудиторських помилок. Це найскладніша частина автоматизації системи, спрямована на встановлення зв’язків між інформацією аудитора, яку вводять при виконанні процедур, розрахунковими значеннями суттєвості та вибірки і формуванням висновку аудитора щодо конкретного розділу.

Основним завданням блоку процедур є підготовка матеріалів для аналітичної частини аудиторського висновку.

У блоці заключного етапу є бланки-шаблони для підготовки офіційного висновку, що має вступну, аналітичну і заключну частини. Форми вступної і заключної частин мають стандартизований вигляд. У блоці є також бланк письмової інформації аудитора керівництву економічного суб’єкта.

Іншою подібною програмою є теж російська «*Abacus Professional*», яка охоплює практично всі стадії проведення аудиторської перевірки.

При першому знайомстві з клієнтом аудитор за допомогою програми може провести експрес-аудит бухгалтерської звітності. Для спрощення цієї процедури в програмі реалізовано можливість уведення даних з інших

бухгалтерських програм у форматах *СУБД Btrive, Clarion, Clipper, Foxpro* тощо. Використання цих прийомів допомагає оперативно виявити ділянки обліку клієнта, де імовірний ризик виникнення помилки, і прийняти рішення про проведення чи непроведення аудиторської перевірки.

Під помилкою, яку виявляє комп'ютер, розуміють нестиковку не лише математичних операцій, а й логічну. Експрес-аудит дозволяє також приблизно оцінити обсяги вибірки, терміни проведення перевірки, суму аудиторського гонорару.

На стадії перевірки правильності оформлення документів і пов'язаних із ними проводок, накопичувальних регістрів і звітів аудитор може використовувати спосіб простежування за якою-небудь ознакою, наприклад за сумами чи контрагентами, що здаються «підозрілими». Під простежуванням розуміють процедуру, у ході якої аудитор перевіряє деякі первинні документи і їхнє відображення в регістрах синтетичного й аналітичного обліку. Відповідна заключна кореспонденція рахунків, жорстко прив'язана в програмі до цих документів, дозволяє зробити висновок про правильність (чи неправильність) відображення цієї господарської операції в бухгалтерському обліку.

Для формування звітів довільної форми існує спеціальний конструктор документів і звітів – *Abacus Designer*, за допомогою якого розробники доопрацьовують звіти за технічним завданням самих аудиторів. На базі *Abacus Designer* можна також підготувати контрольні акти звірки розрахунків, спеціальні звіти, у яких інформація може бути подано в різних розрізах, з різною глибиною аналітики.

Одним із найскладніших напрямів аудиторської діяльності є оптимізація облікової політики підприємства. Оскільки *Abacus Professional* підтримує роботу з кількома базами даних, для аудитора стає можливим моделювання ситуації зміни облікової політики фірми – клієнта на підставі реальних даних. Таким чином, аудитор може обґрунтувати, які прибутки принесе фірмі – замовнику зміна облікової політики або яких втрат вона зазнає від цього, і дати зважені рекомендації зі стратегічного планування.

Пакети прикладних програм загального і проблемно-орієнтованого призначення охоплюють широкий набір готових універсальних програм, з якими повинен уміти працювати аудитор. За функціональним призначенням і застосуванням їх в аудиті виділяють такі підгрупи: текстові процесори; табличні процесори; правові бази даних і довідники; бухгалтерські програми та їхні окремі модулі; спеціалізовані статистичні пакети загального призначення; програми фінансового аналізу та їхні окремі модулі; програми електронного документообігу; програми автоматизації управлінських функцій.

Текстові процесори використовують на всіх стадіях аудиту, що потребують створення і якісного оформлення аудиторських документів. Їх застосовують при складанні аудиторських програм і планів, договорів, різноманітних довідок і запитів, робочих документів аудиторської перевірки; при листуванні з клієнтами і третіми особами; при підготовці аудиторського висновку і рекомендацій керівництву підприємства тощо. Найчастіше аудиторські фірми використовують *Word* фірми «*Microsoft*».

Табличні процесори, маючи потужні обчислювальні можливості, засоби ділової графіки, обробки текстів і ведення баз даних, набули широкого застосування в проведенні аудиторських перевірок. Їх використовують у складанні різноманітних аналітичних таблиць; у реалізації аналітичних процедур, насамперед пов’язаних з оцінюванням фактичних показників бухгалтерської звітності й аналізом фінансового стану економічного об’єкта, який перевіряють; у наведенні отриманої інформації в графічному вигляді; у складанні альтернативних балансів; у створенні різноманітних робочих табличних документів, наприклад, кошторисів, фінансової звітності і т. ін. Вбудовані функції, у тому числі, фінансові, статистичні функції, можливість вирішення завдань на зразок «що буде, якщо» зробили табличні процесори популярними серед аудиторів. Найпоширенішими є табличний процесор Excel пакету *Microsoft Office.*

Правові бази даних і довідники забезпечують інформаційно-консультаційне обслуговування аудиторів у процесі проведення перевірок, що

дозволяє їм із достатньою впевненістю зробити висновок про відповідність бухгалтерського обліку підприємства документам і вимогам нормативних актів, які регулюють порядок ведення бухгалтерського обліку.

Програми електронного документообігу дозволяють накопичувати, зберігати, здійснювати швидкий пошук і доступ до документів в електронних архівах, виконувати об'єднання їх, а також забезпечують групову роботу в процесі створення документа. Наприклад, систему *DOCS Open*, яку розробила компанія «PC DOCS Inc.», використовує аудиторська фірма «*Ernst & Young*».

Часто аудиторським фірмам під час перевірки доводиться стикатися з такими системами і в клієнтів. Тоді вони дають оцінку правильності її застосування. Крім того, якщо система електронного документообігу функціонує в клієнта, то це спрощує і прискорює проведення аудиту на об'єкті через швидкий доступ і одержання потрібних документів.

Спеціалізовані статистичні пакети загального призначення аудитори використовують для проведення досить складних розрахунків. Вони реалізують набір різноманітних статистичних методів, дозволяють виконувати обмін із найбільш поширеними СУБД, мають можливість графічного зображення даних, зручний для користувача інтерфейс. Найбільш популярні з них *Mathematics, Statistics, Quick, Statgraphics*.

Програми фінансового аналізу і їхні окремі модулі. Для реалізації процедур аналізу фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів поряд з табличними процесорами аудиторські фірми використовують спеціальні програми фінансового аналізу. Орієнтовані вони на аналіз фінансового стану підприємства, вироблення стратегічних і тактичних рішень в управлінні підприємством. Аудиторські фірми застосовують у своїй роботі програми кожного із цих класів. Програми аналізу дозволяють виконати перевірку фінансової, податкової й іншої звітності завдяки закладеному в них механізму звіряння взаємозалежних показників. Вони забезпечують безпосередньо фінансовий аналіз за різними методиками і розраховують велику кількість економічних показників, дозволяють складати й аналізувати бізнес-

плани. Деякі програми приводять фінансову звітність у відповідність до міжнародних стандартів GAAP і IAS, наприклад: *Audit Expert; Progect Expert* («*Pro-Invest Consulting*»). Останнім часом засоби фінансового аналізу інтегровані в системи бухгалтерського обліку й управління підприємством, наприклад, у розробки фірм «Галактика», «Инфософт», «Інтелект-Сервіс», «*R-Style Software Lab*» тощо.

Програми автоматизації управлінських функцій використовують для автоматизації управлінських процедур самих аудиторських фірм. Ці програми дозволяють: у сфері планування – розраховувати собівартість виконаних робіт на основі погодинної оплати, вести облік виконаних робіт і формувати рахунки за виконані роботи, робити розрахунок і аналіз дебіторської заборгованості; у сфері документообігу – формувати довідники і тексти договорів, акти про виконані роботи; у сфері управління персоналом – вести облік поточних витрат працівників за видами робіт у розрізі клієнтів та інших робіт; в інформаційно-аналітичній сфері – вести докладні довідники клієнтів, структурних підрозділів компанії та її співробітників; видів робіт і погодинних ставок; у сфері статистичного аналізу – виконувати вибірку даних за довільними критеріями, одержувати статистичні форми звітності.

У закордонній практиці в аудиторській діяльності використовуються системи підтримки прийняття рішень у процесі надання послуг із бізнес-діагностики, приватизації, дослідженні ринків, оцінювання бізнесу і т. ін., а також експертні системи у моніторингу клієнтів, плануванні аудита, здійсненні вибірок, підготовці фінансової звітності тощо.

Тепер аудиторські фірми використовують розроблені ними спеціальні інформаційні системи, орієнтовані на внутрішню регламентацію аудиторської діяльності із застосуванням внутрішньофірмових стандартів.

Контрольні запитання

1. Стандарти побудови управлінських інформаційних систем.
2. Вимоги до інформації, яка обробляється інформаційною системою.

3. Типи управлінських рішень у бізнесі та типи управлінських інформаційних систем.

4. Необхідність організаційної характеристики ІСМ.

5. ІСМ з погляду функцій управління. ІСМ за атрибутивною ознакою.

6. Загальна організаційна характеристика ІСМ.

7. Можливості електронних таблиць обробки даних. Форматування даних.

8. Розрахунки показників електронних таблиць з допомогою формул.

9. Класифікація звітності в інформаційних системах.

10. Вітчизняний ринок CRMсистем.

11. Вітчизняний ринок ECM-систем.

12. Вітчизняний ринок HRM-систем.

13. Світовий ринок ERP-систем.

14. Моделі електронної комерції.

15. Засоби збору і реєстрації інформації.

16. Засоби виведення інформації. Засоби зберігання інформації.

17. Засоби передавання інформації. Засоби обробки інформації.

18. Система захисту інформації на підприємстві.

19. Ринок комп'ютерних програм для проведення аудиту.

20. Особливості аудиту комп'ютеризованої інформаційної системи обліку.

21. Суть інформаційних технологій.

22. Класифікація інформаційних технологій.

23. Класифікація автоматизованих інформаційних технологій.

24. Взаємозв'язок предметних, інформаційних технологій та інформаційних систем.

25. Суть новітніх інформаційних технологій.

26. Характеристика CRM- систем.

27. Характеристика систем електронного документообігу і управління бізнес-процесами (ECM).

28. Характеристика HRM-систем.

29. Характеристика ERP-систем.

30. Класифікація інформаційних систем для бізнесу.

31. Характеристика CRM – систем та моделей електронної комерції.

32. Характеристика систем документообігу і управління бізнес-процесами (ECM).

33. Характеристика HRM-систем.

34. Функціональні можливості сучасних зарубіжних ERP-систем.

35. Функціональні можливості вітчизняних ERP-систем.

Список рекомендованої літератури

1. Балдин К.В. Информационные системы в экономике/ К.В. Балдин, В.Б. Уткин. 5.-е изд. . – М.: Дашков и К, 2008. – 395 с.

2. Барабанова М.И. Информационные технологии в экономике и управлении/ М.И.Барабанова, В.И.Кияев, В.В.Трофимов, Е.В.Трофимова. Учебник. – М. : Юрайт, 2011. – 478 с.

3. Білуха М.Т. Курс аудиту: Підручник / Білуха М.Т. – К.:Вища школа.– Знання, 1998. – 574 с.

4. Верига Ю.А. Інформаційні системи обліку в управлінні підприємством/ Ю.А. Верига, С.М. Деньга. Наукові праці Національного університету харчових технологій. Спеціальний випуск. Економічні науки. – 2005. – № 17. – С. 11-13.

5. Верига Ю.А. Захист інформації в комп'ютерних інформаційних системах бухгалтерського обліку/ Ю.А. Верига, С.М. Деньга. // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 5. – С. 59-65.

6. Володина Е.В. 1С: Бухгалтерия 8.0: Практика применения/ Е.В. Володина, А.Д. Севостьянов. – Автоматизированный учебный центр фирмы «1 – 202 с.

7. Гончарук Я.А. Аудит: Навч. посібник /Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. – Львів: Світ, 2007. – 296 с.

8. Гулин В.Н. Информационные технологии для предприятия: Учебное пособие/ В.Н. Гулин. – Минск: БГЭУ, 2003. – 69 с.

9. Гужва В.М. Інформаційні системи і технології на підприємствах: Навч. посібник / В.М. Гужва. – К.: КНЕУ, 2001. – 400 с.

10. Деньга С.М. Екаунтинг ефективності вкладення капіталу в торговельну сферу/ С.М. Деньга. Частина 3. Організація екаунтингу в умовах мережевих комп'ютерних технологій обробки інформації: Монографія. – Полтава: РВЦ ПУСКУ. – 2008. – 455 с.

11. Деньга С.М. Особливості організації обліку в умовах комп'ютеризації системи управління підприємством/ С.М. Деньга/ Бухгалтерський облік в управлінні підприємством. – Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – С. 288-311.

12. Деньга С.М. Вимірювання ефективності у CRM – системах / С.М. Деньга // Сучасні технології управління підприємством та можливості використання інформаційних систем: стан, проблеми, перспективи / Матеріали четвертої міжнародної конференції для викладачів, аспірантів та молодих вчених. – Одеса: ОНУ ім. І.І.Мечникова, 2009. – С. 41-46.

13. Деньга С.М. Вдосконалення організаційної системи бухгалтерського обліку торгівельного підприємства як важливий чинник зміцнення економічної безпеки / С.М. Деньга. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – Вип.1. – С. 354-362.

14. Деньга С.М. Трансформація облікових систем підприємств в умовах постіндустріального (інформаційного) суспільства / С.М. Деньга. Економіка і регіон. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. – 2008. – № 3(18). – С. 116-119.

15. Деньга С.М. Розвиток інформаційних систем фінансового управління за бюджетами/ С.М. Деньга. Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10. – С. 41-48.

16. Деньга С.Н. Концепция развития учетных систем предприятий в условиях информационного общества // Science and studies of accounting and

finance: problems and perspectives / Proceedings of the sixth international scientific conference 24 of October, 2008, dedicated to 40 anniversary of the Department of Accounting and Finance of Lithuanian University of Agriculture. – Akademija, Kaunas region, Lithuania, 2008. – № 1(6). – P. 23-27.

17. Деньга С.М. Організаційні структури як основа системи господарського контролю підприємства/ С.М. Деньга. Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 4 (82). – 235. – 242 с.

18. Деньга С.М. Організація управлінського обліку в умовах комп'ютеризації / С.М. Деньга. Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки» – № 6. – Т.2. – Хмельницький: Хмельницький національний університет. – 2007. – С. 129-133.

19. Деньга С.М. Контроль організаційної структури комп'ютерної інформаційної системи бухгалтерського обліку (КІСБО)/ С.М. Деньга. Регіональні перспективи. – 2004. – № 3. – 5 (40-42). – С. 408-411.

Іванюта П.В. Управлінські інформаційні системи в аналізі та аудиті: навчальний посібник / П.В. Іванюта. – К.: ЦУЛ, 2008. – 230 с.

20. Івахненков С.В. Інформаційні системи обліку: Навч. посібник/ С.В.Івахненков. – Житомир: РУТА, 2002. – 304 с.

21. Івахненков С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: Навч. посіб / С.В. Івахненков. – К.: Знання – Прес, 2003. – 349 с.

22. Ильина О.П. Информационные технологии бухгалтерского учета / О.П. Ильина. – СПб: Питер, 2001. – 688 с.

23. Инталев: Навигатор 2004. Руководство пользователя. – СПб: КВФ «Инталев», 2005. – 151 с.

24. Инталев: Корпоративные финансы 2004. Руководство пользователя.. – СПб: КВФ «Инталев», 2005. – 272 с.

25. Клименко О.В. Інформаційні системи і технології в обліку / О.В.Клименко. Навчальний посібник. – К: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.

26. Косинський В.І. Сучасні інформаційні технології : навч. посіб. / В.І. Косинський, О.Ф. Швець. – 2. – ге вид., виправл. – К.: Знання, 2012. – 318 с.

27. Кузминский А.Н. Теория бухгалтерского учета/ А.Н. Кузминский: Учебник . – К.: Выща школа, 1990 . – 311 с.

28. Макарова М.В. Тенденції розвитку цифрової економіки/ М.В.Макарова: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2004. – 236 с.

29. Марушко Н.С. Інформаційні системи і технології в обліку: опорний конспект лекцій для студентів спеціальності: 6.030509 «Облік і аудит» / Н.С. Марушко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 224 с.

30. Подольский В.И. Информационные системы бухгалтерского учёта : Учеб для вузов / В.И. Подольский, В.В. Дик, А.И. Уринцов (Под ред. В.И. Подольского). – М.: Аудит: ЮНИТИ, 1998. – 319 с.

31. «Про інформацію» Закон України від 02.10.92 № 2658 – XII /[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657. – 12

32. «Про Національну програму інформатизації» Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98. – ВР /[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98 – %D0%B2%D1%80

33. Ситник В.Ф. Основи інформаційних ситем/ В.Ф. Ситник, Т.А. Писаревська, Н.В. Єрьоміна, О.С. Краєва: Навч. посібник / За ред. В.Ф. Ситника. – К.: КНЕУ, 2001. – 420 с.

34. Стецiв І.І. Процес контролю: структурний і технологічний аспекти та об’єкти організації/ І.І. Стецiв. Вісник Львівської комерційної академії. – Серія економічна, випуск 12. – Львів: В. – во ЛКА, 2002. – С. 268-271.

35. Стецiв І.І. Організаційні аспекти інформаційної системи менеджменту та контролю, як її складової/ І.І. Стецiв. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля – Науковий журнал . – № 1 (59). – Луганськ: СУНУ ім. В. Даля, 2003. – С. 132-134.

36. Стецiв І.І. Інформаційна система менеджменту в сучасних умовах економічної діяльності: проблеми і рішення. Формування нової парадигми економічної теорії в Україні/ І.І. Стецiв. Науковий збірник. Спецвипуск 8 Фінансові аналітичні інструменти реформування економічної системи України/ За ред. проф. З.Г. Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2001. – С. 486-492.

37. Стецiв І.І. Контрольна інформація та її носії у системі економічного контролю/ І.І. Стецiв. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». Спеціальний випуск 29 (частина 1) Удосконалення обліку, аналізу, аудиту і звітності в сучасних умовах глобалізацій них процесів у світовій економіці. – Ужгород, 2010. – С. 309-311.

38. Стецiв І.І. Характеристика контрольної інформації та її організація, як передумова заходів щодо економічної безпеки суб'єктів економіки / І.І. Стецiв. Науковий вісник ЛьвДУВС Серія економічна. Випуск 1. – Львів: ЛьвДУВС, 2010.– С. 362-370.

39. Стецiв І.І. Класифікація операцій контролю і аналізу та її значення для організації аналітичного і контрольного процесів/ І.І. Стецiв, Р.І. Стецiв // Матеріали Міжнародної науково. – практичної конференції (16 – 17 травня 2006р) Полтава: РВЦ ПУСКУ. – ч.2. С. 78-79.

40. Стецiв І.І. Класифікація автоматизованих інформаційних технологій та її удосконалення/ І.І. Стецiв // Матеріали І. – ої Міжнародної науково – практичної конференції «Менеджмент суб'єктів господарювання: проблеми та перспективи розвитку» (20. – 21 червня 2013 р., м. Житомир) Житомирський державний технологічний університет. С. 54-57.

41. Стецiв І.І. Інформаційна технологія контролю та її розвиток/ І.І. Стецiв // Матеріали VII Міжнародної науково – практичної конференції «Підприємницька діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання» (27 червня 2013р. м. Київ) Міжнародний інститут бізнес – освіти КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – С. 164-167.

42. Стецiв І.І. Технологія облікового процесу, її модифікація в умовах в умовах розвитку підсистеми управлінського обліку та при використанні ЕОМ/ І.І. Стецiв // Формування ринкової економіки в Україні. Науковий збірник

спецвипуск 7 Фінансові аналітичні інструменти реформування економічної системи України/ За ред. проф. Є.В. Мниха. – Львів: Інтереко, 2001. – С. 337-344.

43. Управлінські інформаційні системи в обліку, аналізі та аудиті: навч. посіб. для студентів спеціальності 7.03050901 «Облік і аудит»/ [В.С. Рудницький, Т.В. Давидюк, С.М. Деньга, І.І. Стецiв, З.Б. Живко,]. – Львів: ЛІБС УБС НБУ, 2014. – 251 с.

44. Шквір В.Д. Інформаційні системи і технології в обліку: навч. посіб. / В.Д. Шквір, А.Г. Загородній, О.С. Височан. – [3 – тє вид., перероб. і доп.] – К.: Знання, 2007. – 439 с.

5 ОБЛІК І ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

5.1 Концептуальна основа міжнародних стандартів фінансової звітності

Сучасна економіка заснована на транскордонних операціях і вільному обороті міжнародного капіталу. Більше третини всіх фінансових транзакцій відбувається через кордон, і очікується, що це число буде зростати у майбутньому.

Інвестори шукають можливості диверсифікації і інвестування по всьому світу, в той час як компанії залучають капітал, проводять операції або мають міжнародні транзакції та дочірні компанії в декількох країнах.

У минулому така транскордонна діяльність ускладнювалася тим, що різні країни підтримували свої власні національні стандарти бухгалтерського обліку. Ця мозаїка вимог до бухгалтерського обліку часто збільшувала витрати, створювала ризик як для компаній, які готують фінансову звітність, так і для інвесторів та інших осіб, які використовують цю фінансову звітність для прийняття управлінських рішень.

Міжнародні стандарти фінансової звітності (International Financial Reporting Standards) надають визнаний на міжнародному рівні високоякісний набір правил бухгалтерського обліку, який забезпечує прозорість, відповідальність і ефективність на фінансових ринках по всьому світу (рис.5.1).

Перехід на МСФЗ дозволить уніфікувати методики обліку та таким чином спростить процес управління підприємством і підвищить його інвестиційну привабливість на міжнародних ринках. Стандарти МСФЗ як джерело порівнянної на глобальному рівні інформації також мають життєво важливе значення для регулюючих органів у всьому світі. Для підприємств використання єдиного надійного мови бухгалтерського обліку знижує вартість капіталу і знижує витрати на міжнародну звітність.

Рисунок 5.1 – Переваги використання МСФЗ

Складання фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності за міжнародними стандартами в Україні передбачено п. 12-1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [26]. В обов'язковому порядку складання фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності за міжнародними стандартами визначене для наступних категорій підприємств:

1) Підприємства, що становлять суспільний інтерес. До таких підприємств відносяться підприємства-емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до біржових торгів, банки, страховики, недержавні пенсійні фонди, інші фінансові установи (крім інших фінансових установ та недержавних пенсійних фондів, що належать до мікропідприємств та малих підприємств) та

підприємства, які належать до великих підприємств (наразі до великих платників застосовуються критерії – балансова вартість активів – понад 20 мільйонів євро, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – понад 40 мільйонів євро; середня кількість працівників – понад 250 осіб);

2) Публічні акціонерні товариства.

3) Підприємства, які здійснюють діяльність з видобутку корисних копалин загальнодержавного значення. До таких відносяться підприємства, які здійснюють діяльність з геологічного вивчення, у тому числі дослідно-промислової розробки, родовищ корисних копалин загальнодержавного значення та/або видобування корисних копалин загальнодержавного значення тощо.

4) Підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабміном – відповідно до п. 2 Порядку подання фінансової звітності [27]. До них відносяться підприємства, які провадять господарську діяльність за наступними видами: надання фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення (розділ 64 КВЕД ДК 009:2010); недержавне пенсійне забезпечення (група 65.3 КВЕД ДК 009:2010); допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування (розділ 66 КВЕД ДК 009:2010), за винятком допоміжної діяльності у сфері страхування та пенсійного забезпечення (група 66.2 КВЕД ДК 009:2010).

МСФЗ розроблені відповідно до «**Концептуальної основи фінансової звітності**».

«Концептуальна основа» РМСБО є концептуальним обліковим інструментарієм, який встановлює концепції, покладені в основу складання і подання фінансових звітів для зовнішніх користувачів.

Концептуальна основа охоплює ряд важливих питань:

а) мету фінансових звітів;

б) якісні характеристики, які визначають корисність інформації, наведеної у фінансових звітах;

в) визначення, визнання та оцінку елементів, з яких складаються фінансові звіти;

г) концепції капіталу та збереження капіталу.

Метою фінансових звітів загального призначення є надання інформації про фінансовий стан, результати діяльності і зміни у фінансовому стані підприємства, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень (рис. 5.2).

Рисунок 5.2 – Мета фінансового звіту

Якісні характеристики є тими критеріями, які забезпечують корисну інформацію для користувачів (рис. 5.3). Основоположними якісними характеристиками є доречність та правдиве подання. Зіставність, можливість перевірки, вчасність та зрозумілість – це якісні характеристики, які збільшують корисність інформації, яка є доречною та правдиво поданою.

Посилювальні якісні характеристики можуть також допомогти визначити, який з двох способів слід використати для опису явища, якщо обидва вони вважаються рівною мірою доречними та такими, що правдиво подають це явище.

Посилювальні якісні характеристики слід якомога більше максимізувати. Однак посилювальні якісні характеристики, або кожна окремо або усі разом, не можуть зробити інформацію корисною, якщо така інформація є недоречною або не подана правдиво.

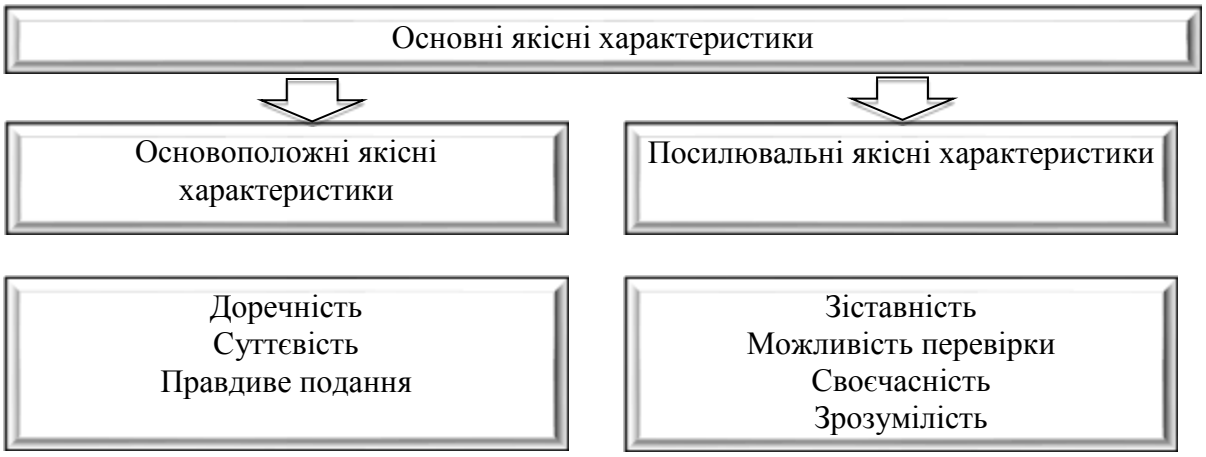

Рисунок 5.3 – Якісні характеристики фінансових звітів

Вартість є найбільш поширеним обмеженням на інформацію, яка може бути надана у фінансовій звітності. Подання фінансової інформації у звітності пов’язане з витратами, і важливо, щоб ці витрати були виправдані вигодами від подання у звітності такої інформації.

Визначення, визнання та оцінку елементів, з яких складаються фінансові звіти. Як правило, фінансові звіти складаються на основі припущення, що суб’єкт господарювання є **безперервно** діючим і залишатиметься діючим в майбутньому.

Фінансові звіти відображають фінансові результати операцій та інших подій, об’єднуючи їх в основні класи згідно з економічними характеристиками. Ці основні класи мають назву **«елементи фінансових звітів».**

Елементами, що безпосередньо пов’язані з визначенням фінансового стану в балансі, є активи, зобов’язання та власний капітал.

Елементами, які безпосередньо пов’язані з оцінкою діяльності в звіті про прибутки та збитки, є доходи та витрати.

Визнання елементів фінансових звітів подано на рисунку 5.4

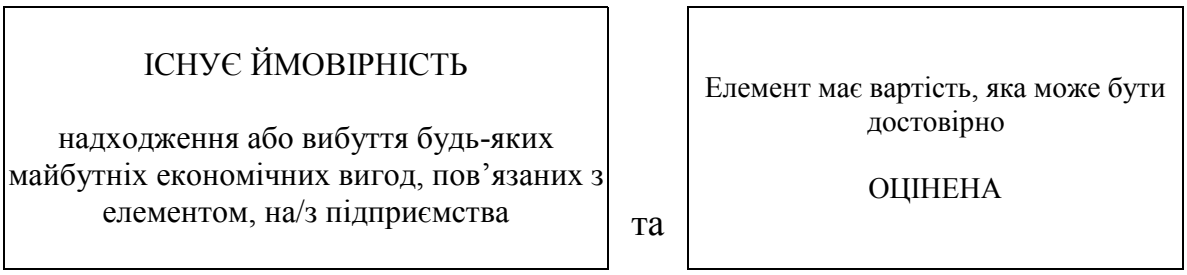

Рисунок 5.4 – Визначення елементів фінансових звітів

Оцінювання (оцінка) – це процес визначення грошових сум, за якими мають визнаватися і відображатися елементи фінансових звітів в балансі та в звіті про прибутки та збитки. Це передбачає вибір певної бази (основи) оцінки [28].

При складанні фінансових звітів використовуються різні бази оцінок та їх поєднання (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Основні бази оцінки

Історична собівартість	Поточна собівартість	Вартість реалізації/ погашення	Теперішня вартість
вартість при придбанні або виникненні	сума при придбанні або погашенні на поточний момент	сума під час продажу або погашення	дисконтована вартість майбутніх чистих грошових надходжень/виплат

Вибір бази оцінки і концепції збереження капіталу визначить облікову модель, яка використовується при складанні фінансових звітів (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 – Концепція капіталу і збереження капіталу

Фінансова концепція капіталу	Фізична концепція капіталу
За фінансовою концепцією капіталу капітал є синонімом чистих активів або власного капіталу підприємства. Фінансова концепція капіталу приймається більшістю підприємств при складанні своїх фінансових звітів.	За фізичною концепцією капіталу капітал розглядається як виробнича потужність підприємства, що базується, наприклад, на вироблених одиницях за день.
Збереження фінансового капіталу	Збереження фізичного капіталу
Прибуток є збільшенням фінансової суми чистих активів за період (виключаючи операції з власниками).	Прибуток є збільшенням фізичної виробничої потужності за період (виключаючи операції з власниками).

Концепція збереження капіталу пов'язана з тим, як суб'єкт господарювання визначає капітал, який він прагне зберегти. Вона забезпечує

зв’язок між концепціями капіталу і концепціями прибутку, оскільки дає відправну точку для вимірювання прибутку; вона є передумовою для розмежування прибутковості капіталу суб’єкта господарювання і повернення його капіталу; тільки надходження активів, що перевищують суми, необхідні для збереження капіталу, може вважатися прибутком і, відповідно, прибутковістю капіталу. Таким чином, прибуток є залишковою сумою після вирахування витрат (що включає коригування збереження капіталу в разі необхідності) з доходу.

Таким чином, концепція капіталу є основою для запровадження концепції збереження капіталу.

5.2 **Склад і структура фінансових звітів та основні вимоги до їх подання**

Основи подання фінансової звітності загального призначення для забезпечення зіставності з фінансовою звітністю суб’єкта господарювання за попередні періоди, а також з фінансовою звітністю інших суб’єктів господарювання регламентує **МСБО 1 «Подання фінансової звітності»** (Presentation of Financial Statements) [29]. Він установлює загальні вимоги щодо подання фінансової звітності, настанови щодо її структури та мінімальні вимоги щодо її змісту.

Фінансова звітність загального призначення («фінансова звітність») – це така фінансова звітність, яка має на меті задовольнити потреби користувачів, які не можуть вимагати від суб’єкта господарювання складати звітність згідно з їхніми інформаційними потребами.

Метою фінансової звітності є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб’єкта господарювання. Фінансова звітність надає таку інформацію: а) активи; б) зобов’язання; в) власний капітал; г) дохід та витрати, у тому числі прибутки та збитки; ґ) внески та виплати власника; д) грошові потоки.

Повний комплект фінансової звітності включає: а) звіт про фінансовий

стан на кінець періоду; б) звіт про сукупні доходи за період; в) звіт про зміни у власному капіталі за період; г) звіт про рух грошових коштів за період; ґ) примітки, що містять стислий виклад суттєвих облікових політик та інші пояснення; д) звіт про фінансовий стан на початок найбільш давнього порівняльного періоду, коли суб'єкт господарювання застосовує облікову політику ретроспективно або здійснює ретроспективний перерахунок статей своєї фінансової звітності, або коли він перекласифікує статті своєї фінансової звітності.

Загальна характеристика фінансової звітності за МСФЗ подано на рисунку 5.5.

Рисунок 5.5 – Загальна характеристика фінансової звітності за МСФЗ

Ідентифікація фінансової звітності: а) назва суб'єкта господарювання,

що звітує, або інші способи ідентифікації та будь-які зміни в цій інформації порівняно з кінцем попереднього звітного періоду; б) ця фінансова звітність стосується одного суб'єкта господарювання чи групи суб'єктів господарювання; в) дата кінця звітного періоду або періоду, охопленого комплектом фінансової звітності та примітками; г) валюта подання; ґ) рівень округлення, використаний при поданні сум у фінансовій звітності.

Баланс відображає фінансовий стан підприємства на певний момент часу (як правило на кінець року).

Основні елементи Балансу (рис. 5.6):

Активи = Непоточні активи + Поточні активи

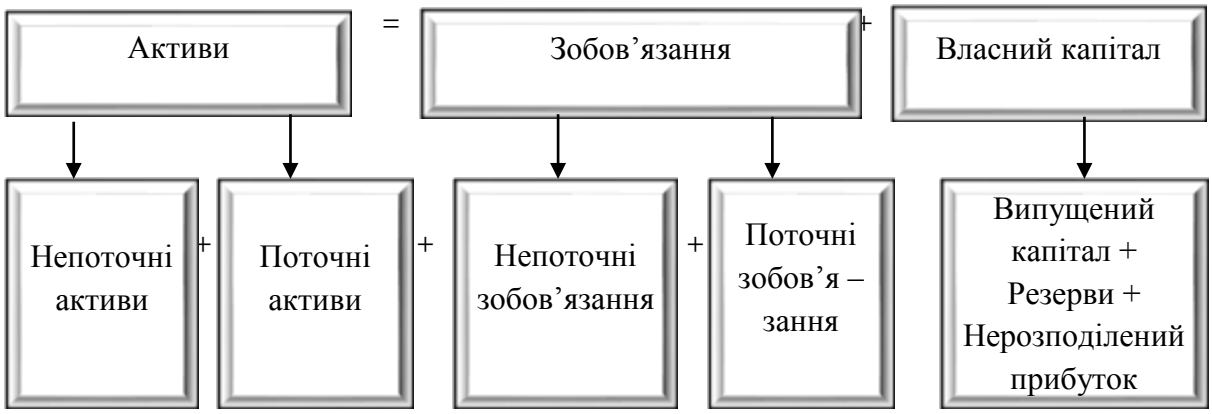

Рисунок 5.6 – Рівняння Балансу

Суб'єкт господарювання повинен класифікувати **актив як поточний,** якщо:

1) він сподівається реалізувати цей актив або має намір продати чи спожити його у своєму нормальному операційному циклі;

2) він утримує актив в основному з метою продажу;очікується, що буде реалізований протягом дванадцяти місяців після дати балансу;

3) він сподівається реалізувати актив протягом дванадцяти місяців після звітного періоду; або

4) актив є грошовими коштами чи еквівалентами грошових коштів (як визначено у МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів»), якщо немає обмежень

щодо обміну чи використання цього активу для погашення зобов'язання принаймні протягом дванадцяти місяців після звітного періоду.

Наприклад: запаси, дебіторська заборгованість, грошові кошти.

Усі інші **активи** класифікуються як **непоточні.**

Наприклад: основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові інвестиції.

Зобов'язання = Непоточні зобов'язання + Поточні зобов'язання.

Суб'єкт господарювання класифікує **зобов'язання як поточне,** якщо:

1) він сподівається погасити це зобов'язання в ході свого нормального операційного циклу;

2) він утримує це зобов'язання в основному з метою продажу;

3) зобов'язання підлягає погашенню протягом дванадцяти місяців після звітного періоду;

4) він не має безумовного права відстрочити погашення зобов'язання протягом як мінімум дванадцяти місяців після звітного періоду. Умови зобов'язання, які можуть, за вибором контрагента, привести до його погашення випуском інструментів власного капіталу, не впливають на класифікацію.

Наприклад: кредиторська заборгованість, короткострокові позики, поточна частина довгострокової заборгованості, резерви.

Усі інші **зобов'язання** класифікуються як **непоточні.**

Наприклад: довгострокова заборгованість за позиками за вирахуванням поточної частини.

Формат балансу (звіту про фінансовий стан) відповідно до вимог МСБО 1 «Подання фінансової звітності» має включати рядки з такими показниками (рис. 5.7).

Суб'єкт господарювання подає додаткові рядки статей, заголовки та проміжні підсумки у звіті про фінансовий стан, коли таке подання є доречним для розуміння фінансового стану суб'єкта господарювання.

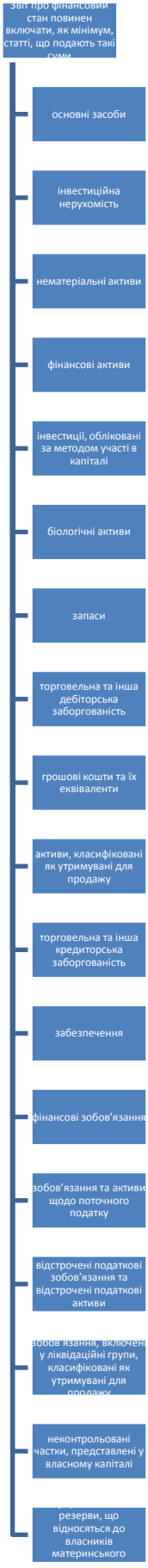

Рисунок 5.7 – Мінімальні статті Звіту про фінансовий стан

Суб'єкт господарювання складає судження щодо того, чи подавати окремо додаткові статті, на основі оцінки: а) характеру і ліквідності активів; б) функції активів у межах компанії; в) сум, характеру та строків зобов'язань.

Застосування різних основ оцінки для різних класів активів передбачає, що їх характер або функція відрізняються. Приклад балансу за МСФЗ подано у таблиці 5.3.

Таблиця 5.3 – Баланс Групи С@А за рік, який закінчився 31 грудня 20Х1 р., тис. грн

Стаття	20Х1 р.	20Х0 р.
АКТИВИ		
Непоточні активи	Х	Х
Основні засоби	Х	Х
Гудвіл	Х	Х
Інші нематеріальні активи	Х	Х
Фінансові інвестиції, наявні для продажу	Х	Х
Усього непоточні активи	Х	Х
Поточні активи		
Запаси	Х	Х
Торгова дебіторська заборгованість	Х	Х
Інші поточні активи	Х	Х
Грошові кошти та їх еквіваленти	Х	Х
Усього поточні активи	Х	Х
Усього активів	Х	Х
ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ ТА ЗАБОВ'ЯЗАННЯ		
Власний капітал власників материнської компанії	Х	Х
Акціонерний капітал	Х	Х
Інші резерви	Х	Х
Нерозподілений прибуток	Х	Х
Частка меншості	Х	Х
Усього власний капітал	Х	Х
Непоточні зобов'язання		
Довгострокові позики	Х	Х
Відстрочений податок	Х	Х
Довгострокові забезпечення	Х	Х
Усього непоточні зобов'язання	Х	Х
Поточні зобов'язання		
Торгова та інша кредиторська заборгованість	Х	Х
Короткострокові позики	Х	Х
Поточна частина довгострокових позик	Х	Х
Поточна заборгованість за податком	Х	Х
Короткострокові забезпечення	Х	Х
Усього поточні зобов'язання	Х	Х
Всього зобов'язання	Х	Х
Всього власного капіталу та зобов'язань	Х	Х

Звіт про прибутки та збитки є звітом, у якому доходи підприємства співвідносяться з його витратами для визначення прибутку / збитку (рис.5.8). Він відображає результати операцій підприємства за певний період (як правило, за рік).

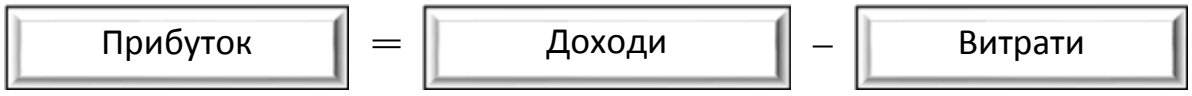

Рисунок 5.8 – Розрахунок прибутку

Суб'єкт господарювання повинен подавати усі статті доходу та витрат, визнані за період:

а) у єдиному звіті про прибутки та збитки або

б) у двох звітах: звіті, що відображає компоненти прибутку або збитку (окремий звіт про прибутки та збитки) та другому звіті, що починається з прибутку або збитку та відображає компоненти іншого сукупного прибутку (звіт про сукупні доходи).

Звіт про сукупні доходи має включати, як мінімум, рядки, які подають такі суми за період:

1) дохід;

2) прибутки та збитки, що виникають внаслідок припинення визнання фінансових активів, оцінених за амортизованою собівартістю;

3) фінансові витрати;

4) частку прибутку або збитку асоційованих та спільних підприємств, що обліковуються за методом участі в капіталі (якщо фінансовий актив перекласифікований так, що він оцінюється за справедливою вартістю, будь-який прибуток або збиток, що виникає внаслідок різниці між попередньою балансовою вартістю та його справедливою вартістю на дату перекласифікації);

6) податкові витрати;

7) одна сума, що складається з підсумку:

– прибутку або збитку від припинених видів діяльності після сплати податків та

– прибутку або збитку після сплати податків, визнаного після оцінки до справедливої вартості за вирахуванням витрат на продаж або після вибуття активів, що становить припинену діяльність;

8) прибуток або збиток;

9) кожний компонент іншого сукупного прибутку, класифікований за своїм характером;

10) частку іншого сукупного прибутку асоційованих та спільних підприємств, що обліковуються за методом участі в капіталі;

11) загальний сукупний прибуток.

Підприємству слід подавати аналіз витрат з використанням класифікації за їх характером або за функцією на підприємстві у звіті про прибутки та збитки або в примітках до звіту про прибутки та збитки. Вибір методу аналізу витрат за їх характером або функцією (собівартістю реалізації) залежить від історичних та галузевих факторів, а також від характеру підприємства.

Можливі формати звіту про прибутки та збитки подано у таблиці 5.4.

Таблиця 5.4 – Формати Звіту про прибутки та збитки

Метод класифікації витрат за їх характером			Метод функціональної класифікації витрат або «собівартості реалізації»		
Стаття	20X3 р., тис. грн.		Стаття	20X3 р., тис. грн.	
Дохід від продажу		X	Дохід від продажу		X
Інший доход		X	Собівартість реалізації		(X)
Зміна запасів готової продукції та незавершеного виробництва	X		*Валовий прибуток*		X
			Інший дохід		X
			Витрати на збут		(X)
			Адміністративні витрати		
Використана сировина та матеріали	X		Інші витрати		(X)
			Прибуток до оподаткування		(X)
Витрати на амортизацію	X				X
Витрати на виплати працівникам	X				
Інші витрати	X				
Усього витрати	X				
Прибуток до оподаткування		(X)			
		X			

Підприємству, яке класифікує витрати за їх функціональним призначенням, слід розкривати додатково інформацію про характер цих витрат, включаючи амортизацію та витрати на виплату працівникам.

У **Звіті про зміни у власному капіталі** для користувачів фінансових звітів наводиться додаткова інформація про зміни у власному капіталі за період між двома датами балансу (рис. 5.9). Зміни у власному капіталі підприємства у період між двома датами балансу відображають збільшення чи зменшення його чистих активів протягом періоду.

Залишок на рахунках розділу «Власний капітал» на початок періоду	+ –	Зміни у власному капіталі	=	Залишок на рахунках розділу «Власний капітал» на кінець періоду

Рисунок 5.9 – Розрахунок залишку на рахунках розділу «Власний капітал»

Звіт про зміни у власному капіталі включає таку інформацію:

а) загальний сукупний прибуток за період, із зазначенням окремо загальних сум, що відносяться до власників материнського підприємства та до неконтрольованих часток;

б) для кожного компонента власного капіталу впливи ретроспективного застосування або ретроспективного перерахунку, визнаного відповідно до МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки»;

в) для кожного компонента власного капіталу, зіставлення вартості на початок та на кінець періоду, окремо розкриваючи зміни в результаті: прибутку чи збитку; іншого сукупного прибутку; операцій з власниками, які діють згідно з їхніми повноваженнями власників, показуючи окремо внески власників та виплати власникам, а також зміни у частках власності у дочірніх підприємствах, які не спричинили втрату контролю.

Суб'єкт господарювання повинен подавати у звіті про зміни у власному капіталі або у примітках суми дивідендів, визнаних як виплати власникам протягом цього періоду, а також відповідну суму дивідендів на акцію.

Інформація про рух грошових коштів надає користувачам фінансової

звітності основу для оцінки спроможності суб'єкта господарювання генерувати грошові кошти та еквіваленти грошових коштів і для оцінки потреб суб'єкта господарювання у використанні цих грошових потоків. **МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів»** встановлює вимоги до подання та розкриття інформації про рух грошових коштів.

Звіт про рух грошових коштів надає інформацію про зміни у грошових коштах та їхніх еквівалентах на підприємстві протягом періоду, що є результатом операційної, інвестиційної та фінансової діяльності (рис. 2.5).

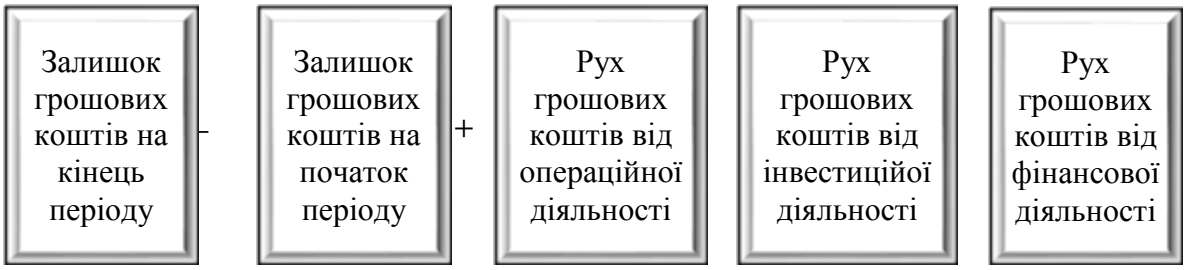

Рисунок 5.10 – Схема-розрахунок Звіту про рух грошових коштів

Грошові кошти складаються з готівки в касі та депозитів до запитання.

Еквіваленти грошових коштів – це короткострокові, високоліквідні інвестиції, які вільно конвертуються у відомі суми грошових коштів і яким притаманний незначний ризик зміни вартості.

Операційна діяльність – це основна діяльність суб'єкта господарювання, яка приносить дохід, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною або фінансовою діяльністю.

Інвестиційна діяльність – це придбання і продаж довгострокових активів, а також інших інвестицій, які не є еквівалентами грошових коштів.

Фінансова діяльність – діяльність, що спричиняє зміни розміру та складу вкладеного капіталу та запозичень суб'єкта господарювання.

Підприємству слід звітувати про рух грошових коштів від операційної діяльності, застосовуючи **«прямий»** або **«непрямий»** метод, як зазначено МСБО 7.

Форма звіту про рух грошових коштів прямим методом, за яким розкривається інформація про основні класи валових надходжень та валових виплат грошових коштів подана в табл. 5.5.

Таблиця 5.5 – Звіт про рух грошових коштів за рік, що закінчився 31 грудня 20Х3 р. (за прямим методом, тис. грн.)

Стаття	20ХХ р.
Надходження грошових коштів від клієнтів	Х
Грошові кошти, виплачені постачальникам і службовцям	Х
Грошові кошти від операцій	Х
Сплачені відсотки	(Х)
Сплачені податки на прибуток	(Х)
Чисті грошові кошти від операційної діяльності	Х

За непрямим методом, чистий прибуток або збиток коригують на вплив операцій, які за характером є негрошовими, будь-яких відстрочок або нарахувань минулих чи майбутніх надходжень чи виплат грошових коштів, а також статей доходів чи витрат, що стосуються грошових потоків від інвестиційної чи фінансової діяльності. Приклад подання звіту про рух грошових коштів непрямим методом наведено у таблиці 5.6.

Таблиця 5.6 – Звіт про рух грошових коштів за рік, що закінчився 31 грудня 20ХХ р.(за непрямим методом, тис. грн.)

Стаття	20ХХ р.
Чистий прибуток до оподаткування	Х
Коригування на:	
– амортизацію	Х
– збитки від курсових різниць	Х
– прибуток від інвестиційної діяльності	(Х)
– витрати на сплату відсотків	Х
Операційний прибуток до змін робочого капіталу	Х
Збільшення торгової та іншої дебіторської заборгованості	(Х)
Зменшення запасів	Х
Зменшення торговельної кредиторської заборгованості	(Х)
Грошові кошти, одержані від операцій	Х
Відсотки сплачені	(Х)
Податки на прибуток сплачені	(Х)
Чисті грошові кошти від операційної діяльності	Х

Фінансова звітність вимагає від управлінського персоналу здійснення професійного судження та пов’язана зі застосуванням як кількісної, так і якісної інформації про господарські події та операції.

Облікові політики – конкретні принципи, основи, домовленості, правила та практика, застосовані суб’єктом господарювання при складанні та поданні фінансової звітності.

Управлінському персоналу слід обирати та застосовувати облікову політику підприємства так, щоб фінансові звіти відповідали всім вимогам кожного застосовуваного МСФЗ та кожного тлумачення КТМФЗ.

Унаслідок невизначеності, властивій господарській діяльності, багато статей у фінансових звітах не можна оцінити точно, а можна оцінити лише попередньо. Попередня оцінка пов’язана з судженням, що базується на найостаннішій наявній достовірній інформації. Наприклад, можуть бути потрібні попередні **облікові оцінки**: а) безнадійних боргів; б) старіння запасів; в) справедливої вартості фінансових активів або фінансових зобов’язань; г) строків корисної експлуатації активів, що амортизуються, чи очікуваної моделі споживання економічних вигід, утілених у них; ґ) гарантійних зобов’язань.

Застосування обґрунтованої попередньої оцінки є важливою частиною складання фінансової звітності і не підриває їхньої достовірності.

5.3 **Уніфікований електронний формат XBRL для подання фінансової звітності за МСФЗ**

XBRL (eXtensible Business Reporting Language) – це мова програмного забезпечення на базі XML, розроблена спеціально для автоматизації вимог до ділової інформації, таких як підготовка, обмін та аналіз фінансових звітів, звітів та графіків аудиту. XBRL привласнює фінансовим і іншим даним підприємства коди зі стандартних списків (таксономій), щоб інвестори і аналітики могли легше знаходити і аналізувати необхідну інформацію. XBRL спрощує і полегшує аналіз і обмін корпоративною фінансовою інформацією, дозволяючи автоматично отримувати і обробляти дані додатками, що підтримують XBRL.

XBRL не тільки усуває можливість самостійних змін до офіційної звітності, а й дозволяє зв'язати числову інформацію з її описом. Дана мова також передбачає електронний підпис, що засвідчує справжність інформації. Вона забезпечує можливість аналітикам автоматично порівнювати звітну інформацію різних підприємств. Тому поняття та процес формування звітності в форматі XBRL є досить актуальними на сьогоднішній день.

На рис. 5.11 подано поєднання процесів обробки даних і приблизне розміщення учасників на різних етапах із зазначенням адаптованості стандарту звітності XBRL.

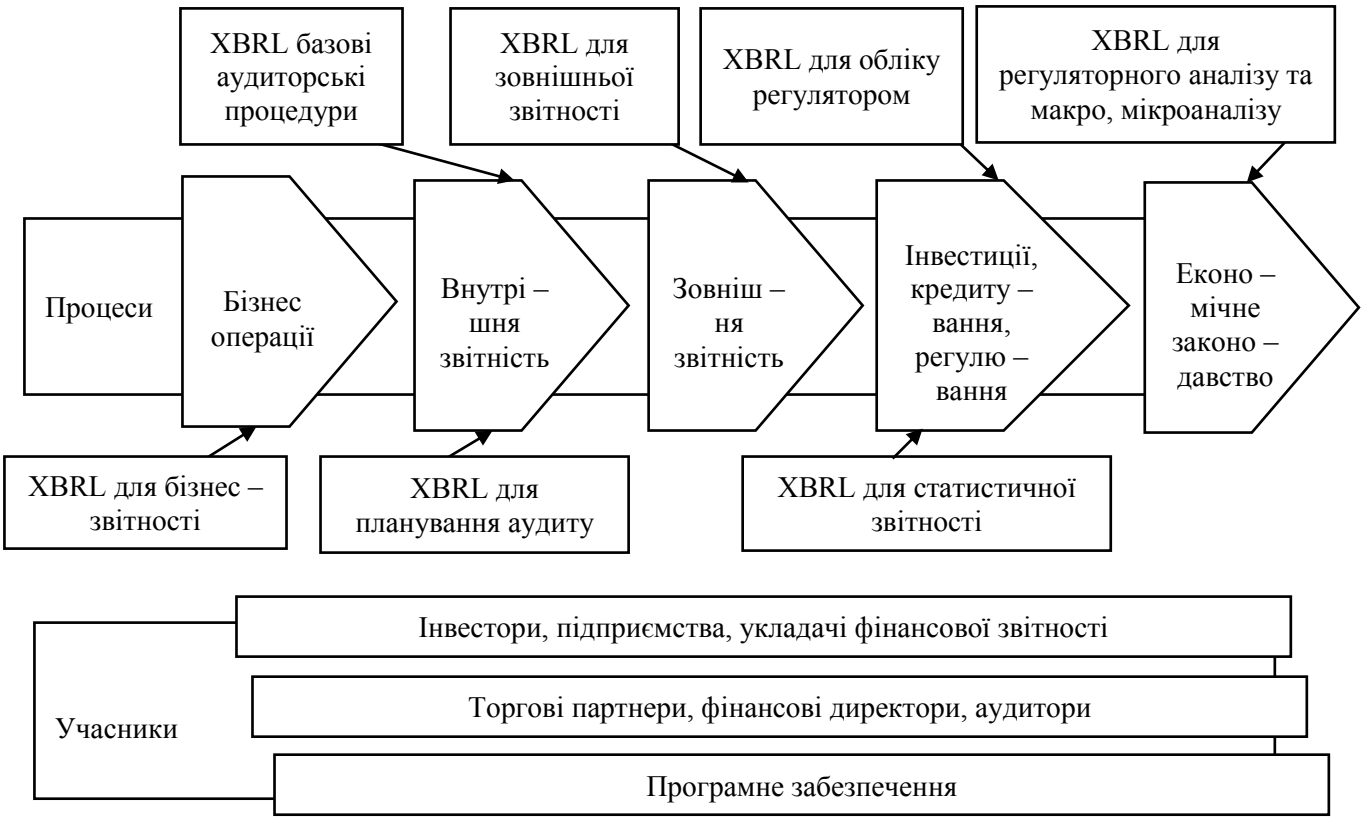

Рисунок 5.11 – Застосування XBRL

XBRL через свої багаточисельні переваги набуває популярності в усьому світі і вже використовується у більш ніж 50 країнах для звітування про стан бізнесу. На сьогодні **в Україні** триває процес запровадження **Системи фінансової звітності (СФЗ)**, який передбачає подання фінансової звітності в уніфікованому електронному форматі iXBRL, підготовленої відповідно до

таксономії UA XBRL МСФЗ, за принципом «єдиного вікна». Формат XBRL є загальновизнаним міжнародним стандартом, що дозволяє опрацьовувати великі обсяги якісних та кількісних показників.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» підприємства, що становлять суспільний інтерес, зобов'язані складати фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність відповідно до Таксономії UA XBRL МСФЗ і подавати її органам державної влади в єдиному електронному форматі XBRL.

Першим звітним періодом, за який підприємства, що зобов'язані застосовувати міжнародні стандарти, подають фінансову звітність на підставі таксономії за міжнародними стандартами в електронній формі, **є 2020 рік.**

Таксономія фінансової звітності – склад статей і показників фінансової звітності та її елементів, які підлягають розкриттю [26].

Загальна таксономія фінансової звітності випускається Фондом міжнародних стандартів фінансової звітності (м. Лондон, Велика Британія). З технічної точки зору таксономія базується на XBRL-відкритому стандарті для подання фінансової звітності в електронному вигляді. Інакше кажучи, таксономія – це електронне подання фінансової звітності за МСФЗ.

В Україні таксономія фінансової звітності затверджується та оприлюднюється Міністерством фінансів України. Українська Таксономія UA XBRL МСФЗ адаптована до специфіки ведення бізнесу та особливостей складання фінансової звітності в Україні та має два розширення – для банківського та страхового сектору. Таксономія UA XBRL МСФЗ включає також звіт про управління та звіт незалежного аудитора (табл. 5.7).

Міністерством фінансів України здійснено переклад актуальної версії Таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами, який затверджено наказом Міністерства фінансів України від 13.11.2020 № 709 та оприлюднено за посиланням: https://mof.gov.ua/uk/taksonomija [30]. Актуальний український переклад Таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами також розміщено на сайті Фонду МСФЗ (м. Лондон, Велика

Британія) за посиланням: https://www.ifrs.org/issued – standards/ifrs – taxonomy/ifrs – taxonomy – translations/ .

Таблиця 5.7 – Перелік звітів та приміток до фінансової звітності на основі Загальної Української таксономії

№ з/п	Стандарт	Код	Фінансові звіти та примітки
1	МСБО 1	101000	Звіт про управління
2	МСА	104000	Звіт аудитора
3	МСБО 1	110000	Загальна інформація про фінансову звітність
4	МСБО 1	210000	Звіт про фінансовий стан, поточні/непоточні
5	МСБО 1	220000	Звіт про фінансовий стан, у порядку ліквідності
6	МСБО 1	310000	Звіт про сукупний дохід, прибуток або збиток, за функцією витрат
7	МСБО 1	320000	Звіт про сукупний дохід, прибуток або збиток, за характером витрат
8	МСБО 1	410000	Звіт про сукупний дохід, компоненти іншого сукупного доходу, відображені після оподаткування
9	МСБО 1	420000	Звіт про сукупний дохід, компоненти іншого сукупного доходу, відображені до оподаткування
10	МСБО 7	510000	Звіт про рух грошових коштів, прямий метод
11	МСБО 7	520000	Звіт про рух грошових коштів, непрямий метод
12	МСБО 1	610000	Звіт про зміни у власному капіталі
13	МСБО 26	710000	Звіт про зміни у чистих активах, наявних для виплат
14 – 79	МСБО МСФЗ КТМФЗ	800100-880000	Примітки

Відповідно до пункту 2 Порядку подання фінансової звітності, фінансова звітність та консолідована фінансова звітність, складена на основі таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності **в єдиному електронному форматі, подається до центру збору фінансової звітності,** операційне управління яким здійснюється НКЦПФР.

Центр збору фінансової звітності є програмно-технічним комплексом (сукупністю апаратно-технічних і програмних засобів), призначеним для збору фінансової звітності, складеної на основі Таксономії UA XBRL МСФЗ, з метою забезпечення доступу до неї органів державної влади, інших органів і користувачів.

За допомогою центру збору фінансової звітності забезпечується, зокрема: збір фінансової звітності, складеної на основі Таксономії UA XBRL МСФЗ; оприлюднення у публічній базі даних (на сайті https://frs.gov.ua) фінансової звітності, складеної на основі Таксономії UA XBRL МСФЗ; створення та підтримання функціонування «кабінетів користувачів» (зокрема, веб-застосунків для підприємств, які подають фінансову звітність); доступ органів державної влади, інших органів і користувачів до поданої підприємствами фінансової звітності тощо.

Таким чином, XBRL – це новий та інноваційний підхід для обміну фінансовою звітністю в цифровій формі. Сьогодні багато організацій визнають XBRL як майбутнє звітності, оскільки він вже набирає обертів в країнах по всій Європі і, як очікується, стане всесвітнім стандартом звітності.

5.4 **Визнання, оцінка та розкриття інформації про активи підприємства у фінансових звітах**

Актив – це ресурс, контрольований суб’єктом господарювання в результаті минулих подій, від якого очікують надходження майбутніх економічних вигід до суб’єкта господарювання.

Майбутня економічна вигода, втілена в активі, є потенціалом, який може сприяти надходженню (прямо або непрямо) грошових коштів і їх еквівалентів до суб’єкта господарювання. Потенціал може бути продуктивним, тобто частиною операційної діяльності суб’єкта господарювання. Він може набирати також форми конвертованості у грошові кошти або їх еквіваленти або спроможності зменшувати відтік грошових коштів, наприклад, коли альтернативний виробничий процес зменшує витрати на виробництво.

Суб’єкт господарювання звичайно використовує свої активи для виробництва товарів або надання послуг, які здатні задовольнити бажання чи потреби споживачів; оскільки ці товари або послуги можуть задовольнити бажання або потреби, споживачі готові платити за них, а отже, сприяти надходженню грошових коштів до суб’єкта господарювання. Грошові кошти самі надають послуги суб’єктові господарювання, оскільки вони керують усіма іншими ресурсами.

Майбутні економічні вигоди, втілені в активі, можуть надходити до суб’єкта господарювання різними шляхами. Наприклад, актив можна: а) використовувати окремо або разом з іншими активами у виробництві товарів чи наданні послуг, призначених для реалізації суб’єктом господарювання; б) обміняти на інші активи; в) використати для погашення заборгованості; г) розподілити між власниками суб’єкта господарювання.

Багато активів (наприклад, основні засоби) мають матеріальну форму. Проте матеріальна форма не є суттєвою для існування активу. Наприклад, патенти та авторські права є активами, якщо суб’єкт господарювання очікує збільшення майбутньої економічної вигоди від них і контролює їх. Підприємство як облікову політику може обрати модель обліку нематеріальних активів або за собівартістю, або за переоціненою вартістю (рис. 5.12).

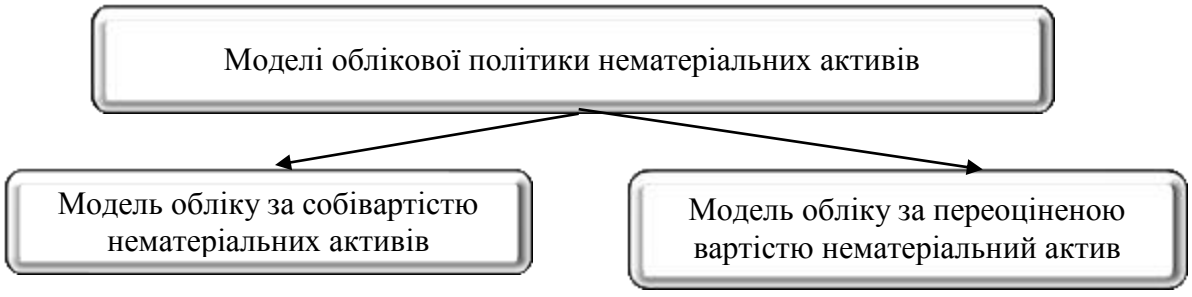

Рисунок 5.12 – Моделі облікової політики нематеріальних активів за МСФЗ

Модель обліку за собівартістю передбачає, що нематеріальний актив після визнання обліковується за первісною вартістю за мінусом накопиченої амортизації та накопичених збитків від зменшення корисності.

У разі вибору моделі обліку за переоціненою вартістю нематеріальний актив після визнання обліковується за переоціненою вартістю, що є справедливою вартістю на дату переоцінки, за мінусом подальшої накопиченої амортизації та подальших накопичених збитків від зменшення корисності.

Багато активів (наприклад, дебіторська заборгованість і нерухомість) пов'язані з юридичними правами, включаючи право власності. При визначенні існування активу право власності не є істотним; таким чином, наприклад, орендоване майно є активом, якщо суб'єкт господарювання контролює вигоди, які передбачає одержати від цього майна. Незважаючи на те, що здатність суб'єкта господарювання контролювати вигоди, як правило, визначається юридичними правами, стаття може, однак, відповідати визначенню активів, навіть коли юридичного контролю немає. Наприклад, ноу-хау, одержане у процесі розробки, може відповідати визначенню активу, якщо суб'єкт господарювання, зберігаючи його в таємниці, контролює вигоди, які сподівається одержати від нього.

Міжнародні стандарти з обліку активів та основні дефініції подано в табл. 5.8. Активи суб'єкта господарювання є результатом минулих операцій або інших подій. Суб'єкти господарювання, як правило, отримують активи шляхом їх придбання або виробництва; проте інші операції або події також генерують активи.

Наприклад, майно, яке суб'єкт господарювання одержав від держави як частину програми на підтримку економічного розвитку певного регіону або розвідування корисних копалин. Операції або події, що очікуються в майбутньому, не приводять до появи активів; тому, наприклад, намір придбати запаси не відповідає визначенню активів.

Існує тісний зв'язок між понесенням витрат і створенням активів, але обидва процеси не обов'язково збігаються. Отже, коли суб'єкт господарювання несе видатки, це може свідчити, що відбувався пошук майбутніх економічних вигід, але це не є остаточним доказом одержання об'єкта, який відповідає визначенню активу.

Таблиця 5.8 – Міжнародні стандарти з обліку активів та основні дефініції

Міжнародний стандарт	Основні дефініції
МСБО 2 Запаси	Запаси – це активи, які: а) утримуються для продажу у звичайному ході бізнесу; б) перебувають у процесі виробництва для такого продажу або в) існують у формі основних чи допоміжних матеріалів для споживання у виробничому процесі або при наданні послуг.
МСБО 7 Звіт про рух грошових коштів	Грошові кошти складаються з готівки в касі і депозитів до запитання.
МСБО 16 Основні засоби	Основні засоби – це матеріальні об'єкти, що їх: а) утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для надання в оренду або для адміністративних цілей; б) використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду. Різні методи амортизації можна застосовувати для розподілу суми активу, що амортизується, на систематичній основі протягом строку корисної експлуатації. Ці методи включають прямолінійний метод, метод зменшення залишку та метод суми одиниць продукції.
МСБО 32 Фінансові інструменти: подання	Фінансовий актив – це будь-який актив, що є: а) грошовими коштами; б) інструментом власного капіталу іншого суб'єкта господарювання; в) контрактним правом: – отримувати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого суб'єкта господарювання, або – обмінювати фінансові інструменти г) контрактом, розрахунки за яким здійснюватимуться або можуть здійснюватися власними інструментами капіталу суб'єкта господарювання та який є: непохідним інструментом або похідним інструментом.
МСБО 38 Нематеріальні активи	Нематеріальний актив – немонетарний актив, який не має фізичної субстанції та може бути ідентифікований.
МСБО 40 Інвестиційна нерухомість	Інвестиційна нерухомість – нерухомість (земля чи будівля, або частина будівлі, або їх поєднання), утримувана (власником або орендарем згідно з угодою про фінансову оренду) з метою отримання орендних платежів або збільшення вартості капіталу чи для досягнення обох цілей, а не для: використання у виробництві чи при постачанні товарів, при наданні послуг чи для адміністративних цілей, або продажу в звичайному ході діяльності.
МСБО 41 Сільське господарство	Біологічний актив – це жива тварина або рослина.
МСФЗ 5 Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність	Суб'єкт господарювання повинен класифікувати непоточний актив (або ліквідаційну групу) як утримуваний для продажу, якщо його балансова вартість буде в основному відшкодовуватися шляхом операції продажу, а не поточного використання.

Так само, відсутність відповідних витрат не виключає можливості, що об'єкт відповідає визначенню активу і, отже, може визнаватися в балансі. Наприклад, об'єкти, передані суб'єктові господарювання безкоштовно, можуть відповідати визначенню активів.

МСБО 36 «Зменшення корисності активів» визначає процедури, які підприємство повинно застосовувати для забезпечення обліку всіх активів за сумою, не більшою, ніж сума їх очікуваного відшкодування. Актив обліковують за сумою, більшою, ніж сума його очікуваного відшкодування, якщо його балансова вартість перевищує суму, що підлягає відшкодуванню внаслідок використання або продажу активу. Якщо це відбувається, актив визначають як такий, корисність якого зменшилась, і в цьому випадку Стандарт вимагає, щоб підприємство визнавало збиток від зменшення корисності.

Сума відшкодування є вищою з двох оцінок: чистої ціни реалізації активу або його вартості використання (рис. 5.13).

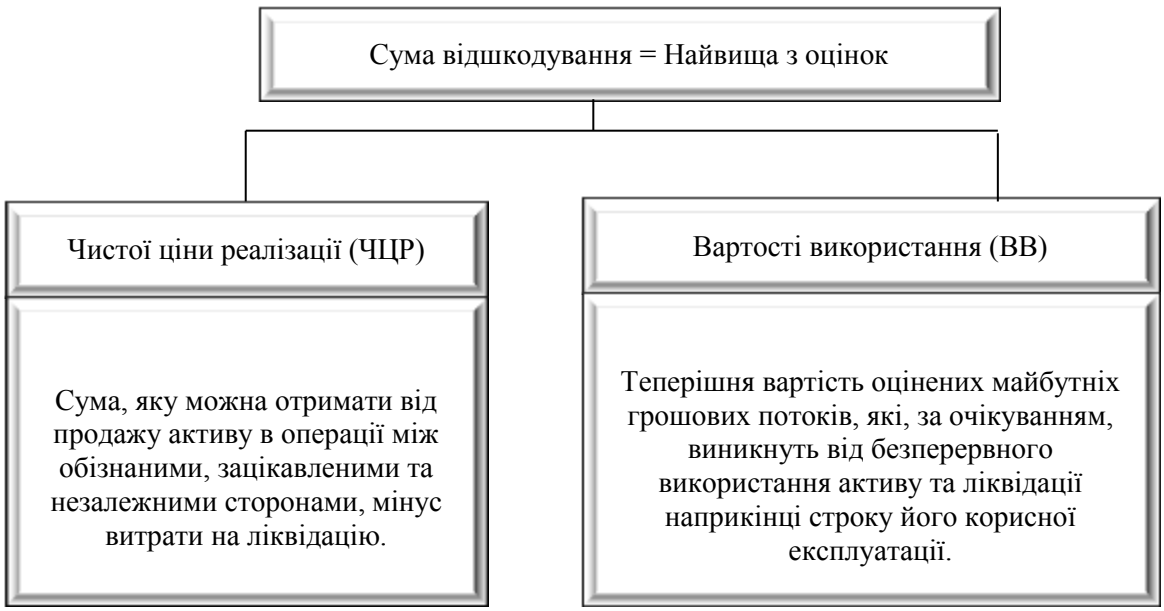

Рисунок 5.13 – Оцінка суми відшкодування

Коли неможливо оцінити суму відшкодування окремого активу, підприємству слід визначати суму відшкодування одиниці, яка генерує грошові кошти, до якої він належить.

Одиниця, яка генерує грошові кошти (ОГГК) – це найменша група активів, яку можна ідентифікувати, і яка генеруєнадходження грошових коштів унаслідок безперервного використання, що здебільшого не залежить від надходжень грошових коштів від інших активів або груп активів.

Підприємству слід оцінювати на кожну дату балансу чи є будь-які ознаки зменшення корисності активу. Приклади подій, що вказують на зменшення корисності зображені у таблиці 5.9.

Таблиця 5.9 – Події, що вказують на зменшення корисності

Внутрішні джерела	Зовнішні джерела
а) старіння або фізичне пошкодження активу; б) наявність внутрішніх свідчень про те, що економічна ефективність активу буде гіршою, ніж очікувана; в) суттєві негативні зміни, які мали вплив на підприємство, включаючи плани припинити або реструктурувати діяльність за допомогою активу або ліквідація активу раніше очікуваної дати.	а) значне зниження ринкової вартості активу; б) негативні зміни у технологічному, ринковому або правовому середовищі, в якому діє підприємство; в) збільшення ринкових відсоткових ставок або ринкових ставок доходу; г) балансова вартість чистих активів перевищує ринкову капіталізацію.

В кінці кожного звітного періоду суб'єктові господарювання слід оцінювати, чи є якась ознака того, що корисність активу може зменшитися. Якщо хоча б одна з таких ознак існує, суб'єктові господарювання слід оцінити суму очікуваного відшкодування такого активу.

5.5 **Особливості визнання, оцінки та розкриття інформації про зобов'язання**

З**обов'язання** – теперішня заборгованість компанії, яка виникає внаслідок минулих подій і погашення якої спричинить вибуття із суб'єкта господарювання ресурсів, котрі відображають майбутні економічні вигоди

Основна характеристика зобов'язання полягає в тому, що суб'єкт господарювання має теперішню заборгованість.

Зобов'язання – це обов'язок чи відповідальність діяти або робити певним чином.

Міжнародні стандарти з обліку зобов'язань та основні дефініції подано в табл. 5.10.

Таблиця 5.10 – Міжнародні стандарти з обліку зобов'язань та основні дефініції

Міжнародний стандарт	Основні дефініції
МСБО 19 Виплати працівникам	Виплати працівникам – це всі форми компенсації, що їх надає суб'єкт господарювання в обмін на послуги, надані працівниками.
МСБО 32 Фінансові інструменти: подання	Фінансове зобов'язання – це будь-яке зобов'язання, що є: а) контрактним зобов'язанням: надавати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому суб'єктові господарювання; обмінюватися фінансовими активами або фінансовими зобов'язаннями з іншим суб'єктом господарювання за умов, які є потенційно несприятливими для суб'єкта господарювання; б) контрактом, розрахунки за яким здійснюватимуться або можуть здійснюватися власними інструментами капіталу суб'єкта господарювання та який є непохідним інструментом; похідним інструментом.
МСБО 37 Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи	Зобов'язання – існуюче зобов'язання суб'єкта господарювання, яке виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, призведе до вибуття ресурсів суб'єкта господарювання, котрі втілюють у собі економічні вигоди. Подія, що обов'язує – подія, що створює юридичне чи конструктивне зобов'язання, яке призводить до того, що суб'єкт господарювання не має реальної альтернативи виконанню зобов'язання. Юридичне зобов'язання – зобов'язання, яке виникає внаслідок: а) контракту (внаслідок його явних чи неявних умов); б) законодавства, або в) іншої дії закону. Конструктивне зобов'язання – зобов'язання, яке є наслідком дій суб'єкта господарювання, коли: а) суб'єкт господарювання вказав іншим сторонам, що він візьме на себе певну відповідальність згідно з порядком, установленим його минулою практикою, опублікованими політиками чи достатньо конкретною поточною заявою; б) як наслідок, суб'єкт господарювання створив обґрунтоване очікування у інших сторін, що він виконає ці зобов'язання. Умовне зобов'язання це: а) можливе зобов'язання, яке виникає внаслідок минулих подій і існування якого підтвердиться лише після того, як відбудеться або не відбудеться одна чи кілька невизначених майбутніх подій, не повністю контрольованих суб'єктом господарювання, або б) існуюче зобов'язання, яке виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки: – немає ймовірності, що вибуття ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди, буде необхідним для погашення зобов'язання, або – суму зобов'язання не можна оцінити достатньо достовірно.

Кінець табл. 5.10

Міжнародний стандарт	Основні дефініції
МСБО 39 Фінансові інструменти: визнання та оцінка	Амортизована собівартість фінансового активу або фінансового зобов'язання – це сума, за якою фінансовий актив чи зобов'язання оцінюється при первісному визнанні, мінус виплати основної суми, плюс (або мінус) накопичена амортизація будь-якої різниці між цією первісною сумою та сумою погашення із застосуванням методу ефективного відсотка та мінус будь-яке зменшення (прямо чи через застосування рахунку резервів) унаслідок зменшення корисності або неможливості отримання.
МСФЗ 9 Фінансові інструменти	Фінансове зобов'язання, що оцінюється за справедливою вартістю з відображенням результату переоцінки у прибутку або збитку – це фінансове зобов'язання, яке задовольняє будь-яку з таких умов: а) воно відповідає визначенню утримуване для торгівлі; б) після первісного визнання воно призначається суб'єктом господарювання як таке, що оцінюється за справедливою вартістю з відображенням результату переоцінки у прибутку або збитку. Фінансовий актив або фінансове зобов'язання класифікуються як утримувані для торгівлі, якщо вони: а) придбані або створені в основному з метою продажу або викупу в близькому майбутньому; б) при первісному визнанні є частиною портфеля ідентифікованих фінансових інструментів, якими управляють разом та щодо яких існують свідчення нещодавніх фактичних прикладів отримання короткострокового прибутку; в) є похідним інструментом (за винятком похідного інструмента, який є контрактом фінансової гарантії або призначеним та ефективним інструментом хеджування).

Зобов'язання можуть мати юридичну силу внаслідок контрактних зобов'язань або законодавчих вимог. Як правило, так буває, коли йдеться, наприклад, про кредиторську заборгованість за отримані товари та послуги. Але зобов'язання також виникають у результаті повсякденної ділової практики, традиції та бажання підтримувати добрі ділові стосунки або діяти справедливо. Якщо, наприклад, суб'єкт господарювання вирішує змінити політику і виправити недоліки своєї продукції, які виявилися після закінчення гарантійного строку, суми очікуваних витрат щодо вже реалізованих товарів вважатимуться зобов'язанням суб'єкта господарювання.

Треба розрізняти існуючі та майбутні зобов'язання. Рішення управлінського персоналу суб'єкта господарювання придбати активи в майбутньому саме собою

не веде до виникнення зобов'язання. Як правило, зобов'язання виникає тільки тоді, коли актив отримано або коли суб'єкт господарювання укладає невідмовну угоду придбати актив. В останньому випадку невідмовність угоди означає, що економічні наслідки невиконання зобов'язання, наприклад, у зв'язку зі штрафними санкціями, не дадуть суб'єктові господарювання можливості уникнути вибуття ресурсів на користь іншої сторони.

Погашення існуючого зобов'язання, як правило, означає, що суб'єкт господарювання віддає ресурси, які втілюють економічні вигоди, з метою задоволення претензій іншої сторони. **Погашення існуючого зобов'язання може здійснюватися різними способами**, наприклад, шляхом: а) сплати грошових коштів; б) передачі інших активів; в) надання послуг; г) заміни даного зобов'язання іншим зобов'язанням; ґ) перетворення даного зобов'язання на власний капітал.

Зобов'язання може бути погашене й іншим шляхом, наприклад, якщо кредитор відмовляється від своїх прав або позбувається їх.

Зобов'язання виникають у результаті минулих операцій або інших минулих подій. Так, наприклад, придбання товарів і отримання послуг призводить до виникнення кредиторської заборгованості (якщо вони не були попередньо сплачені або сплачені після доставки), а одержання позики банку призводить до зобов'язання повернути її. Суб'єкт господарювання може також визнавати зобов'язанням майбутні знижки, основані на щорічних закупках покупців; у такому випадку реалізація товарів у минулому є операцією, внаслідок якої виникає зобов'язання.

Окремі зобов'язання можуть значною мірою вимірюватися тільки із застосуванням попередніх оцінок. Деякі суб'єкти господарювання описують такі зобов'язання як забезпечення. В окремих країнах такі забезпечення не визнаються як зобов'язання, оскільки концепція зобов'язання визначена вузько й охоплює тільки ті суми, котрі можуть бути визначені без застосування попередніх оцінок. Визначення зобов'язання базується на ширшому підході. Отже, якщо забезпечення містить існуюче зобов'язання і відповідає решті

визначення, воно розглядається як зобов’язання, навіть якщо його сума має бути попередньо оцінена. Прикладом є забезпечення платежів, що мають бути зроблені згідно з існуючими гарантіями та забезпеченням пенсійних зобов’язань.

Зобов’язання визнається в балансі, коли ймовірно, що в результаті погашення існуючого зобов’язання відбудеться вибуття ресурсів, які втілюють економічні вигоди, і суму, за якою буде погашено зобов’язання, можна достовірно виміряти. На практиці зобов’язання згідно з контрактами, які пропорційно не виконуються обома сторонами (наприклад, зобов’язання щодо замовлених, але ще не отриманих запасів), як правило, не визнаються у фінансових звітах як зобов’язання. Проте такі зобов’язання можуть відповідати визначенню зобов’язань і в разі відповідності критеріям визнання за певних обставин можуть бути визнаними. За таких обставин визнання зобов’язань веде до визнання пов’язаних з ними активів або витрат.

5.6 **Визнання, оцінка, подання та розкриття інформації про капітал**

Власний капітал – це залишкова частка в активах суб’єкта господарювання після вирахування всіх його зобов’язань

Хоча власний капітал визначається як залишковий, у балансі він може бути поділений на підкласи. Наприклад, в акціонерному товаристві кошти, внесені акціонерами, нерозподілений прибуток, резерви, які відображають асигнування нерозподіленого прибутку, та резерви, які відображають коригування збереження капіталу, можуть бути відображені окремо. Така класифікація може бути доречною для прийняття рішень користувачами фінансових звітів, якщо вона зазначає правові або інші обмеження здатності суб’єкта господарювання розподіляти чи використовувати іншим чином власний капітал. Така класифікація може також відображати той факт, що сторони з часткою власності в суб’єкті господарювання мають різні права на отримання дивідендів або на повернення капіталу.

Інколи статут або інший закон вимагає створення резервів у вигляді додаткового заходу захисту суб’єкта господарювання та його кредиторів від

впливу збитків. Можуть створюватися й інші резерви, якщо національний закон з оподаткування передбачає звільнення від податкових зобов'язань або зменшення їх при переведенні коштів у такі резерви. Існування та розмір цих правових, статутних та податкових резервів є інформацією, яка може бути доречною для потреб користувачів при прийнятті рішень. Переведення коштів у такі резерви є скоріше асигнуванням нерозподіленого прибутку, ніж витратами.

Сума, за якою власний капітал відображається в балансі, залежить від оцінки активів та зобов'язань. Як правило, сукупна сума власного капіталу тільки за збігом відповідає сукупній ринковій вартості акцій суб'єкта господарювання чи сумі, яку можна отримати шляхом продажу чистих активів частинами або суб'єкта господарювання в цілому на засадах принципу безперервності.

Торговельна, виробнича та підприємницька діяльність здійснюється суб'єктами господарювання, які мають різну форму власності: з одноосібною власністю, товариства, трасти та різноманітні державні підприємства. Правова і регуляторна основа для таких суб'єктів господарювання часто відрізняються від тієї, яку використовують акціонерні товариства. Наприклад, може існувати кілька обмежень (якщо вони є взагалі) щодо виплати власникам або іншим бенефіціарам сум, що входять до власного капіталу. Однак визначення власного капіталу та інші аспекти Концептуальної основи, які стосуються власного капіталу, є прийнятними для таких суб'єктів господарювання.

Міжнародні стандарти з обліку капіталу та основні дефініції подано в табл. 5.11.

Емітентові фінансового інструмента слід класифікувати інструмент чи його складові частини як фінансове зобов'язання, фінансовий актив або інструмент власного капіталу при первісному визнанні відповідно до сутності контрактної угоди та відповідно до визначення фінансового зобов'язання, фінансового активу та інструмента власного капіталу.

Таблиця 5.11 – Міжнародні стандарти з обліку капіталу та дефініції

Міжнародний стандарт	Основні дефініції
МСБО 32 Фінансові інструменти: подання	Фінансовий інструмент – це будь-який контракт, який приводить до виникнення фінансового активу у одного суб'єкта господарювання та фінансового зобов'язання або інструмента капіталу у іншого суб'єкта господарювання. Інструмент капіталу – це будь-який контракт, який засвідчує залишкову частку в активах суб'єкта господарювання після вирахування всіх його зобов'язань.
МСБО 33 Прибуток на акцію	Опціони, варанти та їхні еквіваленти – це фінансові інструменти, які надають їх утримувачеві право на придбання звичайних акцій. Опціони «пут» на звичайні акції – це контракти, які надають утримувачеві право продати звичайні акції за визначеною ціною протягом певного періоду.
МСФЗ 2 Платіж на основі акцій	Опціон на акції – контракт, який надає утримувачеві право (але не створює зобов'язання) протягом конкретного періоду підписатися на акції суб'єкта господарювання за фіксованою ціною або ціною, яку можна визначити. Опціон оновлений – новий опціон на акції, який надається, коли ціна виконання попереднього опціону на акції погашається акціями.

Коли емітент застосовує визначення, наведені в табл. 5.11, для визначення того, **чи є фінансовий інструмент інструментом власного капіталу**, а не фінансовим зобов'язанням, інструмент є інструментом власного капіталу, якщо і тільки якщо виконано обидві умови а) та б):

а) інструмент не містить контрактного зобов'язання: надати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому суб'єктові господарювання, або обміняти фінансові активи чи фінансові зобов'язання з іншим суб'єктом господарювання на умовах, які є потенційно несприятливими для емітента;

б) якщо інструмент погашатиметься або може бути погашеним власними інструментами капіталу емітента, такий інструмент: є непохідним інструментом, який не містить контрактного зобов'язання емітента надавати змінну кількість власних інструментів капіталу, або є похідним інструментом, який погашатиметься емітентом шляхом обміну фіксованої суми грошових коштів або іншого фінансового активу на фіксовану кількість його власних інструментів капіталу. З цією метою права, опціони або варанти на придбання фіксованої кількості власних інструментів капіталу суб'єкта господарювання за

фіксовану суму будь-якої валюти є інструментами власного капіталу, якщо суб'єкт господарювання пропонує такі права, опціони або варанти пропорційно для всіх його існуючих власників того ж класу, що і його власні непохідні інструменти власного капіталу.

Переоцінка або перерахунок активів та зобов'язань веде до зменшення або збільшення власного капіталу. Хоча це збільшення або зменшення відповідає визначенню доходу та витрат, воно не входить до складу звіту про прибутки та збитки згідно з певними концепціями збереження капіталу. Замість цього дані статті входять до складу власного капіталу як коригування збереження капіталу або як резерви переоцінки.

5.7 Вимоги щодо визнання, оцінки та розкриття інформації про доходи і витрати підприємства

Прибуток часто використовується як показник результатів діяльності або як основа для інших показників, таких як прибутковість інвестицій чи прибуток на акцію. **Елементами, які безпосередньо пов'язані з виміром прибутку, є дохід та витрати.** Визнання та вимірювання доходу і витрат, а значить і прибутку, частково залежить від концепцій капіталу та збереження капіталу, які суб'єкт господарювання використовує при складанні своїх фінансових звітів.

Дохід – це збільшення економічних вигід протягом облікового періоду у вигляді надходження чи збільшення корисності активів або у вигляді зменшення зобов'язань, результатом чого є збільшення власного капіталу, за винятком збільшення, пов'язаного з внесками учасників.

Витрати – це зменшення економічних вигід протягом облікового періоду у вигляді вибуття чи амортизації активів або у вигляді виникнення зобов'язань, результатом чого є зменшення власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами учасникам.

Визначення доходу та витрат ідентифікують їхні основні риси, але не ведуть до встановлення критеріїв, яким вони повинні відповідати перед визнанням їх у звіті про прибутки та збитки.

Дохід та витрати можуть відображатися у звіті про прибутки та збитки по – різному для того, щоб надавати інформацію, доречну для прийняття економічних рішень. Наприклад, поширеною практикою є розмежування тих статей доходу та витрат, які виникають під час звичайної діяльності суб'єкта господарювання, і статей, які виникають під час інших видів діяльності. Це розмежування робиться на тій основі, що джерело статті стосується оцінки здатності суб'єкта господарювання генерувати грошові кошти та їх еквіваленти в майбутньому. Наприклад, малоймовірно, щоб така побічна діяльність, як продаж довгострокових інвестицій, відбувалася на постійній основі. Коли розмежування статей проводиться на такій основі, треба брати до уваги характер суб'єкта господарювання та його діяльності. Статті, які є наслідком звичайної діяльності одного суб'єкта господарювання, можуть бути незвичайними для іншого.

Розмежування статей доходу та витрат і об'єднання їх різними способами дає змогу продемонструвати кілька оцінок результатів діяльності суб'єкта господарювання. Вони мають різні ступені змістовності. Наприклад, звіт про прибутки та збитки може демонструвати валовий прибуток, прибуток від звичайної діяльності до сплати податків і чистий прибуток або збиток.

Визначення доходу включає дохід від звичайної діяльності і прибуток від інших операцій. Власне доходи виникають під час звичайної діяльності суб'єкта господарювання і мають різну назву, в тому числі: продаж, гонорари, відсотки, дивіденди, роялті та орендна плата.

Прибуток від інших операцій відображає інші статті, які відповідають визначенню доходу, і може виникати або не виникати в ході звичайної діяльності суб'єкта господарювання. Прибуток від інших операцій означає збільшення економічних вигід, а отже, своєю суттю не відрізняється від доходу.

Прибуток від інших операцій включає, наприклад, доходи, отримані в результаті вибуття непоточних активів. Визначення доходу включає також нереалізований прибуток, наприклад, такий, що виникає в результаті переоцінки ринкових цінних паперів, і такий, що є результатом зростання

балансової вартості довгострокових активів. Коли прибуток від інших операцій визнається в звіті про прибутки та збитки, він, як правило, відображається окремо, оскільки ця інформація є корисною для прийняття економічних рішень. Часто прибуток від інших операцій відображається за вирахуванням пов'язаних з ним витрат.

Завдяки доходу можна отримати або збільшити корисність різних типів активів; приклади включають грошові кошти, дебіторську заборгованість та товари або послуги, отримані в обмін на надані товари чи послуги. Дохід може також виникати в результаті погашення зобов'язань. Наприклад, суб'єкт господарювання може надати товари або послуги позикодавцеві для погашення зобов'язання повернути непогашену позику.

Підприємства, що складають фінансову звітність за міжнародними стандартами, визнають дохід за правилами, встановленими **МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами».**

Цей стандарт передбачає єдину комплексну модель, що підлягає застосуванню до договорів з покупцями, та єдині критерії для визнання доходу.

МСФЗ 15 не встановлює конкретних правил визнання та оцінки доходу. Він містить набір принципів для прийняття підприємством самостійних рішень.

Для вирішення питання, коли визнавати дохід і в якій сумі, застосовують аналітичну модель (рис. 5.14).

Відповідно до цієї моделі дохід від звичайної діяльності **визнають** (МСФЗ 15): у момент (або у міру) **передачі** підприємством **контролю** над обіцяними товарами або послугами (тобто активом) клієнтові; у сумі **компенсації**, право на яку підприємство очікує отримати в обмін на ці активи.

З огляду на це дохід визнають у певний момент часу (момент передачі контролю) або протягом періоду (з плином часу).

Контроль над активом – здатність підприємства керувати використанням активу та отримувати практично всю решту вигід від нього, а також спроможність обмежити іншим підприємствам доступ до використання активу та отримання вигід від нього.

Модель визначення доходу за МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами»

Крок 1 — Ідентифікація договору з клієнтом

Підприємство має проаналізувати, чи створює договір з клієнтом права та обов'язки, виконання яких є юридично обов'язковим (і якщо створює, то коли).
Договір з клієнтом повинен мати комерційну сутність.
Модифікація договору існує, коли сторони затвердили модифікацію, яка або створює нові, або змінює існуючі юридично обов'язкові їх права та обов'язки.
Якщо договір не відповідає критеріям визнання і підприємство отримує від клієнта компенсацію, то її визнають як зобов'язання.

Крок 2 — Виявлення зобов'язань щодо виконання договору

Одиницею обліку для цілей МСФЗ 15 є зобов'язання щодо виконання.
Кожен відокремлений товар чи послугу визнають як окреме зобов'язання щодо виконання договору.
Товар або послуга, обіцяні клієнтові, є відокремленими, якщо виконуються обидва критерії з § 27 МСФЗ 15.
Клієнт може отримати вигоду від товару/послуги, взятого окремо, або разом з іншими легкодоступними ресурсами.
Якщо обіцяний товар/послуга не є відокремленими, його поєднують з іншими обіцяними товарами або послугами, доки не ідентифікують сукупність товарів/послуг, що є відокремленою.

Крок 3 — Визначення ціни операції

Крок 4 — Розподіл ціни операції на зобов'язання щодо виконання

Ціну операції розподіляють на кожне зобов'язання щодо виконання на основі відносних окремо взятих цін продажу товарів або послуг, обіцяних клієнтові.
Кращим підтвердженням окремо взятої ціни продажу є ціна, яку можна спостерігати, коли підприємство продає товар окремо за подібних обставин та подібним клієнтам.
Знижки розподіляють пропорційно на всі зобов'язання щодо виконання. Винятки – випадки, коли підприємство має відкриті свідчення, що вся знижка відноситься тільки до одного або більше, але не до всіх зобов'язань щодо виконання.

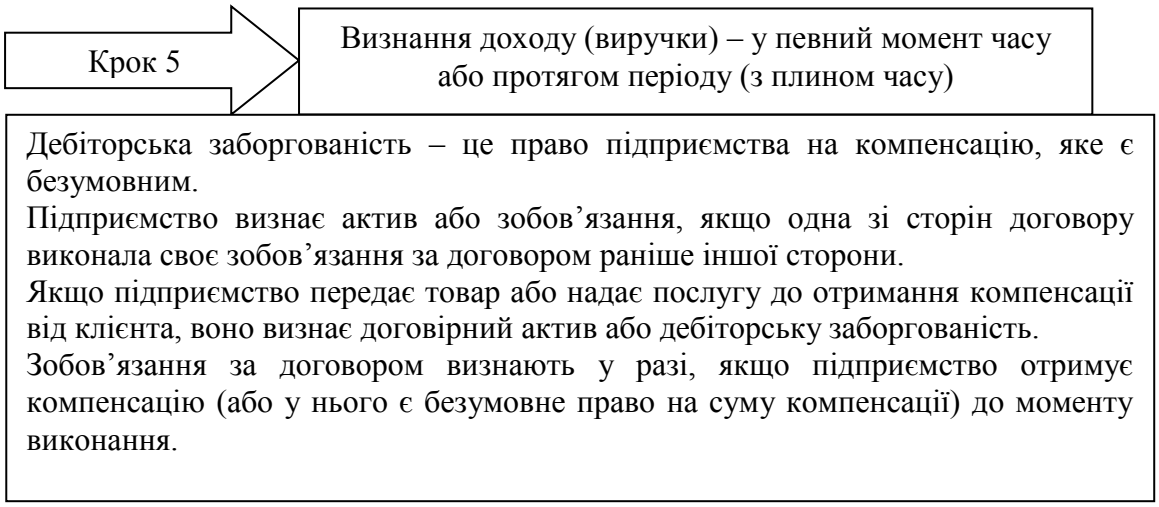

Рисунок 5.14 – Модель визначення доходу за МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами»

Дохід визнається у звіті про прибутки та збитки, коли виникає зростання майбутніх економічних вигід, пов'язаних зі збільшенням активу або зі зменшенням зобов'язання, і його можна достовірно виміряти. Це, власне, означає, що визнання доходу відбувається одночасно з визнанням збільшення активів або зменшення зобов'язань (наприклад, чисте збільшення активу в результаті продажу товарів або надання послуг чи зменшення зобов'язань у результаті відмови від боргу, який підлягає сплаті).

Витрати, що виникають під час звичайної діяльності суб'єкта господарювання, включають, наприклад, собівартість реалізованої продукції, заробітну плату та амортизацію. Вони, як правило, мають форму вибуття або амортизації активів, таких як грошові кошти та їх еквіваленти, запаси, основні засоби.

Збитки відображають інші статті, які відповідають визначенню витрат і можуть виникати або не виникати в ході звичайної діяльності суб'єкта господарювання. Збитки означають зменшення економічних вигід, що своєю суттю не відрізняються від інших витрат.

Збитки включають, наприклад, збитки в результаті стихійних лих, таких як пожежа або повінь, а також ті, що виникають після вибуття непоточних активів. Визначення витрат охоплює також нереалізовані збитки, наприклад,

такі, які виникають у результаті зростання обмінного курсу іноземної валюти щодо позички суб'єкта господарювання в цій валюті. Коли збитки визнають у звіті про прибутки та збитки, їх, як правило, відображають окремо, оскільки інформація про них є корисною для прийняття економічних рішень. Збитки часто відображаються у звітах без пов'язаного з ними доходу.

В МСФЗ/МСБО немає спеціального стандарту, який би регулював облік і порядок відображення у звітності витрат. Все це прописано в окремих стандартах. МСБО 2 «Запаси» регулюють оцінку витрат за матеріалами, МСБО 16 «Основні засоби» – витрати по амортизації, МСБО 19 «Виплати працівникам» – витрати з оплати праці. Ці стандарти, в тому числі, регулюють порядок включення витрат до первісної вартості продукції (матеріалів, товарів), основних засобів та нематеріальних активів (їх капіталізацію), а також порядок їх списання у вигляді амортизації (декапіталізацію) або вибуття. Крім того, МСБО 23 «Витрати на позики» визначає, як обліковувати витрати за позиками.

В таблиці 5.12 наведено характеристику визначення, класифікації та оцінки витрат відповідно до вимог МСФЗ/МСБО.

Витрати визнаються у звіті про прибутки та збитки, коли виникає зменшення майбутніх економічних вигід, пов'язаних зі зменшенням активів або збільшенням зобов'язання, які можна достовірно виміряти. Це фактично означає, що визнання витрат відбувається одночасно з визнанням збільшення зобов'язань або зменшення активів (наприклад, нарахування сум до виплати працівникам або амортизація обладнання).

Витрати визнаються у звіті про прибутки та збитки на основі безпосереднього зв'язку між понесеними витратами та зароблением доходом від конкретних статей. Цей процес, що його, як правило, називають відповідністю витрат доходам, передбачає одночасне або комбіноване визнання доходів та витрат, які виникають безпосередньо та разом у результаті тих самих операцій або інших подій (наприклад, різні компоненти витрат, що становлять собівартість реалізованої продукції, визнаються одночасно на момент отримання доходу, що виникає в результаті реалізації продукції).

Таблиця 5.12 – Характеристика визначення, класифікації та оцінки витрат відповідно до вимог МСФЗ/МСБО

Стандарт, який регламентує
Єдиного спеціалізованого стандарту немає
Визначення терміну
Витрати – це зменшення економічних вигод протягом звітного періоду, що відбувається у формі відтоку або зменшення активів або збільшення зобов'язань, які ведуть до зменшення капіталу, не пов'язаних з його розподілом між учасниками акціонерного капіталу
Класифікація та групування витрат
МСФЗ/МСБО виходять із існування загальноприйнятої практики розмежування в звітності статей витрат, які виникають в процесі діяльності підприємства
Елементи витрат
МСБО 1 встановлена класифікація: за характером витрат (амортизація, матеріальні витрати, виплати працівникам, інші витрати). За функціями витрат: собівартість реалізації, витрати на збут, адміністративні витрати та інші витрати.
Визнання витрат
За МСФЗ/МСБО витрати визнаються на основі безпосереднього зіставлення між понесеними витратами і прибутками по конкретних статтях доходів, що припускає одночасне визнання прибутків і витрат, що виникають безпосередньо і спільно від одних і тих же операцій або інших подій
Оцінка витрат
У МСФЗ відсутні спеціально викладені в окремому стандарті правила відносно оцінки витрат, але в деяких стандартах, містяться положення, що визначають оцінку відповідних витрат, що визнаються в Звіті про прибутки і збитки

Якщо виникнення економічних вигід очікується протягом кількох облікових періодів і їхній зв'язок з доходом можна визначити лише в широких межах або непрямо, то витрати визнаються у звіті про прибутки та збитки на основі процедур систематичного і раціонального розподілу. Часто це є необхідним при визнанні витрат, пов'язаних із використанням таких активів, як основні засоби, гудвіл, патенти та торговельні знаки; у таких випадках витрати називають амортизацією. Ці процедури розподілу мають на меті визнання витрат у тих облікових періодах, у яких були спожиті або вичерпані економічні вигоди, пов'язані з цими статтями.

Витрати негайно визнаються у звіті про прибутки та збитки, коли видатки не надають майбутніх економічних вигід або тоді та тією мірою, якою майбутні економічні вигоди не відповідають або перестають відповідати визнанню як активу в балансі.

Витрати визнаються також у звіті про прибутки та збитки в тих випадках, коли виникають зобов'язання без визнання активу, як у випадку виникнення зобов'язання щодо гарантії продукції.

Контрольні запитання

1. Актуалізуйте переваги використання МСФЗ.
2. Вкажіть для яких категорій підприємств в Україні складання звітності за МСФЗ є обов'язковим.
3. Наведіть важливі питання, які охоплює Концептуальна основа фінансової звітності.
4. Обґрунтуйте мету фінансових звітів, складених відповідно до вимог МСФЗ.
5. Наведіть якісні характеристики, що визначають корисність інформації, яка міститься у фінансових звітах.
6. Визначте елементи, з яких складаються фінансові звіти, а також способи їх визнання й оцінки.
7. Надайте характеристику концепції капіталу й збереження капіталу.
8. Надайте характеристику балансу за МСФЗ.
9. Які статті включає форма балансу відповідно до вимог МСБО 1.
10. Обґрунтуйте аналіз витрат з використанням класифікації за їх характером або за функцією.
11. Які рядки повинен включати звіт про зміни у власному капіталі за МСФЗ.
12. Надайте характеристику звіту про рух грошових коштів за МСФЗ.
13. Наведіть визначення активів та зобов'язань за МСФЗ.
14. Надайте характеристику капіталу за МСФЗ.
15. Який міжнародний стандарт регулює облік і порядок відображення у звітності доходів?

Список рекомендованої літератури

1. Жолнер І. В. Фінансовий облік за міжнародними та національними стандартами : навчальний посібник / І. В. Жолнер ; Нац. ун- т харч. технологій. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 365 с.

2. Кузнецова С. О. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами : навчальний посібник / С. О. Кузнецова, І. Б. Чернікова. – Х. : «ЛІДЕР», 2016. – 318 с.

3. Лучко М. Р. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами : навчальний посібник / М. Р. Лучко, І. Д. Бенько. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 359 с.

4. Малишкін О. І. Звітність компаній (за міжнародними стандартами та європейськими нормативами) : навчальний посібник / О. І. Малишкін, С. М. Шуляренко, О. В. Ярмолицька. – К.: ДУІТ, Видавничий дім «АртЕк», 2020. – 380 с.

5. Харламова О. В. Фінансова звітність за міжнародними стандартами: методологія формування та практика імплементації : монографія / О. В. Харламова. – Харків : «ЛІДЕР», 2015. – 374 с.

6. Чубарь О. А. ACCA DipIFR (rus) : учебный курс по Международным стандартам финансовой отчетности : учебное пособие / О. А. Чубарь. – 4- е изд. : Днепр: Акцент ПП, 2018 – 463 с.

6. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ТА БІЗНЕС-СОЦІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

6.1 **Теоретичні аспекти соціальної відповідальності бізнесу та бізнес-соціального аналізу**

Сутність поняття «соціальна відповідальність» та «бізнес- соціальний аналіз»

Наведемо перелік термінології соціальної відповідальності:

Соціальна відповідальність – свідоме відношення суб'єкта соціальної діяльності до вимог соціальної необхідності, громадянського обов'язку, соціальних завдань, норм і цінностей, розуміння наслідків здійснюваної діяльності для певних соціальних груп.

Соціальна відповідальність – відносини між особистістю і соціальною групою, суспільством, які базуються на усвідомленому виконанні ними взаємних зобов'язань і своїх обов'язків, що випливають із нормативних актів, що регулюють соціальні відносини, а також із традицій.

Соціальна відповідальність – принцип, який повинен полягати в основі бізнесу для забезпечення благополуччя суспільства, а не тільки для максимізації прибутків.

Соціальна відповідальність – (social responsibility). Зобов'язання перед родиною, друзями і суспільством у цілому.

Соціальна відповідальність бізнесу –соціальна відповідальність бізнесу відповідальність суб'єктів бізнесу за дотримання норм і правил, неявно певних або невизначених законодавством (в області етики, екології, доброчинності і т.і.).

Відповідальність – форма саморегуляції особистості, яка виражається в усвідомленні себе причиною вчинків і їх наслідків і в усвідомленні і контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам).

Бізнес-соціальний аналіз – це набір завдань і методів, використовуваних у роботі для встановлення і подальшої підтримки взаємозв'язків між

стейкхолдерами, регламентними документами і операційною діяльністю соціально орієнтованої організації. Бізнес-соціальний аналіз пропонує рішення, які дозволять організації досягти її бізнес соціальних цілей.

Бізнес-соціальний аналіз містить у собі розуміння того, як організації, які впроваджують соціальні проекти функціонують для досягнення своїх результатів, визначає можливості організацій для забезпечення продуктами і послугами зовнішніх стэйкхолдеров. Це містить у собі визначення організаційних соціальних цілей, які пов'язані зі специфічними об'єктами, що визначають курс розвитку і дії організацій, які необхідно прийняти для досягнення цих цілей. Бізнес-соціальний аналіз визначає наскільки варіативними або універсальними повинні бути організаційні соціальні одиниці та стейкхолдери, які взаємодіють із соціальною організацією «усередині» і «зовні».

Бізнес- соціальний аналіз може бути застосований, щоб зрозуміти поточний стан організації або послужити як основа для наступної ідентифікації потреб бізнесу. У більшості випадків, однак, бізнес-соціальний аналіз виконується для визначення й перевірки рішень, які відповідають не тільки бізнес потребам, а й завданням або цілям соціально орієнтованої організації.

Феномен і значення соціального бізнесу в сучасному світі все більше привертає уваги науковців, політиків та суб'єктів господарювання всіх рівнів. Сутність та умови здійснення соціального підприємництва досліджено у працях закордонних і вітчизняних учених і характеризуються плюралізмом підходів. Так, сутність і значення соціального підприємництва досліджували С. Алворд, Б. Дрейтон, Т. Лайонс, Дж. Кікал [1], Г. Діз (G. Dees) [31]. Зазначимо, що не має єдиного підходу до визначення категорії «соціальнt підприємництва». Умови та перспективи розвитку соціального підприємництва в різних країнах світу досліджували С. Захра, Х. Роухаузер, Н. Бхейв, Д. Нойбаум, Дж. Гейтон (S. Zahra, H. Rawhouser, N. Bhawe, D. Neubaum, J. Hayton) [32], М. Річардсон (M. Richardson) [33], Ч-Ч. Хуанг, Б. Доннер (Ch.-Ch. Huang, B. Donner) [34], Кудлай [35] та інші. Серед науковців України, які досліджували соціальне підприємство та його особливості в національній економіці, слід відмітити З.

Галушку [36], О. Кірєєва [37], М. Наумову [38]. У їхніх працях розкриваються різні особливості становлення соціального підприємництва в Україні. Дослідженням теми соціального підприємництва займалися також такі українські науковці: А. Свинчук, А. Корнецький, М. Гончарова [39], В. Смаль, В. Кокоть [40], О. Полякова [41], Я. Щетинська [42] та ін. Мета статті полягає в дослідженні ролі соціального підприємництва в розвитку соціально-економічних відносин України, визначенні проблем його розвитку та окресленні шляхів їх подолання.

Наведемо історію розвитку концепції соціальної відповідальності у формах. Перша форма – колективна відповідальність у первісному суспільстві, що мала примітивний характер і була наслідком потреби людей у самозбереженні як родової сутності. Колективна відповідальність породжує сім'ю, рід, клан, плем'я.

Друга форма – етнічно-класова відповідальність у доіндустріальних суспільствах, в період розподілу праці, виникнення і розвитку приватної власності та держави. Етнічно-класова відповідальність породжує таку форму організації суспільства, як народність.

Третя форма – національно-класова відповідальність в індустріальних суспільствах.

Характеризується розширенням відповідальних зв'язків, чому сприяло створення світового капіталістичного ринку. Породжує нову форму організації суспільства – націю.

Четверта форма – загальнонаціональна відповідальність в умовах постіндустріального суспільства, яка удосконалюється на власній основі та приймає всезагальний характер взаємовідповідальності всіх суб'єктів діяльності в масштабах суспільства. Створюється в інтересах збереження цілісності соціальної системи та забезпечення умов для прогресивного розвитку всього суспільства і кожної людини.

П'ята форма – загальнолюдська відповідальність в умовах подальшого розвитку цивілізації.

В якості загального фактору соціальної самоорганізації відповідальні зв’язки та залежності створюють структуру суспільства за вертикаллю (суспільство – соціальна спільність – особистість) і за горизонталлю (екологія, економіка, політика, право, мораль, естетика, релігія).

Система соціальної відповідальності

Під системою соціальної відповідальності розуміють сукупність функцій та повноважень, які необхідні для здійснення управлінського впливу, у тому числі і соціального. Система соціального управління повинна будуватися з врахуванням таких основних принципів:

– функціональної інтеграції – соціальне управління не може бути ефективним, якщо воно спиратиметься тільки на розв’язування оперативних та тактичних завдань; необхідно увесь менеджмент підприємства, усі його функції орієнтувати на соціальну відповідальність, а в разі виникнення ознак кризового стану – їх локалізацію;

– професіоналізму, що передбачає наявність спеціальної підготовки осіб, які приймають на собі відповідальність за дієвість соціального управління, опанування певних знань та навичок для безпосереднього проведення або управління цією роботою;

– відповідальності за наслідки рішень, що приймаються, саме в цій функціональній підсистемі управління необхідна розвинута та збалансована система відповідальності за наслідки реалізації соціальної програми, насамперед фінансові;

– оптимального співвідношення централізму та децентралізму в прийнятті відповідних рішень, максимальне залучення персоналу підприємства, яке опинилося в кризовому стані, до розробки та впровадження соціальних заходів.

Система соціальної відповідальністі являє собою сукупність дій держави, організації, підприємців, особистості, що впливають на якість життя членів суспільства.

Для того щоб визначити площину охоплення своєї соціальної відповідальності, виявити проблеми та установити свої пріоритети, організації слід розглянути основні аспекти системи соціальної відповідальності.

Системі соціальної відповідальності притаманні: організаційне управління; права людини; трудові практики; навколишнє середовище; сумлінні ділові практики; проблеми, пов'язані зі споживачами; участь в житті співтовариств і їх розвиток.

Рівні соціальної відповідальності

Залежно від мотивації та зв'язку заходів соціальної відповідальності з економічними результатами діяльності підприємства можна узагальнено виділити основні рівні заглиблення організації в соціально відповідальні процеси. При цьому більш високий рівень характеризується більшим обсягом зобов'язань, що приймає підприємство. Перший рівень – базовий. Він містить у собі початкові передумови для подальшого формування соціально відповідальної поведінки. На цьому етапі головним принципом є повне виконання компанією усіх зобов'язань у рамках вимог сформульованих законодавством. Рівні соціального забезпечення (соціальний захист) – це рівень державних, місцевих, організаційних, як системи суспільно – економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо).

Другий рівень соціальної відповідальності у якості головного пріоритету передбачає проведення заходів соціальної відповідальності, що позитивно відобразяться на економічних результатах підприємства. Цей рівень передбачає забезпечення персоналу компанії не тільки належними умовами праці, але і адекватними умовами існування. При цьому зберігаються зобов'язання попереднього рівня і додаються зобов'язання, які включають забезпечення співробітників підприємства певним набором соціальних послуг та пільг. Реалізація соціальних ініціатив на цій стадії проходить за двома напрямками:

– ініціативи, які спрямовані на розвиток потенціалу персоналу

підприємства, підвищення професійних якостей та кваліфікації, підвищення охорони праці, турбота про здоров'я робітників;

– більш широкі ініціативи, пов'язані з покращенням житлових умов робітників, пенсійні програми, заходи спрямовані на піклування про сім'ї співробітників компанії, розвиток об'єктів соціальної сфери. Також другий рівень соціальної відповідальності включає зовнішні аспекти діяльності підприємства. Третій рівень соціальної відповідальності передбачає заходи, економічна вигода від яких не є очевидною, а саме такі суспільно значущі форми соціальної активності, як підтримка історичних пам'яток, культурних та спортивних заходів. Залежно від того, наскільки системно підприємство займається соціальними заходами, і залежно від глибини зв'язку між соціальними ініціативами та основними бізнес-процесами компанії, можна виділити два підходи до соціальної діяльності: благодійний та комерційний. При благодійному підході переважають філантропічні заходи, в ході виконання яких компанія виділяє частину прибутку на корисні для суспільства ініціативи, проте ці заходи не обов'язково мають безпосередній зв'язок з основними бізнес- процесами.

Відповідно до комерційного підходу, соціальна діяльність підприємства пов'язується з досягненнями її бізнес-цілей. Усі соціальні заходи, які фінансуються компанією, повинні мати відношення до основної діяльності фірми. Відповідно до цього обираються такі напрямки соціальної діяльності: освіта та охорона здоров'я співробітників, покращення екологічної безпеки виробництва, розвиток інфраструктури території присутності і т.і. Цей підхід поступово стає популярним серед великих промислових підприємств, які намагаються сформулювати довгострокові цілі і стратегії розвитку. Особливістю комерційного підходу є обов'язковий перегляд всієї діяльності компанії з метою встановлення відповідності усіх процесів принципам соціальної відповідальності, а також розробка механізмів контролю за результативністю соціальних заходів

Моделі соціальної відповідальності та бізнес-соціального аналізу

Існує декілька національних моделей соціальної відповідальності, кожна з яких відповідає національним традиціям, напрямкам розвитку економіки, стилям управління, суспільно-економічному укладу, особливостям функціонування громадських інститутів та правовим нормам конкретних країн. Розглянемо основні національні моделі соціальної відповідальності. Основною особливістю американської моделі є значна ініціатива бізнес- спільноти, відносно слабке регулювання з боку держави і другорядна роль громадських організацій. Американський уряд переносить рішення великої кількості соціальних проблем на місцевий рівень. У таких умовах місцева влада вимушена активно взаємодіяти з місцевим бізнесом. У США розповсюджена практика використання корпоративних фондів, за допомогою яких вирішуються соціальні проблеми по визначеним напрямкам. Основними напрямками соціальної діяльності є пенсійні, освітні, медичні програми. Соціальні ініціативи знаходять підтримку з боку держави у вигляді податкових пільг. Дана модель соціальної відповідальності передбачає свободу підприємств у визначенні рівня залучення до вирішення соціальних проблем. Разом з цим використовуються законодавчо закріплені механізми, що стимулюють підприємства і дозволяють зменшити державне втручання. Таким чином можна окреслити специфічні риси цієї моделі :

– має місце добровільний характер участі бізнесу у вирішенні соціальних проблем;

– втручання держави відбувається шляхом заохочення соціально відповідальної діяльності;

– соціальна діяльність компанії має чітко окреслені напрями;

– пріоритетом є вирішення соціальних проблем на рівні місцевої громади та окремого регіону;

– компанії контролюють цільове використання витрачених коштів та очікують на конкретні результати заходів.

Головна риса європейської моделі соціальної відповідальності полягає у значному державному регулюванні. Компанії не займаються самостійним

вирішенням соціальних проблем, а активно взаємодіють з державними органами, некомерційними організаціями та іншими громадськими інститутами.

Основні особливості цієї моделі такі:

– спостерігається високий рівень інтеграції соціальної діяльності у загальну стратегію розвитку компанії;

– держава виступає у ролі інституту, який визначає правила поведінки і слідкує за їх виконанням;

– існує високий рівень уваги з боку громадськості;

– має місце проведення економічного обґрунтування соціальних заходів і контроль за їх ефективністю;

– благодійні заходи не є поширеними, що обумовлено високим рівнем податків, відсутністю пільг та інших стимулів.

Основним фактором розвитку японської моделі соціальної активності є культурні традиції країни. Соціальна відповідальність пов'язана з колективною взаємодією всередині підприємства та діловою взаємодією між корпораціями. Характерними особливостями японської моделі є:

– значний вплив держави, яка довгий час приймала участь у стратегічному плануванні розвитку промисловості;

– поширеність соціально-побутових ініціатив, що спрямовані на задоволення потреб працівників;

– забезпечення соціально- побутових благ на колективній основі;

– розповсюдження серед компаній практики володіння об'єктами соціальної інфраструктури.

Існує низка інших національних моделей, зокрема скандинавська, німецька, британська. Однак визначальним фактором формування національної моделі є ступінь участі держави в процесах соціалізації бізнесової діяльності, а отже можна виділити три типи моделей соціальної відповідальності:

– модель активного втручання держави, характеристикою якої є надання соціальних благ на загальній основі та урахуванням інтересів усіх сторін (західноєвропейські країни);

– модель обмеженого втручання держави у вирішення соціальних проблем, що характеризується другорядним впливом уряду, при цьому основна роль відводиться компаніям (Японія);

– модель реактивного втручання держави, що характеризується мінімальною участю владних інститутів у вирішенні соціальних питань (США). Функції держави полягають у мінімальних правових вимогах і системі стимулів. Активне втручання можливе як реакція на неспроможність економічної системи до вирішення окремих питань.

Базовим правовим документом, який регламентує права та обов'язки держави і громадянина, є Конституція України. Вона визначає нашу країну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою (ст. 1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку – найвищою соціальною цінністю. Підкреслюється також, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним її обов'язком (ст. 3). Важливим для розуміння ролі соціальної відповідальності в управлінській діяльності, що має сприяти всебічним процесам модернізації в Україні, є аналіз основних стратегічних і програмних документів, які регламентують ці процеси сьогодні. На глобальному рівні соціальна відповідальність окреслює пріоритети світового розвитку, людської цивілізації завдяки міжнародним домовленостям щодо запровадження сталого розвитку (м. Ріо- де- Жанейро, 1992 р., м. Йоганнесбург, 2002 р., м. Ріо-де- Жанейро, 2012 р.). Разом з тим світова спільнота розробила систему стандартів та рекомендацій, реалізація яких сприяє запровадженню сталого розвитку, а саме: стандарт ISO 14000 в галузі систем екологічного менеджменту, GRI-рекомендації щодо звітності в галузі сталого розвитку, міжнародний стандарт із соціальної відповідальності ISO 26000, ISO 9001:2000 тощо. Сталий розвиток визначено ООН як основний напрям розвитку цивілізації на XXI

століття, а Україна має зайняти активну позицію для започаткування процесу змін, що забезпечить перехід до сталого розвитку держави.

Методологія бізнес-соціального аналізу

Аналіз національних моделей розвитку соціального підприємництва та особливостей його нормативно-правового регулювання дозволяє зробити висновок, що для ефективного розвитку в Україні соціального підприємництва доцільно впровадити наступні положення: врахування такого показника, як соціальна користь (Великобританія); введення «соціальних консультантів», експертів (Великобританія, Канада); законодавче врегулювання юридичних зобов'язань уряду будувати партнерські відносини з некомерційним сектором (Австрія, Бельгія, Великобританія, Іспанія); створення рад соціальних підприємств (Канада); делегування повноважень державного управління (Ірландія); встановлення процедур щодо здійснення певних проектів і відповідальності за корупційні дії (США, Словенія); децентралізації системи соціального забезпечення (Італія) тощо. Бізнес-соціальний аналіз може бути застосований, щоб зрозуміти поточний стан соціальних аспектів організації або послужити основою для ідентифікації соціальних потреб бізнесу. У більшості випадків, бізнес-соціальний аналіз виконується для визначення і перевірки рішень, які відповідають соціальним бізнес потребам, завданням або цілям.

Бізнес-соціальні аналітики повинні (на законодавчому рівні даного документа : аналізувати та синтезувати інформацію, представлену більшим числом людей, які взаємодіють із соціальним бізнесом (клієнти, співробітники, it-робітники, професіонали і керівники). Бізнес-соціальний аналітик відповідає за виявлення актуальних потреб зацікавлених сторін (реальні потреби необхідно відокремлювати від тих бажань, які вони висловлюють). У багатьох випадках, бізнес-соціальний аналітик також буде працювати для полегшення комунікацій між підрозділами однієї організації. Особливо , бізнес-соціальні аналітики дуже часто відіграють центральну роль в узгодженні соціальних потреб бізнес-підрозділів для можливостей, наданими інформаційними технологіями, тим самим вони можуть служити в якості «перекладачів» між групами фахівців цієї

організації. В Україні можливі наступні підходи до розуміння практики соціального підприємництва: соціальне підприємництво як спосіб соціальної підтримки певних груп населення; соціальне підприємництво як механізм сприяння економічному розвитку, підтримки підприємництва; соціальне підприємництво як альтернативний державному механізм вирішення соціальних проблем; соціальне підприємництво як соціально орієнтований бізнес.

6.2. **Соціальна відповідальність людини, держави та суспільства**

Характеристика державних соціальних стандартів та гарантій

Процес формування соціальних стандартів та створення системи соціальних стандартів, гарантій та нормативів розпочався в державі із прийняттям Закону України «Про прожитковий мінімум» (1999 р.) та Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.).

У Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» дається визначення понять «державні соціальні стандарти», «державні соціальні гарантії», «прожитковий мінімум», «соціальні норми і нормативи», «нормативи витрат». Принципами формування державних соціальних стандартів і нормативів є: забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного; законодавче встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів; диференційований за соціально – демографічними ознаками підхід до визначення нормативів; наукове обґрунтування норм споживання та забезпечення та ін.

У зазначеному законі державні соціальні стандарти визначені як «встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних соціальних гарантій». Закон також стверджує, що базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах

доходів населення, житлово- комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Прожитковий мінімум, в свою чергу, в законі визначено як «вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості».

Соціальні стандарти встановлюються і гарантуються державою. Саме вона зобов'язана забезпечити всім громадянам достатній життєвий рівень. Це зазначено в ст. 48 Конституції: «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» .

Міжнародний стандарт «Соціальна відповідальність» (SA8000)

Це – уніфікований стандарт визначає вимоги щодо соціального захисту, які дають можливість компанії: розробляти, підтримувати і запроваджувати політику і методи управління питаннями, які компанія може контролювати або на які вона може впливати; демонструвати зацікавленим сторонам, що її політика, методи і дії відповідають вимогам даного стандарту.

Вимоги даного стандарту є універсальними щодо географічного місцезнаходження, галузі промисловості та розміру компанії.

Компанія повинна дотримуватися національного законодавства і інших законів, що застосовуються, а також виконувати інші вимоги, стосовно яких вона бере на себе зобов'язання, а також даний стандарт.

Компанія також повинна поважати принципи наступних міжнародних документів:

Конвенції МОП 29 (993_136) і 105 (993_013) (примусова праця);

Конвенція МОП 87 (993_125) (свобода об'єднань);

Конвенція МОП 98 (993_004) (право на колективний договір);

Конвенції МОП 100 і 111 (993_161) (рівна оплата чоловікам і жінкам за рівноцінну роботу; дискримінація);

Конвенція МОП 135 (993_186) (представники працівників);

Конвенція МОП 138 і Рекомендація 146 (993_054) (мінімальний вік);

Конвенція МОП 155 (993_050) і Рекомендація 164 (993_151) (охорона праці);

Конвенція МОП 159 (993_065) (професійна реабілітація та зайнятість інвалідів);

Конвенція МОП 177 (993_327) (надомна праця);

Конвенція МОП 182 (найгірші форми дитячої праці) (993_166);

Всесвітня Декларація з прав людини (995_015);

Конвенція ООН про права дитини (995_021);

Конвенція ООН про усунення всіх форм дискримінації жінок (995_207).

Компанія повинна встановлювати, документувати, підтримувати і поширювати серед персоналу і інших зацікавлених сторін політику і методи сприяння здобуттю освіти дітьми відповідно до Рекомендації МОП 146 (993_077) та молодими працівниками, які підпадають під місцеве законодавство про обов'язкову освіту або відвідують школу.

Підходи до регулювання соціальною відповідальністю на мікро та макрорівні

На рубежі 80- 90- х років минулого століття в менеджменті сформувався концептуальний напрямок, що одержав назва Школа організаційної культури. Вихідною посилкою даного наукового напрямку є наступна теза: підвищення загальної технічної, освітньої культури персоналу, культури міжособистісних відносин приносить більш високий виробничий ефект, ніж будь- які окремі вузькопрофільні інвестиції. У загальному виді сутність даного наукового напрямку зводиться до того, щоб розкріпачити особистість і через її ініціативність забезпечити подальший розвиток економіки країни, але при цьому зберегти її соціальну орієнтацію в максимально можливій мірі.

У соціальному менеджменті:

– висококваліфікована команда менеджерів використовує кризу для перекладу фірми в нову, більш високу економічну якість (оптимізує структуру, переатестовує і переставляє кадри та ін.);

– висококваліфіковані інвестори укрупнюють свої пакети акцій і поліпшують керованість фондами;

– висококваліфікований технічний персонал здійснює реконструкцію виробництва і освоєння нової (нетрадиційної) продукції.

У цілому, концептуальний напрямок організаційної культури являє собою симбіоз наступних трьох найбільш виражені тенденцій у сучасному менеджменті: демократизація (посилення демократичних початків у управлінні); технологізация (посилення уваги до технічного рівня виробництва); інтернаціоналізація (додання керуванню міжнародного характеру, вирівнювання національних відмінностей у менеджменті).

За багатовікову історію людство виробило три принципово різні інструменти управління: ієрархія, ринок, культура. Стосовно до соціального менеджменту кожний з них має наступні специфічні форми. Ієрархія використовується для найбільш швидкого проходження управлінських дій від верху до низу в найбільш гострих кризових ситуаціях і є основною формою соціального управління.

Конкурентно-ринкові важелі соціального управління базуються на рівноправних горизонтальних відносинах власності для економічного примусу суб'єктів внутрішнього й ділового середовища до реалізації рішень із соціальної відповідальності. Управління, що базується на культурі організації, являє собою вищий щабель соціального менеджменту. Воно опирається на розроблювальні, що й визнаються організацією цінності, традиції й пріоритети, які примушують каждого члена колективу діяти так і не інакше, а саме до ініціативних (творчим) діям по технологічному рості організації, виробничо-економічному прогресу (у тому числі соціальної відповідальності й подальшому розвитку). Саме в такому управлінні в найбільше

інтелектуалізованому виді знаходять застосування класичні концепції соціального менеджменту.

Моделі взаємодії людини в рамках соціальної відповідальності

Кожна людина має своє уявлення про особисту соціальну відповідальність, яка визначається її цінностями, настановами, сформованими завдяки родині, суспільству, державі, освіті, діяльності тощо та вилились у певну соціальну поведінку. Відповідальність за себе та свої дії посіла перше місце через розуміння її впливу на інші складові прояву соціальної відповідальності людини – за роботу, близьких, суспільство та людство – це відповідальність перед Богом, відповідальність за кожне життя, природу, майбутнє покоління, свою країну, моральний образ, дані обіцянки, а також внутрішні переконання та цінності людини. Прояви соціальної відповідальності людини: постійний особистісний розвиток; високий професіоналізм, якості працівника; готовність брати на себе відповідальність за свою сім'ю, розвиток міста (села), регіону, країни; адекватна поведінка, не завдання шкоди, допомога слабким, милосерддя; бажання відрізнитися, формування позитивного особистісного іміджу; діяльність, яка відповідає вимогам суспільства і відповідним чином оцінюється самою особистістю; поведінка, яка не завдає шкоди здоров'ю людей та природі, не сприяє скороченню життя; екологічній відповідальності, розумний егоїзм.

Соціальна ідповідальність виступає соціальним механізмом контролю, який складається з таких структурних елементів: архаїчний елемент, який включає менталітет, традиції, звичаї, норми; соціальний елемент, який включає зовнішні норми, правила, закони; світоглядний елемент, що складається з цінностей, настанов, моральних принципів та переконань.

Чинники ініціювання і становлення соціальної відповідальності особистості та суспільства

Соціальна відповідальність має складну ієрархічну структуру. Провідна роль у цій ієрархії належить саме особистісному рівню – людині як головному суб'єкту конкретної діяльності. Проте має бути соціально відповідальним не

тільки індивід, а і інші суб'єкти – групи, спільноти, організації, класи, держава тощо. Вибудовується ієрархія відповідальності: перший рівень – індивідуальний, другий – більш високий – суспільний (груповий, колективний). Побудована ієрархія вказує на структурні елементи соціальної відповідальності як системного об'єкта (індивід – родина – суспільство), їх взаємозалежність, самодостатність, непідмінність як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Реальна (внутрішня) соціальна відповідальність особистості є первинною, провідною компонентою цього феномену, адже лише реальна соціальна відповідальність як явище світоглядного характеру, основу якого становлять високі морально-духовні якості, може забезпечити соціальну стабільність. Тому сутність феномену соціальної відповідальності полягає у поєднанні мотивації, норм, настанов внутрішнього походження (як природжених, так і набутих), доповнених зовнішніми (суспільними) настановами, сприйнятими особистістю. Основне функціональне призначення системи соціальної відповідальності – продукувати вчинки і поведінку згідно із соціально значущими цінностями, принципами, нормами, що відповідають інтересам, ідеалам, завданням суспільства і потребам саморозвитку особистості, тому не матеріальне, а духовно-моральне підґрунтя, засноване на внутрішній культурі людини, цінностях, виступає сутнісною ознакою соціальної відповідальності.

Зовнішні фактори колективної відповідальності, соціального регулювання – це, по-перше, стратегії поведінки, вчинки перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління; по-друге, культура виховання в сім'ї, школі, ВНЗ, спрямована на соціально відповідальну поведінку; по-третє, правова регламентація стимулювання та підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізація, а також упевненість у своєму майбутньому та майбутньому своєї родини.

Чинники, які зумовлюють втілення соціальної відповідальності: постійна загроза покарання, державний примус; економічні вигоди соціальної відповідальної поведінки; постійна відповідальна поведінка перших осіб держави, прозорість дій на всіх рівнях управління, звітність; культивування

яскравих прикладів соціально відповідальної поведінки в ЗМІ, кінофільмах, книгах, інтернеті тощо; зростання довіри, переоцінка цінностей; популяризація суттєвих переваг від соціально відповідальної поведінки (високий імідж та повага до людини, пільгові податки бізнесу, репутація з подальшими позитивними результатами виборів для влади); абсолютний захист прав приватної власності та громадських демократичних свобод; розуміння значущості соціальної відповідальності людини.

Державне регулювання відносин соціальної відповідальності

Серед десяти загроз національної безпеки, спричинених безвідповідальністю держави, визначили п’ять найбільш вагомих Як на глобальному, так і на національному рівнях на перше місце серед загроз людству та українському суспільству виходить високий рівень бідності та низький рівень якості життя (60,1%). Це найголовніший показник оцінки ефективності державного управління та соціальної відповідальності держави в межах країни, а відповідно доміжнародних зобов’язань щодо досягнення

Стимулюють соціальну відповідальність держави структури громадянського суспільства. Вони через різні форми взаємодії з державою представляють інтереси людини. Але, за оцінками, позитивний вплив громадських організацій на соціальну відповідальність особистості експерти оцінили як невисокі в межах 15,9%, а профспілок – 10,7%.

Соціальну відповідальність визначено як чинник запровадження сталого розвитку при виявленні основних перешкод, які заважають виконанню міжнародних зобов’язань України щодо сталого розвитку, що практично стовідсотково є причиною недосконалого безвідповідального державного управління.

6.3 **Організаційно-економічне забезпечення управління корпоративною соціальною відповідальністю**

Сутність та специфіка корпоративної соціальної відповідальності (КСВ).

З точки зору Європейської Комісії КСВ має таке визначення: корпоративна соціальна відповідальність є концепцією, яка відображає добровільне рішення компаній брати участь у покращенні життя суспільства та захисті довкілля. Багато фахівців ототожнюють поняття «корпоративна соціальна відповідальність» і «соціальна відповідальність».

Сутність КСВ (йдеться про власників капіталу та уповноважені ними органи, фізичних осіб-роботодавців) полягає, насамперед, у відносинах із персоналом підприємства, організації, установи шляхом дотримання трудових і соціально-економічних прав працівників та врахування їх інтересів, встановлення додаткових соціальних пільг та гарантій, зокрема включаючи окремі бонуси і для членів сімей працівників, у формуванні соціально прийнятних цін на продукцію та послуги, що надаються населенню, а не тільки у тому, яку разову благодійну допомогу надано територіальній громаді, соціальній установі чи окремій фізичній особі, що нерідко супроводжується гучним піаром у ЗМІ.

Соціальна відповідальність бізнесу – відповідальне ставлення будь- якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем.

– сприяє сталому розвиткові, у тому числі здоров'ю і добробуту суспільства;

– зважає на очікування зацікавлених сторін;

– відповідає чинному законодавству і міжнародним нормам поведінки;

– інтегрована у діяльність організації та практикується в її відносинах.

Корпорати́вна соціа́льна відповіда́льність (КСВ) – це відповідальність тих, хто приймає бізнес-рішення, за тих, на кого безпосередньо чи опосередковано ці рішення впливають. Соціальна відповідальність – це концепція, що заохочує компанії враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив діяльності компанії на споживачів,

стейкохолдерів, працівників, громади та навколишнє середовище в усіх аспектах своєї діяльності.

СВБ є добровільною діяльністю компаній приватного і державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання наявних економічних і соціальних диспропорцій; створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою; покращання результативності бізнесу та показників прибутковості у довгостроковому періоді.

Основними характеристиками СВБ є добровільність; інтегрованість у бізнес-стратегію організації, компанії; системність; користь для всіх заінтересованих сторін: співробітників, споживачів, акціонерів, громади тощо, а також для самого підприємства; внесок у процес сталого розвитку. Соціальна відповідальність не обмежується благодійністю.

Соціальна відповідальність бізнесу містить у собі процедури і практики компаній з семи аспектів діяльності: організаційне управління; права людини; трудові відносини; етична операційна діяльність; захист навколишнього середовища; захист прав споживачів; розвиток місцевих громад і співпраця з ними.

Формування системи КСВ можна представити як чергування низки послідовних етапів (рівнів) КСВ: стадія оборони, базова стадія розвитку КСВ, функціональна стадія розвитку КСВ, стратегічна стадія розвитку КСВ, громадянська стадія розвитку КСВ. Деякі експерти першою виділяють стадію оборони, коли компанія не визнає своєї відповідальності та заперечує провину за негативний вплив на стан навколишнього середовища та суспільство. Неухильне дотримання закону – фундаментальний принцип КСВ, тому перш за все компанія, яка прагне до соціальної відповідальності, повинна проаналізувати свою діяльність та привести її в повну відповідність з законодавством. Це так званий базовий правовий рівень КСВ.

Специфіка внутрішньої корпоративної стратегії

У якості внутрішніх факторів соціальних процесів підприємства виступають такі особливості функціонування підприємства:

1 Технічні аспекти діяльності підприємства, що обумовлені технологічними процесами виробництва і безпосередньо впливають на організацію виробництва, структуру та зміст трудових операцій. Зміна цих чинників впливає на соціальні процеси через зміну характеру праці, трудових функцій та навичок, кваліфікації, формування нових контактів між працівниками.

2 Економічні аспекти функціонування організації, що впливають на економічні результати підприємства і характеризують ефективність його діяльності. Від економічних показників залежить можливість фінансування. Організація повинна розробляти стратегії та управляти ними у наступних трьох напрямах: внутрішні ресурси фірми; бізнес-середовище, в якому функціонує організація; спроможність організації створювати додаткову вартість.

3 Соціальні аспекти діяльності компанії, що пов’язані із взаємодією людей всередині колективу з метою досягнення цілей підприємства, і які визначаються наявністю закладів соціальної сфери підприємства та принципами їхньої діяльності.

Чинники впливу на внутрішню сферу корпоративного управління

Внутрішні елементи системи корпоративного управління залежать від:

1 Наявності ефективних норм та процедур взаємовідносин власників та їх впливу на менеджмент підприємства. господарського товариства і не суперечать законодавчо визначеним нормам.

2 Особливостей об’єктів регулювання. Так, у невеликих господарських товариствах, наприклад товариствах з обмеженою відповідальністю, де оптимальною є наявність лише кількох власників, системи корпоративного управління значно відрізняються від системи управління акціонерних товариств з великою кількістю власників.

Основна задача корпоративної стратегії – визначення напрямку розвитку, що відрізняється від інших фірм, з урахуванням існуючих ресурсів, навичок, умінь та обмежень зовнішнього середовища. Іноді корпоративну стратегію організації називають загальною або портфельною.

Ділова, або бізнес-стратегія – це стратегія забезпечення довгострокових конкурентних переваг окремої стратегічної бізнес-одиниці.

Відповідно до такого розуміння до заходів внутрішньої соціальної відповідальності бізнесу можна віднести діяльність організації, здійснювану в наступних напрямках:

– заходу соціального захисту співробітників організації;

– розвиток людського капіталу організації;

– виявлення і врахування інтересів працівників організації при прийнятті важливих управлінських рішень;

– проведення соціальне відповідальної реструктуризації.

До першого напрямку – заходам соціального захисту співробітників організації – можна віднести наступні конкретні її види:

– ліквідацію всілякої дискримінації при найманні на роботу, оплаті роботи, кар'єрному просуванні;

– заходи щодо забезпечення захисту життя і здоров'я працівників, а також надання допомоги працівникам у критичних ситуаціях;

– підтримка гідної заробітної плати – стабільної і при цьому соціально значимої.

Другий напрямок – розвиток людського капіталу організації – відбувається через навчальні програми і програми підготовки та підвищення кваліфікації, що підвищує конкурентоспроможність працівників, знижує залежність від одного работодателя, зменшує навантаження на державний бюджет у випадку втрати працівником свого місця.

Третій напрямок КСО – система взаємодії із працівниками як основними стейкхолдерами будь-якої компанії. Цей напрямок включає виявлення і

врахування інтересів співробітників при прийнятті важливих управлінських рішень.

Четвертий напрямок – соціальне відповідальна реструктуризація. Це напрямок соціальних програм компанії, яке покликано забезпечити проведення реструктуризації соціально відповідальним образом.

У рамках кожного напрямку конкретна організація розробляє й здійснює свій комплекс заходів, створюючи велику кількість внутрішніх видів КСО, застосовуваних на практиці.

Характеристика зовнішньої корпоративної соціальної відповідальності

Зовнішні фактори розвитку соціальної відповідальності – це сукупність умов соціальної активності організації, визначальним критерієм для яких є те, що окрема організація не має можливості самостійно впливати на них, а здатна лише їх враховувати при плануванні своєї діяльності. Також доцільно розподіляти зовнішні фактори на ті, що формуються на місцевому рівні (фактори пов'язані з територією присутності), та ті, що визначаються особливостями держави (фактори макрорівня).

Спочатку зупинимося на зовнішніх факторах, пов'язаних з територією існування. До місцевих економічних факторів соціального розвитку належать: наявність необхідних ресурсів (сировинних, трудових, інформаційних) для виробництва продукції; ступінь інтегрованості компанії у підприємницьке оточення (конкуренти, постачальники, клієнти, банківські установи); наявність інфраструктури. Географічні фактори впливають на спосіб життя робітників підприємства, особливості побуту, працездатність. З цим типом факторів тісно пов'язана перелік об'єктів соціальної інфраструктури, структура та обсяг споживацького кошика, особливості дозвілля.

Зовнішня КСВ не регулюється чинним законодавством, відбувається на основі існуючих в країні традицій.

– природоохорона діяльність та ресурсозбереження – це програми здійснюються за ініціативою керівників для зменшення шкідливого впливу діяльності людини на довкілля;

– розвиток місцевої територіальної громади – програма, що реалізується на добровільних засадах і спрямована на виявлення вкладу у справи громади;

– добровільна ділова практика – це програми, що спричиняють утвердженню чесних ділових стосунків між постачальниками, бізнес-партнерами і клієнтами компанії;

– готовність компанії брати участь у виході з кризових ситуацій;

– випуск якісної продукції.

Технологія PEST-аналізу

Перелік факторів дальнього зовнішнього середовища досить великий, проте науковцями запропоновано виокремлення чотирьох ключових напрямів, аналіз яких отримав назву PEST-аналіз (від англ. political-logal – політико-правові, economic-економічні, sociocultural – соціокультурні, technological forces – технологічні фактори).

Політичне середовище. Політична стабільність держави є одним з ключових факторів, що дозволяють знизити ризики розвитку підприємства у межах обраної ним стратегії. Для підприємства при розробці стратегії важливо розуміти сталість та узгодженість (відсутність протиріч) законодавчої бази з питань економічної діяльності.

Економічне середовище. В умовах ринкової економіки аналіз економічного середовища включає прогнози змін економіки, що виражені в показниках інфляції, державної політики в області податків та кредитування, рівня зайнятості населення, циклів ділової активності, грошового обігу та ін.

Соціокультурне середовище. При вивченні даного середовища аналізують: демографічні ознаки населення; розподіл доходів за групами населення; зміни в стилі життя, традиціях та устоях; рівень освіти населення; рівень споживання товарів та послуг, інше.

Технологічне середовище. У процесі аналізу виявляються науково-технічні тенденції, що характерні для галузі (можливості технологічних проривів, виникнення товарів з принципово новими характеристиками та ін.).

Іноді застосовуються і інші формати PEST-аналізу, наприклад, SLEPT-аналіз (додається правовий фактор) або STEEPLE-аналіз, відповідно до якого виокремлюють наступні прошарки аналізу: соціально-демографічний, технологічний, економічний, оточуюче середовище (природні фактори), політичний, правовий та етнічний фактори.

Сутність зовнішньої сфери корпоративного управління

Корпоративне управління забезпечується на рівні державних органів, які створюють норми і правила корпоративного контролю, відповідальність суб'єктів корпоративного бізнесу. Тому державні органи загальної та спеціальної компетенції є важливим зовнішнім елементом системи корпоративного управління.

Другим зовнішнім елементом корпоративного регулювання є механізми ринкового контролю. Для власників важливим наслідком корпоративного управління є отримання частини прибутку, підвищення курсової ціни акцій корпорації. Тому в системі корпоративного управління значну роль відіграють ринки продукції, а також фінансові ринки. Третім елементом зовнішнього корпоративного управління є громадські організації, засоби масової інформації, які впливають на корпоративну стратегію й тактику. Існує досить розвинена система захисту інвесторів – акціонерів, яка крім державних органів представлена громадськими організаціями, що здійснюють певний нагляд за розвитком корпоративного сектору, впливають на прийняття рішень, особливо через засоби масової інформації.

Внутрішнє середовище організації – комплекс змінних параметрів, які характеризують ситуативний стан організації, формуються та контролюються керівництвом або виникають під впливом зовнішнього середовища, процесів усередині організації і вимагають відповідних дій керівництва. Будь яка організація є системою, утвореною певною кількістю внутрішніх змінних елементів. Межі системи залежать від набору елементів, від нього залежить і склад змінних внутрішнього середовища організації. Основні змінні в самій організації, які потребують уваги керівництва, це мета, структура, задачі,

технологія та люди. Основною метою роботи більшості організацій є отримання прибутку. Прибуток це ключовий показник організації. Виділяють три основних типи орієнтації організації на прибуток: її максимізацію; отримання «задовільного» прибутку, тобто суть складається в тому, що при плануванні прибутку вона вважається «задовільною», якщо буде враховуватися ступінь ризику; мінімізацію прибутку. Цей варіант позначає максимізацію мінімума очікуваних доходів поряд з мінімізацією максимума втрат.

У неприбуткових організаціях замість максимізації доходу зріст норми прибутку виражений в інших показниках: задоволення споживача або користувача послуг; позиція на ринку, часто пов'язана з бажанням ринкового лідерства; умови добробуту працюючих і розвиток хороших відносин серед персоналу; публічна відповідальність та імідж організації; технічна ефективність, високий рівень продуктивності праці, надання особливої уваги науковим дослідженням і розробкам; мінімізація витрат виробництва і т.і.

Структура організації відображає виділення окремих підрозділів, які склалися в організації, зв'язки між цими підрозділами та об'єднання підрозділів в одне ціле.

Структура організації – це логічні співвідносини рівнів управління та функціональних областей, що побудовані в такій формі, яка дозволяє найбільш ефективно досягти цілей організації. Однією з основних концепцій, що має відношення до структури є спеціалізований розподіл праці. У більшості сучасних організацій розподіл праці зовсім не означає випадковий розподіл робіт між наявними людьми. Характерною особливістю є спеціалізований розподіл праці – закріплення даної роботи за спеціалістами, тобто тими, хто здатен виконати її краще за всіх з точки зору організації як єдиного цілого. Наприклад, розподіл праці між експертами по маркетингу, фінансам та виробництву. Задача – це запропонована робота, серія робіт або частина роботи, що повинна бути виконана заздалегідь установленим способом у заздалегідь обговорений термін.

Технологія як чинник внутрішнього середовища має набагато більше

значення, чим багато хто думають. Технологія має на увазі стандартизацію та механізацію. Тобто використання стандартних деталей може істотно полегшити процес виробництва та ремонту. Люди є основою будь – якої організації. Без людей немає організації. Люди в організації створюють її продукт, вони формують культуру організації, її внутрішній клімат, від них залежить те, чим є організація. Можна виділити п’ять груп функціональних процесів, які охоплюють діяльність будь – якої організації, і які є об’єктом керування з боку менеджера. Даними функціональними групами процесів є наступні: виробництво; маркетинг; фінанси; робота з кадрами; екаунтінг (облік та аналіз господарської діяльності).

Поняття корпоративної політики участі в житті суспільства

Економічний діалог має грунтуватися на трьох базових принципах, які мали б бути відкрито декларовані та документально закріплені всіма його сторонами:

1. Бізнес має бути законослухняним та соціально відповідальним.

2. Соціальний діалог має враховувати необхідність створення сприятливих умов для функціонування бізнесу.

3. Держава має бути гарантом стабільних та прозорих умов, в яких працює та отримує прибуток бізнес.

Задля організації та впровадження дієвого та результативного діалогу та створення партнерських відносин державою має бути здійснено низку системних кроків, а саме:

– нормативно-правове врегулювання механізму контролю з боку об’єднань підприємців та громадських об’єднань над розробкою, прийняттям та виконанням рішень органів державної влади усіх рівнів;

– створення нормативно-правової бази для дії механізму цивілізованого лобіювання бізнесом власних інтересів;

– формування механізмів надання максимально повної інформації про стан справ в національній економіці, на внутрішніх ринках, забезпечення

прозорості відповідних регулюючих і контролюючих органів державного апарату управління для громадських інститутів;

– забезпечення рівних умов діяльності на ринку для всіх представників вітчизняного бізнесу та іноземних компаній, надання рівних можливостей доступу до заохочувальних інструментів державної економічної політики;

– системне здійснення активної конкурентної політики, спрямованої на формування конкурентного середовища, сприятливого для розвитку;

– забезпечення захисту внутрішнього ринку від припливу недоброякісної, небезпечної імпортної продукції, використання цінового демпінгу тощо;

– здійснення промислової політики, яка передбачає підтримку вітчизняного бізнесу в міжнародно прийнятних формах, активний розвиток державою виробничої і соціальної інфраструктури;

– визначення прозорої стратегії реформування податкової системи з метою поетапного зниження фіскального навантаження, переходу до моделі оподаткування, спрямованої на заохочення економічно ефективного бізнесу, інноваційно та соціально орієнтованого розвитку;

– забезпечення гарантій недоторканності власності для власників підприємств, які ефективно працюють в економіко-правовому полі держави, завершення реформування судової системи з метою покращення захисту від порушень діючого законодавства з боку як держави, так і суб'єктів підприємництва;

– підвищення якості державних послуг, насамперед – у регуляторній сфері, спрощення регуляторних механізмів, суттєве скорочення термінів реєстрації бізнесу та приведення відповідних вимог до рівня, що відповідають міжнародній практиці, перенесення на державу більшої частини трансакційних видатків у відносинах бізнесу і державних органів;

– встановлення суворого контролю за виконанням антикорупційних програм і рішень в усіх ланках державного апарату, створення надійного

організаційно-правового, фінансового забезпечення діяльності правоохоронних органів і судів, проведення всеохопної ревізії нормативно-правових актів міністерств, відомств, органів місцевої влади на предмет їх відповідності Конституції України та антикорупційним законам України;

– впровадження механізмів відповідальності посадових осіб органів державної влади за наслідки їхніх рішень та дій в економічній сфері, невиправдане втручання в діяльність бізнесу та приватних осіб;

– надання політико-правової підтримки українським підприємствам на зовнішніх ринках, сприяння формуванню позитивного іміджу українських компаній за кордоном, просуванню експорту, пошуку торгових партнерів, заохочення розвитку прикордонних економічних відносин.

Визначення СВБ з Зеленої книги Європейського союзу (2001 рік): СВБ означає «інтеграцію соціальних та екологічних аспектів у щоденну комерційну діяльність підприємств та в їхню взаємодію з зацікавленими сторонами на добровільній основі».

Для бізнесу задля соціальної відповідальності СВБ означає «досягнення комерційного успіху засобами, які передбачають дотримання моральних цінностей та повагу до людей, спільнот і навколишнього середовища».

Для реалізації СВБ важливо як компанії взаємодіють з внутрішніми та зовнішніми групами впливу (працівниками, клієнтами, громадами, громадськими організаціями, державними структурами тощо)

СВБ не виникла раптом, вона повільно еволюціонувала в часі та стала частиною щоденного словника лише в останнє десятиріччя, особливо в Північній Америці та Західній Європі. Деякі дослідники стверджують, що ідея корпоративної соціальної відповідальності набула популярності у 1950-ті роки та з роками поширювалася в міру того, як корпорації ставали масштабнішими і потужнішими.

6.4 **Формування відносин роботодавців із працівниками на засадах соціальної відповідальності**

Механізм регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності

Механізм регулювання трудових відносин є способом організації діяльності суб'єктів трудових відносин, спрямованим на впорядкування їхнього функціонування з урахуванням компоненти відповідальності. Запропонований механізм регулювання соціально-трудових відносин дозволяє визначити, по-перше, особливості взаємодії основних учасників соціально-трудових відносин через реалізацію їхніх інтересів; по-друге, інститути, що впливають на реалізацію інтересів; принципи, на основі яких відбувається взаємодія; по-третє, інструменти регулювання соціально-трудових відносин; по-четверте, систему показників, що характеризують реалізацію інтересів.

Для впровадження механізму регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності запропоновано такі інструменти: на державному рівні – соціально-економічні програми, спрямовані на регулювання зайнятості, соціального захисту пра цівників, основ оплати праці, розвиток науки і освіти, розширення купівельної спроможності населення; на рівні роботодавців – програми формування оплати праці найманих працівників, розвитку персоналу, мотивування саморозвитку персоналу, соціальні пакети і соціальні програми, спрямовані на підвищення відповідальності найманих працівників.

Формування соціальної відповідальності персоналу підприємств

Найбільш популярні чотири аспекти соціальної діяльності бізнесу: 1) відносини бізнесу з місцевими громадами; 2) трудові відносини з працівниками; 3) вплив на навколишнє середовище; 4) управління соціальними процесами у колективі як елемент корпоративного управління. У кожному аспекті існують свої практики соціальної відповідальності, найважливішими з яких вважаються відносини з акціонерами, практики, пов'язані із забезпеченням економічного зростання, з упровадженням інновацій, соціально етичним маркетингом, проведенням спеціальних акцій і заходів, присвячених соціальній відповідальності

бізнесу. З погляду самих підприємців, основними соціальними заходами мають бути: впровадження соціальних програм поліпшення умов праці, навчання/ розвиток персоналу, застосування у політиці компанії етичного ставлення до споживачів, участь у регіональних програмах соціального розвитку тощо. Найпопулярнішим аспектом соціальної відповідальності виступає благодійна діяльність і участь у реалізації регіональних соціальних програм. Огляд національних особливостей соціалізації бізнесу в Україні дає можливість зробити такі висновки:

1. Соціальна відповідальність бізнесу виникає як об'єктивна потреба не лише суспільства, а й самих підприємств, які прагнуть знайти своє місце в конкурентному середовищі, свого споживача, зацікавити до співпраці національних і зарубіжних партнерів, висококваліфікованих спеціалістів.

2. Практики соціальної відповідальності бізнесу не приживаються, якщо вони нав'язані міжнародними стандартами, законодавством чи будь-якими суспільними структурами. Їх ефективність тим вища, чим конкретніша спрямованість і більш наглядний соціальний результат.

3. Потреба суспільства у тих чи інших формах соціальної відповідальності бізнесу складається під впливом національного менталітету,

На вибір форм соціалізації бізнесу впливають різноманітні фактори: соціально-економічний стан країни; наявність історичної та культурної спадщини, досвіду соціалізації бізнесу; менталітет населення, регіональні та місцеві особливості соціального розвитку, моральні переконання представників бізнесу; тиск з боку громадськості; державні вимоги; прибутковість бізнесу.

Сучасний стан і характеристика соціальної відповідальності підприємницької діяльності

Сучасна теорія підприємницької діяльності передбачає не лише ефективну організацію праці, але і соціально відповідальні дії. Носіями і виразниками ділової етики є фахівці «продуктивного типу», діяльність яких тісно пов'язана з етично орієнтованим способом життя. Проблема втілення етичних засад у господарську діяльність – одна з найскладніших у соціально-

економічній теорії. У низці робіт українських теоретиків висвітлено моральні аспекти господарської діяльності в умовах становлення ринкової трансформації. Принципово новим для бізнесової етики є вимоги уважного ставлення до позавиробничих складових морального клімату в колективі співробітників («соціальне розширення мандату підприємця»). Ця особливість у бізнес-етиці кореспондує такі тенденції соціального життя, як гуманізація, демократизація, солідаризм, корпоративізм. Будь-яка підприємницька діяльність нерозривно пов'язана з ризиками різного ґатунку. Якісною відмінністю є процеси їх запобігання, врегулювання, що сьогодні залежать не лише від професійності сторін, але і від дотримання ними принципів соціальної відповідальності. Соціалізація менеджменту в умовах кризових процесів виявляється у переході від концепції тотального управління якістю до системи антикризового менеджменту, до соціально орієнтованої концепції управління. Серед домінуючих у світовій практиці трьох моделей управління – англо-американської, японської та німецької (європейської) – в умовах глобальної фінансово економічної кризи пріоритет належить німецькій і японській з їх орієнтацією і врахуванням системи соціальних цінностей, соціальної взаємодії і довіри, соціокультурних відмінностей. Соціальна відповідальність бізнесу – відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі з суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем.

Як правило, соціальна активність компаній проявляється в тих регіонах, де вони ведуть свою економічну діяльність, що повністю відповідає уявленню громадськості про відповідальність бізнесу перед населенням. Зокрема, 74% українських споживачів вважають, що бізнес повинен розв'язувати соціальні проблеми у своєму місті та регіоні, 6%-у національному масштабі, лише 9%-міжнародному.

1. Територіальна громада – середовище життєдіяльності працівників компанії. Переважна більшість працівників (якщо не всі) компанії живуть,

відпочивають, навчаються, спілкуються, користуються послугами на території громади, тобто взаємодіють із середовищем життєдіяльності громади.

2. Громадська думка і засоби масової інформації, що її формують, мають незаперечний вплив на діяльність компанії. Громадська думка – це сукупність уявлень, оцінок і суджень, що їх поділяє більшість чи принаймні значна частина населення стосовно проблем, подій чи фактів дійсності в конкретній соціальній ситуації.

3. Місцева влада як невід'ємний елемент громади. Сьогодні в усьому світі спостерігаються різкі зміни в соціальному, економічному та політичному середовищах, а також вплив цих змін на діяльність і спосіб управління соціально-економічним розвитком територіальних громад.

4. Некомерційні та неурядові організації, що працюють на одній території з компанією, можуть бути її союзниками або опонентами. Громадські організації можуть ініціювати і проводити громадські обговорення щодо негативного впливу діяльності компанії на екологію чи інфраструктуру міста, тим самим формуючи негативний імідж компанії.

5. Споживачі продукції компанії чи її клієнти можуть становити значну частину тієї ж територіальної громади, в якій відбувається діяльність компанії. Це важлива причина перейматися «проблемами територій».

6. Репутація компанії в територіальній громаді. Соціальна залученість компаній до реалізації соціальних проектів на місцевому рівні – основне джерело формування її репутації і один із найсерйозніших приводів для висвітлення її діяльності в засобах масової інформації.

Партнерство з громадами і представниками інших секторів дозволяє їм досягти цілей, що було б неможливим, якби вони працювали самотужки. Зокрема:

– привернення суспільної уваги до компанії, можливість продемонструвати високий рівень соціальної відповідальності перед громадою і зміцнити репутацію;

– поліпшення стосунків із місцевою владою, забезпечення її лояльності при розподілі контрактів на державні закупівлі, отримання преференцій у формі пільгового землевідведення, надання дозволів на будівництво;

– налагодження позитивних взаємовідносин із недержавними громадськими організаціями, які функціонують у громаді, і засобами масової інформації;

– знайомство з реальними і потенційними споживачами, потенційними працівниками; успішний рекрутинг (підбір персонала) і утримання персоналу;

– розвиток горизонтальних зв'язків на підприємстві, формування команди і зміцнення корпоративного духу;

– залучення персоналу до розвитку справ не лише в компанії, а й у громаді, стимулювання пошуку творчих рішень;

– поліпшення якості життя місцевої громади і вирішення її соціальних проблем.

Співпраця бізнес-структур із неурядовими організаціями

Євроінтеграційна політика, трансформація сучасних ЗМІ та історичні демократичні традиції зумовлюють діяльність численних неурядових організацій (НУО) Європейського регіону, з якими співпрацюють громадські організації України. Напрями цієї співпраці: захист прав людини на свободу слова та незалежність і плюралізм ЗМІ, захист професійної діяльності журналістів, права на доступ до інформації за європейськими стандартами, права на розвиток суспільного радіомовлення і телебачення, права на вільний і недискримінаційний доступ до мережі Інтернет тощо.

Аналіз політичної співпраці НУО з міжнародними організаціями та урядовими установами України дає можливість зробити теоретичні та практичні висновки про фактичну і потенційну роль НУО в демократизації політичних інститутів держави, про ефективність впливу НУО на прийняття політичних рішень, виконання ними місії представництва інтересів широкої громадськості. НУО мають стати експертами нормотворчої процедури,

спостерігачами парламентських слухань та ініціаторами судових розглядів з приводу порушень прав і свобод людини.

Зважаючи на характер і мету діяльності НУО України, можна запропонувати компаративну класифікацію міжнародних та національних інституцій:

Міжнародні НУО з інформації та комунікації

1. Міжнародні організації загальної компетенції – це Міжнародна федерація з інформації та документації, Спілка міжнародних асоціацій, Міжнародна асоціація «інформація задля розвитку», Інститут інформаційного суспільства, Міжнародна спілка досліджень комунікації, Європейський центр парламентських досліджень і документації, Міжнародний інститут комунікацій тощо.

2. Міжнародні організації спеціальної компетенції мають на меті розв'язання проблем у сфері міжнародних відносин за окремими напрямами міжнародної комунікації, забезпечення діалогу за віссю «державна влада – приватний сектор», об'єднання фахівців для розробки професійних стандартів, організацію широких представницьких контактів НУО на міжнародній арені.

Міжнародні організації спеціальної компетенції, у свою чергу, поділяють на:

– правозахисні (організації свободи слова, прав людини і боротьби з цензурою, зокрема Організація 19-ї статті – Міжнародний центр боротьби з цензурою);

– медійні (спеціалізовані організації зі співпраці в галузі мас-медіа):

– журналістські – Міжнародна федерація журналістів, Європейський союз асоціацій наукових журналістів, Європейський інститут медіа, Європейська асоціація підготовки журналістів;

– організації телерадіомовлення – Європейська асоціація комерційного телебачення, Європейська телерадіомовна спілка, Європейська рада комерційного телебачення;

– організації друкованої преси та реклами – Жіноча публіцистична служба, Союз преси країн ЄС, Спілка асоціацій редакторів газет, Європейський рекламний тріумвірат, Європейська асоціація рекламних агентств;

– організації суспільного телерадіомовлення та інформаційні агентства – ВВС, «Канал 4», «Шведське радіо», ТВЗ, ARD, RTL+, HUP/UHP;

– організації інформаційних та комунікаційних послуг (кабельного, супутникового, електрозв'язку, мульти-медіа, мережевого та інтернет-зв'язку)

Контрольні запитання

1. Дайте визначення сутності понять «соціальна відповідальність» та «бізнес-соціальний аналіз».
2. Охарактеризуйте систему соціальної відповідальності.
3. Охарактеризуйте складові елементи моделей соціальної відповідальності.
4. Охарактеризуйте рівні соціальної відповідальності.
5. Характеристика державних соціальних стандартів та гарантій.
6. Міжнародний стандарт «Соціальна відповідальність» (SA8000)
7. Чим характеризується соціальна відповідальність?
8. Оцінка пріоритетних дій для перетворення соціальної відповідальності на норму життя українського суспільства.
9. Оцінка експертами найсильніших спонукальних мотивів для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні.
10. Оцінка основних перешкод у становленні соціальної відповідальності держави в Україні.
11. Соціальна відповідальність на регіональному та місцевому рівнях.
12. Сутність та специфіка корпоративної соціальної відповідальності
13. Реалізація корпоративної соціальної відповідальності.
14. Основні функції корпоративної соціальної відповідальності
15. Формування соціальної відповідальності персоналу підприємств

Список рекомендованої літератури:

1. Авраменко С.И. Социальный тип личности в стране: специфика трансформации / С.И. Авраменко. – К.: Антей. – 2016. – С. 111-112.

2. Амосов С.О. 1. Проблеми розвитку соціально – відповідального бізнесу / С.О. Амосов // Державне регулювання соціального підприємництва та соціально відповідального бізнесу: Мат. II Міжнародної науково – практичної конференції, 25 листопада 2016 / за заг . ред. проф. О.Ю. Амосова. – Харків.: Вид – во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2016. – С. 120-122.

3. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу / О. Амоша, О. Новікова // Держава і суспільство.Ки їв – 2015. – № 2. – С. 122-127.

4. Аналітичний звіт «Корпоративна соціальна відповідальність в Україні 2014 – 2018: стан та перспективи розвитку». Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», 2014. – 56 с.

5. Артамонова А.А. Социальная ответственность личности в современном обществе / А.А. Артамонова // Вектор науки ТГУ. – 2016. – №3(3). – С. 19-21.

6. Аршакян Д. Особенности управления социотехническими системами в современных условиях / Д. Аршакян // Проблемы теории и практики управления. –2016. – №5. – С. 96-99.

7. Бай С.І. 2. Соціальна функція підприємства [Електронний ресурс] / С.І. Бай, І.А. Римар. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tmm/2017_36/23.pdf

8. Белявська К.С. 3. Соціальна відповідальність бізнесу: еволюція поглядів на проблему / К.С. Белявська // Вісн. Хмельниц. нац. ун. Хмельницький – 2016. – №1. – С. 228-233.

9. Білявський В. 4. Підвищення рівня соціальної відповідальності торгівельного підприємства / В. Білявський // Вісн. КНТЕУ. Київ – 2015. – №5. – С. 84-91.

10. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? // Журнал «Києво – Могилянська Бізнес Студія». – №10. – 2015: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.management.com.ua/cm/cm037.html

11. Галушка З. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні / З. Галушка // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. Серія «Економіка».Київ – 2013. – Вип. 148. – С. 16-17.

12. Герет Т. М., Клоноскі Р. Дж. Етика бізнесу: Пер. з англ. – Київ.: Основи, 2017. – 214 с.

13. Гіл, Чарлз В. П. Міжнародний бізнес: конкуренція на глобальному ринку: Пер. з англ. – К.: Вид – во Соломії Павличко «Основи», 2016. – 856 с.

14. Елесеев А.А. Социологическое содержание соотношения стандартов, права и морали. Весник К..Ун – та. Сер.18. Социология и политология, Киев, 2015. – №3. – С. 26.

15. Кикал Дж. Социальное предпринимательство: миссия – сделать мир лучше / Джилл Кикал, Томас Лайонс; пер. с англ. – М.: Альпина паблишер, 2014. – 304 с.

16. Кірєєва О. Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики / Кірєєва О. Б. – Київ, 2010. – 13 с.

17. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322 – VIII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 322 – 08. (дата звернення: 06.10.2020).

18. Новак, В. А. Корпоративная культура. Теория и практика. – Киев., 2015 – 546 с.

19. Новак І. Соціальний пакет як механізм удосконалення оплати праці / І. Новак // Україна: аспекти праці.Київ – 2017. – № 2. – С. 6-12.

20. Организационное поведение. учебник для вузов. А.Н.Сулин, С.Д. Резник, Под ред. проф. А.Н.Сулина. – Киев. Вектор Бук, 2016. – 308 с.

21. Про колективні договори і угоди: Закон України зі змінами від 27.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356 – 12 (дата звернення: 02.05.2020).

22. Social Enterprise Solutions for 21st Century Challenges. The UK Model of

Social Enterprise and Experience // Publications of the Ministry of Employment and the Economy. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tem.fi/files/26789/TEM_25_2010_netti.pdf.

23. The Development of Social Entrepreneurs in Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uni – muenster.de/imperia/md/content/ifpol/mitarbeiter/zimmer/developement_of_social_entrepreneurs.pdf

7. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ОБЛІКУ

7.1 Сутність, особливості і етапи діджиталізації обліку

Діджиталізація (оцифровка, digitalization) – це цифрова трансформація суспільства і економіки, яка передбачає переведення інформаційного поля з аналогового в цифровий формат; розробку і застосування інноваційних технологій обробки цифрових даних; а також розробку і застосування системи ефективних процесів використання цифрових можливостей.

Не варто ототожнювати діджиталізацію з автоматизацією або з оцифруванням даних, оскільки це тільки окремі компоненти процесу діджиталізації. Оцифровані дані і системи автоматизації вимагають витрат часу, трудових та інших ресурсів, але самі по собі не гарантують позитивного ефекту. Необхідна ще одна складова: система ефективних процесів використання цифрових можливостей.

З феноменом діджиталізації пов’язані деякі супутні поняття, які вимагають невеличкого пояснення.

Інформація – це відомості (дані, повідомлення) незалежно від форми їх подання.

Інформаційний простір – простір, в якому створюється, переміщується і споживається інформація.

Поле – поняття, яке характеризує взаємне розташування співіснуючих об’єктів.

Інформаційне поле – сукупність інформаційних ресурсів, структур і взаємозв’язків між ними.

Аналогова інформація – інформація, яка представлена в безперервній формі (так інформація сприймається людиною). Види аналогової інформації: візуальна; аудиальна; тактильна; нюхова; смакова.

Цифрова інформація – інформація, яка представлена в дискретній (перервній, стрибкоподібній) формі (так інформація сприймається обчислювальною технікою).

На рисунку 7.1 представлена візуалізація аналогової і цифрової

інформації.

Рисунок 7.1 – Графічне представлення аналогової і цифрової інформації

Облік вбудований в загальносвітову систему цифрової трансформації як функціональний елемент. Експерти очікують, що цифрова трансформація бухгалтерського обліку призведе до виникнення ефекту синергії [106]. (Під синергією розуміється підсилюючий ефект спільного впливу двох факторів, при якому результат їх спільної дії істотно перевершує просту суму впливу кожного з цих факторів окремо).

Діджиталізація обліку – процес не одномоментний. Н. Л. Шишкова виділяє наступні етапи IT-трансформації бухгалтерського обліку:

– *підготовчий*. На цьому етапі встановлюється загальна мета і локальні завдання діджиталізації обліку. Оцінюються заплановані масштаби впровадження діджиталізації і можливі обмеження (насамперед технологічні). Впровадження вимагає коригування структури, інформаційних потоків між підрозділами, внутрішніх нормативів і регламентів обліку;

– *етап впровадження*. На цьому етапі очікується раціоналізація взаємин в обліковій системі з деталізацією протоколів і стандартів обліку та отримання синергетичного ефекту від удосконалення організаційної структури і документообігу. Також на цьому етапі в разі виявлення небажаних відхилень від очікуваних параметрів здійснюється оперативне корегування проекту IT-модернізації;

– *етап використання*. На цьому етапі відбувається об’єднання професійних аспектів обліку і IT-інфраструктури [106].

7.2 **Основні тренди впливу інформаційних технологій на бізнес**

На даний час діджиталізація є, мабуть, найактивнішим чинником інноваційних змін в економіці. До основних трендів впливу інформаційних технологій на бізнес відносяться:

– роботизація виробничих процесів.

– хмарні технології;

– інтернет речей;

– Big Data (великі дані);

– штучний інтелект, машинне навчання і глибоке навчання;

– технологія розподіленого реєстру і блокчейн.

Роботизація виробничих процесів означає застосування автоматизованих систем управління, які замінюють ручну працю.

Хмарні технології (cloud technologies) – це технології розподіленої обробки даних шляхом забезпечення користувачам віддаленого доступу до обчислювальних ресурсів. Використання хмарних технологій робить бізнес-процеси більш зручними і мобільними без залучення додаткових витрат. Найбільш активно хмарні технології використовуються в маркетингу, логістиці та документообігу. Більш докладно про застосування хмарних технологій в обліку ми поговоримо в п. 7.5 даного навчального посібника.

Інтернет речей (internet of things, IoT) – це мережа фізичних об’єктів («речей»), які підключені до інтернету і мають вбудовані технології (датчики і передавальні пристрої), що дозволяють збирати інформацію певного характеру, передавати її іншим пристроям, і приймати дані ззовні. Сьогодні ми живемо в світі, де кількість підключених до IoT пристроїв, швидше за все, вже перевищує кількість людей. Приклади інтернет-речей: «розумний годинник»; «розумний дім»; «розумна парковка»; «розумний автобус»; «розумна фабрика» і т.д. Так, наприклад, «розумний дім» автоматично регулює опалення, освітлення, і т.д .; «розумна фабрика» в автоматичному режимі контролює промислові машини з метою пошуку наявних проблем, а потім автоматично налаштовується, щоб уникнути збоїв. Інтернет речей дозволяє забезпечувати «клієнтоцентричність»

виробництва, тобто індивідуалізувати виробничу систему в залежності від бажань покупців.

Big Data (великі дані) – це величезні і різноманітні масиви даних, які мають настільки великий обсяг і таке значне різноманіття, що не можуть бути оброблені традиційними системами управління базами даних, проте, разом з тим, можуть бути ефективно оброблені горизонтально масштабованими програмними інструментами. Найбільш часто *Big Data* застосовуються в бізнес – і маркетинг – аналітиці. Більш докладно про *Big Data* і їх застосування в обліку ми поговоримо в п. 7.6 даного навчального посібника.

Штучний інтелект (artificial intelligence, AI) – це технологія створення комп'ютерних програм, здатних пристосовуватися до нових ситуацій, навчатися, запам'ятовувати що-небудь на основі досвіду, розуміти і застосовувати абстрактні концепції і використовувати свої знання для управління навколишнім середовищем. Тобто, іншими словами, здійснювати інтелектуальну діяльність, яка традиційно вважається прерогативою людини. Характерною особливістю штучного інтелекту є здатність приймати рішення творчого характеру.

Основні методи штучного інтелекту:

– обробка текстів природною мовою (natural language processing, NLP). Використовується для автоматичного розпізнавання і перекладу текстів;

– комп'ютерний зір (computer vision, CV). Використовується для того, щоб знаходити, відстежувати, класифікувати та ідентифікувати об'єкти; отримувати дані з зображень; аналізувати отриману інформацію.

– аналіз даних (data science). Використовується для того, щоб витягувати з даних необхідну приховану або неявну інформацію; виявляти закономірності; робити прогнози.

Машинне навчання (machine learning, ML) – це один з напрямків штучного інтелекту, який займається побудовою алгоритмів, що здатні навчатися.

Глибоке навчання (deep learning, DL) – один з напрямів машинного

навчання, який заснований на використанні методів, що імітують роботу людського мозку. Глибоке навчання використовує нейронну мережу – серію алгоритмів, які змодельовані за принципом роботи людського мозку.

Технологія розподіленого реєстру (distributed ledger technology, DLT) – це технологія запису і зберігання інформації (реєстру) одночасно на декількох мережевих вузлах, при цьому кожен вузол зберігає повну копію реєстру. Ключова особливість розподіленого реєстру – відсутність єдиного центру управління.

Блокчейн – це один з видів розподіленого реєстру. Ключова функціональна особливість блокчейну – угруповання і організація всіх даних в ланцюжок блоків з криптографічним захистом. Кожне оновлення інформації створює новий блок такого ланцюжка, при цьому попередні блоки не зникають.

Вперше технологія блокчейну була застосована в криптовалютах, таких як біткойни. Але це далеко не єдине застосування технології DLT. Розподілені реєстри вже досить широко використовуються в фінансах, оскільки принцип зберігання розподілених реєстрів істотно підвищує захищеність і прозорість фінансових транзакцій. Крім цього, розподілені реєстри починають знаходити своє застосування в системах голосування, в охороні здоров'я, в логістиці, і в багатьох інших сферах. Істотний вплив технологія розподіленого реєстру і блокчейну здійснює і на практику ведення бухгалтерського обліку. Більш докладно про технологію розподілених реєстрів і блокчейну, а також про вплив даної технології на практику бухгалтерського обліку ми поговоримо в п. 7.7 даного навчального посібника.

7.3 **Основне програмне забезпечення ведення бухгалтерського обліку. Розгляд конкретних бухгалтерських програмних продуктів та їх особливостей**

Діджиталізація обліку – процес не тільки бажаний, але і необхідний. Цифровізація полегшує ведення обліку, але крім цього, вона також забезпечує виконання ряду обов'язкових законодавчих вимог, наприклад, пов'язаних з

подачею регламентованої електронної звітності [107; 108].

Основні переваги цифровізації бухгалтерського обліку:

– збільшення швидкості отримання і обробки облікової інформації;

– зниження кількості помилок при обробці даних;

– зниження трудових витрат облікового персоналу;

– полегшення процесу управління підприємством.

Підприємство може вести автоматизований облік як силами своїх співробітників, так і на основі аутсорсингу.

Бухгалтерське програмне забезпечення повинно відповідати таким вимогам:

– відповідність чинному законодавству України;

– зрозумілий (інтуїтивний) інтерфейс,

– зручна навігація;

– можливість своєчасного оновлення та (або) розширення;

– вартість, адекватна наповненню.

Бухгалтерські програми поділяються на:

– стаціонарні (такі, що зберігаються і працюють безпосередньо на комп'ютерному обладнанні підприємства);

– хмарні (такі, що зберігаються і працюють з віддалених серверів).

Багато програмних продуктів підтримують як стаціонарну, так і хмарну версію. Потрібно сказати, що останнім часом онлайн-сервіси розвиваються дуже успішно і стають все більш привабливими для споживачів. На відміну від традиційних бухгалтерських програм, онлайн сервіси мають такі особливості:

– відсутня необхідність придбання ліцензії на бухгалтерську програму;

– оплата здійснюється в формі абонентської плата за право користування сервісом і, як правило, на регулярній основі щомісяця, щокварталу або щорічно;

– відсутні витрати на установку і настройку програми;

– істотне зниження ризику втрати даних;

– перехід на нову версію здійснюється автоматично; оплата підписки за

отримання оновлень відсутня.

Важливою характеристикою бухгалтерського програмного забезпечення є наявність або відсутність чіткого розподілу на платформу і конфігурації. *Платформа програмного забезпечення* – це середовище розробки і виконання прикладних програмних рішень. Ці прикладні програмні рішення і називаються *конфігураціями*. Платформа містить інструменти, які є необхідними для адміністрування і підтримки функцій конфігурацій.

На даний час український ринок бухгалтерських програмних продуктів розвивається дуже інтенсивно. На ринок постійно виходять нові компанії і нові програмні рішення, а ті, що потерпіли невдачу в конкурентній боротьбі, поступово втрачають клієнтів і сходять з дистанції. Розглянемо найбільш поширені на момент виходу даного навчального посібника програмні продукти забезпечення ведення бухгалтерського обліку для України.

«1С: Підприємство. Бухгалтерія для України» призначена для автоматизації бухгалтерського і податкового обліку. Програма інтегрована з сервісом здачі електронної звітності «FREDO Звіт». Це дозволяє безпосередньо з програми формувати обов'язкову (регламентовану) звітність. Програма може працювати як в стаціонарному, так і в онлайн режимі. Продукт є універсальним в тому сенсі, що дозволяє вести облік на підприємствах і в організаціях, які здійснюють будь-які види комерційної діяльності.

У програмному продукті «1С: Підприємство 8» існує чіткий розподіл на платформу і прикладне рішення (конфігурацію). Правила ведення обліку вбудовані в конфігурацію. Конфігурації «1С: Підприємство» можна розділити на наступні групи: типові; галузеві; спеціалізовані.

Розробниками постійно здійснюється апгрейд програмного забезпечення. На момент виходу даного навчального посібника актуальною є версія «1С: Підприємство. Бухгалтерія 8 для України» [4]. «1С: Підприємство. Бухгалтерія 8 для України» складається з платформи «Підприємство 8» і конфігурації «Бухгалтерія для України».

Програмний продукт має дві версії: базову і професійну. Базова версія

має ряд обмежень. Далі (за замовчуванням, якщо не сказано інше) ми будемо описувати основні функціональні та сервісні можливості професійної версії «1С: Підприємство. Бухгалтерія 8 для України».

Одна інформаційна база з загальними довідниками контрагентів, співробітників і номенклатури підтримує можливість ведення обліку відразу декількох суб'єктів підприємницької діяльності (як юридичних, так і фізичних осіб). При цьому звітність формується роздільно. На малих підприємствах для ведення обліку досить тільки програми «1С: Підприємство. Бухгалтерія 8 для України». Облік на інших підприємствах забезпечується спільним використанням «1С: Підприємство. Бухгалтерія 8 для України», «1С: Підприємство. Зарплата и Управління Персоналом 8 для України», та «1С: Підприємство. Управління торгівлею 8 для України».

Як було сказано раніше, базова і професійна версія відрізняються обсягом своїх можливостей. Базова версія має наступні обмеження:

– не підтримується ведення обліку відразу декількох суб'єктів підприємницької діяльності в одній інформаційній базі;

– одночасно з однією інформаційною базою може працювати тільки один користувач;

– не підтримується зміна конфігурації, можна використовувати тільки типову конфігурацію і встановлювати її оновлення;

– не підтримується робота в клієнт-серверному варіанті;

– не підтримується робота розподілених інформаційних баз;

– не підтримується COM – з'єднання і Automation-сервер [109].

До основних переваг програмного забезпечення «1С: Підприємство. Бухгалтерія для України» належить:

– швидке і якісне реагування служби підтримки даного програмного забезпечення;

– вбудована об'єктно – орієнтована мова програмування, що дозволяє підлаштовувати конфігурацію під потреби підприємства максимально зручним способом;

– наявність єдиної технологічної платформи, яка забезпечує легкість створення прикладних рішень;

– широка поширеність програми і, як наслідок, наявність величезної кількості працівників, підготовлених для роботи саме з цим програмним забезпеченням.

До основних недоліків програмного забезпечення «1С: Підприємство. Бухгалтерія для України» належить:

– відсутність підтримки галузевої специфіки підприємства в базовій конфігурації програмного продукту;

– для підстроювання конфігурації під специфіку конкретного підприємства потрібні послуги програміста, знайомого з об'єктно-орієнтованим програмуванням;

– платні оновлення продукту.

Таким чином, ми бачимо, що незважаючи на заявлену універсальність, програмне забезпечення «1С: Підприємство. Бухгалтерія для України» набагато краще пристосоване для використання підприємствами великого і середнього бізнесу, ніж для підприємств малого бізнесу.

«Діловод» – хмарний сервіс ведення обліку. Підтримує можливість управлінського та бухгалтерського обліку; формування електронної звітності. «Діловод» є багатокористувацької системою, та підтримує можливість індивідуальної настройки інтерфейсу для кожного користувача.

У таблиці 7.1 представлені наявні на момент публікації цього навчального посібника пакети послуг програмного забезпечення «Діловод».

«Master: Бухгалтерія» – програмний продукт для ведення бухгалтерського та податкового обліку на підприємствах малого та середнього бізнесу і комунальних підприємствах. Доступний у хмарному і стаціонарному рішеннях [6].

Таблиця 7.1 – Пакети послуг програмного забезпечення «Діловод»

Доступні можливості	Назва пакету послуг			
	«Профі» (облік ФОП без найманих працівників)	«Профі+» (облік ФОП або юр. осіб)	«Бізнес» (облік декількох ФОП або юр. осіб на ЄП)	«Підприємство» (облік декількох ФОП або юр. осіб)
Єдиний податок або загальна система для ФОП	+	+	+	+
Єдиний податок для юридичних осіб	–	+	+	+
Загальна система для юридичних осіб	–	+	–	+
Облік ПДВ та реєстрація податкових накладних	–	+	+	+
Бухгалтерський облік	–	+	+	+
Управлінський облік	+	+	+	+
Податковий облік	+	+	+	+
Електронна звітність	+	+	+	+
Зарплата і управління персоналом	–	+	+	+
Облік виробництва	–	+	+	+
Керування доставкою	–	+	+	+
Кілька підприємств в одній базі	–	–	+	+
API (Application programming interface)	–	–	+	+

Складено у відповідності до [110]

Даний програмний продукт підтримує наступні функціональні можливості:

– *банк и каса*: операції з грошовими коштами та їх еквівалентами, інтеграція з системою «Клієнт-Банк»;

– *продаж*: облік розрахунків із замовниками;

– *покупки*: облік розрахунків із постачальниками;

– *склад*: облік, надходження та списання ТМЦ і МШП;

– *виробництво*: облік фактичних витрат в розрізі аналітик, автоматичний розподіл ТЗ і ЗВ витрат;

– *ОЗ і НМА*: облік надходження, амортизації, вибуття ОЗ; здійснення переоцінки й індексації; облік ремонту і модернізації ОЗ;

– *податковий облік*: ведення податкового обліку відповідно до Податкового кодексу України;

– *операції*: закриття рахунків в кінці року та кварталу;

– *звіти*: всі стандартні аналітичні форми бухгалтерської звітності; автоматичне формування фінансової звітності;

– *довідники*: загальносистемні, користувацькі довідники;

– *адміністрування*: налаштування інтерфейсу, управління доступом, обслуговування інформаційної бази.

Програмний продукт «Master: Бухгалтерія» підтримує можливість додавання наступних функціональних додатків:

– *Master: конектор з фіскальним реєстратором* – додаток для проведення операцій з приймання готівкових коштів від покупців за допомогою касового апарату/фіскального реєстратора;

– *Master: Updater на 12 місяців* – додаток для автоматичного завантаження пакетів оновлень й автоматичного інсталювання на рівні системних функцій платформи;

– *Master: оптимальні закупівлі* – додаток визначає оптимальну кількість продукції для закупівлі та моменту закупівлі, оптимізує ціни закупівлі й здійснює оптимізацію обігових коштів у запасах;

– *Master: мобільна інвентаризація* – додаток для ведення інвентарного опису ТМЦ й ОЗ за допомогою мобільного додатку WMS, який операє документами інвентарного опису на мобільному пристрої й є чудовим рішенням для автоматизації проведення інвентаризації.

– *Master: облік автотранспорту* – додаток дозволяє обліковувати надходження, рух та витрати ПММ на підприємстві, аналізувати роботу автотранспорту в процесі господарської діяльності, обліковувати запасні частини, процеси поточного ремонту та модернізації автотранспорту.

– *Master: оперативний склад* – додаток для ведення кількісного обліку товарно-матеріальних цінностей з можливістю відображати надходження та вибуття матеріальних цінностей, звіряти залишки, друкувати ордери не

використовуючи при цьому дані бухгалтерського обліку.

Додатково є можливість замовити індивідуальне рішення – конфігурування нетипового функціоналу.

«BAS Бухгалтерія» – програмний продукт, який призначений для автоматизації бухгалтерського і податкового обліку, а також для підготовки обов'язкової (регламентованої) звітності, в організаціях, що здійснюють будь-які види комерційної діяльності: гуртову і роздрібну торгівлю, комісійну торгівлю (включно з субкомісією), надання послуг, виробництво тощо. До складу «BAS Бухгалтерії» включено план рахунків бухгалтерського обліку, що відповідає Наказу Міністерства Фінансів України «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку і Інструкції про його використання» від 30 листопада 1999 р. № 291. Склад рахунків, організація аналітичного, валютного, кількісного обліку на рахунках відповідають вимогам законодавства щодо ведення бухгалтерського обліку та відображення даних у звітності. За необхідності користувачі можуть самостійно створювати додаткові субрахунки і розрізи аналітичного обліку [112].

Існують модифікації: «BAS Бухгалтерія базова», «BAS Бухгалтерія ПРОФ», «BAS Бухгалтерія КОРП».

Базова версія розроблена для невеликих підприємств і має ряд обмежень у порівнянні з професійною версією:

– не підтримується ведення бухгалтерського і податкового обліку господарської діяльності декількох організацій в одній інформаційній базі;

– одночасно з однією інформаційною базою може працювати тільки один користувач;

– не підтримується зміна конфігурації, можна використовувати тільки типову конфігурацію і встановлювати її оновлення;

– не підтримується робота в клієнт-серверному варіанті;

– не підтримується робота розподілених інформаційних баз;

– не підтримується COM – з'єднання і Automation-сервер.

Ключові відмінності корпоративної версії від професійної полягають в

наявності додаткових можливостей з кадрового обліку і розрахунків заробітної плати. Крім того, додана можливість обмеження доступу користувачів до зарплатних даних та розподіл прав між кадровиком та розраховувачем.

Крім цього, існують галузеві конфігурації, зокрема «BAS АГРО. Бухгалтерія», «BAS АГРО Бухгалтерія елеватора, млина і комбікормового заводу», «BAS Будівництво. Бухгалтерія» [112].

Природно, всі представлені на ринку програмні продукти підтримують основні функціональні можливості, необхідні для ведення обліку. Тому проводячи порівняльний аналіз, основну увагу приділимо наявним відмінностям. Порівняння будемо проводити за пакетами послуг, які відображають максимальні можливості конкретного програмного забезпечення (табл. 7.2).

Таблиця 7.2 – Порівняння можливостей різних програмних продуктів забезпечення ведення обліку

Характеристика	«1С: Підприємство. Бухгалтерія для України»	«Діловод»	«Master: Бухгалтерія»	BAS Бухгалтерія
1	2	3	4	5
Наявність стаціонарної (локальної) версії	+	–	+	+
Наявність он-лайн версії	+	+	+	+
Наявність чіткого розподілу на платформу і конфігурації	+	–	–	–
Розмежування прав доступу користувачів	+	+	+	+
Можливість ведення кількох суб'єктів господарської діяльності в однієї базі	+	+	–	+
Відповідність НП(С)БО України	+	+	+	+
Відповідність МСФЗ	–*	–	–	–
Наявність галузевих конфігурацій	+	–	–	+
Можливість обліку доходів за видами КВЕД	+	–	–	–

Кінець таблиці 7.2

1	2	3	4	5
Автоматичне завантаження з Інтернет-банкінгу всіх банківських платежів	+**	–	–	–
Автоматичне формування актів звірок з контрагентами	+	–	–	–
Можливість обмінюватися і підписувати ключами ЕЦП первинні документи	+***	–	–	–
Підтримка різних систем оподаткування	+	+	+	+
Автоматичне формування регламентованих звітів	+	+	+	+
Можливість відправки до контролюючих органів регламентованої звітності	+****	+	–	+****
Можливість інтеграції з іншими обліковими системами	+	+	–	–
Можливість модифікації функціоналу під індивідуальні вимоги	+	+	–*****	+

* з типових облікових конфігурацій «1С: Підприємство» тільки «Управління виробничим підприємством« містить повноцінний модуль МСФЗ. Облік згідно з МСФЗ також можливий за допомогою спеціалізованого модуля.

** за допомогою додаткового сервісу Bank Data Converter.

*** за допомогою додаткового сервісу FredoДокМен.

**** за допомогою додаткового сервісу FredoЗвіт.

*****можливо тільки якщо додатково замовити індивідуальне рішення.

Складено автором з урахуванням [109-115].

7.4 **Проблеми і перспективи впровадження ERP-технології (enterprise resource planning technology). Модулі і функціонал ERP-систем**

ERP (enterprise resource planning, або планування ресурсів підприємства) – це організаційна стратегія, яка спрямована на балансування і оптимізацію виробничих, облікових і управлінських процесів на підприємстві. Вона об’єднує практично всі процеси, які відбуваються на підприємстві, і акумулює інформацію про них в одній базі даних.

ERP-стратегія реалізується за допомогою спеціалізованого інтегрованого пакета програмного забезпечення, який забезпечує загальну модель даних і процесів для всіх напрямків діяльності підприємства.

ERP-система – це конкретний програмний пакет, який реалізує стратегію ERP. Програмне забезпечення дозволяє створювати єдиний цикл управління практично всіма бізнес-процесами на підприємстві. Істотною перевагою ERP-системи є поліпшення якості взаємодії різних відділів підприємства: бухгалтерії, відділу кадрів, відділу продажів і збуту і т.д. *Головна характеристика ERP-систем – високий рівень інтеграції в роботу компанії: всі управлінські функції компанії за допомогою ERP-системи інтегруються в єдиний управлінський цикл.*

Концепція ERP-стратегії вперше була сформульована аналітиками компанії Gartner (США) в 1990-х роках (Garther – дослідницька і консалтингова компанія, що спеціалізується на ринках інформаційних технологій). ERP-стратегія є логічним розвитком концепції MRP II. На даний час ERP-системи охоплюють практично всі основні напрямки діяльності підприємства, але не завжди розповсюджуються на ті напрямки діяльності, які контролюються системами CRM, PPM, PLM.

Перш, ніж перейти до розгляду ERP-систем, дамо коротку характеристику супутніх стратегій і систем, які найбільш тісно пов’язані з ERP-системами.

MRP II (manufacturing resource planning, планування виробничих ресурсів) – стратегія організації виробництва і матеріально-технічного забезпечення, яка спеціалізується на детальному операційному і фінансовому плануванні. Головним компонентом цієї стратегії є система планування потреби в матеріалах. Планування здійснюється не тільки в матеріальному, але і в грошовому вираженні. Стратегія реалізується за допомогою прикладних програмних пакетів.

SCM (supply chain management, управління ланцюгами поставок) – стратегія координації бізнес-функцій, пов’язаних з плануванням і управлінням

потоковими процесами на підприємстві. SCM-система являє собою прикладне програмне забезпечення, призначене для управління всіма етапами постачання сировини і матеріалів та координації руху товарів на підприємстві.

CRM (customer relationship management, управління відносинами з клієнтами) – модель взаємодії з клієнтами, яка реалізується за допомогою прикладного програмного забезпечення. Автоматизація стратегій взаємодії з клієнтами (замовниками) забезпечує підвищення рівня продажів, оптимізацію маркетингу і підвищення якості обслуговування клієнтів за допомогою систематизації інформації про клієнтів. Забезпечується поліпшення відповідних бізнес-процесів. CRM-система підтримує збір, зберігання і аналіз інформації про споживачів, постачальників, партнерів і внутрішні процеси компанії.

PPM (project portfolio management, управління портфелем проектів) – стратегія управління проектами, програмами і портфелями проектів. PPM-системи реалізуються за допомогою прикладних програмних пакетів. Метою впровадження PPM-системи є інформаційна підтримка проектного управління компанією.

PLM (product lifecycle management, управління життєвим циклом продукту) – стратегічний підхід до супроводу виробу протягом усіх етапів його життєвого циклу. PLM-стратегія забезпечує створення єдиного інформаційного простору на всіх етапах життєвого циклу виробу. За допомогою PLM-системи (конкретного прикладного програмного продукту) здійснюється управління сукупністю процесів, які виконуються від моменту виявлення потреб суспільства в певної продукції до моменту задоволення цих потреб і утилізації продукту. Суттєвою складовою PLM-системи є блок супроводу інтелектуальної власності.

Розглянемо ключові принципи ERP-стратегії:

– *єдина транзакційна система* для більшості операцій і бізнес-процесів компанії і генерування збалансованих планів в режимі реального часу (транзакційна система – система здійснення послідовних операцій з базою даних);

– *тиражованість* (здатність застосовувати однин і той ж програмний пакет для різних організацій) (як правило, ERP-системи тиражовані, але існують і індивідуальні системи, про що сказано буде трохи нижче);

– *універсальність*, поєднана з підтримкою спеціалізованих розширень. Тиражовані ERP-системи, як правило, орієнтовані на застосування в різних галузях і створюються з урахуванням необхідності підтримки різних валют, мов, планів рахунків, облікових політик та систем оподаткування. У разі необхідності ERP-систему можна швидко доповнити відповідним розширенням, яке враховувало б галузеву та іншу специфіку роботи конкретного підприємства. Це дуже зручно і корисно, наприклад, для транснаціональних корпорацій, які працюють в різних країнах світу;

– *модульний принцип* організації ERP-системи дозволяє вводити в дію функціональні модулі поетапно, або взагалі вибірково використовувати тільки деякі функціональні модулі, які необхідні підприємству на поточному етапі його розвитку. Модульний принцип також дозволяє на різних функціональних напрямах використовувати модулі різних ERP-систем. ERP-система може бути як індивідуальною (розробленої на замовлення тільки для даної компанії), так і тиражованої (тобто такою, яка з невеликими змінами налаштувань і розширень може застосовуватися в абсолютно різних компаніях). На даний час тиражовані ERP-системи є більш конкурентоспроможними, так як дозволяють проводити реінжиніринг бізнес-процесів, використовуючи досвід і найбільш вдалі рішення інших учасників ринку (реінжиніринг бізнес-процесів – це фундаментальне переосмислення і радикальне перепроектування бізнес-процесів для досягнення максимального ефекту фінансово-господарської діяльності; реінжиніринг бізнес-процесів складається з двох етапів: визначення оптимальної конфігурації бізнес-процесів; визначення найкращої траєкторії трансформації існуючих бізнес-процесів в оптимальні).

Тепер розглянемо архітектуру ERP-систем. Програмний комплекс включає три ключові компоненти:

– ядро програми;

– бази даних;

– функціональні модулі.

Ядро програми – програмна структура проекту, яка відображає його концепцію і стратегію. В ядрі програми описується базова функціональність системи.

Бази даних – великі масиви інформації, що містяться або на сервері, або в хмарному сховищі. Бази даних – це не тільки масиви даних, але також і програмне і апаратне забезпечення, необхідне для зберігання і управління інформацією.

Функціональні модулі – це програмні модулі, що реалізують функціонал ERP-систем. Взаємодія між модулями здійснюється за допомогою транзакцій, і в результаті одна і та ж подія відразу ж враховується різними функціональними модулями (наприклад, бухгалтерією, відділом кадрів, відділом продажів, складом і т. д.).

Як було сказано вище, ERP-системи сконструйовані за модульним принципом. При цьому кожен модуль може складатися з різних функціональних блоків. Компонування цих блоків здійснюється з урахуванням індивідуальних потреб конкретного підприємства.

Розглянемо ***функціональні модулі ERP-систем***. Угруповання модулів у різних розробників може відрізнятися, але функціонально більшість ERP-систем підтримують модулі наступних типів:

– фінанси, бухгалтерський і податковий облік;

– управління персоналом;

– управління виробництвом.

Модуль *«Фінанси і бухгалтерський облік»* підтримує всі можливості, необхідні для ведення бухгалтерського і податкового обліку; складання регламентованої фінансової звітності та її автоматичної відправки контролюючим органам; ведення управлінського обліку; управління бюджетом; контроля параметрів діяльності компанії; здійснення фінансового аналізу.

Базові можливості можуть бути доповнені і розширені відповідно до потреб конкретного підприємства.

Модуль *«Управління персоналом»* забезпечує управління трудовими ресурсами: їх підбір, навчання, облік відпрацьованого часу та нарахування заробітної плати.

Модуль *«Управління виробництвом»* забезпечує календарне планування, управління якістю, управління виробничими процесами, управління витратами, виробничим потоком і потужностями.

Також деякі ERP-системи можуть включати і ряд інших функціональних модулів, проте останнім часом спостерігається тенденція делегування цих можливостей системам інших класів. Серед таких функціональних модулів можна відзначити ті, що відповідають за:

– управління ланцюгами поставок (на даний час ці функції все частіше делегуються SCM-систем);

– управління взаємовідносинами з клієнтами (на даний час ці функції все частіше делегуються CRM-систем);

– управління портфелем проектів (на даний час ці функції все частіше делегуються PPM-системам);

– управління життєвим циклом товарів і інтелектуальною власністю (на даний час ці функції все частіше делегуються PLM-систем).

Ще раз загострimo увагу на тому, що у різних розробників назви і угруповання модулів можуть варіювати, але при цьому функціональне наповнення залишається приблизно однаковим і відповідає наведеній вище функціональній класифікації. Це дуже важливо мати на увазі при вивченні конкретних реалізацій ERP-систем.

Основні переваги ERP-систем:

– полегшення доступу до інформації та практичного застосування даних в режимі реального часу;

– підвищення можливостей взаємодії;

– підвищення інтегрованості бізнес-процесів;

– сприяння швидкому прийняттю рішень;

– скорочення витрат;

– підвищення продуктивності;

– поліпшення взаємодії з клієнтами;

– підвищення рівня безпеки та організованості даних;

– позитивний ефект від впровадження, який проявляється насамперед у зниженні постійних витрат, зменшенні собівартості продукції, зменшенні складських запасів і зниженні загальних витрат.

Основні недоліки ERP-систем:

– високі початкові інвестиції [116];

– персонал підприємства може не мати рівня кваліфікації, який є необхідним для того, щоб працювати з системами такого рівня складності;

– можливі додаткові витрати (наприклад, на навчання персоналу і оновлення IT-інфраструктури) [117].

– відсутність негайного ефекту від впровадження (позитивний ефект від впровадження обов'язково буде, але не в перші місяці після впровадження ERP-системи).

В рамках дисципліни «Діджиталізація обліку» найбільший інтерес представляє модуль ERP-систем *«Фінанси і бухгалтерський облік»*. Тому розглянемо цей модуль більш докладно. Про важливість впровадження передових цифрових технологій в практику обліку говорить, зокрема, наступних факт: на даний час в зарубіжній традиції формування фінансової звітності засобами ERP-систем вважається однією з найважливіших, і навіть практично обов'язковою ознакою «належної сумлінності» компанії. Зауважимо, що термін «належна сумлінність» (due diligence) описує однойменну процедуру due diligence, суть якої полягає в складанні об'єктивного уявлення про об'єкт інвестування. Дана процедура проводиться, як правило, перед покупкою або злиттям компанії, або при підписанні контракту про співпрацю. Процедура due diligence включає в себе докладне ознайомлення з діяльністю компанії, її фінансовим станом і становищем на ринку.

Цікаво відзначити, що використання ERP-систем в певному сенсі сприяє модернізації посадових обов'язків і підвищенню ролі бухгалтера на підприємстві. Як зазначає О. І. Волот, використання ERP-систем призводить до того, що до типових завдань бухгалтера, таким як ведення первинного обліку, розрахунок податків, підготовка фінансової звітності, додаються завдання, тісно пов'язані з внутрішнім плануванням і контролінгом [118].

Модуль будь-якої ERP-системи *«Фінанси і бухгалтерський облік»* підтримує весь функціонал, необхідний для ведення обліку, і ні за якими напрямками не поступається програмному забезпеченню, яке спеціалізується виключно на обліку.

У порівнянні з програмним забезпеченням, яке спеціалізується виключно на обліку, головні переваги ERP-систем полягають перш за все в більш широких можливостях:

– відстежувати всі бізнес-процеси підприємства і надавати доступ до необхідної інформації в режимі реального часу;

– забезпечувати співпрацю між відділами;

– проводити бізнес-аналітику;

– стандартизувати фінансові процеси;

– забезпечувати підвищену точність і надійність даних.

На даний час на світовому ринку провідними корпораціями, які розробляють ERP-системи, є SAP і Oracle. Конкуренція на ринку ERP-систем є досить значною, і список лідерів постійно змінюється. Розглянемо найбільш популярні ERP-рішення на українському ринку на момент написання даного навчального посібника.

«SAP ERP» – програмний продукт, який розроблений німецькою компанією SAP SE. Має українську локалізацію. Позиціонується як рішення для оптимізації бізнес-процесів для великих підприємств, проте також існують версії для середнього та малого бізнесу. «SAP ERP» в режимі реального часу охоплюють практично всі напрямки діяльності компанії.

Багато фахівців відзначають, що на сьогоднішній день «SAP ERP» є

одним з найкращих системних рішень ERP-класу [119].

Система має широкий функціонал і забезпечує кожного користувача саме тими інструментами, які необхідні для виконання його посадових обов'язків. Так, керівництво підприємства отримує можливість отримувати достовірні дані про роботу підприємства; здійснювати стратегічне планування і економічне прогнозування; здійснювати комплексний аналіз діяльності підприємства; регулювати фактори, що впливають на ефективність діяльності підприємства. Керівники середньої ланки мають можливість в режимі реального часу отримувати всі необхідні дані для оперативного планування і організації діяльності підприємства та оптимізації використання ресурсів; полегшується можливість швидкого виявлення «вузьких місць», в яких виникають збої в роботі. Співробітники забезпечуються інструментом, який дозволяє ефективно виконувати свою роботу [120].

Модулі «SAP ERP» згруповані таким чином: «Управління фінансами»; «Виробництво»; «Замовлення»; «Управління якістю»; «Ремонт і обслуговування обладнання»; «Інформаційні потоки»; «Управління персоналом».

«Oracle ERP» – програмний продукт, розроблений американською корпорацією Oracle. Має українську локалізацію. Програмний продукт відрізняється використанням передових IT-технологій, функціональною гнучкістю, масштабованістю і можливістю доопрацювання системи у відповідності зі специфічними вимогами замовника. Також можлива інтеграція з програмним забезпеченням інших розробників. Існують локальна та «хмарна» версії даного програмного продукту, проте однією з переваг «Oracle ERP» є переважна орієнтація на хмарні технології.

Модулі «Oracle ERP» згруповані таким чином: «Управління фінансами»; «Управління виробництвом»; «Управління ланцюжками поставок»; «Управління закупівлями»; «Управління продажами»; «Управління взаєминами з клієнтами»; «Управління персоналом»; «Управління проектами». Також існують галузеві модулі «Управління нерухомістю та будівництвом»; «Додатки

для харчової промисловості»; «Компаніям з мультіатрибутною продукцією» [121].

«BAS ERP» – програмний продукт, який розробниками позиціонується як інноваційне рішення для побудови комплексних інформаційних систем управління діяльністю багатопрофільних підприємств [122]. Особлива увага приділяється обліку особливостей середніх і великих підприємств з технічно складним виробництвом. Система повністю адаптована під українську законодавчу та нормативну базу. При розробці BAS ERP були враховані новітні тенденції розвитку систем подібного класу: використання мобільних і хмарних технологій; врахування принципів масштабованості, відмовостійкості та безпеки; врахування теорії обмежень.

BAS ERP охоплює основні контури управління та обліку, що дозволяє організувати єдину інформаційну систему для управління різними аспектами діяльності підприємства [122].

Модулі BAS ERP згруповані таким чином: «Управління фінансами»; «Бюджетування»; «Моніторинг та аналіз показників діяльності підприємства»; «Регламентований облік»; «Управління персоналом і розрахунок заробітної плати»; «Управління виробництвом»; «Управління витратами і розрахунок собівартості»; «Організація ремонтів»; «Управління продажами»; «Управління взаємовідносинами з клієнтами»; «Управління закупівлями»; «Управління складом і запасами».

«ERP IT-Enterprise» – програмний продукт української компанії «IT-Enterprise». Позиціонується як система управління підприємством для вирішення бізнес-завдань будь-якої складності. Комплексний підхід забезпечує однаковість всіх інформаційних потоків, гнучкість настроювання бізнес-процесів, простоту внесення змін, уніфікацію управлінської звітності та підтримку управління підприємством в режимі реального часу.

Модулі BAS ERP згруповані таким чином: «Виробництво»; «Продажі»; «Персонал»; «Документообіг»; «Бухгалтерія»; «Фінанси»; «Витрати і

контролінг»; «R&D (Research&Development, дослідження і розробки)»; «Ремонт і обслуговування»; «Закупівлі та логістика»; «Управління проектами» [123].

«1С: ERP Управління виробничим підприємством» – комплексне рішення для управління бізнесом, яке дозволяє автоматизувати основні бізнес-процеси, контролювати ключові показники діяльності підприємства, організовувати взаємодію та координацію служб і підрозділів, оцінювати ефективність діяльності підприємств, окремих підрозділів і персоналу. Основна увага приділяється ключовим бізнес-процесам. Даний програмний продукт має всі основні ознаки ERP-системи: багатофункціональність, модульність, багатовекторність, надійність, наявність глибокої аналітики (яка проводиться за трьома напрямками: результат діяльності, поточні показники і планування). Основними перевагами «1С: ERP Управління виробничим підприємством» є наявність відмовостійкої архітектури, яку можна масштабувати; підтримка великих корпоративних систем; багатоплатформеність; можливість роботи із застосуванням хмарних технологій; гнучкість і зручні налаштування; можливість працювати на мобільних пристроях (в тому числі телефонах); наявність вбудованих засобів бізнес-аналітики; відкритість і можливість інтеграції практично з будь-якими програмами і обладнанням.

Успіх даної ERP-системи багато в чому зобов’язаний тому факту, що при її розробці дуже широко залучалися експерти з різних галузей і сфер діяльності, а тестування програми здійснювалося поетапно з урахуванням виявлених проблем на кожному етапі тестування.

Модулі (підсистеми) «1С: ERP Управління виробничим підприємством» згруповані таким чином: «Управління виробництвом»; «Управління витратами і розрахунок собівартості»; «Управління закупівлями»; «Управління складом і запасами»; «Управління продажами»; «Управління взаємовідносинами з клієнтами»; «Зарплата і управління персоналом»; «Організація ремонтів»; «Казначейство»; « Бухгалтерський і податковий облік господарських операцій»; «Управлінський облік»; «Регламентований облік»; «Міжнародні

стандарти фінансової звітності»; «Управління фінансами та бюджетування»; «Моніторинг та аналіз показників діяльності» [124].

«Галактика ERP» – система управління ресурсами підприємства, що забезпечує планування, облік і контроль фінансових, людських і матеріальних ресурсів; автоматизований бухоблік; логістику; виробництво; фінанси і персонал.

Серед основних переваг системи «Галактика ERP» можна відзначити: масштабованість, тобто відсутність жорстких конфігурацій, можливість підбору тільки необхідного інструментарію і його розширення в разі потреби; наявність надійного багаторівневого захисту конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу; інтегрованість, тобто можливість інтеграції та обміну даними з будь-якими сторонніми розробниками; можливість налаштувати систему, тобто можливість перебудовувати систему під різні умови ведення бізнесу за допомогою налаштувань і без переписування коду; наявність вбудованого OLAP, тобто механізму швидкої побудови аналітичних кубів даних засобами графічного дизайну (без програмування і вивантажень в сховища); наявність вбудованого механізму Fast Reports, повнофункціонального інструменту для організації корпоративної звітності.

Модулі «Галактика ERP» згруповані таким чином: «Фінанси»; «Бухгалтерський і податковий облік»; «Персонал»; «Виробництво»; «Логістика». Також можливе підключення галузевих модулів, зокрема, модулів «Торгівля», «Агрохолдинг», «Нафтогаз», «Машинобудування» [125].

На даний час основна тенденція розвитку ERP-систем пов’язана з більш активним застосуванням хмарних технологій. До речі, ця тенденція сприяє тому, що складні, громіздкі, але дуже ефективні ERP-системи стають все більш доступними не тільки великому бізнесу, але й середнім і малим підприємствам.

7.5 **Хмарні технології в обліку**

Хмарні технології (cloud technologies) – це технології розподіленої обробки даних шляхом забезпечення користувачам віддаленого доступу до

обчислювальних ресурсів (мереж передачі даних, пристроїв зберігання даних, серверів, додатків і сервісів). Супутнім поняттям є поняття про хмарні обчислення (cloud computing). Під хмарними обчисленнями розуміються будь-які дії користувачів з масивами віддалених даних, до яких у них є доступ.

Хоча елементи хмарних технологій використовувалися і раніше, датою народження терміна «хмарні обчислення» (cloud computing) вважається серпень 2006 року. Саме тоді компанія Amazon представила широкій публіці свій проект під назвою Elastic Computing Cloud (еластична обчислювальна хмара). Метафорично під «хмарою» розуміється образ складної комп'ютерної інфраструктури, технічні деталі якої приховані від очей спостерігача.

Отже, користувачі хмарних технологій отримують можливість використовувати ресурси віддалених систем, не звертаючи уваги на їх фізичну віддаленість. Фізично комп'ютери дата-центру, які обслуговують «хмару», можуть перебувати в сотнях і тисячах кілометрах від користувачів. Так, наприклад, ми можемо зберігати свої документи на Google Диску. Фізично такі документи знаходяться не на нашому комп'ютері, а розміщені на комп'ютерах дата-центру, який може знаходитися на скільки завгодно далеко від нас. Зрозуміло, що ми маємо можливість в будь-який час отримати доступ до цих документів і працювати з ними, але тільки в тому випадку, якщо у нас є інтернет – зв'язок і віддалений дата-центр надає нам дозвіл на доступ.

Хмарні технології мають досить яскраві індивідуальні характеристики, які відрізняють їх від всіх інших IT-сервісів. Національний інститут стандартів і технологій США виділяє п'ять основних характеристик хмарних технологій:

– *самообслуговування за запитом* (on-demand self-service). Споживач сам, в односторонньому порядку регулює обсяг необхідних йому обчислювальних можливостей (наприклад, сам у міру необхідності визначає необхідний йому обсяг мережевого сховища і час знаходження в мережі). Особиста участь представника постачальника послуг при цьому не передбачається;

– *широкий доступ до мережі* (broad network access). Використовувати хмарні сервіси можна практично з будь-якого девайсу, що має вихід в інтернет

(наприклад, з мобільного телефону, планшету, ноутбуку, комп'ютеру, робочої станції);

– *об'єднання ресурсів* (resource pooling). Обчислювальні ресурси провайдера, які територіально знаходяться в різних місцях, об'єднуються для обслуговування споживачів. При цьому різні фізичні та віртуальні ресурси динамічно призначаються і перепризначаються відповідно до потреб споживачів. Замовник (споживач) зазвичай не контролює або не знає точне місце розташування наданих ресурсів, але може вказати місце розташування на більш високому рівні абстракції (наприклад, країна, штат або центр обробки даних);

– *быстрая эластичность* (rapid elasticity). Использование облачных технологий позволяет пользователям гибко реагировать на изменения вычислительных потребностей. Потребитель может быстро изменять объемы используемых услуг в любое время, нет необходимости резервировать дополнительные мощности в ожидании возможного всплекса деловой активности. Таким образом, облачные технологии позволяют в кажый конкретный момент времени использовать ровно столько вычислительных ресурсов, сколько необходимо. Кроме того, хотя возможности любого провайдера не безграничны, благодаря быстрой эластичности ресурсы могут быть быстро перераспределены в соответствии со спросом. Это создает у потребителей впечатление неограниченности возможностей облачных вычислений. Другими словами, создается впечатление, что любой потребитель в любое время может задействовать столько ресурсов, сколько ему необходимо (почти неограниченно много).

– *швидка еластичність* (rapid elasticity). Використання хмарних технологій дозволяє користувачам гнучко реагувати на зміни обчислювальних потреб. Споживач може швидко змінювати обсяги використовуваних послуг в будь-який час; немає необхідності резервувати додаткові потужності в очікуванні можливого сплеску ділової активності. Таким чином, хмарні технології дозволяють в кожний конкретний момент часу використовувати

рівно стільки обчислювальних ресурсів, скільки необхідно. Крім того, хоча можливості будь-якого провайдера не безмежні, завдяки швидкій еластичності ресурси можуть бути швидко перерозподілені відповідно до попиту. Це створює у споживачів враження необмеженості можливостей хмарних обчислень. Іншими словами, створюється враження, що будь-який споживач в будь-який час може задіяти стільки ресурсів, скільки йому необхідно (майже необмежено багато).

– *облік споживання* (measured service). Хмарні системи автоматично контролюють і оптимізують використання ресурсів. Обсяги використання ресурсів фіксуються і повідомляються споживачам в режимі реального часу. Це забезпечує транспарентність як для постачальника, так і для споживача послуг. Користувач сплачує тільки за ті послуги, якими користується [126].

Існує три основних моделі використання хмарних технологій:

– ***IaaS*** (infrastructure as a service, інфраструктура як сервіс). Користувачі отримують віддалений доступ до мережевих можливостей, комп'ютерів і певного обсягу сховища. Часто цю модель взаємодії визначають як нижчий рівень хмарних обчислень. Тут слово «нижчий» виступає в певному сенсі синонімом слова «глибинний», оскільки користувачі використовують можливості «хмари» для створення власних операційних систем і додатків. Користувачі не керують базовою інфраструктурою хмари, але мають контроль над операційними системами, системами зберігання, додатками. Також можливий обмежений контроль вибору мережевих компонентів (наприклад, хосту з мережевими екранами);

– ***PaaS*** (platform as a service, платформа як сервіс). Це, свого роду, середній рівень хмарних обчислень. В даному випадку користувачі використовують хмарні технології в якості платформи для встановлення власних додатків. Користувачі мають контроль над розгорнутими додатками і деякими параметрами конфігурації середовища хостингу. Але при цьому користувачі не мають можливості керувати базовою інфраструктурою хмари (мережами, серверами, операційними системами і системами зберігання даних);

– ***SaaS*** (software as a service, програмне забезпечення як сервіс). Цю модель взаємодії часто визначають як вищий рівень хмарних обчислень в тому сенсі, що користувачі стикаються тільки з самої «верхівкою» багаторівневої інфраструктури програмного забезпечення. Модель SaaS є готовим продуктом, який запускається і управляється постачальником сервісу. Найчастіше під SaaS розуміють додатки для кінцевих користувачів. Користувач не керує базовою інфраструктурою хмари – мережами, серверами, операційними системами, системами зберігання і навіть індивідуальними настройками додатків, за винятком деяких налаштувань конфігурації програми. Користувачеві для роботи потрібний тільки веб-браузер, а всі дані і пов'язані з ними програми зберігаються в «хмарі».

Як правило, взаємодія бухгалтерії конкретного підприємства з хмарними технологіями здійснюється саме за моделлю SaaS.

Перечислим основные преимущества использования облачных технологий в бухгалтерском учете:

– *гнучкість*. Доступ до широкого спектру технологічних можливостей дозволяє швидше впроваджувати інновації. Нема потреби купувати програмне забезпечення, займатися його налагодженням, залучати необхідні технічні ресурси. Тому відмова від застарілого, і перехід до більш сучасного та ефективного програмного забезпечення може бути здійснений набагато швидше і з істотно меншими витратами;

– *мобільність*. Використання хмарних технологій в бухобліку робить роботу бухгалтера істотно більш мобільною і зручною. Так як і програмне забезпечення, і всі необхідні дані зберігаються не на жорсткому диску в офісі компанії, а віддалено на «хмарі», співробітники мають можливість працювати звідки завгодно і практично з будь-якого девайсу, який має вихід в інтернет (з мобільного телефону, планшету, ноутбуку , комп'ютеру, робочої станції). При цьому зникає необхідність турбуватися про сумісність програмного забезпечення; з'являється можливість працювати з файлами на кількох пристроях (причому навіть одночасно); редагувати файли без перенесення їх з

одного пристрою на інший. Стає можливою групова робота з файлами [127];

– *економія часу і скорочення документообігу*. Оновлена інформація в режимі реального часу відразу ж доступна всім користувачам з будь-якого пристрою і в будь-якому місці [128]. Це робить роботу динамічною і більш ефективною;

– *зниження витрат і трудомісткості*. Зникає необхідність купувати програмне забезпечення. Споживач хмарних технологій (підприємство) не платить за покупку програмного забезпечення, а тільки лише орендує його і виключно в тій конфігурації, яка потрібна, без зайвих елементів. Програмне забезпечення не треба встановлювати на комп'ютери підприємства, не треба забезпечувати зберігання і захист даних. У зв'язку з цим істотно знижуються вимоги до технічних характеристик комп'ютерів і інших девайсів, якими користуються працівники підприємства. Традиційне бухгалтерське програмне забезпечення часто вимагає попереднього налаштування і супроводу силами висококласних фахівців, необхідно стежити за оновленнями і своєчасно встановлювати їх. А програмний продукт, що знаходиться на «хмарі», повністю обслуговується силами фахівців фірми – розробника. У зв'язку з цим відпадає необхідність утримувати спеціально навчених для обслуговування програмного забезпечення співробітників. Таким чином, користувачі хмарних технологій отримують переваги у вигляді зниження витрат на інфраструктуру інформаційних технологій.

Але існують і деякі недоліки використання хмарних технологій в бухгалтерському обліку:

– *втрата контролю над збереженням і конфіденційністю інформації*. У разі використання хмарних технологій, підприємство потрапляє в повну залежність від постачальника «хмарних» послуг в питанні збереження і конфіденційності інформації, яка зберігається в «хмарному» дата-центрі;

– *втрата контролю над наявністю і швидкістю доступу до програмного забезпечення і інформації, яка зберігається в «хмарі»*. У разі використання «хмарних» технологій збій в роботі інтернету може привести до тимчасової

відсутності доступу до програмного забезпечення і даних. Швидкість доступу залежить від якості інтернету і провайдера.

Хмарні технології впливають і на організацію облікових процесів. Так, А. О. Пашніна зазначає, що під впливом хмарних технологій змінюється техніка збору і обробки облікової інформації (при цьому методичні правила узагальнення інформації залишаються незмінними). Таким чином, при впровадженні хмарних технологій в практику обліку трансформаційні процеси стосуються перш за все організаційної та технічної складових організації бухгалтерського обліку [129].

У зв'язку з наявністю досить великої кількості переваг, хмарні SaaS – сервіси для бухобліку на даний час в усьому світі розвиваються досить швидко. Україна в цьому сенсі не є винятком. У таблиці 7.2 ми проводили порівняльний аналіз можливостей програмних продуктів забезпечення ведення бізнесу, які є найбільш затребуваними на українському ринку на момент виходу даного навчального посібника. Як добре видно, всі розглянуті програмні продукти мають он-лайн версії, тобто версії, що використовують «хмарні» технології. Це і ***«1С: Підприємство. Бухгалтерія для України»***, і ***«Master: Бухгалтерія»***, і ***«BAS Бухгалтерія»***, і багато інших програмних продуктів, які не були нами перераховані.

Але особливо хочеться виділити програму ***«Діловод»***. Справа в тому, що дане програмне забезпечення взагалі не має локальної (стаціонарної) версії, розробники зробили ставку виключно на хмарні технології. Ще однією особливістю «Діловода» є його явна орієнтація на малий і середній бізнес. Саме малі і середні підприємства є головними бенефіціарами впровадження хмарних технологій в сферу бухобліку. Не володіючи великими фінансовими ресурсами, за допомогою хмарних технологій вони отримують доступ до новітніх інноваційних продуктів, до яких в іншому випадку доступ для них був би обмежений в зв'язку з обмеженістю ресурсної бази. Більш докладно особливості сервісу «Діловод» були розглянуті в п. 7.5.

У 2020 році на українському ринку з’явився безкоштовний мобільний додаток для фрілансерів і ФОП – ***«Fairo»***. Сервіс розроблений міжнародною консалтинговою компанією Creative Dock Austria за підтримки Raiffeisen Bank International (основний власник Raiffeisen Bank Aval в Україні). Користувачам доступні функції виставлення рахунків і ведення бухгалтерії. Є можливість здавати через «Fairo» податкову звітність. Функціонал включає в себе створення професійних рахунків-фактур, відстеження платежів, автоматичні повідомлення про статус інвойсів, відправку податкових звітів і додавання банківських реквізитів в бухгалтерську книгу [130].

На цьому ж сегменті ринку працює і ще один он-лайн сервіс бухгалтерського обліку ***«Бухгалтерія Онлайн»***. Даний сервіс дуже тісно пов’язаний з ПриватБанком і підтримує повну інтеграцію з «Приват 24 для бізнесу». При цьому бізнес-етика дотримується неухильно: розробники «Бухгалтерія Онлайн» особливо підкреслюють, що ПриватБанк не має доступу до даних клієнтів сервісу «Бухгалтерія Онлайн».

«Бухгалтерія Онлайн» позиціонує себе як комплексне готове рішення для обліку на підприємствах малого та середнього бізнесу з можливістю інтеграції з «Приват24 для бізнесу». «Бухгалтерія Онлайн» надає можливості для оперативного, управлінського і бухгалтерського обліку ФОП та комерційних організацій. Крім цього, в «Бухгалтерія Онлайн» вбудовані додаткові сервіси: «Електронна звітність в ДФС»; «Електронний документообіг»; «Інтеграція з Інтернет-магазином, Новою поштою, Prom.ua». Для клієнтів ПриватБанку надається безкоштовна інтеграція з «Приват 24 для бізнесу», яка включає: «Платежі, виписки, зарплатний проект»; «Електронна звітність та документообіг в Приват24»; «Paperless»; «Курси валют» [131].

«Бухгалтерія Онлайн» має наступні додатки: «Управління невеликою фірмою», «Бухгалтерія 2.0», «ІІТ Користувач ЦСК-1.3. Агент підпису».

Додаток «Управління невеликою фірмою» – це комплексне готове рішення для обліку на підприємствах малого та середнього бізнесу. Воно призначене для ведення оперативного обліку, управлінського обліку, контролю,

аналізу та плануванню на підприємстві. Рішення не перевантажено зайвим функціоналом, його можна легко налаштувати під особливості організації управління та обліку в компанії, що забезпечує можливість швидкого впровадження додатка і зручність в роботі.

Додаток «Бухгалтерія 2.0» – це програма, яка підтримує бухгалтерський і податковий облік для ФОП і комерційних організацій: всі ділянки обліку, будь-яку систему оподаткування, будь-який вид діяльності.

Додаток «ІІТ Користувач ЦСК-1.3. Агент підпису» – це вбудований в «Бухгалтерію Онлайн» агент підпису електронних документів, який дозволяє: працювати з особистими ключами; працювати з файловими сховищами сертифікатів та списків відкликаних сертифікатів (СВС); перевіряти статус сертифікатів за протоколом OCSP; отримувати сертифікати за протоколом CMP; виробляти і перевіряти ЕЦП; здійснювати направлене зашифрування та розшифрування; отримувати позначки часу тощо.

Ще один цікавий напрям, який розвиває «Бухгалтерія Онлайн», це надання онлайн-послуг професійного ведення бухгалтерського і кадового обліку, розрахунку зарплати і реєстрації бізнесу. Таким чином, у невеликих фірм відпадає необхідність наймати співробітника для ведення обліку.

На рисунку 7.1 представлена одна з ілюстрацій рекламного буклету SaaS сервісу «Бухгалтерія Онлайн». Думаємо, вона досить ємко відображає одну з головних ідей хмарних технологій: працюй де завгодно, і на чому завгодно, або «Наш сервіс доступний завжди і всюди».

Рисунок 7.1 – Ілюстрація з рекламного буклету «Бухгалтерія Онлайн»: «Наш сервіс доступний завжди і скрізь» [131]

Як бачимо, ІТ-технології все активніше сприяють автоматизації рутинних бухгалтерських операцій. Виникає навіть побоювання, що коли-небудь штучний інтелект взагалі зможе витіснити людину з професії бухгалтера. У зв'язку з цим очевидно, що роль і функції бухгалтера найближчим часом будуть істотно змінюватися в бік збільшення питомої ваги аналітичної складової.

7.6 Роль Big Data в організації обліково-аналітичного процесу

Big Data (великі дані) – масиви структурованих і/або неструктурованих даних, які мають настільки великий обсяг і таке значне різноманіття, що не можуть бути оброблені традиційними системами управління базами даних, проте, разом з тим, можуть бути ефективно оброблені горизонтально масштабованими програмними інструментами.

Перш, ніж перейти до розгляду особливостей *Big Data*, дамо коротку характеристику супутніх понять, які найбільш тісно пов'язані і відображають основні можливості *Big Data*.

Data Mining (збір даних) – технології пошуку, обробки і структурування великих обсягів даних, а також етап аналітики, в процесі якого відбувається виявлення прихованих і неочевидних зв'язків і закономірностей.

Machine learning (машинне навчання) – процес машинного навчання на основі виявлених в ході аналізу зв'язків і закономірностей.

Crowdsourcing (краудсорсінг) – залучення великої кількості добровольців для виконання певних обчислювальних задач.

Крім *Data Mining, Machine learning та Crowdsourcing,* для *Big Data* також характерні: змішання і інтеграція різнорідних даних (наприклад, спільна обробка цифрових сигналів і природної мови); штучні нейронні мережі; глибинний аналіз, класифікація даних; спліт-тестування (тобто вибір декількох елементів з масиву і почергове їх тестування до і після досліджуваних змін); прогнозна аналітика; імітаційне моделювання; просторовий і статистичний аналіз; аналіз мережевої активності (в бізнесі, наприклад, для формування

цільових аудиторій за інтересами, геолокації, віком і т.д.); розпізнавання образів; візуалізація аналітичних даних.

Вперше термін *Big Data* з'явився в 2008 році в статті редактора журналу Nature Кліффорда Лінча. Але ще кілька років після цього технології *Big Data* використовувалися тільки в контексті наукового аналізу та практичного застосування не мали.

Зрозуміло, що «великий обсяг» і «значне різноманіття» – поняття відносні. У визначенні терміна «Big Data» вони безпосередньо пов'язані з можливістю, або неможливістю бути обробленими тими чи іншими засобами. Якщо дані настільки об'ємні і різноманітні, що вони не можуть бути оброблені за допомогою стандартних засобів структурування та аналітики, їх прийнято називати *Великими Даними (Big Data).*

Отже, *Big Data* можуть бути оброблені тільки горизонтально масштабованими програмними інструментами. Тому нам необхідно познайомитися з цим поняттям. Насправді, все просто.

Масштабованість (scalability) – це здатність системи збільшувати свою продуктивність при додаванні ресурсів (зазвичай апаратних) без фундаментальної перебудови архітектури або моделі реалізації.

Системами бізнес – аналітики використовується два види масштабування: вертикальне і горизонтальне.

Вертикальне масштабування (scaling up) – це збільшення продуктивності системи за допомогою додавання ресурсів в рамках наявного обладнання. Іншими словами, вертикальне масштабування здійснюється шляхом нарощування продуктивності наявних апаратних вузлів (без зміни їх чисельності). Наприклад, можна замінити процесори на більш потужні, або додати обсяг пам'яті, при цьому залишивши незмінною базову конфігурацію сервера. Очевидно, що вертикальне масштабування не безмежне і його межа легко досягається. Так як цифрове навантаження і трафік постійно зростають, вертикальне масштабування рано чи пізно стикається з обмеженнями у вигляді технічних специфікацій серверів.

Горизонтальне масштабування (scaling out) – це збільшення продуктивності системи за допомогою збільшення кількості наявного обладнання (апаратних вузлів). Для успішного горизонтального масштабування необхідна наявність розгалуженої серверної інфраструктури (зокрема, центрів обробки даних), а також узгодженої схеми взаємодії між серверами [132].

Очевидно, що горизонтальне масштабування, а отже, і робота з *Big Data*, можливі тільки при використанні хмарних технологій.

Тепер систематизуємо основні принципи роботи з масивами *Big Data*:

– *масштабованість* (розширюваність) системи. Стосовно до *Big Data* мається на увазі саме горизонтальна масштабованість;

– *стійкість до відмови*. Одним з факторів стабільної роботи з великими даними є відмовостійкість серверів;

– *локалізація*. Як правило, з метою економії ресурсів і часу на передачу даних, окремі масиви інформації зберігаються і обробляються в межах одного виділеного сервера (в тому випадку, якщо це технічно можливо).

Ознаки *Big Data* (які також називаються 5V Big Data):

– *обсяг* (volume). Як було показано вище, поняття «великий обсяг» є відносним і залежить від технічних можливостей обчислювальних засобів. Проте, до *Big Data* відносять тільки такі масиви даних, які в даний час і в даному місці більшістю експертів визнаються як такі, що мають «величезний обсяг»;

– *швидкість оновлення* (velocity). Масив *Big Data* постійно оновлюється, тому вимагає обробки в режимі реального часу;

– *варіабельність, або різноманітність* (variety). Інформація в масивах *Big Data* може мати неоднорідні формати, бути структурованою, неструктурованою, або частково структурованою;

– *мінливість* (variability). Потоки даних можуть мати піки і спади, підкорятися сезонним коливанням. Сплески неструктурованої інформації складні в управлінні і вимагають потужних технологій обробки;

– *різна значимість* (value). Інформація може мати різну цінність з точки

зору мети дослідження, а також різну складність для сприйняття і переробки. Щоб правильно структурувати дані, інтелектуальним системам необхідно вміти визначати ступінь важливості тієї чи іншої інформації. Це ускладнює процес обробки і аналізу даних і вимагає великих обчислювальних ресурсів.

Аналіз великих обсягів даних виконується в кілька етапів. Виділяють наступні етапи роботи з *Big Data*:

– *чистка даних* (data cleaning) – пошук і виправлення помилок в первинному наборі інформації (наприклад, помилок при ручному введенні даних, некоректних значень вимірювальних приладів через короткочасні збої і т.д.);

– *генерація предикторів* (feature engineering) – формування набору прогностичних параметрів для побудови аналітичних моделей. Комбінація значень цих параметрів буде задавати те чи інше значення таргетної (тобто цільової) змінної. Наприклад, предикторами може бути рівень доходу, освіта, стать, вік, стаж роботи, а таргетною змінною – ймовірність непогашення кредиту з заданими характеристиками;

– *побудова та навчання аналітичної моделі* (model selection) – процес створення самонавчальної аналітичної моделі, яка на основі обробки величезної кількості різних даних, і з урахуванням значної кількості факторів впливу, буде здатна давати прогноз про значення цільової (таргетної) змінної при тому чи іншому наборі значень предикторів.

Джерела *Big Data* дуже різноманітні. Це можуть бути, наприклад, дані з інтернету (соцмережі, блоги, форуми, сайти, інтернет речей); корпоративна інформація (транзакції, архіви, бази даних, файлові сховища); показання приладів (датчиків, сенсорів, реєстраторів і т.д.). Особливість технології *Big Data* в тому, що вся ця неймовірно різноманітна інформація обробляється разом, одним потоком, без попередньої підготовки і сортування.

Програмно-апаратні засоби роботи з *Big Data* передбачають масштабованість, паралельні обчислення і розподіленість, тому що безперервне збільшення обсягу – це одна з головних характеристик великих даних.

У попередніх параграфах ми вже торкалися питання про те, що цифрові

технології істотно впливають на професію бухгалтера. Під впливом діджиталізації, посадові обов'язки бухгалтера все більшою і більшою мірою тяжіють до бізнес-аналітиці. Фахівці міжнародної Асоціації Дипломованих Сертифікованих Бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA) відзначають, що роль фахівців з бухгалтерського обліку та фінансів зазнає змін у міру того, як бізнес трансформується під впливом *Big Data* [133]. Експерти ACCA відзначають, що досягнення в області автоматизації, такі як самостійний пошук даних, звільняють бухгалтерів і фінансову службу від найбільш рутинних аспектів внутрішньої звітності і роботи по дотриманню нормативних вимог, і створюють для них можливості радикально змінити свій профіль в бізнесі [134]. Найбільшу цінність набувають співробітники, які можуть, спираючись на свої професійні знання, виявляти закономірності в масивах *Big Data*, і на їх основі генерувати успішні стратегічні рішення. У цьому контексті бухгалтери та фінансові аналітики, володіючи фундаментальними знаннями в області обліку і аналізу, можуть з великим успіхом застосувати ці знання при роботі з *Big Data*. Як відзначають експерти ACCA, підвищений попит на аналітичні навички високого рівня створює важливі можливості для бухгалтерів і фінансових фахівців [134]. Крім цього, на думку І. Й. Плікус, *Big Data* може сприяти розвитку ефективних систем управління та систем бюджетування й створенню та вдосконаленню стандартів бухгалтерського обліку [135].

Також, як зазначають фахівці ACCA, можливості аналізувати величезний масив інформації зробили справжню революцію в професії аудитора. Сучасні аудитори, на додаток до офіційних звітів компанії, отримали можливість оцінювати величезні обсяги неструктурованих даних, таких як, наприклад, електронні листи. Якщо в минулому аудитору, можливо, доводилося вручну переглядати великі обсяги кореспонденції, щоб відстежити ризики, то тепер це можна зробити за допомогою Big Data-технології аналізу тексту [133].

Розглянемо основні тенденції в бухобліку і фінансовому аналізі, пов'язані з розвитком технології *Big Data*:

– з метою отримання більш повної і об’єктивної картини ефективності підприємства розвивається методика складання так званої *«інтегрованої звітності»* (integrated reporting, IR). IR, крім традиційної фінансової звітності, включає в себе і так звані «м’які» нефінансові індикатори. Прикладом такого «м’якого індикатора» є, наприклад, показник M-score моделі Беніша (цей показник спрямований на виявлення фальсифікацій фінансової звітності). Конструювання «м’яких індикаторів», розробка та удосконалення методики їх розрахунку і аналізу – один з напрямків, в реалізації якого бухгалтерам і фінансовим аналітиками може допомогти технологія *Big Data*;

– збільшення вкладу бухгалтерів і фінансових аналітиків в розробку стратегії та управлінні ризиками;

– підвищення рівня співпраці бухгалтерів і фінансових аналітиків з відділами IT і управління інформацією; створення крос-функціональних і мультидисциплінарних команд; можлива поява нових посад: «головний фінансовий директор за технологіями» (chief financial technology officer, CFTO); «Головний фінансовий інформаційний директор» (chief financial information officer, CFIO).

Big Data – досить нова технологія, і в Україні ще розвинена досить слабо, особливо стосовно облікової діяльності. Однак деякі компанії вже працюють досить успішно з *Big Data* за різними бізнес-напрямками. Так, наприклад, компанія ПрАТ «Київстар» має ряд успішно реалізованих кейсів, зокрема, проекти, виконані на замовлення міжнародного аеропорту «Харків», мережі «Prostor», «Правекс Банку», «Монобанку».

Проект на замовлення Міжнародного аеропорту «Харків» мав завданням визначення напрямку подорожей жителів Харкова і області з метою відкриття нових найбільш затребуваних рейсів. В процесі реалізації проекту фахівці ПрАТ «Київстар» проаналізували пріоритетні країни перебування жителів Харківської області, визначили пріоритетні напрямки (Італія, Польща, Великобританія), і провели промо-кампанію. Результатом стало збільшення заявок втричі.

Проект на замовлення мережі «Prostor» мав завданням визначити кількість потенційних клієнтів, які живуть і працюють в радіусі 3 км від магазинів і визначити їх споживчий портрет. Фахівці ПрАТ «Київстар» проаналізували більше 200 параметрів, віддаленість від магазину, соціально-демографічні параметри та ін., побудували модель і визначили чотири сегменти для подальшого орієнтування, провели промо-кампанію з індивідуальними пропозиціями кожному сегменту.

Проект на замовлення «Правекс Банку» мав завданням визначити найкраще розташування для відділень і банкоматів. Фахівці ПрАТ «Київстар» визначили цільовий сегмент клієнтів «Правекс Банку», їх домашню та робочу і зону вихідного дня; завдяки зручній візуалізації визначили потенційно ефективні локації. В результаті були переміщені 18 відділень банкоматів, і фінансові показники банку зросли.

Проект на замовлення «Монобанку» мав завданням зменшити кількість проблемних позичальників. Фахівці ПрАТ «Київстар» розробили предикативні моделі фінансового скорингу і провели інтеграцію систем через API. В результаті був істотно збільшений відсоток видачі безпроблемних кредитів, в тому числі людям без кредитної історії.

Розглянуті кейси показують ефективність застосування технології *Big Data* за різними напрямками. І, звичайно, фахівці в області обліку і фінансового аналізу мають хороші шанси виграти в конкурентній боротьбі, якщо скористаються перевагами цієї технології [136].

7.7 **Вплив технології блокчейну на бухгалтерський облік**

Блокчейн – це один з видів розподіленого реєстру (що таке розподілений реєстр див. п. 7.2 даного навчального посібника). Ключова функціональна особливість блокчейну – угруповання і організація всіх даних в ланцюжок блоків з криптографічним захистом. Кожне оновлення інформації створює новий блок такого ланцюжка, при цьому попередні блоки не зникають. Тобто при оновленні інформації блокчейн (ланцюжок блоків) просто приростає ще

одним блоком. Процедура вилучення будь-якого блоку з ланцюжка не передбачена, тобто в блокчейн можна тільки додавати нові дані; виправляти або видаляти вже записані в попередніх блоках дані не можна. Таким чином, блокчейн – це постійно зростаючий реєстр записів. Для простоти розуміння можна дати ще таке пояснення технології блокчейну: блокчейн – це цифровий регістр, в якому транзакції записуються в хронологічному порядку і можуть проглядатися всіма, у кого є доступ [137].

Як бачимо, блокчейн є ще більш стійкою, надійною і прозорою системою зберігання даних, ніж інші види розподілених реєстрів. Розподілені реєстри в цілому і блокчейн зокрема побудовані на принципово нової парадигмі збору і передачі інформації, є концептуальним проривом в управлінні даними, і здатні істотно модифікувати модель взаємодії між фізичними особами, підприємствами та державними органами. Розподілені реєстри надають дуже високий рівень безпеки завдяки інноваційній системі зберігання інформації в розподіленої по всій мережі базі даних. Таку систему вкрай важко зламати, а дані практично неможливо змінити або підробити. Тому за допомогою розподілених реєстрів можна здійснювати швидкі і дешеві транзакції без необхідності залучення посередників, третіх осіб або контролюючих органів.

Технологія розподілених даних і блокчейн робить істотний вплив на практику ведення бухгалтерського обліку. Перш за все, використання технології блокчейну в бухобліку здатне істотно підвищити рівень довіри до облікових даних. Щоб зрозуміти це, достатньо перерахувати основні проблеми традиційного обліку, пов’язані з недостатньою довірою до облікових даних:

– «подвійний запис» в бухгалтерському обліку контролює, як правило, одна людина;

– деякі транзакції можуть бути не внесені в облікову систему (навмисно або помилково);

– деякі проводки можуть бути записані невірно (навмисно або помилково).

Ознайомившись з основною ідеєю технології блокчейну, можемо зробити

висновок, що використання блокчейну в бухобліку здатне істотно підвищити рівень прозорості та довіри до облікових даних.

Застосування блокчейну в бухобліку вже не є чистим теоретизуванням. На момент публікації даного навчального посібника впровадженням блокчейну в облікову практику займаються такі корпорації як IBM, Deloitte, PwC, Ethereum Foundation (ця компанія розробила програмне рішення Balanc3, яке працює на засадах ведення обліку за потрійнім записом) та ін. [138].

Експерти виділяють наступні основні напрямки впливу технології розподілених реєстрів і блокчейну на бухгалтерський облік:

– використання блокчейну *змінює методику традиційного бухгалтерського «подвійного запису»*. Кожна транзакція фіксується тричі: за дебетом і кредитом на підприємстві, а також підтверджується записом в блокчейні;

– *ведення оперативного обліку в режимі реального часу*: при використанні блокчейну немає необхідності чекати, поки первинний документ обробить бухгалтер.

– *впровадження смарт-контрактів* (розумних контрактів). Розумний контракт (smart contract) – це комп'ютерний алгоритм, побудований на основі технології блокчейну і призначений для формування, контролю і надання інформації про володіння чим-небудь. Використання смарт-контрактів дозволяє здійснювати розрахунки із зовнішніми контрагентами без необхідності звірки розрахунків. Формування та списання дебіторських і кредиторських заборгованостей відбувається одночасно в однаковій оцінці в момент транзакції, таким чином, немає необхідності підтверджувати факт транзакції і її оцінку. Бухгалтер тільки правильно класифікує придбаний або переданий актив та відповідний дохід або витрату;

– *підтвердження і захист контрактів цифровими підписами*. Фіксація господарських операцій після їх підтвердження сторонами цифровими підписами унеможливлює внесення неправомірних змін в бухгалтерські записи постфактум [138];

– *використання протоколу Proof-of – Provenance* (протоколу підтвердження походження) для забезпечення цифрового аудиту на кожному етапі створення продукції.

7.8 **Оцінка впливу діджиталізації на стан і методологію обліку**

Діджиталізація має великий вплив на всі сфери життя суспільства, під її впливом створюються якісно нові моделі бізнесу, змінюються технології та бізнес-процеси. Багато експертів зараховують професію бухгалтера до числа професій зі значним моральним зносом, і висловлюють побоювання, що професія бухгалтера в традиційному розумінні цього слова може найближчим часом перестати бути затребуваною [139].

Більшість рутинних операцій, таких як обробка банківських виписок, рахунків-фактур, ведення головної книги, взагалі все транзакції найближчим часом стануть повністю автоматизованими. Таким чином, бухгалтерські програми на основі штучного інтелекту практично повністю замінять традиційного бухгалтера (traditional accountant). У західній традиції таких «традиційних бухгалтерів» прийнято називати також «обліковцями бобів» (bean counters). І їх функції дійсно практично повністю може виконувати штучний інтелект. Але насправді це не означає, що бухгалтери залишаться без роботи. Це означає, що професія бухгалтера в найближчому майбутньому піддасться досить істотним змінам.

Трансформується і професія аудитора. Замість тестування невеликої вибірки транзакцій, автоматизація дозволяє аудиторам постійно тестувати всі транзакції в режимі реального часу.

Перелічимо основні напрямки трансформації професії бухгалтера під впливом діджиталізації:

– рутинна частина роботи буде комп’ютеризована, або передана на аутсорсинг. Будуть активно розвиватися загальні центри обслуговування, розташовані в регіонах з низькими витратами (або в хмарі);

– розширення посадових обов’язків, пов’язаних з управлінським обліком;

– акцент на бізнес-аналітику і консультування;

– розвиток комунікативних навичок, які зазвичай не асоціюються з професією бухгалтера. Більшість роботодавців потребують бухгалтерів, які володіють навичками міжособистісного спілкування та проведення презентацій і можуть гідно представити результати їх професійної діяльності стороннім зацікавленим особам, в тому числі інвесторам.

Сучасний бухгалтер повинен володіти не тільки вузькими знаннями в галузі бухобліку, але також і багатьма професійними компетенціями суміжних професій. Бухгалтеру необхідні фундаментальні знання про економічні закони і соціальні явища, які лежать в основі облікового процесу. Крім того, сучасний бухгалтер повинен володіти знаннями і навичками в області оперативної організації і реорганізації облікових процесів; цифровими навичками в області технологічного забезпечення облікового процесу (в тому числі і навичками раціонального використання штучного інтелекту).

І звичайно ж, штучний інтелект не замінить людину в сфері розробки та вдосконалення методології бухгалтерського обліку. Так, на даний час актуальним є вдосконалення облікових процесів, пов'язаних з новими цифровими технологіями: урахуванням інформації як ресурсу, зокрема, з урахуванням *Big Data*; з урахуванням цифрових фінансових активів (наприклад, токенів); урахуванням краудфандінгу, обороту криптовалют і т.д.

Діджиталізація сприяє тому, що на перший план виходить уміння бухгалтера формувати професійні судження. Так, експерти міжнародної Асоціації Дипломованих Сертифікованих Бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA) відзначають, що «перехід до хмарних технологій прискорює комерціалізацію послуг щодо дотримання нормативних вимог, і багато бухгалтерів раді бачити кінець роботи щодо забезпечення дотримання нормативних вимог з низькою маржею, оскільки це відкриває двері для високоприбуткових консультацій і послуг з планування» [133].

В цілому, можна зробити висновок, що буде спостерігатися тенденція зближення і поєднання в одній особі функцій CPA і MBA (CPA, Certified Public

Accountant – сертифікований бухгалтер, фахівець в області фінансового обліку; MBA, Master of Business Administration – магістр ділового адміністрування, фахівець в сфері управління бізнес-процесами).

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття «діджиталізація». Поясніть, чому автоматизацію і оцифровку даних не слід ототожнювати з діджиталізацією.

2. Охарактеризуйте основні етапи діджиталізації обліку.

3. Перерахуйте і дайте коротку характеристику основних трендів впливу інформаційних технологій на бізнес.

4. Перерахуйте і охарактеризуйте основні переваги цифровізації бухгалтерського обліку.

5. Яким основним умовам має задовольняти бухгалтерське програмне забезпечення?

6. Коротко охарактеризуйте основні програмні продукти забезпечення ведення бухгалтерського обліку, які на даний час найбільш часто використовуються в Україні.

7. Що таке ERP-стратегія, і що таке ERP-система?

8. Дайте коротку характеристику супутніх стратегій і систем, які найбільш тісно пов’язані з ERP-системами.

9. Коротко опишіть ключові принципи ERP-стратегії.

10. Коротко опишіть архітектуру ERP-систем.

11. Які основні переваги та основні недоліки ERP-систем?

12. Які основні переваги ERP-систем в порівнянні з програмним забезпеченням, яке спеціалізується виключно на бухгалтерському обліку?

13. Дайте загальну характеристику модуля ERP-систем «Фінанси і бухгалтерський облік».

14. Коротко охарактеризуйте основні ERP-системи, які на даний час найбільш часто використовуються в Україні.

15. Що таке «хмарні технології»? Перерахуйте основні характеристики

хмарних технологій.

16. Які існують моделі використання хмарних технологій?

17. Які основні переваги і недоліки використання хмарних технологій в бухгалтерському обліку?

18. Охарактеризуйте бухгалтерські програми, які мають он-лайн версії і на даний час найбільш часто використовуються в Україні.

19. Що таке *Big Data*?

20. Дайте коротку характеристику супутніх понять, які найбільш тісно пов'язані і відображають основні можливості *Big Data*.

21. Перелічіть і охарактеризуйте основні принципи роботи з масивами *Big Data*.

22. Перелічіть і охарактеризуйте основні ознаки *Big Data* (які також називаються 5V Big Data).

23. Перелічіть і охарактеризуйте етапи роботи з *Big Data*.

24. Які основні тенденції в бухобліку і фінансовому аналізі, повєязані з розвитком технології *Big Data*?

25. Що таке розподілені технології і блокчейн?

26. Який вплив справляють розподілені технології і блокчейн на бухгалтерський облік?

27. Перелічіть і охарактеризуйте основні напрямки трансформації професії бухгалтера під впливом діджиталізації.

Список рекомендованої літератури

1. Бездушна Ю. С. Автоматизація управлінського обліку: актуальність та перспективи / Ю.С.Бездушна, В. С. Микульський // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2018. – № 17. – С. 631-635.

2. Волот О. І. Впровадження та використання сучасних інформаційних систем і технологій у бухгалтерському обліку вітчизняних підприємств / О.І.Волот // Вісник Чернігівського державного технологічного університету.

Серія: Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 114-121. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2013_3_18 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

3. Грабчук І. Л. Програмне забезпечення для ведення обліку: проблеми вибору та використання в ході аутсорсингу / І. Л. Грабчук, Г. І. Ляхович // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2017. – Вип. 3. – С. 32-36. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2017_3_7 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

4. Знамеровська А. О. Інформаційні технології управлінської звітності / А. О. Знамеровська, С. Я. Король // Молодий вчений. – 2019. – №11. – С. 496–501

5. Любимов М. О. Можливості, загрози та перспективи використання хмарних технологій у бухгалтерському обліку / М. О. Любимов, В. А. Кулик // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Економічні науки. − 2019. − № 2 (93). – С. 40-46.

6. Моряк Т. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту / Т. В. Моряк // Актуальні задачі сучасних технологій: збірник тез доповідей Міжнародної науково – технічної конференції молодих учених та студентів. – 2018. – Т. 3. – С. 204-205.

7. Музиченко А. О. Розвиток бухгалтерського обліку з використанням хмарних технологій / А. О. Музиченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. − 2018. − Вип. 290. – С. 203-208. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2018_290_27 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

8. Онищенко О. В. Упровадження та застосування сучасних інформаційних технологій і ERP – систем у бухгалтерському обліку вітчизняних підприємств / О. В. Онищенко // Східна Європа: Економіка, Бізнес та Управління. – 2019. – № 3(20). – С. 515-522.

9. Пашніна А. О. Трансформація елементів організації обліку в умовах застосування інформаційно – комп’ютерних технологій / А.О. Пашніна //

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. – 2016. – Вип. 2. – С. 122-126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2016_2_23 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

10. Плікус, І.Й. Розвиток професії «бухгалтер» в умовах цифрової адженди: емпіричні дослідження щодо майбутнього професії / І. Й. Плікус, О. О. Осадча, Т. А. Жукова // Інфраструктура ринку. – 2019. – №. 29. – С. 589-594. URL : http://www.market – infr.od.ua/journals/2019/29_2019_ukr/92.pdf

11. Попівняк Ю. М. Технологія блокчейн у бухгалтерському обліку й аудиті: сучасний стан, можливості та перспективи застосування / Ю.М.Попівняк // Економіка, управління та адміністрування. – 2019. – № 3. – С. 137-144.

12. Редько М. О. Порівняння програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку / М. О. Редько, Л. М. Пилипенко // Облік, аналіз і контроль в системі управління суб'єктами економіки: тези доповідей IV Міжнародної студентської наукової конференції, 18 – 19 жовтня 2018 року, Львів. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. – С. 178-180.

13. Томчук В. В. ERP системи та їх місце в управлінському обліку / В.В.Томчук, А. В. Калачик // Фінанси, облік, банки. – 2019. – №1 (24). – С. 179-187.

14. Шишкова Н.Л. Перспективи ІТ – модернізації бухгалтерського обліку: актуалізація теорії і практики. / Н. Л. Шишкова // Економіка підприємства. Економічний вісник. – 2019. – №3. – С. 149-159.

8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

8.1 **Сутність і місце облікової інформації в управлінні підприємством**

В системі управління відбуваються інформаційні процеси. Це обумовлено відсутністю однозначної детермінованості системи. Облікова система, будучи складовою системи управління, безпосередньо пов'язана з цими процесами, облікова інформація є складовою управлінської інформації. Облікова система надає інформацію про господарську діяльність підприємства апарату управління. Таким чином, процес прийняття рішень системою управління тісно пов'язаний з процесом обробки й передачі інформації. При цьому облік є не лише самостійною інформаційною, але і самостійною організаційною системою. Проте, досить часто вивченням потреб споживачів облікової інформації нехтують, що обумовлює неадекватність наявної системи обліку системі управління підприємством. У зв'язку з чим використання облікової інформації не вирішує проблеми невизначеності.

До облікової інформації традиційно пред'являються такі вимоги, як об'єктивність, вірогідність, своєчасність і точність. Однак на сучасному етапі вдосконалювання управління, становлення ринкової економіки пред'явлення тільки цих вимог виявляється недостатнім. У сучасних умовах надавана інформація повинна містити мінімальну кількість показників і разом з тим задовольняти вимогам максимального числа її користувачів на різних рівнях управлінської ієрархії, крім того, при одержанні інформація повинен використовуватися принцип мінімізації витрат праці й часу.

Організація облікової інформації в значній мірі визначає порядок її зберігання, реєстрації, відновлення, передачі й використання. Чітка організація банків даних дозволяє більш повно обґрунтувати напрямки руху, інтенсивність потоків інформації, закономірності її перетворення, методику запитів і одержання. У діяльності великих підприємств передача інформації є неодмінним першорядним фактором нормального функціонування як підприємства в цілому, так і окремих структурних підрозділів. При цьому

здобуває особливе значення забезпечення оперативності й вірогідності отримуваних відомостей.

Розглядаючи процес управління, як комунікаційний процес, визначено місце обліку в системі управління як такого, що є сполучною ланкою між управлінцями та виконавцями, оскільки він надає інформацію в цілому про діяльність підприємства. Доведено, що облік виконує в повній мірі комунікативну функцію в процесі управління лише за умови наявної потреби управлінців у обліковій інформації. Визначено інформаційні вимоги для стратегічного, тактичного й оперативного рівнів управління, необхідність відокремлення інформаційного ресурсу й інформаційного потенціалу.

Відсутність методології кількісної і якісної оцінки інформаційних ресурсів знижує ефективність інформації, що накопичується у вигляді інформаційних ресурсів, і збільшує тривалість перехідного періоду від індустріального до інформаційного суспільства.

Сучасні умови господарювання підвищують роль управлінських рішень та оптимізації відносин з державою для виконання завдань суб'єктом економіки. Ефективність життєдіяльності підприємства залежить від наявності та умілого використання економічної інформації, основу якої становить облікова. Це зумовлює необхідність чіткого визначення параметрів її формування та відповідності цих параметрів потребам користувачів.

Вчені у галузі бухгалтерського обліку не розглядають вимоги до бухгалтерської інформації, але формулюють вимоги до обліку: порівнянність показників обліку з показниками плану; своєчасність обліку; точність та об'єктивність обліку; повнота та аналітичність; ясність і доступність; економічність.

У НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» наводяться такі вимоги до фінансової звітності: дохідливість та однозначне тлумачення; доречність інформації; достовірність; зіставність.

Вищенаведені вимоги (якісні характеристики), на наш погляд, можуть служити основою для створення системи вимог до облікової інформації, яка є

кінцевим продуктом процесу обліку.

Метою дослідження є визначення облікової інформації, створення системи її класифікації та вимог. При вирішенні проблем, що стосуються облікової інформації доцільно опиратися на ідентичні положення щодо економічної інформації, які є загальними. Також необхідно врахувати особливості такої інформації, як обов'язкова документованість, доказовість, можливість для відтворення, адресність, юридична сила та ін.

Економічна інформація – це відображення суспільно-економічних відносин і процесів за допомогою цифр, фактів, відомостей та інших матеріалів. Облікова (бухгалтерська) інформація – це відомості щодо функціонування суб'єкта економіки, зафіксовані у носіях облікової інформації.

Забезпечення захисту облікової інформації підприємства є важливою передумовою спрямованою на забезпечення його економічної безпеки. Нестабільність і невизначеність економічних процесів загострюють окреслену проблему, що потребує пошуку наукових підходів до її вирішення.

Показники економічної безпеки підприємства – це найбільш значущі параметри, що дають загальне уявлення про стан економічної системи суб'єкта господарювання в цілому його стійкості і мобільності, стану технічної бази, рівня витрат на науково-дослідні роботи, конкурентоспроможність, імпортну залежність, відкритість для національної економіки, співвідношення власного і залученого капіталу ступінь достовірності звітних облікових даних тощо.

Розвиток теорії інформаційного захисту потребує окремого дослідження питання захисту облікової інформації в системі економічної безпеки підприємства.

Економічна безпека підприємства – це певний рівень гарантії ефективного використання ресурсів власності капіталу персоналу інформації і технології техніки та устаткування інтелектуальних прав підприємницьких можливостей для стабільного функціонування та сталого розвитку. Необхідність постійного дотримання економічної безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням

забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того наскільки ефективно її керівництво і спеціалісти менеджери будуть спроможні уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища. Джерелами негативних впливів на економічну безпеку можуть бути свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання органів державної влади міжнародних організацій підприємств організацій конкурентів збіг об'єктивних обставин, стан фінансової кон'юнктури на ринках даного підприємства, наукові відкриття та технологічні розробки, форс-мажорні обставини тощо.

Економічна безпека, будучи багатоплановою проблемою включає декілька функціональних складових: фінансову – досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, техніко-технологічну, ступінь відповідності застосовуваних на підприємстві технологій сучасним світовим аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів, інтелектуальну і кадрову, збереження та розвиток, інтелектуального потенціалу підприємства, ефективне управління персоналом інформаційну – ефективне інформаційно-аналітичне – забезпечення господарської діяльності підприємства політико-правову (усебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства, екологічну – дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля, силову – забезпечення фізичної безпеки працівників фірми і збереження її майна, соціальну (забезпечення для своїх працівників належних умов для розвитку їх особистості в різних аспектах).

8.2 **Бухгалтерський облік в інформаційній системі управління підприємством**

Функціонування підприємства в конкурентному середовищі зумовлює необхідність використання системного підходу до його інформаційної безпеки. Враховуючи те, що однією із систем генерації інформаційного продукту на підприємстві є система бухгалтерського обліку, в рамках забезпечення

інформаційної безпеки бізнес-одиниці в цілому, до даної системи повинен застосовуватися комплекс процедур щодо захисту від несанкціонованого доступу до інформації, що надходить в облікову систему, створюється в її межах та передається з неї; захисту від модифікації змісту облікової інформації як продукту даної системи у обліковому повідомленні та уникнення затримок при її (його) передачі в ході комунікаційного обміну.

Результатом змін у середовищі функціонування вітчизняних підприємств є необхідність появи облікової комунікаційної політики як інструменту стандартизації та координування комунікаційного процесу та забезпечення інформаційної безпеки в частині облікової інформації.

Формування облікової комунікаційної політики підприємства є доцільним із використанням змішаного підходу (централізовано – децентралізованого) до організації бухгалтерського обліку, враховуючи специфічні фактори впливу на процес облікової комунікації, що притаманні певній бізнес-одиниці. При цьому регулювання обліковими комунікаціями повинно бути спрямоване на задоволення як комунікаційних потреб підприємства в цілому, так і персоніфікованих суб'єктів запиту. Облікова комунікаційна політика підприємства забезпечує регламентацію процесу управління елементами облікової комунікаційної мережі, виходячи із формалізованих комунікаційних зв'язків.

Комунікаційна облікова політика в системі бухгалтерського нормативного регулювання, зокрема, та системи нормативного регулювання в цілому має дуалістичний зміст, виступаючи як елементом централізованого регулювання комунікаційної взаємодії підприємства із інститутами зовнішнього середовища, так і засобом децентралізації комунікаційних зв'язків підприємства. Базою розробки комунікаційної облікової політики підприємства є нормативні акти України вищих ієрархічних рівнів відносно суб'єктного рівня (т. то нормативних актів, що розробляються безпосередньо на підприємстві та носять нормативний характер).

Виходячи із дуалістичного регламентаційного характеру комунікаційної

облікової політики доцільним є закріплення базових положень у відповідному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку та формування варіативної складової, яка не суперечить задекларованим нормам у даному стандарті безпосередньо у внутрішньо-фірмовому стандарті щодо комунікаційної облікової політики підприємства.

В цілому інформаційні облікові потоки повинні відповідати якісним вимогам: відповідності (інформаційні облікові потоки повинні розкривати реальний стан об'єкту управління); оперативності (вчасне генерування інформації про стан об'єкту); раціональності (структура інформаційного облікового потоку повинна корелюватися з цінністю інформації); спрямованості (потік повідомлень здійснюється згідно з принципами дотримання економічної безпеки суб'єкта господарювання).

Ефективність функціонування підсистем управління залежить від швидкості, точності отримання облікової інформації, ступеня задоволеності рівнем її цінності в конкретній ситуації, що зумовлює вибір відповідного типу комунікаційної мережі.

Модель побудови облікових комунікаційних зв'язків за даним типом передбачає інтеграцію планової, контрольної та аналітичної інформації в межах системи бухгалтерського обліку. Це надає можливість централізації процесу передачі інформації на запит як внутрішніх, так і зовнішніх суб'єктів з фільтрацією потоків зайвої інформації, що трактується реципієнтом як шум.

Проходження інформації через систему бухгалтерського обліку, яка є загальним каналом зв'язку, дозволяє мінімізувати викривлення інформації внаслідок забезпечення відповідності інформаційної моделі об'єкту бухгалтерського обліку її фактичному стану через модифікацію реконструйованого стану моделі.

З метою підвищення якості облікового комунікаційного процесу:

1. Формалізовано комунікаційні зв'язки облікової системи на основі морфологічного аналізу задля формування оптимального маршруту проходження облікового повідомлення (це забезпечить новий якісний рівень

одержання облікового повідомлення реципієнтом).

2. При цьому маршрут та зміст облікового повідомлення є альтернативами, які слід розглядати у взаємозв'язку із факторами впливу на процес облікової комунікації, для обрання оптимального маршруту проходження облікового повідомлення із необхідним змістовним наповненням, структура якого є збалансуванням запиту реципієнтів внутрішнього і зовнішнього середовища та економічної безпеки суб'єкта господарювання в розрізі її інформаційної складової.

2. Виділено фактори впливу на процес облікової комунікації, наведено їх класифікацію (це виступило основою підвищення керованості потенційними комунікаційними зв'язками між обліковою системою та реципієнтом).

3. Здійснено систематизацію комунікаційних бар'єрів якості облікових інформаційних сигналів за видовим поділом на організаційні, технічні та суб'єктні, а також визначено напрями подолання негативного впливу, зумовленого їх наявністю, що дозволило підвищити ефективність облікової комунікації та функціонування системи управління в цілому.

8.3 **Принципи, методики і техніки підготовки управлінської бухгалтерської звітності**

Одночасно з встановленням системи та форми бухгалтерського обліку, підприємство повинно встановити всі необхідні умови щодо ведення управлінського обліку. Основною відмінністю організації управлінського обліку є те, що законодавством не встановлюється жодних обов'язкових для виконання умов. Крім того, система управлінського обліку та принципи, які використовуються при організації управлінського обліку, не повинні розкриватись у фінансових звітах підприємства. При організації управлінського обліку доцільним є поєднання документів управлінського та фінансового обліку.

Внутрішня бухгалтерська звітність – це звітність, яка складається бухгалтером-аналітиком і подається як адміністрації підприємства, так і менеджерам всіх рівнів управління. Основною метою складання звітності є

надання оперативної релевантної інформації відповідно до вимог управлінського персоналу.

Система внутрішньої звітності повинна будуватися таким чином, щоб дані, які в ній містяться, дозволяли отримати відповідь на всі питання управлінців.

Створити систему внутрішньої звітності можна лише за наявності: масиву основних даних; узгодженості змісту та форми звітів; функціонального підходу до накопичення та підсумовування інформації.

Інформаційною базою для складання внутрішньої звітності є нормативно – довідкова та фактична інформація аналітичного обліку. Основними реєстрами для формування звітних показників, а іноді безпосередньо формами звітності для управління слугують виробничі журнали, книги записів покупок, продажу та інших господарських операції, звіти про виробничу та відпущену продукцію, товари та послуги, виробничі запаси, спеціалізовані форми звітності про діяльність окремих структурних підрозділів.

Одним із способів визначення складу та строків надання даних управлінської звітності є метод інтерв'ю, при якому спочатку слід опитати кожного менеджера, яка інформація йому необхідна для роботи і до якого строку її бажано отримати. Частина облікової інформації для управління може та повинна поступати користувачам у режимі реального часу при кожній її зміні. Наприклад, для вищого управлінського персоналу, відповідального за фінансовий стан організації, потрібна оперативна інформація про різкі зміни курсу валют та тарифів на енергоносії, індексів фондового ринку та котирування цінних паперів. Негайною повинна бути інформація і про неочікувані простої, невиробничі витрати та втрати, які суттєво впливають на економіку підприємства, яка потребує негайної реакції керівників середньої та низької ланки управління.

Більшість показників управлінського обліку та звітності не потребують такого ступеня оперативності. Дані про випуск продукції та напівфабрикатів, брак та інші відхилення від норм, про кількість та вартість продажу зазвичай

представляють щоденно або щотижнево. Аналізувати прибутковість та рентабельність окремих товарів, робіт і послуг або секторів ринку, де вони реалізуються, дозволяють дані щомісячних управлінських звітів. При здійсненні довгострокових проектів інвестицій їх доцільно розбити на окремі етапи або види робіт, для того, щоб щотижнево або щомісячно виявляти відхилення від запланованого виконання за об'ємами та витратами на здійснення проекту.

Форма внутрішньої звітності повинна максимально розкривати зміст її показників та бути зрозумілою для конкретного користувача інформації – менеджера, для якого складений звіт. Зміст кожного звіту також розглядається в деякій мінімальній формі з врахуванням того, що дана звітність підлягає адаптації до конкретного виду економічної діяльності та конкретного підприємства, враховуючи його можливості зі збору тієї чи іншої інформації.

Основними вимогами, що висуваються до внутрішньої звітності, є наступні:

1. Внутрішній звіт повинен бути адресним та конкретним. Основними факторами, які впливають на вибір способу надання, формату та структури того або іншого управлінського звіту, слід вважати зміст наданої інформації, потреби та побажання користувачів звітів, розуміння економічності їх отримання та передачі. Немає і не може бути стандартного набору бланків управлінської звітності з єдиним форматом та загальною структурою.

2. Для прийняття управлінських рішень повинна надаватися корисна оперативна інформація у формі внутрішніх звітів.

Системи формування управлінської звітності про фактичні витрати та результати діяльності слід розробляти таким чином, щоб забезпечити уявлення менеджерам відповідного рівня необхідної їм звітності у найкоротший строк після закінчення звітного періоду.

Частота надання періодичних звітів залежить від часу, за який інформація, яка міститься в них застаріває, тобто перестає бути актуальною та корисною для оперативних управлінських рішень. Будь-яка небудь інформація повинна повідомлятися у момент виникнення – негайно, погодинно, щомісячно

або щодоби. Інші дані управлінського обліку та показники звітності достатньо представляти користувачу один раз у тиждень, місяць і, навіть, рідше. Одні й ті ж самі відомості для менеджерів низької і середньої ланки можуть надаватися детально та щоденно, а для дирекції підприємства в узагальненому виді та щотижнево або один раз у місяць.

При цьому, слід враховувати особисті якості менеджера. Так, необхідно знати, якій формі надання інформації він надає перевагу (табличній чи графічній), які його плани та побажання, стиль роботи тощо.

3. Не слід перевантажувати звітність розрахунками. Керівнику потрібен мінімальний обсяг інформації, який повинен бути систематизований так, щоб на підставі інформації, яка в них міститься, керівник приймав оптимальні управлінські рішення.

Немає користі від того, що керівник з калькулятором в руках проводить додаткові розрахунки над звітом про діяльність свого підрозділу. Набагато важливіше обдумати ті дії та рішення, які випливають з аналізу вже наведених в звітності даних.

4. Важливе значення має спосіб надання облікової управлінської інформації, враховуючи кошти виведення та формат даних, методи їх постачання, супутні дані пояснення. Традиційний метод надання інформації у вигляді таблиці з набором цифр, розміщених на паперовому носії, доповнюється їх демонстрацією на дисплеї побудови графіків та діаграм, використанням кольорових рішень.

Головними вимогами до формату та змісту управлінської звітності є доступність для сприйняття, ступінь деталізації інформації, порядок оформлення звітів, необхідність їх стандартизації. Звіт повинен бути достатньо простим, зрозумілим, лаконічним, щоб не допускав неоднозначного тлумачення. Назви форм звітності та її розділів необхідно сформулювати так, щоб виконавцю та користувачу було зрозуміло їх призначення та особливості.

Під управлінською звітністю будемо розуміти звітність, яка складається управлінцями різних рівнів і містить оцінку результатів діяльності та прогнозні

напрями розвитку.

В управлінській звітності на перший план висуваються управлінські завдання, які потребують для свого вирішення не тільки розуміння бухгалтерського обліку, але й техніко-економічного планування, статистики, аналізу господарської діяльності, фінансового менеджменту, стратегічного управління тощо.

Таким чином, сутність управлінської звітності визначається як інтегрована система обліку, нормування, планування, контролю і аналізу, яка систематизує інформацію для оперативних управлінських рішень і координації проблем майбутнього розвитку підприємства.

Управлінська звітність повинна охоплювати дані за період, який дозволить найбільш повно провести аналіз діяльності підприємства та спланувати його майбутню роботу. Вона повинна задовольняти потреби управлінського персоналу в інформації, чітко розмежованій за галузями діяльності та сферою компетенції та відповідальності кожного менеджера (рис. 8.1).

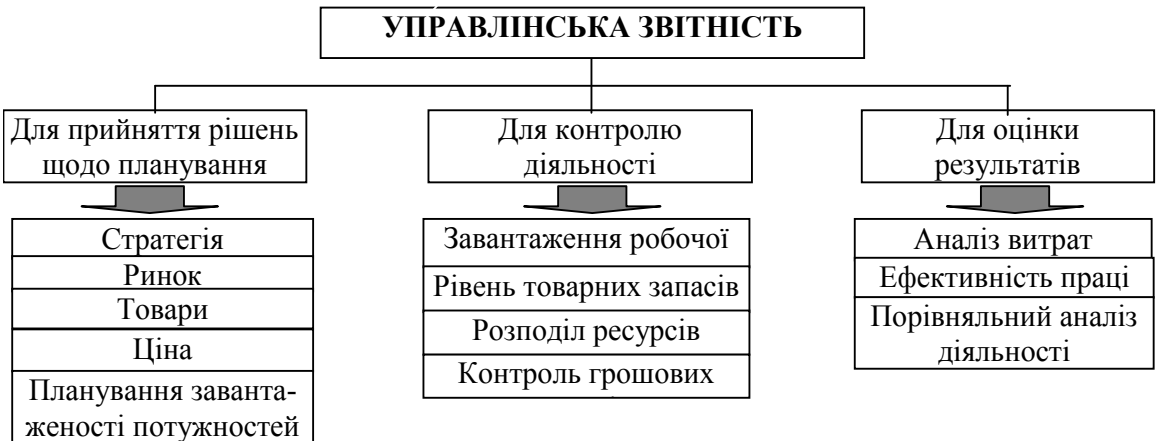

Рисунок 8.1 – Функціональний підхід до управлінської звітності

Різноманітність функцій, що виконуються окремими підрозділами підприємства визначає склад та зміст інформації, що включаються до внутрішньої бухгалтерської звітності.

Наприклад, звіти про результати діяльності складаються за кожним видом діяльності підприємства (рис. 8.2, 8.3).

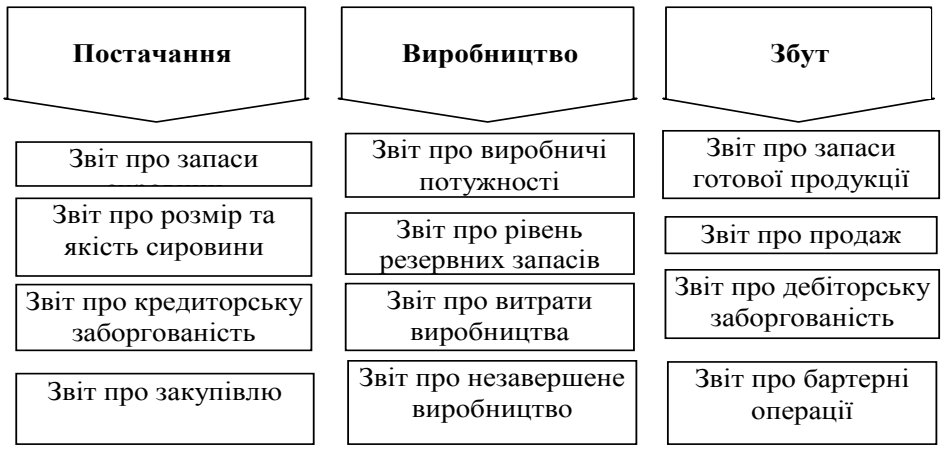

Рисунок 8.2 – Внутрішня звітність про операційну діяльність

Наявність таких або аналогічних звітів необхідна практично на будь-якому підприємстві, тому наведений перелік управлінських звітів можна вважати стандартним.

Проте для вирішення завдань конкретного підприємства вищеперерахованих форм звітності може бути недостатньо. Типові додаткові звіти, які можуть знадобитися, – це узагальнені, представлені в табличній або графічній формі дані.

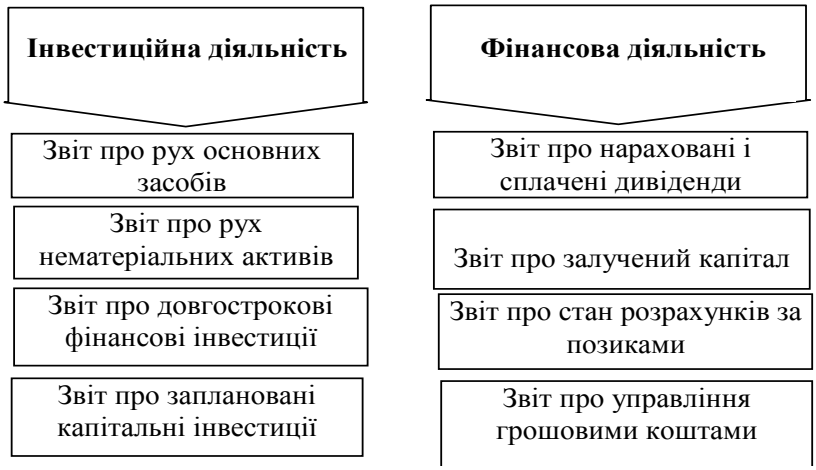

Рисунок 8.3 – Внутрішня звітність підприємства за видами діяльності

Форми звітів залежать від їх змісту, призначення та напрямів використання інформації. Наприклад, якщо асортимент продукції невеликий та звіт про продаж складається щоденно, в двох примірниках (перший передається керівнику, а другий – в бухгалтерію, де інформація звіту щоденно заноситься в

комп’ютер і у всі накопичувальні регістри обліку, а потім автоматично робляться проводки), то його форма може бути довільною та мати будь-яке нагромадження даних – за день їх накопичується не дуже багато, й інформація стає зручною для сприйняття.

У теорії та на практиці управлінського обліку розрізняють комплексні звіти, звітність за ключовими позиціями та аналітичні звіти.

Комплексні звіти для управління характеризують діяльність всього підприємства, його дочірніх підрозділів та філіалів. Вони надаються у встановленій раніше періодичності (за підсумками роботи за тиждень, а два тижні або місяць). У комплексних звітах відображаються витрати та результати діяльності підприємства в цілому та її окремих сегментів, структура прибутків та витрат, величина дебіторської та кредиторської заборгованості, сума резервів на покриття боргів дебіторів безнадійних до стягнення, запаси та оцінка резервів під їх знецінення, рух грошових коштів та прогнозування майбутніх витрат та грошових надходжень.

Звіти за ключовими позиціями можуть надаватися у будь-який момент. У них відображаються найбільш суттєва для поточного функціонування господарської організації інформація про кількість отриманих замовлень, ступінь їх виконання, величину боргових вимог та зобов’язань, депозитів та ін.

Аналітичні звіти складають за запитом керівників відповідного рівня. У них, наприклад, можуть бути наведені дані та зазначені причини суттєвого зростання виробничих запасів, збільшення кількості наднормових годин роботи, падіння або збільшення обсягів продажу, вибуття або поповнення виробничого обладнання та інших основних засобів, зниження рентабельності, зміни питомої ваги організації на відповідному ринку тощо.

Аналітичні звіти у більшості випадків складаються з урахуванням ринкової ситуації та відображають взаємозв’язок зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку підприємства. Вони покликані розкрити сприятливі можливості та резерви покращення діяльності підприємства, вказати на існуючі ризики та небезпеки зниження ефективності господарювання.

З контролем за виконанням плану постачання тісно пов’язаний вартісний оперативний облік відвантаження та реалізації продукції. Він здійснюється у фінансовому відділі або групі бухгалтерії на основі журналів, відомостей та інших реєстрів щоденного обліку. У звітності, яка узагальнює результати цього звіту, вказують номери платіжних документів, найменування і номенклатурний номер продукції, розрахунковий та фактичний строк оплати, її величину. Розрахунковий строк сплати платіжних документів визначаються виходячи з часу документообігу між банками постачальника та платника. Його приймають до уваги при прогнозуванні виконання плану за обсягом реалізованої продукції та для управління процесами продажу.

8.4 **Оцінювання очікуваних витрат для прогнозування та прийняття управлінських рішень**

Прогнозування широко використовується на попередніх стадіях розробки планів і програм як інструмент наукового передбачення, варіантного аналізу, отримання додаткової інформації при прийнятті рішень.

В процесі прогнозування визначаються концепція, шляхи її вирішення та основні завдання, які мають бути досягнуті.

Прогнозування ґрунтується на аналізі інформації про попередній і теперішній стан. При прогнозуванні використовуються облікові дані, зокрема, баланс, звіт про прибутки та збитки, звіт про рух грошових коштів. Однак прогнозування не є складовою частиною бухгалтерського обліку.

Витрати мають властивість поводитися по-різному. Під поведінкою витрат розуміють характер реагування витрат на зміни в діяльності підприємства.

Зміни у складі та величині витрат відбуваються під впливом певних подій та операцій, що мають місце в процесі господарської діяльності. Тому діяльність, що впливає на витрати, називають фактором витрат.

Вивчення поведінки витрат дозволяє зробити оцінку витрат і побудувати їх функцію.

Оцінка витрат – це процес визначення поведінки витрат, тобто встановлення кількісного взаємозв'язку між витратами та різними чинниками на підставі дослідження минулої діяльності.

Функція витрат – це математичний опис взаємозв'язку витрат та їх фактора.

У спрощеному вигляді функція витрат може бути описана так:

$$Y = a + bx, \tag{8.1}$$

де: Y – загальні витрати; a – загальні постійні витрати; b – змінні витрати на одиницю діяльності; x – значення фактора (чинника) витрат.

На практиці витрати, як правило, залежать від декількох факторів витрат, але для побудови функції витрат, здебільшого, обирають один чи два найвпливовіші фактори.

Побудувати функцію витрат можна будь-яким із запропонованих нижче способів.

Технологічний аналіз – це системний аналіз функцій діяльності для визначення технологічного взаємозв'язку між витратами ресурсів та результатом діяльності.

Такий аналіз потребує детального вивчення всіх операцій, їх доцільності, визначення необхідних операцій, потреби ресурсів та оцінки адекватності їх використання. Це своєрідний функціонально – вартісний аналіз діяльності.

Перевагою такого аналізу є те, що він орієнтований на майбутні операції, а не на вивчення минулої діяльності. Проте він потребує значних витрат часу і коштів. Метод аналізу облікових даних передбачає розподіл витрат на змінні та постійні щодо відповідного чинника на підставі даних рахунків обліку.

Метод вищої-нижчої точки передбачає побудову функції витрат на основі припущення, що змінні витрати – це різниця між загальними витратами при найвищому та найнижчому рівнях діяльності.

Метод візуального пристосування – це графічний підхід до визначення функції витрат, при якому аналітик візуально проводить пряму лінію, беручи до уваги всі точки витрат.

Метод найменших квадратів − дає змогу найточніше визначити склад і значення постійної та змінної частини витрат. Показники витрат розраховуються таким чином, щоб квадрат відстані від усіх точок, що надають значення витрат до теоретичної лінії регресії, був мінімальний

Для визначення функції витрат методом найменших квадратів необхідно розв'язати систему рівнянь:

$$y = na + bx;$$
$$xy = ax + bx2, \quad (8.2)$$

де х – незалежна змінна величина (рівень спостережуваної діяльності); у – залежна змінна величина (загальні або змішані витрати); а – загальні постійні витрати; b – ставка змінних витрат на одиницю діяльності; п – кількість спостережень.

Спрощений статистичний аналіз – це метод визначення функції витрат, що передбачає розподіл показників на дві групи, виходячи зі зростання значення Х, та розрахунок постійних витрат на основі середніх значень Х та У.

За цим методом функція витрат має вигляд:

$$y = a + b \cdot x \quad (8.3)$$

Для аналізу використаємо дані колонок 2 та 3 попередньої таблиці і складемо наступну таблицю.

Величину постійних витрат (а) визначають за формулою:

$$a = (YoX1 – Y1Xo) : (X1 – Xo), \quad (8.4)$$

де *Yo і Y1* – середні значення витрат, *Xo і X1* – середні значення обсягу діяльності.

Для прийняття управлінських рішень слід обрати найрелевантнішу функцію витрат. Для правильного вибору серед функцій витрат доцільно застосовувати такі критерії: економічна правдоподібність; добра пристосованість; значимість незалежних змінних величин.

8.5 **Облікова політика в ціноутворенні**

Цінова політика покладена в основу процесу ціноутворення підприємства, який складається з шести етапів:

1. Постановка задач ціноутворення припускає ринкове позиціонування, яке визначає стратегія ціноутворення підприємства – забезпечення виживає, максимізація поточного прибутку, завоювання лідерства по показниках частки ринку або по показниках якості товару.

2. Визначення попиту і його еластичності. Для цього використовуються такі прийоми оцінки попиту, як експеримент, пряме інтерв'ю, статистичні висновки. Залежність між ціною і відповідним рівнем попиту зображується на кривій попиту (в звичайній ситуації попит і ціна знаходяться в обернено пропорційній залежності). Попит, як правило, визначає максимальну ціну, яку підприємство може запитати за свій товар.

3. Оцінка витрат. Мінімальна ціна визначається витратами підприємства (ціна товару за ринкових умов повинна повністю покривати всі витрати по його виробництву, розподілу і збуту, включаючи справедливу норму прибутку за докладені зусилля і ризик).

4. Аналіз цін і товарів конкурентів. На встановлення фірмою середнього діапазону цін впливають ціни конкурентів і їх ринкові реакції, тому для обґрунтованого ціноутворення підприємству необхідно постійно аналізувати ціни і якість товарів своїх конкурентів (ціни товарів конкурентів і товарів – замінників дають середній рівень).

5. Вибір методу ціноутворення. (середні витрати плюс прибуток; аналіз беззбитковості і забезпечення цільової при були; встановлення ціни виходячи з цінності товару, що відчувається; встановлення ціни на основі рівня поточних цін; встановлення ціни на основі закритих торгів). Мета цього етапу – звузити діапазон цін, в рамках якого буде вибрана остаточна ціна товару.

6. Встановлення остаточної ціни ґрунтується на психології ціно сприйняття (ціна виступає як показник якості, наявність знижок, різниця між оптовою і роздрібною ціною).

При цьому слід дотримуватися антимонопольного законодавства, а саме не допускати: фіксації цін, підтримки роздрібної ціни, цінової дискримінації, необґрунтованого зростання цін, змови з іншими постачальниками даного товару.

Рішення щодо ціноутворення є необхідною умовою здійснення підприємницької діяльності, оскільки прибутковість бізнесу безпосередньо залежить від установлення оптимальної ціни продажу за існуючих витрат, комбінації та обсягу продажу. Тому одне з основних питань управління діяльністю підприємства – це встановлення ціни, яка б забезпечила задовільний рівень рентабельності.

Одним із найважливіших управлінських рішень є рішення щодо встановлення ціни на продукцію, роботи чи послуги, які реалізує підприємство. Ціна реалізації продукції залежить від рівня попиту на неї, цін конкурентів на аналогічну продукцію та рівня витрат на її виготовлення і продаж. При прийнятті остаточного рішення щодо ціни реалізації продукції слід враховувати довгострокову мету і поточні завдання підприємства, зокрема: забезпечення виходу підприємства на новий ринок, збільшення частки підприємства на ринку збуту, максимізація прибутку підприємства тощо. Для обґрунтування ціни реалізації продукції використовують дві основні моделі: економічну модель та модель ціноутворення на основі аналізу витрат (рис. 8.4).

Економічна модель ціноутворення ґрунтується на порівнянні доходів і витрат та визначенні такої ціни реалізації продукції, яка забезпечить підприємству максимальний прибуток.

Основним недоліком економічної моделі ціноутворення є необхідність здійснення значної кількості статистичних обмежень для встановлення залежності між ціною та обсягом реалізації продукції. Крім того, при встановленні ціни не аналізують витрати на виготовлення одиниці продукції і передбачають, що підприємство планує отримати максимальний прибуток. Однак це не завжди відповідає поточним завданням розвитку підприємства.

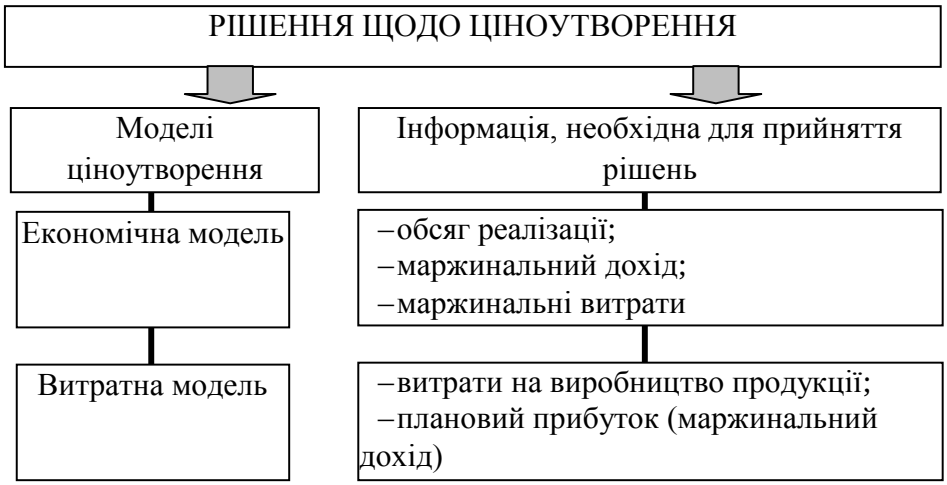

Рисунок 8.4 – Основні моделі прийняття рішень щодо ціноутворення

Суб'єкти підприємницької діяльності можуть обґрунтувати ціни на продукцію, роботи чи послуги, застосовуючи модель ціноутворення на основі аналізу витрат. Відповідно до даної моделі спочатку визначають (калькулюють) витрати на виготовлення одиниці продукції (змінні виробничі, постійні виробничі, загальновиробничі та операційні тощо). Ціну одиниці продукції визначають за формулою:

$$\textit{Ціна одиниці продукції} = \textit{Витрати} + \textit{Націнка} \qquad (8.5)$$

Націнку встановлюють у відсотках до витрат на виготовлення продукції. Величина націнки залежить від виду витрат, прийнятих за основу для її обчислення, і бажаної суми прибутку.

$$\textit{Націнка} = \textit{Відсоток націнки} \times \textit{Витрати} \qquad (8.6)$$

Відсоток націнки встановлюють на підставі практики галузі, оцінки менеджера (яку націнку може витримати ринок) або необхідної норми прибутковості. Останній підхід найпоширеніший. Націнку можна розрахувати на базі змінних виробничих витрат, повної виробничої собівартості, загальних змінних витрат і повних витрат.

Загальна формула визначення відсотка націнки має вигляд:

$$\text{Відсоток націнки} = \frac{\text{Бажаний прибуток} + \text{Загальні витрати, не включені до складу базових}}{\text{Річний обсяг діяльності} \times \text{Базові витрати на одиницю продукції}} \quad (8.7)$$

Відсоток націнки до змінних виробничих витрат:

$$\text{Відсоток націнки} = \frac{\text{Бажаний прибуток} + \text{Постійні виробничі витрати} + \text{Операційні витрати}}{\text{Річний обсяг діяльності} \times \text{Змінні виробничі витрати на одиницю продукції}} \quad (8.8)$$

Відсоток націнки до повної виробничої собівартості:

$$\text{Відсоток націнки} = \frac{\text{Бажаний прибуток} + \text{Операційні витрати}}{\text{Річний обсяг діяльності} \times \text{Повна виробнича собівартість одиницю продукції}} \quad (8.9)$$

Відсоток націнки до загальних змінних витрат:

$$\text{Відсоток націнки} = \frac{\text{Бажаний прибуток} + \text{Загальні постійні витрати}}{\text{Річний обсяг діяльності} \times \text{Загальні змінні витрати на одиницю продукції}} \quad (8.10)$$

Відсоток націнки до повних витрат:

$$\text{Відсоток націнки} = \frac{\text{Бажаний прибуток}}{\text{Річний обсяг діяльності} \quad X \text{ Повні витрати на одиницю продукції}} \quad (8.11)$$

Основним недоліком формування ціни на основі витрат є ігнорування такого ринкового фактора, як співвідношення попиту і пропозиції на продукцію, що може зумовлювати завищення або заниження ціни реалізації порівняно з ринковими цінами на аналогічну продукцію.

Застосовуючі методи, орієнтовані на витрати, визначають витрати, до яких додають націнку або розрахункову норму прибутку, і тим самим встановлюють ціну. Методи, за якими ціна орієнтована на попит, передбачають вивчення споживчого попиту на продукцію (товари) за різних рівнів цін і встановлення ціни на рівні, що оптимізує прибуток підприємства. Використання методів, за якими ціна орієнтована на конкурентів, зумовлює необхідність вивчення цінових стратегій конкурентів і встановлення розміру ціни на певний відсоток вище або нижче їх цін.

У разі встановлення ціни за принципом «витрати плюс» ціна продажу встановлюється на основі витрат підприємства, збільшених на певну величину націнки, яка відповідає запланованій нормі прибутковості. Обсяг продажу при цьому до уваги не береться.

Особливе місце під час формування ціни слід відводити обліковій службі, тому що саме бухгалтерія складає первинні кошторисні документи, накопичує та систематизує інформацію про витрати на придбання, постачання, транспортування, фасування, пакування, маркування, зберігання тощо. Саме особливості формування ціни повинні бути викладені в обліково-економічній політиці суб’єкта господарювання.

Керівництву підприємства слід надавати постійну увагу взаємодії фінансових і маркетингових служб, тому що процес формування цін зазначених служб відрізняється.

Маркетологи звичайно починають з визначення ціни для кінцевих споживачів і потім рухаються назад, щоб визначити ціни для учасників каналів руху товару, а також прийнятні витрати виробництва і прибуток. Фінансисти ж визначення ціни починають з витрат на придбання, транспортування, фасування і пакування, додають до них прибуток і одержують продажну ціну. Тому керівники фірми повинні підтримувати ухвалення рішень за цінами, що злагоджені зі всіма зацікавленими службами і перш за все економічними, що дозволить їм встановити оптимальні ціни на свою продукцію, які будуть покладені в основу прас-листів.

8.6 **Бухгалтерський облік в управлінні вартістю підприємства**

Вартість бізнесу – це вартість діючого підприємства або вартість 100% корпоративних прав у діловому підприємстві. Оцінка майна, майнових прав – це процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами.

Для ефективного управління вартістю підприємства необхідно впровадити комплексну систему управління, що охоплює всі організаційні рівні підприємства та мотивує всіх співробітників організації на підвищення вартості компанії. Для стабільного підвищення вартості підприємства необхідно виконання цілого ряду умов. До основних факторів успіху впровадження системи вартісно-орієнтованого управління можна віднести наступні:

− підтримка комплексної системи управління з боку вищого менеджменту підприємства;

− прив’язка показників, які вимірюють вартість підприємств, до його корпоративної стратегії;

− пошук, вимірювання та управління драйверами вартості на кожному ієрархічному рівні підприємства;

− прив’язка системи компенсації до драйверів вартості, які перебувають в області сфери впливу й контролю персоналу підприємства;

− інтеграція системи управління вартістю з іншими управлінськими системами (бюджетування, загальне управління якістю й ін.);

− постійне навчання персоналу в обсязі, необхідному для розуміння концепції VBM та втілення її на практиці;

− корекція можливих перекручувань на поведінковому рівні.

В завданнях стратегічного управління одним з ефективних методів управління є технологія Activity-Based Costing .

Каплан і Еткінсон розкривають суть АВС наступним чином: Activity-Based Costing розроблений для забезпечення найбільш точного методу розподілу прямих та допоміжних ресурсів на операції, бізнес-процеси, продукти, послуги і на споживачів. АВС враховує, що багато ресурсів

організації потрібні не для фізичного виробництва одиниці продукції, а для виконання широкого ряду супутніх функцій, що роблять можливим виробництво різних продуктів та послуг для тих чи інших споживачів. Мета АВС не в тому, щоб розподілити всі загальні витрати на виготовлену продукцію. Мета АВС в тому, щоб виміряти та оцінити всі ресурси, що використовуються для операцій з підтримки виробництва та доставки продукції і послуг споживачам.

Виявилось, що АВС дозволяє описати бізнес як сукупність процесів, оцінити їх вартість, а характеристики процесів (cost drivers), які виникають в процесі застосування цієї системи, можуть стати унікальними вимірниками ефективності того чи іншого процесу. Подібні властивості АВС привели до появи системи управління Activity-Based Management, зробили АВС могутнім інструментом для аналізу та покращення внутрішньовиробничих процесів та призвели до появи нових методів планування непрямих витрат.

Управління на основі діяльності (Activity-Based Management) є однією з актуальних організаційно-управлінських інноваційних концепцій підвищення ефективності транспортно-експедиційного бізнесу, в якій реінжиніринг бізнес-процесів, що лежить в основі «підходу по процесах», припускає перенесення акцентів внутрішнього менеджменту з пооперaційної спеціалізації на міжфункціональні бізнес-процеси, орієнтовані на клієнтів. На відміну від функціонального підходу, що характеризується принципом управління «зверху-вниз» всередині в значній мірі ізольованих один від одного функціональних структур, даний підхід до управління розглядає транспортно-експедиційну компанію як систему пов’язаних між собою бізнес-процесів (послідовних операцій), що відносяться до основної (оперативні відділи, служба складів, відділ митного консультування, відділ головного інженера), допоміжної (відділ ЗЕД , служба інформаційних технологій, фінансовий відділ, бухгалтерія, служба роботи з персоналом, юридичний відділ і т. п.) та управлінської діяльності (адміністративні служби, відділ маркетингу, продажів і розвитку, клієнтський відділ, служба управління якістю, відділ PR і компанії.

Пітер Друкер заклав основну базу для зародження сучасної концепції «управління по процесам» – Системи KPI, завданням якої стає визначення необхідних для бізнесу моделей ключових показників ефективності. Ключові показники ефективності (англ. Key Performance Indicators , KPI) – система оцінки, що допомагає організації визначити ступінь досягнення стратегічних і тактичних цілей. Їх використання дає організації можливість оцінити свій стан і допомогти в оцінці реалізації стратегії в реальному часі. Крім того, вони дають можливість сфокусувати співробітників різних рівнів на виконання дій, необхідних для досягнення стратегічних цілей компанії, а також служать базою для системи мотивації персоналу вищої й середньої ланки.

Найбільш перспективною технологією, яка дозволяє обирати показники для контролю, а також створити всю інфраструктуру управління по цілям і показникам, є збалансована система показників (ЗСП), або Balanced Scorecard (BSC). При цьому ЗСП є ще й одним з найбільш ефективних інструментів реалізації стратегії управління підприємством.

Таким чином метою оцінки вартості підприємства є визначення бази для складання передавального чи розподільного балансу, для встановлення пропорцій обміну корпоративних прав у тому числі при здійсненні операцій поглинання і приєднання, визначення вартості ліквідаційної маси, визначення реальної ціни продажу майна, визначення реальної вартості кредитного забезпечення, розрахунок ефективності санації, визначення початкової ціни продажу об’єкта приватизації.

В практичній роботі з оцінки вартості підприємства оцінювач, як правило, застосовує кілька методичних підходів, що найповніше відповідають конкретним умовам, об’єктам та меті оцінки, наявності й достовірності інформаційних джерел для її проведення.

У рамках дохідного підходу виокремлюють два основні методи: дисконтування грошових потоків; визначення капіталізованої вартості доходів.

Згідно з майновим підходом вартість підприємства розраховується як сума вартостей усіх активів (основних засобів, запасів, вимог, нематеріальних

активів тощо), що складають цілісний майновий комплекс, за мінусом зобов'язань. Основним джерелом інформації за даного підходу є баланс підприємства.

У рамках цього підходу розрізняють такі основні методи: оцінка за відновною вартістю активів (витратний підхід); метод розрахунку чистих активів; розрахунок ліквідаційної вартості.

Ринковий підхід передбачає розрахунок вартості підприємства на основі результатів його зіставлення з іншими бізнес-аналогами. В рамках ринкового підходу найуживанішими вважаються методи: зіставлення мультиплікаторів; порівняння продажів (транзакцій).

Основними джерелами інформації при застосуванні цього підходу є фондові біржі та позабіржові торговельні системи, на яких мають обіг права власності на подібний бізнес, дані фінансової звітності підприємств-аналогів, а також інформація про попередні транзакції з корпоративними правами на той бізнес, який оцінюється.

До переваг методів порівняння та зіставлення мультиплікаторів слід віднести те, що вони дають можливість одержати реальну ринкову вартість оцінюваного майна.

Недоліки методів оцінки за ринковим підходом зумовлені тим, що вони не враховують вартість потенційних прибутків, які можна отримати, експлуатуючи об'єкт оцінки. Саме тому в деяких випадках результати оцінки підприємства за згаданими методами доцільно зіставляти з вартістю підприємства, розрахованою за методом капіталізованої вартості чи дисконтування грошових потоків.

Отже, охарактеризовані методи оцінки вартості підприємства використовуються не ізольовано, вони взаємодоповнюють один одного. Для оцінки вартості підприємства використовувались декілька методик із різних підходів. Результати, отримані за допомогою різноманітних методик співставляються між собою.

Метод дисконтування Cash-flow називають також методом розрахунку

внутрішньої (потенційної) вартості інвестиції. У разі використання цього методу відповідні інвестиційні рішення приймаються на основі порівняння абсолютних величин: теперішньої вартості вхідних і вихідних грошових потоків, які є наслідком інвестиційних вкладень.

Узагальнивши підходи до оцінки ринкової вартості підприємства, встановлено, що вона як моментний показник складається з чистих активів, корисності об'єктів на позабалансових рахунках та ділової репутації, які мають властивість змінюватися у динаміці відповідно до створення складових доданої вартості:

РВП = ЧВП + УПЗ + ВДР;

РВП = БВЧ + ВСВ – ВСЗ + УПЗ + ВДР,

ЧВП = ЧСК + ДКП + РКП + НПЗ;

ВСВ = СВА – БВА; ВСЗ = СВЗ – БВЗ;

УПЗ = ВКО + ВКЗ + ВКП + ВКР + ВНА – ВНЗ – ВГН + ВГО + ВСА;

ВДР = РВП – БВЧ – ВСВ + ВСЗ – УПЗ,

де РВП – ринкова вартість підприємства; ЧВП – чиста вартість активів підприємства; ВДР – вартість ділової репутації підприємства; БВЧ – балансова вартість чистих активів; ВСВ – відхилення справедливої і балансової вартості активів підприємства; ВСЗ – відхилення справедливої і балансової вартості зобов'язань; УПЗ – вартість умовних прав і зобов'язань підприємства, що обліковуються на позабалансових рахунках; СВА – справедлива вартість активів; БВА – балансова вартість активів; СВЗ – справедлива вартість зобов'язань; БВЗ – балансова вартість зобов'язань; ВКО – вартість корисності необоротних активів, отриманих підприємством на підставі договорів оперативної оренди (лізингу); ВКЗ – вартість корисності активів на відповідальному зберіганні; ВКП – вартість корисності контрактних зобов'язань з придбання активів; ВКР – вартість корисності контрактних зобов'язань з продажу активів; ВНА – вартість корисності непередбачених активів; ВНЗ – вартість корисності непередбачених зобов'язань; ВГН – вартість наданих гарантій і забезпечень; ВГО – вартість отриманих гарантій і зобов'язань; ВСА – вартість списаних активів; ЧСК – чиста вартість статутного (пайового) капіталу; ДКП – додатковий капітал підприємства; РКП – резервний капітал підприємства; НПЗ – нерозподілений прибуток (збиток) підприємства.

Балансова і справедлива вартість підприємства за оцінкою активів

визначається загальною вартістю залучених пасивів у господарську діяльність, виходячи з інвестиційної політики щодо формування їх власних і позичених об’єктів.

При оцінюванні вартості підприємства сумою чистих активів, корисності об’єктів на позабалансових рахунках та ділової репутації визначальним є те, що вона не дорівнює арифметичній сумі вартостей окремих об’єктів. Ця вартість коригується відповідно до ділової репутації підприємства. Ділова репутація підприємства – нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства, як цілісного майнового комплексу, що виникає у результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій.

Оцінка вартості підприємства відноситься до найскладніших питань бухгалтерського обліку. Виявлення ключових чинників вартості – це також творчий процес, в якому доводиться діяти методом проб і помилок. За допомогою механічних прийомів, заснованих на наявній інформації і суто фінансових підходів, рідко вдається виявити ключові чинники вартості. Ув’язка чинників вартості з діловими рішеннями дозволяє сформувати перелік чинників вартості, які полегшують ухвалення правильних рішень. Чинники вартості не можна розглядати у відриві один від одного. Наприклад, збільшення прибутку само по собі може суттєво збільшити вартість, але лише тоді, якщо воно буде використано на інвестування активів підприємств. З цієї причини краще аналізувати різні сценарії розвитку подій, щоб краще зрозуміти взаємозв’язок між чинниками вартості. Чинники вартості і сценарії додають управлінню вартістю реалістичність, оскільки пов’язують дії менеджерів з їх наслідками для вартості підприємства. Всі разом ці елементи складають вартісне мислення, без якого неможливе справжнє управління вартістю.

8.7 **Збалансована система показників у формуванні обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством**

Існує значна кількість підходів до вибору стратегій управління організацією, у т.ч. маркетингових стратегій. У більшості випадків вибір стратегії має суб'єктивний характер, також існує ряд матричних моделей, які враховують лише два фактори, але вибір стратегії вимагає більш комплексного, системного підходу – саме таким є збалансована система показників (ЗСП).

Збалансована система показників значно розширює можливості стратегічного планування, роблячи його більш реальним. З цієї причини розробки щодо формування і використання цієї концепції в системі управління вітчизняних підприємств мають велике перспективне значення і заслуговують на увагу з боку науковців і практиків.

Збалансована система показників − це система стратегічного управління організацією на підставі вимірювання та оцінки ефективності її діяльності за набором показників, підібраних таким чином, щоб врахувати всі суттєві (з точки зору стратегії) аспекти діяльності організації (фінансові, маркетингові, виробничі і т. ін.). Вона трансформує місію і загальну стратегію організації у систему взаємозв'язаних показників.

Чотири проекції Каплана і Нортона («Фінанси», «Клієнти», «Навчання та кар'єрний ріст», «Внутрішні бізнес-процеси») являють собою організаційну структуру. На практиці досить часто виникають труднощі саме під час реалізації стратегії: помітний серйозний розрив між стратегічними цілями і щоденними діями співробітників, між баченням вищого керівництва й ініціативами, що починаються на нижчому рівні управління.

Збалансована система показників приносить найбільшу користь, коли організація проходить через етап трансформації від однієї бізнес-моделі до іншої, коли міняє фокус із продукту на споживача.

Проблема на такому перехідному етапі полягає в тому, щоб змусити працівників, що звикли до певного стилю й принципу ведення справ, пристосуватися до нового підходу у створенні вартості. Керівникам потрібно не

тільки самим вчасно усвідомити необхідність змін і зрозуміти, які саме зміни необхідно внести в систему показників, але й зуміти донести це до працівників, щоб люди могли швидше адаптуватися до конкурентної ситуації, що змінилася. Процес становлення ЗСП на підприємстві поділяється на етапи, а саме: власне створення ЗСП; стратегічне навчання та комунікації з персоналом; підготовка бізнесу; аналіз та управління бізнес-процесами; управління знаннями та подальше навчання працівників підприємства.

Для вдалого впровадження ЗСП на підприємстві слід ретельно розробити кожний з її етапів. Існує безліч схем з розроблення збалансованої системи показників на підприємстві залежно від галузі та виду діяльності, а також від специфіки організації самого підприємства.

ЗСП може застосовуватися для досягнення таких цілей, як: роз'яснення прийнятої стратегії; доведення стратегії до співробітників організації; узгодження зі стратегією завдань підрозділів і персональних цілей співробітників; ув'язування стратегічних завдань із довгостроковими цілями й річним бюджетом; виявлення й координація стратегічних ініціатив; періодичний і систематичний перегляд стратегії; установлення зворотного зв'язку для коригування стратегії.

Застосування ЗСП починається, як правило, з оголошення корпоративної стратегії й визначення загалом етапів її реалізації. До таких належать:

• розроблення показників (скласти список показників, що відбивають найважливіші фактори успіху);

• виявлення причинного зв'язку (вибрати показники, що стосуються причинно-наслідкових відносин, щоб намітити конкретну логіку створення цінності);

• розроблення ієрархії карт показників (після розроблення карти показників для всієї організації підготувати додаткові карти для кожного підрозділу);

• установлення зв'язку з оплатою (погодити винагороду працівників за успіхи в ЗСП);

• підготовлення інфраструктури інформаційних технологій (привести збір даних і звітність у відповідність до логіки ЗСП; конфігурувати й управляти системними компонентами, потрібними для створення інтегрованої системи);

• одержання й використання зворотного зв'язку (проводити періодичні наради для оцінки зворотного зв'язку й підтримки поліпшення).

Таким чином, за допомогою впровадження ЗСП на підприємстві існують можливості отримання очікуваного результату незалежно від поставлених цілей, також виникають зміни в організаційній структурі підприємства.

8.8 **Інструментарій бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством**

У системі бухгалтерського обліку формується різноманітна інформація для управління, однак вона у більшості випадків не використовується через те, що усталеною стала практика, коли бухгалтерія обробляє дані і подає в основному зовнішнім користувачам, а самим апаратом управління ця інформація використовується епізодично. Однак, всі ланки системи бухгалтерського обліку повинні слугувати загальній меті – забезпеченню органів управління необхідною обліковою інформацією для регулювання поведінки керованого об'єкту. Одночасно ця функція системи є метою і змістом всіх її ланок.

Система бухгалтерського обліку характеризується великою кількістю різних показників, що відображають стан окремих її елементів, входів та виходів і вимірюються кількісно у вигляді конкретних чисел. Такими є, наприклад, дані про постачання, виробництво і продаж, використання ресурсів, стан розрахунків з постачальниками, покупцями, бюджетом, фінансові результати тощо. На практиці кількість показників обмежується потребами вихідної інформації, необхідної для управління та зовнішніх користувачів.

Залежно від змісту інформації, яка виступає вихідним продуктом обліку, у внутрішній структурі системи обліку традиційно виділяють фінансовий та управлінський облік, які можуть розглядатись як підсистеми загальної системи

обліку, і як окремі системи. Фінансовий облік формує інформацію, яка призначена переважно для зовнішніх користувачів: акціонерів, інвесторів, кредиторів тощо, а управлінський облік покликаний забезпечити інформацією внутрішніх користувачів підприємства для прийняття правильних управлінських рішень.

Загальна сукупність всієї інформації на підприємстві поділяється на дві основні категорії:

1. Інформація, яка необхідна для ефективного управління підприємством. Вона потрібна внутрішнім користувачам для забезпечення поточного та оперативного управління. До такої інформації відносять дані про витрати на виробництво та реалізацію продукції (товарів), про відповідність обсягу реалізованої продукції (товарів) її витратам та прибутку, про величину доходів та витрат в результаті здійснення господарських операцій тощо.

2. Інформація, яка відображає поточний фінансовий стан підприємства, величину та структуру його активів (майна) та джерел їх утворення, розмір залучених до обороту матеріальних та фінансових ресурсів, результати господарської діяльності за певний період.

Одержання обох видів інформації здійснюється в системі бухгалтерського обліку.

Передумовою використання інформації є її отримання. Саме для цього і призначений управлінський облік. Завдання менеджерів, планового відділу, аналітичних служб підприємства – аналізувати отриману інформацію і приймати ті чи інші рішення.

Метою системи обліку є забезпечення діяльністю господарюючого суб’єкта шляхом створення основи до забезпечення необхідної інтенсивності виробництва. Завдання бухгалтера – надати управлінцю облікову інформацію в найзручнішому для нього розрізі, щоб така інформація була своєчасною і корисною.

Для цього бухгалтер опрацьовує отриману первинну документацію, що є неможливим без розуміння ходу виробничого процесу, тенденцій його

розвитку.

З’ясування, розуміння інформації досягається шляхом аналізу отриманих даних управлінцем підприємства. При проведенні економічного аналізу первинна інформація перетворюється у вторинну (похідну), розраховуються показники виробничо-господарської діяльності. Ці показники є об’єктивними характеристиками роботи підприємства, факторів, що зумовили досягнення отриманих результатів, причин наявних недоліків.

Інформаційні потреби більшості підприємств приблизно однакові. Їх групування можна відображати наступним чином (рис. 8.5).

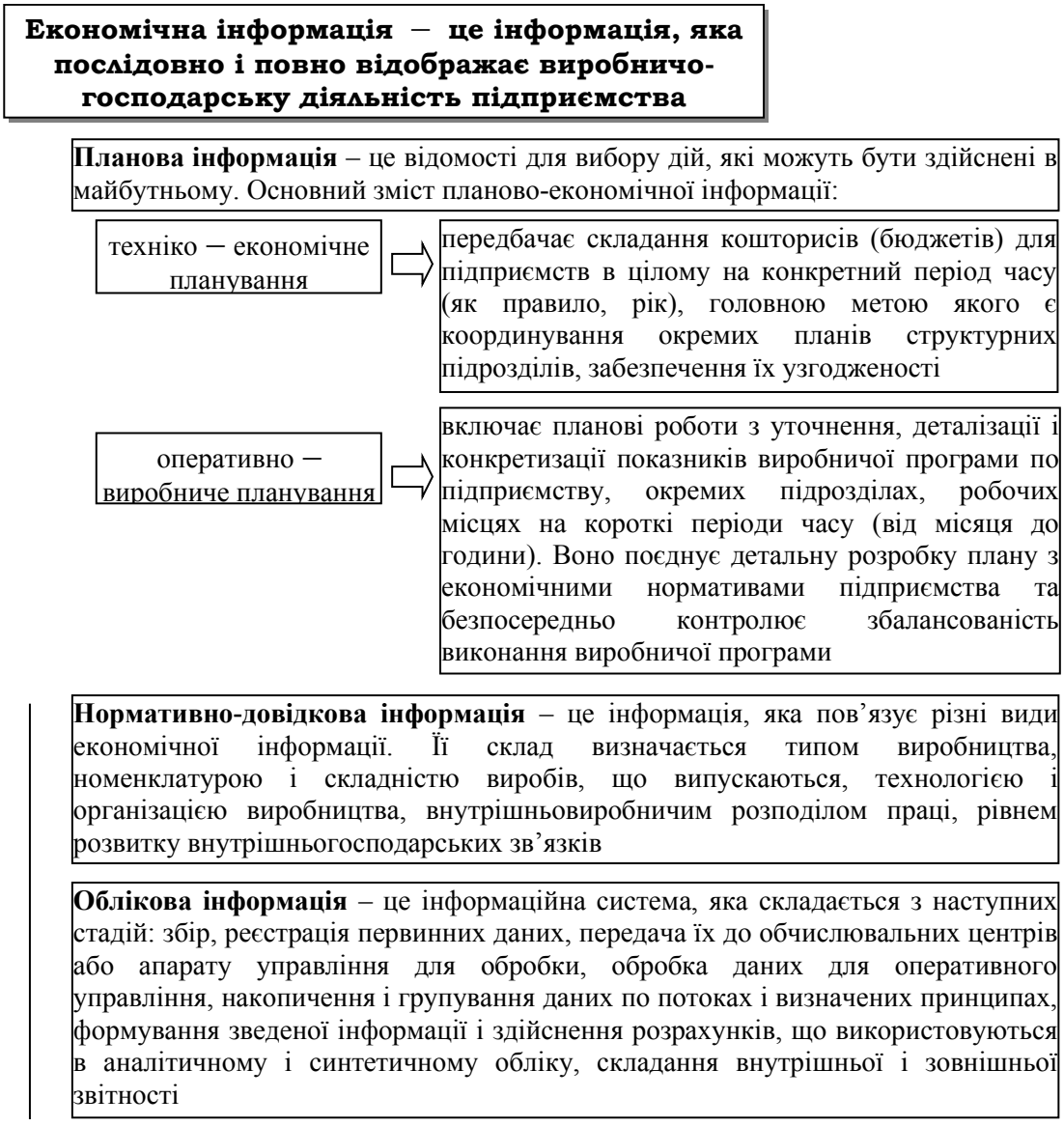

Рисунок 8.5 – Види інформації

Слід розрізняти інформацію, яку готує планове управління (відділ), а яку-

бухгалтерія, оскільки в системі бухгалтерського обліку планові показники не відображаються.

До облікової інформації, на підставі якої формується внутрішня звітність, висувається ряд вимог (рис. 8.6).

Рисунок 8.6 – Вимоги до облікової інформації

До облікової інформації для зовнішнього користувача пред'являються свої особливі вимоги, які характеризують цінність і важливість інформації. В системі бухгалтерської інформації міститься конфіденційна інформація, в більшій частині призначена для внутрішніх користувачів, яка охороняється Законом «Про комерційну таємницю». Деяка частина цієї інформації може бути корисною для зовнішніх учасників, але може стати корисною і для конкурентів. Отже, її надання або публікація не є обов'язковою.

8.9 **Бухгалтерський облік для прийняття екологічних рішень**

Вирішення гострих екологічних проблем і забезпечення подальшого соціально-економічного розвитку світове співтовариство пов'язує з реалізацією нової моделі взаємодії суспільства й природи, прийнятої в 1987 році під егідою ООН, що й одержала назва « сталий розвиток» («sustainable development»). На думку авторів ідеї, цей термін означає високе соціальне й екологічне «якість» економічного росту, тобто зростання економіки повинен забезпечувати

соціальний розвиток і збереження навколишнього середовища.

Проходження доктрині сталого розвитку припускає формування відповідних механізмів і інструментів, здатних забезпечити раціональне природокористування, збереження природно-ресурсного потенціалу, гармонічний і збалансований розв'язок питань соціального, екологічного й економічного розвитку сучасного суспільства.

Вважається, що перехід до моделі збалансованого, сталого розвитку повинен здійснюватися на різних рівнях: глобальному (наддержавному), національному, регіональному й рівні суб'єктів.

У рамках даної концепції окрема господарююча одиниця розглядається як цілісне соціально-еколого-економічне утворення, ступінь стійкості якого вимагає виміру. У розв'язку цього завдання особлива роль відведена обліку, який виступає основним інструментом, що забезпечують вимір економічної, соціальної, екологічної результативності діяльності компанії.

Найбільш проблемними областями виступають екологічний облік і соціальний облік.

Екологічний облік – це інтегрована система збору, ідентифікації, реєстрації й узагальнення даних екологічного характеру з метою визначення екологічної ефективності й заможності діяльності господарюючого суб'єкта, а також вистави користувачам інформації для обґрунтування й прийняття рішень.

Екологічний облік базується на загальноприйнятих принципах бухгалтерського обліку, при цьому з акцентом на екологічні аспекти діяльності, реалізуються не тільки традиційні функції (інформаційний, зворотному зв'язки, аналітична, контрольна), але й з'являється специфічна – природоохоронна. Що в цілому дозволяє екологічному обліку вирішувати стратегічні завдання: опосередковане сприяння зниженню екологічного навантаження економічного суб'єкта, сприяння сталому розвитку компанії.

Основними елементами екологічного обліку виступають:

− екологічні активи – ресурси, що мають екологічні характеристики, контрольовані підприємством в результаті минулих подій господарської й

природоохоронної діяльності, які здатні в майбутньому забезпечити економічні вигоди й (або) нейтралізувати (зменшити) негативний вплив на стан навколишнього середовища (НА природоохоронного значення; ОЗ природоохоронного значення; інвестиції природоохоронного значення; запаси екологічно чистої сировини; запаси екологічно чистої продукції; запаси продукції із вторинної сировини; дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги природоохоронного значення);

− екологічні зобов'язання – зобов'язання, що випливає з господарської діяльності підприємства, що значно впливає на стан навколишнього середовища. Воно припускає відмову від майбутніх економічних вигід на користь інших суб'єктів з метою відшкодування заподіюваного екологічного збитку й зниження рівня впливу на природне середовище (позики й кредити на екологічні цілі; заборгованість по екологічних платежах; короткострокові екологічні зобов'язання; резерви майбутніх екологічних витрат);

− екологічні капітал – різниця між екологічними активами й зобов'язаннями (екологічні фонди, екологічні резерви, екологічний прибуток (збиток));

− екологічні доходи – збільшення економічних вигід, у результаті надходження активів, що мають екологічні характеристики, і (або) погашення зобов'язань, у тому числі екологічні, що приводить до збільшення капіталу організації, за винятком внесків учасників (виручка від продажу екологічно чистих, сертифікованих товарів, робіт, послуг; виручка від продажу об'єктів природоохоронного призначення; інші надходження екологічного характеру);

− екологічні витрати – зменшення економічних вигід, пов'язане зі здійсненням природоохоронної діяльності в напрямках: екологічна безпека продукції, екологічна безпека виробництва, охорона навколишнього середовища, у результаті вибуття активів (коштів, іншого майна) і (або) виникнення зобов'язань, що приводить до зменшення капіталу цієї компанії (витрати на зміст об'єктів природоохоронного призначення (ОЗ, НА); витрати оплату придбаних екологічно чистих товарів, робіт, послуг, сировини й інших

оборотних активів; витрати на оплату праці персоналу екологічних служб; природоохоронні заходи (витрати по напрямках); екологічні витрати (по елементах витрат); витрати на екологічність продукції; витрати на контроль негативних впливів і забруднень).

Незважаючи на наявні проблеми методичного характеру, збір інформації про об'єкти бухгалтерського спостереження може бути організований відповідно до діючої системи нормативних актів і стандартів на рахунках обліку в рамках єдиного Плану рахунків.

Спеціально відкриті рахунки (субрахунку) виступають не тільки накопичувачами інформації, але й служать основними джерелами для формування показників екоорієнтованої бухгалтерської звітності, що виступає кульмінацією облікового процесу.

Бухгалтерська екологічна звітність – це сукупність відомостей фінансового й нефінансового характеру про екологічну діяльність і політику організації, взаємопов'язана з її фінансовим становищем і результатами діяльності, що представляється в інтегрованому й/або спеціалізованому форматі.

Інформація, сформована системою екологічного обліку, що й розкривається за допомогою екозвітів, затребувана наступними групами користувачів: власники, потенційні інвестори, екологічний менеджмент, постачальники, покупці, державні органі, регіональні органі влади, сертифікаційні компанії, суспільні організації, переважно екологічні, профспілки, екологічний аудит і ін.

Таким чином для розкриття інформації в рамках екологічного обліку можуть бути сформовані інтегрований та спеціалізований звіти:

1) інтегрований формат бухгалтерської екологічної звітності припускає відображення екологічних аспектів діяльності підприємства в основних документах бухгалтерської (фінансової) звітності. При цьому повинне дотримуватися умову вистави не тільки параметрів усіх форм негативного впливу на стан навколишнього середовища й здійснюваних природоохоронних заходів, але й демонстрації їх впливу на майно й прибутковість підприємства;

2) спеціалізований формат бухгалтерської екологічної звітності передбачає розкриття інформації про ступінь впливу підприємства на стан навколишнього середовища й даних по природоохоронній діяльності, що представляються на розширеній основі. Обов'язковою умовою до підготовки такого звіту виступає взаємозв'язок з річною бухгалтерською звітністю й інформацією про фінансовий стан підприємства.

8.10 **Бухгалтерський облік для прийняття соціальних рішень**

За минуле десятиліття сталий розвиток перестав бути другорядною проблемою і перетворився в одне з головних питань для акціонерів. Концепція сталого розвитку викликає великий інтерес у співробітників компаній, регулюючих органів і споживачів. Результати роботи компанії, незалежно від сфери її діяльності і масштабів виробництва, а також географічного місця розташування повинні знаходити своє відображення в звітності. Однак фінансова звітність на даному етапі не може в повній мірі забезпечити зацікавлених користувачів інформацією, що стосується відповідального керівництва, на відміну від нефінансової або соціальної звітності.

Соціально-економічні зміни XXI ст. привели до необхідності перетворення бухгалтерського обліку в цілому та звітності зокрема.

Слід зазначити, що соціальний облік як поняття виник в шістдесяті роки XX ст. За останні 50 років масштаб вивчення соціального обліку значно розширився.

Ряд західних вчених виділяють окремий вид бухгалтерського обліку – соціальний облік. До них відносяться, зокрема, М.Р.Метьюс і М.Х.Б.Перера. Ідею соціально-економічного бухгалтерського обліку в своїх роботах розкриває також польський професор М.Добія, який досліджує питання розвитку людського капіталу (громадських активів) і розглядає можливі способи оцінки цієї величини.

Соціальна звітність в широкому розумінні – це звіти компанії, що включають інформацію не тільки про результати їх економічної діяльності, а й

соціально-екологічні показники. Корпоративний соціальний звіт – це публічний інструмент інформування акціонерів, співробітників, партнерів, клієнтів і всього суспільства про те, як і якими темпами компанія реалізує цілі, закладені в стратегічних планах розвитку, щодо економічної стійкості, соціального благополуччя та екологічної стабільності. Соціальна звітність дозволяє комплексно представляти громадськості економічні, екологічні та соціальні результати діяльності компаній; виробляти самооцінку за цими трьома напрямками; вести діалог з усіма зацікавленими сторонами, виявляти їх оцінки та очікування; запобігати можливі звинувачення; отримувати додаткові конкурентні переваги; зміцнювати довіру співробітників, акціонерів, партнерів, клієнтів, місцевих громад, органів влади, ЗМІ; створювати основу для розробки стратегії розвитку компанії.

У діловому світі значно зросли вимоги до відкритості ведення бізнесу, з'явилося поняття «звітності перед суспільством». Багато компаній усвідомили, що далі успішно вести бізнес, функціонуючи в ізольованому просторі не можна. Для розвитку відкритості перед зацікавленими сторонами і ключовими партнерами і був створений процес формування соціальної звітності.

В основі соціальної звітності лежить соціальний облік. Так, в деяких країнах існують законодавчі вимоги до соціального обліку, аудиту і звітності, наприклад у Франції, проте чітко виміряти соціальну і екологічну ефективність досить таки складно. Складання соціального звіту компанією сприяє формуванню єдиного уявлення про діяльність компанії, її ролі в суспільному розвитку, позитивно впливає на ділову репутацію. Підготовка соціального звіту відповідно до міжнародного стандарту AA 1000 і Керівництвом зі складання звітності у сфері сталого розвитку (GRI) допомагає компаніям краще побудувати відносини зі стейкхолдерами і дає можливість зустрітися з колом осіб, які поза підготовки звіту, що не співпрацювали з компанією, а також виявити несподівані потенційні ризики і проблеми.

Перш за все, звіт повинен об'єктивно відображати результати діяльності компанії і показувати, наскільки вона відповідає міжнародним стандартам

ведення бізнесу. Звіт повинен працювати на репутацію компанії, сприяти досягненню її цілей.

Ключовим аспектом роботи над стандартизованим соціальним звітом є також його оцінка та верифікація незалежним аудитором. Оцінка аудитора дає компанії гарантію третьої сторони в тому, що опубліковані в звіті відомості достовірні і відображають об'єктивну картину дійсності. Аудитор також підтверджує, що результати, отримані в ході підготовки звіту, будуть впроваджені і використані в подальшій практиці соціальної відповідальності компанії. При цьому річні звіти, які охоплюють питання сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності («Звіти по методу потрійного підсумку»), можуть істотно відрізнятися за форматом, стилю і методикою оцінки, навіть в рамках однієї галузі.

Найчастіше це пов'язано з тим, що на сьогоднішній день у всьому світі немає обов'язкових вимог і стандартних форм складання та заповнення нефінансової звітності. Найбільш часто використовуваним і відомими в світовому співтоваристві є вже згадані нами вище стандарт «Відповідальність 1000» (AccountAbility 1000, AA 1000) і другий стандарт «Директиви глобальної звітності» (GRI, Global Reporting Initiativ). Дані системи стандартів є для багатьох країн основними при прийнятті підприємцями рішень про приєднання до принципів корпоративної соціальної відповідальності. Так, в практиці реалізації соціальної відповідальності компанія може використовувати рекомендації як AA 1000 для ведення обліку, аудиту, так і вести звітність в стандарті GRI. Перевагою такого підходу є те, що стандартизована звітність є зіставною з позиціями і показниками міжнародного соціального рейтингу, в якому вона може знайти своє місце, відповідне досягнутого рівня конкурентоспроможності.

Таким чином, корпоративна соціальна відповідальність – це концепція, відповідно до якої організації враховують інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив їх діяльності на замовників, постачальників, працівників, акціонерів, місцеві спільноти та інші зацікавлені сторони, а також

на навколишнє середовище. Це зобов'язання виходить за рамки встановленого законом вимоги дотримуватися законодавства і передбачає, що організації добровільно приймають додаткові заходи для підвищення якості життя працівників та їх сімей, а також місцевої громади та суспільства в цілому.

При всьому при цьому, необхідно пам'ятати, що соціальний облік є складовою частиною бухгалтерського обліку, а більша частина інформації для складання соціальної звітності продукується в рамках управлінського обліку.

Соціальний облік виступає не окремим видом обліку, а швидше за розширенням меж традиційного бухгалтерського обліку, яке представлено двома напрямками: перший напрямок пов'язано з необхідністю збільшення складу показників бухгалтерської звітності в інтересах користувачів; друга концентрує увагу на обліку соціальних витрат, основна частина яких пов'язана з екологією, тому соціальний облік часто ототожнюють з екологічним обліком.

Визнаючи перетин цілей цих видів обліку, можна вважати, що екологічний облік в найзагальнішому вигляді можна представити обліковою системою, призначеної для формування облікових показників, характеризує екологічну діяльність, а також відокремлення сум асигнувань на її функціонування. Але істотна відмінність соціального обліку та екологічного проявляється в ширині охоплення соціальних проблем і їх відображення.

Соціальний облік включає:

– врахування соціальної відповідальності (облік індивідуальних чинників, що мають соціальну значимість);

– облік сукупного впливу (оцінка сукупних витрат підприємств);

– соціально – економічний облік (оцінка проектів, що фінансуються суспільством з використанням фінансових і нефінансових показників);

– врахування соціальних показників (довгострокова нефінансова кількісна соціально – статистична оцінка);

– громадський облік (спроби побудувати облік в глобальних масштабах), який пов'язує всі види соціального обліку.

8.11 **Бухгалтерський облік в управлінні ризиками підприємства**

Діяльність підприємства в умовах формування та розвитку ринкових відносин здійснюється під впливом факторів невизначеності та зумовленого нею ризику, що призводить до виникнення відхилень фактичних результатів від запланованих. Ризик існує об'єктивно, а його неврахування може призвести до негативних наслідків, які полягають у зниженні доходів, зростанні витрат і, відповідно, у зниженні рентабельності. Особливої актуальності набуває врахування ризику в управлінні господарською діяльністю в умовах динамічного розвитку економічних відносин, коли за жорстких умов конкуренції невизначеність є тим фактором, який вимагає впровадження нових методів управління та їх належного забезпечення.

Важливу роль в управлінні діяльністю підприємства в умовах ризику відіграє бухгалтерський облік як інструмент мінімізації (нейтралізації) ймовірних наслідків господарських ризиків шляхом створення для керівництва відповідного інформаційного забезпечення на всіх етапах процесу управління. Відсутність організаційно-методичних підходів до бухгалтерського обліку господарської діяльності в умовах ризику призводить до зниження ефективності управлінських рішень та у кінцевому результаті може призвести до припинення діяльності підприємств. Розробка організаційно-методичних засад бухгалтерського обліку господарської діяльності в умовах ризику дозволить врахувати ризики у процесі прийняття рішень і сприятиме впровадженню заходів, спрямованих на запобігання, мінімізацію або компенсацію їх ймовірних наслідків.

В умовах ринкових відносин у сфері господарювання особливої уваги набуває питання інформаційних ризиків користувачів бухгалтерської звітності, які прямо залежать від ризиків системи бухгалтерського обліку, тобто професійних ризиків бухгалтера. Система бухгалтерського обліку є інструментом управління ризиками діяльності підприємства, а також джерелом виникнення професійних ризиків працівників бухгалтерської служби.

Професійний ризик бухгалтера є сукупністю ризиків, які виникають у

процесі організації та ведення бухгалтерського обліку і пов'язані з діяльністю облікового персоналу. До причин виникнення даного ризику слід віднести групи технічних і методичних помилок, типові порушення, а до його складових − ризик організації бухгалтерського обліку та ризик дій облікового персоналу.

Неефективність методів управління господарською діяльністю в умовах ризику пов'язана з відсутністю відповідного облікового забезпечення, що є наслідком проблемних питань, пов'язаних з визнанням ризиків у бухгалтерському обліку.

Застосування методу причинно-наслідкових зв'язків дає можливість визначити взаємозалежність ризику та діяльності підприємства (рис. 8.7).

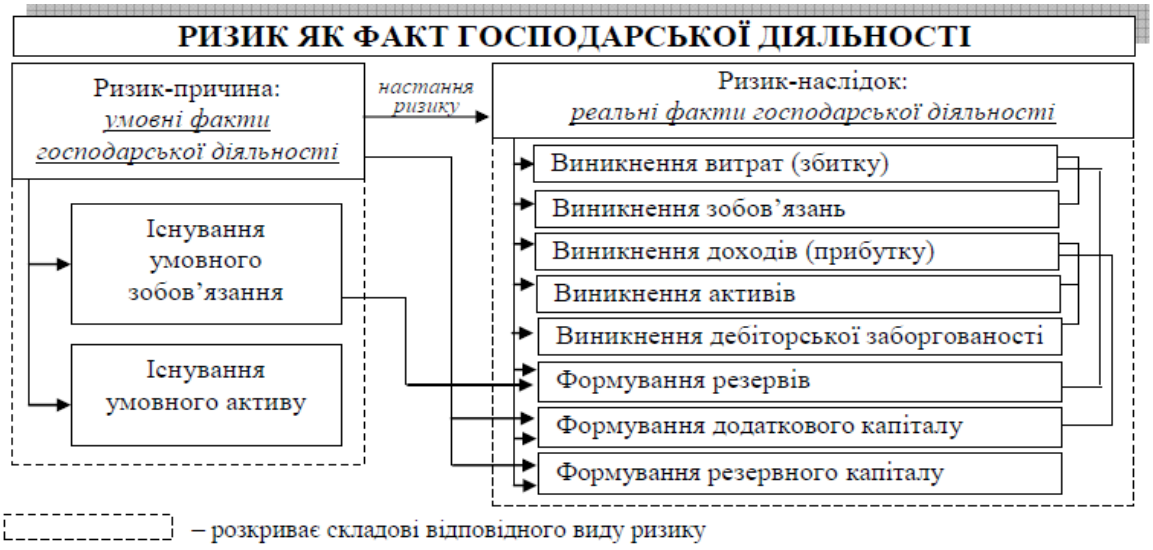

Рисунок 8.7 – Складові ризику як факту господарської діяльності

Наявність ризику представлена існуванням умовного факту господарської діяльності – ризик-причина, який є підставою здійснення господарських операцій (заходів управління ризиками) та їх облікового відображення для покриття ймовірних наслідків ризику в майбутньому. Наслідки настання ризику (ризик-наслідок) є дійсним фактом господарської діяльності, що відображається на бухгалтерських рахунках традиційних об'єктів бухгалтерського обліку. Ризик є фактом господарської діяльності (як умовним, так і реальним), а також може бути представлений як інтегрований об'єкт бухгалтерського обліку, який включає ряд існуючих об'єктів: активи, резервний та додатковий капітали,

прибуток і збиток, резерви, зобов'язання, доходи та витрати.

Високий ступінь ризику в професійній діяльності бухгалтера та його відповідальність перед користувачами звітності призводить до необхідності уточнення сутності поняття «бухгалтерський ризик» та удосконалення елементів організації бухгалтерського обліку в умовах ризику. Виходячи з того, що в бухгалтерському обліку ризики мають суб'єктивний характер, пов'язаний з людським фактором при здійсненні професійної діяльності, запропоновано використовувати поняття «професійний ризик бухгалтера», під яким слід розуміти дії або бездіяльність працівників бухгалтерської служби, які провокують можливу небезпеку викривлення бухгалтерської інформації, викликану безгосподарністю, марнотратством або фальсифікацією звітності, що призводить до понесення підприємством втрат.

8.12 **Якість облікової інформації та бухгалтерського обліку**

Визнання інформації продуктом, її ключова роль в інформаційному суспільстві, а також трансформаційних процесах, які відбуваються в Україні вимагають поглибленого вивчення компонентів оцінки якісного стану облікового процесу на підприємстві. Облікова інформація є складовою інформаційного середовища демократично розвиненого суспільства. Вона орієнтована на певні зобов'язання перед суспільством, власниками, найманими працівниками, постачальниками і споживачами. Розвиток інформаційного суспільства також висуває нові вимоги до облікової інформації, зокрема до її якості. Виникає потреба у всезагальному, системному підході до забезпечення якості облікової інформації.

Якість облікової інформації в значній мірі обумовлює обґрунтованість прийняття управлінських рішень органами влади, суб'єктами та учасниками підприємницької діяльності, є підставою для формування економічного мислення та свідомості суспільства, сприяє довірі до бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Показники якості інформації дозволяють її користувачам зрозуміти переваги та обмеження щодо використання даних рахунків

бухгалтерського обліку та звітності, а також здійснювати правильну інтерпретацію та підвищувати надійність аналітичних досліджень.

На разі якість облікової інформації визначається як сукупність рис та характеристик вихідних даних рахунків бухгалтерського обліку та звітності, що надає можливість задовольняти наявні або передбачені потреби споживачів. Максимальне задоволення потреб усіх користувачів облікової інформації стає основним критерієм діяльності бухгалтерських служб.

Якість облікової інформації необхідно оцінювати через такі характеристики: релевантність, точність, своєчасність та пунктуальність, узгодженість та порівнянність, доступність та ясність.

Варто згадати про конфлікт між якістю облікової інформації та вартістю її отримання. Існує дилема цінності: з одного боку, якість інформації досягається шляхом витрат, а з іншого – якість дає користувачу корисний ефект. Економічна ефективність від підвищення якості – це відношення корисного ефекту від підвищення якості до витрат на підвищення якості.

Отже, якість облікової інформації – це: критична оцінка споживачами ступеня відповідності її властивостей і показників якості очікуванням та обов’язковим нормам у відповідності з її призначенням; сукупність властивостей інформації, які визначають її здатність задовольняти певні потреби у відповідності з призначенням.

Якість облікової інформації значною мірою залежить від того, на якому рівні вона збирається – централізованому (на рівні підприємства) або децентралізованому (на рівні структурних підрозділів). Звичайно, централізована облікова система має більше можливостей для забезпечення якості інформації: кваліфіковані кадри, науково обґрунтовані методології, технічне забезпечення тощо. Перевагою децентралізованої системи є її оперативність завдяки меншому розриву в часі між фіксацією господарських операцій і використанням готової інформації. Проблемою децентралізованої системи є наукова обґрунтованість методів формування облікової інформації та їх практичного застосування.

Незважаючи на зростання попиту на облікову інформацію головною метою є не збільшення обсягів інформації взагалі, а збільшення обсягів інформації високої якості. Фактори, що впливають на якість інформації, можна поділити на такі групи:

– національні – це певні національні особливості формування облікової інформації та вимог, що висуваються до неї;

– політичні – фактори впливу на якість інформації політики країни, яка визначає структуру економіки і, відповідно, підходи до якості. Наприклад, за планової економіки якість інформації визначалась з орієнтацією на виробника, а за ринкової економіки вона переорієнтувалася на користувача;

– технічні – якість інформації залежить від технічного рівня її виробництва. Розвиток інформаційних технологій дозволяє значно покращувати якість інформації;

– економічні – якість інформації тісно пов’язана із її споживчою вартістю, як вже зазначалось (витрати на якість – її споживча вартість);

– соціальні – фактори впливу соціального середовища.

Отже, категорія якості інформації є багатоаспектною категорією і визначається як система частинних визначень якості інформації, кожне з яких відображає окремий її аспект.

Якість облікової інформації визначається відповідно до потреб та вимог користувачів на основі низки критеріїв кожен з яких відображає окремий її аспект. Якісні характеристики інформації про господарські операції підприємства забезпечує система прийомів бухгалтерського обліку: документація, інвентаризація, оцінка,калькуляція, система рахунків, подвійний запис, баланс, звітність.

При розроблені методології і забезпечення якості облікової інформації необхідно дотримуватися принципу відображення, який полягає у перенесенні якості процесу на якість результату. В основу дослідження було покладено тріаду якості: якість системи бухгалтерської служби і облікової політики – якість процесу відображення господарських операцій в обліку – якість

результату формування інформації на рахунках бухгалтерського обліку і у фінансовій звітності. Подальші дослідження, щодо компонентів якості облікової інформації мають бути присвячені методичним засадам їх забезпечення, через систему прийомів бухгалтерського обліку.

Фінансова звітність повинна містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому.

Фінансова звітність повинна бути достовірною. Інформація, наведена у фінансовій звітності, є достовірною, якщо вона не містить помилок і перекручень, які здатні вплинути на рішення користувачів звітності.

Фінансова звітність повинна надавати можливість користувачам порівнювати: фінансові звіти підприємства за різні періоди; фінансові звіти різних підприємств.

За міжнародними стандартами перелік вимог до облікової інформації та фінансової звітності є дещо ширшим.

Вимоги до якості облікової інформації та фінансової звітності включають: корисність; доречність (суттєвість, своєчасність, цінність); достовірність (правдивість, переважання суті над формою, обачність, нейтральність, повнота); зрозумілість; співставність.

Вимога корисності інформації полягає у можливості її використання для прийняття обґрунтованих економічних рішень. Ступінь корисності інформації визначається через відповідність її нижченаведеним характеристикам.

Доречність інформації визначається її здатністю впливати на рішення користувачів. При цьому доречною інформацією вважається, якщо вона є своєчасною, суттєвою та цінною для користувачів.

Своєчасність інформації визначається у її здатності формування та отримання без затримок. Суттєвою є та інформація, відсутність якої може вплинути на кінцеві рішення користувачів. Цінність інформації обумовлена можливістю її використання для оцінки результатів діяльності підприємства.

Достовірність інформації визначається відсутністю суттєвих помилок. Для цього інформація повинна бути правдивою. Правдиве подання інформації в бухгалтерській звітності засноване на чесності її укладачів та уявленні про те, що вона відображає саме ті операції, факти чи події, які вона повинна відображати, або, як обґрунтовано очікують користувачі, вона повинна надавати саме цю інформацію.

Переважання суті над формою передбачає відображення інформації з точки зору економічної суті операції, а не її юридичної форми.

При формуванні інформації в бухгалтерському обліку слід дотримуватися обачності в судженнях і оцінках, які мають місце в умовах невизначеності, так щоб активи і доходи не були завищені, а витрати і зобов'язання не були занижені.

Нейтральність інформації передбачає, що вона не містить упереджених оцінок, тобто є об'єктивною по відношенню до різних груп користувачів і не націлена на раніше заданий результат.

Повнота інформації означає, що вона містить мінімальний, але достатній для прийняття правильного рішення набір показників.

Якісна характеристика зрозумілості означає, що інформація повинна бути однозначною, чіткою і не містити надлишкової деталізації. Зрозумілість передбачає певний ступінь знань у користувачів фінансової звітності.

Співставність забезпечує можливість користувачам порівнювати інформацію про підприємство в часі та з інформацією інших підприємств.

Ці якісні характеристики визначають корисність облікової інформації для користувачів. При цьому завданням бухгалтера є їх таке сполучення, щоб вигоди від інформації переважали витрати на її отримання.

Отже, застосування якісних характеристик надає можливість отримати якісну інформацію для складання фінансової звітності, яка забезпечує об'єктивну оцінку фінансового стану підприємства та результатів його діяльності.

Якість облікової інформації залежить від використаної методології її

сприйняття, систематизації та узагальнення, а також від специфічних особливостей облікових задач: розв'язності (завжди розрахунковим або логічним способами); алгоритмічності; документальності вхідних та вихідних даних; використання тих самих даних для формування різних показників; інформаційного звязку облікових задач; необхідності накопичення даних; регламентації термінів розв'язання задач.

У складі економічної інформації облікову інформацію відрізняє великий обсяг і різноманітність. В системі економічної інформації вона охоплює у середньому 88-90 %, відображаючи господарські процеси у вигляді натуральних, трудових і вартісних показників. Крім цього, її властиві складність логічної структури та відносно проста арифметична обробка з масовим характером обчислень, яка виконується з певною періодичністю за типовими алгоритмами.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте взаємозв'язок фінансової та управлінської бухгалтерської звітності.
2. Вкажіть роль і значення ціноутворення в економічному механізмі підприємства.
3. Встановити шляхи розвитку бухгалтерського обліку екологічної діяльності в умовах стійкого розвитку економіки.
4. Охарактеризуйте звітність в системі інформаційного забезпечення управлінських рішень.
5. Вкажіть теоретико – методологічні та концептуальні складові оцінки вартості підприємства в бухгалтерському обліку.

Список рекомендованої літератури

1. Василенко В.О. Теорія та практика розроблення управлінських рішень: навч. посіб. / В.О. Василенко. – К.: Центр учбової літератури, 2002. – 420 с.

2. Вертакова О. Управленческие решение: разработка и выбор: учеб. пособие – 2005. – 352 с.

3. Вигівська І.М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика [Текст]: автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / І. М. Вигівська; Житомир. держ. технол. ун – т. − Житомир: [б. и.], 2010. − 21 с.

4. Голубков Е.П. Технология принятия управленческих решений / Е.П. Голубков. – М.: Дело, 2005. – 544 с.

5. Давидюк Т.В. Екологічний, інтелектуальний та людський капітал в теорії бухгалтерського обліку [Текст]: Моногрфія / Т.В. Давидюк, І.В. Замула, С.Ф. Легенчук; під заг. ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – 480 с.

6. Жиглей І.В. Бухгалтерський облік соціально – відповідальної діяльності суб'єктів господарювання: необхідність та орієнтири розвитку [Текст]: монографія / І. В. Жиглей ; Житомир. держ. технол. ун – т. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 495 с.

7. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки [Текст] : монографія / І. В. Замула ; Житомир. держ. технол. ун – т. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 440 с.

8. Кадыров М.С. Система стратегического управления как основа реструктуризации бизнеса / М.С. Кадыров //Вестник ТИСБИ. – 2000. – №2. – С. 12-14.

9. Корягін М.В. Оцінювання вартості підприємства в системі бухгалтерського обліку [Текст]: Монографія / М.В. Корягін: Львів: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. – 262 с.

10. Косянчук Т. Ф. Аналіз існуючих підходів щодо оцінки результативності діяльності підприємства / Т. Ф. Косянчук, О. В. Рибак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 4, Т.2. – С. 62-66.

11. Крючков В.Г. Теоретико – методологическое исследование современных моделей информационной учетно – налоговой системы и концепция коммуникационного взаимодействия ее элементов – Москва: Финпресс, 2009. – 112 с.

12. Лаговська О.А. Бухгалтерський облік для управління: гносеологічний та епістемологічний конфлікти : монографія / О. А. Лаговська; ред.: Ф. Ф. Бутинець; Житомир. держ. технол. ун – т. – Житомир, 2011. – 344 с.

13. Лігоненко Л. О. Дискусійні питання щодо трактування сутності та співвідношення понять «ефективність» і «результативність» управління підприємством / Л. О. Лігоненко // Актуальні проблеми економіки. – К., 2008. – № 10. – 207 – 216 с.

14. Лукина Н.П. Информационное общество: состояние и перспективы социально – философского исследования [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (41 193 bytes). – Режим доступу:http://www.ipu.com.ua/ru/node/5435

15. Махмудов А.Г. Модель системы стратегического менеджмента на промышленном предприятии //Актуальні проблеми економіки, 2002 – №3 – С. 59-61.

16. Мироненко Ю.Д. Роль стратегического управления компанией в ее организационном развитиии / Ю.Д. Мироненко, А.К. Тереханов – М. : Корпоративные системы, 2004.

17. Розвиток науки про бухгалтерський облік і господарський контроль: забезпечення стійкого розвитку економіки України: монографія / Т.А. Бутинець, Т.В. Давидюк, І.В. Жиглей, І.В. Замула; за заг. ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2012. – 308 с.

18. Турило А. М. Фінансово – економічні аспекти оцінки результатів і ефективності діяльності підприємства /А. М. Турило, О. А. Зінченко // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 35-44.

9. СТРАТЕГІЧНИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК

9.1 **Стратегічний управлінський облік у системі комплексного менеджменту суб'єктів господарювання**

Офіційне визначення наведено Сертифікованим інститутом фахівців з управлінського обліку (англ. Chartered Institute of Management Accountants), в якому зазначається, що «стратегічний управлінський облік – це форма управлінського обліку, при якій основний акцент робиться на інформації, пов'язаної із зовнішніми факторами, впливають на фірму. Однак поряд з цим належну увагу приділяється і внутрішньої інформації (у тому числі і не фінансовій)»

Функції СУО: забезпечення контролю і оцінки реального стану підприємства, а також показників економічної безпеки підприємства; контроль оперативної діяльності підприємства; розробка та контроль виконання стратегічних рішень підприємства; розробка конкурентоспроможної стратегії; планування стратегічної діяльності підприємства;

Завдання СУО: стратегічне планування; визначення критичних показників стратегічних планів; визначення вузьких і пошук слабких місць управлінських рішень; визначення основних підконтрольних показників відповідно до стратегічних цілей; порівняння планових і фактичних значень підконтрольних показників з метою виявлення причин і наслідків цих відхилень; аналіз впливу відхилень на виконання стратегічних планів затвердженими стратегічним планам і заходам, станом бізнесу в цілому.

Принципи СУО:

1) цілеспрямованість – необхідна для забезпечення місії підприємства, яка є призначенням і головною причиною існування підприємства. Наявність та розуміння головної загальної цілі консолідує зусилля працівників підприємства для досягнення результату;

2) системність – передбачає цілісний і всебічний підхід до запровадження системи стратегічного обліку на підприємстві. Полягає в підтримці вищого

керівництва, розробленні чіткого переліку завдань, делегуванні відповідних повноважень щодо організації стратегічного обліку працівниками;

3) систематичність – довгострокова відданість цілям та завданням стратегічного обліку і аналізу, що повинно стати органічним елементом корпоративної культури підприємства;

4) своєчасність – полягає у негайному реагуванні на зміни у зовнішньому середовищі, які можуть становити небезпеку для функціонування підприємства, з метою ймовірного коригування стратегії;

5) оптимальність – передбачає, що очікуваний економічний ефект від впровадження системи стратегічного обліку і аналізу повинен бути позитивним.

Відмінності стратегічного обліку від традиційного управлінського обліку наведено в таблиці 9.1.

Таблиця 9.1 – Відмінності стратегічного обліку від традиційного управлінського обліку

Ознака порівняння	Управлінський облік	Стратегічний управлінський облік
1	2	3
1. Облік і аналіз внутрішніх факторів та процесів	Здійснюється надмірна концентрація на внутрішніх факторах	Проводиться облік і аналіз зміни внутрішніх факторів
2. Облік і аналіз зовнішніх факторів та процесів	Облік і аналіз зовнішніх факторів та процесів не проводиться	Облік і аналіз зовнішніх факторів та процесів проводиться, причому багато зовнішні фактори виносяться на перший план
3. Облік і аналіз нефінансових факторів і показників	Нефінансові фактори, як правило, не враховуються	Здійснюється систематизований облік і оцінка нефінансових факторів і показників
4. Придатність до умов динамічного середовища	Не завжди придатний, оскільки враховуються лише внутрішні фактори	Придатний до умов динамічного, зовнішнього середовища
5. Характер показників	Використовуються абсолютні показники	Акцент робиться на відносних показниках, таких як рентабельність, фондовіддача, фондомісткість та ін.
6. Фокус уваги	Акцентує увагу на результатах підприємств компанії в цілому	Розділяє весь бізнес підприємства на основні компоненти і дозволяє обробляти інформацію по конкретних підгрупах

Кінець таблиці 9.1

1	2	3
7. Ставлення до аналізу витрат	Єдиним фактором, що визначає динаміку витрат, визнається обсяг виробленої продукції. На цій підставі витрати поділяються на змінні і постійні	Для стратегічного аналізу обсяг виробленої продукції не є найбільш істотним фактором, який пояснює динаміку витрат. Не всі фактори є однаково важливими в будь-який момент часу, але деякі (більше, ніж один), ймовірно, дуже важливі в кожному конкретному випадку. Для кожного фактора витрат існує своя система аналізу
8. Ставлення і роль в стратегічних управлінських рішень	Не спрямований на впровадження, підтримку стратегічних управлінських рішень	Спрямований на впровадження, підтримку та розвиток стратегічних управлінських рішень. Своєчасно забезпечує керівництво необхідною інформацією

До основних функцій системи СУО належать:

• інформаційна – забезпечення менеджерів всіх рівнів інформацією, необхідною для ефективного планування, організації та контролю;

• комунікаційна – формування інформації, що є засобом внутрішнього комунікаційного зв'язку між рівнями управління і структурними підрозділами. Сприяючи підвищенню якості процесу обміну інформацією, управлінський облік забезпечує ефективність функціонування всієї системи;

• контрольно-аналітична – здійснення контролю за виконанням планових показників та бюджетів, досягнення тактичних та стратегічних цілей підприємства, результатів діяльності структурних підрозділів та окремих виконавців, ефективності прийнятих рішень та їх впливу на результати діяльності підприємства; дослідження поведінки витрат та встановлення причин відхилень фактичних виробничих витрат від кошторисних;

• прогнозна – забезпечення перспективного планування та спрямування розвитку підприємства на досягнення його стратегічних цілей.

• планування – складання бюджетів і підготовку бюджетів на оперативному, тактичному і стратегічному рівнях;

• забезпечення координації та взаємодії між рівнями управління, структурними підрозділами та окремими виконавцями, організацію оперативного обліку й аналізу;

• мотивації – встановлюючи внесок кожного працівника у загальний результат діяльності підприємства, сприяє підвищенню мотивації праці.

Предметом стратегічного управлінського обліку є процеси й явища внутрішнього середовища підприємства, які характеризуються певними показниками – індикаторами в їхній динаміці, та фактори зовнішнього середовища підприємства, що безпосередньо впливають на економіку підприємства в довгостроковій перспективі розвитку (від 3 до 5 років).

Об’єктами стратегічного управлінського обліку є фактори виробництва, бізнес-процеси та показники їхньої ефективності, економічний потенціал, прогнозовані показники фінансового стану і ринкові фактори розвитку підприємства.

Крім методів, що використовуються в бухгалтерському обліку, стратегічний управлінський облік для дослідження свого предмета використовує загальнонаукові та спеціальні методи.

Методи прогнозування і перспективного планування допомагають простежити майбутні тенденції різних змінних величин, передбачити наступ найбільш ймовірних подій.

Методи моделювання дозволяють досліджувати будь-який об’єкт формалізацією абстрактного описи найбільш істотних зв’язків техніко-економічних змінних систем та об’єктів, вести пошук найкращих стратегічних рішень при різних варіантах вихідних і результативних даних.

Методи контролю виконання рішень призначені для аналізу впливу стратегічно значимих рішень і подій на результати діяльності підприємства.

До спеціальних методів стратегічного управлінського обліку можна віднести: методи моніторингу конкурентної позиції (аналіз трендів за певними параметрами), моніторингу динаміки вартості підприємства (бренда, марки, бізнесу тощо), методи стратегічного ціноутворення та калькулювання (АВС-

costing, LC-costing, JIT-costing, target-costing, калькулювання на основі ланцюга цінностей, PFC-калькулювання), методи стратегічного позиціонування, методи планування та гнучкого бюджетування, система збалансованих показників (BSC), методи стратегічного (SWOT-аналіз, GAP-аналіз, CVP-аналіз, аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, аналіз прибутковості за споживачами, продуктами, бізнес-процесами тощо) та системного аналізу, модель доданої вартості (EVA), відстеження необхідності зміни стратегії, формування сигнальних індикаторів для виявлення проблем та інші

9.2 **Оцінка витрат у стратегічному управлінському обліку. Управління витратами господарюючого суб'єкта**

В управлінському обліку метою будь-якої класифікації витрат повинно бути надання допомоги керівнику в прийнятті правильних, раціонально обґрунтованих рішень. Ухвалюючи рішення, менеджер повинен знати ступінь впливу витрат на рівень собівартості й рентабельності продажів. Тому суть процесу класифікації витрат − це виділити ту частину витрат, на яку може вплинути керівник.

Відповідно до напрямків обліку витрат в управлінському обліку виділяють наступні класифікаційні групи витрат (таблиця 9.2).

Таблиця 9.2 – Класифікація витрат в управлінському обліку

ВИТРАТИ		
Управління собівартістю, оцінка вартості запасів і отриманому прибутку	*Прийняття рішень, планування й прогнозування*	*Контроль і регулювання*
Вхідні й вихідні Прямі й непрямі Основні й накладні Виробничі й невиробничі Одноелементні й комплексні	Постійні й змінні Прийняті й неприйняті Безповоротні і поворотні Приросні й граничні Планові та позапланові	Регульовані й нерегульовані Ефективні й неефективні У межах норм і по відхиленнях від норм Контрольовані й неконтрольовані

Вимоги по наданню фінансової звітності в зовнішні структури в більшості країн передбачають, що при оцінюванні товарно-матеріальних запасів у калькуляцію їх собівартості повинні включатися тільки виробничі

витрати. Тому бухгалтери класифікують понесені витрати як витрати за звітний період і собівартість продукції. Собівартість продукції − це витрати, що можна ідентифікувати щодо придбаних або вироблених для перепродажів товарам. У виробничій компанії ними є ті витрати, які бухгалтер відносить на конкретні види продукції, і тому вони враховуються при визначенні собівартості товарно-матеріальних запасів (готової продукції) або вартості незавершеного виробництва (що перебуває в процесі виготовлення) доти, доки вони не продані; після цього вони враховуються як витрати й для обчислення величини прибутки зіставляються з виручкою від реалізації.

Витрати за звітний період − це витрати, що не враховуються при визначенні собівартості запасів, тому вони розглядаються як витрати, що відносяться на період, коли були понесені. Тому будь-яка спроба пов’язати витрати звітного періоду з витратами, що враховуються при визначенні собівартості товарно-матеріальних запасів, повинна бути виключена. Наприклад: аудиторські, бухгалтерські, юридичні послуги; витрати на рекламу, збут і маркетингові дослідження; зарплата адмінперсоналу; витрати по відсотках і комісії банків; витрати на офісні матеріали та інші.

Понесені витрати, що розподіляються по цільових витратах, можна розділити на дві категорії: прямі й непрямі витрати. Прямі витрати − це ті витрати, які можуть бути точно і єдиним способом віднесені до конкретної цільової витрати. Приклади прямих витрат: витрати на придбання бетону, який пішов на будівництво конкретного об’єкта будівництва; витрати на зарплату бетонників, що працювали на укладанні цього бетону на конкретному об’єкті будівництва; витрати по амортизації будівельного крана, що працював на цьому конкретному об’єкті й у конкретний час.

Непрямі витрати до якої-небудь цільової витрати точно і єдиним способом віднести не можна. Приклади непрямих витрат: зарплата контролерів якості в цеху виробництва побутової техніки; витрати на видаткові матеріали майстрів виробничого цеху, що займаються налагодженням обладнання; амортизація будинку заводу.

Вхідні витрати – це ті кошти, ресурси, які були придбані, є в наявності й, як очікується, повинні принести доходи в майбутньому. У балансі вони відображаються як активи.

Якщо ці кошти (ресурси) протягом звітного періоду були витрачені для одержання доходів і втратили здатність приносити дохід надалі, то вони переходять у розряд минулих. У бухгалтерському обліку минулі витрати відображаються по дебету рахунку «Доходи від реалізації».

Традиційно в літературі по управлінському обліковi застосовуються терміни «змінні», «постійні», «напівзмінні» і «напівпостійні витрати» для опису того, як ті або інші витрати міняються при зміні рівня активності. Так, короткострокові змінні витрати змінюються прямо пропорційно обсягу продукції або рівню діяльності, тобто активізація діяльності у два рази приведе до подвоєння змінних витрат. Отже, загальні змінні витрати є лінійною функцією, а витрати цього роду на одиницю продукції − величиною постійної.

Постійні витрати − це витрати, що залишаються незмінними по величині в широкому діапазоні обсягів виробництва протягом розглянутого періоду часу. Прикладами таких витрат є амортизаційні відрахування за фабричні будинки, заробітна плата майстрів, плата за оренду автомобілів, якими користуються торговельні представники.

Витрати на деякі види постійних витрат, такі, як праця основних працівників і заробітна плата майстрів, можуть коригуватися досить швидко, що дозволяє оперативно враховувати зміни рівня активності. Якщо, наприклад, виробнича активність знижується дуже сильно, то виробничі працівники й майстра якийсь час можуть продовжувати працювати, тому що в керівництва компанії є надія, що спад попиту є тимчасовим і ситуація незабаром відновиться, однак якщо відновлення попиту не відбувається, цей персонал зрештою може стати зайвим. Але якщо виробнича потужність збільшується до деякого критичного рівня, можна наймати додаткових працівників, однак цей процес може зайняти тільки кілька місяців. Тому протягом такого короткострокового періоду, як один рік, витрати на виробничих працівників можуть мінятися, відображаючи

зміни попиту. Витрати, які поводяться таким чином, часто описуються як напівпостійні витрати.

Перш ніж закінчити обговорення динаміки витрат з урахуванням рівня активності, розглянемо напівзмінні витрати. До них включаються як постійна, так і змінна складові. Витрати на обслуговування обладнання − це приклад напівзмінних витрат, у які включаються планові види обслуговування (постійна складова), проведені при будь-якому рівні активності, і змінна складова, прямо залежить від рівня активності.

Змішані витрати складаються з постійної й змінної частини. Змішані витрати також називають напівзмінними витратами.

Безповоротні витрати – це витрати, які були понесені й не можуть бути змінені рішенням. Дані витрати необхідно ігнорувати при аналізі наступних курсів дій.

Показник виручки від реалізації є релевантним показником, який і потрібно брати до уваги при виборі остаточного рішення.

Альтернативні витрати визначаються як потенційна вигода, яка втратчена в результаті вибору одного з варіантів дій, при якому від інших варіантів доводиться відмовлятися.

Приросні витрати (також називають диференційованими витратами) – це будь-які витрати, що мають місце при одному варіанті дій, але відсутні в цілому або частково при іншому варіанті дій. Приросні витрати можуть бути як постійними, так і змінними витратами.

Релевантні й нерелевантні витрати й доходи змінюються при ухваленні рішення, у той час як прийняття рішення не впливає на нерелевантні витрати й доходи.

Нормативні витрати − це плановані витрати на одиницю продукту. Їх використовують для складання бюджетів і оцінки виконання запланованих результатів. По закінченню кошторисного періоду фактичні витрати порівнюються з нормативними витратами для виявлення відхилень.

Контрольовані витрати є предметом регулювання з боку менеджера, сфера відповідальності якого пов'язана із цими витратами. Як правило, менеджери здійснюють контроль над витратами через центр витрат. Ціль менеджера центру витрат – мінімізація витрат і оцінка на основі планованих і фактичних витрат.

Поведінка витрат − це характер реагування витрат на зміни в діяльності підприємства

Фактор витрат – це діяльність, яка впливає на витрати.

Функція витрат − це математичний опис взаємозв'язки між витратами і їх факторами.

Функцію витрат можна описати у вигляді рівняння прямої лінії:

$$Y = a + bx \qquad (9.1)$$

де: Y – загальні витрати за період, а – загальні постійні витрати за період, b – змінні витрати на одиницю виду діяльності, x – обсяг виду діяльності або фактору витрат за період.

Існує п'ять основних методів обчислення функцій витрат: технологічний аналіз; аналіз рахунків; метод візуального пристосовування; методів найбільшого й найменшого значень; регресійний аналіз методом найменших квадратів.

Технологічний аналіз (інженерний метод) − системний аналіз функції діяльності з метою визначення технологічному взаємозв'язку між витратами ресурсів і результатом діяльності.

Даний аналіз вимагає детального вивчення всіх операцій, доцільності їх здійснення, визначення необхідних операцій, потреби ресурсів і оцінки адекватності їх використання. Це своєрідний функціонально-вартісної аналіз діяльності. Даний метод є зручним і ефективним на підприємствах, які використовують систему «стандарт-кост».

Перевагою даного аналізу є те, що він орієнтований на майбутні операції, а не на вивчення минулої діяльності.

Однак недоліком є те, що він вимагає значних витрат коштів і часу.

Метод аналізу рахунків (метод аналізу облікових даних, метод аналізу бухгалтерських рахунків) − метод визначення функції витрат шляхом розподілу їх на змінні й постійні щодо відповідного фактору на підставі вивчення даних рахунків бухгалтерського обліку. Проводиться фахівцем на основі інтуїції, досвіду й спостереження за динамікою витрат минулих періодів. Перевагою даного методу є можливість розрахунків функцій усіх витрат підприємства. Також цей метод досить широко використовується на практиці завдяки простоті й зрозумілості. Оскільки цей метод базується на досвіді менеджерів і аналізі минулих подій, то недоліками методу вважають певну суб'єктивність і можливість істотних відмінностей між майбутніми й минулими умовами діяльності.

Метод візуального пристосування (графічний метод візуального спостереження, графічний метод) − це графічний підхід до визначення функції витрат, за який аналітик візуально проводить пряму лінію, беручи до уваги всі крапки витрат. Перевагою є наочність характеру поведінки витрат. Недоліком даного методу є суб'ктивізм, оскільки результати розрахунків суттєво залежать від точності ока й руки аналітика.

Метод найбільшого й найменшого значень (вищої-нижчої точки, метод абсолютного приросту, мінімаксний метод) − це метод визначення функції витрат на підставі припущення, що змінні витрати є різницею між загальними витратами за найвищого й найнижчого рівнів діяльності. Тобто цей метод використовує вищу й нижчу крапки. Вища крапка визначається як крапка, яка відповідає найбільшому випуску або високому рівню діяльності. Нижча крапка визначається як крапка з найменшим випуском або низьким рівнем діяльності.

Регресійний аналіз − це статистична модель, яку використовують для визначення зміни середнього значення залежної змінної величини під впливом зміни значення однієї або декількох незалежних змінних величин. Під час застосування регресійного аналізу для визначення функції витрат загальну суму витрат розглядають як змінну величину, що залежить від певного фактору

(обсягу виробництва, кількості замовлень і т.д.), який виступає як незалежна величина.

Метод найменших квадратів − це статистичний метод, який дозволяє розрахувати елементи функції витрат та припускає, що сума квадратів відстані від усіх крапок сукупності, що вивчається, до лінії регресії є найменшою.

Метод найменших квадратів передбачає, що сума квадратів відхилень фактичних значень функцій У від значень, знайдених по рівнянню регресії, повинна бути найменшої. Ця умова приводить до системи нормальних рівнянь, розв'=язок яких дозволяє визначити параметри рівняння регресії. Ці рівняння мають такий вигляд:

$$\sum Y = na + b\sum X$$

$$\sum XY = a\sum X + b\sum X^2, \qquad (9.2)$$

де: n − кількість спостережень; $\sum X$ − сума значень незалежної змінної; $\sum Y$ − сума значень залежної змінної; $\sum XY$ − сума добутків пара всіх значень Х и В; $\sum X^2$ − сума квадратів значень Х; a − постійні витрати; b − змінні витрати на одиницю продукції.

Алгоритм рішення відбувається в наступному:

1 етап: розраховуються суми по Х, В, ХУ, $Х^2$;

2 етап: розраховані величини підставляються в систему;

3 етап: система рівнянь вирішується щодо одного з параметрів, звичайно параметра b, тобто змінних витрат на одиницю продукції.

9.3 **Планування господарської діяльності та складання бюджетів. Аналіз відхилень. Гнучкий кошторис**

Фахівці розрізняють короткострокове планування (складання кошторису) і довгострокове планування.

Довгострокове планування передбачає стратегічне планування на кілька років і ідентифікацію базової стратегії фірми (тобто майбутній напрямок, у якім організація буде рухатися), а також розриви, що існують між майбутніми й поточними характеристиками бізнесу.

Формування бюджетів – це трансформація загального довгострокового плану в план на майбутній рік. Бюджет – ця ясна вказівка на те, що планується

досягти протягом кошторисного періоду, а довгострокові плани – це загальні напрямки, яким керівництво компанії має намір випливати.

Цілі складання бюджетів наступні: 1) планування щорічних операцій; 2) координація діяльності різних підрозділів компанії та забезпечення гармонійності їх взаємодії; 3) інформування (ознайомлення із планами) менеджерів, відповідальних за діяльність різних центрів відповідальності; 4) мотивування менеджерів на досягнення цілей компанії; 5) управління видами діяльності; 6) оцінювання ефективності роботи менеджерів.

При складанні кошторису можна виділити наступні важливі її етапи: 1) інформування осіб, відповідальних за складання бюджетів, про бюджетну політику; 2) визначення фактору, що обмежує випуск продукції; 3) підготовка кошторису реалізації продукції; 4) первісна підготовка різних варіантів бюджетів; 5) обговорення бюджетів з вищим керівництвом; 6) координація й аналіз бюджетів; 7) остаточне затвердження бюджетів; 8) наступний аналіз бюджетів.

Бюджет, який охоплює загальну діяльність підприємства, називається генеральним. Його ціль – об’єднати й підсумувати кошторису й плани різних підрозділів підприємства.

У результаті складання генерального бюджету створюються: прогнозований баланс; план прибутків і збитків; прогнозний бюджет руху грошових коштів.

Генеральний бюджет будь-якої організації компанії складається із двох частин:

1) операційного бюджету включає план прибутків і збитків, який деталізується через допоміжні (частки) кошторису статті, що відображають, доходів і витрат компанії;

2) фінансового бюджету включає бюджети капітальних вкладень, рух грошових коштів і прогнозований баланс.

На відміну від фінансової звітності, форма бюджету не стандартизована. Його структура залежить від об’єкта планування, розміру компанії й ступені кваліфікації розробників.

Бюджетування, як правило, починається з розробки операційних бюджетів, серед яких прийнято виділяти наступне:

1. Бюджет продажів.

2. Виробничий бюджет (виробнича програма);

3. Бюджет запасів готової продукції.

4. Бюджет прямих матеріальних витрат.

5. Бюджет прямих витрат праці.

6. Бюджет загальновиробничих видатків.

7. Бюджет адміністративних витрат.

8. Бюджет витрат на збут.

Бюджети 1-6 розробляються на продукт (бізнес, цех, ділянка виробництва) і формують в остаточному підсумку виробничу собівартість виготовленої продукції. Загальні організаційні витрати (7, 8) доповнюють виробничі витрати, формують повну собівартість обсягу продажів і представляють інформаційну базу для складання основних бюджетів: бюджету доходів і витрат, бюджету руху грошових коштів, розрахункового балансу.

Спеціальні бюджети:

1. Бюджет балансового прибутку.

2. Бюджет чистого прибутку.

3. Бюджет науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт.

4. Податковий бюджет.

Кожний бюджет не тільки займають певне місце в процесі бюджетування, але й виконують конкретне завдання, що підтверджується їхньою характеристикою.

Бюджет продажів показує обсяг продажів помісячний і поквартальний по видах продукції й по компанії в цілому в натуральних і вартісних показниках. У ньому представлений прогноз сукупного доходу, на основі якого будуть оцінюватися наявні надходження від споживачів. Обсяг продажів є основою інших бюджетів. Щоб розробити бюджет продажів, керівництву компанії слід прийняти в увагу всі зовнішні обмеження й прогнозні оцінки, що стосуються особливостей даного виду діяльності й ринкової ситуації (наприклад, можливі дії конкурентів або коливання цін на продукцію, що випускається), а також оцінку загальноекономічних факторів бізнесу, дія яких відноситься до планованого періоду (наприклад, очікуваний темп інфляції або зміна податкової політики). Адміністрація повинна брати до уваги і якісні фактори, такі, як можливі коливання попиту або вплив передбачуваних змін специфікації або асортиментів продукції, що випускається. І тільки після ретельної оцінки всіх факторів (зовнішніх і внутрішніх), які можуть вплинути на обсяг продажу продукції, слід приступати до складання бюджету.

Бюджет виробництва формується щомісячно й поквартально тільки в кількісних показниках і входить у сферу відповідальності керівника виробництва. Його завдання – забезпечення обсягу виробництва достатнього для задоволення купівельного попиту й створення економічно доцільного рівня запасів. Компанія приймає рішення про структуру виробництва продукції, беручи до уваги прогнозований попит, відображений у бюджеті продажів, і бажаний обсяг запасів на кінець планованого періоду (з урахуванням кінцевого запасу продукції поточного року).

Бюджет прямих матеріальних витрат формує інформацію про витрати для заготовляння й придбання товарно-матеріальних цінностей, необхідних для виготовлення продукції, розраховуючи на одиницю продукції й у цілому по компанії в натуральних і вартісних показниках. Містить також інформацію про запаси основних матеріалів у вартісних показниках на початок і кінець бюджетного періоду. Для розробки бюджету використання матеріалів також будуть потрібні відомості про планований випуск, відображені в бюджеті

виробництва, і про нормативи використання матеріалів при виготовленні кожного виду продукції. Включення в бюджет очікуваних втрат сировини дозволить керівництву контролювати рівень реальних втрат, і якщо він перевищить бюджетний, оперативно вжити заходів до виправлення ситуації. Бюджет використання матеріалів відіграє роль відправного пункту при складанні бюджету закупівель матеріалів. Сировина повинна купуватись в кількості, достатній для досягнення запланованого рівня виробництва й для формування бажаного рівня запасів сировини на кінець бюджетного періоду. При складанні цього бюджету слід враховувати рівень початкових запасів (тобто запасів на кінець поточного періоду).

Бюджет прямих витрат праці відображає витрати на оплату праці розраховуючи на одиницю готової продукції по видах продукції й у цілому по компанії в натуральних (людино-години) і у вартісних (з урахуванням тарифних ставок) показниках.

Бюджет накладних (загальновиробничих) витрат показує витрати на оплату праці адміністративно-управлінського, інженерно-технічного й допоміжного персоналу безпосередньо зайнятого в конкретному структурному підрозділі (цеху, виробництві), орендні платежі, комунальні й відрядні витрати, витрати на поточний ремонт, вартість спецодягу й інші витрати протягом бюджетного періоду. У міру можливості в бюджеті накладних витрат слід розмежовувати змінні й постійні витрати.

Бюджет адміністративних витрат містить інформацію про витрати на оплату праці адміністративно-управлінського, інженерно-технічного й допоміжного персоналу в апараті управління компанією, орендні платежі, комунальні й відрядні витрати, витрати на поточний ремонт та інші витрати протягом бюджетного періоду.

Бюджет витрат на збут відображає витрати на рекламу, комісійні збутовим посередникам, транспортні послуги та інші витрати по збуту продукції компанії.

Бюджет виробничих витрат (виробничої собівартості) є завершальним операційним бюджетом. З його допомогою визначається виробнича собівартість виготовленої продукції,

Визначення набору операційних бюджетів – внутрішня справа компанії, що займається бюджетуванням, однак слід ураховувати, що операційні бюджети формуються вихідні дані для складання основних фінансових бюджетів, з їхньою допомогою заплановані в натуральних одиницях виміру показники переводяться у вартісні.

Основні бюджети – бюджет руху грошових коштів (БРГК), бюджет доходів і витрат (БДВ) і розрахунковий (прогнозний) баланс призначені для управління фінансами компанії, оцінки фінансового стану бізнесу, для виконання управлінських завдань з оптимізації діяльності компанії.

Бюджет руху грошових коштів є головним документом у системі внутрішнфірмового бюджетування. Він покликано забезпечити збалансованість надходження і використання коштів компанії на майбутній період. Практично БРГК це план руху розрахункових рахунків і наявних коштів у касі компанії, що відображає всі прогнозовані надходження й списання коштів у результаті господарчої діяльності.

Бюджет доходів і витрат (бюджет прибутків і збитків) або план фінансових результатів діяльності компанії показує співвідношення доходів компанії, запланованих на певний (бюджетний період) з видатками, які компанія повинна понести за цей же період. Основне призначення бюджету показати керівникам компанії ефективність її майбутньої діяльності.

Розрахунковий баланс – прогноз співвідношення активів і зобов’язань компанії на певний період.

Основні бюджети взаємозалежні між собою, щоб підкреслити цей взаємозв’язок, вони поєднуються такими назвами: «основні» або «основний» бюджет, «генеральний бюджет», « майстер-бюджет».

Класифікація бюджетів крім основних і операційних бюджетів пропонує допоміжні бюджети й спеціальні бюджети.

Допоміжні бюджети: бюджет капітальних витрат і кредитний план іноді поєднуються однією назвою – інвестиційний бюджет.

Бюджет капітальних витрат розробляється до бюджету доходів і витрат, набір статей бюджету капітальних витрат визначається індивідуально не тільки для компанії в цілому, але й для кожного окремого проекту, виходячи з його специфіки.

В основі обліку відповідальності лежить застосування принципу контрольованості, що означає включення в зону відповідальності менеджера конкретного центру відповідальності тільки тих ділянок, на які він може реально впливати. Принцип контрольованості може бути забезпечений або за рахунок усунення зі звіту неконтрольованих статей і уточнення сфери, за яку відповідає менеджер, або обчислення впливу неконтрольованих ділянок, щоб у звітах показати різницю між контрольованими й неконтрольованими статтями.

Для усунення впливу неконтрольованих факторів на оцінювані результати після завершення звітного періоду можна скористатися декількома способами, зокрема аналізом відхилень і гнучкими нормативами показників функціонування. Аналіз відхилень призначений для розгляду факторів, що викликає відмінності фактичних результатів від попередньо встановлених кошторисних цілей. Зокрема, аналіз відхилень допомагає розрізнити контрольовані й неконтрольовані статті й установити тих співробітників, через кого відбулися ці відхилення. Наприклад, відхилення, проаналізовані по кожному типу витрат по їх впливу на ціну й кількість, дозволяють відстежити їх до окремого працівника й відокремити ці відхилення від тих, поява яких викликані неконтрольованими факторами.

Гнучкі нормативи показників функціонування застосовуються в тому випадку, коли ціль коригується, щоб урахувати відхилення в результаті дії неконтрольованих факторів, що проявляються через те, що деякі зовнішні обставини не були відомі або не враховувалися при встановленні цілей. Гнучкі нормативи показників функціонування застосовуються в гнучких кошторисах, за допомогою яких зі звітів про роботу менеджера усувається вплив

неконтрольованих факторів на динаміку витрат. Оскільки деякі витрати змінюються зі зміною рівня активності компанії, при застосуванні принципу контрольованості це слід обов'язково враховувати.

Гнучкі бюджети представляють собою корисну реалізацію в процесі планування аналізу чутливості, оскільки керівники компанії завжди, перш ніж затвердити бюджет, розглядають цілий спектр можливих варіантів розвитку подій. Однак у якості керівництва до дії затверджується завжди єдиний варіант бюджету.

Той бюджет, який ухвалюється як єдино правильний, називають статичним бюджетом, оскільки в його основу покладено певний показник обсягу діяльності компанії.

Витрати на матеріали залежать від двох основних факторів: ціни матеріалів і їх кількості, використаної у виробництві. Можливо, що фактичні витрати будуть відрізнятися від нормативних, тому що фактична кількість використаних матеріалів буде відрізнятися від нормативного й (або) фактичні ціни від нормативних. Отже, можна розрахувати відхилення по використанню матеріалів і відхилення за ціною матеріалів.

Відхилення за ціною матеріалів дорівнює різниці між нормативною (SP) і фактичною ціною (AP) одиниці матеріалів, помноженої на кількість закупленого матеріалу (QP), або: (SP-AP) x QP.

Відхилення по використанню матеріалів дорівнює різниці нормативної кількості (SQ) матеріалів, необхідної для фактичного випуску продукції, і фактичної кількості (AQ), помноженої на нормативну ціну матеріалів (SP), або (SQ – AQ) x SP.

Загальне відхилення за матеріалами – це різниця між нормативними витратами на матеріали (SC) для фактичного випуску продукції й фактичними витратами (AC), або SC – AC.

Витрати на працю визначаються з урахуванням ціни праці й кількості використаного праці. Таким чином, і тут виникають відхилення за ціною й кількістю.

Відхилення по ставці заробітної плати дорівнює різниці між нормативною (SR) і фактичною ставками заробітної плати (AR), помноженою на фактично відпрацьовані години (AH), або (SR – AR) x AH.

Відхилення по продуктивності праці дорівнює різниці нормативного часу в годинах, витраченого на фактичний випуск продукції (SH), і фактичного часу в годинах (AH), відпрацьованого за розглянутий період, помноженої на нормативну погодинну ставку заробітної плати (SR), або (SH – AH) x SR.

Загальне відхилення по праці – це різниця між нормативними витратами (SC) на фактичний випуск продукції й фактичними витратами на працю (AC), або SC – AC.

Загальне відхилення по змінних накладних витратах – це різниця між нормативними змінними накладними витратами, віднесеними на продукцію (SC), і фактичними змінними накладними витратами (AC), або SC – AC.

Коли змінні накладні витрати змінюються залежно від часу праці основних працівників або часу роботи обладнання (вихідних ресурсів), загальне відхилення по змінних накладних витратах може бути викликане наступними причинами, які діють окремо або спільно:

1) відхилення за ціною, яке має місце, якщо фактичні витрати відрізняються від кошторисних;

2) відхилення по кількості, що відбувається якщо фактичний час праці основних працівників або час роботи обладнання (вихідні ресурси) відрізняється від часу, який повинний бути витрачене на виробництва по нормативах.

Відхилення по змінних накладних витратах дорівнює різниці між кошторисними скоригованими змінними накладними витратами (BFVO) для фактичного часу праці основних працівників і фактичними змінними накладними витратами (AVO), або BFVO – AVO.

Відхилення по ефективності змінних накладних витрат – це різниця між випуском продукції при нормативному (SH) і при фактично витраченому часі на працю (AH) за звітний період, помножена на нормативну ставку змінних накладних витрат (SR), або (SH – AH) x SR.

Відхилення по постійних накладних витратах представляє собою різницю між кошторисними (BFO) і фактичними постійними накладними витратами (AFO), або BFO – AFO.

Загальне відхилення по маржі реалізації – це різниця фактичної (AC) і кошторисного прибутку (BP) (обидві величини розраховуються на основі нормативних витрат на одиницю продукції), або AC – BP.

Відхилення за ціною реалізації – це різниця фактичної (AM) і нормативної маржі внеску в прибуток (SM) (обидві величини розраховуються на основі нормативних витрат на одиницю продукції), помножена на фактичний обсяг реалізації (AV), або (AM – SM) x AV.

Відхилення за рахунок обсягу реалізації – це різниця між фактичним (AV) і кошторисним обсягом реалізації (BV), помножена на нормативний внесок у прибуток (SM), або (AV – BV) x SM.

Якщо існує небезпека, що детальний аналіз відхилень може стримувати реакцію менеджерів, то слід знайти більш гнучкий підхід – або переглянути методи планування й аналізу виконання бюджетів, або навіть відмовитися від такого аналізу.

9.4 **Трансфертне ціноутворення. Фінансові показники діяльності підрозділів господарюючих суб'єктів**

Трансферти − це операції, у ході яких підрозділи підприємства передають один одному товари або надають послуги.

Встановлені трансферні ціни є витратами для підрозділу – покупця і доходами для підрозділу-продавця. Тому трансферна ціна впливає на рентабельність кожного підрозділу, на рішення підрозділів по величині вихідних ресурсів і по випуску продукції, тобто на загальний розмір прибутки всього підприємства.

Існує п'ять основних типів трансферних цін, які компанії можуть використовувати для передачі товарів і надання послуг між підрозділами:

1. Трансферні ціни, встановлені на основі ринкових цін. Ці ціни встановлюються на основі прейскурантних цін на такі ж або схожі товари або послуги; це фактична ціна, по якій підрозділ, що поставляє, продає проміжну продукцію зовнішнім замовникам (може бути, для трансфертів усередині групи дається знижка, що враховує більш низькі реалізаційні витрати) або ціна, пропонована конкурентом.

Коли трансферти встановлюються за ринковими цінами, показники діяльності підрозділів з більшою ймовірністю відображають реальний економічний внесок підрозділу в загальні прибутки компанії. Якщо підрозділу, що поставляє, не існує, проміжний продукт необхідно закуповувати на зовнішньому ринку по поточній ринковій ціні. І навпаки, якщо не існує підрозділу, що одержує, проміжний продукт доводиться реалізовувати на зовнішньому ринку по поточній ринковій ціні. Отже, у цьому випадку прибутки підрозділів, швидше за все, схожі на прибутку, які підрозділу одержали б, виступаючи в якості окремих компаній. У цьому випадку рентабельність підрозділів може бути зіставлена безпосередньо з рентабельністю аналогічних компаній, що діють у цій же галузі бізнесу.

2. Трансферні ціни, встановлені на основі маржинальних витрат. Більшість бухгалтерів виходить із припущення, що маржинальні витрати приблизно рівні короткостроковим змінним витратам, які трактуються як прямі витрати плюс змінні непрямі витрати.

Коли ринок для проміжного продукту є недосконалим або взагалі відсутній, трансферні ціни, встановлені на основі маржинальних витрат, можуть спонукувати менеджерів підрозділів, що як поставляють, так і одержують діяти на тому рівні випуску продукції, при якому прибуток компанії в цілому є максимальним. Згідно з економічною теорією обґрунтованою трансферною ціною, що стимулює оптимальний результат діяльності компанії при відсутності обмежень на потужність, є ціна на основі маржинальних витрат на виробництва проміжного продукту при оптимальному рівні виробництва компанії в цілому.

Більшість бухгалтерів при визначенні маржинальних витрат виходять із короткострокової перспективи й припускає, що маржинальні витрати є постійними на одиницю продукції у всьому діапазоні випуску продукції й у короткостроковому плані еквівалентні змінним витратам. У цьому випадку теоретично обґрунтована трансферна ціна може інтерпретуватися як еквівалент змінних витрат підрозділу, що поставляє, при передачі їм проміжного продукту або наданні послуги. Однак використання короткострокових змінних витрат оптимально тільки в межах невеликого тимчасового горизонту.

Термін *чисті маржинальні надходження* відносяться до маржинальних надходжень від готової продукції мінус маржинальні конверсійні витрати (без обліку трансферної ціни), понесені підрозділом, що одержу, підрозділу, що поставляє, буде продавати проміжний продукт до моменту, при якому чисті маржинальні надходження будуть еквівалентні її маржинальним витратам, що враховуються при встановленні трансферної ціни. Отже, оптимальним виходом продукції з погляду компанії в цілому буде варіант, при якому трансферна ціна встановлюється на рівні маржинальних витрат проміжного продукту або послуги. Якщо встановлюється більш висока ціна, щоб покрити повні витрати, або якщо до маржинальних витрат додається надбавка, то підрозділ, що поставляє, обмежить свій випуск на рівні, який не є оптимальним.

3. Трансферні ціни, установлювані на основі повних витрат. Терміни «повні витрати» або «довгострокові витрати» використовуються для визначення всієї суми витрат на всі ресурси, витрачені на продукт або послугу в довгостроковому плані. Деякі компанії, щоб покрити постійні витрати, додають до змінних витрат умовні надбавки, що в підсумку приблизно відповідає повним витратам.

Повні витрати або повні витрати плюс надбавка широко застосовуються в практиці багатьох компаній. Привабливість цього методу пояснюється тим, що менеджери розглядають рішення, пов’язані з випуском продукції, як довгострокові, і тому їм потрібні показники довгострокових маржинальних витрат.

Трансферні ціни, установлені на основі повних витрат, повинні визначатися за допомогою системи функціональної калькуляції собівартості.

4. Трансферні ціни за методом «витрати-плюс». При трансферних цінах, установлених на основі собівартості підрозділів, що поставляють не одержують прибутку від продуктів або послуг, переданих іншим підрозділам. Тому ці показники не придатні для виміру показників їх функціонування. Щоб подолати цю проблему, до собівартості додається надбавка, що дозволяє підрозділам, що поставляють, при трансфертах усередині компанії отримувати прибуток.

Трансферні ціни з надбавкою на основі методу «витрати-плюс» представляє спробу задоволення потреб трансферного ціноутворення, дозволяючи підрозділам, що поставляють, отримувати прибуток від товарів і послуг, переданих по трансферту. Коли в якості бази витрат виступають повні витрати, для забезпечення маржі прибутки для підрозділу, що поставляє використовується надбавка. Іноді в якості такої бази застосовуються змінні витрати, і надбавка повинна покрити як постійні витрати, так і внесок у прибуток. Якщо реалізується такий підхід, то оцінювання повних витрат виявляється навіть більш неточним, ніж при використанні традиційних систем калькуляції собівартості.

Оскільки такі ціни включають маржу, що перевищує або короткострокові, або довгострокові змінні витрати, трансферні ціни, в основі яких лежить надбавка «витрати-плюс», будуть нижче рівня, оптимального для компанії в цілому.

5. Трансферні ціни, встановлювані на основі переговорів. У деяких випадках трансферні ціни встановлюються в ході переговорів між менеджерами підрозділів, що поставляють та підрозділів, що одержують. У якості бази для ведення таких переговорів сторони використовують інформацію про ринкові ціни, маржиналі або повні витрати.

Трансферні ціни, установлювані на основі переговорів, найбільше підходять для ситуацій, у яких проявляються ринкові недосконалості щодо

проміжного продукту, зокрема, коли є різні реалізаційні витрати для внутрішнього й для зовнішнього ринків або коли існує кілька ринкових цін.

Є переконливі аргументи на користь того, що в деяких ситуаціях, якщо підрозділам дозволити вільно вести переговори про ціни один з одним, вони, як правило, будуть ухвалювати рішення, у результаті яких загальні прибутки компанії в цілому стануть максимальними. Це буде в тому випадку, якщо виходити з допущення, що менеджери є компетентними й уміють користуватися бухгалтерською інформацією. Щоб переговори були ефективними, важливо, щоб менеджери обох сторін мали рівні можливості. Якщо підрозділ, що одержує, має безліч джерел одержання проміжного продукту або послуги, а в підрозділу, що поставляє, число виходів на замовників обмежене, то можливості по веденню переговорів у менеджерів цих підрозділів будуть нерівними. Те ж спостерігається й у випадку, якщо трансферти становлять відносно невелику частку бізнесу одного з підрозділів і відносно більшу частку бізнесу іншого.

Необхідність у міжнароднім трансфернім ціноутворенні виникає тоді, коли ціни, що використовуються компанією для трансферту продукції між підрозділами, розташованими в різних країнах, також різні. Тобто, поява мультинаціональних компаній породжує додаткові проблеми, які необхідно враховувати при встановленні трансферних цін.

Органи в кожній країні, відповідальні за оподатковування, знають про те, що компанії можуть скористатися системами трансферного ціноутворення для маніпулювання оподатковуваними прибутками, тому досліджують механізми трансферного ціноутворення компаній для того, щоб з’ясувати, чи не використовуються ці механізми для ухиляння від сплати податків.

9.5 **Система збалансованих показників**

ЗСП (збалансована система показників) – це управлінський інструмент, який забезпечує опис стратегії, механізм досягнення стратегічних завдань,

виражених у кількісних і якісних індикаторах. ЗСП – це: маршрутна карта для руху; інструмент фокусування персоналу компанії на реалізації стратегії.

Збалансована система показників − це не тільки тактична або операційна оціночна система. ЗСП використовується для вирішення принципових завдань процесу управління. Послідовність формування плану менеджменту підприємства:

1. Чітко сформулювати стратегію й перевести її в площину конкретних стратегічних завдань.

Робота зі збалансованої системи критеріїв оцінки починається з обговорення топ-менеджерами проблеми визначення конкретних стратегічних завдань на основі прийнятої стратегії.

Як тільки встановлені фінансові й клієнтські цілі, компанія розробляє завдання й показники для свого внутрішнього бізнес-процесу, що є одним із принципових нововведень і очевидною перевагою підходу ЗСП. Традиційні системи оцінки діяльності, навіть ті, що застосовують нефінансові показники, фокусують увага на зниженні вартості, поліпшенні якості й скороченні тимчасового циклу вже існуючих процесів.

2. Встановити відповідність між стратегічними цілями й показниками їх досягнення й проінформувати про це всі підрозділи компанії.

Стратегічні завдання компанії й показники їх виконання доводять до відомості всіх співробітників компанії за допомогою інформаційних листів і бюлетенів, оголошень, відео й електронної пошти. У цьому випадку комунікативна мета спрямована на усвідомлення персоналом того, що для успішного здійснення стратегії компанії необхідно вирішувати завдання, які є визначальними. Компанії намагаються проектувати загальні стратегічні показники ЗСП, розроблені для вищого керівництва, у вигляді окремих специфічних показників. Таким чином, конкретні зусилля на операційному рівні стають фактором успіху підприємства в цілому. Як тільки всі співробітники зрозуміють, у чому полягають загальні стратегічні завдання й показники, вони зможуть самостійно формулювати завдання на своєму рівні, вносячи в такий спосіб особистий внесок у здійснення глобальних цілей фірми.

3. Планувати, визначати мети й стратегічні ініціативи.

ЗСП надає первісне обґрунтування й загальну концепцію програм безперервного удосконалення й перетворення. Зусилля менеджера спрямовані на покращення й перебудову процесів, особливо важливих для досягнення стратегічних цілей компанії. Цілі стратегічних ініціатив обґрунтовані такими показниками системи, як різке скорочення строків виконання замовлень, прискорення просування нових продуктів на ринок, а також розширення можливостей працівників.

4. Розширювати стратегічний зворотний зв'язок і поінформованість.

Система дозволяє контролювати процес виконання й коригувати його, а якщо буде потреба робити серйозні зміни самої концепції стратегії.

Маючи короткострокові прогнози всіх показників збалансованої системи, на щомісячних і квартальних нарадах менеджери можуть не тільки порівняти фінансові результати із прогнозними, але й аналізувати, наскільки компанія близька до досягнення цілей клієнтів, інновацій, внутрішніх бізнес-процесів, до вирішення завдань, поставлених перед персоналом в області створення систем і процедур. Менеджери обговорюють не тільки те, як вони були досягнуті, але й наскільки точно їх власні очікування й прогнози відповідають реальності.

Кожна зі складових – фінанси, якість, клієнти, можливості, процеси, люди й системи – важлива й відіграє певну роль у створенні вартості організації. Творці збалансованої системи показників, Р.С. Каплан і Д.П. Нортон, запропонували розглядати чотири основні перспективи: фінансову; перспективу клієнтів; внутрішні бізнес-процеси; навчання й розвиток.

Перспектива «Фінанси» визначає, які цілі компанія повинна перед собою поставити, виходячи з фінансових очікувань своїх засновників. Перспектива містить мету та показники, які відображають фінансовий результат реалізації стратегії компанії й показують, чи досягається кінцева мета ведення бізнесу-одержання прибутку в довгостроковій перспективі. Каплан і Нортон називають цю перспективу «Фінансова складова».

У перспективі «Клієнти» відображені цілі щодо структури й вимог клієнтів, які повинні бути поставлені компанією для досягнення фінансових цілей. Каплан і Нортон називають цю перспективу «Клієнтська складова».

Клієнтська складова визначає цільові сегменти споживчого ринку й цільову групу клієнтів. До ключових показників клієнтської складової відносять: частка ринку, збереження клієнтської бази, розширення клієнтської бази, задоволення потреб клієнта, прибутковість клієнта (табл. 9.3).

Таблиця 9.3 – Показники клієнтської складової в ЗСП

Складова	Характеристика
Частка ринку	Відображає частку підприємства на даному ринку (з погляду кількості клієнтів, витрачених коштів або обсягу проданих товарів)
Збереження клієнтської бази	Оцінює в абсолютних або відносних одиницях показник, що відображає збереження наявної клієнтської бази компанії
Розширення клієнтської бази	Оцінює в абсолютних або відносних одиницях показник, що відображає розширення клієнтської бази компанії, яка залучає або завойовує клієнтів
Задоволення потреб клієнта	Оцінює ступінь задоволеності клієнта у відповідності зі спеціальними критеріями результатів діяльності
Прибутковість клієнта	Оцінює чистий Прибуток від клієнта або сегмента ринку після того, як здійснені виняткові витрати на їхню підтримку

Приблизний перелік клієнтських показників: задоволеність клієнтів, лояльність клієнтів, кількість скарг, отриманих від клієнтів, ціна в порівнянні з конкурентами, загальні витрати на клієнта, відсоток доходів, отриманих від нових клієнтів, середній дохід від продажів (на клієнта) та інші.

Перспектива «Процеси» визначає, по яких процесах необхідно досягати високої ефективності, щоб забезпечити досягнення цілей, сформульованих у перспективах «Фінанси» і «Клієнти». При цьому мова йде не про розгляд усіх процесів компанії, а про фокусування на тих з них, які є критично важливими для успішної реалізації стратегії. Каплан і Нортон називають цю перспективу «Складова внутрішніх бізнес-процесів».

Складова внутрішніх бізнес – процесів визначає види діяльності, найбільш важливі для досягнення цілей споживачів і акціонерів. Цілі та показники даної складової формулюються після розробки фінансової й клієнтської складових, що дозволяє орієнтувати параметри внутрішніх бізнес-

процесів на задоволеність клієнтів і акціонерів. При цьому рекомендується визначити вартісний ланцюжок внутрішніх бізнес-процесів, що включає три основні бізнес-процесу: інноваційний, операційний і післяпродажне обслуговування. Відповідно, по кожному із внутрішніх бізнес-процесів повинні бути визначені ключові показники їх оцінки. Найважливіші показники для оцінки основних внутрішніх бізнес-процесів − собівартість, якість продукції (послуг) і тривалість тимчасового циклу (проведення, реалізації продукції, обслуговування клієнтів і т.д.).

Показники для складової внутрішніх процесів: середні витрати на операцію, своєчасна доставка, оборотність запасів, викиди забруднюючих речовин, витрати на дослідження й розробки, кількість заявок на патенти, відсоток браку та інші.

Цілі перспективи «Ріст і розвиток» стосуються розробки стратегічно необхідної інфраструктури. Ресурси цієї перспективи – співробітники, знання, інновації й креативність, технології, інформація й інформаційні системи. Ці фактори потенціалу компанії створюють передумовою для майбутніх змін і адаптації. Каплан і Нортон називають цю перспективу «Навчання й розвиток».

Складова навчання й розвитку персоналу формує на підприємстві відповідне кадрове забезпечення. Основні показники цієї складової дозволяють оцінити кадрову ситуацію в компанії. До них відносяться задоволеність працівника, збереження кадрового складу й ефективність працівника. Задоволеність працівника вважається умовою, що забезпечують два інших показника. На задоволеність працівника впливають такі стимулюючі фактори, як: сфери компетентності персоналу, технологічна інфраструктура підприємства, сприятливий клімат у колективі.

Показники для навчання й розвитку персоналу: участь працівників у професійних об’єднаннях, інвестиції в навчання, в розрахунку на клієнта, середній стаж роботи на підприємств, відсоток працівників, що мають наукові ступені, кількість працівників, що мають кілька спеціальностей, плинність кадрів та інші.

Впровадження ЗСП − процес, що вимагає часу, частина якого йде на налагодження системи і її підтримку. Для поліпшення ЗСП вище керівництво повинно постійно проводити аналіз і оцінку діяльності компанії.

Етапи розробки ЗСП:

1. Розробка базової стратегічної орієнтації компанії

2. Визначення стратегічних цілей, індикаторів і цільових значень індикаторів по перспективі «Фінанси» (Які параметри фінансового стану будуть прийнятними для засновників компанії?).

3. Визначення стратегічних цілей, індикаторів і цільових значень індикаторів по перспективі «Клієнти» (Як ми повинні виглядати в очах наших клієнтів (у порівнянні з конкурентами), щоб досягати тих фінансово-економічних цілей, які ми перед собою поставили?).

4. Визначення стратегічних цілей, індикаторів і цільових значень індикаторів по перспективі «Бізнес-Процеси» (Яким критеріям (витрати, час, якість) повинні відповідати наші процеси, щоб ми змогли досягати тих цілей, які ми перед собою поставили по перспективі «Клієнти»?).

5. Визначення стратегічних цілей, індикаторів і цільових значень індикаторів по перспективі «Співробітники» (Яка інфраструктура й які співробітники нам потрібні для досягнення цілей по перспективі «Бізнес-Процеси»?).

6. Побудова причинно-наслідкового ланцюжка стратегічних цілей. На нижньому рівні системи цілей розташовуються цілі перспективи «Співробітники», що служать засобом реалізації цілей перспектив «Бізнес-Процеси», «Клієнти» і «Фінанси».

9.6 **Умови невизначеності. Вимірювання релевантних доходів та витрат для прийняття рішень**

При ухваленні рішення значимими для нього є тільки ті витрати й доходи, величина яких залежить від прийнятого рішення. Такі витрати й доходи називаються релевантними, тобто прийнятими в розрахунки. Витрати й доходи,

величина яких не залежить від прийнятого рішення, є нерелевантними й тому при ухваленні рішення не враховуються. Таким чином, релевантними фінансовими параметрами, що аналізуються в процесі ухвалення рішення, є майбутні потоки коштів, величина яких залежить від розглянутих альтернативних варіантів.

Найчастіше оцінити у вартісному вираженні всі складові важко. Ті фактори, які не можуть бути виражені в грошовому вигляді, класифікуються як якісні. Прикладом такого фактору може служити погіршення дисципліни праці працівників у результаті надлишку виробленої продукції й наступного ухвалення рішення про закриття частини виробництва. Дуже важливо, щоб якісні фактори в процесі ухвалення рішення враховувалися керівництвом, тому що в іншому випадку перевага може бути надана не найраціональнішому варіанту. Наприклад, витрати на виробництва якогось компонента компанією самостійно можуть бути вище, ніж витрати на його закупівлю в зовнішнього постачальника. Однак рішення закуповувати цей компонент на стороні може привести до закриття частини виробництва в самій компанії.

Угода із зовнішніми організаціями на виконання деяких функцій (аутсорсинг) − це процес одержання товарів або послуг від зовнішніх постачальників замість їхнього виробництва самою компанією. Багато компаній одержують товари або послуги в зовнішніх компаній, наприклад, до цієї категорії відносять виплата заробітної плати через фінансові органі або здійснення закупівель через спеціалізовані структури. У цей час усе більше місцевих послуг, таких, як збір сміття, підтримка технічного стану доріг і інших подібних, надаються зовнішніми структурами.

Рішення, пов’язані з можливістю реалізації продукції на певній стадії її виробництва або продовження обробки з метою одержання додаткового прибутку. Додаткова обробка продукції (або доповнення спектра послуг) може забезпечити нові риси або функції продукції (або гнучкість або якість послуг) і реалізації її по більш високій ціні. Наприклад, підприємство може розглядати

альтернативу: реалізувати врожай помідорів або направити частина врожаю на переробку з метою виготовлення томатного соку.

Необхідність рішення про продаж або подальшу переробку може виникнути в підприємств, де існує комплексне виробництво.

Під сегментом розуміють вид продукції, тип замовника, географічний район або інший елемент діяльності підприємства, може розглядатися з погляду розширення або скорочення обсягу цієї діяльності.

Рішення про розширення або скорочення послуг, виробів, підрозділів і інших сегментів на підставі аналізу їх прибутковості. Аналіз інформації для прийняття таких рішень базується на калькулюванні змінних витрат, визначенні прямих і загальних постійних витрат, зіставленні маржинального доходу.

Заміна обладнання − це капіталовкладення або довгострокове рішення, що вимагає застосування процедур дисконтування потоків коштів. Один з аспектів рішень, пов'язаних із заміною активів пов'язаний з визначенням балансової вартості (вартістю активу за винятком зносу) старого обладнання. Це завдання, як відомо, часто викликає труднощі, і правильний підхід до нього ґрунтується на застосуванні принципів релевантних витрат (минулі або безповоротні витрати для ухвалення рішення є нерелевантними).

У короткостроковому плані попит на продукцію може перевищувати поточну виробничу потужність. Наприклад, вихід продукції може бути обмежений наявністю кваліфікованих працівників, матеріалів, обладнання. Якщо попит на продукцію перевищує виробничу потужність компанії, слід виявити, що обмежує можливості збільшення виходу продукції. Такі рідкі ресурси називаються обмежуючими факторами. Протягом короткого проміжку часу малоймовірно, що виробничі обмеження можна усунути або придбати додаткові ресурси. Якщо з'являються обмежуючі фактори, прибуток буде максимальному, коли забезпечується одержання найбільшого внеску в прибуток по обмежуючому фактору (рідкому ресурсу).

9.7 **Аналіз інвестиційних рішень. Лінійне програмування для цілей стратегічного управлінського обліку**

Рентабельність інвестиції (ROI, return on investment) для підрозділу − це синонім облікового коефіцієнта окупності (ARR), який використовується для оцінювання інвестиційних варіантів. ROI виражає прибуток підрозділу як процентну частку від активів, якими розпоряджається підрозділ. Використовувані активи можна визначити як загальні активи підрозділу, контрольовані менеджером активи підрозділу, або як чисті активи.

Інвестований капітал може використовуватися різними способами, і менеджери вищого рівня прагнуть переконатися, що надходження, одержані на використаний капітал у підрозділі, перевищують альтернативні витрати для цього капіталу (тобто надходження, які можна було б одержати від іншого варіанта використання капіталу).

ROI забезпечує загальний корисний приблизний показник успішності попередньої інвестиційної політики компанії, даючи узагальнений показник фактичних доходів на інвестований капітал. Без виміру фактичного доходу на капітал у компанії під час процесу складання бюджетів капіталовкладень буде мало спонукати до одержання точних оцінок майбутніх потоків коштів. Вимір доходу на інвестований капітал також привертає увагу менеджерів з погляду впливу величини обігового капіталу (особливо акціонерного й позикового) на значення ROI.

Ще одна характерна риса ROI − цей показник може застосовуватися як загальний деномінатор для обчислення доходів різних видів бізнесу, наприклад, для підрозділів, що входять у компанію, або конкурентів. ROI широко застосовується протягом багатьох років для всіх типів компаній, і тому більшість менеджерів добре розуміють, що він відображає, і вважають його важливим інструментом управління.

Щоб подолати деякі дисфункційні наслідку від застосування ROI можна скористатися підходом, який називають залишковий дохід. Термін «залишковий дохід» визначається як контрольований внесок у прибуток мінус вартість

капіталу, нарахована на інвестиції, контрольовані менеджером підрозділу. Для оцінювання економічного функціонування підрозділу залишковий дохід можна визначити як внесок у прибуток підрозділу мінус вартість капіталу загальних інвестицій в активи, задіяні в підрозділі. Якщо залишковий дохід використовується для виміру показника роботи менеджера інвестиційного центру, з'являється більша ймовірність того, що менеджер одержить мотивацію діяти як у власних інтересах, так одночасно й в інтересах компанії в цілому.

Дослідження методів, що застосовуються у компаніях для оцінювання роботи менеджерів підрозділів, демонструє перевага доходів на інвестиції в порівнянні з показником залишкового доходу.

Модель доданої економічної цінності (Economic Value Added − EVA) була розроблена на початку 1990-х років Б. Стюартом, засновником консалтингової компанії «Stern Stewart & Co». Ключовим поняттям даної моделі є поняття економічного прибутку.

Суть концепції EVA зводиться до наступного. Якщо в кожний період компанія заробляє рівно стільки, скільки є середньозважені витрати на капітал, то дисконтована вартість її вільного грошового потоку повинна дорівнювати величині інвестованого капіталу. Компанія коштує більше або менше, ніж її інвестований капітал, лише в тій мірі, у якій вона заробляє більше або менше своїх середньозважених витрат на капітал. Отже, надбавка або знижка до інвестованого капіталу повинна дорівнювати наведеній вартості майбутнього економічного прибутку компанії.

Концепція EVA $^{(TM)}$ розширює ідею традиційного залишкового доходу й включає в неї коригування фінансових показників діяльності підрозділів через викривлення, обумовлені використанням загальноприйнятих принципів бухгалтерії (GAAP). EVA $^{(TM)}$ можна визначити в такий спосіб:

EVA $^{(TM)}$ = Прибуток підрозділу, що розраховується традиційним способом ± Бухгалтерські коригування – Вартість капіталу, що нараховується на активи підрозділу

Щоб замінити початкові облікові дані значеннями економічному прибутку й вартості активів, для уточнення результатів, отриманих за допомогою традиційного способу виміру прибутки підрозділу, робляться коригування. У літературі запропоновано понад 160 облікових коригувань, які можуть знадобитися для того, щоб перейти від традиційного значення прибутку до більш точного – на основі EVA$^{(TM)}$.

В основному зазначені виправлення вносяться для нівелювання загальної спрямованості традиційної бухгалтерської звітності на інтереси кредитора. Наведемо найбільш істотні коригування прибутку й величину капіталу:

− Капіталізовані нематеріальні активи. Частина нематеріальних активів (наприклад, НДДКР) забезпечують одержання вигід у майбутньому. Вартість таких активів для розрахунку EVA повинна капіталізуватися, а не списуватися на витрати. Таким чином, величина капіталу повинна бути скоригована на величину капіталізованих нематеріальних активів за винятком накопиченої амортизації. На величину амортизації аналізованого періоду повинна бути відкоригована величина NOPAT.

− Відкладені податки. Загальна сума відкладених податків додається до величини капіталу. Для розрахунків величини NOPAT приріст суми відкладених податків за розглянутий період також додається до суми прибутку.

− Амортизація «гудвіл». При розрахунку EVA необхідно виміряти дохід (у грошових еквівалентах), зароблений за рахунок коштів, вкладених в підприємство. Із цієї причини при розрахунках величини капіталу додається накопичена амортизація гудвіл, а при розрахунках NOPAT – додається амортизація за розглянутий період.

− Різні резерви (резерв по сумнівній дебіторській заборгованості та ін.). Збільшення суми резерву за поточний період додається до суми прибутку для розрахунків величини NOPAT.

Основними перевагами EVA є:

1. Вартість інвестованого капіталу компанії внаслідок того, що в моделі EVA використовуються поняття економічного прибутку (інакше кажучи,

очікувані чисті доходи у вигляді середньорічного показника зменшуються на величину, рівну покриттю вартості капіталу, що використовується), є більш точною, а не завищеною, як у моделях, де не проводиться подібного коригування.

2. Економічний прибуток дає інформацію про результати діяльності компанії в будь-якому окремо взятому році, у той час як вільний грошовий потік не має таку властивість. Справа в тому, що неможливо простежити за успіхами компанії шляхом порівняння її фактичних і прогнозних вільних грошових потоків, тому що обсяг вільного грошового потоку в будь-якому році визначається досить довільними інвестиціями в основні й обігові кошти. Керівники компанії з легкістю можуть на час відкласти інвестиції просто для того, щоб поліпшити показник вільного грошового потоку в даному році за рахунок довгострокового створення нової вартості.

3. EVA є ефективним і наочним інструментом управління вартістю компанії.

Максимізація приросту EVA при ефективному управлінні активами зводиться до виявлення факторів, що дозволяють досягти: зростання операційного прибутку (NOPAT); мінімізації вартості капіталу, що використовується при оптимальному співвідношенні власних і позикових коштів.

До факторів, що збільшують значення NOPAT, можна віднести: підвищення темпів росту реалізації; збільшення оборотності активів; побудова ефективного співвідношення активів по групах ліквідності; зниження сумарних витрат на виробництво й реалізацію продукції.

Оптимізація структури капіталу й управління його вартістю відбувається за двома напрямками:

1) залучення більш дешевих позикових коштів (але з урахуванням оптимального співвідношення власного й позикового капіталу);

2) перерозподіл фінансових резервів між центрами інвестицій компанії, виходячи з максимізації прибутку, отриманого цими центрами.

4. Використання EVA допомагає у вирішенні однієї з основних проблем відносин акціонерів і менеджерів − агентської проблеми. Наприклад, відома несхильність менеджерів до реалізації ризикових, хоч і прибуткових проектів. Оскільки EVA відображає віддачу від ризикових проектів, а винагорода менеджерів прямо пов'язана зі зростанням доданої економічної вартості, менеджери починають більш охоче ухвалювати ризикові проекти, які надалі забезпечують не тільки збільшення прибутки компанії, але й зростання вартості акції, тому що ринок дуже високо оцінює очікування майбутніх високих прибутків.

Для оцінки роботи підрозділів або менеджера необхідно враховувати: контрольованість активів, що включаються до інвестиційної бази; вплив інфляції на основні засоби й амортизаційні відрахування; вибір методу оцінки основних активів (первісна, залишкова, економічна або відбудовна).

Для оцінки інвестицій повинні включатися тільки ті активи, які перебувають під контролем такого менеджера або підрозділу. Будь-які зобов'язання, які перебувають під контролем менеджера підрозділу повинні вираховуватись з бази активів. Для опису чистої бази активів, яка перебуває під управлінням менеджерів підрозділів, використовується термін *контрольовані інвестиції*.

З іншого боку, якщо ціль полягає в оцінюванні економічної діяльності підрозділів, то при включенні в базу тільки контрольованих інвестицій рентабельність підрозділів може бути завищеною. Це пояснюється тим, що підрозділ не може діяти без корпоративних активів, управління якими здійснюється на корпоративному рівні. Тому такі активи доцільно включати в інвестиційну базу, що дозволить розглядати ситуацію так, ніби підрозділ є незалежною компанією

Як ROI і RP, так і EVA$^{(TM)}$ швидше за все, виявляться перекрученими показниками, якщо в них не буде врахована дія інфляції. Амортизаційні відрахування й вартість основних засобів повинні коригуватися з урахуванням індексу інфляції, якщо таких коригувань не робити, то амортизаційні

відрахування й вартість основних засобів будуть занижені, у цих умовах прибуток підрозділу виявиться завищеним, а інвестиції в підрозділ – заниженими. Комбінація завищеного прибутку й занижених інвестицій призведе до того, що значення ROI і EVA$^{(TM)}$ виявляться значно завищеними.

Загальною практикою при обчисленні ROI, RP і EVA$^{(TM)}$ є оцінювання вартості основних активів або по їх первісній вартості, або за вартістю списання (залишковою вартістю), однак обидва методи оцінювання не зовсім придатні для цих показників. Теоретично правильним рішенням є оцінка основних засобів за їх економічною вартістю, тобто поточною вартістю та вартістю чистих надходжень коштів, але цей підхід дуже важко реалізувати на практиці. На практиці, для визначення ROI, RP і EVA$^{(TM)}$ найчастіше застосовується оцінка основних засобів за первісною вартістю.

9.8 **Використання результатів стратегічного управлінського обліку для прийняття ефективних управлінських рішень**

На практиці набагато частіше використовуються кількісні показники. Якісні показники розглядаються як недостатньо точні й тому менш значимі.

Значення кількісного показника визначається безпосередньо коштами виміру (прямий вимір) або формулою, що пов’язує його з іншими кількісними показниками, обумовленими прямими вимірами (непрямі виміри).

Якісні характеристики процесу є менш відчутними й виміряються, як правило, побічно, з використанням безлічі показників.

Якщо в якості класифікаційної ознаки використовувати одиницю виміру, то показники можна розділити на фінансові та нефінансові.

Фінансові показники включають прямі або непрямі показники, які мають безпосередньо фінансовий характер і/або використовують грошові значення як одиницю виміру.

Фінансові показники служать індикаторами ефективності як комплексу в цілому, так і окремих структурних одиниць. Фінансові показники скоріше обернені в минуле, ніж в майбутнє, оскільки вимірюють результати

ефективності в минулому. Роль фінансових результатів як характеристики перспектив розвитку залежить від ступеня їх впливу на собівартість капіталу компанії та її репутацію. Фінансові показники узагальнюються знизу вверх (з рівня структурних одиниць до рівня компанії в цілому), і каскадно дезагрегуються зверху вниз (з рівня компанії до окремих структурних одиниць) з метою порівняння ефективності різних бізнес-одиниць.

До фінансових показників відносяться як показники фінансових результатів (такі, як розмір прибутки), так і показники оцінки компанії на фінансових ринках (рентабельність акціонерного капіталу, додана ринкова вартість). Нефінансові показники – показники, у якості одиниць виміру яких не використовуються грошові одиниці. Вони можуть бути як кількісні, так і якісні, наприклад: частка дефектів, якість продукції, задоволеність клієнта.

Визначення інформативного й керованого набору фінансових і нефінансових критеріїв оцінки діяльності − це одна з основних проблем управлінського контролю, що стоїть перед адміністрацією компанії. Вирішуючи це завдання необхідно зрозуміти ключові відмінності між фінансовими й нефінансовими критеріями.

По-перше, нефінансових критеріїв оцінки діяльності набагато більше, ніж фінансових, які в більшості випадків регламентовані, стандартизовані й тісно пов’язані між собою. У сфері нефінансових критеріїв оцінки діяльності підрозділів такої стрункості немає. Існує безліч критеріїв оцінки якості процесів і виробів: швидкість виконання замовлення, задоволення вимогам стандартів якості, відповідність або перевищення показників конкурентів і ін. Колись не брали до уваги такий показник, як «рівень задоволеності покупця». Сьогодні численні маркетингові дослідження дали підстава говорити про існування зв’язку між задоволеністю клієнтів і прибутковістю: майже всі великі західні компанії аналізують рівень задоволеності покупців обслуговуванням і порівнюють отримані результати з показниками своїх конкурентів.

По-друге, зв’язок нефінансових показників з кінцевими результатами діяльності компанії може бути визначена тільки на основі статистичних даних,

збір яких може зайняти кілька місяців або навіть років. Якість продукції підрозділу й задоволеність тим, як була проведена угода, можуть вплинути на готовність замовника укладати нову угоди із цим підрозділом, що позначиться на фінансових результатах діяльності сегмента в майбутньому.

Однак установити наявність і ступінь взаємозв'язки між нефінансовими показниками й, наприклад, розміром доходу підрозділу досить складно, тому що вони розділені тимчасовим лагом.

По-третє, нефінансовим критеріям властива втрата в міру їх використання своєї репрезентативності. Інакше кажучи, із часом об'єктивно оцінювати діяльність підрозділу за допомогою того ж нефінансового критерію стає усе складніше. Це пов'язано з тим, що із часом значення нефінансових показників досягають практично максимально можливого рівня й/або відмінності між нефінансовими показниками порівнюваних між собою підрозділів стають незначними.

Зниження репрезентативності нефінансових показників може відбуватися не тільки завдяки їх удосконаленню, але й через різну поведінку з боку виконавців.

Завдання менеджера полягає в тому, щоб визначити, коли зниження репрезентативності нефінансового показника свідчить про удосконалення роботи сегмента, а коли − про прямий обман з боку виконавців. Як правило, менеджери замість вирішення подібного завдання шукають нові, більш досконалі й надійні нефінансові критерії оцінки діяльності підрозділу. Зі сказаного випливає два висновки:

– розробка нефінансових критеріїв − складне завдання, однак без його вирішення нелегко займатися стратегічним плануванням діяльності сегментів;

– якщо за допомогою фінансових показників керівництву компанії вдається оцінити результати минулої діяльності підрозділу, то нефінансові критерії дозволяють спрогнозувати результати майбутньої роботи підрозділу.

Існує кілька правил комбінованого використання фінансових і нефінансов их показників для оцінки діяльності сегментів.

1. Число показників повинно бути більше 2, але менше 6.

2. У системі показників повинні бути представлені як фінансові, так і нефінансові критерії оцінки діяльності.

3. Нефінансові показники повинні відповідати наступним вимогам:

а) у сегментів існує можливість їх поліпшення (удосконалення);

б) вони повинні контролюватися відповідальною особою, здатним вживати заходів щодо їх покращення;

в) вони повинні бути пов’язані з фінансовими результатами, тобто покращення нефінансових показників повинно викликати покращення фінансових результатів.

4. Показники повинні бути взаємозалежні й обмежувати один одного, однак ступінь цієї взаємозалежності повинна бути помірною. Слід уникати такої ситуації, коли покращення одних показників може бути досягнуте лише на шкоду іншим показникам. З іншого боку, при доборі критеріїв оцінки діяльності необхідно пам’ятати, що покращення одного показника не повинно автоматично приводити до покращення інших.

5. Необхідно розробляти нові альтернативні показники на випадок, якщо наочність існуючих критеріїв знизиться. Цей процес повинен бути перманентним.

Концепція сталого розвитку поєднує три основні аспекти: економічний, соціальний і екологічний.

Економічна складова передбачає оптимальне використання обмежених природних ресурсів і застосування екологічних природо-, енерго-, і матеріалозберігаючих технологій, у тому числі видобуток і переробку сировини, створення екологічної продукції, мінімізацію, переробку й знищення відходів.

Соціальна складова спрямована на збереження стабільності існуючих соціальних і культурних систем та скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом такого підходу є розподіл ресурсів і можливостей між усіма членами суспільства, збереження культурного капіталу. Певний

гарантований мінімальний рівень життя повинен бути невід'ємним правом будь-якої людину. Розвитком соціальної складової концепції сталого розвитку стала ідея дотримання прав майбутніх поколінь, оскільки природні ресурси Землі є загальною спадщиною всього людства.

З екологічної точки зору, сталий розвиток повинен забезпечувати цілісність і життєздатність біологічних і фізичних природних систем, насамперед тих, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Поняття природних систем і ареалів проживання можна розуміти досить широко, включаючи в них створену людиною середовище – наприклад, міста. Основна увага приділяється збереженню їх здатностей до змін і самовідновленню.

Успішність бізнесу пов'язана зі здатністю інтегрувати в поточну діяльність такі аспекти, як менеджмент якості, екологічний менеджмент, управління репутацією бренда; споживча лояльність і корпоративна етика. Усі ці аспекти входять до поняття сталого розвитку, що дозволяє аналізувати роль стабільності бізнесу в створенні його цінності.

Конкурентоспроможність бізнесу в умовах стійкого соціально-економічного розвитку суспільства, ефективного й дбайливого використання природних ресурсів багато в чому визначається інформаційною відкритістю, у тому числі, в області екологічних і соціальних аспектів та результатів діяльності.

Інтегрована звітність (сукупність фінансових і нефінансових показників) стає додатковою конкурентною перевагою для компаній, які прагнуть надати зацікавленим сторонам прозору й достовірну інформацію про вплив своєї діяльності на економіку, екологію й соціальне середовище.

Міжнародна програма, ініційована в 1997 році коаліцією за екологічно відповідальну економіку (CERES) у партнерстві із Програмою навколишнього середовища ООН (UNEP), Глобальна ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative − GRI) передбачала підняти звітність сталого розвитку до рівня фінансової звітності, забезпечивши при цьому порівнюваність, вірогідність, точність, своєчасність і можливість перевірки звітної інформації.

Стандарт GRI є однієї з найбільш широко поширених систем звітності сталого розвитку, він формує звітність за принципом «трьох кошиків» або «триєдиного підсумку»: економіка компаній, екологія виробництва й соціальна політика.

Щоб діяльність соціально відповідальної компанії була представлена щонайкраще, у рекомендаціях GRI пропонується використовувати в нефінансових звітах групи й види показників, представлені нижче (табл. 9.5).

Таблиця 9.5 – Перелік показників, що застосовуються у системі соціальної звітності GRI

Показники GRI	*Визначення*	*Параметри оцінки*
1. Економічні	Охоплюють усі аспекти економічної діяльності організації: а) традиційні оцінки, що використовуються в бухгалтерському обліку; б) оцінки нематеріальних активів, які не завжди знаходять висвітлення у фінансових звітах. Виходять за межі традиційних фінансових показників по своєму призначенню й області застосування: економічні індикатори в контексті звітності сталого розвитку більшою мірою відображають вплив корпорації на зацікавлені сторони, з якими вона вступає в прямі й непрямі економічні відносини	1. Успіхи в досягненні бізнесу. 2. Обсяг сплачених податків. 3. Ключові тенденції в галузі. 4. Інвестиції в економічний розвиток регіонів присутності. 5. Розвиток малого й інноваційного бізнесу. 6. Інвестиції в співтовариства (суспільна інфраструктура). 7. Соціально відповідальне інвестування з боку фінансових інститутів (описує вплив компанії на економічні умови зацікавлених сторін і на економічні системи місцевого, національного й глобального рівнів) і ін..
2. Соціальні	Характеризують вплив компанії на соціальні системи, у яких вона функціонує	1. Якість трудових відносин (оплата праці, рівень соціальної підтримки працівників та ін.). 2. Права людини. 3. Добродійність і спонсорство та ін.
3. Екологічні	Відображають вплив компанії на живі й неживі природні системи, включаючи екосистеми, землю, повітря й воду	1. Екологічна політика. 2. Природоохоронні заходи. 3. Впровадження сертифікованих систем управління. 4. Підтримка з боку компаній екологічних ініціатив суспільних і професійних організацій та ін.

Більшість компаній публікують фінансові звіти та звіти зі сталого розвитку як самостійні документи. Наявність певної залежності якості фінансових показників від досягнутого рівня економічних, екологічних і соціальних показників.

9.9 **Контроль і управління ефективністю діяльності центрі відповідальності**

Можна виділити чотири типи центрів відповідальності: центри витрат; центри доходів; центри прибутків; інвестиційні центри.

Створення центрів відповідальності є важливою характерною рисою систем управлінського контролю. Тому важливо чітко розуміти відмінності між зазначеними типами центрів відповідальності.

Центри витрат − це центри відповідальності, менеджери яких, як правило, відповідають тільки за ті витрати, які перебувають під їхнім контролем. Цей тип центрів можна підрозділити на дві категорії: центри нормативних витрат і центри дискреційних видатків.

Основними характеристиками центрів нормативних витрат є те, що результат їх діяльності може бути виміряний і можна визначити вихідні ресурси, необхідні для випуску кожної одиниці продукції. У цьому випадку контроль здійснюється шляхом порівняння нормативних витрат (тобто витрат на вихідні ресурси, які повинні бути спожиті при випуску запланованого обсягу продукції) з тими витратами, які центр фактично поніс. Різниця між фактичними й нормативними витратами називається відхиленням.

Центри нормативних витрат найкраще підходять для тих підрозділів, які виділяються в складі виробничих компаній, але їх можна створювати й у галузях обслуговування, наприклад у банках, де результати діяльності можуть вимірятися в числі оброблених кредитних заявок.

Центр дискреційних витрат – це такі центри відповідальності, де результат не може бути змінений у фінансовому вираженні й де немає чіткої залежності між вихідними ресурсами (спожитими ресурсами) і отриманими

результатами. Тут управління виступає у вигляді забезпечення того, що фактичні витрати по кожній категорії витрат відповідають кошторисним, і того, що завдання, доручені центру, успішно виконуються. Прикладами дискреційних центрів можна назвати відділи по рекламі й відділи, що займаються дослідженнями і розробками.

В дискреційних центрах менше витрат коштів у порівнянні з кошторисними показниками не обов'язково є позитивним чинником, оскільки це може свідчити про більш низький рівень обслуговування споживачів, ніж планувалося керівництвом. Наприклад, менший обсяг витрат на дослідження й розробки може вказувати на те, що кількість коштів, витрачених на ці напрямки діяльності, в остаточному підсумку виявиться недостатнім. Однієї з більших проблем, з якими зустрічаються дискреційні центри, є вимір ефективності витрачених ними коштів.

Центри доходів − це ті центри відповідальності, де менеджери відповідають тільки за фінансові результати, одержувані у формі доходів від реалізації продукції. Типовими прикладами таких центрів є регіональні підрозділи по реалізації, менеджери яких відповідають за забезпечення обсягу реалізації на певній території. Менеджери центрів доходів можуть також відповідати за реалізаційні витрати, наприклад, за розмір заробітної плати продавців, комісійну винагороду і витрати на обробку замовлень. Однак за вартість продукції, яку вони реалізують, вони не відповідають.

Відносно прийнятих рішень менеджери як центрів витрат, так і центрів доходів мають обмежені можливості. Менеджери центру витрат відповідають за управління вихідними ресурсами своїх центрів, але рішення щодо кінцевих результатів, ухвалюються іншими підрозділами компанії. Центри доходів відповідають за реалізацію товарів і послуг, однак вони не можуть контролювати витрати. Коли ж менеджери наділяються відповідальністю як за доходи, так і за витрати, то відбувається істотне підвищення автономності їх діяльності. У цьому випадку менеджери, як правило, можуть самі встановлювати ціну на реалізацію продукції, обирати ринки, де буде реалізовуватися продукція, визначати

асортименти продукції і її обсяг, а також обирати постачальників. Ті підрозділи компанії, менеджери яких відповідають як за доходи, так і за витрати, називаються центрами прибутку.

Інвестиційні центри − це центри відповідальності, менеджери яких відповідають за доходи від реалізації, витрати й крім того уповноважені ухвалювати рішення щодо обігового капіталу й капіталовкладень. Типовими показниками функціонування інвестиційного центру є доходи на прибуток і економічно значима додана вартість. На значення цих показників впливають доходи, витрати, використані активи, тим самим показуючи всю відповідальність, покладену на менеджерів як за одержання прибутку, так і за керування інвестиційною базою.

Системи управлінського контролю мають дві основні відмінні риси:

1) формалізований процес планування, що виступає у формі складання бюджетів або довгострокового планування. Ці процеси застосовуються для встановлення баз відліку, що дозволяють оцінити фактичні показники функціонування;

2) облік відповідальності, що досягається за допомогою створення центрів відповідальності. Центри відповідальності дозволяють контролювати фінансові результати й зв’язувати кінцеві результати з конкретними співробітниками компанії.

Ціль обліку відповідальності − накопичувати показники по витратах і доходах для кожного окремого центру відповідальності, щоб виявляти відхилення від цільових показників функціонування (як правило, кошторисних) і знати, який із центрів це допустив.

Для кожного центру відповідальності цей процес передбачає завдання цільового показника по функціонуванню, його вимір, порівняння фактичного показника із цільовим, аналіз відхилень і вживання коригувальних заходів, якщо відхилення стають значними. Цільові фінансові показники для центрів прибутки й інвестицій звичайно виражаються в значеннях прибутки, доходах на

інвестований капітал або економічно значимої доданої вартості, а цільові показники для центрів витрат задаються в одиницях витрат.

Виділення центрів відповідальності вимагає:

1) створення системи фінансового планування − затвердження форми внутрішньофірмової звітності, удосконалення бухгалтерського обліку;

2) психологічної й професійної підготовки персоналу. По-перше, люди повинні розуміти, що вони роблять і яке значення має їхня робота для всієї фірми, а по-друге − вони повинні бути здатні «рости й розвиватися» разом з компанією;

3) встановлення нової інформаційної системи. Необхідна кардинальна зміна всієї системи інформаційного менеджменту компанії: принципово новим стає не тільки обсяг інформації, але її користувачі. Основою обліку по центрах відповідальності є закріплення витрат і доходів за керівниками різних рівнів і систематичний контроль за виконання ними затверджених бюджетів.

У зв’язку із цим першим кроком організації обліку по центрах відповідальності є виділення відповідних центрів з метою закріплення відповідальності. Для виділення ЦВ, насамперед, необхідно звернути увагу на організаційну й технологічну структуру підприємства, посадові інструкції, що встановлюють права й обов’язки конкретних працівників.

9.10 **Складання звітності для цілей стратегічного управлінського обліку**

Компанії зобов’язані розкривати інформацію, необхідну користувачам фінансової звітності для оцінки характеру й фінансових наслідків різних видів діяльності, які веде компанія. Розкриття цієї інформації регулюється МСФЗ 8 «Операційні сегменти». Цей стандарт застосуємо до окремої або консолідованій фінансовій звітності компанії, чиї боргові або часткові інструменти реалізуються на біржі або плануються до випуску для одержання котирування на біржі.

Операційні сегменти – це окремі компоненти компанії: які здійснюють діяльність, від якої мають доходи та витрати; чиї операційні результати регулярно аналізуються управлінням компанії, що ухвалюють операційні рішення, що стосуються розподілу ресурсів на сегмент і оцінку результатів його діяльності; по яких є відособлена фінансова інформація.

Сегменти, що мають схожі економічні особливості (характеристики продукції або послуг, характеристики виробничого процесу, клас споживачів продукції, методи поширення продукції) можуть бути агреговані в окремий операційний сегмент.

Компанія повинна окремо представляти інформацію з операційного сегмента, якщо він задовольняє наступним кількісним критерію:

– його дохід становить 10 або більш відсотків сукупної виручки компанії;

– абсолютна величина прибутку або збитку сегмента рівна або перевищує 10% більшого з (в абсолютних величинах): сукупному прибутку всіх прибуткових сегментів, сукупного збитку всіх збиткових сегментів.

– його активи становлять 10 і більш відсотків сукупних активів усіх операційних сегментів.

Після виробництва даного аналізу слід виконати аналіз сукупної виручки операційних сегментів від продажу зовнішнім клієнтам. Якщо сукупна величина виручки від зовнішніх клієнтів, що доводиться на звітні сегменти, становить менше 75 % від звітної виручки компанії, слід виділити додаткові операційні сегменти таким чином, щоб на звітні сегменти припадало 75 % і більш від сукупної виручки компанії.

Може бути встановлена межа щодо виділених сегментів, для того щоб не формувати занадто детальної інформації про сегменти, і рекомендовано його на рівні 10 сегментів. Для дотримання цих критеріїв стандартом передбачена можливість об’єднати кілька сегментів, що мають подібні економічні характеристики.

Сегменти мають подібні економічні й аналогічні характеристики за наступними критеріями: характер продукції, що випускається; характер

виробничого процесу; тип або клас покупців товарів або послуг; методи поширення продукції й надання послуг.

Компанія може розкривати інформацію й по операційних сегментах, що не відповідають вищевказаним критеріям, якщо вважає, що така інформація необхідна користувачам звітності. Інформація за сегментами, не виділеними у звіті, повинна розкриватися компанією в категорії «усі інші сегменти».

У МСФЗ 14 виділено два типи сегментів − господарський і географічний. Господарським сегментом названа частина діяльності компанії з виробництва певної продукції, виконанню певної роботи, наданню певної послуги або однорідна група товарів, робіт, послуг, яка піддана ризикам і одержанню прибутків, відмінним від ризиків і прибутків по інших товарах, роботах, послугах або однорідних групах товарів, робіт, послуг.

Географічний сегмент − частина діяльності компанії з виробництва продукції, виконанню робіт, наданню послуг у певному географічному регіоні діяльності компанії, яка піддана ризикам і одержанню прибутків, відмінним від ризиків і прибутків, що мають місце в інших географічних регіонах діяльності компанії.

У МСФЗ 14 «Звітність за сегментами» існувала дворівнева система сегментування (операційна й географічна). Один вид сегментів вважався первинним, а інший вторинним. МСФЗ 14 обмежував кількість сегментів вимогами до розміру їх частки в доходах від продажів зовнішнім сторонам і не вимагав виділення різних стадій вертикально інтегрованої діяльності як окремих сегментів.

Компанія повинна надавати інформацію окремо по кожному операційному сегменту, який: був ідентифікований відповідно до визначення операційного сегмента або є об’єднанням сегментів; перевищує кількісні критерії для звітних сегментів.

Спочатку компанія повинна визначити всі операційні сегменти, які задовольняють визначенню, а потім з операційних сегментів визначає звітні сегменти.

У П(С)БО 29 під географічним сегментом розуміють виділену частину діяльності підприємство з виробництва й / або продажу певного виду (або групи) продукції (товарів, робіт, послуг) у конкретному економічному середовищі, яке відрізняється від інших:

– економічними й політичними умовами географічного регіону;

– взаємозв'язком між діяльністю в різних географічних регіонах;

– територіальним розташуванням виробництва продукції (робіт, послуг) або покупців продукції (товарів, робіт, послуг);

– характерними для географічного регіону ризиками діяльності;

– правилам валютного контролю й валютними ризиками в таких регіонах.

У П(С)БО 29 під господарським сегментом розуміють виділена частина діяльності підприємство з виробництва й / або продажу певного виду (або групи) продукції (товарів, робіт, послуг), яка відрізняється від інших:

– видом продукції (товарів, робіт, послуг);

– способом одержання доходу (способом поширення продукції, товарів, робіт, послуг);

– характером виробничого процесу;

– характерними для цієї діяльності ризиками;

– категорією покупців.

Відповідно до П(С)БО 29 інформація формується в бухгалтерському обліку по господарським та географічним сегментам, які визначаються підприємством на основі його організаційної структури.

Сегмент може бути визначений і за критерієм дотримання єдиного технологічного процесу, який може здійснюватися в декількох географічних регіонах, що обумовлене стадіями виробництва продукції, політикою післяпродажного обслуговування, умовами доставки товарів і т.п.

Залежно від сутності ризиків і організаційної структури підприємства географічні сегменти діляться на два види:

1. Географічний виробничий сегмент виділяється за місцем розташування виробництва продукції (робіт, послуг) підприємства.

2. Географічний збутовий сегмент виділяється за місцем розташування основних ринків збуту й покупців продукції (товарів, робіт, послуг) підприємства.

Основою для виділення географічного сегмента, відповідно до П(С)БО 29 може виступати діяльність, яка ведеться в окремій області (областях) України, в окремій закордонній країні, у декількох закордонних країнах, у постійних регіональних угрупованнях країн.

При об'єднанні господарських сегментів аналізуються особливості й призначення продукції (товарів, робіт, послуг), характер виробничого процесу, категорія покупців, способи одержання доходу (способи поширення продукції, товарів, робіт, послуг) і ін.

При об'єднанні географічних сегментів враховуються особливості регіональних економічних і геополітичних умов.

Господарський сегмент або географічний сегмент, згідно рекомендацій П(С)БО 29, визначається звітним, якщо більша частина його доходу утворюється від продажу продукції (товарів, робіт, послуг) зовнішнім покупцям і одночасно показники його діяльності відповідають одному з наступних критеріїв:

– дохід даного сегмента підприємства від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) зовнішнім покупцям і по внутрішньогосподарських розрахунках підприємства становить не менш 10% сукупного доходу від продажу зовнішнім покупцям і по внутрішньогосподарських розрахунках усіх сегментів певного виду (господарського або географічного відповідно);

– фінансовий результат даного сегмента становить не менш 10% сумарного фінансового результату всіх сегментів певного виду (господарського або географічного відповідно). Якщо підприємство по різних сегментах у звітному періоді має одночасно різні фінансові результати (прибутки та збитки), то звітним визначається сегмент, фінансовий результат якого

становить не менш 10% більшої із двох абсолютних величин – сумарного прибутку або сумарного збитку всіх сегментів даного виду;

– балансова вартість активів даного сегмента становить не менш 10% сукупної балансової вартості активів усіх сегментів певного виду (господарського або географічного відповідно).

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте концепцію «сталого розвитку» і її вплив на формування системи нефінансових показників діяльності

2. Вкажіть місце стратегічного обліку в системі управління підприємством.

3. Встановити важливість застосування нефінансових показників оцінки діяльності.

4. Охарактеризуйте трансферне ціноутворення в системі управління підприємства.

5. Вкажіть відмінності між господарськими та географічними сегменти.

Список рекомендованої літератури

1. Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика / А. Апчерч; пер с англ. под ред.: Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 952 с.

2. Атамас П. Й. Управлінський облік: 2 – ге вид. навч. посіб. / П. Й. Атамас. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 440 с.

3. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський управлінський облік: навч. посіб. для студентів спеціальності 7.050.106 «Облік і аудит» / Ф.Ф. Бутинець, П.В. Чижевська, Н.В. Герасимчук. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448с.

4. Гнилицька Л.В. Управлінський облік: практикум: навч. посіб. /За заг. ред. Добровського В.М. / – К.: КНЕУ, 2010. – 288 с.

5. Голов С.Ф. Управлінський облік: навч. посіб. / С.Ф. Голов – Х.: Фактор, 2009. – 784с.

6. Нападовська Л.В. Управлінський облік: монографія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000 – 450 с.

7. Огійчук М.Ф. Фінансовий та управлінський облік на сільськогосподарських підприємствах: підручник. [М.Ф. Огійчук, Я.В. Плаксієнко, М.І. Беленкова та ін.]: за ред. проф. М.Ф. Огійчука. –5 – е вид., перероб і допов. – К.: Алерта, 2009. – 1056 с

8. Райан Б.Стратегический учет для руководителя: / Б. Райан; пер. с англ. ; под ред. В. А. Микрюкова. – М.: Аудит; ЮНИТИ, 1998. – 616 с.

9. Шевчук В.Р. Стратегічний управлінський облік: навч. посіб. – К.: Алерта, 2009. – 176 с.

10 ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

10.1 **Сутність, принципи та засади функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності**

Визначення сутності та структури обліково-аналітичного забезпечення на сьогоднішній день є досить актуальним, але дискусійним питанням. Сутність обліково-аналітичної системи можна розглядати у вузькому й широкому змісті. З одного боку – це обліково-аналітична система конкретного підприємства, яка залежить не тільки від структури системи, але й від специфіки діяльності підприємства. З іншого боку – це обліково-аналітична система, яка абстрагується від підприємства, формуючи принципи й методи, універсальні для різних суб'єктів [43]. Управління підприємством включає в себе поєднання підсистем управління, зокрема підсистем обліку й аналізу. Синтез обліку та налізу виявляється через виконання спільних функцій (інформаційна, аналітична, планування, контроль) та взаємодію через вхідні та вихідні інформаційні потоки.

Обліково-аналітичне забезпечення – це сукупність облікових і аналітичних та контрольних процесів, об'єднаних у обліково-аналітичну систему і спрямованих на задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом перетворення первинної інформації в узагальнюючу згідно з визначеними цілями, а також нормативно-правовим, методичним, організаційним, та програмно-технічним забезпеченням. Отже, обліково-аналітична система – це комплекс взаємодіючих і взаємозалежних елементів, що забезпечують процес безперервного цілеспрямованого збору, обробки й оцінки інформації, необхідної для планування й підготовки ефективних управлінських рішень.

Об'єктом обліково-аналітичної системи є економічний суб'єкт. **Предмет** обліково-аналітичної системи – сукупність процесів економічного суб'єкта. **Мета** обліково-аналітичної системи – забезпечення управління та зовнішніх користувачів інформацією для прийняття поточних і стратегічних управлінських рішень. Відповідно до цієї мети обліково – аналітичне

забезпечення виконує наступні **задачі**: надання інформаційної підтримки в прийнятті рішень; проведення аналізу й оцінки ефективності діяльності підприємства в цілому й у розрізі його підрозділів, видів діяльності та окремих господарських процесів; контроль і планування економічної ефективності діяльності підприємства; вибір напрямків розвитку економічного суб'єкта.

Функції обліково-аналітичної системи: інформаційна; контрольна; аналітична; облікова; прогнозна; комунікаційна. Обліково-аналітична система є невід'ємною складовою системи управління підприємством. В основі обліково-аналітичної системи лежить системний підхід, що дозволяє розглядати підприємство як складний об'єкт, що складається з ряду підсистем, а також має ознаки системи, а саме : цілісність, багатомірність (множина елементів системи), наявність прямих і зворотних зв'язків, структура, ієрархічність, емерджентність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем.

Побудова комплексної обліково-аналітичної системи дозволяє створити єдину інформаційну платформу, що підтримує процес прийняття управлінських рішень.

Таким чином, обліково-аналітична система має ряд особливостей: взаємозв'язки між підсистемами забезпечують інформаційні потоки (регістри обліку та проміжна управлінська звітність); обліково-аналітична система ґрунтується на даних обліку (фінансового, управлінського, аналітичного, обліку з метою оподаткування) та позаоблікових даних; вхідними потоками є інформація про факти господарської діяльності об'єкта управління; вихідними потоками є узагальнена інформація – звітність (фінансова, управлінська, статистична) та дані аналізу; контроль є обов'язковим критерієм функціонування обліково-аналітичної системи.

В закордонній і вітчизняній практиці пропонується розділяти потоки облікової інформації в рамках видів обліку: фінансова облікова інформація (призначена для зовнішніх користувачів); управлінська облікова інформація (використовується для прийняття керівництвом компанії управлінських рішень по поточному й перспективному напрямках діяльності підприємства);

податкова облікова інформація (необхідна як для податкових органів, так і для керівництва підприємства з метою оптимізації оподатковування).

Рисунок 10.1 – Ключові елементи системи обліково-аналітичного забезпечення підприємства

На підставі цієї інформації здійснюється аналіз діяльності підприємства. Обліково-аналітична система забезпечує формування, нагромадження, класифікацію й узагальнення необхідної інформації. Ці процедури здійснюють згідно із установленою методологією й технологією обліку.

Аналітична складова обліково-аналітичного забезпечення надає кількісну і якісну оцінку змін, які відбуваються з досліджуваним об’єктом. Дозволяє вчасно визначити тенденції розвитку як небажаних, так і прогресивних явищ, є основою для прийняття оптимальних управлінських рішень при управлінні економічною безпекою підприємства. Використовуючи різні методи аналізу розробляються варіанти управлінських рішень, що дозволяють нівелювати вплив негативних тенденцій і створювати сприятливі умови для розвитку підприємства.

Облікова інформація в рамках системи повинна задовольняти конкретні потреби управління залежно від рівня й характеру прийнятого рішення. У зв'язку з тим, що інформація отримується в різних джерелах, то для можливості її використання в системі до неї повинні пред'являтися певні вимоги: аналітичність, тобто інформація повинна відповідати потребам, дані повинні надходити про ті напрямки діяльності й з тою деталізацією, яка необхідна для рішення поставлених завдань; об'єктивність – економічна інформація повинна об'єктивно відображати відомості на теперішній момент і про перспективи їх змін; своєчасність, тобто інформація повинна надходити до керівництва якнайшвидше (у момент появи в облікових регістрах підприємства).

10.2 **Базові організаційно-правові умови здійснення зовнішньоекономічної діяльності**

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) здійснюється на підставі та в рамках законодавства України [44-53]. Відповідно до Господарського кодексу [49], зовнішньоекономічна діяльність – це господарська діяльність, яка у процесі її здійснення потребує перетину митного кордону України майном та/або робочою силою. Справляння митних платежів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності регулюється Митним [48] та Податковим [47] кодексами України.

Згідно зі ст. 3 Митного кодексу України «при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, застосовуються норми законів України та інших нормативно-правових актів ….» [48]. Засади зовнішньоекономічної діяльності визначають виключно закони України (п. 9 ст. 92 Конституції України), а упорядковує та забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України Кабінет Міністрів України (п. 8 ст. 116 Конституції України).

Основними документами, що регламентують облік зовнішньоекономічної діяльності є: Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в

Україні» [4]; Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій; Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (зокрема, основні: НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності «П(С)БО 21 «Вплив зміни валютних курсів», П(С)БО 15 «Дохід», П(С)БО 16 «Витрати», П(С)БО 9 «Запаси» та ін.) [9]

Таблиця 10.1 – Органи державного регулювання ЗЕД

Орган державного регулювання	Функції державного органу регулювання ЗЕД
Верховна Рада	створює законодавчу базу у сфері ЗЕД; затверджує головні напрями ЗЕД; розглядає, затверджує та змінює структуру органів державного регулювання; укладає і ратифікує міжнародні договори України; встановлює правові режими на території України
Кабінет Міністрів	відповідно до прийнятого законодавства здійснює координацію зовнішньоекономічних зв'язків; затверджує нормативні акти управління з питань зовнішньоекономічної діяльності; проводить переговори та укладає міжнародні договори; забезпечує складання платіжного балансу
Національний банк	реалізує валютну політику держави; регулює курс національної валюти; здійснює облік та розрахунки по одержаних державних кредитах і позиках; забезпечує зберігання та використання золотовалютного резерву України; представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн; видає ліцензії на здійснення комерційними банками операцій в іноземній валюті
Державна фіскальна служба	виконання та контроль за додержанням законодавства України з питань митної справи; здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, вдосконалення форм і методів їх здійснення; контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;
Міністерство економічного розвитку та торгівлі	забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики; здійснює контроль за державними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, законами України

Управлінський облік законодавчо не регламентований, у літературі не виділяють властиві йому специфічні методи стосовно обліку ЗЕД. Особливості

зовнішньоекономічної діяльності впливають на організацію системи обліково-аналітичного забезпечення. На відміну від звичайної діяльності зовнішньоекономічна діяльність має враховувати такі аспекти:

– вимоги міжнародного законодавства, що потребує враховувати специфіку договірного процесу та норм міжнародного законодавства;

– специфічні особливості митного та податкового оформлення, що вимагає залучення додаткових технічних, людських та інформаційних ресурсів;

– відображення в бухгалтерському обліку валютних операцій у валюті їх здійснення та паралельно у національній валюті за курсом НБУ на дату відображення такої операції;

– забезпечення своєчасних і правильних розрахунків за зовнішньоторговельними операціями.

Підставою для облікових записів операцій із ЗЕД є належним чином оформлені первинні документи. Первинні документи ЗЕД можна поділити на такі групи:

– технічна документація – технічні паспорти на машини та обладнання, формуляри й описи виробів; інструкції щодо встановлення, монтажу, експлуатації і ремонту;

– товаросупровідна документація – сертифікат про якість товару, відвантажувальна специфікація, комплектувальна відомість;

– транспортна, експедиторська, страхова документація – залізнична накладна, багажна квитанція, коносамент, страховий поліс або сертифікат, накладні автотранспорту, річкового і повітряного сполучення;

– складська документація – приймальний акт порту України на експортний товар, генеральний акт розвантаження судна з імпортним вантажем у порту прибуття України, докова розписка про прийняття вантажу на зберігання іноземного порту.

– розрахункова документація – рахунки – фактури, розрахункова специфікація, переказний вексель;

– банківські документи-заявка на переказ валюти, інкасове доручення, доручення на відкриття акредитиву, чек;

– митна документація – вантажна митна декларація; сертифікат про походження товару; довідки про сплату мита, акцизів, зборів, податку на додану вартість;

– претензійно-арбітражна документація – претензійний лист, позовна заява, постанова суду про задоволення або відхилення позову;

– документи про нестачу і псування товару – комерційний акт на нестачу, аварійний сертифікат.

10.3 **Теоретичні та практичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення операцій з придбання-продажу іноземної валюти**

Відповідно до визначених складових обліково-аналітичного забезпечення існує три етапи формування обліково-аналітичної інформації у системі ОАЗ ЗЕД: облік, аналіз та контроль.

Для кожного з етапів характерні свої особливості. У першу чергу необхідно розглянути документальне та нормативно-правове забезпечення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти.

Купівля іноземної валюти може здійснюватися для виконання наступних операцій: поточних торговельних операцій в інвалюті; поточних неторговельних операцій в інвалюті; валютними операціями, пов’язаними з рухом капіталу.

Продаж іноземної валюти здійснюється у наступних випадках: відповідно до існуючого законодавства підприємство має здійснити обов’язковий продаж певного відсотку отриманої валютної виручки; добровільний продаж валюти.

Для бухгалтерського обліку зовнішньоекономічних операцій суб’єкти ЗЕД керуються Планом рахунків та Інструкцією про його використання, що діють на території України, та відповідними змінами й доповненнями. Суб’єкти ЗЕД самостійно визначають порядок аналітичного обліку ЗЕД, запроваджуючи відповідні субрахунки.

Відповідно до П(С)БО 21 [51] іноземна валюта – це: іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, білетів державної скарбниці, монет, які є в обігу і є законним платіжним коштом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, які вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу, платіжні документи в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях.

У міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» (МСБО 21) міститься таке поняття, як «функціональна валюта – це валюта основного економічного середовища, у якому суб'єкт господарювання здійснює свою діяльність» [54].

Порядок відображення операцій в іноземній валюті в бухгалтерському обліку визначений нормами П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» [51]. Згідно з П(С)БО 21 операція в іноземній валюті – це господарська операція, вартість якої визначена в іноземній валюті або яка вимагає проведення розрахунків в іноземній валюті. Відповідно до МСБО 21 «операція в іноземній валюті – це операція, яка визначається (чи потребує розрахунків) в іноземній валюті, включаючи операції, що виникають, коли суб'єкт господарювання:

а) купує або продає товари чи послуги, ціна на які визначена в іноземній валюті;

б) позичає або надає у борг кошти, якщо суми, які підлягають сплаті або отриманню, визначені в іноземній валюті, або

в) іншим чином купує або ліквідує активи або бере на себе зобов'язання, визначені в іноземній валюті, чи погашає їх» [54].

У зв'язку з існуванням у країні валютних обмежень виникає кілька курсів національної валюти – комерційний курс, курс валютної біржі, курс «чорного» ринку, фіксований курс тощо.

Коли підприємство укладає яку-небудь угоду в іноземній валюті, виникає необхідність первинного визнання активів, зобов'язань, доходів і видатків.

Первинне визнання валютної операції здійснюється на дату: визнання отриманих активів, у тому числі іноземної валюти, дебіторської заборгованості;

визнання зобов'язань (кредиторської заборгованості); визнання власного капіталу; визнання доходів і видатків.

У момент первинного визнання операції в іноземній валюті відображаються в бухгалтерському обліку в гривнях шляхом перерахунку суми в іноземній валюті із застосуванням валютного курсу, який діяв на дату здійснення операції.

Згодом валютний курс змінюється, що вимагає відповідного відображення статей балансу в іноземній валюті. Статті балансу згідно з нормами П(С)БО 21 підрозділяються на монетарні та немонетарні.

Монетарні статті – це статті балансу про кошти, а також про такі активи й зобов'язанні, які будуть отримані або сплачені у фіксованій (або певній) сумі грошей або їх еквівалентів. Відповідно М(С)БО 21: «основною характеристикою монетарної статті є право отримувати (або зобов'язання надати) фіксовану або визначену кількість одиниць валюти. Приклади охоплюють: пенсії та інші виплати працівникам, які підлягають сплаті грошовими коштами; забезпечення, за які слід розраховуватися грошовими коштами, та дивіденди грошовими коштами, які визнаються як зобов'язання» [55].

До монетарних статей балансу відносять кошти і їх еквіваленти, а також заборгованість (як дебіторська, так і кредиторська), яка буде погашатися коштами або їх еквівалентами. Наприклад, якщо підприємство одержало продукцію й припускає оплатити її вартість грішми, то така заборгованість буде вважатися монетарною. Якщо ж підприємство спочатку перерахувало попередню оплату, а потім одержало продукцію, то така заборгованість буде вважатися немонетарною, тому що вона буде погашена не грошовими коштами.

До монетарних статей належать:

1. Активи:

– іноземна валюта (грошові знаки) у касі підприємства;

– іноземна валюта на валютних рахунках підприємства;

– платіжні документи в іноземній валюті, які перебувають у підприємства (чеки, векселі, акредитиви та ін); цінні папери, виражені в іноземній валюті, якщо вони не враховані як інвестиції (облігації, казначейські зобов'язання);

– фінансові інвестиції в іноземній валюті, якщо їх повернення у валюті гарантоване законодавством країни перебування;

– дебіторська заборгованість, яка підлягає погашенню в іноземній валюті.

2. Власний капітал (несплачений статутний капітал);

3. Позиковий капітал:

– довгостроковий і поточний позики;

– векселі видані, виражені в іноземній валюті;

– довгострокові зобов'язання по міжнародному фінансовому лізингові;

– розрахунки з учасниками в частині заборгованості (зобов'язань) учасникам з виплати дивідендів;

– кредиторська заборгованість в іноземній валюті, яка виникла з інших, чим зазначене вище, підстав.

Монетарні статті у випадку зміни валютного курсу підлягають перерахунку, оскільки вартість коштів в іноземній валюті у випадку зміни валютного курсу теж змінюється.

Немонетарні статті – усі інші статті, які відображають активи або зобов'язання і не будуть сплачені у фіксованій сумі грошей або їх еквівалентів. Відповідно М(С)БО 21: «основною характеристикою немонетарної статті є відсутність права отримувати (або зобов'язання надати) фіксовану кількість або кількість одиниць валюти, яку можна визначити. Прикладами є: суми, сплачені авансом за товари та послуги (наприклад, попередньо сплачена орендна плата); гудвіл; нематеріальні активи; запаси; основні засоби та забезпечення, розрахунки за якими здійснюють шляхом надання немонетарного активу» [55].

До немонетарних статей відносять:

1. Активи: основні кошти; нематеріальні активи; капітальні інвестиції; запаси; дебіторська заборгованість, яка підлягає погашенню шляхом одержання товарів (робіт, послуг).

2. Власний капітал: статутний капітал; резервний капітал; додатковий капітал; нерозподілений прибуток.

3. Позиковий капітал: довгостроковий і поточний позики, погашення яких буде відбуватися в не грошовій формі.

Немонетарні статті відображаються на дату складання фінансової звітності за історичною або справедливою собівартістю, за якою вони зараховані на баланс на дату визнання (здійснення операції), і у випадку зміни валютного курсу перерахунку не підлягають.

Необхідність поділу статей балансу на монетарні та немонетарні пов'язана з різними підходами до відображення їх вартості в обліку. Для включення у фінансову звітність вартості валютних операцій підприємства, які є монетарними статтями, застосовується принцип їхнього відображення за фактичною вартістю. Для цього необхідно здійснити перерахунок операцій монетарної статті за валютним курсом на останню дату звітного періоду. Отже, виникає необхідність застосування поняття «курсова різниця».

Відповідно до П(С)БО 21 курсова різниця – це різниця між оцінками однакової кількості одиниць іноземної валюти при різних валютних курсах. У МСБО 21 курсова різниця визначається, як «різниця, яка є наслідком переведення визначеної кількості одиниць однієї валюти в іншу валюту за різними валютними курсами» [56].

Курсову різницю розраховують за такою формулою:

$$P_к = C_м \times (Kt - Kt\text{-}_1), \qquad (10.1)$$

де $C_м$ − сума монетарної статті в іноземній валюті; Kt − валютний курс на дату оцінки монетарної статті; $Kt\text{-}_1$ − валютний курс на дату первинної оцінки монетарної статті.

Облік впливу змін валютних курсів на монетарні статті й немонетарні статті різний. Так, згідно з П(С)БО 21 визначення курсових різниць по монетарних статтях в іноземній валюті проводиться на дату здійснення розрахунків і на дату балансу (тобто наприкінці кварталу) [51].

Курсові різниці можуть бути двох видів:

– операційні, тобто ті, що виникають від перерахування активів і зобов'язань підприємства в іноземній валюті, пов'язаних з операційною діяльністю. Операційні курсові різниці відображають у складі інших операційних доходів (видатків) (субрахунки 714 «Дохід від операційної курсової різниці», 945 «Втрати від операційної курсової різниці»).;

– не операційні, які виникають від перерахування активів і зобов'язань в іноземній валюті, пов'язаних з інвестиційною й фінансовою діяльністю. Не операційні курсові різниці відображають у складі інших доходів (видатків) 744 «Дохід від операційної курсової різниці», 974 «Втрати від операційної курсової різниці», за винятком курсових різниць, які виникають по фінансових інвестиціях у господарські одиниці за межами України. Ці різниці відображають у складі іншого додаткового капіталу (субрахунок 425 «Інший додатковий капітал»). Негативна сума курсової різниці віднімається від суми іншого додаткового капіталу, залишок приводиться зі знаком «–».

Щодо сплати послуг банку, пов'язаних з операціями придбання – продажу валюти, то ці суми відносяться до адміністративних витрат підприємства та відображаються за дебетом рахунку 92 «Адміністративні витрати». Але застосування поняття курсових різниць до операцій пов'язаних з іноземною валютою буде актуальним у випадку переоцінки активів і зобов'язань на дату балансу або на дату здійснення операції.

При здійснені операцій придбання – продажу іноземної валюти через уповноважений банк виникає різниця між комерційним курсом та курсом НБУ на дату купівлі іноземної валюти та на дату її зарахування на рахунок підприємства. Тобто первісне визнання валюти відбувається із застосуванням встановленого НБУ курсу на дату здійснення операції, а різницю між

комерційним курсом купівлі-продажу валюти та курсом НБУ не є курсовою різницею, а відображається в обліку як доходи чи витрати на купівлю-продаж іноземної валюти.

10.4 **Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій з придбання іноземної валюти**

Відповідно до Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України №1 [53] купівля іноземної валюти – операція з купівлі іноземної валюти за гривні.

Підприємства зазвичай придбають валюту для оплату отриманого від нерезидента товару (послуги, основних засобів). Купити іноземну валюти на такі цілі резиденти мають право на підставі наступних документів: заяви на придбання іноземної валюти; договір з нерезидентом; акт (здавання – приймання) або іншого документу, що свідчить про надання послуг, виконання робіт та ін. документів, передбачених для документарної форми розрахунків (акредитив, інкасо), вексельної форми розрахунків.

Резидент зобов’язаний використати придбану інвалюту на потреби, зазначені у заяві про купівлю інвалюти, не пізніше ніж протягом 10 робочих днів після дня її зарахування на його поточний рахунок. У заяві про купівлю інвалюти резидент повинен доручити уповноваженому банку продати куплену інвалюту, що не буде перерахована за призначенням у граничний строк (Положення №1). Придбана уповноваженим банком за дорученням підприємства на міжбанківському валютному ринку України (МВРУ) валюта зараховується на поточний валютний рахунок підприємства за курсом НБУ (відповідно до вимог П(С)БО 21.

Але відповідно до вимог стандарту п. 4. П(С)БО 21, виходячи із визначення курсової різниці, різниця між курсом НБУ і курсом МВРУ не є курсовою різницею, а повинна відображатися як доход або витрати звітного

періоду. Таким чином, у бухгалтерському обліку матиме місце такий порядок відображення (табл. 10.2).

Таблиця 10.2 − Відображення різниці між курсом МВРУ та курсом НБУ у бухгалтерському обліку при операціях придбання іноземної валюти

Умови	Результат	Рахунки бухгалтерського обліку
Курс МВРУ> Курс НБУ на дату зарахування	Позитивна різниця	942 «Витрати на купівлю-продаж іноземної валюти»
Курс МВРУ < Курс НБУ на дату зарахування	Негативна різниця	711 «Дохід від купівлі продажу іноземної валюти»

Відповідно до П(С)БО 21 валютний курс дорівнює курсу НБУ на дату здійснення операції. Тому бухгалтерська собівартість обчислюється за курсом НБУ (п. 5 П(С)БО 21). Типові проведення з в обліку операцій з придбання іноземної валюти відображено у табл. 10.3.

Таблиця 10.3 – Типові проведення з обліку операцій з придбання іноземної валюти

Номер господарської операції	Зміст господарської операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
1	Перераховано у гривнях на купівлю іноземної валюти	333	311
2	Зараховано на валютний рахунок придбану іноземну валюту	312	333
3	Перераховано у гривнях комісійну винагороду банку	685	333
4	Списано на витрати комісійну винагороду банку	92	685
5	Відображено різницю між вартістю валюти за курсом МВРУ та курсом НБУ	942 333	333 711
6	Повернуто залишок коштів після придбання валюти	311	333

Балансова вартість валюти відповідно до пп. 153.1.4. ПКУ визначається на дату звітного балансу (тобто 31.03, 30.06, 30.09, 31.12), а отже якщо операція відбулася у межах одного поточного кварталу, то необхідно використовувати курс на дату здійснення операції. Отже, при купівлі іноземної валюти порівнянню підлягають фактичний курс купівлі іноземної валюти (тобто курс

МВРУ) та офіційний курс НБУ на дату придбання іноземної валюти. Різниця між цими курсами використовується для визначення результату від таких операцій шляхом її множення на кількість придбаної валюти.

Відповідно до пп. 153.1.4 ПКУ до витрат, пов'язаних з придбанням іноземної валюти відносяться «.. витрати на сплату збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з купівлі-продажу безготівкової іноземної валюти за гривню та інших обов'язкових платежів, пов'язаних з придбанням іноземної валюти» [47]. Проте на сьогоднішній день сплата пенсійного збору не відбувається.

10.5 **Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій продажу іноземної валюти**

Відповідно до Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України №1, від 02.01.2019 р. [53] продаж іноземної валюти – операції по продажу іноземної валюти за гривні. Ціна продажу – фактична сума гривень, яку було отримано від продажу валюти. Іноземна валюта обліковується на рахунках підприємства за балансовою вартістю (яка обчислюється виходячи з курсу НБУ на дату здійснення операцій або на дату балансу).

Продаж інвалюти починається із подання Заяви про продаж інвалюти. У ньому, крім звичайних реквізитів для таких документів – найменування й місцезнаходження уповноваженого банку, дати складання, назви підприємства, номера його поточного рахунку і т.д., – обов'язково вказується мінімальний курс, а також порядок виплати комісійної винагороди. Виконати вашу заявку про продаж інвалюти банк зобов'язаний протягом 30 днів, починаючи від дня її оформлення (сам день оформлення не враховують).

У бухгалтерському обліку собівартість валюти визначають за курсом НБУ (дебету субрахунку 942), а доходом визнають фактично отримані від

продажу кошти. У кредит субрахунку 711 «Дохід від реалізації іноземної валюти» повинна потрапити повна сума виручки.

Таблиця 10.4 − Відображення різниці між курсом МВРУ та курсом НБУ у бухгалтерському обліку при операціях продажу іноземної валюти

Умови	Результат	Рахунки бухгалтерського обліку
Курс МВРУ> Курс НБУ на дату первісного визнання валюти	Позитивна різниця	711 «Дохід від купівлі продажу іноземної валюти»
Курс МВРУ < Курс НБУ на дату первісного визнання валюти	Негативна різниця	942 «Витрати на купівлю – продаж іноземної валюти»

Типові проведення з в обліку операцій з продажу іноземної валюти відображено у табл. 10.5.

Таблиця 10.5 – Типові проведення з відображення в обліку операцій з добровільного продажу іноземної валюти

Номер операції	Зміст господарської операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
1	Перераховано у гривнях валюта для продажу (за курсом НБУ на дату списання з валютного рахунку)	334	312
2	Зараховано на поточний рахунок банку гривні, одержані від продажу валюти	311	711
3	Відображено курсову різницю: – дохід (курс на дату зарахування більше курсу дати зарахування); – витрати (курс на дату зарахування менше курсу дати зарахування)	 334 945	 714 334
4	Нараховано та сплачено комісійну винагороду банку	942 685	685 311
5	Списано собівартість проданої валюти	942	334
6	Списано на фінансовий результат собівартість проданої валюти	791	942
7	Списано на фінансовий результат – витрати від курсової різниці – доходи від курсової різниці	 791 714	 945 791

Порядок податкового обліку операцій з купівлі-продажу іноземної валюти визначається п. п. 153.1.4. ПКУ, відповідно до якого вводяться два спеціальні терміни:

– «балансова вартість іноземної валюти для цілей цього підпункту означає вартість іноземної валюти, визначену за офіційним курсом національної валюти до іноземної валюти, на дату звітного балансу»;

– «вартість іноземної валюти на дату здійснення операції для цілей цього підпункту означає вартість іноземної валюти, визначену за офіційним курсом національної валюти до іноземної валюти, на дату здійснення операції» [47].

При здійсненні операцій з продажу іноземної валюти та банківських металів відповідно до першого абзацу пп. 153.1.4 ПКУ необхідно включати позитивну або негативну різницю між доходом від продажу і балансовою вартістю такої валюти або вартістю на дату здійснення операції, якщо її було проведено після дати звітного балансу, у складі витрат чи доходів платника податків відповідно.

У результаті продажу іноземної валюти у податковому обліку відображається згорнутий результат, отриманий від такого продажу: позитивний включають до складу доходів; негативний включають до складу витрат.

П.п. 153.1.4 ПКУ не надає визначення поняттю «дохід від продажу іноземної валюти», проте спираючись на поняття доходу, яке надано у п. п. 14.1.56 ПКУ, можливо вважати, що дохід від продажу іноземної валюти – це сума гривень, яку отримано платником податків від продажу іноземної валюти, тобто сума обчислена із застосуванням комерційного курсу продажу валюти на міжбанківському валютному ринку України.

Відповідно до п.п. 138.10.2. ПКУ сума комерційної винагороди банку при розрахунку податку на прибуток не включається до складу собівартості проданої іноземної валюти, а враховується у складі адміністративних витрат підприємства [47].

Відповідно до п.137.12 ПКУ «датою отримання доходів від продажу іноземної валюти є дата переходу права власності на іноземну валюту» [47]. Таким чином, такою датою можливо вважати дату отримання банком іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України.

Відповідно до п.п. 153.1.4 ПКУ «У разі здійснення операцій з продажу іноземної валюти та банківських металів до складу доходів або витрат платника податку відповідно включається позитивна або від'ємна різниця між доходом від продажу та балансовою вартістю такої валюти, металів або вартістю на дату здійснення операції, якщо вона була проведена після дати звітного балансу» [47]. Стосовно цього пункту існують роз'яснення ДПА, відповідно до яких у склад доходів або витрат звітного періоду необхідно включати позитивну або негативну різницю між сумою гривень, отриманих від продажу іноземної валюти за курсом продажу, і вартістю такої валюти на дату здійснення операції продажу іноземної валюти.

Обмін однієї інвалюти на іншу інвалюту називають ***конвертацією***, яка відбувається за схемою покупки валюти. У банк подають заяву на покупку однієї валюти, перераховують йому валюту, яка є в наявності, і гривни в оплату комісійних послуг за конвертацію. Банк проводить її самостійно згідно з Положенням про торгівлю інвалютою. Заборонено обмінювати вільно конвертовану валюту 1 групи на неконвертовану валюту 3 групи й навпаки. У бухгалтерському обліку операція не призведе до виникнення ні доходів, отриманих від продажу однієї валюти, ні видатків від придбання іншої. Сума комісійної винагороди відноситься до адміністративних видатків.

Окремі видатки/доходи операційної діяльності є ймовірними. Причина їх виникнення – розрахункові різниці. Зарахування інвалюти на рахунок і її списання відображають за курсом НБУ на дату такої операції. А от на міжбанку вона може бути обміняна за іншим курсом.

Відповідно до ПКУ при обміні однієї валюти на іншу (конвертації) необхідно порівнювати гривневу вартість придбаної та проданої валюти, що визначена за курсом НБУ на дату здійснення операції: при отриманні позитивної різниці – відображаються доходи, при отриманні негативної – витрати.

Уповноважений банк має попередньо зараховувати надходження в інвалюті, на які поширюється вимога, на окремий рахунок «Розподільчі

рахунки суб'єктів господарювання». На наступний день після зарахування цих коштів на розподільчий рахунок банк повинен здійснити їх обов'язковий продаж без доручення клієнта. Нацбанк **зберіг вимогу до обов'язкового продажу надходжень в Україну в іноземній валюті** на користь юридичних осіб **на рівні – 50%**.

Уповноважений банк зобов'язаний здійснити обов'язковий продаж надходжень в іноземній валюті без доручення клієнта виключно на наступний робочий день після дня зарахування таких надходжень на розподільчий рахунок. Розподільчий рахунок належить банку, хоча на ньому знаходяться кошти клієнтів банку.

Таблиця 10.6 – Типові проведення з відображення в обліку операцій з обов'язкового продажу іноземної валюти

№ господарської операції	Зміст господарської операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
1.	Отримано на розподільчий рахунок передоплату від іноземного покупця.	314 (316)	681
2.	Перераховано валюту для обов'язкового продажу.	334	314
3.	Решту валюти перераховано на поточний валютний рахунок	312	314
4.	Відображено кошти, зараховані на поточний рахунок від продажу валюти: – визнано втрати між ціною продажу іноземної валюти та її балансовою вартістю – визнано дохід від додатної різниці між ціною продажу іноземної валюти та її балансовою вартістю	311 942 311 334	334 334 334 711
5.	Списано комісію банку на витрати	92	311

Важливим етапом процесу обліково-аналітичного забезпечення є етап складання звітності. Операції з купівлі-продажу іноземної валюти знаходять своє відображення у фінансовій та управлінській (внутрішньогосподарській) звітності підприємства. Досить важливим моментом є порядок відображення операцій пов'язаних з іноземною валютою у фінансовій звітності підприємства.

Так операції і статті пов’язані з розрахунками у іноземній валюті будуть відображатися у фінансовій звітності підприємства.

Відображення основних операцій у фінансовій звітності наведено у табл. 10.7.

Таблиця 10.7 – Відображення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти у фінансовій звітності:

№ п/п	Найменування показника	Відображення у фінансовій звітності
1	Суми коштів (у т. ч. інвалюти) на розподільчому та інших рахунках банку (Дт 312, 316, 333, 334)	Додатковий ряд. 1167 форми № 1, ряд. 1165 форми № 1-м
2	Дохід від операційних курсових різниць, а також дохід, пов’язаний із купівлею-продажем інвалюти (Дт 711, 714-Кт79і)	Ряд. 2120 форми № 2, № 2-м
3	Витрати від операційних курсових різниць, а також витрати, пов’язані з купівлею-продажем інвалюти (Дт 791-Кт 942, 945)	Ряд. 2180 форми № 2, № 2-м
4	Витрати на комісійну винагороду банку (оборот Дт 791-Кт 92)	Ряд. 2130 форми № 2, ряд. 2180 форми № 2-м

10.6 **Аналітичні підходи для аналізу руху іноземної валюти**

Аналіз руху іноземної валюти відбувається за двома напрямками: аналіз існуючого обсягу та обсягу валютних операцій підприємства та прогнозний аналіз руху іноземної валюти. Аналіз руху інвалютних коштів на підприємстві (табл. 10.7) дає змогу вивчити їх структуру, визначити суму перевищення надходжень над витратами та зробити висновок про розширення обсягів зовнішньоекономічної діяльності.

Джерелами аналізу є журнал-ордер 3 (за розгорнутою журнально-ордерною формою обліку) або журнал-ордер 1 (за скороченою журнально-ордерною формою), Головна книга, виписки з валютних рахунків у банках, а також контракти на експортно-імпортні операції.

У випадку мультивалютності надходжень і витрат, що підлягають, аналізу аналітичні таблиці для аналізу руху інвалютних грошових коштів

можливо складати для кожної валюти окремо; або за окремими валютами можна зробити перерахунок за крос-курсами в єдину базову валюту (гривні, євро або долари США).

На підставі інформації про рух інвалютних коштів можна розрахувати коефіцієнт покриття поточних інвалютних зобов'язань підприємства ($К_{п.з}$):

$$К_{п.з} = \frac{ВК_{в}}{З_{п}}, \qquad (10.2)$$

де $ВК_в$ – залишок валютних коштів (безготівкових і готівкових) на кінець звітного року (сальдо за рахунками 302, 312 перераховані за відповідним курсом);

$З_п$ – поточні зобов'язання, номіновані у валюті (за відповідним валютним курсом).

Критичне значення коефіцієнта Кп.з коливається в межах 0,4-0,5, коли валютні зобов'язання підприємства мають достатнє покриття.

Окрім основних класичних підходів, які дозволяють проаналізувати наявність та рух іноземних коштів підприємства, в дослідженнях сучасних економістів пропонується використання інших методів і підходів до аналізу, що дозволяє поглибити аналітичну складову процесу управління.

Основним інформаційним джерелом розрахунку запропонованих показників є фінансова звітність та розроблені регістри внутрішньогосподарського обліку: Довідка про кредиторську та дебіторську заборгованість в іноземній валюті та залишки валютних коштів, Звіт про обсяги експортних операцій, Звіт про імпортні операції, Звіт про курсові та розрахункові валютні різниці.

Для прогнозного аналізу використовується методика, яка складається з п'яти етапів:

1. Аналіз комерційних інтересів (уникнення курсових різниць, зменшення курсових витрат, збільшення курсових доходів);

2. Аналіз зовнішнього середовища (моніторинг попиту та ціна на продукцію, динаміка ціна на товари субститути, моніторинг змін в законодавстві, динаміка обмінних курсів, моніторинг конкурентоспроможності підприємства за кордоном);

3. Аналіз ефективності операцій в іноземній валюті (пропонується ведення аналітичного обліку за такими рахунками як 35, 37, 68, 90, що дозволить визначати чутливість прибутку підприємства до змін валютного курсу, коефіцієнта маневреності валютних коштів, чистої валютної позиції, коефіцієнту структури надходжень в іноземній валюті, терміну інкасації іноземної валюти, поточної міжнародної ліквідності, норма прибутку в іноземній валюті, прибутковість операцій в іноземній валюті);

4. Прогнозування обмінних курсів «робочих» валют (застосування імітаційного моделювання та нейромережевого підходу до прогнозування);

5. Прогнозування доходу від продажів (пропонується ведення аналітичного обліку за рахунком 70, наприклад 7012 «Дохід від реалізації готової продукції за кордон», 7022 «Дохід від реалізації товарів за кордон», 7032 «Дохід від реалізації робіт і послуг за кордон»).

10.7 **Теоретичні та практичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення експортно-імпортних операцій**

Систематизація експортно-імпортних операцій підприємства є основою для організації обліково-аналітичного забезпечення експортно-імпортних операцій (табл. 10.8).

Основою експортно-імпортної діяльності є укладання договорів купівлі-продажу товарів (робіт, послуг) та товарообмінних договорів між українськими та іноземними суб’єктами підприємницької діяльності, яке здійснюється незалежно від форм власності та видів діяльності.

Таблиця 10.8 – Систематизація експортно-імпортних операцій, які здійснюють підприємства [57]

№	Ознака класифікації	Види операцій
Операції пов'язані з товарами		
1	За напрямками торгівлі	Експортні, імпортні, реекспортні, реімпортні, транзитні.
2	За групами товарів	Купівля-продаж машин і устаткування, сировинних і продовольчих, непродовольчих товарів тощо.
3	За ступенем готовності товару до продажу	Поставка готової продукції, вузлів і деталей для зборки, комплектного устаткування тощо.
4	Товарообмінні операції	Зустрічні закупівлі, бартер, викуп застарілої продукції, переробка давальницької сировини й інші.
Операції пов'язані з послугами		
5	За видами послуг	Наукові, науково-технічні, науково-виробничі, виробничі, навчальні, консультаційні, комерційні, фінансові, страхові
6	Торгівля науково-технічними досягненнями і надання послуг	Купівля-продаж ліцензій, «ноу-хау», інжиніринг, факторинг, оренда, туризм, підряд, транспортування і інші.
7	Торговельно-посередницька діяльність	Консигнаційні, комісійні, агентські, брокерські операції.
8	Торгівля змагального типу	Аукціони, біржова торгівля, міжнародні торги, конференції, симпозіуми, семінари
9	За видами об'єктів діяльності	Продаж товарів, капіталу, робочої сили
10	За видом фінансової діяльності	Валютні, інвестиційні, кредитні, розрахункові, операції з цінними паперами, створення банківських філій закордоном

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності [58]. Відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції» [50], виручка резидентів в іноземній валюті в результаті здійснення експорту товарів підлягає зарахуванню на валютні рахунки у банках, в строки, вказані в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (митної декларації, іншого документа, що засвідчує виконання робіт чи надання послуг) [58].

Виділяють три групи основних умов зовнішньоекономічних договорів, які впливають на облікове відображення експортно-імпортних операцій:

1) умови, які впливають на облікове відображення експортно-імпортних операцій (предмет договору, кількість і якість товару, базисні умови поставки, ціна та загальна вартість товару, умови платежів, умови здачі (прийому) товарів, упакування та маркірування, санкції та рекламації);

2) умови, які впливають на податкові розрахунки експортно-імпортних операцій (умови поставки, ціна та загальна вартість, умови платежів, санкції та рекламації);

3) умови, які пов'язані з вирішенням суперечок та форс-мажорними обставинами, що виникають під час здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Вплив основних умов зовнішньоекономічних договорів купівлі-продажу на облікове відображення експортно-імпортних операцій дає змогу оцінити стан та зміни у складі об'єктів бухгалтерського обліку з метою прийняття поточних і стратегічних управлінських рішень. Здійснення такого обліку і аналізу можливо за умови відповідної організації обліково-аналітичного забезпечення експортно-імпортних операцій.

Алгоритм організації обліково-аналітичного забезпечення буде включати декілька етапів:

– організація облікового процесу експортно-імпортних операцій (визначення облікової політики експортно-імпортних операцій, визначення робочого плану рахунків та деталізації аналітичних рахунків у відповідності до специфіки діяльності підприємства, визначення схеми документообороту та організація первинної обробки експортно-імпортних документів, організація порядку своєчасного складання фінансової, статистичної та податкової звітності, визначення періодичності та формату внутрішньої звітності за синтетичними та аналітичними рахунками);

– організація аналітичного процесу експортно-імпортних операцій має дві складові:

– аналіз фактичного стану експортно-імпортної діяльності підприємства (визначення напрямків аналізу, визначення результативних показників експортно-імпортних операцій, переліку аналітичних показників, методів, строків та періодичні проведення аналізу);

– прогнозний аналіз (визначення напрямків аналізу, визначення ключових факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на результативні показники експортно-імпортних операцій, визначення рівня деталізації аналітичних показників, визначення формату, строків та періодичності проведення прогнозного аналізу);

– організація контрольного процесу (визначення ключових контрольних результативних показників, методів, строків, періодичності проведення контрольних процедур, визначення відповідальних).

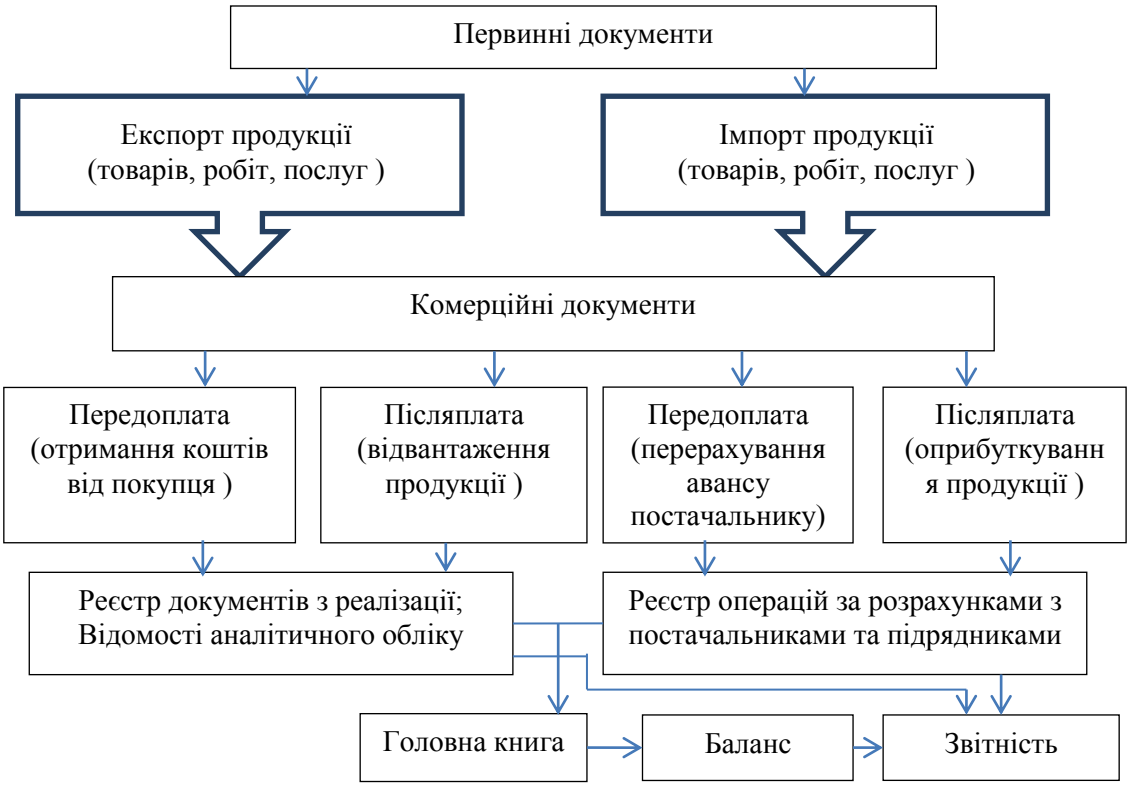

Рисунок 10.2 – Алгоритм формування інформації аналітичного і синтетичного обліку експортно-імпортних операцій [59]

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності самостійно визначають порядок аналітичного обліку експортно-імпортних операцій, запроваджуючи відповідні субрахунки.

Підставою для обліку імпортно-експортних операцій є договірні, супроводжувальні, дозвільні, митні, страхові, розрахунково-платіжні та претензійні документи.

Тому, якщо у підприємства, яке здійснює експортно-імпортні операції особливості цієї діяльності мають бути зафіксовані в Наказі про облікову політику підприємства у відповідності з вимогами стандартів обліку (табл. 10.9).

Таблиця 10.9 – Основні положення облікової політики щодо відображення експортно-імпортних операції

Господарська операція	Період дії
Визначення курсових різниць за монетарними статтями в іноземній валюті на дату здійснення операції	У межах господарської операції за всією статтею
Порядок застосування курсу НБУ для обліку господарських операції за безготівковими розрахунками в іноземній валюті	На початок дня, дати здійснення операції (дати визнання активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів, витрат). У сумі визначеній у документах банку, з урахуванням особливостей застосування банком валютного курсу на дату здійснення операцій, у разу якщо це не суперечить вимогам чинного законодавства
Проведення перерахунку залишків на кінець дня за тими монетарними статтями, за якими протягом дня здійснювалися операції із застосуванням курсу НБУ	Підприємство самостійно обирає проводити чи ні перерахунок. За монетарними статтями перерахунок можливо проводити тільки в кінці звітного періоду

Важливою процедурою митного оформлення експортно-імпортних операцій є визначення митної вартості товару (МВТ), яка є основою для установлення розміру мита. Використання державою того чи іншого порядку розрахунку мита може збільшити чи зменшити суму митних платежів. Митна вартість товарів – це заявлена декларантом або визначена митним органом вартість товарів, що переміщуються через митний кордон України, яка обчислюється на момент перетинання товарами митного кордону України [54].

З метою оподаткування будь-яка іноземна валюта або заборгованість в іноземній валюті, що перебувала на обліку в платника на кінець звітного періоду перераховується в гривнях за офіційним курсом НБУ, що діяв на останній робочий день звітного періоду [55]. Згідно з існуючим законодавством суб'єкти ЗЕД є платниками наступних податків та зборів: податок на додану вартість (ПДВ); акцизний збір; митні збори.

Об'єктом оподаткування ПДВ в області ЗЕД є:

– ввіз товарів на митну територію України та отримання послуг, які надаються нерезидентами для використання та споживання їх на митній території України, в т.ч. за договором лізингу;

– вивіз товарів за межі митної території України та надання послуг для їх використання за межами митної території України.

Ставка ПДВ складає 20 %, за виключенням операцій, до яких застосовується нульова ставка. ПДВ по нульовій ставці нараховується з операцій: продажу товарі і на експорт; надання послуг та виконання робіт на експорт; продажу товарі і (робіт, послуг) підприємствами роздрібної торгівлі, які знаходяться в зонах митного контролю.

Акцизний збір представляє собою непрямий податок, який включається в ціну високорентабельних і монопольних товарів. Ставки акцизного збору затверджуються Верховною Радою України. Акцизний збір платять виробники підакцизних товарів, а також імпортери підакцизних товарів.

Датою виникнення податкових зобов'язань з продажу підакцизних товарів вважається або дата оплати товарів, або дата відвантаження, залежно від того, яка з подій наступила раніше у звітному періоді.

10.8 **Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій з експорту**

Бухгалтерський облік експортних операцій здійснюється в загальному порядку з використанням П(С)БО 15 «Доход» і П(С)БО 16 «Витрати» [51].

Згідно із цим Положенням дохід визнається тоді, коли в результаті господарської операції: збільшуються активи або зменшуються зобов'язання і внаслідок цього відбувається зростання власного капіталу підприємства. Застосовуючи в бухгалтерському обліку принцип нарахування і відповідність доходів і витрат, можна стверджувати, що при відвантаженні продукції (товарів, робіт, послуг) на експорт без попередньої оплати підприємство в бухгалтерському обліку визнає дохід від цієї операції, оскільки відбувається збільшення його активів.

А ось з отриманням передоплати (авансу) від іноземного замовника зростання власного капіталу не відбувається, хоча і збільшуються активи підприємства у вигляді грошових коштів. У зв'язку з тим що підрахувати суму витрат ще не видається можливим, а доходи визнаються в тому ж періоді, коли і понесені втрати, пов'язані з отриманням цього доходу, сума передоплати (авансу) у бухгалтерському обліку не визнається доходом. Підприємство на суму передоплати (авансу) фіксує в бухгалтерському обліку тільки збільшення зобов'язань.

Аналітичний облік експортних операцій здійснюють за кожним: покупцем, платежем, валютою. Синтетичний облік ведуть в Журналі-ордері № 6, записи до якого здійснюють на підставі Відомості № 6.6 аналітичного обліку по рахунку 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками». Для обліку розрахунків з іноземними постачальниками та підрядниками за одержану від них продукцію (товари, роботи, послуги) призначено субрахунок 632 «Розрахунки з іноземними постачальниками».

За умови зростання курсу іноземної валюти така курсова різниця відображається на рахунку 945 «Втрати від операційної курсової різниці», а за умови зменшення курсу іноземної валюти, в якій обліковується заборгованість – на рахунку 714 «Дохід від операційної курсової різниці», з подальшим відображенням у складі фінансових результатів на рахунку 791 «Результат операційної діяльності». Облік розрахунків з контрагентами за всі послуги, пов'язані з доставкою товарно-матеріальних цінностей до місця призначення

(транспортних, експедиторських, страхових) ведеться на рахунку 685 «Розрахунки з іншими кредиторами». Такого роду послуги, залежно від місця розташування їх виконавця, можуть бути оплачені як в національній, так і в іноземній валюті [56].

Відображення в обліку операцій з відвантаження товарів іноземному покупцеві здійснюється в залежності від терміну оплати: передоплата чи післяплата. Тому на етапі аналітичного і синтетичного обліку експортно-імпортних операцій необхідно систематизувати операції поставки товару (робіт, послуг) та їх оплати відповідно до термінів оплати. Алгоритм обробки вхідних облікових даних передбачає отримання результату у вигляді аналітичного і синтетичного обліку. Підставою для обліку продукції, яка експортується є оформлені належним чином транспортні, страхові, складські, розрахункові, митні, банківські документи.

Моментом реалізації виступає дата передачі зазначених документів покупцеві, отримання грошових коштів, надання покупцем векселя, комерційного кредиту або іншого документу, який гарантує оплату. Одночасно з реалізацією продукції на експорт в бухгалтерському обліку відображається списання з балансу собівартості реалізованих експортних товарів і накладних витрат (мито, митний збір, транспортні витрати). Дебіторська заборгованість на кожну дату балансу в іноземній валюті відображається з використанням валютного курсу.

Визначення курсових різниць за монетарними статтями в іноземній валюті проводиться також на дату здійснення розрахунку. Така курсова різниця відображається у складі доходів від операційної діяльності – у випадку збільшення курсу валюти, та у складі витрат – у випадку зменшення курсу валюти. Дохід, отриманий від реалізації товару, не підлягає перерахунку у зв’язку зі зміною обмінного курсу гривні протягом звітного періоду.

Бухгалтерський облік реалізації продукції іноземному покупцеві на умовах наступної та передоплати наведено в табл. 10.10.

Таблиця 10.10 – Типові бухгалтерські проведення з обліку експорту товарів

Номер операції	Зміст господарської операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
Експорт на умовах наступної оплати			
1	Сплачено митниці митні платежі	642	311
2	Сплачено винагороду декларантові	685	311
3	Відвантажено товар на експорт	362	702
4	Нараховано податкові зобов'язання з ПДВ за нульовою ставкою	702	641
5	Списано собівартість товарів	902	28
6	Списано суму митних платежів	93	642
7	Списано винагороду декларантові	93	685
8	Нараховано ПДВ	641	685
9	Надійшла виручка в іноземній валюті від нерезидента	312	362
10	Відображено курсову різницю на дату погашення дебіторської заборгованості: позитивна курсова різниця; негативна курсова різниця	 362 945	 714 362
11	Списано на фінансовий результат: суму доходу від реалізації; собівартість реалізованої продукції; витрати на збут витрати від курсової різниці доходи від курсової різниці	 702 791 791 791 714	 791 902 93 945 791
12	Відображено суму чистого прибутку	791	44
Експорт на умовах попередньої оплати			
13	Надійшла попередня оплата від нерезидента	312	681
14	Сплачено митниці митні платежі	642	311
15	Відвантажено продукцію на експорт	362	701
16	Нараховано податкові зобов'язання з ПДВ за нульовою ставкою	701	641
17	Списано собівартість товарів	901	26
18	Списано суму митних платежів	93	642
19	Відображено залік заборгованостей	681	362
20	Списано на фінансовий результат: суму доходу від реалізації; собівартість реалізованої продукції; витрати на збут	 701 791 791	 791 901 93
21	Відображено суму чистого результату (прибутку)	791	44

Завдання аналізу експортних операцій: оцінка виконання експортних контрактів за вартістю, фізичними обсягами експортованої продукції, термінами поставок; оцінка кількісного впливу факторів, що впливають на вартісні та кількісні показники експортних операцій; оцінка ефекту від

здійснення експортних операцій.

Завдання аналізу експортних операцій: оцінка виконання експортних контрактів за вартістю, фізичними обсягами експортованої продукції, термінами поставок; оцінка кількісного впливу факторів, що впливають на вартісні та кількісні показники експортних операцій; оцінка ефекту від здійснення експортних операцій.

Джерелами аналізу є:

а) форми фінансової звітності (форма № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан); форма № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід); форма № 3 та форма 3-н Звіт про рух грошових коштів; форма №4 Звіт про власний капітал);

б) форми статистичної звітності (форма **11-зез (ВПІ) (річна)** «Звіт про взаємозв'язки підприємства з прямими іноземними інвестиціями в рамках відносин прямого інвестування», форма №12-зез (ВПІ) (річна) «Звіт про взаємозв'язки підприємства – прямого інвестора в рамках відносин прямого інвестування», форма №9-зез (квартальна) «Звіт про експорт (імпорт) послуг», форма №10-зез (квартальна) «Звіт про прямі іноземні інвестиції»;

в) синтетичні облікові регістри (відомість 16 (за розгорнутою журнально-ордерною формою обліку) або журнал-ордер 6 (за скороченою журнально-ордерною формою), Головна книга;

г) первинні документах (договори на поставку продукції, торговельні угоди).

Першим етапом аналізу є вивчення структури реалізації продукції за експортними угодами. Специфіка аналізу полягає, по-перше, у тому, що треба враховувати значну кількість видів експортних угод, крім прямих експортних поставок продукції. Бартерні, консигнаційні, реекспортні угоди, договори на переробку давальницької сировини також підлягають аналізу. По-друге, існує проблема приведення (перерахунку) різних валют конкретних експортних контрактів до єдиної базової валюти, за якою проводиться аналіз. Можна запропонувати такий альтернативний підхід до вибору базової валюти:

а) національна валюта (гривня);

б) вільно конвертована валюта (долар США, євро).

Треба зазначити, що формування підприємством виробничої програми на підставі прямих контрактів, а також досить жорсткі вимоги замовників до виконання основних параметрів цих контрактів (номенклатура виробів, кількість, ціни, термін поставок, якість) значно зменшують і можливість появи відповідних відхилень. Будь-які зміни до вже укладеного контракту потребують підписання додаткової угоди з віднесенням відповідних витрат на рахунок партнера-ініціатора таких змін.

Величина витрат за зберігання товарів на складі залежить від трьох факторів: кількості товару; терміну його зберігання; ставки за зберігання. Зміна величини будь-якого із взаємодіючих факторів впливає на складські витрати.

Джерелами інформації для аналізу є експортні угоди (контракти) та дані оперативних звітів про поставки продукції або товарів. Результати аналізу, своєчасно доведені до виконавців, мають запобігти таким випадкам у майбутньому завдяки вжиттю застережних заходів (аж до відмови від співпраці з найбільш прискіпливими замовниками).

Якість товарів, які експортуються вітчизняними постачальниками повинна відповідати технічним умовам контрактів. У протилежному випадку іноземні покупці можуть пред’явити рекламації, що наносять збиток експортеру товарів і знижують розмір виручки за товари на суму задоволених рекламацій. Аналіз цієї ділянки роботи фірми за звітний період доцільно проводити в порівнянні з такою роботою за попередні періоди.

10.9 **Особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій з імпорту**

Імпорт товарів передбачає збільшення активів підприємства у вигляді запасів. Тому в бухгалтерському обліку при надходженні запасів необхідно керуватися П(С)БО 9 «Запаси». Так, згідно із цим Положенням придбані (отримані) запаси зараховуються на баланс підприємства за первісною

вартістю, яка складається з таких фактичних витрат: сум, які сплачуються згідно з договором постачальникові (продавцеві); сум, які сплачуються за інформаційні, посередницькі та інші подібні послуга у зв'язку з пошуком і придбанням запасів; сум ввізного мита; сум непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємству, затрат на заготівлю, вантажно-розвантажувальні роботи, транспортування запасів до місця їх використання.

Таблиця 10.11 – Типові бухгалтерські проведення з обліку імпортних операцій

Номер господарської операції	Зміст господарської операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
Імпорт на умовах наступної оплати			
1	Відображено сплату митних платежів	642	311
2	Сплачено ПДВ	641	311
3	Сплачено декларанту за митне оформлення товарів	685	311
4	Відображено ПДВ	641	685
5	Сплачені послуги декларанта, віднесені на вартість ТМЦ	20, 28,15 і т.п.	685
6	Сплачені митні платежі, віднесені на вартість ТМЦ	20, 28,15 і т.п.	642
7	Оприбутковано ТМЦ, придбані у нерезидента	20, 28,15 і т.п.	632
8	Сплачено нерезиденту вартість імпортованих ТМЦ	632	312
9	Відображено курсову різницю на дату сплати: – дохід від курсової різниці – витрати від курсової різниці	 632 945	 714 632
10	Списано на фінансовий результат – витрати від курсової різниці – дохід від курсової різниці	 791 714	 945 791
Імпорт на умовах попередньої оплати			
11	Перераховано попередню оплату нерезиденту	371	312
12	Сплачено мито	642	311
13	Нараховано ПДВ (податкові зобов'язання)	643	641
14	Сплачено ПДВ згідно з МД	641	311
15	Оприбутковані ТМЦ від нерезидента	20, 28, 15 і т.п.	632
16	Списано суму мита у вартість ТМЦ	20, 28,15 і т.п.	642
17	Включено до податкового кредиту суму сплаченого ПДВ	641	643
18	Відображено взаємозалік авансу	632	371

Одиницею бухгалтерського обліку запасів є їх найменування або однорідна група (вид). Облік розрахунків з контрагентами за всі послуги, пов'язані з доставкою товарно-матеріальних цінностей до місця призначення (транспортних, експедиторських, страхових) ведеться на рахунку 685 «Розрахунки з іншими кредиторами». Такого роду послуги, залежно від місця розташування їх виконавця, можуть бути оплачені як в національній, так і в іноземній валюті. Надходження товарів за імпортними контрактами може здійснюватися на умовах попередньої оплати, з відстрочкою платежу, безоплатно. Оприбуткування запасів, продукції, товарів від іноземного постачальника на склад здійснюють на підставі вантажної митної декларації.

Аналітичний облік розрахунків з іноземними постачальниками та підрядниками здійснюють за кожним контрагентом та видом валюти. Синтетичний облік розрахунків з постачальниками та підрядниками ведуть в Журналі-ордері № 3 та Регістрі операцій за розрахунками з постачальниками та підрядниками Регістри аналітичного і синтетичного обліку необхідно деталізувати в частині експортно-імпортних операцій з метою накопичення та обробки інформації, правильної її систематизації та відображення у звітності. Крім того, доцільно запровадити уніфіковану схему здійснення експортно-імпортних операцій з урахуванням класифікаційних ознак об'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Класифікація об'єктів зовнішньоекономічної діяльності передбачає створення необхідних умов вибору суб'єкта-партнера, враховуючи його інтереси та цілі. Так, експорт/імпорт товару слід розглядати за об'єктами (товар, послуги, поточні трансферти, капітал), та за функціональним призначенням (товари для виробництва чи переробки; послуги транспортні чи інші; капітал (капітальні, прямі, портфельні чи інші інвестиції)).

Завдання аналізу імпортних операцій: оцінка динаміки та структури імпорту товарів; оцінка кількісного впливу факторів на вартісні та кількісні показники імпортних операцій; оцінка ефекту від здійснення імпортних операцій.

Джерелами аналізу є: форми фінансової звітності (форма №2 «Звіт про фінансові результати»); форми статистичної звітності; синтетичні облікові регістри, Головна книга; первинні документи (договори, торговельні угоди).

Застосування імпортної сировини, матеріалів та комплектуючих виробів у виробництві зумовлене такими причинами:

1) об'єктивними: виробництва необхідних матеріалів чи комплектуючих виробів бракує в Україні або обсяги їх виробництва є недостатніми; якісні параметри вітчизняної сировини або матеріалів не відповідають технічним вимогам; ціни на імпортну сировину або матеріали нижчі ніж на аналогічні вітчизняні;

2) суб'єктивними: застосування імпортних матеріалів та комплектуючих виробів передбачене контрактом.

Остання причина може призвести до втрати підприємством значної частки самостійності у прийнятті управлінських рішень, за винятком випадку, коли імпортна сировина значно покращує якісні параметри товарів.

Доцільність застосування імпортної сировини, матеріалів та комплектуючих виробів у виробництві підприємства потребує аналізу альтернативних постачальників, для чого можна скористатися проведенням порівняльних розрахунків вартості сировини, матеріалів, комплектуючих виробів з урахуванням транспортно-заготівельних витрат, мита, податків та ін. [60].

Джерелами інформації для аналізу є звітні калькуляції собівартості виробів, лімітно-заборні картки, вимоги на відпуск ТМЦ зі складу підприємства.

Такий порівняльний аналіз доцільно проводити лише щодо основних видів сировини, матеріалів та комплектуючих виробів, тобто таких, що становлять фізичну основу виробів підприємства. Показником якості імпортних сировини та матеріалів можна вважати суму рекламацій, виставлених українським підприємством і задоволених іноземним постачальником.

Джерелами для аналізу є: а) митні декларації – у разі виявлення кількісної недостачі сировини, матеріалів, товарів; б) акти про неякісні чи зіпсовані ТМЦ [61].

Якщо за результатами аналізу виявлено постачальників, котрим виставлено значну кількість або на значну суму рекламацій, то доцільно почати переговори про поставки з альтернативними постачальниками.

Контрольні запитання

1. Надайте визначення поняття «зовнішньоекономічна діяльність».
2. Надайте характеристику видам зовнішньоекономічної діяльності.
3. Визначте основні принципи зовнішньоекономічної діяльності та суб’єкти зовнішньоекономічної діяльності.
4. Визначте сутність, принципи та засади функціонування обліково-аналітичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.
5. Розкрийте об’єкт, предмет, мету та основні задачі обліково-аналітичне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.
6. Розкрийте базові організаційно-правові умови здійснення зовнішньоекономічної діяльності.
7. Розкрийте вплив законодавства на облікове відображення експортно-імпортних операцій.
8. Визначте принципи формування обліково-аналітичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.
9. Розкрийте теоретичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення операцій з придбання-продажу іноземної валюти

10 Визначте практичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення операцій з придбання-продажу іноземної валюти

11. Надайте характеристику монетарним та немонетарним статтям балансу підприємства.
12. Розкрийте особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій з придбання іноземної валюти.

13. Визначте особливості обліково-аналітичного забезпечення операцій продажу іноземної валюти.

14. Розкрийте особливості відображення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти у фінансовій звітності підприємства.

15. Надайте характеристику аналітичним підходам для аналізу руху іноземної валюти.

Список рекомендованої літератури

1. Карпушенко М. Ю. Конспект лекцій з дисципліни «Облік зовнішньоекономічної діяльності (для студентів денної і заочної форм навчання спеціальностей 7.03050901, 8.03050901 «Облік і аудит» та слухачів другої вищої освіти спеціальності 7.03050901 «Облік і аудит») / М. Ю. Карпушенко, Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Х. : ХНУМГ, 2014. – 80 с.

2. Ковальчук Т. Г. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. / Т. Г. Ковальчук. – Київ : Видавництво Ліра – К, 2018. – 216 с.

3. Лучко М. Р. Облік зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. / М. Р. Лучко, Н. Г. Мельник, С. В. Сисюк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 356 с.

4. Облік зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Манойленко, М. В. Рета, Н. Ю. Єршова, Н. В Куліченко; – К.: Центр учбової літератури. – 2014. – 363 с.

5. Облік зовнішньоекономічної діяльності. Конспект лекцій для студентів спеціальності «Облік і аудит» всіх форм навчання / Укладачі: Маргасова В. Г., Акименко О. Ю. – Чернігів : ЧНТУ, 2017. – 122 с.

6. Хрупович С. Є. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навчальний посібник для студентів усіх форм навчання напряму підготовки 6.030504 «Економіка підприємства», спеціальність 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» / С. Є. Хрупович. – Тернопіль : ТНТУ, 2017. – 137 с.

11 КОНСОЛІДАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

11.1 **Суть і види об'єднання підприємств і консолідації звітності**

Види об'єднання підприємств

Розвиток глобалізаційних процесів висуває потребу впровадження до практики господарювання та до кваліфікованого управління підприємством необхідних реорганізаційних процесів з врахуванням таких напрямків як: реорганізація з метою покращення структури управління підприємством та мінімізації податкового; об'єднання та укрупнення підприємств з метою підвищення ефективності роботи, розширення сфери діяльності та ринків збуту; поділ компанії або поглинання з метою подальшого продажу; придбання з метою покращення фінансових результатів діяльності, розширення ринків збуту, виконанням соціальних та економічних завдань та ін.

Для вітчизняної практики реорганізаційних процесів найбільш важливими та дієвими є два способи: злиття та приєднання [62]. Для відображення цих процесів в бухгалтерському обліку необхідним постає питання чіткої та повної класифікації сучасних підприємств за їх різними ознаками.

Згідно ст. 62 ГК [63] Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення громадських і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгової, іншій господарській діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом і іншими законами. У залежно від кількості засновників може бути унітарним – 1 засновник; корпоративне – 2 і більше.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів: приватне підприємство, яке діє на основі приватної власності громадян або суб'єкта господарювання (юридичної особи); підприємство, яке діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство, яке діє на основі

комунальної власності територіального суспільства; державне підприємство, яке діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності); спільне комунальне підприємство, яке діє на договірних принципах загального фінансування (зміст) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співпраці.

Згідно ст. 118 ГК [63] об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової і іншій діяльності для вирішення загальних економічних і соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до цього Кодексу і інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. Згідно ст. 120 ГК [63] організаційно-правові форми об'єднань підприємств, господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, які об'єдналися, шляхом централізації однієї або декількох виробничих і управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових і матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, які об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної загальної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів і тому подібне). Консорціум використовує засоби, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси,

виділені на фінансування відповідної програми, а також засоби, які поступають з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційною, фінансовою, зовнішньоекономічною і іншій діяльності.

Державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання.

Згідно ст. 126 ГК [63] асоційовані підприємства (господарські організації) – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою стосунками економічною та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю – підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Холдингова компанія – публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (частин, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (окрім пакетів акцій, які знаходяться в державній власності). Згідно П(С)БО 19

«Об'єднання підприємств»: об'єднання підприємств і видів їх господарської діяльності це поєднання окремих підприємств та/або видів їх діяльності в одно підприємство з метою отримання прибутків, зниження витрат або отримання економічних вигід іншим способом [64]. Материнське (холдингове) підприємство – підприємство, яке здійснює контроль дочірніх підприємств. Дочірнє підприємство – підприємство, яке знаходиться під контролем материнського (холдингового) підприємства.

Контроль це вирішальний вплив на фінансову, господарську і комерційну політику підприємства або підприємництва з метою отримання вигід від його діяльності.

Облікові підходи до об'єднання бізнесу

Сьогодні, основним та єдиним методом об'єднання бізнесу в Україні і складання консолідованої звітності за національними та міжнародними стандартами обліку і фінансової звітності є метод придбання.

Придбання – об'єднання підприємств, в результаті якого покупець набуває контроль над чистими активами та діяльністю інших підприємств в обмін на передачу активів, прийняття на себе зобов'язань або випуск акцій. У результаті придбання одне з підприємств може бути ліквідовано (це юридичне об'єднання) або набуває статусу дочірнього (економічне об'єднання). Після об'єднання підприємств шляхом придбання складається фінансова звітність підприємством (індивідуальна) та материнським – за групу підприємств (консолідована).

Методику визначення справедливої вартості активів та зобов'язань відображено в П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» (табл. 11.1).

Загальні підходи до організації обліку та звітності підприємств, що об'єднуються у групу.

Ст. 12 Закону № 996-XIV визначає, що підприємства, що контролюють інші підприємства (материнські підприємства), крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов'язані складати та подавати консолідовану фінансову звітність відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності [65].

Таблиця 11.1 – Визначення справедливої вартості придбаних ідентифікованих активів і зобов'язань [64]

Об'єкти визначення справедливої вартості	Визначення справедливої вартості
1. Цінні папери	Поточна ринкова вартість на фондовому ринку. За відсутності такої оцінки – експертна оцінка
2. Дебіторська заборгованість	Теперішня (дисконтована) сума, яка підлягає отриманню, що визначена за відповідною поточною відсотковою ставкою за вирахуванням резерву сумнівних боргів та витрат на отримання дебіторської заборгованості в разі потреби. Дисконтування не здійснюється для короткострокової заборгованості, якщо різниця між номінальною сумою дебіторської заборгованості та дисконтованою сумою несуттєва (менше 5 % номінальної суми)
3. Запаси	
3.1. Готова продукція і товари	Ціна реалізації за вирахуванням витрат на реалізацію та суми надбавки (прибутку), виходячи з надбавки (прибутку) для аналогічної готової продукції та товарів
3.2. Незавершене виробництво	Ціна реалізації готової продукції за вирахуванням витрат на завершення, реалізацію та надбавки (прибутку), розрахованої за розміром прибутку аналогічної готової продукції
3.3. Матеріали	Відновлювальна вартість (сучасна собівартість придбання)
4. Основні засоби	
4.1. Земля та будівлі	Ринкова вартість
4.2. Машини та устаткування	Ринкова вартість. У разі відсутності даних про ринкову вартість – відновлювальна вартість (сучасна собівартість придбання) за вирахуванням суми зносу на дату оцінки
4.3. Інші основні засоби	Відновлювальна вартість (сучасна собівартість придбання) за вирахуванням суми зносу на дату оцінки
5. Нематеріальні активи	Поточна ринкова вартість. За відсутності такої вартості – оціночна вартість, яку підприємство сплатило б за актив у разі операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами, виходячи з наявної інформації
6. Чисті активи або зобов'язання за пенсійними програм. з передбаченими виплатами	Теперішня (дисконтована) сума належних виплат пенсій за вирахуванням справедливої вартості будь-яких активів пенсійної програми
7. Податкові активи та зобов'язання	Сума податкових пільг чи податків, що підлягають сплаті, які виникають унаслідок об'єднання підприємств
8. Поточні та довгострокові зобов'язання	Теперішня (дисконтована) сума, яка має виплачуватися при погашенні заборгованості, визначеної за відповідними поточними відсотковими ставками. Дисконтування не здійснюється для короткострокових зобов'язань, якщо різниця між номінальною сумою зобов'язання та дисконтованою сумою є несуттєвою (менше 5 % номінальної вартості)
9. Обтяжливі контракти та інші непередбачені зобов'язання	Теперішня (дисконтована) сума, яка підлягає сплаті при погашенні зобов'язання, визначена за відповідною поточною відсотковою ставкою

Консолідована фінансова звітність відповідно до Закону України № 996-14 це фінансова звітність підприємства, яке здійснює контроль, та підприємств, які ним контролюються, як єдиної економічної одиниці [65].

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, регістрів і звітності протягом встановленого терміну, але не менше трьох років, несе уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємств, що об'єднанні в групи відповідно до законодавства та установчих документів.

Підприємства, що об'єднанні в групи, самостійно: обирають форму бухгалтерського обліку як певну систему регістрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад, встановлених Законом № 996-14 [65], та з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології обробки облікових даних; розробляють систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій, визначають права працівників на підписання бухгалтерських документів; визначають доцільність застосування міжнародних стандартів.

Для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства, що об'єднанні в групи зобов'язані проводити інвентаризацію активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка.

11.2 **Економічні та правові основи консолідації фінансової звітності**

Економічна суть та принципи формування консолідованої фінансової звітності

Нормативне регулювання складання консолідованої фінансової звітності в Україні відбувається з урахуванням двох рівнів: рівень Держави (встановлюються єдині правила і методичні основи складання консолідованої фінансові звітності в залежності від критеріїв віднесення підприємств до

мікропідприємств, малих, середніх та великих підприємств); рівень групи підприємств (встановлюються вибір і визначення елементів облікової політики в частині складання консолідованої фінансової звітності з урахуванням особливостей суб'єкта господарювання)).

Рівні стандартизації, що регулюють методологію формування консолідованої фінансової звітності українських підприємств відображено в табл. 11.2 [66, с. 32-33].

Таблиця 11.2 – Рівні стандартизації, що регулюють методологію формування консолідованої фінансової звітності українських підприємств [66, с. 32-33]

Рівень стандартизації	Стандарт бухгалтерського обліку	Нормативно-правовий документ
Мегарівень	МСБО, МСФЗ	Директива 2013/34/ЄС, Директива 2006/43/ЄС, МСБО 12 «Податки на прибуток», МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів», МСБО 24 «Розкриття інформації про зв'язані сторони», МСБО 27 «Окрема фінансова звітність», МСБО 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства», МСФЗ 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності», МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу», МСФЗ 8 «Операційні сегменти», МСФЗ 10 «Консолідована фінансова звітність», МСФЗ 12 «Розкриття інформації про частки участі в інших суб'єктах господарювання»
Макрорівень	НП(С)БО, П(С)БО	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність», П(С)БО 17 «Податок на прибуток», П(С) БО 19 «Об'єднання підприємств», П(С) БО 21 «Вплив змін валютних курсів», П(С)БО 23 «Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін», П(С)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами»
Мезорівень	Галузеві стандарти	Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку для підприємств різних галузей економіки
	Внутрішньо-корпоративні стандарти	Єдина облікова політика групи компаній, внутрішні стандарти якості звітної інформації, контролю ефективності та ведення бухгалтерського обліку
Мікрорівень	Внутрішні стандарти підприємства	Облікова політика підприємства

Економічна залежність підприємств, що входять в групу, проявляється у формі економічного контролю – права визначати операційну та фінансову політику підприємства з метою отримання вигоди від її діяльності.

Як правило під контролем розуміють володіння більш ніж 50% голосів іншого підприємства, однак фактична частка в капіталі підприємства може бути й меншою (табл. 11.3). Консолідована фінансова звітність за НП(С)БО 1 – звітність, яка відображає фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи і її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці.

Таблиця 11.3 – Вплив контролю на метод консолідації звітності [66, с. 10]

Ступінь контролю	Тип підприємства	Метод консолідації, нормативно-правовий акт, який його визначає
> 50%	Дочірнє підприємство	Повна консолідація (МСФЗ 10 «Консолідація звітності» [])
20-50%	Асоційоване підприємство	Частка участі (МСБО 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства» [])
Рівноправний контроль	Спільне підприємство	Частка участі (МСФЗ 11 «Спільна діяльність»)
< 20%	Інші інвестиції	Інші інвестиції (МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка»)

До консолідованої фінансової звітності включають показники фінансової звітності материнського підприємства і усіх дочірніх підприємств. Дочірнє підприємство вважається контрольованим з боку материнського підприємства за наявності усіх таких умов: 1) материнське підприємство має владні повноваження відносно дочірнього підприємства; 2) результати діяльності дочірнього підприємства безпосередньо призводитимуть до змін в складі і вартості активів, зобов’язань, власного капіталу материнського підприємства; 3) материнське підприємство має фактичну можливість для здійснення владних повноважень [67, ст. 7, р. І].

У разі, якщо дочірнє підприємство перестає бути контрольованим, материнське підприємство: 1) не включає показників такого дочірнього підприємства в консолідовану фінансову звітність; 2) визнає фінансові інвестиції в дочірнє підприємство за справедливою вартістю і відображає їх, а

також будь-яку дебіторську заборгованість і зобов'язання в розрахунках з дочірнім підприємством згідно з відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку; 3) припиняє визнавати інший сукупний дохід, пов'язаний з таким дочірнім підприємством, в порядку, передбаченому відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку для вибуття активів і зобов'язань; 4) визнає доходи і витрати, пов'язані з втратою контролю.

Порядок складання консолідованої фінансової звітності визначено розділом ІІ П(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність»:

1) Фінансова звітність материнського підприємства і його дочірніх підприємств, що використовується при складанні консолідованої фінансової звітності, складається за той же звітний період і на ту ж дату балансу.

2) Консолідовану фінансову звітність складають з фінансової звітності групи підприємств з використанням єдиної облікової політики для подібних операцій і інших подій при схожих обставинах.

3) Консолідована фінансова звітність складається шляхом впорядкованого додавання показників фінансовій звітності дочірніх підприємств до аналогічних показників фінансової звітності материнського підприємства.

4) При складанні консолідованої фінансової звітності підлягають виключенню: балансова вартість фінансових інвестицій материнського підприємства в кожне дочірнє підприємство і частка материнського підприємства в капіталі кожного дочірнього підприємства; сума внутрішньогрупових операцій і внутрішньогрупового сальдо; сума нереалізованих прибутків і збитків [67].

Основними принципами підготовки консолідованої звітності є:

Принцип повноти, який передбачає, що всі активи, зобов'язання, витрати майбутніх періодів, доходи майбутніх періодів консолідованої групи подаються у повному обсязі незалежно від частки материнської компанії.

Принцип справедливої і достовірної оцінки, сутність якого полягає в тому, що консолідована звітність повинна бути зрозумілою, доступною для сприймання, надавати суттєву, об'єктивну та неупереджену інформацію про активи, зобов'язання, фінансовий стан та результати діяльності підприємств, що входять до складу групи.

Принцип власного капіталу, який передбачає визначення власного капіталу групи, виходячи з балансової вартості акцій підприємств, що консолідуються, а також фінансових результатів їх діяльності та резервів.

Принцип постійності застосування методів консолідації та принцип діючого підприємства, що передбачають використання обраних методів консолідації тривалий час за умови, що група є функціонуючою і не має наміру припиняти свою діяльність.

Принцип суттєвості, що передбачає розкриття в консолідованих звітах інформації лише за умови, що вона важлива для користувачів.

Принцип єдиних методів оцінки, сутність якого полягає в тому, що в процесі консолідації звітності материнська компанія повинна використовувати ті ж самі методи оцінки, що й у своїй фінансовій звітності.

Принцип єдиної дати складання консолідованої фінансової звітності передбачає складання її на дату фінансової звітності материнської компанії..

Принцип єдиної облікової політики передбачає складання консолідованої фінансової звітності з використанням єдиної облікової політики підприємств групи для подібних операцій та інших подій за подібних обставин [67].

Користувачі консолідованої фінансової звітності.

Необхідність складання консолідованої фінансової звітності передусім визначається потребами її внутрішніх та зовнішніх користувачів (табл. 11.4).

Таблиця 11.4 – Користувачі консолідованої фінансової звітності

Користувачі звітності	Інформаційні потреби
Зовнішні користувачі	
Інвестори (акціонери), бізнес-партнери	Придбання, продаж та володіння цінними паперами, інвестиційна привабливість, ринкова вартість групи підприємств, стан розрахунків з партнерами.
Покупці, споживачі продукції та послуг	Здатність групи підприємств своєчасно та якісно надавати послуги, забезпечувати клієнтів необхідними товарами, продукцією.
Дебітори	Стабільність групи підприємств, їх фінансова стійкість та платоспроможність
Банки, кредитори, постачальники,	Здатність групи підприємств своєчасно сплачувати рахунки, повертати кредити та проценти за ними, виконувати інші зобов'язання
Уряд, органи державного управління	Своєчасність та повнота сплати податків, формування макроекономічних показників та податкової політики, розробка стратегічних програм розвитку різних сфер економіки, розподіл ресурсів
Громадськість	Вплив діяльності групи підприємств на добробут суспільства: зайнятість, екологія, соціальна захищеність працівників та ін.
Внутрішні користувачі	
Власники (засновники)	Участь у капіталі групи підприємств, збільшення їх прибутковості та рентабельності, визначення консолідованого фінансового прибутку та суми дивідендів, що підлягають розподілу
Керівництво групи підприємств	Регулювання діяльності групи підприємств, оцінка якості управління, формування стратегій функціонування та розвитку
Персонал групи підприємств	Стабільність підприємства, збереження робочих місць, оплата праці, соціальне забезпечення, стимулювання, кар'єра.

Склад і строки подання консолідованої фінансової звітності

Під час складання консолідованої фінансової звітності за міжнародними стандартами слід користуватися: МСБО 1 «Подання фінансової звітності»; МСБО 27 «Консолідовані та окремі фінансові звіти» [68]; МСБО 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства» [69]; МСБО 31 «Частки у спільних підприємствах»; МСБО 34 «Проміжна фінансова звітність»; МСБО 36 «Зменшення корисності активів»; МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу» [71]; МСФЗ 10 «Консолідована фінансова звітність» [70]. Проміжна звітність складається щокварталу за наростаючим підсумком з початку звітного року (табл. 11.5).

Підприємства, що становлять суспільний інтерес (крім великих підприємств, які не є емітентами цінних паперів), публічні акціонерні товариства, суб'єкти природних монополій на загальнодержавному ринку та

підприємства, які здійснюють діяльність з видобутку корисних копалин загальнодержавного значення, зобов'язані не пізніше ніж до 30 квітня року, що настає за звітним періодом, оприлюднювати річну фінансову звітність та річну консолідовану фінансову звітність разом з аудиторським висновком на своїй веб-сторінці (у повному обсязі).

Таблиця 11.5 – Строки подання консолідованої фінансової звітності

№ з/п	Склад консолідованої фінансової звітності	Період складання	Терміни подання	Кому подається	Нормативно правовий документ
1	Консолідований баланс (Звіт про фінансовий стан), форма № 1-к	рік	У визначені власниками (засновниками) терміни, але не пізніше 15 квітня наступного за звітним року	Власникам (підприємства, які складають консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності, направляють листом відповідну інформацію органам державної статистики у передбачені для подання такої звітності строки)	ст. 13 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [65], п. 5 р. 1 НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» [67]., п. 11 Порядку № 419 [72].
	Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), форма № 2-к				
	Консолідований звіт про рух грошових коштів, форма № 3 (за прямим методом), форма № 3-кн (за непрямим методом)				
	Консолідований звіт про власний капітал, форма № 4-к				
	Консолідовані примітки до річної фінансової звітності				
2	Консолідований баланс (Звіт про фінансовий стан), форма № 1-к	квартал	У визначені власниками (засновниками) терміни, але не пізніше 45 днів після закінчення звітного кварталу		
	Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), форма № 2-к				

З 01.01.2019 р. відповідно до [73] *великі підприємства, які не є емітентами цінних паперів, та середні підприємства* зобов'язані *не пізніше ніж до 1 червня року*, що настає за звітним періодом, оприлюднювати річну

фінансову звітність та річну консолідовану фінансову звітність разом з аудиторським висновком на своїй веб-сторінці (у повному обсязі).

11. 3 **Методи консолідації фінансових звітів**

Порядок складання консолідованої фінансової звітності.

Порядок складання консолідованої фінансової звітності визначається II роз. НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» [67], за яким необхідно враховувати наступне:

1) фінансова звітність материнського підприємства та його дочірніх підприємств, що використовується при складанні консолідованої фінансової звітності, складається за той самий звітний період і на ту саму дату балансу;

2) консолідовану фінансову звітність складають з фінансової звітності групи підприємств з використанням єдиної облікової політики для подібних операцій та інших подій за схожих обставин. Якщо при складанні консолідованої фінансової звітності неможливо застосувати єдину облікову політику, то про це повідомляється у примітках до консолідованої фінансової звітності;

3) консолідована фінансова звітність складається шляхом впорядкованого додавання показників фінансової звітності дочірніх підприємств до аналогічних показників фінансової звітності материнського підприємства;

4) при складанні консолідованої фінансової звітності підлягають виключенню: балансова вартість фінансових інвестицій материнського підприємства в кожне дочірнє підприємство і частка материнського підприємства в капіталі кожного дочірнього підприємства; сума внутрішньогрупових операцій та внутрішньогрупового сальдо; сума нереалізованих прибутків та збитків від внутрішньогрупових операцій (крім збитків, які не можуть бути відшкодовані).

5) материнське підприємство для складання консолідованої фінансової звітності визначає неконтрольовану частку у власному капіталі, чистому прибутку (збитку) та сукупному доході дочірніх підприємств;

6) якщо дочірнім підприємством випущені привілейовані акції, що класифікуються як інструменти власного капіталу, за якими накопичується

сума дивідендів та які перебувають у володінні за межами групи, то материнське підприємство розраховує свою частку прибутку або збитку після коригування на суму дивідендів за привілейованими акціями дочірнього підприємства незалежно від оголошення дивідендів;

7) вартість гудвілу, що виникає при консолідації фінансової звітності материнського підприємства і фінансової звітності дочірніх підприємств, та вартість неконтрольованої частки при об'єднанні (придбанні) підприємств визначаються згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» [67].

Консолідація фінансової звітності проходить у декілька етапів.

Етап 1. Підготовка окремих фінансових звітів підприємств, які входять до складу групи, до процесу консолідації.

Етап 2. Консолідація гудвілу.

Етап 3. Консолідація накопиченого капіталу.

Етап 4. Визначити і відокремити частину меншості в чистих активах і чистому прибутку (збитку) дочірніх підприємств.

Етап 5. Безпосереднє складання консолідованої фінансової звітності : постатейне підсумовування показників фінансової звітності дочірніх підприємств з аналогічними показниками фінансової звітності материнського підприємства.

Загальна характеристика методів консолідації звітності

Методики консолідації передбачають збір і обробку великого об'єму інформації. Методика складання консолідованої фінансової звітності представлена сукупністю методів консолідації звітності, а саме послідовністю їх застосування. Аналізуючи методики консолідації звітності, можна виділити такі: залежно від умов створення гурту підприємств; залежно від виду і міри впливу інвестора на об'єкт інвестування; залежно від етапів консолідації.

Метод консолідації можна (табл. 11.6) визначити як спосіб, в який відбувається об'єднання показників первинних фінансових звітів підприємств.

Методи консолідації звітності

Метод участі в капіталі – це метод обліку інвестицій, згідно з яким балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на суму збільшення або зменшення частини інвестора (материнського) у власному капіталі об’єкту інвестування (дочірнього підприємства).

Таблиця 11.6 – Методи консолідації звітності

Ступінь підконтрольності	Суттєвий вплив (25-50% акцій)	Спільний контроль	Контроль (менш ніж 100% та більш ніж 50%)	Мінімальний вплив (менш ніж 25% акцій)
Статус об’єкта контролю	Асоційоване підприємство	Спільне підприємство	Дочірнє підприємство	Інвестиції
Метод консолідації	Консолідація за методом участі в капіталі	Метод пропорційної консолідації	Метод повної консолідації (при 100%) або консолідація за методом участі у капіталі з (менш ніж 100% та більш ніж 50%))	Метод обліку за собівартістю та метод обліку за справедливою вартістю
Регулюючий стандарт	МСФЗ 28	МСФЗ 31	МСФЗ 27	МСФЗ 39

Згідно методу участі в капіталі за МСФЗ 28 «Інвестицій в асоційовані підприємства» [8], інвестиція в асоційоване підприємство спочатку признається за собівартістю і згодом її балансова вартість збільшується або зменшується для визнання частини інвестора в прибутку або збитку об’єкту інвестування після дати придбання.

Застосування методу участі в капіталі.

Інвестицію в асоційоване підприємство слід враховувати із застосуванням методу участі в капіталі, за винятком випадків, коли: а) інвестиція класифікується як утримувана для продажу відповідно до МСФЗ 5; б) застосовується виключення відповідно до параграфа 10 МСБО 27, який дозволяє материнському підприємству, яке також має інвестиції в асоційоване підприємство, не подавати консолідовану фінансову звітність [68].

Інвестор припиняє застосовувати метод участі в капіталі, починаючи з дати, коли зовсім перестає істотно впливати на асоційоване підприємство.

Пропорційна консолідація стосується спільної діяльності. Така діялъність здійснюється шляхом: створення учасниками окремої юридичної особи і без створення такої. Якщо створюється окреме спільне підприємство, то у ньому ведеться відокремлений облік і складається окрема фінансова звітність. Зв'язує його із засновниками СП лише розподіл прибутку пропорційно частки, внесеної кожним учасником.

Консолідація за методом участі в капіталі. В асоційованих підприємствах інвестор має суттєвий вплив (від 25 до 50% акцій), але не має повного контролю, оскільки до асоціації входять інші учасники.. При цьому інвестор проводить консолідацію за методом участі в капіталі, тобто включає у власний баланс суму приросту або убутку капіталу асоційованого підприємства відповідно до частки в капіталі останнього.

Метод участі в капіталі – це метод обліку фінансових інвестицій, що засвідчують право на частку у власності, згідно з яким балансова вартість останніх збільшується або зменшується, відповідно, на суму збільшення або зменшення частки інвестора у власному капіталі об'єкта інвестування. Зміни в капіталі об'єкта інвестування, що є результатом операцій між інвестором та об'єктом інвестування, в обліку не відображаються.

Повна консолідація виходить з того, що група є єдиною економічною одиницею, при цьому консолідації підлягають усі чисті активи дочірніх компаній (пріоритет контролю над володінням), а права меншості відображаються в пасиві консолідованого балансового звіту (100% акцій та повний контроль інвестора).

При повній консолідації всі активи та пасиви дочірнього підприємства об'єднуються з показниками материнського підприємства, за виключенням установлених законодавством винятків – внутрішніх інвестицій, оборотів від внутрішньогрупових оборотів і сальдо, нереалізованих прибутків.

НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» дає таке визначення даним поняттям:

– *внутрішньогрупові операції* – операції між материнським та дочірніми підприємствами або між дочірніми підприємствами однієї групи

– *внутрішньогрупове сальдо* – сальдо дебіторської заборгованості та зобов'язань на дату балансу, яке утворилося внаслідок внутрішньогрупових операцій;

– *нереалізовані прибутки та збитки від внутрішньогрупових операцій* – прибутки та збитки, які виникають внаслідок внутрішньогрупових операцій (продажу товарів, продукції, виконання робіт, послуг тощо) і включаються до балансової вартості активів підприємства [67].

Метод собівартості – це метод обліку інвестицій, згідно з яким інвестицію визнають за собівартістю. Інвестор визнає прибуток від інвестиції лише тою мірою, якій геть отримує виплату як частину накопичених прибутків ось об'єкту інвестування, яке виникає після дати придбання.

11.4 **Особливості обліку внутрішньогрупових операцій**

Порядок елімінування (виключення) впливу внутрішньогрупових операцій на показники консолідованої фінансової звітності.

В бухгалтерському обліку відображаються різні види внутрішніх операцій, їх особливості залежать від структури і виду установ або суб'єктів ведення господарства, в яких вони здійснюються. Розрізняють такі види внутрішньогрупових операцій:

Внутрішньогосподарські операції. Здійснюються в межах економічної одиниці, яка є однією юридичною особою між внутрішніми підрозділами (цехами, ділянками), або відокремленими структурними підрозділами такими як філії, представництва.

Внутрішньовідомчі операції. Здійснюються у бюджетних установах, призначені для обліку прибутків і витрат, тобто операції між головними розпорядниками і одержувачами бюджетних коштів.

Внутрісистемні операції. Здійснюються в системі споживчої кооперації України між споживчими суспільствами, їх союзами і усіма утвореними ними підприємствами.

Внутрішньогрупові операції. Здійснюються між материнським дочірніми підприємствами або між дочірніми підприємствами однієї групи, які є однією економічною одиницею.

Вертикальні внутрішньо групові операції. Здійснюються в межах групи підприємств між материнським і дочірніми підприємствами, які є окремими юридичними особами.

Горизонтальні внутрішньо групові операції. Здійснюються в межах групи підприємств між дочірніми підприємствами, які є окремими юридичними особами [62, с. 25].

Відмітимо, що такі внутрішні операції як внутрішньовідомчі операції, внутрісистемні операції і внутрішньогрупові операції є операціями в системі відповідно бюджетних установ і організацій, в системі підприємств споживчої кооперації і в системі групи корпоративних підприємств.

Виходячи з вищезгаданого, можна стверджувати, що в цілому в межах об'єднання (групи) підприємств можуть здійснюватися такі операції:

– *внутрішньогрупові операції на рівні групи підприємств*, які здійснюють вплив на консолідовану фінансову звітність;

– *внутрішньогосподарські операції на рівні окремого підприємства*, які здійснюють вплив на фінансову звітність.

Внутрішньогрупові операції підлягають елімінуванню при доладні консолідованого балансу і консолідованого звіту про фінансові результати, як і внутрішньогрупові сальдо за розрахунками.

Поняття « елімінування « (від латів. eliminare) запозичене з економічного аналізу і означає «виключати», «усувати» вплив усіх чинників на величину результативного показника, окрім одного. При складанні консолідованої фінансової звітності елімінування має інший зміст, статті, які підлягають елімінуванню – це статті, які виключаються з консолідованої звітності для

уникнення подвійного рахунку і завищення показників консолідованої звітності [62, с. 25-26].

Для того, щоб кожен суб'єкт господарювання мав можливість своєчасно виявити внутрішньогрупові операції, необхідно, щоб вони були повідомлені материнським підприємством про склад усієї групи, яка надалі дозволить усім учасникам групи виділити з переліку своїх партнерів внутрішньогрупових контрагентів.

Отже, спеціальну робочу таблицю за внутрішньогруповими операціями доцільно формувати саме головному (материнському) підприємству групи, адже, це підприємство має доступ, володіє і розпоряджається обліковою інформацією усіх дочірніх підприємств. В цілому правильний розрахунок внутрішньогрупових операцій дозволить отримати користувачам реальну інформацію про загальний фінансовий стан і результат господарської діяльності групи підприємств як єдиної економічної одиниці [62, с. 27-28].

Внутрішньогрупові дивіденди, оголошені і сплачені після придбання

Зміни, внесені до МСБО 27 «Консолідовані і окремі фінансові звіти», зокрема відносно обліку інвестицій в дочірні підприємства, в окремих фінансових звітах обумовлюють новий підхід до обліку дивідендів.

В межах групи можуть мати місце такі ситуації: дивіденди, оголошені в поточному періоді, але не сплачені; дивіденди, оголошені і сплачені в поточному періоді; дивіденди, оголошені і сплачені акціями.

Дивіденди, оголошені в поточному періоді, але не сплачені. Допустимо, що материнське підприємство, яке чекає отримати дивіденди, визнає прибутки, коли дивіденди оголошені.

Приклад 1. 18 березня 20__ року дочірнє підприємство «Д» оголосило дивіденди в сумі 8000 гр. од. з нерозподіленого прибутку від дати придбання. На кінець періоду дивіденди не сплачувалися.

Бухгалтерські записи, здійснені юридичними особами :

Дочірнє підприємство «Д»

Дебет 44 «Нерозподілені прибутки» (Дивіденди оголошені) 8000

Кредит 671 «Розрахунки за нарахованими дивідендами» 8000

Материнське підприємство «М»

Дебет 373 «Розрахунки за нарахованими прибутками» 8000

Кредит 731 «Дивіденди отримані» 8000

Обліковий запис, здійснений дочірнім підприємством, зменшує суму нерозподіленого прибутку і збільшує зобов'язання. З точки зору групи, не відбувається зменшення в капіталі, і група не має зобов'язання по сплаті дивідендів за межі групи. Подібно до цього, група не чекає отримати дивіденди від зовнішнього, по відношенню до групи, підприємства. Звідси, регулюючими записами при консолідації будуть такі:

а) Дебет 373 «Розрахунки за нарахованими дивідендами» 8000

Кредит 44 «Нерозподілені прибутки»(Дивіденди оголошені) 8000

б) Дебет 731 «Дивіденди отримані» 8000

Кредит 373 «Розрахунки за нарахованими прибутками» 8000

У наступному періоді, коли дивіденди будуть сплаченими, коригування в робочій таблиці здійснювати не слід. Оскільки доходу від дивідендів немає, відсутні дивіденди оголошені і заборгованість за дивідендами на кінець періоду, у такому разі позиція групи така ж, як сума у фінансових звітах юридичних осіб.

Дивіденди оголошені і сплачені в звітному періоді. Дочірнє підприємство може, зазвичай, платити дивіденди в звітному періоді.

Приклад 2. Допустимо, дочірнє підприємство «Д» оголосило і сплатило проміжні дивіденди в сумі 5000 гр. од. у звітному періоді.

Бухгалтерські записи у юридичних осіб групи будуть такі, гр. од.:

Материнське підприємство «М»

Дебет 31 «Рахунку у банках» 5000

Кредит731 «Дивіденди отримані» 5000

Дочірнє підприємство «Д»

Дебет 44 «Нерозподілені прибутки» (Проміжні дивіденди) 5000

Кредит 31 «Рахунку у банках» 5000

З точки зору групи, дивіденди не були сплачені і дохід від дивідендів не був отриманий. Звідси, коригування, необхідні для складання консолідованих звітів, будуть такі:

Дебет 731 «Дивіденди отримані» 5000

Кредит 44 «Нерозподілені прибутки» (Проміжні дивіденди) 5000

Дивіденди, оголошені і сплачені акціями. Дочірнє підприємство може, зазвичай, платити дивіденди материнському підприємству у формі акцій, а не грошовими коштами.

Приклад 3. Допустимо, дивіденди у формі акцій на суму 7 000 гр. од. були сплачені дочірнім підприємством «Д» з нерозподіленого прибутку після придбання.

Бухгалтерські записи дочірнього підприємства «Д», гр. од.:

Дебет 44» Нерозподілені прибутки» 7 000

(Дивіденди, сплачені акціями)

Кредит 401 «Зареєстрований капітал» 7 000

У обліку материнського підприємства «М» записів немає, оскільки дивіденди акціями, надані материнському підприємству «М», не приводять до збільшення вартості інвестицію дочірнього підприємства «Д». Крім того, якщо інвестиція відображена за історичною вартістю придбання для капіталу до придбання дочірнього підприємства, на вартість інвестиції не впливатимуть дивіденди акціями, оголошені з капіталу після придбання.

З метою консолідації можливе коригування:

Виключення дивідендів акціями, сплаченими з капіталу дочірнього підприємства:

Дебет «Статутний капітал» 7 000

Кредит «Нерозподілені прибутки» 7 000

(Дивіденди, сплачені акціями)

Якщо використовується такий регулюючий запис, фактично те, що дочірнє підприємство забезпечує дивіденди акціями, не відображається в

консолідованій фінансовій звітності, за винятком розкриття способу виплати дивідендів в примітках.

Прикладами внутрішньогрупових операцій, які пов'язані з внутрішніми розрахунками, можуть бути: надання позик; емісія облігацій; передача основних засобів у фінансову оренду; продаж активів; надання послуг і тому подібне. При відображенні таких операцій в обліку кожного учасника групи складається запис про дебіторську і кредиторську заборгованість. Відповідно, в процесі консолідації такі записи виключаються, оскільки з точки зору групи як єдиної економічної одиниці, ні позик, ні зобов'язань не існує.

Виключення здійснюється в робочій таблиці на підставі складання зворотних записів до записів, які мали місце при здійсненні операції [62, с. 29-32].

Особливості використання методу участі в капіталі при консолідації фінансової звітності

У відповідності з П(С)БО 12 метод участі в капіталі використовується для обліку фінансових інвестицій в асоційовані, спільні і дочірні підприємства. Аналізуючи положення МСФЗ і вітчизняних П(С)БО, можна дійти висновку, що загальним між методом участі в капіталі і повною консолідацією фінансової звітності є: виключення нереалізованих прибутків (збитків) між інвестором і об'єктом інвестування; визначення гудвілу (негативного гудвілу) в ціні придбання; амортизація гудвілу (у МСБО 28 амортизація гудвілу замінена на тестування на предмет знецінення активу [69]); використання єдиної облікової політики інвестором і асоційованими (чи загальними) підприємствами (у цьому дослідженні вони розглядаються як взаємопов'язані суб'єкти господарювання); виключення взаємних інвестицій; виключення виплачених дивідендів усередині групи.

Головними відмінностями між методом участі в капіталі і методом повної консолідації фінансової звітності являються: відсутність згортання сальдо взаємної дебіторської і кредиторської заборгованості; відсутність розрахунку частини меншості в чистих активах і прибутках (збитках); консолідація

проводиться не постатейно, а в одному рядку активу «Довгострокові фінансові інвестиції» і в одному рядку пасиву «Нерозподілений прибуток».

Метод участі в капіталі передбачає контроль, або ж наявність істотного впливу, при чому, інвестор несе певну відповідальність за результати діяльності асоційованої компанії і за результати рентабельності інвестицій, тобто має істотний вплив на асоційовану компанію.

Процедура складання консолідованої звітності за методом участі в капіталі полягає в заміні вартості акцій (частин) взаємопов'язаних суб'єктів господарювання, відображеною у балансі материнського підприємства та/або інших учасників, на вартісну оцінку частини участі групи в чистих активах консолідованого учасника [62, с. 33-34].

11.5 **Методика складання консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан)**

Призначення та загальна характеристика Форми №1-к Консолідований баланс (Звіт про фінансовий стан).

Одною з основних форм консолідованої фінансової звітності, яка відображає та узагальнює кількісну інформацію щодо господарських засобів та джерел їх фінансування, власного капіталу та зобов'язань групи підприємств є Консолідований баланс (Звіт про фінансовий стан), форма №1-к.

Консолідований баланс відображають у вигляді двосторонньої таблиці з використанням вартісних показників (табл. 11.7), в якій засоби групи підприємств характеризуються за їх складом та джерелами. За складом засоби корпоративної групи підприємств поділяються на необоротні та оборотні, а за джерелами фінансування на власні та зобов'язання.

Консолідація бухгалтерського балансу це не просто порядкове підсумовування балансових статей, а цілий комплекс наступних процедур: – встановлення учасників групи підприємств, звітні дані яких підлягають консолідації; – дослідження дотримання єдиних підходів до побудови облікової політики групи та звітного періоду підприємств, що входять до групи; –

консолідація капіталу; – консолідація статей балансу, пов’язаних з внутрішньогруповими розрахунками та операціями; – розрахунок додаткових показників, таких як неконтрольована частка.

Таблиця 11.7 – Структура Консолідованого балансу, форми №1-к

Актив	**Пасив**
I. Необоротні активи	I. Власний капітал
II Оборотні активи	II. Довгострокові зобов’язання і забезпечення
III. Необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття	III. Поточні зобов’язання і забезпечення
	IV. Зобов’язання, пов’язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття
Баланс	**Баланс**

Консолідований баланс має шапку звіту, в якій бухгалтер материнського підприємства заповнює необхідні данні щодо консолідованої групи підприємств: дату надання даної форми фінансової звітності (рік, місяць, число); дані про підприємство – скорочена назва підприємства, що готує звітність (це материнське підприємство); територію – записуються інформація про територію, на якій зареєстроване підприємство (район, місто); організаційно-правова форма господарювання; вид економічної діяльності – записується основний вид або види діяльності консолідованої групи; адреса, телефон (вказується лише у формі №1-к «Консолідований Баланс» (Звіт про фінансовий стан); середня кількість працівників (вказується лише у формі № 1-к) – вказується середня кількість працюючих протягом звітного року [74].

У формі звітності обов’язково вказується за яким стандартом він складений: за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку чи за міжнародними стандартами фінансової звітності.

Консолідований баланс складається на останній день звітного періоду: за 1-й квартал – станом на 31 березня; за 1 півріччя – станом на 30 червня; за 9 місяців – станом на 30 вересня; за рік – станом на 31 грудня.

Від індивідуальних балансів підприємств – учасників групи,

консолідований баланс (Звіт про фінансовий стан), форма № 1-к, відрізняється додатковим включенням статей: в активі за розділом І «Необоротні активи» – Гудвіл при придбанні (ряд. 1055); у пасиві за розділом І «Власний капітал» – Неконтрольована частка (ряд. 1490).

З метою зіставності фінансових звітів, дані у консолідованому балансі (Звіту про фінансовий стан), форма № 1-к, надаються за звітний період та за аналогічний період попереднього року.

При складанні консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан), форма № 1-к, використовується важливий принцип бухгалтерського обліку, а саме – принцип обачності, згідно з яким методи оцінки, що застосовуються в бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства.

Інформаційні джерела для складання Форми №1-к Консолідований баланс (Звіт про фінансовий стан).

Основними інформаційними джерелами для складання Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан) є дані материнського підприємства та дані дочірнього підприємства з проведеними коригуваннями. Дані дочірнього підприємства, що придбане, повинні включатись до групи починаючи з дати, коли материнське підприємство отримало над ним контроль. Це означає, що нерозподілений прибуток та інші складові власного капіталу дочірнього підприємства, що були накопичені до переходу контролю до материнського підприємства, не потрібно включати до консолідованої фінансової звітності.

В процесі виключення балансової вартості фінансових інвестицій материнського підприємства в кожне дочірнє підприємство визначають вартісну різницю. Вартісна різниця – це різниця між вартістю придбання чистих ідентифікованих активів (капіталу) дочірнього підприємства та балансовою вартістю цих активів на дату придбання.

Для безпомилкового складання активу та пасиву Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан), форма № 1-к необхідно користуватись Методичними рекомендаціями щодо заповнення форм фінансової звітності [75].

Таблиця 11.8 – Робоча таблиця складання Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан)

Статті звітів	Окремі фінансові звіти		Регулюючі записи		Неконтрольована частка участі	Консолідована сума
	Материнське підприємство	Дочірнє підприємство	дебет	кредит		
1	2	3	4	5	6	7
Консолідований Баланс (Звіт про фінансовий стан)						

Ця робоча таблиця складається у такій послідовності: 1) заносяться у стовпчики 2 та 3 (графи) показники Балансу (Звіту про фінансовий стан) материнського та дочірніх підприємств; 2) відображаються у стовпчиках 4 та 5 регулюючи записи, які дозволяють здійснити необхідні коригування; 3) обчислюється та відображається у робочій таблиці неконтрольована частка участі (стовпчик 6); 4) обчислюються та заносяться у робочій таблиці (стовпчик 7) консолідовані суми відповідних статей Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан).

Особливості консолідації активів, власного капіталу та зобов'язань у Консолідованому Балансі (Звіті про фінансовий стан).

Основне правило складання Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан), форма № 1-к – всі показники активів та пасивів материнського та дочірнього підприємства слід додавати, за виключенням тих, що характеризують взаємні розрахунки та зобов'язання між материнським та дочірнім підприємством.

До показників, що елімінуються (взаємовиключаються) та не відображаються у консолідованому балансі відносять фінансові вкладення (інвестиції) материнського підприємства в статутний капітал дочірнього підприємства. Інвестиції материнського у дочірнє підприємство – це засоби, вкладені материнським підприємством у статутний капітал дочірнього

підприємства при його створенні або придбанні. У фінансових звітах підприємств такі операції відображають наступним чином: у материнського підприємства – у першому розділі активу балансу за статтею «Довгострокові фінансові інвестиції»; у дочірнього підприємства – у першому розділі пасиву балансу за статтею «Зареєстрований (пайовий) капітал».

Якщо інвестиції материнського підприємства перевищують балансову вартість власного капіталу дочірнього підприємства, то відповідна різниця називається гудвілом. У Консолідованому балансі (Звіті про фінансовий стан), форма № 1-к гудвіл відображають у складі необоротних активів за статтею «Гудвіл при консолідації» (ряд. 1055). Якщо вартість інвестицій материнського підприємства менша балансової вартості власного капіталу дочірнього підприємства, то сума перевищення визнається доходом (рах. 746 «Інші доходи») та на таку різницю коригують нерозподілений прибуток у консолідованому Балансі (Звіті про фінансовий стан).

Також необхідно пам’ятати, що при складанні Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан) внутрішньогрупові розрахунки між материнським та дочірнім підприємством, так і між дочірніми підприємствами однієї групи взаємовиключаються. До таких внутрішньогрупових господарських операцій можна віднести: аванси видані та отримані; довгострокову та короткострокову дебіторську та кредиторську заборгованість; довгострокові та короткострокові кредити; придбання (реалізація) активів між підприємствами групи; витрати та доходи майбутніх періодів; нарахування дивідендів та ін.

11.6 **Методика складання консолідованого звіту про фінансові результати діяльності (Звіту про сукупний дохід)**

Призначення та загальна характеристика Форми №2-к Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід).

Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), форма №2-к надає користувачам повну, правдиву і неупереджену інформацію про доходи, витрати, прибутки, збитки консолідованої групи за звітний період

та за відповідний попередній період для прийняття ефективних управлінських рішень щодо функціонування та подальшого стратегічного розвитку цієї консолідованої групи підприємств. Порядок складання та загальні вимоги до розкриття інформації щодо складання консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), форма № 2-к, визначено НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» [67].

Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) складається накопиченим підсумком з початку року, відображає чистий фінансовий результат та сукупний дохід, що належить власникам материнської компанії та неконтрольованої частки.

Форма Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) складається із 4 розділів: розділ I «Фінансові результати», розділ II «Сукупний дохід», розділ III «Елементи операційних витрат» та Розділ IV «Розрахунок показників прибутковості акцій».

Розділ I Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) – «Фінансові результати», визначає підсумковий фінансовий результат діяльності групи: чистий прибуток або чистий збиток.

Розділ II Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) – «Сукупний дохід», дає можливість визначити сукупний дохід підприємств групи. Окремо розкриваються чистий прибуток (збиток), що належить власникам материнської компанії та прибуток (збиток), що належить неконтрольованій частці, сукупний дохід, що належить власникам материнської компанії та сукупний дохід, що належить неконтрольованій частці.

Розділ III Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) – «Елементи операційних витрат», дає інформацію про витрати діяльності консолідованої групи, а саме, за елементами операційних витрат: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація та інші операційні витрати.

Розділ IV Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) – «Розрахунок показників прибутковості акцій», містить дані

про чистий та скоригований чистий прибуток на акцію. Для заповнення даного розділу форми використовується П(С)БО 24 «Прибуток на акцію», а грошові показники наводяться в гривнях з копійками.

При складанні форми №2-к бухгалтер використовує *принцип нарахування та відповідності доходів та витрат*, за яким для визначення фінансового результату звітного періоду слід порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в обліку і звітності у момент їх виникнення, незалежно від часу надходження і сплати грошей.

Інформаційні джерела для складання Форми №2-к Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід).

Основною інформаційною базою формування та складання Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), форми №2-к є обороти за рахунками бухгалтерського обліку класів 7 «Доходи і результати діяльності», 8 «Витрати за елементами» та 9 «Витрати діяльності» материнського та дочірніх підприємств. Для здійснення необхідних коригувань при консолідації та визначення консолідованих сум для складання Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), форма № 2-к, бухгалтер материнського підприємства використовує спеціальну робочу таблицю (табл. 11.9).

Ця робоча таблиця складається у такій послідовності: 1) заносяться у стовпчики (графи) таблиці 2 та 3 відповідні показники Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) материнського та дочірніх підприємств; 2) відображаються у стовпчиках 4 та 5 таблиці регулюючі записи, які дозволяють здійснити розглянуті вище коригування. 3) обчислюється та відображаються у робочій таблиці неконтрольована частка участі (стовпчик 6); 4) обчислюються та заносяться у робочій таблиці (стовпчик 7) консолідовані суми відповідних статей Звіту про фінансові результати.

Таблиця 11.9 – Робоча таблиця для складання Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід)

Статті звітів	Окремі фінансові звіти підприємств групи		Регулюючі записи		Неконтрольована частка участі	Консолідована сума
	Материнське підприємство	Дочірнє підприємство	дебет	кредит		
1	2	3	4	5	6	7
Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)						

Необхідно відзначити, що записи, які робить бухгалтер, відображаються тільки у цій робочій таблиці та не повинні відображатися в облікових регістрах підприємств консолідованої групи. Кореспонденція рахунків, що використовуються для здійснення регулюючих записів, залежить від:

а) періоду, за який складається консолідована фінансова звітність;

б) характеру операцій між дочірнім і материнським підприємствами [66].

Послідовність формування показників Форми №2-к Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід).

При складанні консолідованого звіту про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), форма №2-к слід дотримуватися вимог Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності, затв. наказом Мінфіну України від 28 березня 2013 р. № 433 та НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» [67].

При складанні Консолідованого звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід) необхідно враховувати важливі моменти, що будуть впливати на процес підготовки звіту [66]:

1) Придбання дочірнього підприємства протягом року; 2) Внутрішньогруповий продаж запасів, їх залишки та нереалізований прибуток; 3) Неконтрольована частка; 4) Продаж активів інших, ніж запаси [66, с. 146-147].

11.7 **Методика складання Консолідованого звіту рух грошових коштів**

Призначення та загальна характеристика Консолідованого Звіту про рух грошових коштів

Метою складання Консолідованого звіту про рух грошових коштів є надання користувачам консолідованої фінансової звітності повної, правдивої та неупередженої інформації про зміни, що відбувалися у грошових коштах консолідованої групи підприємств та їх еквівалентах за завітний період.

За формою, Консолідований звіт про рух грошових коштів (ф. № 3-к (за прямим методом) та 3-кн (за непрямим методом), має вигляд таблиці, у якій наводиться розрахунок чистого руху грошових коштів протягом звітного періоду окремо за видами діяльності, які здійснюють підприємства консолідованої групи: операційної діяльності, інвестиційної діяльності та фінансової діяльності.

Консолідований Звіт про рух грошових коштів заповнюється за прямим та непрямим методом відповідно у формах №3-к та №3-кн, порядок складання та загальні вимоги до розкриття інформації у цих формах визначено НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» [67]. Форма консолідованого звіту про рух грошових коштів – форма № 3-к та № 3-кн є додатком до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [74].

Прямий метод засновано на аналізі руху грошових коштів за бухгалтерськими рахунками групи підприємства. Цей метод дозволяє показати основні джерела надходження та напрямки руху грошових коштів; дає можливість зробити оперативні висновки відносно коштів для платежів за поточними обов’язками; установлює взаємозв’язок між реалізацією та грошовою виручкою групи підприємств у звітному періоді.

Непрямий метод засновано на аналізі статей Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан) та Консолідованого звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід). Він дозволяє показати взаємозв’язок між різними видами діяльності консолідованої групи підприємств; установити зв’язок між

чистим фінансовим результатом та змінами і активами групи підприємств за звітний період. Консолідований звіт про рух грошових коштів, форма № 3-к та № 3-кн, складається за календарний рік – тобто з 1 січня по 31 грудня. Проміжна звітність за даною формою звітності не складається.

Інформаційні джерела для складання Консолідованого Звіту про рух грошових коштів.

Основними джерелами інформації для складання консолідованого звіту про рух грошових коштів є Консолідований баланс (звіт про фінансовий стан), Консолідований звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) та Консолідований звіт про власний капітал згідно з НП(С) БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [74] і П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» [76], а також індивідуальні звіти про рух грошових коштів дочірніх підприємств консолідованої групи.

Особливістю складання Консолідованого звіту про рух грошових коштів полягає у включенні до такого Звіту статей, на які коригується прибуток доходу, що відноситься до неконтрольованої частки і втрат від зменшення корисності гудвіла. Дані дочірнього підприємства, що придбане, повинні включатись до групи починаючи з дати, коли материнське підприємство отримало над ним контроль. При визначенні порядку складання консолідованого звіту про рух грошових коштів слід користуватися МСБО 7 «Звіти про рух грошових коштів» та НП(С) БО 2 «Консолідована фінансова звітність» [67].

Для здійснення необхідних коригувань при консолідації та визначення консолідованих сум для складання консолідованого звіту про рух грошових коштів, форма № 3-к бухгалтером материнського підприємства використовується спеціальна робоча таблиця (табл. 11.10).

Таблиця 11.10 – Робоча таблиця для складання консолідованого звіту про рух грошових коштів

Статті звітів	Окремі фінансові звіти підприємств групи		Регулюючі записи		Неконтрольована частка участі	Консолідована сума
	Материнське підприємство	Дочірнє підприємство	дебет	кредит		
1	2	3	4	5	6	7
Звіт про рух грошових коштів						

Ця робоча таблиця складається у такій послідовності: 1) заносяться у стовпчики (графи) таблиці 2 та 3 відповідні показники звіту про рух грошових коштів материнського та дочірніх підприємств; 2) відображаються у стовпчиках 4 та 5 таблиці регулюючі записи, які дозволяють здійснити розглянуті вище коригування; 3) обчислюється та відображаються у робочій таблиці неконтрольована частка участі (стовпчик 6); 4) обчислюються та заносяться у робочій таблиці (стовпчик 7) консолідовані суми відповідних статей Звіту про рух грошових коштів.

Послідовність формування показників Консолідованого Звіту про рух грошових коштів, форми №3-к та форми№3-кн.

Інформація у Консолідованому звіті про рух грошових коштів згрупована за такими розділами:

Розділ I форми консолідованого звіту про рух грошових коштів, форма № 3-к «Рух коштів у результаті операційної діяльності групи підприємств» після розрахунку показників надходження та витрачання коштів за звітний період дають можливість визначити підсумкову характеристику розділу – показник чистого руху коштів від операційної діяльності групи підприємств форми.

Під операційною діяльністю розуміють основну діяльність групи підприємств, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною чи фінансовою діяльністю.

Розділ II форми консолідованого звіту про рух грошових коштів (ф. № 3-к) «Рух коштів у результаті інвестиційної діяльності» групи підприємств

після зазначення надходжень грошових коштів від реалізації необоротних активів та фінансових інвестицій, надходжень від отриманих відсотків та дивідендів, від деривативів, а також витрачань грошових коштів на придбання необоротних активів та фінансових інвестицій, виплат за деривативами та іншими платежами містить у підсумку чистий рух коштів від інвестиційної діяльності групи підприємств.

Розділ ІІІ форми консолідованого звіту про рух грошових коштів (ф. № 3-к) «Рух коштів у результаті фінансової діяльності» групи підприємств відображає надходження грошових коштів від власного капіталу, отримання позик тощо, а також витрачання грошових коштів на викуп власних акцій, погашення позик, сплату дивідендів та чистий рух коштів від фінансової діяльності групи підприємств.

Під фінансовою діяльністю розуміють діяльність групи підприємств, яка призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталів підприємств групи.

При підготовці Консолідованого звіту про рух грошових коштів групи, бухгалтеру материнського підприємства доцільно складати додаткові розрахунки, а саме: 1) Плани (бюджети) та звіти про надходження / витрачання грошових коштів групи підприємств, в т.ч. від внутрішньогрупових операцій; від дивідендів, сплачені неконтрольованій частці участі; від грошовий потоків асоційованих підприємств, які обліковуються методом участі в капіталу; від грошових потоків, які виникають внаслідок придбання і продажу дочірніх підприємств; 2) План та звіт витрачання грошових коштів підприємства, в т.ч. на внутрішньогрупові операції [66].

11.8 **Методика складання Консолідованого звіту про власний капітал**

Призначення та загальна характеристика Консолідованого звіту про власний капітал, форма №4-к.

Метою складання Консолідованого звіту про власний капітал, форма №4-к є надання користувачам консолідованої фінансової звітності повної,

правдивої та неупередженої інформації про зміни у складі власного капіталу групи підприємств протягом звітного періоду. Зміст та форма Консолідованого звіту про власний капітал, форма № 4-к передбачені НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [74]. Консолідований звіт про власний капітал складається за підсумками звітного року на підставі бухгалтерського обліку та доповнює інформацію про фінансовий стан, яка міститься в інших формах консолідованої звітності: Балансі, Звіті про фінансові результати та Звіті про рух грошових коштів.

Звіт має вигляд шахової таблиці в розрізі статей розділу І Пасиву Консолідованого балансу. Звітними періодом для складання Консолідованого звіту про власний капітал є календарний рік – тобто період з 01 січня до 31 грудня поточного року. Проміжна звітність за даною формою материнським підприємством не складається.

Інформаційні джерела для складання Консолідованого звіту про власний капітал, форма №4-к.

Інформацію для складання Консолідованого звіту про власний капітал отримують з установчих документів та свідоцтв про реєстрацію випуску акцій.

Для формування Консолідованого звіту про власний капітал у Плані рахунків передбачено четвертий клас рахунків «Власний капітал та забезпечення зобов'язань», на якому узагальнено інформацію про стан і рух коштів різновидностей власного капітулу – статутного, пайового, у дооцінках, додаткового, резервного, вилученого, неоплаченого, а також нерозподілених прибутків (непокритих збитків), цільових надходжень, забезпечень майбутніх витрат та платежів, страхових резервів (табл. 11.11).

Таблиця 11.11 – Взаємозв'язок статей Балансу (Звіту про фінансовий стан) та 4 класу Плану рахунків

Статті Балансу	Код рядка	Рахунки Плану рахунків
1. Власний капітал		
Зареєстрований капітал	1400	40 «Зареєстрований (пайовий) капітал»

Капітал у дооцінках	1405	41 «Капітал у дооцінках»
Додатковий капітал	1410	42 «Додатковий капітал»
Вписуваний рядок Емісійний дохід	1411	421 «Емісійний дохід»
Вписуваний рядок Накопичені курсові різниці	1412	Аналітичні дані за кредитом 425 «Інший додатковий капітал»
Резервний капітал	1415	43 «Резервний капітал»
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	441»Прибуток нерозподілений», 442 «Непокриті збитки»
Неоплачений капітал	1425	46 «Неоплачений капітал»
Вилучений капітал	1430	45 «Вилучений капітал»
Вписуваний рядок Інші резерви	1435	страховики наводять інші компоненти власного капіталу, які не можуть бути включені до наведених вище статей розділу
Усього за розділом	1495	1400 + 1405 + 1410 + 1415+/ – 1420 – 1425 – 1430 + 1435

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сутність і види об’єднання підприємств.

2. Дайте визначення «материнське і дочірні підприємства».

3. Визначте економічні та правові основи зведеної фінансової звітності в Україні

4. Надайте характеристику методу обліку придбання підприємств.

5. Надайте характеристику методу об’єднання інтересів.

6. Розкрийте особливості обліку внутрішньогрупових операцій.

7. Надайте характеристику пропорційному методу консолідації.

8. Консолідація фінансових звітів за МСФЗ.

9 Вкажіть загальні підходи до організації обліку та звітності підприємств, що об’єднуються у групу.

10. Розкрийте склад і строки подання консолідованої фінансової звітності.

11. Визначте користувачів консолідованої фінансової звітності.

12. Розкрийте порядок складання консолідованої фінансової звітності.

Список рекомендованої літератури

1. Будько О. В. Конспект лекцій з дисципліни «Консолідація фінансової звітності» для здоб. вищ. всвіти другого (магістерського) рівня зі спеціальності 071 «Облік і оподаткування» / укл. О. В. Будько – Кам'янське : ДДТУ. – 2017. – 56 с.

2. Бухгалтерський облік : навч. посібник / Т. В. Давидюк [та ін.] ; Харківський політехнічний ін – т, нац. техн. ун – т. – Харків : ВД «Гельветика», 2016. – 392 с.

3. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : навч. посібник / О. А. Лаговська [та ін.] ; ЖДТУ. – Київ : Кондор, 2018. – 418 с.

4. Консолідація фінансової звітності: навчальний посібник / П. О. Куцик, С. І. Головацька. – Львів: Видавництво ЛТЕУ, 2018. – 306 с.

5. Консолідація фінансової звітності : текст лекцій для студентів денної та заочної форми навчання економічних спеціальностей / уклад. Н. М. Побережна. – Харків : НТУ «ХПІ», 2018. – 68 с.

6. Лучко М. Р., Яцишин С. Р. Консолідація фінансової звітності : Навчальний посібник / М. Р. Лучко, С. Р. Яцишин. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 282 с. – Режим доступу : http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/28695/1/КФЗ – посібник ТНЕУ.pdf

7. Пантелеєв В. П. Консолідація фінансової звітності : навч. посіб. / В. П. Пантелеєв, К. В. Безверхий. – Київ : ДП «Інформ. – аналіт. агентство». – 2016. – 442с.

12 ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА АУДИТУ

12.1 **Предмет, метод і об’єкти організації та методики аудиту**

Аудит є обов’язковою частиною цивілізованого функціонування ринкової економіки кожної країни.

Слово «аудит» латинського походження й означає «слухати».

Аудит є незалежною експертизою фінансової звітності комерційних підприємств уповноваженими на те особами (аудиторами) з метою підтвердження її достовірності для державних податкових органів і власників, а також щодо налагодження бухгалтерського фінансового і управлінського обліку, надання різних консультацій.

Мета аудиту – висвітлення аудитором звіті (думки) про відповідність фінансової звітності в усіх суттєвих аспектах.

Основні завдання аудиту – збирання та оброблення достовірної інформації про господарсько-фінансову діяльність суб’єкта господарювання і формування на цій основі аудиторських висновків та надання консультаційних послуг з питань обліку, аналізу, права, менеджменту, маркетингу, фінансів тощо.

Аудит в Україні здійснюється за міжнародними стандартами аудиту.

Обов’язковий аудит проводиться відповідно до Закону, тобто підприємство – замовник зобов’язане запрошувати аудитора для перевірки фінансово-господарської діяльності. За Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 9, до нього встановлено обсяг і порядок здійснення обов’язкового аудиту, а також визначено перелік підприємств, що підлягають обов’язковій аудиторській перевірці. Обов’язковий аудит спрямований на захист інтересів підприємств і держави від навмисного перекручення показників бухгалтерського балансу і фінансової звітності суб’єктів підприємницької діяльності.

Обов’язковий аудит можна назвати регламентованим, бо його проведення обумовлене законодавчими і нормативними актами, в яких визначено категорії підприємств, що підлягають обов’язковій аудиторській перевірці.

Предметом аудиту є процес розширеного відтворення суспільне необхідного продукту, достовірність відображення його в системі бухгалтерського обліку і звітності, а також дослідження ефективності ділової активності з дотриманням чинного законодавства.

Під *методом аудиторської діяльності* розуміють комплекс прийомів і способів дослідження використаних при вивченні об’єктів, тобто шлях наукового пізнання і встановлення істини.

В аудиті застосовуються загальнонаукові методичні прийоми дослідження: спостереження й експеримент, ідеалізація і формалізація, аналіз та синтез, індукція та дедукція, гіпотеза й аналогія, вимірювання та обчислення, опитування і порівняння тощо.

При цьому джерелами інформації є: первинні документи, у тому числі технічні носії інформації, реєстри синтетичного й аналітичного бухгалтерського фінансового обліку (книги, журнали, оборотні відомості, та ін.); фінансова, податкова, статистична й оперативна звітність тощо.

12.2 **Організація діяльності і контроль якості роботи аудиторської фірми і праці аудиторів**

Аудиторська фірма – це організація, яка зареєстрована як суб’єкт аудиторської діяльності, тобто отримала право на здійснення своєї діяльності на території України, і займається виключно наданням аудиторських послуг.

Методологічні принципи аудиту: планування аудиту; обґрунтованість оцінки значущості аудиторських свідоцтв, а також системи внутрішнього контролю; визначення критеріїв суттєвості й достовірності; дотримання методики і техніки аудиту, оцінювання ризиків та вибору даних; аналіз інформацій і формування висновків; відповідальність за результати аудиту; повне інформування клієнта.

Принципи відповідають вимогам міжнародних нормативів аудиту. Від дотримання цих етичних принципів залежить авторитет фахівця, його професійна придатність виконувати найскладніші завдання.

Права аудиторів:

– перевіряти документи, регістри бухгалтерського фінансового обліку та іншу документацію;

– отримувати від підприємства пояснення і додаткові дані, необхідні для перевірки;

– отримувати від третіх осіб інформацію, необхідну для аудиту;

– проводити інвентаризацію матеріальних цінностей, коштів, цінних паперів;

– залучати до перевірки на договірних засадах фахівців;

– проводити аналіз, надавати консультації з питань обліку, права, консолідації і трансформації звітності;

– надавати послуги щодо оцінки майна, проведення експертизи комп'ютерних програм бухгалтерського фінансового обліку;

– самостійно визначати форми і способи аудиту;

– займатися аудиторською діяльністю індивідуально, створювати аудиторські фірми, об'єднуватися з іншими аудиторами в спілку тощо.

Обов'язки аудиторів:

– доброякісно перевіряти стан бухгалтерського фінансового обліку та звітності замовника, їх достовірність;

– належним чином надавати аудиторські послуги;

– повідомляти власникам, уповноваженим ними особам, замовникам про виявлені під час аудиту недоліки в обліку і звітності;

– зберігати в таємниці отриману під час аудиту інформацію;

– не розголошувати відомості, що становлять предмет комерційної таємниці, не використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;

– відповідати перед замовником за порушення умов договору відповідно до чинного законодавства та ін.

Загальні вимоги аудиту:

1. Перевірка повинна виконуватися особою або особами, які мають відповідну підготовку і досвід роботи в якості аудитора

2. Незалежність висновком аудитора або аудиторів повинна забезпечуватися з усіх питань, які стосуються проведення перевірки.

3. У ході перевірки і складання звіті аудитора повинен бути виявлений відповідний рівень професійного ставлення до справи.

Вимоги до процедури аудиту:

1. Необхідно скласти план перевірки та контролювати роботу допоміжного персоналу, якщо він є.

2. Аудитор повинен мати достатнє уявлення про структуру внутрішнього контролю для того, щоб скласти план своєї роботи, визначити характер, кількість перевірених показників, термін перевірки.

3. В ході аудиту шляхом інспектування, спостережень, опитувань, вивчення документів повинен бути зібраний матеріал, який в достатній мірі підтверджує дані для складання звіті про фінансову звітність.

Вимоги до звіту аудитора:

1. У ньому повинно бути вказано, чи відповідає фінансова звітність загальноприйнятим стандартам обліку.

2. У звіті повинні бути відображені обставини, які зумовили неможливість використання загальноприйнятих стандартів обліку в звітному році на відміну від попереднього періоду.

3. Інформація, включена до фінансової звітності, вважається відповідає встановленим вимогам, якщо інше не вказано в звіті аудитора.

4. У звіті аудитора повинен бути представлений звіт про фінансову звітність в цілому або зроблено заяву про те, що звіт не може бути складено. Якщо звіт про фінансову звітність в цілому не може бути складено, повинні бути зазначені причини. У всіх випадках, коли фінансова звітність підтверджується висновком аудитора, необхідно чітко вказати ступінь його відповідальності і характер аудиторської роботи.

12.3 **Організація процесу аудиторської перевірки фінансової звітності та її інформаційного забезпечення**

Аудиторський процес складається з трьох основних етапів: планування, збору і аналізу інформації, необхідної для оцінки достовірності балансу та фінансової звітності, написання звіту (звіті).

Планування аудиту передбачає визначення його стратегії і тактики, складання загального плану аудиторської перевірки, побудову аудиторської програми і аудиторські процедури, оцінювання обсягу аудиторського контролю і направлене на якісне і своєчасне виконання аудиторських робіт, ритмічне завантаження аудитора роботою, на перевірку виконання договірних зобов'язань, формування портфеля замовлень.

Процес планування передбачає: попереднє планування аудиту, складання загального плану аудиту і визначення загальної стратегії перевірки; складання програми аудиторської перевірки; складання аудитором графіку перевірки і контролю основних етапів операції де необхідно докладно перерахувати процедури, які необхідно здійснити під час операції; складання планів перевірок в межах часу, необхідного клієнту і аудитору, і є підставою для встановлення гонорару тощо;

Аудиторська діяльність спрямована на дослідження фінансово-господарської діяльності підприємства з метою виявлення резервів зниження витрат та підвищення рентабельності відповідно до замовлень, виданих за договорами між аудиторськими організаціями і суб'єктами господарювання. Сукупність організаційних, методичних і технічних процедур становить аудиторський процес.

Аудиторський процес складається з таких стадій: початкова, дослідна і завершальна.

Початкова (підготовчо-узгоджувальна) стадія зосереджується стадія включає визначення об'єкта аудиту й організаційно-методичну підготовку, а саме:

– визначення структури, номенклатури продукції, видів послуги;

– перспектив розвитку підприємства;

– обліково-аналітичного і контрольного процесу на підприємстві;

– загального підходу до проведення аудиту, включаючи можливе використання внутрішнього контролю, проблемних напрямів аудиту;

– оцінки ступеня ризику;

– попереднього варіанта загального плану і програми аудиторської перевірки, визначених обсягів робіт, конкретних виконавців;

– установлення планового рівня суттєвості;

– узгодженні із замовником плану перевірки, обсягу робіт, термінів їх проведення, форми представлення результатів аудиту;

– узгодженні рівня відповідальності аудиторського підприємства і замовника, визначенні вартості аудиторських послуг;

– закріпленні досягнутих домовленостей між аудиторською фірмою та замовником шляхом підписання необхідних документів (договір, програма аудиту тощо);

– підготовці необхідної нормативно-правової бази для перевірки.

Завершується початкова стадія процесу аудиту складанням робочого плану аудитора, де передбачено об’єкт контролю, обсяг роботи і час її виконання (початок і закінчення).

Аналітичні процедури проводяться на основі достовірної фінансової інформації з метою оцінювання фінансового стану, платоспроможності і ліквідності підприємства.

Завершальна стадія аудиту включає узагальнення і реалізацію результатів аудиту. На цій стадії аудиту:

– слід згрупувати виявлені недоліки, скласти нагромаджувальні відомості порушень, аналітичні таблиці, розрахунки, графіки, узагальнити та відобразити результати перевірки в аудиторському звіті;

– обговорюється додаткова документація, що передається замовнику;

– передається аудиторський звіт.

Завершується аудит складанням відповідного аудиторського звіті (звіту) та листа-повідомлення управлінської ланки й аудиторського комітету щодо недоліків структури внутрішнього контролю, виявлених у ході перевірки.

Таким чином, аудиторський процес і сам аудиторський звіт впливають на суб'єкт підприємницької діяльності у справі оптимізації та нормативно-правового регулювання.

Джерелами організаційно-управлінської інформації є установчі документи суб'єкта аудиторського контролю, накази і розпорядження керівника, посадові інструкції та ін. Організаційно-управлінська інформація залежить від типу та структури підприємства, організації і стилю управління.

Фактографічна інформація характеризує об'єкти аудиту на основі даних, що відображені у первинних документах, облікових регістрах, бухгалтерській і статистичній звітності.

За станом об'єкта контролю економічна інформація поділяється на оперативну, поточну і прогнозну. Оперативна інформація аудитор використовує при контролі об'єктів аудиту у момент здійснення господарських операцій. Поточну інформацію використовує після завершення господарських операцій звітного періоду. Прогнозна інформація міститься в бізнес-планах, проектах та інших джерелах і характеризує об'єкти аудиторського контролю на перспективу. Цю інформацію може використовувати аудитор при різних видів аудиторських послуг.

Поділ інформації на внутрішню і зовнішню доцільно здійснювати щодо суб'єкта аудиту. Детальний аналіз спеціальної економічної літератури і діючої практики аудиторських фірм дозволив нам запропонувати класифікацію інформації, яку використовують в аудиті за такими ознаками: джерела отримання, аудиторські докази, ступінь деталізації, тривалість зберігання, спосіб формування.

За джерелами отримання інформацію, яку використовують в аудиті, можна поділити на: оперативного, бухгалтерського і статистичного обліку й

звітності; внутрішнього контролю, відомчого контролю, попереднього аудиторського контролю.

12.4 **Аудит установчих документів, облікової політики та власного капіталу підприємства**

Метою аудиту установчих документів є встановлення відповідності правових основ функціонування підприємства, зазначених у Статуті та інших документах, законодавчо-нормативним актам, що регулюють створення та господарсько-фінансову діяльність підприємства.

Завдання цього аудиту полягають в тому, що аудитор повинен так спланувати і провести перевірку, щоби забезпечити обґрунтовану впевненість у тому, що:

– підприємство зареєстроване згідно з чинним законодавством;

– установчі документи складені відповідно до чинного законодавства і в них відображений потенціал всебічного розвитку підприємства згідно з предметом і цілями діяльності;

– діяльність підприємства здійснюється за вимогами установчих документів і не суперечить чинним законодавчо-нормативним актам;

– в діяльності підприємства відсутні такі види діяльності, які б наносили йому та навколишньому середовищу значну шкоду;

– статутний капітал підприємства сформований відповідно до законодавства.

Методичні прийоми аудиту установчих документів: документальні (дослідження документів, прийоми нормативно-правового регулювання), розрахунково-аналітичні, узагальнення і реалізації результатів аудиту.

Процедури, які відповідають обраним методичним прийомам аудиту: нормативно-правові, лічильно-обчислювальні, логічні, опитування, порівняльно-зіставлювальні та узагальнення.

Основними джерелами інформації в цьому аудиті (і одночасно об’єктом дослідження) є насамперед установчі документи: статут (якщо засновник – одна особа) або статут і установчий (засновницький) договір у випадку, коли

засновників більше двох, а також відповідні законодавчо-нормативні акти, патенти, ліцензії, звітні форми тощо.

Облікова політика підприємства розробляється головним бухгалтером підприємства і затверджується його керівником і є внутрішнім нормативним принципом організації та порядку ведення обліку на підприємстві, який містить сукупність способів та процедур організації та ведення обліку, що використовуються з метою підготовки, складання та подання фінансової звітності.

Мета аудиту облікової політики підприємства – це встановлення її відповідності чинним нормативним та законодавчим датам, а також характеру і масштабу діяльності підприємства.

Завдання аудиту облікової політики:

– встановити наявність наказу (розпорядження) керівника про прийняття облікової політики на підприємстві;

– визначити відповідність прийнятої облікової політики вимогам законодавства та П(С)БО;

– вивчити порядок дотримання під час розроблення Наказу про облікову політику припущень і вимог, встановлених нормативними документами;

– дослідити повноту розкриття вибраних при формуванні облікової політики способів ведення бухгалтерського обліку, що істотно впливають на оцінку і прийняття рішень користувачами бухгалтерської звітності;

– перевірити наявність посадових інструкцій, наявність та ефективність затвердженої системи документообігу, вибір форми ведення бухгалтерського обліку, встановлений порядок проведення інвентаризації майна та зобов’язань, затверджений робочий план рахунків бухгалтерського обліку;

– проаналізувати та оцінити загальні та конкретні елементи облікової політики.

Джерелами інформації і одночасно об’єктом є всі внутрішньофірмові документи, що охоплюють питання організації і ведення обліку на підприємстві.

Методичні прийоми аудиту облікової політики: документальні (дослідження документів, прийоми нормативно-правового регулювання), розрахунково-аналітичні, узагальнення і реалізації результатів аудиту.

Процедури, які відповідають обраним методичним прийомам аудиту: нормативно-правові, лічильно-обчислювальні, логічні, опитування, порівняльно-зіставлювальні та узагальнення.

Етапи перевірки:

1. Слід перевірити дотримання прийнятої методології відображення окремих господарських операцій та оцінки майна.

2. Доцільно досліджувати облікову політику підприємства за такими напрямами:

3. Перевірка дотримання порядку оформлення наказу про облікову політику: чи наявні на підприємстві необхідні внутрішні документи, положення, інструкції, які затверджуються одночасно з обліковою політикою.

4. З'ясування, наскільки ефективний облік на підприємстві, що перевіряється, як вирішені питання на складних ділянках облікової роботи. Встановлення, наскільки звільнений обліковий персонал від виконання невластивих йому облікових функцій, які раціональні прийоми застосовуються для запобігання дублюванню даних.

5. Перевірка, чи є облік дієвим, оперативним, чи використовуються облікові дані для безпосередньої та швидкої допомоги керівництву, адміністративно-управлінському та інженерно-технічному персоналу у вирішенні завдань, поставлених перед ним. Чи своєчасно надаються необхідні довідки, пояснення, матеріали для аналізу, обґрунтовані рекомендації, розрахунки тощо.

6. Встановлення, як організована облікова робота на підприємстві: чи встановлений твердий графік, що передбачає терміни виконання всього комплексу облікових робіт не тільки працівниками бухгалтерії, але й обліково-зобов'язаними особами; чи правильно розподілені обов'язки між всіма обліковими працівниками відповідно до посад та кваліфікації, чи розроблені

для них посадові інструкції, що визначають їх обов'язки та відповідальність за доручену ділянку роботи; чи проводиться систематичний інструктаж щодо порядку заповнення, проходження документації і ведення обліку; чи перевіряється в процесі інструктажу виконання окремих робіт з одночасним виправленням виявлених недоліків та помилок.

7. З'ясування, які форми документації застосовуються на підприємстві, як використовуються типові форми первинного обліку, чи не виготовляє підприємство спеціальних форм при можливості і доцільності застосування типових. Які є недоліки в застосуванні на підприємстві спеціальних форм, чи дотримуються правил користування бланками суворої звітності, чи не випускаються зайві примірники документів.

8. Перевірка, чи забезпечена на підприємстві єдність та порівнянність облікових і планових показників, а також чи дотримуються одноманітності в методах їх розрахунку, необхідної для контролю виконання плану та встановлення їх динаміки.

За наслідками перевірки установчих документів або облікової політики аудитором складається аудиторський звіт, у якому фіксуються виявлені недоліки, обґрунтовуються можливі негативні наслідки і даються конкретні пропозиції щодо їх усунення в подальшій діяльності підприємства, що перевіряється.

12.5 **Аудиторська перевірка необоротних активів та інвестицій**

Метою аудиту необоротних активів і капітальних інвестицій є об'єктивний збір і оцінка свідчень про економічні дії і події з необоротними засобами і капітальними інвестиціями з метою встановлення ступеня відповідності цих тверджень прийнятим нормам податкового і бухгалтерського обліку та надання результатів перевірки зацікавленим користувачам.

Аудит необоротних активів є невід'ємною частиною загального аудиту суб'єкта господарювання. Метою аудиторської перевірки основних засобів є підтвердження достовірності відображення в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності: початкової вартості основних засобів; сум нарахованої

амортизації необоротних активів; операцій, пов’язаних із рухом необоротних активів у періоді, що перевіряється; витрат на поліпшення основних засобів та ремонти; результатів переоцінки; капітальних інвестицій; нематеріальних активів; інших питань.

Завдання аудиту основних засобів та нематеріальних активів

– перевірка того, що основні засоби та нематеріальні активи, відображені у звітності, належать підприємству;

– перевірка відповідності оцінки та класифікації основних засобів і нематеріальних активів чинним П(с)БО;

– перевірка відповідності нарахування та відображення зносу основних засобів та нематеріальних активів обраній обліковій політиці;

– перевірка достовірності відображення залишків основних засобів і нематеріальних активів у звітності підприємства;

– оцінка організації синтетичного й аналітичного обліку основних засобів у бухгалтерії підприємства і за матеріально відповідальними особами в місцях експлуатації основних засобів як власних (рахунок 10), так і орендованих, у порядку операційної (позабалансовий рахунок 01) і фінансової оренди у відповідності зі встановленими правилами;

– перевірка правильності щомісячного нарахування зносу (кредит рахунка 13) по власних і основних засобах, узятих у фінансову оренду, оскільки ці дані пов’язані з формуванням собівартості продукції (робіт, послуг) (дебет рахунків 23, 91, 92, 93 і т. ін.). мають вплив на фінансові результати підприємства (його балансовий прибуток чи збиток);

– перевірка дотримання підприємством податкового законодавства щодо операцій, пов’язаних із придбанням і вибуттям основних засобів, їх орендою у фізичних і юридичних осіб, із нарахуванням амортизації;

– перевірка й оцінка чинного на підприємстві порядку обліку затрат на поліпшення основних засобів та їх ремонти при підрядному і господарському способах виконання робіт, виходячи з прийнятої підприємством облікової політики;

– аналіз використання підприємством основних засобів за часом і потужністю з урахуванням специфіки виробничої діяльності підприємства, якщо це обумовлено укладеним з аудитором договором;

– перевірка результатів проведеної переоцінки основних засобів.

Ці питання вивчаються аудитором, дається їх оцінка в аналітичній частині аудиторського звіті, де викладаються пропозиції щодо усунення виявлених порушень і відхилень від встановлених правил обліку.

Завданні аудиту капітальних вкладень

До основних завдань, які вирішуються у межах аналізу й аудиту капітальних інвестицій, можна віднести такі:

– аналіз ефективності інвестиційних проектів;

– моніторинговий контроль критичних співвідношень обсягів виробництва і реалізації за проектом;

– оцінка забезпеченості проектів капітальних інвестицій джерелами фінансування;

– аналіз результатів обсягу капіталу, що інвестується, і віддачі від проектованих виробництв;

– підтвердження реальності наданих фінансових звітів.

Об’єктом дослідження є інформація, зафіксована в різних джерелах щодо необоротних активів і капітальних інвестицій.

Облік та узагальнення інформації про необоротні активи і капітальні інвестиції здійснюється на рахунках бухгалтерського обліку й подається користувачам у вигляді фінансової звітності. Ця інформація є складовою предметної області аудиторського дослідження.

Об’єкти аудиту необоротних активів і капітальних інвестицій та відображення іх у бухгалтерському обліку і звітності

Задачі аудиту: ознайомитися з обліковою політикою підприємства. У складі інформації про облікову політику суб’єкта господарювання в бухгалтерській звітності

Джерела інформації:

1. Первинні документи з обліку основних засобів:

2. Облікові регістри синтетичного обліку необоротних активів (відомості, журнали, книги).

3. Інвентаризаційні відомості, які свідчать про фактичний стан і наявність необоротних активів.

4. Рахунки Головної книги, призначені для обліку необоротних активів і їх зносу.

5. Бухгалтерський баланс звітного періоду.

6. Звіт про фінансові результати (в частині фінансових результатів від ліквідації, продажу основних засобів і витрат на ремонт основних засобів, амортизація як елемент операційних витрат).

7. Звіт про рух грошових коштів.

8. Примітки до фінансової звітності.

9. Фінансова звітність за попередній період.

10. Результати опитування й анкетування керівництва підприємства з питань збереження, використання, обліку основних засобів та інші.

11. Документація внутрішнього аудитора з контролю за необоротними активами.

12. Відповіді на запит від постачальників основних засобів або підрядників.

13. Робочі документи і звіт попереднього аудитора.

14. Контракти, угоди про оренду, страхові поліси.

15. Кошториси і плани ремонтів основних засобів.

16. Розрахунки амортизаційних відрахувань по основних засобах.

Основними методами, які використовуються при аудиті основних засобів, є опитування, фактична перевірка, порівняння, перерахунок, документальна перевірка, вибіркове дослідження.

На підготовчому етапі аудиторської перевірки при загальному ознайомлені з суб’єктом господарювання аудитор з’ясовує склад основних засобів, їх види,, рівень забезпеченості підприємства основними засобами,

ступінь їх зносу, місцезнаходження, матеріальну відповідальність за них, їхні технічні характеристики.

Починаючи перевірку обліку основних засобів, аудитор повинен: ознайомитися з обліковою політикою підприємства в частині організації обліку основних засобів у ревізованому звітному періоді, її змінами в порівнянні з попереднім;

– виявити дату проведення останньої інвентаризації основних засобів, її результати;

– перевірити наявність наказів (розпоряджень) про створення на підприємстві постійно діючої комісії зі списання основних засобів, про осіб, відповідальних за збереження основних засобів у місцях їх експлуатації, а також виявити, чи укладено з ними договори про повну індивідуальну матеріальну відповідальність;

– ознайомитись із договорами на оренду основних засобів, укладеними з юридичними і фізичними особами, як зареєстрованими, так і не зареєстрованими підприємцями;

– упевнитися, що бухгалтерія веде картотеку основних засобів та інвентарні списки за конкретними матеріально відповідальними особами в комп'ютерному чи ручному варіантах;

– отримати інформацію (накази, список осіб) про звільнених матеріально відповідальних осіб;

– установити, якою мірою бухгалтерія суб'єкта господарювання забезпечена чинними нормативними документами, які визначають правила ведення обліку основних засобів, зразками форм уніфікованої первинної документації з обліку основних засобів.

Результати перевірки повноти оприбуткування необоротних активів фіксують у робочому документі.

Аудиторській перевірці також підлягають операції зі списання основних засобів. Основні засоби організацій вибувають унаслідок зносу, стихійного

лиха, нестачі, розкрадань, реконструкції і заміни малоефективних об’єктів, а також продажу, безоплатної передачі та ін.

У процесі перевірки аудитор повинен встановити причину списання об’єктів основних засобів, законність і доцільність цих операцій, порядок ліквідації основних засобів, які стали непридатними, повноту оприбуткування запасних частин, лому, інших матеріалів, отриманих від ліквідації об’єктів.

12.6 **Аудит грошових коштів і дебіторської заборгованості**

У процесі аудиту операцій з грошовими коштами необхідно розв’язати такі основні *завдання*:

– ознайомитися з умовами зберігання готівки та інших грошових документів у касі;

– вивчити фактичний порядок документального оформлення операцій з надходження і вибуття грошових коштів, ведення касової книги та книги реєстрації грошових документів, обліку касових операцій;

– установити законність і достовірність операцій з надходження і списання коштів з банківських рахунків та правильність їх відображення.

Освоєння методики аудиту касових операцій є важливим, виходячи з таких причин: грошові кошти є найбільш ліквідними і такими, що швидко реалізуються активами клієнта, вони мають масовий і поширений характер, рух готівки відбувається через касові операції, тому під час аудиту вони досліджуються суцільним методом. Особлива увага приділяється питанню забезпечення збереження грошей і дотримання касової дисципліни.

Основними джерелами інформації перевірки касових операцій є первинні документи:

– прибуткові й видаткові касові ордери;

– квитанції на внесок готівки до банку або на оплату послуг інших організацій;

– розрахунково-платіжні (платіжні) відомості на виплату, заробітної плати відпускних, матеріальної допомоги, стипендій та інших виплат; трудові угоди

на виконання й оплату певних робіт; акти інвентаризації готівки в касі; договір про матеріальну відповідальність; касова книга; звіти касира; журнал реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів; облікові регістри (відомості, журнали, машинограми) за рахунками «Каса», «Рахунки в банках», «Інші грошові кошти»;

– Головна книга.

До джерел також слід віднести такі звітні документи: баланс підприємства (форма № 1); звіт про рух грошових коштів (форма № 3); книга обліку касових видатків та ін.

Починаючи дослідження операцій з грошовими коштами, аудитору доцільно отримати якомога повнішу інформацію про внутрішній контроль на даній ділянці обліку. З'ясувати, як на підприємстві дотримуються касової дисципліни, наскільки жорстко контролюються операції з готівкою, у тому числі з валютою, наскільки чітко забезпечується санкціонування різних платежів з поточного та інших рахунків підприємства (можна шляхом фактичної перевірки).

Аудитор перевіряє облік грошових коштів за узгодженою програмою.

Після здійснення інвентаризації каси аудитори розпочинають виконання інших процедур. Аудит касових операцій повинен проводитись згідно з розробленою програмою за такими напрямами:

– перевірка правильності документального оформлення операцій по касі;

– оцінка повноти і своєчасності оприбуткування грошових коштів;

– аналіз правильності списання грошових коштів на витрати;

– перевірка дотримання касової дисципліни;

– перевірка правильності відображення касових операцій в обліку.

На завершення досліджується правильність указаної в облікових регістрах за рахунком 30 «Готівка» кореспонденції рахунків, підрахунку оборотів і залишків. Для цього звіряються дані касової книги, звіту касира й облікового регістра за відповідний місяць, період по датах. Виявлені розходження між показниками, що порівнюються, означають наявність

помилок, які можуть бути як ненавмисними, викликаними неуважністю бухгалтера під час підрахунку, так і навмисними. Останні вимагають отримання письмових пояснень й оперативного інформування керівника підприємства. У будь-якому разі виявлені аудитором помилки і недостовірні дані обов'язково реєструються в його робочих документах.

Для складання звіту про грошові кошти необхідна така інформація: баланс за звітний і попередній рік; звіт про прибутки і збитки за поточний рік; додаткова інформація (з Головної книги) про деякі операції, що включають виплату і надходження грошових коштів.

Аудит операцій з готівкою підлягають суцільній перевірці.

Підприємства та індивідуальні підприємці, які мають поточні рахунки в банку, зобов'язані зберігати свої кошти в установах банків. Готівка, яку вони одержують із власних поточних рахунків, має витрачатися виключно на визначені в чеку цілі. Розрахунки готівкою підприємств усіх форм власності, а також індивідуальних підприємців з громадянами мають проводитися з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів, касового чи товарного чека, квитанції, договору купівлі-продажу, актів закупівлі, виконання робіт (надання послуг) або інших документів, що засвідчують факт купівлі товару, виконання роботи, надання послуги.

Ліміти залишку готівки в касі встановлюються усім підприємствам, що мають рахунки в установах банків і здійснюють касові операції готівкою. Ліміт залишку готівки в касі для кожного підприємства встановлюють комерційні банки за місцем відкриття рахунка з урахуванням режиму роботи підприємства, віддаленості його від установи банку, розміру касових оборотів, встановлених строків і порядку здавання касової виручки (надходжень) та графіка заїзду інкасаторів.

Приймання готівки касами підприємств проводиться за прибутковими касовими ордерами, підписаними головним бухгалтером або особою, ним уповноваженою. Про приймання грошей видають квитанцію за підписом головного бухгалтера або особи, ним уповноваженої, і касира, завірену печаткою

(штампом) касира або відбитком касового апарата. Видача готівки з кас підприємств проводиться за видатковими касовими ордерами або за належно оформленими платіжними (розрахунково-платіжними) відомостями. Документи на видачу грошей мають бути підписані керівником і головним бухгалтером або особами, ними уповноваженими.

Аудитор використовує нормативні документи, затверджені відповідними міністерствами і відомствами, первинні документи щодо приймання і видачі готівки, касові книги і звіти касира, книги аналітичного обліку цінностей, що зберігаються в касі, облікові регістри за рахунком 30 «Готівка» і для зустрічної перевірки за рахунки 31 «Рахунки в банках», субрахунками до нього 311 «Поточні рахунки в національній валюті», 312 «Поточні рахунки в іноземній валюті», 313 «Інші рахунки в банку в національній валюті», 314 «Інші рахунки в банку в іноземній валюті», 33 «Інші кошти», субрахунки 331 «Грошові документи в національній валюті», 332 «Грошові документи в іноземній валюті», 333 «Грошові кошти в дорозі в національній валюті», 334 «Грошові кошти в дорозі в іноземній валюті».

Аудит операцій на рахунках у банкуC:\Documents and Settings\Andrew\My Documents\В БИБЛИОТЕКУ\enbv.narod.ru\enbv.narod.ru\text\Econom\audit\str\10.html-123#123 підлягають суцільній перевірці. Джерелами даних для аудиту операцій на рахунках у банках є виписки банку з особових рахунків і прикладені до них виправдувальні документи, а також записи в облікових регістрах за рахунком 31 «Рахунки в банках». Насамперед, треба звірити залишки коштів, відображених у випсках за відповідними рахунками, із залишками коштів, що значаться за обліковими даними. Однак рівність залишків не гарантує тотожності оборотів за випсками банку і за балансовим рахунком, оскільки при обробці виписок може бути допущено навмисне зменшення оборотів за дебетом і кредитом рахунка на однакову суму з метою приховати зловживання. Тому слід перевірити відповідність оборотів за дебетом і кредитом рахунка за випсками банку за кожний місяць даним оборотів за обліковими реєстрами. Важливо також перевірити повноту і достовірність банківських виписок і

прикладених до них документів. Повноту банківських виписок встановлюють за їхньою нумерацією за сторінками і перенесенням залишку коштів на рахунку. Залишок коштів на кінець періоду в попередній виписці банку за рахунком має дорівнювати залишку коштів на початок періоду в наступній виписці. Правильність виписки визначають шляхом перевірки всіх її реквізитів. Якщо у виписці буде встановлено необумовлені виправлення або підчищення, закреслення, то необхідно провести зустрічну перевірку даних виписки із записами в першому примірнику особового рахунка, що знаходиться в установі банку. У випадку відсутності окремих виписок слід також звернутися до установи банку.

Кожний випадок порушення кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку перевіряється за первинними документами для того, щоб з'ясувати, чи не призвело це до навмисного перекручення облікових і звітних даних.

Під час перевірки операцій за поточним рахунком в іноземній валюті слід врахувати, що суб'єкти господарювання можуть здійснювати скупку, обмін, продаж валюти за ліцензією Національного банку України в установленому законом порядку.

Завдання аудитора – перевірити повноту і своєчасність зарахування на рахунки в банках кожної суми виторгу.

У звіті аудитори зазначають виправлені записи за відповідний період і встановлюють результат.

Особливу увагу слід звернути на перевірку сальдо рахунка 333 на перше число кожного місяця. Необхідно з'ясувати, чи немає фактів віднесення на цей рахунок виторгу, який належить до перших чисел наступного за звітним місяця з метою дописування товарообороту.

12.7 **Аудит розрахунків з підзвітними особами**

Аудит розрахунків із підзвітними особами здійснюють суцільним порядком.

Основними завданнями аудиту розрахунків із підзвітними особами є: перевірка дотримання правил видання авансів; контроль за своєчасністю здавання авансових звітів; перевірка правильності використання підзвітних сум і оформлення документів, доданих до авансових звітів, а також своєчасності повернення невитрачених сум. Крім того, завданням аудиту є: виявлення незаконних і недоцільних з господарського погляду витрат.

Джерелами аудиту є: накази і розпорядження по підприємству, авансові звіти з прикладеними до них виправдувальними документами про використання підзвітних сум, звіти касира з прикладеними прибутковими і видатковими касовими документами, Головна книга, баланс підприємства, дані аналітичного і синтетичного обліку з рахунка 372 «Розрахунки з підзвітними особами». Сальдо цього рахунка може бути як дебетовим, так і кредитовим. Такі показники відображаються розгорнено: дебетове сальдо – у складі оборотних активів, кредитове сальдо – у складі зобов'язань балансу підприємства.

Авансовий звіт бухгалтерія перевіряє як з погляду правильності його оформлення й арифметичних підрахунків, так і за суттю, тобто правильність і законність витрати кожної суми, зазначеної у звіті. Про перевірку робиться запис на бланку авансового звіту, після чого останній затверджує керівник підприємства. Залишок невикористаних сум підзвітна особа повертає до каси підприємства.

Керівникам підприємств надано право у випадках, коли розмір витрат на службові відрядження відомий заздалегідь, проводити оплату вказаних витрат за згодою осіб, що їдуть у відрядження, без подання виправдувальних документів. Розрахунок виданої суми, підписаний керівником підприємства, зберігається у бухгалтерії підприємства. Посвідчення на відрядження подається у бухгалтерію без звіту.

На практиці трапляються порушення операцій, пов'язаних із закупівлями сільськогосподарських продуктів і сировини. Тому аудитору слід ретельно перевірити авансові звіти заготівельників і прикладені до них закупівельні квитанції, приймальні акти, відомості закупок тощо. Аудитори зіставляють

копії квитанцій відносно номерів, дат, ціни і суми. Якщо є сумнівні документи, виїжджають на місце або надсилають письмовий запит.

12.8 **Аудит запасів і незавершеного будівництва**

Основою господарської діяльності підприємств є матеріальні цінності: виробничі запаси, готова продукція, товари, тара, малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП) (рахунки класу 2 «Запаси»). Аудитор керується Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 «Запаси».

Об'єктами аудиту є: приймання цінностей за кількістю і якістю, норми витрачання; МШП, товари і тара; первинні документи, регістри обліку, звітність.

Джерелами перевірки є регістри синтетичного й аналітичного обліку щодо наявності та руху матеріальних цінностей, звіти матеріально відповідальних осіб з прикладеними до них документами, регістри синтетичного і аналітичного обліку розрахунків із постачальниками тощо.

Аудит матеріальних цінностей доцільно починати з інвентаризації, яку проводять силами і коштами підприємства – замовника під наглядом аудиторів. Перед початком інвентаризації матеріально відповідальна особа складає звіт (виробничий, матеріальний, товарний, товарно-грошовий) і дає відповідну розписку (текст розписки наведено на титульній стороні інвентаризаційного опису). Один примірник звіту матеріально відповідальна особа здає в бухгалтерію підприємства, другий – аудитору.

Після інвентаризації аудитори переходять до перевірки повноти оприбуткування матеріальних цінностей.

Особливу увагу приділяють перевірці операцій за рахунком 63 »Розрахунки з постачальниками і підрядниками», за дебетом якого відображається оплата боргу постачальнику за доставлені матеріальні цінності, за кредитом – їх надходження (оприбуткування). Протягом місяця, як правило, дебетових залишків на цьому рахунку не повинно бути, за винятком вартості оплачених матеріалів, що залишилися на кінець місяця в дорозі або не були вивезені зі складів

постачальників. За такими операціями на рахунку 63 »Розрахунки з постачальниками і підрядниками» може утворитися дебетове сальдо, яке наприкінці місяця перераховується з цього рахунка в дебет рахунка 209 «Інші матеріали» без оприбуткування їх на склади. На початок наступного місяця ці суми сторнуються і числяться в поточному обліку як дебіторська заборгованість за рахунком 63, поки матеріали не будуть прийняті й оприбутковані матеріально відповідальними особами.

Аудитору слід перевірити правильність складання актів розбіжності кількості та якості матеріальних цінностей, що надійшли, і своєчасність пред'явлення претензій до постачальників або транспортної організації (залізниці). Практика показує, що такі розбіжності зумовлені привласненням матеріальних цінностей і оформленням фіктивних (підроблених) актів із метою приховування нестач або пересортиць матеріальних цінностей. Для виявлення фактів зміни назв або споживчих якостей цінностей (ґатунку, марки, розміру, вологості тощо), штучного завищення ваги брутто, тари застосовують експертну оцінку документів.

Одночасно з перевіркою повноти оприбуткування матеріальних цінностей вивчають правильність їх оцінки, керуючись Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»,. Придбані (отримані) або вироблені запаси зараховуються на баланс за первісною вартістю.

Правильна оцінка матеріальних цінностей залежить від організації і постановки їх аналітичного і синтетичного обліку. Тому під час аудиторської перевірки з'ясовують, чи ведеться облік на рахунку 20 «Виробничі запаси» у розрізі субрахунків і за кожним найменуванням, номенклатурним номером.

Під час дослідження документів застосовують логічну, нормативно-правову, зустрічну перевірку. Перевіривши правильність оприбуткування, аудитор приступає до аналізу списання матеріальних цінностей.

Насамперед слід встановити відповідність даних складського обліку даним синтетичного обліку за рахунком 20 «Виробничі запаси», для чого загальний підсумок залишків сальдової відомості на кінець місяця звіряють із

залишками на кінець місяця, показаними у відомості обліку матеріальних цінностей, товарів і тари. Таке зіставлення здійснюють за кожним складом, зокрема, на перше число відповідного періоду. Загальні обороти вибуття матеріалів за місяць за всіма складами і залишки матеріалів на кінець місяця, показані у відомості, звіряють із кредитовим оборотом і залишками на рахунку 20 «Виробничі запаси» в Головній книзі. Якщо всі розбіжності були наслідком занедбаності обліку матеріальних цінностей, то перевірка зупиняється до відновлення бухгалтерського обліку матеріальних цінностей.

Для перевірки здійснених операцій щодо списання і відпуску матеріалів у виробництво використовують нагромаджувальні відомості щодо витрачання матеріалів зі складів, що виписуються на підставі видаткових документів. Відділи матеріально-технічного постачання на підставі встановлених норм витрачання матеріалів на випуск відповідного виду виробів розробляють ліміти відпуску матеріалів у виробництво і відпускання їх здійснюється в межах лімітів.

Аудиторська процедура перевірки видаткових документів не може обмежуватися тільки зіставленням відпущених цінностей з установленими лімітами і зустрічною перевіркою документів, що знаходяться на складах і в цехах. Одночасно доцільно здійснити аналіз даних складського обліку після відпуску матеріальних цінностей, за допомогою чого можна виявити розмір завищених списань матеріалів у виробництво за рахунок обрахування, обважування, заниження ґатунку при відпуску матеріалів у цехи, що сприяє утворенню необлікованих залишків матеріалів на складах із наступним їх вилученням.

Перевірка обґрунтованості встановлених норм витрачання матеріалів може бути проведена за допомогою контрольного запуску сировини і допоміжних матеріалів у виробництво (експерименту), процедуру якого комісія оформляє спеціальним актом.

12.9 Аудиторський контроль праці та її оплати

Для перевірки правильності нарахування і виплати заробітної плати аудитору насамперед слід ретельно ознайомитися зі встановленими нормами для різних видів оплат.

Форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, розміри надбавок, доплат, премій підприємства встановлюють самостійно у колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством і угодами. Конкретні розміри ставок, окладів, розцінок, надбавок, премій власник встановлює з урахуванням закону. Особи, що працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу. Робота в надурочний час оплачується у подвійному розмірі годинної ставки.

Для нарахування основної заробітної плати працівникам з погодинною оплатою праці необхідно мати відомості про посадові оклади (за штатним розкладом), присвоєні розряди (на підставі наказів по підприємству), а також дані табельного обліку відпрацьованого ними часу за відповідний період (місяць).

При нарахуванні основної заробітної плати працівникам, яким встановлена відрядна оплата праці, крім табеля необхідно мати відомості про виробіток і розцінки за виконані роботи.

Для розрахунку заробітної плати спеціаліста за тарифом годинну тарифну ставку треба помножити на кількість годин зміни.

Аудитор насамперед перевіряє чисельність працівників підприємства і правильність її відображення у звітності.

Вибірково перевіряють наявність трудових книжок працівників. Відтак перевіряють правильність оформлення табеля обліку часу.

Дотримання тарифних сіток і ставок, посадових окладів встановлюють шляхом їх порівняння зі штатним розкладом і перевіркою даних розрахунково-платіжних відомостей, табелів обліку використання робочого часу і розрахунку заробітної плати.

Перевірку розрахунків з робітниками і службовцями із заробітної плати доцільно починати із встановлення ідентичності даних аналітичного обліку щодо оплати праці показникам синтетичного обліку з рахунка 66 «Розрахунки за виплатами працівникам» у Головній книзі й балансі на однакову дату.

Для цього звіряють сальдо на перше число відповідного місяця у Головній книзі й балансі з підсумковими сумами (сумами до видачі) розрахунково-платіжних відомостей. Причинами розходжень можуть бути: перекручення даних внаслідок зловживань (виключень виплат, утримань); неповного утримання авансів; повторного списання грошових документів із віднесенням виплат у дебет рахунка 66 «Розрахунки за виплатами працівникам»; зменшення дебіторської заборгованості або збільшення кредиторської заборгованості під час перенесення сальдо з одної розрахункової відомості в іншу тощо. Потім слід перевірити достовірність первинних документів (табелів обліку використання робочого часу і розрахунку заробітної плати, особових рахунків, розрахункових і розрахунково-платіжних відомостей).

При почасовій оплаті праці перевіряють правильність тарифних ставок, умов контракту, а при відрядній – виконання кількісних і якісних показників роботи, правильність норм і розцінок. Перевіряють, чи не включено в табелі обліку використання часу вигаданих (підставних) осіб, чи заведено на таку особу особову справу у відділі кадрів.

Заробітна плата за період відпустки нараховується у такому порядку. Середній заробіток для оплати відпустки розраховують, виходячи із заробітку за дванадцять останніх місяців (календарних), що передували місяцю виходу у відпустку. Ця сума ділиться на 12 (або 11 за перший рік роботи). Отриманий середньомісячний заробіток ділиться на середньомісячну кількість робочих днів протягом року (з урахуванням вихідних і святкових днів). Отриманий середньоденний заробіток перемножується на число робочих днів відпустки.

Під час перевірки виплати премій слід встановити: чи виконано умови, згідно з якими премія виплачується шляхом перевірки усіх показників за

даними бухгалтерського і статистичного обліку; чи дотримано порядку зниження розміру або позбавлення премій тощо; правильність утримань.

Аудитор вивчає своєчасність та повноту утримань з нарахованої заробітної плати. Основна увага приділяється податку з доходів фізичних осіб, військовому збору. Під час перевірки здійснюється арифметичний контроль сум утриманого податку. Підтверджується законність застосування пільг, які передбачені чинним законодавством; встановлюються випадки неутримань або часткових утримань податку.

Утримання за виконавчими листами повинні здійснюватися тільки у разі їх наявності або особистої заяви працівника. Далі встановлюється правильність вказаної в облікових реєстрах кореспонденції рахунків та суми нарахованої заробітної плати, а також утримань з неї в обліковому періоді. Досліджується відповідність аналітичного обліку із заробітної плати синтетичному обліку. При цьому порівнюється залишок, який відображається в балансі за рахунком на 1-ше число місяця, з даними розрахунково-платіжної відомості, а сума заборгованості за розрахунковою відомістю – з сумами платіжної відомості, за якою заробітна плата виплачена працівникам.

12.10 **Аудит довгострокових і короткострокових зобов’язань.**

П(С)БО 11 «Зобов’язання» визначає порядок формування та відображення у звітності інформації про зобов’язання. Цим стандартом усі зобов’язання класифікуються на довгострокові, поточні, забезпечення та непередбачені зобов’язання.

Аудитор перевіряє, чи дотримано порядку, за яким кредитні взаємовідносини регламентуються на підставі кредитних договорів. У кредитному договорі банк бере на себе зобов’язання надати кредит, а позичальник – використати, сплатити борг і повернути його. Під час аудиту довгострокових позик і векселів аудитор керується П(С)БО 11 «Зобов’язання». Аудитору слід врахувати, що до довгострокових зобов’язань належать:

довгострокові кредити банків; інші довгострокові фінансові зобов'язання; відстрочені податкові зобов'язання; інші довгострокові зобов'язання.

Облік розрахунків ведеться на рахунку 60 «Короткострокові позики» у національній та іноземній валюті за кредитами банків, строк повернення яких не перевищує дванадцяти місяців з дати балансу, та за позиками, термін погашення яких минув. За кредитом цього рахунка відображаються суми одержаних кредитів, за дебетом – погашення та переведення до довгострокових зобов'язань у разі відстрочення кредитів (позик).

Аудитор здійснює аналіз фінансового стану підприємства, контролює дотримання строків платежів, своєчасність сплати комерційного кредиту. Комерційні кредити підприємство покриває за рахунок власних оборотних коштів, інших джерел, а також за рахунок банківського кредиту. Завдання аудитора – перевірити законність одержання і використання банківських кредитів за цільовим призначенням, своєчасність погашення їх.

Перевіряючи записи у Головній книзі й балансі, аудитор з'ясовує, якими видами позик користувалось підприємство. Для перевірки дотримання порядку кредитування, оформлення позик та їх погашення.

Аудит кредитних операцій доцільно проводити за видами позик (кредитів) – під товарооборот, товари сезонного нагромадження, на тимчасові потреби тощо.

За даними балансу і записами в реєстрі аналітичного обліку аудитор встановлює, чи використовувалася позика за цільовим призначенням. Аудитор перевіряє правильність відомостей про забезпечення виданих позик, наявність власних оборотних коштів у товарних запасах, повноту використання позик на тимчасові потреби, під нормативні запаси матеріальних цінностей. Особливій перевірці підлягають факти виникнення простроченої заборгованості, при цьому встановлюють причини, суму збитків від сплати процентів за підвищеною ставкою, перевіряють ефективність заходів щодо погашення прострочених позик, з оздоровлення фінансового стану підприємства.

Основними причинами виникнення простроченої заборгованості є невиконання плану товарообороту, порушення позичальниками договірних зобов'язань, затоварювання тощо. Перевірку кредитних операцій здійснюють паралельно з аналізом виконання плану товарообороту і стану товарних запасів.

Типовими порушеннями є включення до забезпечення безтоварних рахунків при кредитуванні під розрахункові документи в дорозі некредитованих товарно-матеріальних цінностей, неточні відомості про склад товарних запасів сезонного нагромадження.

Якщо підприємство одержало позику під товари сезонного зберігання, доцільно звірити суму фактичних залишків товарів сезонного зберігання з даними, поданими у банк.

На рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками» ведеться облік розрахунків із постачальниками та підрядниками за одержані товарно-матеріальні цінності, виконані роботи і надані послуги. За кредитом цього рахунку відображається заборгованість за одержані від постачальників товарно-матеріальні цінності, за дебетом – її погашення.

Аудит здійснюється окремо за кожним постачальником за кожним документом (рахунком) на сплату. Під час одержання матеріалів, товарів необхідно зробити запис: дебет рахунка 20 «Виробничі запаси», 28 «Товари», кредит рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками».

Однак, коли на підставі виписки банку відбувається списання грошей для розрахунку з постачальником, то робиться запис: дебет 63, кредит 31 «Рахунки в банках».

Аудитор перевіряє правильність і своєчасність виконання договірних зобов'язань постачальниками і підрядниками за виконані роботи чи надані послуги. Аудит починають з аналізу результатів інвентаризації кредиторської заборгованості за відповідними звітними періодами на найближчу дату до початку аудиту. Дані інвентаризації слід звірити із сумами, відображеними у Головній книзі та балансі за рахунком 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками». Звірянню підлягають залишки кредиторської заборгованості на

початок звітного періоду, відображені в регістрах бухгалтерського обліку, із залишками в попередньому звітному періоді, й уточнюється реальність кредиторської заборгованості.

Під час аудиту розрахунків із постачальниками необхідно встановити наявність договорів поставки товарів, перевірити доцільність придбання, дотримання встановлених договором розрахунків. Щоб встановити повноту оприбуткування матеріальних цінностей, слід зіставити дані про їх кількість і вартість за платіжними документами (платіжним дорученням і вимогами – дорученнями) з даними документів на їх оприбуткування (рахунків, рахунків-фактур, товарно-транспортних накладних) і показниками аналітичного обліку розрахунків з постачальниками (реєстрів операцій за рахунками з постачальниками), книгами, картками складського обліку, звітами руху товарів.

12.11 **Аудит витрат і собівартості продукції**

Метою аудиту витрат і собівартості продукції є складання аудитором звіті про те, чи відповідає інформація, відображена у фінансовій звітності щодо витрат і собівартості реалізованої продукції, в усіх суттєвих аспектах нормативним документам, які регламентують порядок обліку, підготовки і подання фінансових звітів.

Інформацію про результати діяльності підприємство налає користувачам через оприлюднення звіту за ф. 2 «Звіт про фінансові результати», в якому інформація подається з погляду видів діяльності: надзвичайної і звичайної. Інформація зі звичайної діяльності у звіті подається за підвидами: операційна, інвестиційна та фінансова. У свою чергу, операційна діяльність поділяється на основну та іншу операційну діяльність.

Щоб скласти об’єктивну думку щодо інформації про витрати суб’єкта господарювання, випуск продукції та її собівартості, аудитору необхідно: одержати обґрунтовану гарантію того, що інформація в бухгалтерській документації та інших джерелах даних із питань перевірки достовірна і

достатня; вирішити, чи правильно відтворена в обліку і звітності відповідна інформація.

3 цією метою аудитор повинен здійснити:

– перевірку наявності й правильності оформлення первинних документів, що є підставою для записів із формування собівартості продукції (робіт, послуг);

– перевірку правильності віднесення витрат до складу собівартості продукті (робіт, послуг);

– оцінку стану синтетичного й аналітичного обліку витрат на виробництво, що входять до собівартості продукції (робіт, послуг);

– перевірку правильності оприбуткування готової продукції;

– перевірку повноти правильності й достовірності відображення операцій із формування собівартості продукції (робіт, послуг) в обліку та звітності;

– оцінку правильності формування собівартості продукції (робіт, послуг) за об’єктами калькулювання витрат.

– перевірку правильності відображення в обліку і звітності собівартості реалізованої продукції.

Отже, метою аудиту витрат на виробництво і собівартість виробленої та реалізованої продукції є складання аудитором звіті про те. чи відповідає інформація, відображена у звітності та бухгалтерському обліку, в усіх суттєвих аспектах нормативним документам, які регламентують порядок бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, оскільки гарантом достовірності цієї інформації є аудиторський звіт.

Для встановлення переліку нормативних документів, які застосовуються при аудиті витрат і собівартості продукції, необхідно вдатися до визначення показника «собівартість» і його розуміння.

На даному етапі розглянемо нормативні документи, які регламентують правильність формування витрат в обліку, метою якого є своєчасне, повне і достовірне визначення фактичних витрат, пов’язаних із виробництвом продукції, обчислення фактичної собівартості окремих видів та всієї продукції.

Основним нормативним документом є Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості та відповідні Методичні рекомендації з інших галузей.

Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості, крім положень про віднесення витрат, за класифікаційними ознаками визначають:

– методи обліку витрат і калькулювання виробничої собівартості продукції:

– облік у допоміжних (підсобних) виробництвах, цехах, калькулювання продукції (робіт, послуг) допоміжних підприємств і списання цієї продукції (робіт, послуг) на виробництво основної продукції;

– облік незавершеного виробництва;

– витрати, що не входять до собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

– порядок визначення ціни та рентабельності виробництва продукції.

При проведенні аудиту витрат на виробництво, собівартості виробленої і реалізованої продукції вивчаються процеси і явища, відображені документально і пов’язані з виробничою діяльністю суб’єкта господарювання. Предметна область дослідження включає інформацію, за допомогою якої аудитор відтворює ланцюг взаємопов’язаних фактів виробничої діяльності. Дослідження не обмежується вивченням бухгалтерських документів, оскільки рамки відображення господарських операцій значно ширші.

Аудит виробничої діяльності підприємства і витрат на виробництво є найважливішою і, водночас, найскладнішою частиною аудиторської перевірки. Одним з основних показників роботи будь-якого підприємства є випуск продукції та її собівартість. Останній показник залежить від багатьох чинників, на яких повинен зосередити увагу аудитор.

На етапі ознайомлення необхідно вивчити організацію виробництва і технологічного процесу на підприємстві, умови роботи.

Перед початком перевірки в першу чергу аудитор повинен ознайомитися з організаційними і технологічними особливостями виробництва, видами продукції, що випускається, ресурсами, що використовуються підприємством.

Під організаційними особливостями необхідно розуміти етапи проходження технологічного процесу від одержання сировини та матеріалів зі складу до здавання на склад готової продукції після проходження відділу технічного контролю. При цьому аудитор вивчає документальне оформлення руху сировини, напівфабрикатів з одного цеху до іншого, як здійснюється контроль за збереженням і раціональним використанням сировини.

Технологічні особливості залежать від типу обладнання, яке використовується, наскільки це обладнання завантажене роботою – як повно використовується його потужність. Важливо звернути увагу на правильність застосування норм на списання сировини та матеріалів.

Слід мати на увазі, що при багатьох технологіях ці норми залежать від типу обладнання. Також необхідно перевірити відповідність наявного обладнання тому, яке відображене в бухгалтерському обліку. Шляхом спостереження аудитор може перевірити час використання обладнання протягом доби. Перевіркою витрачання електроенергії за лічильниками розрахунковим шляхом можна встановити, скільки обладнання працювало фактично і зіставити одержані дані з даними обліку.

Таким чином можна перевірити достовірність даних про використання обладнання. Якщо при перевірці виявиться, що за розрахунками обладнання використовувалось у дві зміни, а за даними обліку – в одну, це свідчитиме про наявність грубих порушень і потребуватиме від аудитора вжиття відповідних заходів: взяти пояснення від начальника цеху й енергетика клієнта; провести опитування працівників.

Аудит витрат на виробництво продукції (робіт, послуг) проводиться після аудиту основних засобів, виробничих запасів, розрахунків з оплати праці тощо, що накладає відбиток на організацію аудиту інформації цієї підсукупності. При проведенні аудиту витрат на виробництво використовується вся інформація про

встановлені суттєві відхилення при перевірках попередніх розділів, аналізується, розглядається в сукупності щодо об’єктів калькуляції.

Для визначення собівартості випущеної продукції має важливе значення правильне рахування залишків незавершеного виробництва.

Залишки незавершеного виробництва оцінюються за фактичною собівартістю в розрізі калькуляційних статей витрат, за винятком статті «Втрати від браку» і деяких інших статей, що відносяться, як правило, повністю на товарну продукцію. В окремих галузях промисловості з коротким циклом технологічного процесу як виняток допускається оцінка незавершеного виробництва тільки за фактичною собівартістю сировини, матеріалів чи напівфабрикатів, виходячи із запланованої кількості.

З’ясовується правильність вибору на підприємстві способу розподілення непрямих затрат між об’єктами калькулювання, з тим, щоб встановити, наскільки економічно обґрунтовано оцінюється продукція, яка виробляється. У промисловості, наприклад, використовується розподіл пропорційно сумі витрат на оплату праці, величині матеріальних затрат і т. ін.

У процесі аудиту собівартості звертають увагу на організацію обліку руху напівфабрикатів (деталей) у виробництві. Порядок організації обліку руху напівфабрикатів залежить від особливостей технологічної організації виробництва, номенклатури напівфабрикатів (деталей), які виготовляються, порядку приймання виконаних робіт, умов зберігання та інших факторів. Вибір варіанта обліку на підприємстві, яке перевіряється, повинен сприяти покращанню оперативно-виробничого планування і бути спрямованим на контроль за рухом напівфабрикатів у виробництві й залишками незавершеного виробництва, попередження можливого приховування браку і виявлення нестач, підвищення відповідальності осіб, які пов’язані з прийманням, видачею і транспортуванням напівфабрикатів. Для повної впевненості в обґрунтованості формування собівартості аудитору необхідно оцінювати організацію зведеного обліку затрат на виробництво.

При аудиті собівартості особливу увагу приділяють вивченню складу затрат за видами калькуляційних статей. Така перевірка затрат розкриває їх цільове призначення і зв'язок із технологічним процесом, дає змогу визначити, як формуються затрати за видами виробленої продукції і місцями їх виникнення (цехи, дільниці, бригади), а також виявити невиробничі втрати і результати внутрішньозаводського госпрозрахунку.

В аудиторській практиці нерідко зустрічається викривлення показника собівартості незавершеного виробництва, який встановлюється шляхом проведення інвентаризації незавершеного виробництва та його оцінки за методами, обраними і узаконеними наказом про облікову політику.

12.12 **Аудит формування доходів і фінансових результатів**

Основними нормативними актами під час проведення аудиту доходів і фінансових результатів є:

– Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: Правильність формування доходів і фінансових результатів встановлюють шляхом виявлення законності відображення витрат на виробництво. Необхідність такої послідовності перевірки обумовлена взаємозв'язком відображення затрат, собівартості, доходів та прибутку.

У зв'язку з такою побудовою економічної ланки формування доходів і фінансових результатів програма перевірки доходів і прибутку може містити такі головні питання: перевірка організації обліку формування доходів та фінансових результатів; перевірка порядку формування активів; перевірка порядку накопичення затрат на виробництво готової продукції; перевірка правильності відображення процесу реалізації готової продукції, послуг; перевірка правильності формування доходів і фінансових результатів.

Під час перевірки порядку витрачання запасів (виробничих запасів, готової продукції, продукції сільськогосподарського виробництва, товарів) і списання їх вартості на виробничі рахунки.

Для встановлення правильності формування затрат на виробництво продукції перевірці також підлягають прямі витрати. Це заробітна плата та інші виплати робітникам, зайнятим у виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об’єкта витрат.

Аудитор перевіряє правильність обліку валового прибутку, а відтак тієї її частини, яка безпосередньо оподатковується. Тому зіставляють ідентичність балансових даних про прибуток з його обліком у Головній книзі, регістрах аналітичного обліку за рахунком 79 «Фінансові результати», за Звітом про фінансові результати. Необхідно впевнитися у реальності сум з дебету і кредиту рахунків 70 «Доходи від реалізації», 79 «Фінансові результати», 90 «Собівартість реалізації», а також у законності витрат, включених у собівартість.

Для приховування прибутку або інших об’єктів оподаткування суб’єкти підприємницької діяльності у декларації про доходи відображають значно меншу, порівняно з фактичною, суму прибутку від господарської діяльності. Заниження доходу (прибутку) або інших об’єктів оподаткування полягає в тому, що в декларації про доходи відображаються всі операції, але при цьому завищується собівартість продукції, у зв’язку з чим зменшується загальний обсяг прибутку.

12.13 **Завершення аудиторської перевірки та узагальнення результатів аудиту фінансової звітності**

Питання контролю якості аудиторських послуг на сьогодні регулюється і здійснюється на різних рівнях.

1. Заходи контролю якості на рівні професійної організації: затвердження стандартів і відповідних рекомендацій для аудиторів (аудиторських фірм); складання програми перевірки якості, погодженої членами організації; забезпечення професійної компетенції осіб, залучених до перевірок; освітні і дисциплінарні заходи тощо.

2. Елементи системи контролю якості на рівні внутріфірмового контролю.

Встановлення стандартів та надання рекомендацій щодо відповідальності аудитора (аудиторської фірми) стосовно її системи контролю якості для виконання аудиторських завдань, є метою Міжнародного стандарту контролю якості. Зокрема з політики та процедур контролю якості для фірм: що виконують аудит та огляд історичної фінансової інформації; стосовно інших завдань з надання впевненості; що надають супутніх послуг.

Під час аудиторської перевірки персонал, що має обов'язки з нагляду, виконує такі функції:

1. Стежить за ходом аудиторської перевірки, щоб визначити: чи мають асистенти навички і компетентність, необхідні для виконання поставлених перед ними завдань; чи розуміють асистенти вказівки до аудиторської перевірки; чи виконується робота відповідно до загального плану і програми аудиту.

2. Отримує інформацію та розв'язує важливі питання обліку й аудиту, що виникають під час аудиторської перевірки, оцінюючи їх важливість і змінюючи, за потреби, загальний план і програму аудиту;

3. Розв'язує всі суперечності у професійних судженнях між членами персоналу й обирає належний рівень консультування.

Робота, яку виконує кожен асистент, потребує перевірки персоналом, який є принаймі настільки компетентним, щоб з'ясувати чи:

1) виконувалася робота відповідно до професійних стандартів та законодавчих і регуляторних вимог;

2) виносилися на додатковий огляд важливі питання;

3) проводилися відповідні консультації та чи документувалися й застосовувалися отримані в результаті висновки;

4) є необхідність у перегляді природи, часу та обсягу робіт, що виконуються;

5) отримані достатні та відповідні для складання звіті докази;

6) відповідно задокументована виконана робота;

7) було досягнуто цілей процедур виконання завдання.

Процес аудиту може містити (зокрема, у випадку великих комплексних аудиторських перевірок) прохання до персоналу, що не бере участі в аудиторській перевірці, виконати певні додаткові процедури перед наданням аудиторського звіті клієнту.

За наслідками подій, що потребують коригування, підприємство зобов'язане внести зміни до окремих статей балансу чи інших звітних форм. Події, що потребують розкриття, не повинні бути відображені в основних формах річної фінансової звітності. З метою забезпечення користувачів звітності повною і достовірною інформацією, як правило, ці події мають бути розкриті в Примітках до річної фінансової звітності.

У ринкових умовах значно розширюється коло користувачів облікової, контрольної, аналітичної інформації.

Користувач результатів аудиту – це юридична чи фізична особа, зацікавлена в достовірності інформації, що підлягала аудиту. Адже саме користувач буде в подальшому приймати відповідні рішення, ґрунтуючись на матеріалах аудиту, вважаючи звітну інформацію за достовірну.

Внутрішній аудит є одним із видів господарського контролю суб'єктів підприємницької діяльності. Забезпеченню ефективності діяльності багато в чому сприяють впровадження і правильна організація системи внутрішнього аудиту. Внутрішній аудит аналізує ситуацію ризику і застерігає від банкрутства, використовує ноу-хау для збільшення прибутку й ефективності нової технології, вживає заходів, що сприяють фінансовій діяльності підприємства.

Внутрішні аудитори звітують перед вищим керівництвом підприємства. За внутрішній аудит відповідає підприємство або один із його відділів, тобто це контрольний орган всередені фірми. Керівник такого контрольного органу (або внутрішній аудитор) підпорядкований керівництву підприємства. Внутрішній контрольний орган здійснює аудиторські перевірки на самому підприємстві або в його підрозділах.

Мета внутрішнього аудиту – удосконалення організації й управління виробництвом, виявлення і мобілізація резервів його зростання, експертна

оцінка дотримання економічної політики підприємства, включаючи облікову, оцінці функціонування внутрішньогосподарського контролю, який здійснюється всіма його структурними підрозділами.

Перевагою внутрішнього аудиту, на відміну від зовнішнього, є те, що він системний – складається з попереднього, поточного та наступного, є безперервним, суцільним, що має дуже важливе значення для успішного функціонування підприємства.

Внутрішні аудитори можуть проводити звичайні перевірки на відповідність (визначити, чи дотримано в господарській системі тих специфічних процедур або правил, які прописані персоналу вищим керівництвом (адміністрацією), або займатися операційним аудитом (перевірка будь-якої частини процедур і методів функціонування господарської системи з метою оцінювання продуктивності й ефективності)

Об'єкти внутрішнього аудиту визначаються за принципом значимості в процесі управління підприємством.

Основні контрольні функції внутрішнього аудиту: контроль за правильністю оформлення, приймання і відпуску матеріальних цінностей, оприбуткування, видачі й перерахування грошових коштів, створення і витрачання власного капіталу; контроль за дотриманням правил штатно-фінансової дисципліни, правильним створенням і розподілом прибутків.

Методологія в організації об'єктів внутрішнього аудиту проявляється в групуванні (систематизації) їх за принципом певної однорідності та формами контролю.

До функцій внутрішнього аудиту належать заходи із забезпечення контролю, які залежать від існування належної внутрішньої політики, запровадженої управлінським персоналом.

Контрольні запитання

1. Що таке аудит і його розвиток в Україні.
2. Робоча та підсумкова документація аудитора.

3. Мета і основні завдання аудиту.

4. Внутріфірмові аудиторські стандарти.

5. Міжнародні стандарти аудиту.

6. Організація аудиторської вибірки.

7. Добровільний і обов'язковий аудит. Поняття і характеристика.

8. Аудиторський звіт та інші підсумкові офіційні документи

9. Внутрішній і зовнішній аудит. Поняття і характеристика.

10. Принципи, предмет і об'єкти аудиторського контролю

11. Методичні підходи і організація аудиту установчих документів

12. Методичні підходи і організація аудиту статутного капіталу.

13. Методичні підходи і організація аудиту довгострокової дебіторської заборгованості.

14. Методичні підходи і організація аудиту розрахунків з підзвітними особами.

15. Методичні підходи і організація аудиту витрат на відрядження.

16. Методичні підходи і організація аудиту нерозподіленого прибутку

17. Методичні підходи і організація аудиту вилученого капіталу

18. Методичні підходи і організація аудиту неоплаченого капіталу.

19. Методичні підходи і організація аудиту розрахунків з акціонерами.

20. Методичні підходи і організація аудиту грошових коштів.

21. Методичні підходи і організація аудиту касових операцій.

22. Методичні підходи і організація аудиту операцій на рахунках в банку.

23. Методичні підходи і організація аудиту визнання запасів і правильності їх оцінки.

24. Методичні підходи і організація аудиту збереження запасів.

25. Методичні підходи і організація аудиту надходження запасів.

26. Методичні підходи і організація аудиту вибуття запасів.

27. Методичні підходи і організація аудиту відпуску запасів у виробництво.

28.Методичні підходи і організація аудиту капітальних інвестицій

29. Методичні підходи і організація аудиту орендованих основних засобів.

30. Методичні підходи і організація аудиту нематеріальних активів.

Рекомендована література:

1. Аудит: Учебник для вузов /В. И. Подольский, Г. Б. Поляк, А. А. Савин и др.; Под ред. проф. В. И. Подольского. – М.: ЮНИТИ – ДАНА,2001. – 26 – 37 с.

2. Белуха Н. Т. Аудит: Учебник. – К.: Знання, КОО,2000. – 19 – 27 с.

3. Бондаренко Н.О. Аудит суб'єктів підприємницької діяльності : навч. посіб. / Н. О. Бондаренко, В. Д. Понікаров, С. М. Попова. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 300 с.

4. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 9, ст.50)// Урядовий кур'єр від 14.02.2018 – № 31.

5. Кужельний М. Особливості проведення внутрішнього аудиту / М. Кужельний // Бухгалтерський облік і аудит. – 1995. – № 4. – 18 – 20 с.

6. Кузькін Є.Ю. Організація і методика аудиту: навч. посіб. / Є. Ю. Кузькін, М. М. Коваленко, Н. О. Бондаренко, В. Д. Понікаров. – Х. : ХІФ УДУФМТ, 2009. – 232 с.

7. Мардус Н. Ю. Аудит : навч. посіб. / Н. Ю. Мардус, О. О. Фальченко: заред. Л. Л. Яковлева. – Х.: НТУ»ХПІ», 2014. – 178 с.

9. Немченко В.В., Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Практичний курс внутрішнього аудиту : підручник / В. В. Немченко, В. П. Хомутенко, А. В. Хомутенко; за ред. В. В. Немченко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 9 – С. 123.

10. Пугачев В. В. Внутренний аудит и контроль. Организация внутреннего аудита в условиях экономического кризиса : учебник / В. В. Пугачев. – М. : Дело и сервис, 2010. – 224 с.

11. Пшенична А. Ж. Аудит / А. Ж. Пшенична. К.: Центр учбової літератури, 2008. – 250 с.

12. Савченко В.Я. Аудит: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 8 – 14 с.

13. Шкіря Н.Л. Аудит : навч. посіб. / Н. Л. Шкіря, Т. Г. Нікульникова, Н. В. Залізняк – Львів: Магнолія 2006, 2007. – 224 с.

13. ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

13.1 **Державний фінансовий контроль: сутність поняття, мета, завдання та основні функції**

Підвищення ефективності управління державними фінансами, яке має вирішальне значення для забезпечення стійкого економічного зростання, якісно нового рівня надання державних послуг, суспільного добробуту, раціонального використання і збереження державних фінансових ресурсів, потребує пошуку ефективних форм, методів, методичних прийомів та способів організації та здійснення державного фінансового контролю. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває формування єдиної понятійно-категоріальної бази державного фінансового контролю відповідно до потреб сьогодення.

Перш, ніж розкрити економічну сутність та зміст поняття «державний фінансовий контроль», з'ясуємо як у довідковій та науковій економічній літературі тлумачаться поняття «контроль» та «фінансовий контроль» за схемою: «контроль» → «фінансовий контроль» → «державний фінансовий контроль».

В «Словнику української мови» під контролем розуміється «перевірка, облік діяльності кого-небудь, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось» [78].

Колектив авторів, серед яких Дікань Л.В., Кожушко О.В., Лядова Ю.О. та ін., розглядають поняття «контроль» в двох аспектах: як функцію управління та як економічну категорію. Контроль як функція управління відображає більш прикладний аспект тоді, коли контроль як економічна категорія має виключно теоретичне значення [79, с. 11].

У науковій праці [80] існуючі визначення категорії «контроль» об'єднано в п'ять підходів, згідно яких він розуміється як: спостереження і перевірка; система спостереження і перевірки; процес спостереження і перевірки; функція або складова частина управління; засіб попередження, виявлення та запобігання порушенням. Ці підходи можна доповнити ще двома, відповідно до яких контроль – це: оцінка фактичних результатів діяльності; форма зворотного

зв’язку.

Систематизація та узагальнення існуючих підходів до визначення сутності категорії «контроль» дозволяє уточнити її зміст, який як функція управління представляє собою сукупність форм, методів, інструментів та процедур контролю, за допомогою яких суб’єкт контролю одержує інформацію про показники, які характеризують фактичний стан підконтрольного об’єкта, встановлює відхилення цих показників від цільових, заданих або нормативних, виявляє причини таких відхилень та вживає заходи, спрямовані на їх усунення, недопущення та попередження у майбутньому, з метою підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень.

Далі розглянемо як у науковій економічній літературі тлумачаться поняття «фінансовий контроль» (табл. 13.1) і «державний фінансовий контроль» (табл. 13.2).

Таблиця 13.1 – Основні підходи до визначення сутності поняття «фінансовий контроль»

Автори, джерело	Визначення
1	2
1 Фінансовий контроль як вид фінансової діяльності держави	
Асадов А. М. [81]	Фінансовий контроль – це різновид контролю, пов’язаного з фінансовою діяльністю держави, підприємства, організації тощо
Бовсуновська Г.С. [82]	Фінансовий контроль – це один із видів фінансової діяльності держави з перевірки суб’єктів господарювання всіх форм власності шляхом застосування встановлених чинним законодавством методів контрольної діяльності для виявлення недоліків у фінансовій звітності підприємств, установ, організацій в процесі створення, розподілу, використання грошових фондів.
2 Фінансовий контроль як функція управління	
Грачова О. Ю. [83]	Фінансовий контроль представляє собою функцію державного управління, по відношенню до якої контроль виступає засобом, інструментом реалізації політики держави; а з іншого – це управлінська діяльність, яка має свої методи, способи, форми реалізації.
Заріпов Р.Р. [84]	Фінансовий контроль – це функція управління, спрямована на розкриття відхилень від прийнятих стандартів законності, доцільності, ефективності використання фінансових ресурсів, яка необхідна для вжиття відповідних коригувальних та попереджувальних заходів.

Кінець таблиці 13.1

1	2
3 Фінансовий контроль як діяльність органів фінансового контролю	
Благун І.Г., Сорока Р.С., Єлейко І.В. [85]	Фінансовий контроль – це контроль законодавчих і виконавчих органів влади всіх рівнів, а також спеціально створених установ за фінансовою діяльністю всіх економічних суб'єктів: держави, підприємств та установ.
Гуцаленко Л. В., Коцупатрий М.М. [86]	Фінансовий контроль – комплексна і цілеспрямована фінансово-правова діяльність органів фінансового контролю або їхніх підрозділів чи представників, а також осіб, уповноважених здійснювати контроль, що базується на положеннях актів чинного законодавства. Він полягає в установленні фактичного стану справ на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності та спрямований на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності в процесі формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів для ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових правовідносин.
4 Фінансовий контроль як система спостереження і перевірки, дій та контрольних заходів	
Виговська Н., Стеблянко О. [87]	Фінансовий контроль як економічна категорія – це система, яка складається з елементів входу (інформаційне забезпечення системи фінансового контролю), елементів виходу (інформація про об'єкт управління, отримана в результаті контролю) і сукупності наступних взаємопов'язаних ланок (центри відповідальності, техніка контролю, процедури контролю, середовище контролю, система обліку).
Дікань Л.В., Голуб Ю.О., Синюгіна Н.В. [88]	Фінансовий контроль – це система відносин з приводу систематичного спостереження і перевірки процесу створення, розподілу і використання фондів фінансових ресурсів на всіх рівнях, яка діє з метою встановлення відхилень від заданих параметрів в вартісному виразі.

Аналіз трактувань поняття «фінансовий контроль», наведених у табл. 1.1, дає змогу узагальнити та систематизувати основні підходи до його розуміння, які ґрунтуються на визначенні фінансового контролю як: виду фінансової діяльності держави; функції управління; діяльності органів фінансового контролю; системи спостереження і перевірки, дій та контрольних заходів.

Таблиця 13.2 – Основні підходи до визначення сутності поняття «державний фінансовий контроль»

Автор, джерело	Визначення
1	2
1 ДФК – це функція державного управління	
Калюга Є.В. [89]	ДФК ґрунтується на використанні контрольної функції фінансів і виступає одним із проявів її важливого значення в розширеному відтворенні

Кінець таблиці 13.2

1	2
Слободяник Ю.Б. [90]	ДФК – це одна з найбільш важливих функцій державного управління, яка полягає у сприянні реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесу формування і ефективного використання фінансових ресурсів держави для досягнення поставлених нею цілей у сфері розподільчих відносин
2 ДФК – це діяльність органів державної влади і управління	
Гуцаленко Л.В., Коцупатрий М.М.[86]	ДФК – це різновид фінансового контролю, що здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю. Він полягає в установленні фактичного стану справ щодо дотримання вимог чинного законодавства на підконтрольному об'єкті, спрямований на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності під час формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів, що залишаються в суб'єкта фінансових правовідносин у зв'язку з наданими пільгами за платежами до бюджетів, державних позабюджетних фондів та кредитів, отриманих під гарантії Кабінету Міністрів України.
Філон І.Л. [91]	ДФК – це інститут суспільного (державного) сектора, що забезпечує контроль за процесом формування і використання державних (включаючи муніципальні) фінансових і матеріальних коштів, здійснює аналіз ефективності використання державних ресурсів всіх видів, здатний законними дорогами захищати фінансові інтереси держави і його громадян, стимулювати ефективніше використання державних і муніципальних коштів.
3 ДФК – це система економічних відносин, контрольних дій, спостереження і перевірки	
Виговська Н., Стеблянко О. [87]	ДФК – це система економічних відносин, спрямованих на забезпечення законності, ефективності, економічної доцільності формування, розподілу і використання фінансових ресурсів держави і суб'єктів місцевого самоврядування з метою ефективного соціально-економічного розвитку країни та окремих регіонів.
Піхоцький В.Ф. [92]	ДФК – це багатоаспектна система спостереження і перевірки законності, доцільності, раціональності та ефективності процесів формування і використання фінансових ресурсів на будь-кому рівні управління для оцінки ефективності прийнятих управлінських рішень і досягнення на цій основі економічного прогресу

В залежності від аспекту, в якому розглядається поняття «державний фінансовий контроль», всі теоретичні концепції можна об'єднати в три групи, відповідно до яких «державний фінансовий контроль» розуміється як: функція державного управління; діяльність органів державної влади і управління; система економічних відносин, контрольних дій, спостереження і перевірки (табл. 13.2).

Слід зазначити, що низка науковців ототожнюють поняття «фінансовий контроль» і «державний фінансовий контроль», причинами чого є нерозуміння

їх сутнісних ознак [93].

Ключовими ознаками, через які розкривається сутність понять «фінансовий контроль» і «державний фінансовий контроль», та які дають можливість виокремлювати їх один від одного та інших видів контролю, є: мета, завдання, суб'єкти контролю, підконтрольні суб'єкти та об'єкти контролю (табл. 13.3).

Таблиця 13.3 – Найістотніші ознаки змісту понять «фінансовий контроль» та «державний фінансовий контроль»

Характерні ознаки	Фінансовий контроль	Державний фінансовий контроль
Мета контролю	підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління фінансовими ресурсами	підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління державними фінансовими ресурсами
Завдання контролю	– одержання інформації про фактичний стан справ щодо процесів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів; – порівняння отриманих даних з цільовими або нормативними вимогами; – визначення розмірів і причин виявлених відхилень	– одержання інформації про фактичний стан справ щодо процесів формування, розподілу і використання державних фінансових ресурсів; – порівняння отриманих даних з цільовими або нормативними вимогами; – визначення розмірів і причин виявлених відхилень
Суб'єкти контролю	суб'єкти фінансових правовідносин	органи державного фінансового контролю
Підконтрольні суб'єкти	економічна система держави	державний сектор економіки
Об'єкти контролю	процеси формування, розподілу і використання фінансових ресурсів	процеси формування, розподілу і використання державних фінансових ресурсів
Методи і форми контролю	сукупність форм, методів та інструментів контролю	сукупність форм, методів та інструментів контролю
Заходи контролю	коригувальні та попереджувальні заходи	коригувальні та попереджувальні заходи

Отже, узагальнення існуючих підходів до визначення сутності понять «фінансовий контроль» і «державний фінансовий контроль», а також виділення їх найістотніших ознак, дозволяють розкрити зміст цих категорій (рис. 13.1).

Таким чином, в результаті аналізу дефініцій поняття «державний

фінансовий контроль», їх узагальнення і систематизації виділено основні підходи та найістотніші ознаки і властивості до його розуміння й визначення, серед яких: мета, завдання, суб'єкти контролю, підконтрольні суб'єкти та об'єкти контролю.

Контроль як функція управління представляє собою сукупність форм, методів, інструментів та процедур контролю, за допомогою яких суб'єкт контролю одержує інформацію про показники, які характеризують фактичний стан підконтрольного об'єкта, встановлює відхилення цих показників від цільових, заданих або нормативних, виявляє причини таких відхилень та вживає заходи, спрямовані на їх усунення, недопущення та попередження у майбутньому, з метою підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень.

Фінансовий контроль представляє собою сукупність форм, методів та інструментів контролю, за допомогою яких суб'єкти фінансових правовідносин одержують інформацію про фактичний стан справ щодо процесів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на всіх рівнях економічної системи держави, порівнюють отримані дані з цільовими або нормативними вимогами, визначають розміри і причини виявлених відхилень, вживають заходи, спрямовані на їх усунення, недопущення та попередження у майбутньому, з метою підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління фінансовими ресурсами.

Державний фінансовий контроль представляє собою сукупність форм, методів та інструментів контролю, за допомогою яких органи державного фінансового контролю одержують інформацію про фактичний стан справ щодо процесів формування, розподілу і використання державних фінансових ресурсів на всіх рівнях державного сектору економіки, порівнюють отримані дані з цільовими або нормативними вимогами, визначають розміри і причини виявлених відхилень, вживають заходи, спрямовані на їх усунення, недопущення та попередження у майбутньому, з метою підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління державними фінансовими ресурсами.

Рисунок 13.1 – Сутність понять «контроль», «фінансовий контроль» і «державний фінансовий контроль» [93]

Виходячи з цього, уточнено сутність поняття «державний фінансовий контроль», яке, на відміну від існуючих, враховує його найбільш істотні ознаки та властивості, що дає змогу виокремлювати його серед інших видів контролю; поширювати використання, окрім традиційної діагностичної сфери, на процес

підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління державними фінансовими ресурсами.

Головною метою ДФК є підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління державними фінансовими ресурсами.

Основними завданнями ДФК є:

– здійснення контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів;

– перевірка правильності визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань;

– оцінка ефективності використання коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно (далі – підконтрольні установи);

– перевірка дотримання бюджетного законодавства та законодавства про закупівлі;

– контроль за діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні [94].

Функції ДФК:

– *діагностична* – виявлення недоліків і порушень, які виникли в процесі: управління об'єктами державної власності; використання коштів державного і місцевих бюджетів; кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії; визначення потреби в бюджетних коштах при складанні планових

бюджетних показників; взятті бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів; ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання, кошторисів тощо; здійснення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів;

– *аналітична* – встановлення причин, що зумовили появу цих недоліків і порушень, виявлення посадових осіб, які є відповідальними за ці відхилення і сприяли їх виникненню;

– *коригувальна* – розробка пропозицій, спрямованих на усунення недоліків і порушень, виявлених в процесі здійснення державного фінансового контролю;

– *превентивна* – проведення профілактичної роботи для запобігання виникнення виявлених недоліків і порушень у подальшому;

– *правоохоронна* – забезпечення законності дій посадових осіб і громадян; притягнення до відповідальності винних осіб [94; 95, с. 12].

13.2 **Система державного фінансового контролю та її складові елементи**

Система державного фінансового контролю складається з сукупності таких елементів як: суб'єкти та об'єкти державного фінансового контролю, принципи, форми, методи, методичні прийоми і способи здійснення державного фінансового контролю, спрямовані на досягнення його мети (рис. 13.2).

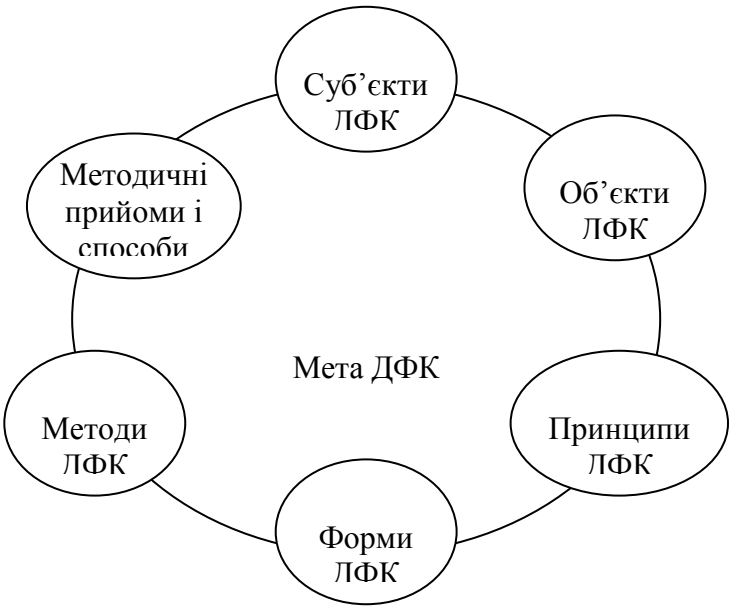

Рисунок 13.2 – Складові елементи системи ДФК

Суб'єкти ДФК (контролюючі суб'єкти) — це органи державної виконавчої влади, його підрозділи чи їх службові особи, які відповідно до законодавства уповноважені на здійснення державного фінансового контролю і прийняття управлінських рішень щодо притягнення до адміністративної та фінансової відповідальності порушників фінансового, у тому числі бюджетного, законодавства.

Суб'єкти державного фінансового контролю розподіляються на суб'єктів, які здійснюють зовнішній фінансовий контроль; внутрішній фінансовий контроль; внутрішній (відомчий) контроль; мають окремі специфічні функції внутрішнього фінансового контролю.

Об'єктами ДФК (підконтрольними об'єктами) є органи виконавчої влади всіх рівнів, підприємства, установи та організації, на фінансово-господарську діяльність яких спрямовані контрольні заходи суб'єктів державного фінансового контролю.

Предметом ДФК є коло відносин, що виникають між державою і юридичними / фізичними особами з приводу руху, формування і використання державних фінансових ресурсів та активів, що належать державі.

Основними принципами ДФК є: законність; повнота і суцільність перевірок; відшкодування збитків; відповідальність винних службових осіб за допущені порушення.

Форми проведення ДФК:

– обов'язкова – контроль, який здійснюється суб'єктом державного фінансового контролю на підставі положень нормативно-правових актів або за рішенням Рахункової палати, головних органів суб'єктів державного фінансового контролю, центральних органів державної влади, рішень Верховної Ради України, у тому числі з урахуванням звернень Комітетів Верховної Ради України та запитів народних депутатів України у випадках, передбачених законодавством України;

– ініціативна – контроль, який здійснюється суб'єктом державного фінансового контролю на підставі його власних рішень або рішень об'єктів контролю.

Методи ДФК – це сукупність засобів, прийомів і способів, за допомогою яких вивчається фінансово-господарська діяльність підконтрольних підприємств, установ і організацій. Суб'єктами державного фінансового контролю використовуються наступні методи здійснення контролю: моніторинг, аналіз, інспектування, перевірка, ревізія, ідентифікація, ліцензування, фінансова експертиза, обстеження, фінансовий аудит, нагляд.

Методичні прийоми і способи ДФК поділяються на дві групи: загальнонаукові та специфічні.

13.3 **Види державного фінансового контролю**

В економічній літературі ДФК класифікується за різними ознаками, але єдиної думки з приводу ознак, класифікаційних груп, видів і форм контролю серед науковців і практиків на сьогодні не існує.

Вид контролю – це поняття, яке характеризує певний аспект функціонування того чи іншого або всіх елементів системи контролю; описується низкою ознак, зумовлених елементами системи контролю і залежних від суб'єктів, об'єктів контролю та контрольних дій.

Види ДФК класифікуються за наступними ознаками: статусом суб'єктів контролю; предметом контролю, місцем здійснення контрольних заходів, методикою здійснення контрольних заходів, технологією здійснення контрольних заходів, підпорядкованістю об'єкта контролю суб'єкту контрольних дій, рівнем делегування контрольних повноважень, ініціативою проведення контрольних заходів, регулярністю (періодичністю) проведення контрольних заходів, тривалістю проведення контрольних заходів, моментом часу проведення контрольних заходів по відношенню до стадії здійснення господарських операцій на підконтрольному об'єкті, способом перевірки господарських операцій та бухгалтерської документації об'єкта контролю [96].

У таблиці 13.4 наведено класифікацію ДФК за видами.

Таблиця 13.4 – Класифікація видів державного фінансового контролю

Класифікаційна ознака	Вид державного фінансового контролю
За статусом суб'єктів контролю	парламентський, урядовий, відомчий
За предметом контролю	бюджетний, податковий, митний, валютний, ціновий, банківський
За місцем здійснення контрольних заходів	виїзний та невиїзний (камеральний)
За методикою здійснення контрольних заходів	фактичний та документальний
За технологією здійснення контрольних заходів	ручний та автоматизований
За підпорядкованістю об'єкта контролю суб'єкту контрольних дій	зовнішній та внутрішній
За функціональною спрямованістю контрольних дій	інформаційний координаційний аналітичний діагностичний наглядовий коригувальний запобіжний тощо
За рівнем делегування контрольних повноважень	прямий та опосередкований
За ініціативою проведення контрольних заходів	обов'язковий і добровільний
За регулярністю (періодичністю) проведення контрольних заходів	регулярний та епізодичний
За тривалістю проведення контрольних заходів	постійний та тимчасовий
За повнотою охоплення контрольними діями напрямків (сторін) фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю	повний та частковий
За моментом часу проведення контрольних заходів по відношенню до стадії здійснення господарських операцій на підконтрольному об'єкті	попередній, поточний і заключний
За способом перевірки господарських операцій та бухгалтерської документації об'єкта контролю	суцільний та вибірковий

Джерело [96].

За **статусом суб'єктів контролю** розрізняють *парламентський, урядовий, відомчий* ДФК. Відповідно до пп. 13 та 14 ст. 85, пп. 1 ст. 92 Конституції України до повноважень Верховної Ради України у сфері державного фінансового контролю, які здійснюються нею безпосередньо, належить ***парламентський*** контроль. ***Урядовий*** контроль здійснюється Держаудитслужбою України. ***Відомчий*** контроль здійснюється міністерствами та відомствами у середині відповідної структури (тому його ще називають

внутрішньовідомчим контролем).

За **місцем здійснення контрольних заходів** розрізняють *виїзний* та *невиїзний (камеральний)* ДФК. ***Виїзною*** вважається перевірка, яка проводиться за місцезнаходженням платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка, а ***невиїзною (камеральною)*** – перевірка, яка проводиться в приміщенні контролюючого органу.

За **методикою здійснення контрольних заходів** виокремлюють *документальний* і *фактичний* ДФК. ***Документальний контроль*** дозволяє встановити суть і достовірність фінансово-господарської операції за даними первинної документації, облікових регістрів і звітності, у яких вона знайшла відображення в бухгалтерському, оперативному, статистичному, податковому обліку. ***Фактичний контроль*** полягає у встановленні реального стану об'єкта підрахунком, зважуванням, вимірюванням, лабораторним аналізом та іншими методами. До об'єктів фактичного контролю зараховують готівкові кошти, грошові документи в касі, основні засоби та інші матеріальні необоротні активи, виробничі запаси, готову продукцію, незавершене виробництво.

За **підпорядкованістю об'єкта контролю суб'єкту контрольних дій** виокремлюють *зовнішній* і *внутрішній* ДФК. Державний фінансовий контроль є ***внутрішнім***, якщо об'єкт контролю підпорядкований суб'єкту контрольних дій; і ***зовнішнім***, якщо такої підпорядкованості не має. Проте, слід зауважити, що будь-який суб'єкт державного фінансового контролю може бути і підконтрольним об'єктом, а для будь-якого об'єкту ДФК такий контроль завжди буде зовнішнім.

За **функціональною спрямованістю контрольних дій** державний фінансовий контроль можна розділити на: *інформаційний, координаційний, аналітичний, діагностичний, наглядовий, коригувальний, запобіжний* тощо.

Сутність ***інформаційного*** державного фінансового контролю полягає у наданні достовірної інформації про реальний стан фінансово-господарської діяльності об'єктів контролю з метою прийняття необхідних управлінських рішень і вжиття відповідних коригувальних заходів, а ***координаційного*** – в приведенні у відповідність, узгодженні та упорядкуванні контрольних дій

різних органів державного фінансового контролю.

Аналітичний державний фінансовий контроль спрямований на виділення та дослідження причин і фактів, які викликали ті чи інші відхилення у фінансово-господарський діяльності підконтрольних установ від заданих показників (планів, норм, лімітів тощо), та встановлення переліку відповідальних посадових осіб, винних за ці відхилення.

За допомогою ***діагностичного*** державного фінансового контролю робиться висновок про результати перевірки фінансово-господарської діяльності підконтрольних установ.

Наглядовий державний фінансовий контроль передбачає здійснення спостереження за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, виконанням обов'язків з управління об'єктами державної власності, порядком ведення бухгалтерського обліку тощо та фіксацію виявлених недоліків і порушень.

Коригувальний державний фінансовий контроль сфокусований на розробці пропозицій щодо усунення недоліків і порушень, виявлених під час здійснення контрольних заходів.

Роль ***запобіжного*** державного фінансового контролю проявляється в упередженні виникнення у майбутньому нових порушень бюджетного законодавства та фінансової дисципліни, забезпеченні належного виконання обов'язків, покладених на відповідальних посадових осіб, шляхом вжиття відповідних заходів та притягнення до відповідальності винних осіб.

За **рівнем делегування контрольних повноважень** виокремлюють *прямий* і *опосередкований* ДФК. Державний фінансовий контроль є ***прямим,*** якщо він здійснюється безпосередньо суб'єктами державного фінансового контролю в межах контрольних повноважень, наданих їм законом; і ***опосередкованим***, якщо частина або окремі контрольні повноваження суб'єктів державного фінансового контролю делеговані іншим виконавцям.

За **ініціативою проведення контрольних заходів** розрізняють *обов'язковий* та *добровільний* державний фінансовий контроль. Якщо у випадках, передбачених законом, ініціатором проведення контрольних заходів виступають органи державного фінансового контролю або інші компетентні

державні органи, то такий контроль для суб'єктів господарювання буде ***обов'язковим***. ***Добровільний*** державний фінансовий контроль здійснюється за ініціативою, власним бажанням та з власної волі суб'єктів господарювання щодо його проведення, без примусу з боку контролюючих органів. Прикладом добровільного та обов'язкового державного фінансового контролю може слугувати державний фінансовий аудит, який згідно ч. 5 ст. 363 Господарського кодексу України може проводитися «за ініціативою суб'єктів господарювання» (добровільний державний фінансовий аудит), а «також у випадках, передбачених законом» (обов'язковий державний фінансовий аудит).

За **регулярністю (періодичністю) проведення контрольних заходів** можна виділити *регулярний (періодичний)* та *епізодичний (разовий)* державний фінансовий контроль. ***Регулярний*** державний фінансовий контроль – це контроль, який здійснюється органами ДФК з певною періодичністю. Різновидністю регулярного державного фінансового контролю є планові перевірки. Так, наприклад, абзацом 2 пункту 77.2 статті 77 Податкового кодексу України визначена періодичність проведення документальних планових перевірок платників податків залежно від ступеня ризику їх діяльності: «для платників податків з незначним ступенем ризику – не частіше, ніж раз на три календарних роки, середнім – не частіше ніж раз на два календарних роки, високим – не частіше одного разу на календарний рік». ***Епізодичний*** державний фінансовий контроль – це контроль, який має разовий характер, та здійснюється органами ДФК за наявності підстав для його проведення. Різновидністю епізодичного державного фінансового контролю є позапланові перевірки.

За **тривалістю проведення контрольних заходів** можна виокремити *постійний* і *тимчасовий* державний фінансовий контроль. При ***постійному*** державному фінансовому контролі фінансова-господарська діяльність підконтрольних установ підлягає безперервному спостереженню з боку контролюючих органів, а при ***тимчасовому*** – лише протягом деякого часу. Прикладом постійного державного фінансового контролю може слугувати моніторинг державних закупівель, а тимчасового – додаткові або повторні перевірки.

За **повнотою охоплення контрольними діями напрямків (сторін) фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю** слід виділити повний та частковий державний фінансовий контроль. ***Повний*** державний фінансовий контроль охоплює усі напрямки фінансово-господарської діяльності об'єктів контролю, а ***частковий*** – лише окремі сторони фінансово-господарської діяльності підконтрольних об'єктів. Прикладом повного державного фінансового контролю є комплексні перевірки, які призначені для всебічної і детальної перевірки (ревізії) фінансово-господарської діяльності підконтрольних установ. Однією з різновидностей комплексних перевірок є наскрізні, які спрямовані на перевірку фінансово-господарської діяльності кількох організацій (підприємств, установ), пов'язаних між собою відносинами субординації. Прикладом часткового державного фінансового контролю може слугувати тематична перевірка, за допомогою якої здійснюється перевірка однорідних фінансово-господарських операцій об'єктів контролю. Така перевірка проводиться на підставі єдиної програми і може охоплювати декілька об'єктів контролю.

За **моментом часу проведення контрольних заходів по відношенню до стадії здійснення господарських операцій на підконтрольному об'єкті** виділяють *попередній, поточний і заключний* ДФК. Якщо проведення контрольних заходів відбувається до початку здійснення господарських операцій на підконтрольному об'єкті, то такий державний фінансовий контроль буде ***попереднім***; якщо в процесі їх здійснення, то – ***поточним***; якщо після їх завершення, то – ***наступним (заключним)*** [91].

За **формами здійснення** ДФК поділяється на *перевірки* (ревізія, аудит, інспектування, контролінг), *стеження* (моніторинг, нагляд, слідство, службове розслідування) і *випробування* (атестація, експертиза, ліцензування, сертифікація, акредитація). Найпоширенішими формами здійснення ДФК є: *ревізія, державний фінансовий аудит, фінансова експертиза, службове розслідування.*

Ревізія полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і

матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладаються в акті.

Державний фінансовий аудит – перевірка та аналіз органом ДФК фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у звіті.

Фінансова експертиза – форма ДФК, яка передбачає дослідження й оцінку законодавчих та інших нормативно – правових актів, фінансових та економічних результатів діяльності, підготовку обґрунтованих висновків і пропозиції для прийняття рішень щодо об'єкта експертного дослідження.

Службове розслідування – це форма контролю дотримання працівниками підприємств, організацій службових обов'язків, а також нормативно-правових актів, які регулюють виробничі відносини. Проводиться спеціальною комісією за наказом керівника підприємства в разі виявлення крадіжок, нестач, втрат.

13.4 **Методичні прийоми і способи здійснення державного фінансового контролю**

Методичні прийоми і способи державного фінансового контролю поділяються на *загальнонаукові* і *специфічні*.

Загальнонаукові методичні прийоми і ***способи ДФК*** включають аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, аналогію і моделювання, абстрагування і конкретизацію, системний аналіз, функціонально-вартісний аналіз.

Специфічні методичні прийоми і способи ДФК – це прийоми, вироблені практикою контрольно – ревізійної роботи на основі досягнень економічної науки. Їх використовують для одержання необхідних доказів у процесі контрольних дій та класифікують за двома групами: 1) методичні прийоми фактичного контролю; 2) методичні прийоми документального контролю.

У таблиці 13.5 наведено характеристику методичних прийомів фактичного і документального контролю.

Таблиця 13.5 – Характеристика методичних прийомів фактичного і документального контролю

Методичні прийоми фактичного контролю	Методичні прийоми документального контролю
Інвентаризація – це спосіб контролю фактичної наявності товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, стану розрахунків і його відповідності даним бухгалтерського обліку на одну й ту саму дату.	***Нормативно-правова перевірка*** – за змістом господарської операції, відображеної в документі, з'ясовується, чи не суперечить вона чинним законодавчим нормам, правилам, вимогам статутів та інших засновницьких документів.
Контрольні заміри – прийоми фактичного контролю, що застосовуються при перевірці достовірності даних про обсяги виконаних робіт, наданих послуг.	***Формальна перевірка*** документів застосовується для контролю дотримання діючих форм документів, послідовності, повноти і правильності заповнення їх реквізитів, наявності відповідних підписів у документах.
Спостереження (обстеження) – прийоми фактичного контролю стану об'єктів, їхніх якісних характеристик.	***Арифметична перевірка*** документів передбачає контроль проведених у документі обчислень, підрахунків у підсумках, що здійснюються при оформленні та обробці документів.
Експертно-лабораторний аналіз – прийом фактичного контролю якості сировини, матеріалів, готової продукції.	***Експертна перевірка документів*** – це детальне поглиблене дослідження достовірності документа про господарську операцію за наявності ознак недоброякісних документів.
Контрольний запуск сировини і матеріалів у виробництво застосовується для перевірки обсягів виходу готової продукції в переробній промисловості.	***Зустрічна звірка документів*** – дослідження достовірності документів шляхом зіставлення їх і записів в облікових регістрах, що належать до одних і тих самих або різних, але взаємопов'язаних господарських операцій контрольованого підприємства та організацій, з якими воно має виробничі (господарські) відносини.
	Логічна перевірка документів – порівняння господарської операції, відображеної в документі, з різними взаємозв'язаними показниками інших господарських операцій на предмет того, чи існувала об'єктивна можливість її виникнення.
	Суть ***аналітичних прийомів контролю*** полягає у дослідженні обґрунтованості показників звітності даним бухгалтерського аналітичного і синтетичного обліку чи обліку з метою оподаткування; дослідженні фінансового стану підприємства, фінансових результатів діяльності; виявленні взаємозв'язків між показниками різних звітних форм, між певними явищами та фактами у діяльності підконтрольного об'єкта тощо.

13.5 **Особливості планування, організації та здійснення заходів державного фінансового контролю**

Планування заходів державного фінансового контролю

Планування заходів державного фінансового контролю представляє собою послідовний процес складання і затвердження планів проведення заходів державного фінансового контролю, в яких визначаються цілі, шляхи, способи і засоби реалізації цих заходів.

Основними нормативно-правовими документами, на підставі яких формуються плани роботи ДАСУ та її територіальних органів, є:

– Порядок планування заходів державного фінансового контролю органами державного фінансового контролю, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2001 р. № 955 [97];

– Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550 [98].

Згідно з Порядком № 955 [97] проведення державного фінансового аудиту та інспектування здійснюється відповідно до планів проведення заходів державного фінансового контролю Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів, які складаються на кожний квартал.

Плани проведення заходів державного фінансового контролю включають питання, вирішення яких належить до компетенції Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів.

Строки підготовки та порядок затвердження планів проведення заходів державного фінансового контролю Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів визначаються Держаудитслужбою.

Основними підставами для включення заходів з проведення державного фінансового аудиту та інспектування до планів проведення заходів державного фінансового контролю Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів є:

а) закони, акти Президента України, постанови Верховної Ради України,

прийняті відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, доручення Прем'єр-міністра України, накази Мінфіну, які не потребують термінового виконання без включення до планів;

б) звернення правоохоронних органів, юридичних і фізичних осіб з приводу проведення ревізій, які можливо виконати у плановому порядку;

в) пропозиції Рахункової палати, Мінфіну, Мінекономрозвитку, ДФС, Казначейства, прийняті Держаудитслужбою до виконання;

г) ініціатива, виявлена Держаудитслужбою та її територіальними органами з урахуванням таких критеріїв, як:

– економічна та соціальна важливість питань, які обов'язково включаються до програм і планів дій Кабінету Міністрів України на відповідний період;

– значний обсяг фінансових потоків, інших державних ресурсів, що спрямовувалися на виконання бюджетних програм, утримання державних органів;

– публічна інформація про факти порушень і зловживань у фінансовій сфері та неефективного управління державним майном;

– імовірність виникнення фінансових порушень, у тому числі внаслідок відсутності (низького рівня) внутрішнього контролю;

– ризики допущення фінансових порушень у підконтрольних установах;

д) ініціатива, виявлена підконтрольними установами та їх органами управління, прийнята Держаудитслужбою до виконання.

Внесення змін до планів проведення заходів державного фінансового контролю Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів проводиться у порядку їх затвердження.

Інформаційне забезпечення заходів державного фінансового контролю

Основним ***завданням*** інформаційного забезпечення проведення заходів державного фінансового контролю є інформування його учасників про стан підконтрольних підприємств, установ і організацій та їх функціонування

відповідно до нормативно-правових актів і законодавства.

Інформаційне забезпечення заходів державного фінансового контролю поділяють за змістом на *законодавче, нормативно-довідкове, планове, договірне, технологічне, організаційно-управлінське, документальне* (табл. 13.6).

Таблиця 13.6 – Інформаційне забезпечення заходів державного фінансового контролю

Вид інформаційного забезпечення	Характеристика
Законодавче	законодавчі акти з питань господарського, цивільного, трудового, кримінального, адміністративного, земельного, фінансового, податкового, банківського та інших видів права, які застосовуються у виробничій і фінансово-господарській діяльності підприємств і організацій
Нормативно-довідкове	сукупність інформації, яка міститься у нормах і нормативах з витрачання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів (загальнодержавних, галузевих тощо)
Планове	інформація, яка міститься в планах економічного і соціального розвитку галузі, регіонів, підприємств, установ, організацій (у бізнес-планах, завданнях та ін.)
Договірне	господарські угоди, контракти, договори, укладені підприємствами, установами і організаціями з іншими суб'єктами господарювання
Технологічне	документація з технології виробництва продукції, виконання робіт, послуг, міждержавні та державні стандарти, технічні умови якості продукції, галузеві стандарти, проектно-кошторисна документація тощо
Організаційно-управлінське	статут підприємства та організаційно-розпорядчі документи (накази, розпорядження, штатний розпис, кошториси і т. п.)
Документальне	сукупність даних економічного характеру про факти, які відбулися у фінансово-господарській діяльності підприємств і організацій, відображені у первинних документах, облікових регістрах бухгалтерського, управлінського, податкового, статистичного і оперативно-технічного обліку, а також у звітності про діяльність підконтрольних підприємств і організацій

Документація, яка складається за результатами проведення заходів державного фінансового контролю, в залежності від її змісту і форми може бути: *робочою, офіційною, додатковою та супровідною документацією* (табл. 13.7).

Матеріали заходів державного фінансового контролю – це повна або часткова сукупність офіційної, додаткової та супровідної (офіційного характеру) документації, складеної за результатами проведення заходів

державного фінансового контролю.

Таблиця 13.7 – Документація, яка складається за результатами проведення заходів державного фінансового контролю

Вид документації	Характеристика
Робоча	є допоміжними неофіційними записами, в яких службова особа, що здійснює контрольний захід, фіксує отриману в його процесі інформацію; складається відповідно до теми контрольного заходу і може бути оформлена у вигляді простих записів, таблиць з групуванням цифрових чи інших даних та їх аналізом тощо
Офіційна	є основною частиною матеріалів контрольних заходів і являє собою обов'язкові для складання документи, до яких належать акти, довідки, протоколи
Додаткова	являє собою оформлену як додатки (у вигляді зведених реєстрів, розрахунків, пояснень тощо) інформацію, що підтверджує підсумки дослідження за окремими питаннями програми ревізії, які зафіксовані в офіційній документації
Супровідна	– офіційна документація, яка є невід'ємною частиною матеріалів контрольних заходів і може бути у вигляді листування з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання і громадянами з питань, які стосуються результатів контрольного заходу, інших офіційних документів, оформлених після закінчення контрольного заходу; – неофіційна документаціїя, яка представляє собою внутрішні документи суб'єктів державного фінансового контролю стосовно розгляду або оцінки результатів контрольних заходів

Основні етапи проведення інспектування (ревізії) в підконтрольних установах

Процедура проведення інспектування (ревізії) в підконтрольних установах та в інших суб'єктів господарювання (лише за наявності рішення суду) визначається Порядком № 550 [98].

Органи ДФК здійснюють планові та позапланові ревізії, у ході яких для досягнення головної мети інспектування використовують методи документальної і фактичної перевірки (рис. 13.3).

Результати проведення ревізії оформляються актом.

Акт ревізії – документ, який складається посадовими особами органу державного фінансового контролю, що проводили ревізію, фіксує факт її проведення та результати. Заперечення, зауваження до акта ревізії (за їх

наявності) та висновки на них є невід'ємною частиною акта.

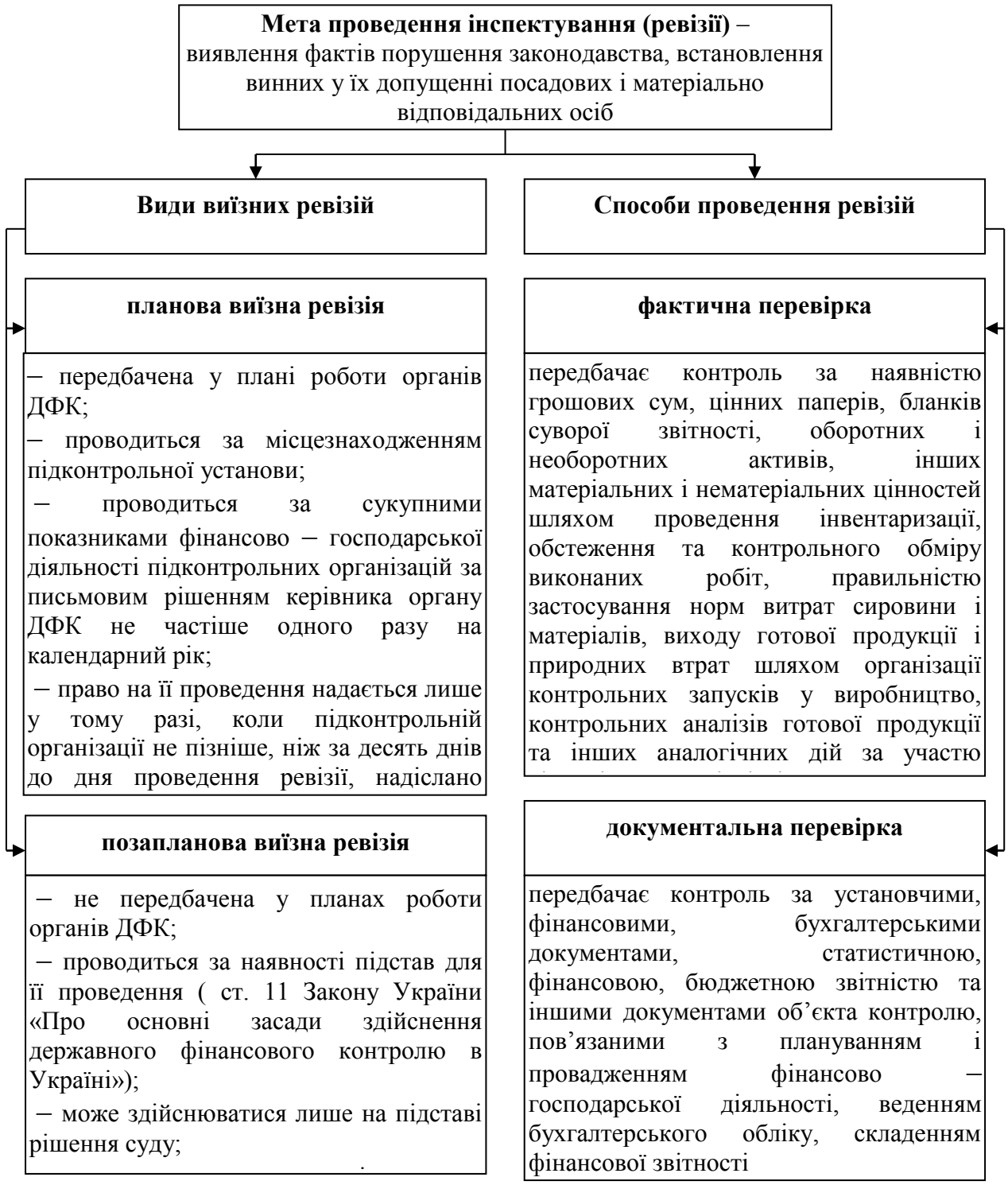

Рисунок 13.3 – Підходи до проведення інспектування органами ДФК

Процес планової і позапланової ревізії в організаційному плані можна розділити на ***чотири основні етапи***, що представлені у табл. 13.8.

Таблиця 13.8 – Основні етапи проведення ревізії

Етап	Характеристика
1. Підготовка до проведення ревізії	– опрацювання нормативно-правової бази з питань функціонування об'єкта контролю; – аналіз матеріалів попередніх контрольних заходів; – складання програми ревізії у 2 екз. та робочого плану
2. Проведення ревізії	– підготовча організаційна робота на ревізованому об'єкті; – безпосереднє здійснення ревізії за окремими питаннями програми, застосовуючи методичні прийоми і способи документального та фактичного контролю; – збір і систематизація матеріалів проведеного контролю; – оформлення матеріалів зустрічних звірок; – реєстрація виявлених фактів недоліків і порушень з необхідною деталізацією підстав для складання акта ревізії
3. Оформлення матеріалів ревізії	– вивчення отриманих результатів ревізії за довідками з окремих питань програми; – перевірка повноти і якості виконання програми та робочого плану ревізії; – у разі необхідності призначаються додаткові перевірки для уточнення висновків щодо суті порушень і недоліків; – складання акта ревізії з додатками та довідки про результати зустрічної звірки
4. Реалізація матеріалів ревізії	– формування ревізійної справи; – складання інформаційної карти за результатами ревізії; – розгляд ревізійної справи керівником структурного підрозділу органів ДФК для надання рекомендацій щодо подальшої реалізації ревізійних матеріалів; – надсилання об'єкту контролю письмової вимоги щодо відшкодування збитків та усунення порушень законодавства із зазначенням строку зворотного інформування; – вжиття заходів щодо притягнення до адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності винних осіб; – застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства

Оформлення акта ревізії здійснюється відповідно до Порядку № 550 [98]. Основні вимоги до оформлення акта ревізії наведені у табл. 13.9.

Органи ДАСУ (у межах наданих прав) вживають заходи для реалізації результатів проведеної ревізії:

– для притягнення винних посадових осіб до адміністративної відповідальності (за статтями 163 $^{-12}$, 164 $^{-2}$, 164 $^{-12}$, 164 $^{-14}$ та частинами третьою-сьомою статті 166 $^{-6}$ Кодексу України про адміністративні

правопорушення [99]) складаються протоколи про адміністративні правопорушення відповідно до Порядку оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення», затвердженого наказом Державної аудиторської служби України від 01.12.2016 року № 168 [100]. Протоколи від імені органів державного фінансового контролю відповідно до статті 255 КУпАП [99] за встановленою формою мають право складати уповноважені на те посадові особи органів державного фінансового контролю;

Таблиця 13.9 – Основні вимоги до оформлення акта ревізії

Вимоги	Зміст вимог
Мова складання	державна
Носій інформації	паперовий, бланк органу державного фінансового контролю
Нумерація сторінок	наскрізна
Перша сторінка акту ревізії	на першій сторінці акта ревізії зазначається назва документа (акт), дата і номер, місце складення (назва міста, села чи селища)
Вступна частина акту ревізії	в ній зазначаються підстава для проведення ревізії, тема ревізії, повна назва об'єкта контролю, його місцезнаходження, відомості про організаційно-правову форму та форму власності, дати початку і закінчення ревізії, період, який підлягав ревізії, перелік посадових осіб органу державного фінансового контролю та залучених спеціалістів, що проводили ревізію, перелік посадових осіб, які відповідали за фінансово-господарську діяльність об'єкта контролю у період, що підлягав ревізії
Констатуюча частина акту ревізії	в ній наводиться інформація про результати ревізії в розрізі кожного питання програми із зазначенням, за який період, яким способом (вибірковим, суцільним) та за якими документами перевірено ці питання, висновок про наявність або відсутність порушень законодавства, а також у разі наявності визначений в установленому законодавством порядку розмір збитків, завданих державі чи об'єкту контролю внаслідок таких порушень
Остання сторінка акту ревізії	на останній сторінці акта ревізії зазначається: – загальна кількість сторінок акта; – посада і ПІБ посадової особи органу ДФК, яка проводила ревізію, або керівника ревізійної групи; – посади і ПІБ посадових осіб об'єкта контролю, які мають підписувати акт
Кількість примірників	три примірника: перший – для органу державного фінансового контролю, другий – для об'єкта контролю, третій – для передачі правоохоронним органам у випадках, передбачених Порядком № 550 та законодавством.
Візування акту ревізії	для унеможливлення підробки примірники акта візуються посадовою особою органу державного фінансового контролю на кожній сторінці

– за порушення бюджетного законодавства застосовуються визначені у ст.117 Бюджетного кодексу України заходи впливу, про що складаються відповідні протоколи (Порядок складання Протоколу про порушення бюджетного законодавства та форми Протоколу про порушення бюджетного законодавства, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 15.11.2010 року № 1370 [100]);

– для усунення виявлених недоліків і стягнення у дохід держави коштів, одержаних з порушенням законодавства, звертаються з позовами до суду.

Об'єкт контролю у визначений законом строк повинен інформувати орган ДФК про усунення виявлених ревізією фактів порушення законодавства. У свою чергу, орган ДФК, який проводив ревізію, здійснює постійний моніторинг стану виконання вимог об'єктом контролю та періодично направляє йому відповідні листи-нагадування до остаточного усунення ним порушень.

Особливості проведення ревізії за зверненням правоохоронного органу

За зверненням правоохоронного органу органи державного фінансового контролю в межах своєї компетенції проводять *планові* та *позапланові* виїзні ревізії за місцезнаходженням об'єкта контролю.

У разі ненадання правоохоронним органом рішення суду про проведення позапланової виїзної ревізії, але за наявності у зверненні правоохоронного органу фактів, що свідчать про порушення вимог законів, контроль за дотриманням яких віднесено до компетенції органу державного фінансового контролю, можливе включення ревізії об'єкта контролю до плану проведення заходів державного фінансового контролю на наступний плановий період за умови, що така установа не ревізувалася органами державного фінансового контролю у плановому порядку протягом поточного календарного року.

Звернення правоохоронного органу розглядається органом державного фінансового контролю, якщо воно підписане керівником правоохоронного органу чи його заступником і *містить:*

– повну назву об'єкта контролю, дані про його місцезнаходження,

організаційно-правову форму;

– інформацію про належність об’єкта контролю до підконтрольних установ;

– обґрунтування необхідності проведення ревізії;

– перелік питань, на які відповідно до компетенції органів державного фінансового контролю необхідно дати відповідь;

– зазначення періоду проведення ревізії об’єкта контролю.

Якщо зазначені дані викладені в рішенні суду про надання дозволу на проведення ревізії, допускається їх відсутність у зверненні правоохоронного органу, до якого додається таке рішення.

Рішення щодо включення ревізії об’єкта контролю за зверненням правоохоронного органу до плану проведення заходів державного фінансового контролю приймається керівником органу державного фінансового контролю.

Про прийняте рішення інформується протягом ***10 робочих днів*** після отримання звернення відповідний правоохоронний орган.

Позапланова виїзна ревізія об’єкта контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться *у разі надання ним:*

– клопотання слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії та ухвали суду про дозвіл на її проведення, в якому зазначаються підстави проведення, дати її початку та закінчення, а також номер кримінального провадження, орган, що здійснює досудове розслідування, дата та підстави повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (для ревізії суб’єкта господарської діяльності, не віднесеного Законом до підконтрольних установ);

– постанови слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії, винесеної після повідомлення посадовій особі підконтрольної установи, що ревізується, про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення;

– інформації про факти, що свідчать про порушення об’єктом контролю – підконтрольною установою законів, та рішення суду про дозвіл на

проведення ревізії, в якому зазначаються підстави для її проведення, дати початку та закінчення проведення ревізії.

Звернення правоохоронного органу, що не відповідає вимогам визначеним у пунктах 28 і 29 Порядку № 550 [98], та/або не належить до компетенції органу державного фінансового контролю, підлягає поверненню протягом 10 робочих днів правоохоронному органу для уточнення.

Для проведення ревізії за зверненням правоохоронного органу складається відповідно до компетенції органу державного фінансового контролю на підставі питань, що містяться у зверненні, постанові слідчого або прокурора, рішенні суду, *програма ревізії*, яка письмово погоджується з правоохоронним органом.

З метою комплексного охоплення плановою виїзною ревізією питань фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю до програми крім зазначених у зверненні правоохоронного органу питань можуть включатися за ініціативою органу державного фінансового контролю інші питання відповідно до компетенції органу державного фінансового контролю.

Звернення правоохоронного органу, постанова слідчого або прокурора, рішення суду долучаються до матеріалів ревізії і залишаються в органі державного фінансового контролю.

Органи державного фінансового контролю проводять з правоохоронними органами щоквартальні звірки результатів розгляду переданих їм актів ревізій відповідно до порядку взаємодії Держаудитслужби з правоохоронними органами.

13.6 **Органи державного фінансового контролю в Україні та їх характеристика**

Органи державного фінансового контролю в Україні поділяються на органи, які здійснюють *парламентський* та *урядовий державний фінансовий контроль* (рис. 13.4).

Рахункова палата України є організаційно, функціонально та фінансово

незалежним державним колегіальним органом, який здійснює контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням (ст. 98 Конституції України [102]). Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) (ст. 4 Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII [103]).

Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ та який забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері ДФК.

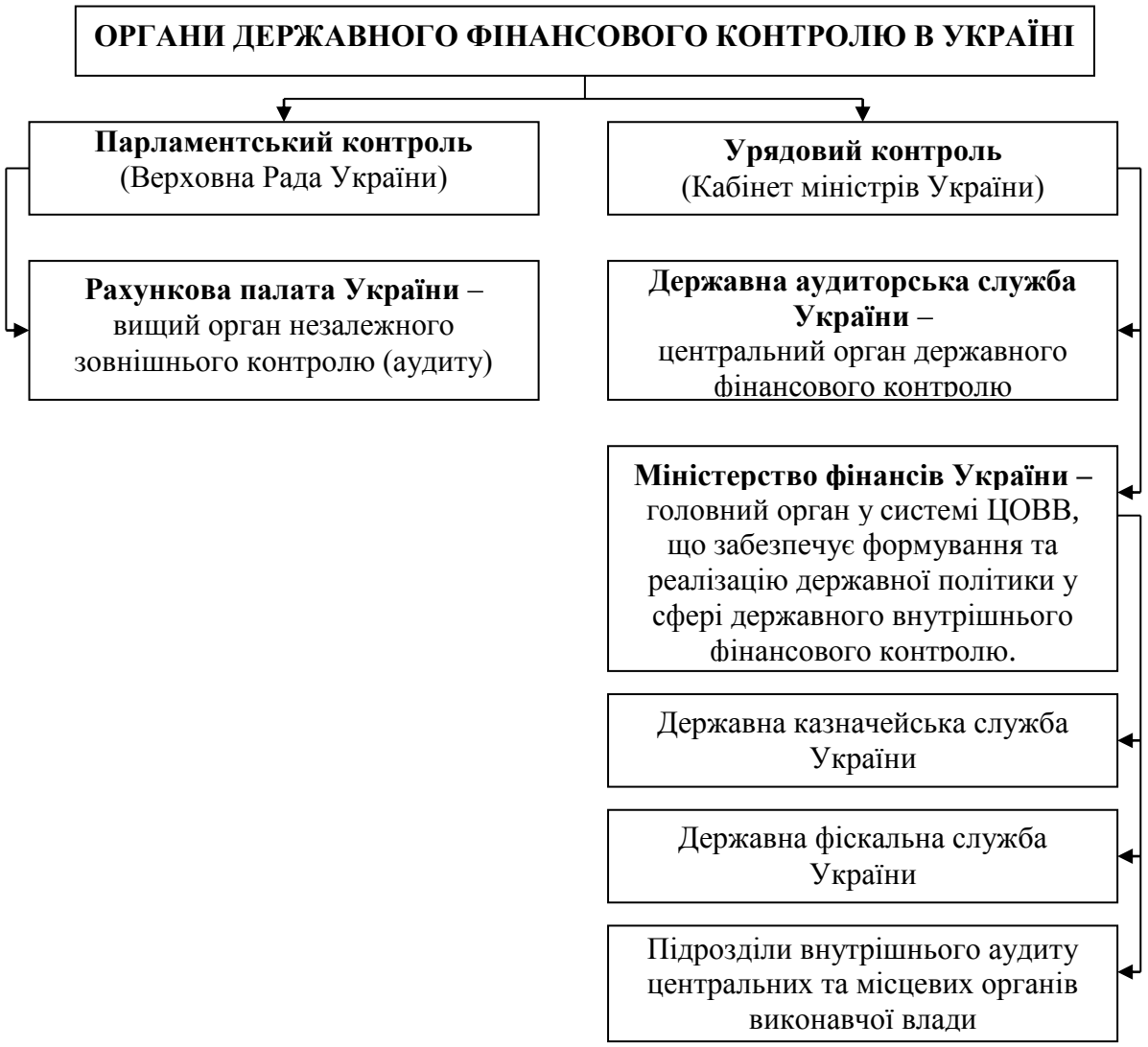

Рисунок 13.4 – Органи державного фінансового контролю в Україні

Міністерство фінансів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю.

Державна казначейська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів.

Державна фіскальна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску.

Вищий і головні органи державного фінансового контролю виконують координуючі функції та методологічне забезпечення роботи суб'єктів державного фінансового контролю у межах системи державного фінансового контролю як безпосередньо, так і через відповідні територіальні органи державної виконавчої влади згідно з підпорядкуванням, визначеним законодавством.

Суб'єкти, які здійснюють зовнішній фінансовий контроль

Рахункова палата України функціонує з 1997 року і є постійно діючим органом зовнішнього державного фінансового контролю, що будує свою діяльність на основі принципів *законності, незалежності, об'єктивності, безсторонності, гласності та неупередженості.*

Рахункова палата у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII [103] та

іншими нормативно-правовими актами України.

Згідно ст. 1 Закону України «Про Рахункову палату» Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням, підзвітна Верховній Раді України та регулярно її інформує про результати своєї роботи [103].

Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, здійснюються через провадження ***заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту)*** (рис. 13.5).

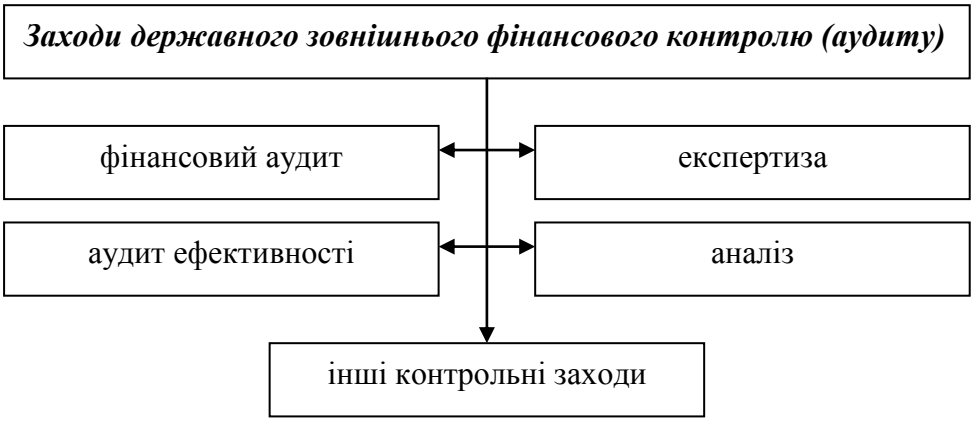

Рисунок 13.5 – Заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту)

Фінансовий аудит полягає у перевірці, аналізі та оцінці правильності ведення, повноти обліку і достовірності звітності щодо надходжень і витрат бюджету, встановлення фактичного стану справ щодо цільового використання бюджетних коштів, дотримання законодавства при здійсненні операцій з бюджетними коштами.

Аудит ефективності передбачає встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень учасниками бюджетного процесу, стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів.

Оцінка продуктивності використання бюджетних коштів передбачає

встановлення співвідношення між результатами діяльності розпорядника та одержувача бюджетних коштів і використаними для досягнення таких результатів коштами бюджету.

Оцінка результативності використання бюджетних коштів передбачає встановлення ступеня відповідності фактичних результатів діяльності розпорядника та одержувача бюджетних коштів запланованим результатам.

Оцінка економності використання бюджетних коштів передбачає встановлення стану досягнення розпорядником та одержувачем таких коштів запланованих результатів за рахунок використання мінімального обсягу бюджетних коштів або досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів [103].

Рахункова палата України ***здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності*** щодо:

– надходжень до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів, включаючи адміністрування контролюючими органами таких надходжень;

– проведення витрат державного бюджету, включаючи використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України тощо;

– управління об'єктами державної власності, що мають фінансові наслідки для державного бюджету;

– надання кредитів з державного бюджету та повернення таких коштів до державного бюджету;

– операцій щодо державних внутрішніх та зовнішніх запозичень, державних гарантій, обслуговування і погашення державного та гарантованого державою боргу;

– використання кредитів (позик), залучених державою до спеціального фонду державного бюджету від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, виконання міжнародних договорів України, що призводить до фінансових наслідків для державного бюджету, у межах,

які стосуються таких наслідків;

– здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету;

– виконання державних цільових програм, інвестиційних проектів, державного замовлення, надання державної допомоги суб'єктам господарювання за рахунок коштів державного бюджету;

– управління коштами державного бюджету центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;

– стану внутрішнього контролю розпорядників коштів державного бюджету;

– інших операцій, пов'язаних із надходженням коштів до державного бюджету та їх використанням;

– виконання кошторису доходів та витрат Національного банку України.

Рахункова палата України ***проводить експертизу*** поданого до Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України (включаючи матеріали, що додаються до цього проекту закону) та готує відповідні висновки.

Рахункова палата складається з дев'яти членів Рахункової палати. Членами Рахункової палати є Голова Рахункової палати, його заступник та інші члени Рахункової палати. Голова Рахункової палати призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Голови Верховної Ради України. Строк повноважень Голови Рахункової палати та його заступника становить шість років.

Суб'єкти, які здійснюють внутрішній фінансовий контроль

Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю.

Держаудитслужба у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету

Міністрів України, іншими актами законодавства.

Відповідно до Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43 [104], основними з***авданнями*** Держаудитслужби у сфері державного фінансового контролю є:

1) забезпечення формування і реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю;

2) здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів.

Підконтрольними установами органам Держаудитслужби є установи, зображені на рис. 13.6.

Рисунок 13.6 – Підконтрольні установи органам Державної аудиторської служби України

Державна аудиторська служба України ***реалізує державний фінансовий контроль*** через здійснення: державного фінансового аудиту; перевірки державних закупівель; інспектування (ревізії); моніторингу закупівель [94; 104].

Органи Держаудитслужби ***здійснюють контроль*** за:

– цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів;

– досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів;

– цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), отриманих під державні (місцеві) гарантії;

– дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів;

– дотриманням законодавства про державні закупівлі;

– станом і достовірністю ведення бухгалтерського обліку, а також складенням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання, кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету**;**

– виконанням функцій з управління об’єктами державної власності;

– усуненням виявлених недоліків і порушень [104].

Міністерство фінансів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю. Мінфін у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції України та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

До основних ***повноважень*** Міністерства фінансів України у сфері державного фінансового контролю є:

– нормативно-правове регулювання у сфері державного внутрішнього фінансового контролю;

– здійснення заходів з підвищення ефективності управління державними фінансами;

– надання оцінки функціонуванню систем внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту;

– здійснення контролю за цільовим використанням і проведенням розрахунків та виконанням фінансових зобов'язань за укладеними договорами в рамках, спільних з міжнародними організаціями, іноземними державами, банками, іншими фінансовими установами проектів;

– здійснення контролю за виконанням зобов'язань за угодами про реструктурування простроченої заборгованості суб'єктів господарювання перед державою;

– здійснення внутрішнього контролю та аудиту на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери його управління [104].

Мінфін очолює Міністр, який призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України. Міністр має першого заступника та заступників, які призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій Міністра.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення сутності державного фінансового контролю.
2. Вкажіть мету та завдання державного фінансового контролю.
3. Охарактеризуйте основні функції державного фінансового контролю.
4. За якими критеріями здійснюється класифікація державного фінансового контролю?
5. Які види державного фінансового контролю Ви знаєте?
6. Вкажіть форми державного фінансового контролю.
7. Охарактеризуйте методи державного фінансового контролю.
8. Вкажіть основні підстави для включення заходів з проведення

державного фінансового аудиту та інспектування до планів контрольно-ревізійної роботи Держаудитслужби та її територіальних органів.

9. Дайте характеристику документальної та фактичної перевіркам.

10. Охарактеризуйте планову та позапланову виїзну ревізію.

11. Охарактеризувати особливості організації та проведення планових та позапланових виїзних ревізій за зверненнями правоохоронних органів.

12. Дайте характеристику Рахункової палати України як вищого органу державного фінансового контролю та назвіть її основні контрольні повноваження.

13. Назвіть основні функції Рахункової палати у сфері державного фінансового контролю.

14. Дайте характеристику, визначте правову основу діяльності та назвіть основні функції Державної аудиторської служби України.

15. Дайте характеристику, визначте правову основу та назвіть основні функції Міністерства фінансів України у сфері ДФК.

Список рекомендованої літератури

1. Гуцаленко Л. В. Державний фінансовий контроль: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрий. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 424 с.

2. Державний фінансовий контроль: Навч. – метод. посіб. Для самост. вивч. дисципліни / Н.С. Вітвицька, І.Ю. Чумакова, М. М. Коцупатрий, М.Т. Фенченко. – К.: КНЕУ, 2003. – 408 с.

3. Дікань Л.В. Держаний аудит: Навч. посіб. / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб, Н.В. Синюгіна. – За заг. ред. канд. екон. наук, проф. Л. В. Дікань – К.: Знання, 2011. – 503 с.

4. Калюга Є.В. Фінансово – господарський контроль у системі управління: Монографія / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка – Центр, 2002. – 360 с.

5. Чумакова І. Ю. Державний фінансовий контроль : підручник / Чумакова І. Ю., Шульга Н. В.; за заг. ред. О. А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2013. – 412 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко С.И. Социальный тип личности в стране: специфика трансформации / С.И. Авраменко. – Київ.: Антей. – 2016. – 111 – 112 с.

2. Авторське право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk – UA&id=0a5557a9 – 4e10 – 4dcb – 88ca – cbc52a6bd1da&title=AvtorskePravo

3. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу / О. Амоша, О. Новікова // Держава і суспільство. Київ – 2015. – № 2. – С. 122-127.

4. Артамонова А.А. Социальная ответственность личности в современном обществе / А.А. Артамонова // Вектор науки ТГУ. – 2016. – №3(3). – С. 19-21.

5. Аршакян Д. Особенности управления социотехническими системами в современных условиях / Д. Аршакян // Проблемы теории и практики управления. Киев –2016. – №5. – С. 96-99.

6. Асадов А.М. К вопросу о формировании системы органов финансового контроля в России / А.М. Асадов // Вестник ПУРГУ. – 2005. – № 8. – С. 56-66.

7. Бездушна Ю. С. Автоматизація управлінського обліку: актуальність та перспективи / Ю.С.Бездушна, В. С. Микульський // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2018. – № 17. – С. 631-635.

8. Білецький Б. О. Горизонтальне та вертикальне масштабування методів машинного навчання / Б. О. Білецький // Проблеми програмування. – 2019. – № 2. – С. 69-80.

9. Благун І.Г. Фінанси: Навч. посіб. / І.Г. Благун, Р.С. Сорока, І.В. Єлейко. – Львів: Магнолія, 2007. – 326 с.

10. Бовсуновська Г.С. Розвиток ринку автотранспортного страхування України: дис. … канд. екон. наук: 08.00.08 / Г.С. Бовсуновська; Дніпр. – й нац. ун – т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. – 222 с.

11. Будько О. В. Конспект лекцій з дисципліни «Консолідація фінансової звітності» для здоб. вищ. всвіти другого (магістерського) рівня зі спеціальності

071 «Облік і оподаткування» / укл. О. В. Будько – Кам'янське: ДДТУ. – 2017. – 56 с.

12. Бутинець Ф. Ф. Організація бухгалтерського обліку / Ф. Ф. Бутинець, О. В. Олійник, М. М. Шигун, С. М. Шулепова. – Житомир : ЖІТІ, 2002. – 592 с.

13. Бухгалтерський управлінський облік [Текст] : підруч. / Ф. Ф. Бутинець, Т. В. Давидюк, Н. М. Малюга, Л. В. Чижевська. – 2 – ге вид., перероб. і доп. – Житомир : Рута, 2002. – 480 с.

14. Виговська Н. Державний фінансовий контроль у системі регулювання земельних відносин / Н. Виговська, О. Стеблянко // Галицький економічний вісник. – 2012. – №4(37). – С. 104-111.

15. Волот О. І. Впровадження та використання сучасних інформаційних систем і технологій у бухгалтерському обліку вітчизняних підприємств / О. І. Волот // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 114-121. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2013_3_18 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

16. Галушка З. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні / З. Галушка // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. Серія «Економіка». – 2013. – Вип. 148. – С. 16-17.

17. Гіл, Чарлз В. П. Міжнародний бізнес: конкуренція на глобальному ринку: Пер. з англ. – Київ.: Вид – во Соломії Павличко «Основи», 2016. – 856 с.

18. Гордієнко Н. І. Конспект лекцій з дисципліни «Обліково – аналітичне забезпечення економічної безпеки на підприємстві». Модуль: Обліково – аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки на підприємстві (для студентів освітнього рівня «магістр» спеціальностей 073 – Менеджмент. Управління фінансово – економічною безпекою) / Н. І. Гордієнко; Харків. нац. ун – т міського госп – ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 78 с.

19. Господарський кодекс від 16.01.2003 № 436 – IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436 – 15

20. Господарський Кодекс України: від 16.01.2003р. №436 – IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi – bin/laws.

21. Грабчук І. Л. Програмне забезпечення для ведення обліку: проблеми вибору та використання в ході аутсорсингу / І. Л. Грабчук, Г. І. Ляхович // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2017. – Вип. 3. – 32 – 36 с. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2017_3_7 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

22. Грачева Е. Ю. Основные тенденции развития государственного финансового контроля в Российской Федерации / Е.Ю. Грачева // Правоведение. – 2002. – № 5 (244). – С. 73-80.

23. Дікань Л.В. Фінансовий контроль: теорія та методологія: монографія / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб, Н.В.Синюгіна. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. – 92 с.

24. П(С)БО 19 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» [Електронний ресурс] : затверд. наказом Міністерства фінансів України 07.07.99 № 163. – Режим доступу : https://zakon.help/law/73/edition14.03.2017/page1.

25. Грицина Л.А. Еволюція та формування концепції корпоративної соціальної відповідальності підприємств / Л.А. Грицина // Наукове товариство Івана Кушніра. – Економічні науки. – 2012. – Травень. – [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=1423

26. Гуцаленко Л.В. Формування економічної сутності державного фінансового контролю / Л.В. Гуцаленко, М.М. Коцупатрий // Збірник наукових праць Вінницького ДАУ. – 2008. – Вип. 36. – 300 – 305 с.

27. Гуцаленко Л. В. Державний фінансовий контроль: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрий. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 424 с.

28. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація: навч. посібн. / за ред А. А. Мазаракі. 2 – ге вид., допов. Київ: КНТЕУ, 2011. – 296 с.

29. Євдокимов В. В. Надійність бухгалтерської інформації як передумова забезпечення економічної безпеки підприємства / В. В. Євдокимов // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 3(57). – С. 46-50.

30. Жадан Т.А. Внутрішній контроль як економічна категорія: систематизація наукових підходів та уточнення змісту [Електронний ресурс] / Т.А. Жадан, С.О. Яценко // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання. – 2017. – № 16. – Режим доступу: http://global – national.in.ua/issue – 16 – 2017

31. Жадан Т.А. Економічна сутність та зміст поняття «державний фінансовий контроль» [Електронний ресурс] / Т.А. Жадан // Причорноморські економічні студії. – 2017. – № 16. – С. 161-168. – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI – Press/30473

32. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» 16.07. 1999 № 996 – XIV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/996 – 14

33. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [Електронний ресурс] : офіц. текст прийнятий Верх. Радою України 16.07.99 р. № 996 – XIV : із змінами та доп. станом на 13.04.2016 р. №2019 – VIII. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996 – 14.

34. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» Документ 996 – XIV, ред. від 03.07.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/

35. Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 №2473 – VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473 – 19#Text

36. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень» [Електронний ресурс] : офіц. текст прийнятий Верх. Радою України 05.10.17 р. № 2164 – VIII. – Режим доступу : http:// http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2164 – viii

37. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959 – XII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/959 – 12

38. Закон України «Про наукову та науково – технічну діяльність» №1977 – XII від 13 грудня 1991 року із змінами та доповненнями (поточна редакція 16.10.2020, підстава 124 – IX.

39. Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576 – VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/576 – 19/print1478874574840722

40. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р. № 2939 – XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939 – 12

41. Зарипов Р.Р. Финансово – правовые отношения и финансовый контроль / Р.Р. Зарипов // Вестник ЧГУ. Экономика. – 2015. – № 4 (20). – 85 – 88 с.

42. Знамеровська А. О. Інформаційні технології управлінської звітності / А. О. Знамеровська, С. Я. Король // Молодий вчений. – 2019. – №11. – С. 496-501.

43. Зовнішньоекономічна діяльність: підприємство – регіон [монографія]. / Ю. Г. Козак, Н. В. Притула, О. А. Єрмакова та ін. – Київ : Центр учбової літератури, 2016. – 240 с.

44. Івахненков С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: Навч. посіб / С.В. Івахненков. – К.: Знання – Прес, 2003. – 349 с.

45. Інструкція «Про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» від 12.01.2019 р. №7. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007500 – 19#Text

46. Інформаційно – пошукова система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://inpos.com.ua.

47. Калюга Є.В. Фінансово – господарський контроль у системі управління: Монографія / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка – Центр, 2002. – 360 с.

48. Карпушенко М. Ю. Конспект лекцій з дисципліни «Облік зовнішньоекономічної діяльності (для студентів денної і заочної форм навчання спеціальностей 7.03050901, 8.03050901 «Облік і аудит» та слухачів другої вищої освіти спеціальності 7.03050901 «Облік і аудит») / М. Ю. Карпушенко, Харк. нац. ун – т міськ. госп – ва ім. О. М. Бекетова. – Х. : ХНУМГ, 2014. – 80 с.

49. Кірєєва О. Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики / Кірєєва О. Б. – Київ, 2010. – 13 с.

50. Ковальчук Т. Г. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. / Т. Г. Ковальчук. – Київ : Видавництво Ліра – К, 2018. – 216 с.

51. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073 – X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731 – 10

52. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322 – VIII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 322 – 08. (дата звернення: 16.10.2020).

53. Конєв С. І. Механізм забезпечення експортно – імпортної діяльності підприємств за умов членства України в СОТ Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук – Хмельницький. – 2015. – 254 с.

54. Конституція України Закон від 28.06.1996 № 254к/96 – ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96 – %D0%B2%D1%80

55. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96 – ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96 – %D0%B2%D1%80

56. Контроль у бюджетних установах: теорія та практика : монографія / Л. В. Дікань, О.В. Кожушко, Ю.О. Лядова та ін.; за заг. ред. канд. екон. наук, професора Л.В. Дікань. – Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 332 с.

57. Концептуальна основа фінансової звітності [Електронний ресурс]: РМСФЗ від 01.09.2010 р. // Верховна Рада України: [база даних]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009#Text– Станом на 08.01.2021. – Назва з екрана.

58. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посібн. / О. В. Крушельницька. – Київ: Кондор, 2006. – 206 с.

59. Левочко М.Т. Основні засади облікової політики підприємства / М.Т. Левочко // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. – 2008. – № 1. – С. 36-39.

60. Любимов М. О. Можливості, загрози та перспективи використання хмарних технологій у бухгалтерському обліку / М. О. Любимов, В. А. Кулик // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Економічні науки. − 2019. − № 2 (93). – С. 40-46.

61. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності [Електронний ресурс] : затверд. наказом Міністерства фінансів України 28.03.13 № 433. – Режим доступу : https://zakon.help/law/433/.

62. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013#Text – Станом на 08.01.2021. – Назва з екрана.

63. Митний кодекс від 13.03.2012 № 4495 – VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495 – 17

64. Моряк Т. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту / Т. В. Моряк // Актуальні задачі сучасних технологій: збірник тез доповідей Міжнародної науково – технічної конференції молодих учених та студентів. – 2018. – Т. 3. – С. 204-205.

65. МСФЗ 3 – Міжнародний Стандарт фінансові звітності 3 «Об’єднання бізнесу» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/view/mu17015?an=2.

66. МСФЗ 10 – Міжнародний Стандарт фінансові звітності 10 «Консолідована фінансова звітність» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/view/mu17022.

67. МСБО 27 – Міжнародний Стандарт Бухгалтерського обліку 27 «Окрема фінансова звітність» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/view/mu17044.

68. МСБО 28 – Міжнародний Стандарт Бухгалтерського обліку 28 «Інвестиції в асоційовані та спільні підприємства» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/view/mu17045?ed=2017_06_30.

69. Музиченко А. О. Розвиток бухгалтерського обліку з використанням хмарних технологій / А. О. Музиченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. − 2018. − Вип. 290. – С. 203-208. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2018_290_27 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

70. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://vobu.ua/ukr/documents/accounting/item/natsionalni – polozhennya – standarti – bukhgalterskogo – obliku?app_id=24

71. НП(С)БО 1 – Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс] : затверд. наказом Міністерства фінансів України 07.02.13 № 73. – Режим доступу : https://zakon.help/law/73/edition14.03.2017/page1.

72. НП(С)БО 2 – Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Консолідована фінансова звітність» [Електронний ресурс] : затверд. наказом Міністерства фінансів України 27.06.13 № 628. – Режим доступу : https://zakon.help/article/nacionalne – polozhennya – standart – buhgalterskogo2/.

73. Облік зовнішньоекономічної діяльності. Конспект лекцій для студентів спеціальності «Облік і аудит» всіх форм навчання / Укладачі: Маргасова В. Г., Акименко О. Ю. – Чернігів : ЧНТУ, 2017. – 122 с.

74. Облік зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Манойленко, М. В. Рета, Н. Ю. Єршова, Н. В Куліченко; – Київ : Центр учбової літератури – 2014. – 363 с.

75. Облікова політика підприємства / Т.М. Сторожук. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2015. – 240 с.

76. Онищенко О. В. Упровадження та застосування сучасних інформаційних технологій і ERP – систем у бухгалтерському обліку вітчизняних підприємств / О. В. Онищенко // Східна Європа: Економіка, Бізнес та Управління. – 2019. – № 3(20). – С. 515-522.

77. Офіційний сайт Бухгалтерія Онлайн. – Режим доступу: https://bo.pb.ua/ – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

78. Офіційний сайт Діловод. – Режим доступу : https://delovod.ua/uk – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

79. Офіційний сайт ПрАТ «Київстар». Big Data від «Київстар». – Режим доступу : https://kyivstar.ua/ru/business/products/big – data – Назва з тит. екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

80. Офіційний сайт 1С: Підприємство 8. – Режим доступу : http://1c.ua/ua/v8/ – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

81. Офіційний сайт 1С: Підприємство 8. Програмний продукт 1С: ERP Управління виробничим підприємством. – Режим доступу : http://1c.ua/v8/RegionalSolutions_UA_UPP.php – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

82. Офіційний сайт ТОВ «Корпорація Галактика». Програмний продукт Галактіка ERP. – Режим доступу : http://galaktika.ua/erp/ – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

83. Офіційний сайт ACCA. The Big Data effect. – Режим доступу : https://www.accaglobal.com/ubcs/en/student/sa/features/big – data.html – Назва з тит. екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

84. Офіційний сайт ACCA. Big Data: its power and perils. – Режим доступу: https://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF – technical/futures/pol – afa – bdpap.pdf – Назва з тит. екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

85. Офіційний сайт BAS. Продукт BAS ERP. – Режим доступу : https://www.bas – soft.eu/soft/bas – corp/bas – erp/ – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

86. Офіційний сайт BAS. – Режим доступу : https://www.bas – soft.eu/ – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

87. Офіційний сайт Fairo. – Режим доступу: https://www.fairo.com.ua/ – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

88. Офіційний сайт IT – Enterprise. Програмний продукт ERP IT – Enterprise. – Режим доступу : https://www.it.ua – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

89. Офіційний сайт Master: Бухгалтерія. – Режим доступу : https://masterbuh.com/ – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

90. Офіційний сайт Oracle. – Режим доступу : https://www.oracle.com/ua/index.html – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

91. Офіційний сайт SAP Company Information. – Режим доступу : https://www.sap.com/products – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

92. Пантелеєв В. П. Консолідація фінансової звітності : навч. посіб. / В. П. Пантелеєв, К. В. Безверхий. – К. : ДП «Інформ. – аналіт. агентство». – 2016. – 442с.

93. Пашніна А. О. Трансформація елементів організації обліку в умовах застосування інформаційно – комп’ютерних технологій / А.О. Пашніна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. – 2016. – Вип. 2. – С. 122-126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2016_2_23 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

94. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики: монографія / В.Ф. Піхоцький. – Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2014. – 336 с.

95. Плікус, І.Й. Розвиток професії «бухгалтер» в умовах цифрової адженди: емпіричні дослідження щодо майбутнього професії / І. Й. Плікус, О. О. Осадча, Т. А. Жукова // Інфраструктура ринку. – 2019. – №. 29. – С. 589-594. URL : http://www.market – infr.od.ua/journals/2019/29_2019_ukr/92.pdf

96. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755 – VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755 – 17

97. Порядок оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення, затверджений наказом Державної аудиторської служби України від 01.12.2016 року № 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1674 – 16

98. Порядок планування заходів державного фінансового контролю органами державного фінансового контролю, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2001 р. № 955 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/955 – 2001 – %D0%BF#Text

99. Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/43 – 2016 – %D0%BF

100. Положення про Міністерство фінансів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/375 – 2014 – %D0%BF

101. Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному

ринку України №1, від 02.01.2019 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500 – 19#Text.

102. Поняття податкової звітності URL: http://www.info – library.com.ua/books – text – 9231.html

103. Попівняк Ю. М. Технологія блокчейн у бухгалтерському обліку й аудиті: сучасний стан, можливості та перспективи застосування / Ю.М.Попівняк // Економіка, управління та адміністрування. – 2019. – № 3. – С. 137-144.

104. Порядок подання фінансової звітності [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 28.02.2000 р. // Верховна Рада України. Законодавство України : [база даних]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419 – 2000 – %D0%BF– Станом на 10.01.2021. – Назва з екрана.

105. Порядок подання фінансові звітності [Електронний ресурс] : затверд. наказом Міністерства фінансів України 28.02.00 № 419. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/419 – 2000 – %D0%BF.

106. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/550 – 2006 – %D0%BF

107. Порядок складання Протоколу про порушення бюджетного законодавства та форми Протоколу про порушення бюджетного законодавства, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 15.11.2010 року № 1370 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1201 – 10

108. Постанова Кабміну та НБУ від 21 червня 1995 р. №444 «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземні валюті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444 – 95 – %D0%BF#Text

109. Прохоров М. Как блокчейн изменит бухгалтерию? / М. Прохоров // Ліга. Блоги, 2019. – Режим доступу: https://blog.liga.net/user/mprokhorrov/article/34922 – Назва з тит. екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

110. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс]: Закон України № 996 від 16.07.1999 р. // Верховна Рада України. Законодавство України : [база даних]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996 – 14. – Станом на 08.01.2021. – Назва з екрана

111. Про затвердження перекладу Таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності [Електронний ресурс]: Наказ міністерства фінансів України № 709 від 13.11.2020 р. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/uk/taksonomija – Станом на 10.01.2021. – Назва з екрана.

112. Про колективні договори і угоди: Закон України зі змінами від 27.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356 – 12 (дата звернення: 21.11.2020).

113. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України № 851 – IV від 07.11.2018. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851 – 15 – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

114. П(С)БО 6 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах» [Електронний ресурс] : затверд. наказом Міністерства фінансів України 28.05.99 № 137. – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/view/REG3685?an=7.

115. П(С) БО 21 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» [Електронний ресурс] : затверд. наказом Міністерства фінансів України 10.08.00 № 193. – Режим доступу : https://zakon.help/article/polozhennya – standart – buhgalterskogo – obliku – 21 – vpliv.

116. Редько М. О. Порівняння програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку / М. О. Редько, Л. М. Пилипенко // Облік, аналіз і контроль в системі управління суб'єктами економіки: тези доповідей IV Міжнародної студентської наукової конференції, 18 – 19 жовтня 2018 року, Львів. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. – С. 178-180.

117. Розвиток теорії та методології облікового відображення інфляційних процесів : монографія / Н.А. Остап'юк. – Житомир : ЖДТУ, 2012. – 348 с

118. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень : навч. посібн. / В.І. Романчиков – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.

119. Скібіцька Л.І. Організація праці менеджера Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.

120. Слободяник Ю. Б. Державний аудит в Україні: теорія, методологія, організація: дис. … доктора екон. наук: 08.00.09 / Ю. Б. Слободяник; Одеський нац. екон. ун – т. – Одеса, 2014. – 589 с.

121. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sum.in.ua/s/kontrolj.

122. Сопко В. В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу : підруч. / В. В. Сопко, В. П. Завгородній. – К. : КНЕУ, 2004. – 411 с.

123. Стецiв І.І. Організаційні аспекти інформаційної системи менеджменту та контролю, як її складової/ І.І. Стецiв. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – Науковий журнал – № 1 (59). – Луганськ: СУНУ ім.. В. Даля, 2003. – С. 132-134.

124. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: підручник / Д.М. Стеченко. – Київ: Знання, 2007. – 317 с.

125. Сторінка Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

126. Сулима М.О. Критерії ефективного функціонування та розвитку бухгалтерського обліку / М.О. Сулима // Вісник Херсонського державного університету. Херсон: 2015. – вип. 11. – Ч. 1. – С. 154-157.

127. Фаріон І. Д. Організація обліку, контролю й аналізу : навч. посіб./ І. Д. Фаріон, І. В. Перевозова. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – 714 с.

128. Томчук В. В. ERP системи та їх місце в управлінському обліку / В. В. Томчук, А. В. Калачик // Фінанси, облік, банки. – 2019. – №1 (24). – С. 179-187.

129. Управлінські інформаційні системи в обліку, аналізі та аудиті: навч. посіб. для студентів спеціальності 7.03050901 «Облік і аудит»/ [В.С. Рудницький, Т.В. Давидюк, С.М. Деньга, І.І. Стецiв, З.Б. Живко,]. – Львів: ЛІБС УБС НБУ, 2014. – 251 с.

130. Хрупович С. Є. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навчальний посібник для студентів усіх форм навчання напряму підготовки 6.030504 «Економіка підприємства», спеціальність 076 «Підприємництво торгівля та біржова діяльність» / С. Є. Хрупович. – Тернопіль : ТНТУ, 2017. – 137 с.

131. Филон И.Л. Налоговый контроль как специфическое направление финансового контроля / И.Л. Филон // Финансы и кредит. – 2010. – № 8 (392). – С. 36-43.

132. Шишкова Н.Л. Перспективи ІТ – модернізації бухгалтерського обліку: актуалізація теорії і практики. / Н. Л. Шишкова // Економіка підприємства. Економічний вісник. – 2019. – №3. – С. 149-159.

133. Шпак В.А. Організація захисту облікової інформації. / В.А. Шпак // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. 2015. № 2. – С. 181-187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boaa_2015_2_27

134. Mell P. The NIST definition of cloud computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology / P. Mell, T. Grance. – Gaithersburg: NIST Special Publication, 2011. – Режим доступу: https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/Legacy/SP/nistspecialpublication800 – 145.pdf. – Назва з тит. Екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

135. Nagarajah E. Hi, robot. What does automation mean for the accounting profession? / E. Nagarajah // Accountants today, July/Aug 2016. – p. 34-37. – Режим

доступу : https://www.pwc.com/my/en/assets/press/1608 – accountants – today – automation – impact – on – accounting – profession.pdf – Назва з тит. екрана. – Дата звернення: 14.01.2021.

136. Social Enterprise Solutions for 21st Century Challenges. The UK Model of Social Enterprise and Experience // Publications of the Ministry of Employment and the Economy. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tem.fi/files/26789/TEM_25_2010_netti.pdf.

137. The Development of Social Entrepreneurs in Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uni – muenster.de/imperia/md/content/ifpol/mitarbeiter/zimmer/developement_of_social_entrepreneurs.pdf

138. Zhadan T.A. Classification of state financial control: problems of construction and directions of improvement / T. A. Zhadan, T. V. Davydiuk, O. V. Manoylenko, N. V. Yakimenko – Tereschenko // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – Vol 1, No 28 (2019). – p. 344 – 353. (Web of Science) – Режим доступу: http://fkd.org.ua/article/view/163930

Навчальне видання

ДАВИДЮК Тетяна Вікторівна, ЄРШОВА Наталя Юріївна, ЖАДАН Тетяна Андріївна, КУЗНЕЦОВА Світлана Олександрівна, МАРДУС Наталія Юріївна, МЕЛЕНЬ Олена Валентинівна, ПОБЕРЕЖНА Наталія Миколаївна, СТРИГУЛЬ Лариса Станіславівна, ЧАЙКА Тетяна Юріївна, ЮР'ЄВА Ірина Анатоліївна, ЯКИМЕНКО-ТЕРЕЩЕНКО Наталія Василівна

Облік, аудит і оподаткування: теорія та практика

Навчальний посібник

для студентів спеціальності
071 «Облік і оподаткування»
вищих закладів освіти

За загальною редакцією ДАВИДЮК Тетяни Вікторівни

Відповідальний за випуск проф. Якименко-Терещенко Н.В.
Роботу до видання рекомендував проф. Манойленко О.В.

В авторській редакції

План 2021 р., поз. 45

Підп.до друку 18.05.2021 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Riso-друк. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк.
Наклад 100 прим. Зам. № Ціна договірна

Видавничий центр НТУ «ХПІ». 61002, Харків, вул. Кирпичова, 2
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 5478 від 21.08.2017 р.